

CORPVS
SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM
LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS
ACADEMIAE SCIENTIARVM AVSTRIACAE

VOL. LXXIII:
SANCTI AMBROSII OPERA
PARS VII

EXPLANATIO SYMBOLI · DE SACRAMENTIS
DE MYSTERIIS · DE PAENITENTIA
DE EXCESSV FRATRIS · DE OBITU VALENTINIANI
DE OBITU THEODOSII

RECENSUIT
OTTO FALLER S. I.

VINDOBONAE
HOELDER-PICHLER-TEMPSKY
MCMLV

NUNC COGNOSCO EX PARTE

THOMAS J. BATA LIBRARY
TRENT UNIVERSITY

Digitized by the Internet Archive
in 2019 with funding from
Kahle/Austin Foundation

CORPVS
SCRIPTORYM ECCLESIASTICORYM
LATINORYM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS
ACADEMIAE SCIENTIARVM AVSTRIACAE

VOL. LXXIII
SANCTI AMBROSII OPERA
PARS VII

EXPLANATIO SYMBOLI · DE SACRAMENTIS · DE MYSTERIIS
DE PAENITENTIA · DE EXCESSV FRATRIS · DE OBITV
VALENTINIANI · DE OBITV THEODOSII

RECENSUIT
OTTO FALLER S. I.

VINDOBONAE
HOELDER-PICHLER-TEMPSKY
MCMLV

SANCTI AMBROSII OPERA

PARS SEPTIMA

EXPLANATIO SYMBOLI
DE SACRAMENTIS
DE MYSTERIIS
DE PAENITENTIA
DE EXCESSV FRATRIS
DE OBITU VALENTINIANI
DE OBITU THEODOSII

RECENSUIT

OTTO FALLER S. I.

VINDOBONAE
HOELDER-PICHLER-TEMPSKY
MCMLV

BR 60

.C6

v. 73

Copia editionis primae cum editoris consensu curata

VINDOBONAE
HOELDER-PICHLER-TEMPSKY
MCMLXIII

OMNIA IVRA RESERVATA
© HÖLDER-PICHLER-TEMPSKY KG., WIEN 1963

Neuhauser, Druck und Vervielfältigung OHG, Wien

INDEX ANALYTICUS HUIUS VOLUMINIS

	Paginis
INDEX COMPENDIORUM	VI—VII
TABULA CODICUM.....	VIII—XVIII
PRAEFATIO	1*—5*
PROLEGOMENA.....	6*—125*
I. EXPLANATIO SYMBOLI, DE SACRAMEN-	
TIS, DE MYSTERIIS	6*—60*
1. De codicibus et origine <i>Explanationis Symboli</i> ...	6*—19*
2. De origine, tempore, inscriptionibus sex sermonum	
<i>De Sacramentis</i>	19*—30*
3. De codicibus sermonum <i>De Sacramentis</i>	30*—48*
De editionibus eorundem	48*—51*
4. De codicibus libri <i>De Mysteriis</i>	51*—59*
De editionibus eiusdem libri	59*—60*
II. DE PAENITENTIA.....	
1. De ratione et origine librorum <i>De Paenitentia</i> ...	61*—80*
2. De codicibus librorum <i>De Paenitentia</i>	61*—65*
De editionibus eorundem.....	66*—79*
De editionibus eorundem.....	79*—80*
III. DE EXCESSU FRATRIS.....	
1. Quo tempore quaque ratione orti sint duo libri ...	80*—101*
2. De codicibus librorum <i>De Excessu Fratris</i>	81*—89*
De editionibus eorundem.....	90*—99*
De editionibus eorundem.....	99*—101*
IV. DE OBITU VALENTINIANI	
1. De morte Valentiniiani iunioris. De orationis Ambrosianae tempore et ratione	101*—113*
2. De codicibus orationis <i>De Obitu Valentiniiani</i>	101*—106*
De editionibus eorundem.....	106*—113*
V. DE OBITU THEODOSII.....	
1. De tempore et indole orationis	114*—125*
2. Quibus codicibus memoriae prodita sit	114*—117*
De editionibus orationum <i>De Obitu Valentiniiani</i> et	
<i>De Obitu Theodosii</i>	117*—122*
De editionibus eorundem.....	123*—125*
EDITIO CRITICA OPERUM AMBROSII:	
EXPLANATIO SYMBOLI	
(A QUODAM EXCEPTA)	1—12
DE SACRAMENTIS	
(SERMONES SEX A QUODAM EXCEPTI).....	13—85
DE MYSTERIIS	87—116
DE PAENITENTIA	117—206
DE EXCESSU FRATRIS.....	207—325
DE OBITU VALENTINIANI	327—367
DE OBITU THEODOSII.....	369—401
INDEX LOCORUM SACRAE SCRIPTURAE	402—417
INDEX LOCORUM RELIQUORUM AUCTORUM	418—421
INDEX NOMINUM, RERUM, VERBORUM.....	422—443

INDEX COMPENDIORUM

I. Compendia inscriptionum librorum vel sermonum S. Ambrosii

- Abr. = De Abraham libri II
Apl. = Apologia David I
Bon. = De Bono Mortis
Cai. = De Cain et Abel libri II
ELuc. = Expositio Evangelii secundum Lucan libri X
Epp. = Epistolae (Ep. = Epistola)
EPs. 12 = Explanatio Psalmorum duodecim
EPs. 118 = Expositio Psalmi centesimi duodevigesimi
Exa. = Exameron libri VI
ExcF. = De Excessu Fratris libri II
ExhV. = Exhortatio Virginis
Expl. = Explanatio Symboli, a quodam excepta
Fid. = De Fide libri V
Fug. = De Fuga Saeculi
Hel. = De Helia et Ieiunio
Hymn. = Hymnus (Hymni)
Iac. = De Iacob
Inc. = De Incarnationis Dominicae Sacramento
InstV. = De Institutione Virginis
Int. = De Interpellatione Iob et David libri IV
Ioseph = De Ioseph
Isa. = De Isaac vel Anima
Laps. = De Lapsu Virginis Consecratae (spurius?)
Myst. = De Mysteriis
Nab. = De Nabuthae
Noe. = De Noe
Off. = De Officiis libri III
Paen. = De Paenitentia libri II
Par. = De Paradiso
Past. = Liber Pastoralis (spurius, re vera Gerberti, De Informatione Episcoporum: PL 139, 169—178)
Pat. = De Patriarchis
Sacr. = De Sacramentis sermones VI, a quodam excepti
Spi. = De Spiritu Sancto libri III
Theo. = De Obitu Theodosii
Tob. = De Tobia

- Val. = De Obitu Valentiniani
 Vid. = De Viduis
 Vgs. = De Virginibus libri III
 Vgt. = De Virginitate

II. Alia Compendia saepe usitata

- a. c.* = ante correctionem (ut *BPa.c.* = *B* et *P* ante correctionem; sed *B*, *Pa.c.* = *B* sine correctione, *P* ante corr.)
 Bibl. Patr. Brit. = Bibliotheca Patrum Britannica ed. H. Schenkl, Wien 1891
 Campenhausen = Hans von Campenhausen, Ambrosius von Mailand als Kirchenpolitiker, Berlin 1929
 Dudden = F. Homes Dudden, Life and Times of St. Ambrose, 2 voll., Oxford 1935
eqs. = et quae sequuntur
ex. = exempla selecta contuli(t)
Fa. = Faller
 Faller I = Otto Faller, Was sagen die Handschriften zur Echtheit der sechs Predigten S. Ambrosii De Sacramentis? Zeitschrift für katholische Theologie 53 (1929) 11—65
 Faller II = Otto Faller, Ambrosius, der Verfasser von De Sacramentis, Die inneren Echtheitsgründe, ibidem, vol. 64 (1940) 1—14 et 81—101
im. phot. = imago photographica (imagine photographica)
ind. = index (indicem)
i. q. = idem quod
man. post. = manu posterioris aetatis
 Palanque = Jean-Rémy Palanque, Saint Ambroise et l'Empire Romain, Paris 1933
p. b. = praefectus bibliothecae
p. c. = post correctionem (cf. supr. *a. c.*)
Pe. = Petschenig, S. Ambrosii Opera, CSEL voll. 62 vel 64
 Rauschen = Gerhard Rauschen, Jahrbücher der christlichen Kirche unter Theodosius dem Großen, Freiburg i. B. 1897
C. Sch. = Carolus Schenkl
H. Sch. = Henricus Schenkl
Sch. = C. Schenkl, S. Ambrosii Opera, CSEL, voll. 32, 1. 2; 34
 Seeck = Otto Seeck, Geschichte des Untergangs der antiken Welt, Stuttgart 1921 ed. 4, 6 volumina
Sept. = Vetus Testamentum secundum Septuaginta interpretes, ed. Alfred Rahlfs
tot. = totum contulit
V. A. = Vita S. Ambrosii auctore Paulino, eius secretario
Vulg. = Sacra Scriptura Vulgatae editionis, ed. Michael Hetzenauer

TABULA CODICUM

(Asterisco significatur codicem in ea parte mutilum esse.

= significatur in codice eadem Ambrosii scripta inesse, quæ in altero codice indicato.

Uncis includuntur inscriptiones librorum Ambrosianorum, qui in illis codicibus continentur, qui non explicite in prolegomenis descripti sunt.

Ad codices ibi descriptos solo signo *cf.* refertur. — Compendia usitata *cf.* p. VI s.)

1. Ambrosianus B 49 sup. s. XV (Apl. Sacr. Paen. Myst. ExcF. II*). Fa. ex.
2. — B 54 inf. s. XI/XII, *cf.* I 3, 7 Sacr. β
3. — B 116 sup. s. XV (multa neolatina; ExcF. I). Fa. tot.
4. — C 133 inf. s. XI (ExcF. I; Catalog. episcop.; al.). Fa. tot.
5. — F 114 sup. s. XV (Epp. Theo. Val. EPs. 12 61, 16—35). Fa. ex.
6. — H 62 inf. s. XII (Paen. excerpta). Fa. ex.
7. — J 71 sup. s. XI (Epp. EPs. 12 61, 16—35, Val. Theo.) *cf.* IV 2, 7
Val. H
8. — J 119 sup. s. XVI (ExcF. Bon. Fug.). Fa. ex.
9. — L 96 sup. s. XIV (Fid. Spi. Myst. Sacr.). Fa. ex.
10. — S 46 sup. s. XV (ExcF.). Fa. ex.
11. Andegabensis (Angers) 292 s. XII, S. Aubin (Paen. Laps.). Fa. ex.
12. — — 306 s. XII, S. Aubin, (ELuc. Spi. Fid. Inc. Paen. Myst. Sacr. Bon.).
Fa. ex.
13. — — 307 s. XII, S. Aubin (Epp. Theo. Nab. Vgs. Vid. Vgt. ExhV.
InstV.). Fa. ex.
14. Antissiodorensis (Auxerre) 22 s. XII/XIII, S. Germani (ExcF. Inc.).
Fa. ex.
15. Atrebatensis (Arras) 1068 (276) s. X., S. Vaast, *cf.* I 3, 11 Sacr. Z
16. Audomaropolitanus (S. Omer) 72 s. VIII/IX, *cf.* IV 2, 1 Val. A
17. Aurelianensis (Orléans) 190 s. XI, *cf.* II 2, 3 Paen. E
18. Avenionensis 276 s. XI, *cf.* II 2, 11 Paen. X
19. Avranticensis (Avranches) 60 s. XII, S. Michaelis (Fid*. Ios. Pat.
Paen. Hel.). Fa. ex.
20. — — 61 s. XII (Isa. Bon. Fug. Iac. Par. Val. Ep. 63 = Val. IV 2, 1).
Fa. ex.
21. — — 62 s. XII (Epp. Theo. Nab. Laps. Past.). J. Martin p. b. ex.
22. — — 241 s. XII (Myst. Sacr.). Fa. ex.
23. Bambergensis Patr. 4 (B. II. 6.) s. X, *cf.* I 3, 16 Sacr. A
24. — — 6 (B. II. 7.) s. X, *cf.* II 2, 10 Paen. K
25. — — 7 (B. II. 9.) s. XI, *cf.* II 2, 17 Paen. N

26. Bambergensis Class. 2 (M. IV. 2.) s. X (ExcF*). — Dr. Müller p. b. ex.
27. Basileensis A. IV. 15 s. XV (Paen. Off.). Fa. ex.
28. Berolinensis theol. Lat. fol. 139 s. XV, S. Martini in Wesalia (Vgs. Vgt. Vid. Paen.). Fa. ex.
29. — — — — 264 s. XII, Mariae in Lacu (ExcF*. Apl.). Fa. ex.
30. — — — — 748 s. XIII, Himerod. (Myst. Sacr. Paen. ExcF*. Isa. Fug. Nab. Ep. Past.). Fa. ex.
31. — — — — 908 s. IX, *cf.* V 2, 2 Theo. B
32. — — — quart. 63 s. XV, F. I. Roloff (ExcF.). Fa. ex.
33. — — — — 668 s. XII, Himerod. (Paen. et Paen. exc.). Fa. ex.
34. Bononiensis (Bologna) 144 s. XV, Papae Benedicti XIV (Off. Paen.).
H. Sch. ex.
35. — — 2531 s. XV (Epp. ExcF. Fid.). *H. Sch.* ex.
36. Bononiensis (Boulogne sur mer) 32 s. VII, *cf.* II 2, 1 Paen. B
37. — — — — 36 s. XII, S. Bertin (Epp. Val. Theo.). Fa. ex.
38. Brugensis (Brügge) 101 s. XIII, S. Mariae de Thosan (Par. Noe. Abr. Isa. Bon. Fug. Iac. Ioseph. Pat. Apl. Nab. ExcF. Val. Theo.).
Fa. ex.
39. Bruxellensis bibl. reg. 364 s. XI, *cf.* I 3, 20 Sacr. K
40. — — — 955 s. XI/XII, *cf.* I 3, 21 Sacr. X
41. — — — 956 s. XII (Epp. Theo. Nab.). Fa. ex.
42. — — — 960 s. XIII, Alnensis (Off*. Ep. 63. Val. Exa*). Fa. ex.
43. — — — 961 s. XV, mon. Korssendonck (Exa. Par. Cai. Sacr. Myst.).
Fa. ex.
44. — — — 962 s. XV, mon. Korssendonck (Off. Abr. Isa. Bon. Fug. Nab. Iac. Ioseph. Pat. ExcF.). Fa. ex.
45. — — — 965 s. XVI, Rubevall. (apograph. ed. Amerbach.). Fa. ex.
46. — — — 1872 s. XVI in. (apograph. ed. Amerbach.). Fa. ex.
47. Burgensis (Bourg-en-Bresse) 53 s. XII, Chézery (Myst. Sacr. Bon. EPs. 12, 61) Fa. ex.
48. Cameracensis (Cambrai) 547 s. XIV (Off. Paen. ExcF. II*. Theo. Epp. EPs. 118. Bon.). Fa. ex.
49. Cantabrigiensis, Gonville 114 s. XV (Laps. Par. Paen. Apl. Bon. ExcF. Fug.). Fa. ex.
50. — — 129 s. XII/XIII (Off. Myst. Sacr.). Fa. ex.
51. — — 395 s. XV (Epp. Theo. Apl.). Fa. ex.
52. — Kings College 18 s. XIII (Off. Myst. Sacr. Laps.). Fa. ex.
53. — Jesus College Q. B. 10. s. XII (Off. Excerpt. Myst. Sacr.). Fa. ex.
54. — Pembroke College 42 s. XII (Epp. Theo. Apl. Nab.). Fa. ex.
55. — — — 264 s. XV (Myst. Sacr.). Fa. ex.
56. — S. Petri 110 s. XV (Exa. Par. Pat. Apl. Ep. 63. Val. Laps. Abr. Nab. Bon. Isa. Iac. Off. Sacr.). Fa. ex.

57. Cantabrigiensis, S. Petri 111 s. XV (ELuc. Paen. Vgs. Vid. Vgt. ExhV. Fid. Spi. Inc. Apl. Epp. Hel. Exa.). Fa. ex.
58. — — — 114 s. XV (EPs. 118. Hel. Epp. Theo. Myst.). Fa. ex.
59. — SS. Trinitatis B. I. 30 s. XII/XIII (Paen. Excerpt.). Fa. ex.
60. — — — B. III. 10. s. XII, cccl. Christi Cantuar. (Epp. Theo. Nab.). Fa. ex.
61. — — — B. IV. 31. s. XIII S. Mariae de Sartis (Ioseph. Pat. ExcF. Vgs. Vid. Vgt. ExhV. Laps.). Fa. ex.
62. — — — O. 7. 14 s. XII (Myst. Sacr.). Fa. ex.
63. — Universitatis Dd. X. 25. s. XIII/XIV, Lanthon abb. (Paen. Iac. Par.). Fa. ex.
64. — — Ff. IV. 7. s. XIII (Epp. Val. Theo*). Fa. ex.
65. — — Kk. I. 23. s. XII (Exa. Paen.). Fa. ex.
66. Caroli oppidi (Charleville) 212 s. XII, Segny (Abr. Isa. Bon. Fug. Iac. Ioseph. Pat. Apl. Nab. Paen.). Fa. ex.
67. Caroliruhensis Augiensis 110 s. XV (Paen. Bon. Par. Myst. Sacr.). Preisendanz p. b. ex.
68. — — 130 s. X, *cf.* III 2, 12 ExcF. *E*
69. Casinensis (Monte Cassino) 156 s. XIV/V (Epp. Theo. Val.). Fa. ex.
70. — — — 157 s. XIV/V (ExcF. Paen. Vgs. InstV. Vid.). *H. Sch.* ex.
71. — — — 276 s. XII ex., *cf.* 1 3, 6 Sacr. *N*
72. — — — 298 s. XI ex. (Sacr. I et II). Fa. ex.
73. Cenomanensis (Le Mans) 15 s. XI. *cf.* I 3, 24 Sacr. *Y*
74. Ccsenatensis Malatestianus V. 3. s. XV (ELuc. Off. ExcF. Paen.). *H. Sch.* ex.
75. Cheltenhamensis 518 s. XV (Epp. Theo.). *H. Souter* ex.
76. — 12267 s. XI (Myst. Sacr. Off. Fug. Paen.). Fa. ex.
77. — 16373 s. X (ExcF. I). Fa. tot.
78. Coloniensis bibl. cathedr. 32 s. X, *cf.* V 2, 6 Theo. *C*
79. — — — 38 s. X, *cf.* II 2, 8 Paen. *C*
80. — bibl. publ. G. B. 1. s. XV, S. Crucis (Epp. Theo. Nab.). Fa. ex.
81. — — — G. B. 4. s. XV (Theo. Excerpt.). Fa. ex.
82. Comensis (Como) 4 s. XV (ExcF.). C. Ulpiati ex.
83. Cracoviensis 1192 s. XV (Off. Pat. Myst. Sacr.). M. Skibniewski ex.
84. Cremifanensis (Kremsmünster) 33 s. XII (Sacr. Myst.). *H. Sch.* tot.
85. S. Crucis (Heiligenkreuz) 184 s. XIII (Myst. Sacr. Paen.). Sev. Grill p. b. ex.
86. — — — 198 s. XII (ExcF.). Sev. Grill p. b. ex.
87. — — — 254 s. XII *cf.* IV 2, 8 Val. *a*
88. Darmstadtensis 415 s. XV (Par. Isa. Inc. Myst. Sacr. Fug. Past.). Dr. Voltz p. b. ex.
89. — 622 s. XII (Epp. Theo. Nab.). Dr. Voltz p. b. ex.

90. Divionensis 125 s. XI, Cîteaux (Isa. Bon. Fug. Ep. 63. Val. Iac.).
p. b. ex.
91. – 153 s. XII, Cîteaux (Myst. Sacr. Paen.). p. b. ex.
92. Duacensis (Douai) 228 s. XII, Anchin (Myst. Sacr.). Fa. ex.
93. – – 231 s. XII, Anchin (ExcF.). Fa. ex.
94. Dunelmensis (Durham) B. 2. 6. s. XI (Ioseph. Pat. Paen. ExcF. Bon.
Val. Par. Abr. Nab.). Fa. ex.
95. – – B. 4. 5. s. XII (Off. Vgs. Vid. Vgt. ExhV. Laps. Sacr. Hel.). Fa. ex.
96. – – B. 4. 12. s. XI/XII *cf.* I 4, 3 Myst. *D* •
97. Dusseldorpiensis B. 6. s. XV (Epp. Val. Theo.). W. M. Peitz ex.
98. Erfurtensis F. 90. s. XIV, Himmelspforten (Epp. Theo. Nab.). Fa. ex.
99. Erlangensis 244 s. XIV in. (ExcF.). D. Stollreither ex.
100. Etonensis (Eton College) Bk. 4. 10. s. XV (Epp. ExcF. Inc. Spi.).
Rh. M. James ex.
101. Evorensis (Ivrea) 53 s. XI (Epp. Theo.). *H. Sch.* ex.
102. Exetoriensis (Exeter) bibl. cath. 3520 s. XII (Sacr.). p. b. ex.
Florentini: *cf.* Laurentiani
103. Fuldensis A a 9 s. IX, *cf.* I 3, 8 Sacr. *D*
104. Genavensis (Genf) 14 s. XV (Epp. Theo. Nab.). p. b. ex.
105. Gottingensis (Göttingen) Univ. Theol. 89 s. XV (Exa. Par. Myst.
Sacr. I. II. Off. Past. Bon. ExcF.). Fa. ex.
106. Gratianopolitanus (Grenoble) 254 s. XII, Cartusiae Magnae (Myst.
Sacr. EPs. 118. Epp.). p. b. ex.
107. Guelferbytanus (Wolfenbüttel) 2895 s. XV, = IV 2, 8 Val. *α*
108. Havniensis (Kopenhagen) S. fol. 22. s. XV (Epp. Val.). p. b. ex.
109. Herbipolitanus (Würzburg) Mp. th. f. 26 s. XI, *cf.* II 2, 9 Paen. *H*
110. Holkhamensis (Holkham Hall) 122 s. XI, *cf.* I 3, 4 Sacr. *π*
111. – – – 123 s. XV, Strozianus Ferrar. (ExcF. Vgs*. Paen*. Epp.).
p. b. ex.
112. Laudunensis (Laon) 110 s. XII, Cussiacaensis (Sacr. I). Fa. ex.
113. – – 116 s. XII, Cussiacaensis (Myst. Sacr. Off.). Fa. ex.
114. – – 178 s. XII, *cf.* II 2, 7 Paen. *L*
115. – – 285 s. XII, S. Vincentii (Sacr*. Myst*. Epp. Theo.). Fa. ex.
116. Laurentianus XIV 4 s. XV (Par. Cai. Abr. Isa. Bon. Fug. Iac. Ioseph.
Pat. Apl. Nab. Hel. Laps. Paen. ExcF. II*). Fa. ex.
117. – XIV 5 s. XV (Inc. Iac. ExcF. Epp*. EPs. 12). Fa. ex.
118. – XIV 6 s. XV (Theo. Epp*. Val. Fid. Spi. Inc. Myst.). *H. Sch.* ex.
et Fa. ex.
119. – XIV 10 s. XV (Epp. Theo. Val.). Fa. ex.
120. – XIV 23 s. XV (Exa. Par. Cai. Sacr. Myst. Vgs.). Fa. ex.
121. – XXIII 14 s. XV (Theo. Excerpt.). Fa. ex.
122. – XXIII 23 s. XI (Sacr. IV). Fa. ex.

123. Laurentianus Faesulanus 23 s. XV (Exa. Par. Cai. Paen. ExcF*. Off. Iac. Isa. Bon. Fug. Sacr. Myst. Vgs. Apl. Nab. Hel. Laps. Ioseph. Pat.). Fa. ex.
124. - - 24 s. XV (Epp. Theo. Val. EPs. 12. EPs. 118. Vid. Vgt. ExhV.). Fa. ex.
125. - - 25 s. XV (ELuc. Inc. Fid. Spi. Noe. Theo. InstV. Val. Epp*. ExcF.). Fa. ex.
126. Laurentianus S. Crucis XIV dext. 7. s. XIII (= nr. 116 + Off. EPs. 118). Fa. ex.
127. - - - XIV dext. 9 s. XII, *cf.* IV 2, 9 Val. K
128. - - - XVII dext. 12 s. XI, *cf.* I 3, 22 Sacr. C
129. Laurentianus S. Marci 509 s. XIII (Sacr. I*). *H. Sch.*
130. - - - 519 s. XI/XII, *cf.* II 2, 16 Paen. M
131. Lincolnensis C. 5. 10 s. XII (Myst. Sacr.). I. H. Srawley p. b. ex.
132. Lipsiensis 155 s. XIII, Petersberg/Halle (Myst. Sacr*. Excerpt.) Fa. ex.
133. - 208 s. XV (Exa. Par. Myst. Sacr. Past. Off. EPs. 118). Fa. ex.
134. - 209 s. XIII, Marienzell (Exa. Par. Myst. Sacr.). Fa. ex.
135. - 210 s. XIII/XIV (Exa. Myst. Sacr.). Fa. ex.
136. - 321 s. XV (ExcF.). Fa. ex.
137. - 391 s. XIV, Iacobi Pygaviens. (Exa. Myst. Sacr. Past.). Fa. ex.
138. Londinensis Regiae Vet. 6. A. XVI. s. XII (Epp. Theo. Nab*). Fa. ex.
139. - - - 6. B. VI. s. XII, Rochester (Myst. Sacr.). Fa. ex.
140. - - - 5. F. IV. s. XII, Canterbury (Vgs. Vid. Vgt. ExhV. Laps. Myst. Sacr*). Fa. ex.
141. - - - 5. F. XII. s. XII (Paen.). Fa. ex.
142. - - - 5. F. XIII. s. XI (Epp. Theo. Nab.). Fa. tot.
143. Londinensis Arundelianae 188 s. XII/XIII, Eberbach/Mainz (ExcF*). Fa. ex.
144. Londinensis Harleianae 865 s. XII (Myst. Sacr.). Fa. ex.
145. - - 3042 s. XI, *cf.* II 2, 4 Paen. D
146. - - 3049 s. XV, Dunelm. cathedr. (Fid. Spi. Inc. Epp. Theo.). Fa. ex.
147. - - 3083 s. XI (Epp. Theo. Nab.). Fa. tot.
148. - - 3097 s. XI (Myst. Sacr. Hel.). Fa. ex.
149. Londinensis Musei Britannici Add. 14068 s. XV, Veronensis (Epp. Theo.). Fa. ex.
150. - - - - 14775 s. XIV, script. Ital. (Epp. Theo.). Fa. ex.
151. - - - - 18327 s. XII (Myst. Sacr.). Fa. ex.
152. - - - - 18332 s. IX, Viktering, *cf.* I 4, 2 Myst. G
153. Londinensis Lambethianus 129 s. XIV (Exa. Fid. Spi. Inc. Vgs. Vid. Vgt. ExhV. Laps. Myst. Sacr. Fug.). Fa. ex.
154. Lugdunensis (Leydensis) Vossianus Lat. 98 s. IX, *cf.* I 3, 12 Sacr. V

155. Mantuanus B II 13 s. XV (Myst. Sacr. Paen.). *H. Sch.* et C. Ferrarini p. b. ex.
156. Matritensis A 56 (Ms. 220) s. XII (Isa. Bon. Fug. Iac. Par. Val. Ep. 63). p. b. ex.
157. – A II 5 Escurial. s. XII (Myst. Sacr.). H. Becher ex.
158. – R III 20 Escur. s. XII (Inc. Past. Myst. Sacr. Off.). H. Becher ex.
159. Mediolanensis (*cf.* etiam Ambrosiani), Basilicae S. Ambrossii, Collectio Canonum s. XII (Sacr. I). Fa. ex.
160. – eiusdem basilicae: Editio Presb. Martini tom. IV s. XII (Inc*. Int. Tob. ExcF. Vgs. Vgt. Vid. ExhV. InstV*). A. Ratti, postea Pius PM. XI ex. — *H. Sch.* tot.
161. – Trivultianus 399 s. XI in. (Paen. Off.). *H. Sch.* ex.
162. Metensis (Metz) 125 s. XI, S. Arnulfi (Paen.). Fa. tot.
163. Modoetianus (Monza) LXV s. XI, *cf.* I 3, 23 Sacr. *F*
164. Moguntinus (Mainz) II 65 s. XII in. (Paen. Myst. ExcF. alia). Dr. Ruppel p. b. ex.
165. Monacensis bibl. nation. 2564 s. XII, *cf.* I 3, 18 Sacr. *M*
166. – – – 4015 s. XVI, Peutingerian. (Epp. Val. Theo.). Fa. ex.
167. – – – 4648 s. XII, Benediktbeuern (Sacr. Myst.). Jos. Will ex.
168. – – – 10041 s. X/XI, Arnulfi Metensis (Epp. Theo. Nab.). *C. Sch.* tot.
169. – – – 17068 s. XII, Scheftlarn 68 (Paen.). Fa. ex.
170. – – – 18164 s. XV, Tegernsee 164, (Nab. Hel. Tob. ExcF. Past. Myst. Spi. I*. Bon. Ioseph. Pat. Vgs. Vgt. Vid. ExhV. Laps.). Fa. ex.
171. – – – 18166 s. XV, Tegernsee 166 (Epp. Theo. Val. Bon. Fug. Paen. ExcF. II*. Par.). Fa. ex.
172. – – – 18518 a s. XV, Tegernsee 518 a (Sacr. Myst.). Fa. ex.
173. – – – 18525 b s. X, Tegernsee 525 b, *cf.* II 2, 2 Paen. *T*
174. Monasteriensis (Münster) 518 Universit. s. XIV (Sacr. Excerpt. ex. l. V). W. Köster ex.
175. Montepessulanus (Montpellier) Univ. 305 s. XIII, *cf.* III 2, 9 ExcF. *W*
176. Mutinensis Estensis *c.* P. 7. 15 s. XV (ExcF. alia). *H. Sch.* ex.
177. Oxoniensis Bodleianus 94 s. XII (Isa. Bon. Fug. Iac. Par. Val. Ep. 63). Fa. ex.
178. – – 137 s. XII, *cf.* II 2, 6 Paen. *O*
179. – – 478 s. XIV/XV, Doesborchensis (Paen. Vid.). Fa. ex.
180. – – 751 s. XII, e Gallia ortus (Exa. Paen. Bon.). Fa. ex.
181. – – 757 s. XIV/V (Paen. EPs. 118. Pat. Apl. Ioseph. Nab. Hel. Exa. ExcF. Off. Myst. Sacr. Bon. Vgs. Vid. Vgt. ExhV. Laps. Fug. Ep. 63. Iac.). Fa. ex.
182. – – 762 s. XIII, *cf.* III 2, 6 ExcF. *F*
183. – – 768 s. XI ex., Saresburiensis (Vgs. Vid. Vgt. ExhV. Laps. Myst. Sacr.). Fa. ex.

184. Oxoniensis Bodleianus 835 s. XI ex., Saresburiensis (Ioseph. Pat. Paen. ExcF.). Fa. ex.
185. — — 839 s. XIII (Myst. Sacr.). Fa. ex.
186. — — 866 s. XI ex., Lipomani (Off. Hel. ExcF. I*. Epp*). Fa. ex.
187. — Canonicianus Patr. Lat. 209 s. XIII, S. Mariae de Columba (Exa. Par. Sacr.). Fa. ex.
188. — Musaei 113 s. XI in. (Paen*. usque ad II 6, 45). Fa. ex.
189. Oxoniensis Rawlinsonii C 329 s. XII ex., Eboracensis (Off. Myst. Sacr. Paen. Hel. Vgs. Vid. Vgt. ExhV. Laps. Fug. Ep. 63. Iac.). Fa. ex.
190. — Collegii S. Iohannis 163 s. XIII (Laps. Paen.). Fa. ex.
191. — — — — 15 s. XV (Epp. Theo. Ep. 22. Apl.). Fa. ex.
192. Parisinus Bibl. Armamentarii 235 s. XIV, Fontenay (Nab. Apl. Ioseph. Myst. Sacr. ExcF.). Fa. ex.
193. — — — 236 s. XII (Vgs. Vid. Vgt. ExhV. Laps. Myst. Sacr.). Fa. ex.
194. — — — 238 s. XV, ex Italia (Paen*. ExcF*. Apl. Sacr. Myst*). Fa. ex.
195. — — — 342 s. XII, Fontenay (Isa. Bon. Fug. Iac. Val. Ep. 63). Fa. ex.
196. — — — 840 s. XI/XII, *cf.* II 2, 5 Paen. A
197. — — — 1244 s. XI, Cluniacensis, *cf.* III 2, 13 ExcF. A
198. — — S. Genovevae 1355 s. XVII (Sacr.). Fa. ex.
199. — — Mazarineae 565 s. XV, 'de bona spe' (Sacr. Myst. Ioseph. Pat. Apl. Nab. Int. Hel. Tob. Noe.). Fa. ex.
200. — — — 568 s. XII, S. Mariae de valle (Pat. Paen. Epp*). Fa. ex.
201. — — Nationalis 189 s. XIV, Colbertinus (Fug. Val.). Fa. ex.
202. — — — 1719 s. XI, Tellerianus (Exa. Off. Isa. Bon. Fug. Iac. Par. Val. Ep. 63. Myst. Sacr.). Fa. ex. *C. Sch. tot. cf.* IV 2, 3 Val. C
203. — — — 1721 s. XII, Plutaneus (Exa. Myst. Sacr.). Fa. ex.
204. — — — 1723 s. XIV, Colbertinus (Exa. Inc. Fug. Iac. Spi*. Fid*. Epp*. Paen. Off. ExcF. Bon. Vgs. Vgt. Vid. ExhV. Laps. Myst. Sacr. Nab. Hel. Int. Apl. Past. Pat. Fug. Isa. Par. Theo. Val. Abr.). Fa. ex.
205. — — — 1725 s. XIV, Bethuneus (Exa. Par. Isa. Bon. Ep. 63. Ioseph. Pat. Apl. ExcF. Inc. Vgs. Paen. Off. Past.). Fa. ex.
206. — — — 1729 s. XII *cf.* IV 2, 5 Val. E
207. — — — 1730 s. XIV, Colbertinus (Isa. Bon. Iac. Par. Val. Ep. 63. Nab.). Fa. ex.
208. — — — 1731 s. XIV, Colbertinus abb. De Valle (Château-Thierry) (Apl. ExcF. II*. EPs. 12). Fa. ex.
209. — — — 1748 s. XII, Colbertinus, *cf.* V 2, 5 Theo. L
210. — — — 1749 s. XIV, Colbertinus (Fid. Spi. Inc. Myst. Sacr. Off.). Fa. ex.
211. — — — 1751 s. XI ex. (Vgs. Vid. Vgt. ExhV. Laps. Myst. Sacr.). Fa. ex.
212. — — — 1753 s. XII (Epp. Theo. Val.). Fa. ex.

213. Parisinus Bibl. Nationalis 1754 s. XII, S. Martini Tornacensis, Tellerianus (Epp. Theo. Val.). Fa. ex.
214. — — — 1755 s. XIII, Mazarineus (Epp. Theo. Nab.). Fa. ex.
215. — — — 1756 s. XIII, Colbertinus (Epp. Theo. Nab. Myst. Sacr.). Fa. ex.
216. — — — 1757 s. XIV/V (Ep. 63. ExcF.). Fa. ex.
217. — — — 1767 s. XV, Florentinus (Paen. ExcF. II*). Fa. ex.
218. — — — 1817 s. XIII, S. Amandi Elnonens. (Myst. Sacr.). Fa. ex.
219. — — — 1913 s. IX *cf.* IV 2, 2 Val. P
220. — — — 1920 s. XIV, *cf.* IV 2, 6 Val. B; V 2, 1 Theo. B; Myst. Sacr. Fa. ex.
221. — — — 2044 s. XIII, Colb. Celestinor. de Marcoussin (Paen.). Fa. ex.
222. — — — 2048 s. XV, ‚Petri de Vinculis‘ (Inc. Past. Myst. Sacr.). Fa. ex.
223. — — — 2639 s. XI/XII, Bigotianus (Isa. Bon. Fug. Iac. Par. Val. Ep. 63). Fa. ex.
224. — — — 2647 s. XII, Tellerianus S. Martini Tornac. (Sacri*. Myst*). Fa. ex.
225. — — — 2664 s. XV (Paen. Excerpt.). Fa. ex.
226. — — — 2724 s. XIII, Colbert. (Paen. fragm.). Fa. ex.
227. — — — 4214 s. XIV (Off. ExcF.). Fa. ex.
228. — — — 9521 s. XI (Myst. Sacr. Par. Isa.). Fa. ex.
229. — — — 10596 s. XII (Off. Nab. Apl. Ioseph. Myst. Sacr. ExcF*). Fa. ex.
230. — — — 10597 s. XII (Off. ExcF. I). Fa. ex.
231. — — — 11624 s. XI, *cf.* I 3, 19 Sacri. P
232. — — — 12136 s. XII/XIII, S. Germ. a Pratis, Corbeiensis (EPs. 118. Val. Exa.). Fa. ex.
233. — — — 12137 s. IX, *cf.* III 2, 2 ExcF. P
234. — — — 12229 s. XII, S. Germ. a Prat. (Sacri. Myst. Excerpt; al. Excerpt.) Fa. ex.
235. — — — 13343 s. XII (Myst*. Sacri.). Fa. ex.
236. — — — 13344 s. IX, *cf.* II 2, 13 Paen. P
237. — — — 13370 s. XII, S. Germ. a Prat., S. Benigni Div. (Paen.). Fa. ex.
238. — — — 13758 s. XI, S. Germ. a Prat. (Theo Excerpt.). Fa. ex.
239. — — — 14479 s. XV, S. Victoris (Myst. Sacri.). Fa. ex.
240. — — — 14847 s. XII, S. Victoris (Off. Apl. ExcF. Exa.). Fa. ex.
241. — — — 15309 s. XIII, Sorbonicus (Exa. Inc. Fug. Iac. Spi*. Epp*. Paen.). Fa. ex.
242. — — — 15641 s. XIV, Sorbonicus (Off. Exa. ExcF. Bon. Vgs. Vid. Vgt. ExhV. InstV. Laps. Myst. Sacri. Nab. Hel. Tob. Int. Apl. Past. Spi*. Paen. Pat. Epp*. Theo. Inc. Fug. Iac. Isa. Par. Fid. Val. Abr. Noe*). Fa. ex.
243. — — — 16362 s. XII, Sorbonicus (Myst. Sacri. IV. V.). Fa. ex.
244. — — — 17354 s. XIII, S. Martini in campis (Pat. Paen. Epp*). Fa. ex.

245. Parisinus Bibl. Nationalis 17363 s. XII, S. Martini in campis (Epp. Theo. Nab.). Fa. ex.
246. — — — 18065 s. XII, Fulensium Paris. (Myst. Sacr. Past.). Fa. ex.
247. Patavinus 562 s. XV (Off. Par. Myst. Sacr.). *H. Sch.* ex.
248. — 619 s. XV (Off. Par. Myst. Sacr. Isa.). *H. Sch.* ex.
249. Pictaviensis 75 s. XII (Val. Excerpt.). E. Ginot ex.
250. Pistoriensis II 22 s. XV (Paen. alia). *H. Sch.* ex.
251. Remensis 376 s. IX, *cf.* I 4, 1 Myst. E
252. — 377 s. IX, *cf.* I 3, 10 Sacr. R
253. — 378 s. XII, St. Thierry (EPs. 118. Off. Par. Ep. 63. Val.). Fa. ex.
254. Rom. Capituli S. Petri D 174 s. XII, S. Mariae de Palizzolo (Sacr.). *H. Sch.* ex.
255. — Vaticanus Lat. ant. 264 s. XI/XII (ELuc. Fid. Spi. Inc. Hel. Apl. Abr. Isa. Bon. Fug. Iac. Ioseph. Pat. Nab. Past. Epp. Theo. Vgs. Vgt. Vid. Ep. 63.). Fa. ex.
256. — — — — 266 s. IX, *cf.* I 3, 13 Sacr. U
257. — — — — 269 s. XV (Exa. Par. Cai. Noe. Abr. Isa. Bon. Fug. Iac. Ioseph. Pat. Apl. Nab. Hel. Laps. Paen. ExcF II*. Vgs. Vgt. Vid. ExhV. InstV.). Fa. ex.
258. — — — — 278 s. XII, Belleval Cisterc. = I 3, 18 Sacr. M
259. — — — — 281 s. XIV, O. S. A. E. Mediolanens. (EPs. 12. Epp*. Laps. Exa. Paen.). Fa. ex.
260. — — — — 282 s. XI, *cf.* I 3, 5 Sacr. η
261. — — — — 284 s. XV (Epp. Theo. Val.). Fa. ex.
262. — — — — 285 s. XI (Epp. Theo.). Fa. ex.
263. — — — — 286 s. IX/X, *cf.* V 2, 3 Theo. V
264. — — — — 287 s. XV (Inc. Myst. Sacr. Paen. ExcF. II*. Vgs. Int. Tob. ExcF. Vgt. Vid. ExhV. InstV.). *H. Sch.* et Fa. ex.
265. — — — — 288 s. XII (Epp*. Hel. Nab. Paen. ExcF. II*. Val. Myst.). Fa. ex.
266. — — — — 290 s. XIV/V (Off. Apl. Sacr. Excerpt. Myst. Hel.). Fa. ex.
267. — — — — 295 s. XV (Paen. ExcF. II*). Fa. ex.
268. — — — — 296 s. IX/X, *cf.* I 3, 14 Sacr. Q
269. — — — — 297 s. XV (ExcF.). *H. Sch.* et Fa. ex.
270. — — — — 314 s. XV (Fid. Spi. Inc. Myst. Sacr. ExcF. Val. Theo.). Fa. ex.
271. — — — — 474 s. IX, *cf.* I 3, 9 Sacr. E
272. — — — — 475 s. XII = Vat. 474. Fa. ex.
273. — — — — 4931 s. XII (Myst. Sacr.). Fa. ex.
274. — — — — 5061 s. XV (ExcF.). Fa. ex.
275. — — — — 5760 s. IX, *cf.* I 1, 2 Expl. W; I 3, 2 Sacr. W
276. — — Barberinianus 541 s. XI, *cf.* I 3, 17 Sacr. B

277. Rom. Vaticanus Chisianus A V 148 s. XIV/XV (Sac.). Fa. ex.
 278. -- Ottobonianus 107 s. IX/X, *cf.* III 2, 14 ExcF. Q
 279. -- -- 122 s. XI, Io. A. Altaemps (Past. Myst. Sac.). Fa. ex.
 280. -- -- 943 s. XVII = Vat. 4931, ex quo descriptus. Fa. ex.
 281. -- Palatinus 482 s. XII, B. Mariae in Schonauugia (Myst. Sac.
 ELuc. (Excerpt.). Fa. ex.
 282. -- Rossianus Lat. 239 s. XII, S. Francisci Assis. (Epp. Theo.). Fa. ex.
 283. -- Urbinas Lat. 39 s. XV (ELuc. Paen. ExcF. II*. Fid. Spi.). Fa. ex.
 284. -- -- 40 s. XV (= Vat. 284 + Vgs. Vgt. Fug. Par. Isa. Bon. Iac.
 Exa. Cai. Off. EPs. 118.). Fa. ex.
 285. -- -- 41 s. XV (EPs. 12. Myst. Sac. Pat. Apl. Nab. Hel. Laps.
 Ioseph. Abr. Vid. Vgt. ExhV. Inc. Noe. ExcF. InstV.
 Ep. 63.). Fa. ex.
 286. -- -- 42 s. XV (Val. Epp*. Theo.). Fa. ex.
 287. Rotomagensis (Rouen) 432 s. XII, Jumièges (Exa. Myst. Sac. Epp.).
 Fa. ex.
 288. Salisburgensis A. VI. 15. S. Petri s. XI (Sac. Myst.). *H. Sch.* ex.
 289. Saesburianus (Salesbury) 61 s. XII (Bibl. Patr. Brit. III 1, 17)
H. Sch. ex.
 290. -- 109 s. XII = I 4, 3 Myst. D. C. Wordsworth ex.
 291. Sangallensis 188 s. VII/VIII, *cf.* I 1, 1 Expl. G; I 3, 1 Sac. G
 292. Stutgardiensis Th. 4. 217 s. XII, Zwivildensis (Myst. Sac. Vgs. Vgt.
 Vid. ExhV. InstV.). Fa. ex.
 293. Sublacensis 119 s. XIV (Myst. Sac.). Fa. ex.
 294. Trecensis (Troyes) 39 s. XII, Clairvaux (Off. Isa. Bon. Fug. Iac. Par.
 Val. Ep. 63. Nab. Ioseph. ExcF. Serm.). Fa. ex.
 295. -- 550 s. X, Oratorii, *cf.* I 3, 15 Sac. T
 296. -- 813 s. IX, Oratorii (Fid. Spi. Inc. Myst*. Sac*. Off*). Fa. ex.
 297. -- 1246 s. XII, Clairvaux (Nab. Apl. Ioseph. Myst. Sac. ExcF.).
 Fa. ex.
 298. Turonensis (Tours) 267 s. X/XI, *cf.* III 2, 11 ExcF. K
 299. -- 271 s. XI, *cf.* II 2, 12 Paen. Y
 300. Ultraiectensis (Utrecht) 39 s. XV, Carthusiae (Past. Vgs. Vgt. Vid.
 Myst. Sac.). Fa. ex.
 301. Valentianus (Valencia) 79 s. XV (Off. Theo. ExcF.). *H. Becher* ex.
 302. Verodunensis 50 s. XI (Fid. Spi. Inc. Myst. Sac. Nab.). Fa. ex.
 303. Vindobonensis Pal. Lat. 671 s. XII, Baumgartenberg (EPs. 118. Myst.
 Sac. Paen.). = I 3, 18 Sac. M. Fa. ex.
 304. -- -- 705 s. XII (Off. Abr. Isa. Bon. Apl. Nab. Myst. Sac.). Fa. ex.
 305. -- -- 953 s. XII (Sac.). Fa. ex.
 306. -- -- 1010 s. XI, *cf.* II 2, 19 Paen. S; Myst. Sac. Fa. ex.
 307. -- -- 1029 s. XI, *cf.* I 3, 3 Sac. S

308. Vindobonensis Pal. Lat. 2206 s. XII (Myst*. Sacr*). Fa. ex.
 309. — — — 4302 s. XV (Sacr. Excerpt.). Fa. ex.
 310. — — — 4600 s. XV (Ambrosiaster; Vgs. Vid. ExhV. InstV. ExcF.).
 Fa. ex.
 311. — — — 4601 s. XV (ELuc. Off. Cai. Sacr*. Par. Laps.). Fa. ex.
 312. Vindocinensis (Vendôme) 126 s. XII (Fid. Inc. Past. Myst. Sacr. Off.).
 Fa. ex.
 313. — — 128 s. XI (Epp. Theo. Nab.). E. Morel p. b. ex.
 314. — — 190 s. XII (ExcF. Bon.). Fa. tot.
 315. Zwettlensis 218 s. XII = I 3, 18 Sacr. M*

* Finita hac editione mihi innotuerunt hi codices, quorum numerus certo augeri possit, de quibus cf. praef. not. 1: Bernensis, Bongarsianus 612 s. XI (Sacr.); Bononiensis (Bologna) Universitatis 61 s. XV (Val. Theo.); Cesenatensis Malatestianus, Plut. XI. 5. s. XV (Myst. Sacr.); Carolivillensis (Charleville) 26 s. XII (S. Mariae Bellavallensis) (Sacr.); Helminghamensis (Helminghamhall prope Ipswich in Britannia) Bibliothecae Principis Tollemachensis, s. XIII (Paen.); Londinensis Lambethianus 203 s. XII, Cathedral. Exoniens., (ExcF.*); Turonensis 266 s. XI (Val.); Washingtonensis, Collegii SS. Nominis 29 s. XV (Sacr.); Washingtonensis, Universitatis catholicae 143, s. XV (Myst. Sacr.).

PRAEFATIO

Suscepi hanc Ambrosii editionem anno 1924 a clarissimo magistro meo Edmundo Hauler, qui eam consilio et subsidiis Academiae Litterarum Austriacae ad diem supremum summo cum studio fovit. Primas igitur ei hic ago gratias maxime venerans memoriam tam bene meriti investigatoris scriptorum antiquitatis, tam infatigabilis adiutoris ac praesidis huius Corporis Vindobonensis, tam genuini et integri philologi. Nec minorem debeo gratiam Carolo Schenkl et Henrico Schenkl, qui ad hoc volumen parandum contulerant omnia illa, quae in descriptione et in Tabula codicum (*p. VIII sqq.*) singillatim erant nominanda, in primis multas illas collationes ab ipsis vel eorum cura ab aliis, quorum nomina doleo in collationum foliis non fuisse inscripta, summa cum diligentia factas.

Quo inaestimabili sane adiumento comparato primum examinavi collationes praecipuorum codicum, quos lucis ope expressos iterandi examinis gratia tot inter dubia in paranda editione textuum semper nascentia meos feci, deinde collegi eorum, qui deerant, codicum novas collationes. Qua in re ita processi, ut omnium fere dubiae lectionis locorum serie excussa plagulas conficerem ac multiplicarem, quibus illorum locorum lectionem variam, quantum tunc temporis ex Schenkliorum schedis mihi erat nota, cum bibliothecarum praefectis examinandam in suis codicibus communicarem. Nec frustra. Mira enim cum alacritate et humanitate tot homines docti diversarum Europae nationum, quae paulo ante crudelissimi discordia belli (1914—1918) erant separatae, auxilium a me rogatum praestiterunt promptissimi. Iis omnibus debitas hic gratias ago, sperans fore, ut etiam alterius belli immanis furiis iam superatis atque in orcum propulsis

revivescat inter viros doctos spiritus ille vere fraternus, sine quo hanc editionem neque incipere neque perficere potuissem. — Conlatis ergo inter se responsis bibliothecarum minorum ipsae iam maiores adeundae erant, praesertim Parisinae, Londinenses, Cantabrigienses, Oxonienses, Bruxellensis, Berolinensis, Lipsiensis, Monacensis, Vaticana, Ambrosiana, Laurentiana. Haec itinera ab anno MCMXXV usque ad annum MCMXXVIII subvenientibus Academia Vindobonensi et praesertim Collegio Stellae Matutinae Feldkirchensi, humanissime quoque succurrentibus inlustribus omnium illarum bibliothecarum praefectis, peregi gratissimoque animo praecipue recordor peculiaris benevolentiae Henrici O mont, Cardinalis Francisci Ehrle, ipsius Pii XI venerandae memoriae.

Postquam igitur omnium trecentorum quindecim¹⁾, quos investigare potui, codicum sive loci illi selecti sive totae collationes comparatae atque imaginibus photographiis identidem examinatae sunt, nihil iam deerat ad textum constituendum nisi index philologicus operum Ambrosianorum, ad quem in tot dubiis recurrendum erat. Confecerunt hunc laborem vere improbum summa cum diligentia ac perfectione primo solus vir clarissimus Sigismundus Nachbaur Feldkirchensis, interdum adiutus ab Aemilio Bürgi et Alberto Heitlinger, postea Dr. Guido Müller, editor Lexici Athanasiani, omnes Societatis Iesu mecum sodales. Quotiens hoc pretiosissimo editionis instrumento dubia mea soluta sint, vix aestimare poterunt lectores.

¹⁾ Patres Latinos edituri seriem codicum vix umquam dici posse completam sciunt. Sic mihi in paranda hac editione accidit, ut novos semper codices, modo casu, modo consulto invenirem, quotienscumque fere catalogos inspexi aut nondum ante editos aut mihi antea non accessibiles. Sed hi codices cum recentiores sint et textus iam ex tanta copia diversae originis codicum sit constitutus, satis habeo eos, quos iam conclusa Tabula codicum (*p. XVIII*) nactus sum, appendicis loco post tabulam illam addidisse. Omisi autem consulto omnia illa excerpta ex scriptis Ambrosianis, quae nihil umquam novi adferunt, sed in familiis codicum nobis notis nituntur; quorum numerus, ut ita dicam, legio est.

De textu ipso singula opera tractantes loquemur. Hoc loco id tantum praemitto orthographiam, quantum fieri potuit²⁾, restitutam esse secundum exemplar codicis Ravennatis saeculi V, de quo primus egit vir clarissimus, nunc Cardinalis, Iohannes Mercati in libro, qui inscribitur, Ambrosiana, Scritti vari pubblicati nel XV centenario della morte di S. Ambrogio, Mediolani 1897, nr. VIII, p. 26—32, cuius apographum idem sua manu descriptum Academiae Vindobonensi misit. Ex hoc igitur et ex nova totius codicis interim ab administratoribus bibliothecae Vaticanae summa cum arte et diligentia compaginati et ab imminente interitu servati collatione, quam mihi benigne idem vir clarissimus, nunc Cardinalis Praefectus bibliothecae Vaticanae concessit, mihi persuasi eo codice antiquissimo et pretiosissimo orthographiam conservari veterem, probabiliter Ambrosianam, nulla fere barbarie infectam et interpunctionem semper fere mirum in modum sententias scriptoris exprimentem. Utramque ergo imitari studebam — mutatis videlicet mutandis exceptisque commatis, in quibus recentem nostrae regionis usum secutus sum — etiam in his opusculis in Ravennate sane non traditis, quippe qui solos De Fide, De Spiritu Sancto, De Incarnationis Dominicae Sacramento libros eosque mutilos exhibeat.

Distributionem Maurinorum in capitula et paragraphos retinui, etsi saepe sententiam auctoris nimis interrumpere videbantur. Cui incommodo novis incisus a capitulorum et paragraphorum divisione non pendentibus medebar.

²⁾ Ubicumque Ravennas ancipitem habet orthographiam, secutus sum ordinariam, qua saeculo quarto auctorem puri sermonis Latini studiosum, qualis est Ambrosius, usum esse censendum est. — Quam praetuli his constantibus Ravennatis lectionibus: *inquit, ad (pro at), adque, quodquod, scribunt, scribtura, questio, herere, heresis, prestare, prescribere* et sim., *aeclesia* vel *ecclesia, pharisei, manichei*, et sim. — Certe autem scribendum est *Israhel*, non *Istrahel*, quae forma in Ravennate numquam occurrit, *conpraehendo, depraehendo, interpretaatio, interpretaetor*, ut aliqua exempla adferam.

In apparatu locorum e scriptis antiquis adlatorum praeter locos vel verbo tenus vel libere ab Ambrosio laudatos — hi significantur verbo „conferatur“ (*cf.*) — etiam aliqua inuenies, quae ad textum melius intellegendum necessaria videntur, de quorum mensura vix duo erunt inter editores vel criticos, qui inter se consentiant. Addidi etiam quaedam, quae ad cognoscendum Ambrosium sui ipsius imitatore[m] usui esse putabam. Ubi autem agitur de imitatione ipsorum fontis verborum, laudavi ipsas lineas, aliquotiens ipsa verba, quo facilius inueniri possent, quae similia sunt. Asterisco signantur loci Sacrae Scripturae a versione Vulgatae editionis divergentes. Sicubi additur nota, quae ad Septuaginta interpretes Graecos Veteris Testamenti refertur (*Sept.*), non id intellegi volui Ambrosium ipsum ibi ex Graeco formasse Latinum, sed illam, quam sequitur, versionem ‚Veterem Latinam‘ proximam esse translationi ‚Septuaginta‘ interpretum. — Qui denique sint in singulis his opusculis Ambrosii fontes, breviter relatum reperies in fine eorum capitum Praefationis, in quibus agitur de origine illorum librorum. Praeterea eiusdem rei causa additur Index omnium locorum post textum totius editionis.

In apparatu critico, quamquam multas omisi collationes codicum sive a me sive ab aliis factas, quas inutiles esse mihi persuasi, tamen meum esse duxi non solum omnes varias lectiones adferre, quae ad textum constituendum et ad editionem meam examinandam necessariae sunt, sed etiam eas, quibus inlustretur, qua ratione potiores codices familiaeque inter se cohaereant, ut, quid valeant codices familiaeque, ab ipso lectore probari possit et speculum quoddam praebatur totius historiae textus. Atque ingenue fateor maluisse me in hac re abundare quam deficere, cum ipse totiens detexissem in editionibus hoc saeculo factis res maxime memorabiles desiderari, quae quid valerent, editor ipse nondum viderat. Qua de re in memoriam revocare liceat, quae de utraque editione Chronici Hieronymiani, Helmii et Fotheringhamii,

ceteroquin summa laude praedicanda, exposui in commentatione quadam, quam inscripsi ‚*La data della consacrazione vescovile di S. Ambrogio*‘ (*Scritti di Storia, Archeologia ed Arte, pubblicati nel XVI Centenario della Nascita di S. Ambrogio, Milano 1942, pp. 105—112*; qua commentatione Ambrosium a. d. VII Idus Decembr. anni 374 consecratum esse episcopum comprobatur).

Singula huius editionis opuscula ideo in hoc volumine unita inveniuntur, quia *Explanatio Symboli* cum sex *De Sacramentis* sermonibus, hi autem inde a saeculo saltem octavo una cum libro *De Mysteriis* memoriae traditi sunt, altera ex parte etiam duo libri *De Paenitentia*, qui quaestionibus ibi tractatis cum doctrina sacramentorum cohaerent, in codicibus praecipuis una cum libris *De Excessu Fratris* traduntur, denique orationes funebres *De Obitu Valentiniani* et *De Obitu Theodosii* cum laudatione Satyri fratris eiusdem sunt generis.

Iucundum denique mihi munus est iis maximas agere gratias, qui in hac difficili editione typis mandanda assidue mihi succurrebant, in primis ipsi clarissimo Praesidi huius Corporis Scriptorum, Richardo Meister, professori Universitatis Vindobonensis, atque professori Aemilio Gaar, qui, postquam summa cum diligentia omnes quaestiones mecum discussit magnamque plagularum partem iam legit, morte immatura praereptus est; deinde professori Vincentio Bulhart, qui humanissime in eius locum successit, necnon Doctori Ludmillae Krestan, indefessae adiutrici Academiae Vindobonensis, domui editrici Hoelder-Pichler-Tempsky, typographis et omnibus amicis ac fautoribus, quorum subscriptionibus debetur, quod haec editio iam anno 1942 finita, tandem typis potuit mandari.

Monachii, a. d. IV Id. Mart. MCMLV

Dr. Otto Faller

PROLEGOMENA

I.

EXPLANATIO SYMBOLI. DE SACRAMENTIS. DE MYSTERIIS.

1. De codicibus et origine *Explanationis Symboli*

Explanationis Symboli, quam hic exhibemus quaeque incipit a verbis *Celebrata hactenus mysteria scrutaminum*^{2a}), duobus solis manuscriptis, quantum quidem hucusque invenire poterim, nobis traditur; qui sunt:

- G 1. Sangallensis, seu Codex bibliothecae S. Galli (Helvetiae) 188 saec. VII/VIII, membr. 211 fol. (422 pag.), 290/195 mm, scriptura unciali, 25—32 versus in singulis paginis continens, in membrana pessima³) conscriptus, manu altera eiusdem fere aetatis lacunas quasdam supplente, tertia iuniore (saec. XIII?) pauca, orthographica plerumque, corrigente. Continet sub communi inscriptione p. 1: *humilias siue alia dicta sancti augustini episcopi et confessoris*, re vera nihil Augustini, sed pp. 2—6 capitula sermonum receptorum, praecipue Maximi Taurinensis, 6—10 *de psalmis quare psalmi dicuntur ignoti auctoris*, 11—339 homilias 96 auctore non nominato (Maximi Taur.), 339—345 *Explanationem Symboli*, quae incipit a verbis *Caelebratis hactenus mysteriis scrutaminum*, exhibens textum in *PL 57, 853 sqq.* inter dubia Maximi Taurinensis receptum, sed inscriptione propria in capitulis praecedentibus codicis carentem et p. 339 in codice ipso sub falsa inscrip-

^{2a}) *Scrutamina* (al. *scrutinia*) catechumenorum erant examina quaedam, quae in ecclesia Mediolanensi dominicis tertia, quarta, quinta temporis Quadragesimae cum exorcismis aliisque ritibus fiebant, de quibus cf. L. Eisenhofer, *Handbuch der katholischen Liturgik, Freiburg 1933, II p. 250—255* cum fontibus ibi indicatis.

³) cf. (fol. 388 Sangallensis) suspirium scribae impatientis *dñe ds* dimidiamque fere paginam vacuam relictam ob nimiam scribendi in membrana difficultatem.

tione deinde ut supra de die dominicae ascensionis positam; sequuntur in textu, novo rubro distincti, sub titulo *Incipit prima die in pascha* pp. 345—393 sermones *De Sacramentis*, qui in capitulis praecedentibus sub numero LXLV (95) comprehenduntur inscriptione *,excepto alterius in ebdomada paschae VII'*. Deinde in textu ipso p. 393 habetur verus sermo de die dominicae ascensionis sub inscriptione *,incipit de die(!) dominicae ascensionis'*, quem excipit p. 399 homilia *,in die pentecoste'*.

2. Vaticanus bibliothecae -Vaticanae antiquae Lat. W 5760 saec. IX/X membr., II et 193 fol., 290/194 mm, olim S. Columbani de Bobio 33, quem contulit *C. Sch.*, examinavi ipse. Continentur ff. 1—78^v *Fid.*^{3a}), 79—127^v *Spi.*, 127^v—140^v *Inc.*, 140^v—141^v *Libellus fidei sancti Ambrosii*, incipiens a verbis *unus deus . . .*, desinens verbis *non colenda*, 142—167 *S. Ambrosii De Trinitate libri septem* (ex duodecim libris *Vigilii Thapsensis*, qui incipiunt a verbis: *Tu unus deus . . .*, expliciunt verbis: *. . . operatio in factura. Explicit liber septimus de professione regulae catholicae cum increpatione haeretica*); 168—169^v nova manu eiusdem aetatis *Explanationis symboli*, incip. verbis *Celebrata actenus mysteria scrutaminum*, exhibens textum magna ex parte meliorem, in PL 17, 1193 *sqq.* receptum, desinens subscriptione *Finit liber primus, incipit secundus*, cum re vera f. 169^v sequatur eadem manu scriptus liber primus *Sacr.*, qui *Explanationis Symboli* tamquam „liber secundus“ numeratur, dum postea liber primus et secundus *Sacr.* coniuncti una subscriptione *Finit liber secundus. Incipit liber tertius* concluduntur, ceteri libri *Sacr.* de more disponuntur (f. 169^v—183). — Falso manus saec. XV *Explanationi Symboli* superscripsit *Ambrosius de iniciandis sacramentis*. Denique in fine codicis manus saec. XI sine titulo vel subscriptione addidit *Ambrosii Nab.*, sed mutilum (ff. 184—193^v).

^{3a}) Compendiorum seriem vide p. VI *sq.*

Constat librarios Vaticani-Bobiensis, etsi prima manus quaedam spuria sub nomine Ambrosii recepit, tamen voluisse conscribere codicem operum Ambrosianorum fidem spectantium atque *Explanationem Symboli* etiam in hoc codice cum sermonibus Sacr. arto memoriae vinculo conexam apparere. — De recensione codicum *GW* infra agemus.

L 3. Tertius codex, Lambacensis, quem descripserat Bruno Brunus in editione operum S. Maximi Taurinensis (nunc repetita in PL 57, 853 *sqq.*) quemque ipse se vidisse in monasterio Lambacensi Austriaco testatur, iam aetate Casparii inde asportatus neque a me adhuc repertus est.

4. Ambrosianam autem esse hanc symboli *Explanationem* iam anno 1869 recte iudicaverat C. P. Caspari in libro, qui inscribitur *Ungedruckte und wenig beachtete Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel, II, Christiania 1869, pp. 48—127*. Cuius vestigiis insistens anno 1894 Germanus Morin O. S. B. brevi nota in periodico, cui titulus est *Revue Bénédictine, vol. XI pp. 339 sq.* ac denuo triginta annis post in periodico, quod inscribitur *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft, vol. VIII pp. 86—106*, haec demonstravit: primum *Explanationem* illam eiusdem auctoris esse ac sermones sex De Sacramentis, deinde hunc auctorem esse Ambrosium oratorem, non scriptorem, cum ex toto genere dicendi appareret eam non libri arte conscripti indolem prae se ferre, sed sermonis a quodam, qui eum audiebat, notis Tironianis excepti. Argumentorum utriusque auctoris capita hic paucis adferre satis habeo, ceterum ad lucubrationes modo indicatas referens, quas hic meis argumentis supplebo.

5. Nam primum — uti illi viri de studio antiquitatis optime meriti demonstrant — ipso modo, quo ad memoriam nostram pervenit, apparet *Explanationem Symboli* intimo quodam vinculo coniungi cum sex sermonibus *De Sacramentis*, cum in utroque manuscripto ad unum quasi opus coaluerit. In Sangallensi enim 188 in capitulis initio codicis positus una utriusque scripti inscriptio est *LXLV. EXCEPTO* (pro

EXCEPTUM vel *EXCEPTA*) *ALTERIUS IN EBDOMADA PASCHAE VII.* In Vaticano autem 5760 *Explanationis* primus librorum *De Sacramentis* numeratur.

6. Eadem originis unio comprobatur stilo utriusque oratoris simillimo: repetitis illis minutis interrogationibus rhetoricis *quare? qua ratione? numquid?*, apostrophis audientium, velut *accipe, accipite, vide, vides, videtis* et similibus, usu particulae *denique* pro *unde* (de qua *cf.* Faller II p. 87, nota 36), usu verborum *praerogativa, cautio, derogare, spiritale signaculum, celebrare mysteria*. Comprobatur etiam expressa voluntate oratoris sequendi ecclesiam Romanam (§§ 4, 19 sq.: 7, 14—16; *cf.* Sacr. III 1, 5), adfirmata sede Romana S. Petri (§ 7, 15 sq. et Sacr. III 1, 6). Comprobatur aetate, quam auctor uterque prodit, invehendo contra solos Arianos (§§ 3—7: Sacr. *cf.* Faller II p. 5). Addo tamen etiam Apollinaristas in Expl. oppugnari (§ 3, 11 sq.: *cum anima humana rationabili atque perfecta*), Sabellianis dudum *maxime de partibus occidentis* exclusis (§ 4, 17 sq.), quod finem saeculi quarti indicat, ut in libris Sacr. Denique etiam regio, in qua versatur utriusque opusculi auctor, Italia superior est; Expl. § 4, 4 *catholici, in hac parte* Aquileienses sunt, quippe qui primo symboli articulo addiderint illud *invisibilem et impassibilem*, uti videas in adnot. locorum ad 4, 4. — Comprobavit Caspari (p. 81 sq.) symbolum fidei in Expl. expositum vere symbolum Romanum illud esse, quod inter annos 250 et 460 Romae in usu fuit. —

7. Accedunt similia utriusque oratoris verba in exprimendis doctrinis fidei: Expl. 3, 14 sq. *non ex virili semine* cum Sacr. IV 3, 12, l. 36 (*cf.* Morin, *Jahrb. f. Liturg. l. c.*, p. 98). Addo Expl. 5, 35 sq. *Quaecumque accipies sacramenta, in hac trinitate accipies* cum Sacr. VI 2, 5, l. 2 sq.: *in omnibus, quae egimus, servatum est mysterium trinitatis . . .*, Expl. § 5, 37 sq. *Vides ergo unius operationis, unius sanctificationis* et Sacr. VI 2, 5 (l. 4 sq.) *Ubique pater, filius et spiritus sanctus, una operatio, una sanctificatio*. — Addo etiam usum singularem substantivi auctor in Expl. § 3, 16 et § 6, 7—10, quem item observes

Sacr. IV 3, 10 (l. 19); 4, 13 (l. 1); V 1, 1 (l. 11) et alibi (cf. adn. fontium ad Expl. § 3, 16). — Addo denique locum, in quo *Explanationem* aperte laudari putaverim: Sacr. I 5, 17 (l. 35 sq.): *Memento quid dixerim: Christus carnem suscepit; non 'sicut carnem', sed carnis istius veritatem, vere carnem Christus suscepit. Spiritus autem sanctus in specie columbae, non in veritate columbae, sed in specie columbae descendit e caelo. Vix crediderim memoriam candidatorum baptismi revocari ad illud, quod paucis lineis ante praecedit Sacr. I 5, 16 (l. 28) caro, quam suscepit de nostra condicione. Alio autem loco in primo Sacr. sermone orator numquam de carnis Christi susceptione locutus erat. Sed verba supra laudata simillima sunt his Expl. Symb. § 3, 10—13: Deinde frequenter admonui, quia dominus noster Iesus Christus, filius dei, solus carnem istam suscepit . . . Corporis istius veritate factus est 'ut homo' . . . Quod igitur hic brevissime, uti tota Expl. solet orator, expressit solum filium carnem suscepisse, hoc orator Sacr. revocans ad Expl. symboli, paucis hebdomadis ante habitam, latius demonstrat comparata figura columbae, qua spiritus sanctus apparuit, cum veritate corporis, in qua solus filius dei venit. Quod si quis locum illum hic laudari non concesserit, at certe assentietur novam miramque utriusque orationis esse similitudinem.*

His rebus perpensis et lecto atque relecto totiens utroque opusculo mihi certe persuasi nihil esse dubii, quin idem sit utriusque operis auctor. Infra autem demonstrabitur sermones Sacr. Ambrosii esse. Ergo sequitur etiam *Explanationem Symboli* ab eodem episcopo Mediolanensi habitam esse.

8. Sed accedunt — atque in oratione tam brevi — tot aliae cum genuinis Ambrosii scriptis concordantiae, quot numquam exspectavi. Vidit aliquas iam Caspari (p. 79 sq.), sed inspecta adnotatione locorum nostra iam facile tibi persuadebis nullam fere lineam esse dogmaticae expositionis in Expl., quae non Ambrosium in memoriam revocet. Neque tamen compilationis hoc genus est, quale nuper in Ps. Augu-

stini quoque tractatu, cui titulus est *Solutiones diversarum quaestionum ab haeticis obiectarum* exhiberi P. Fischer ostendit in periodico *Biblica* 23 (1942) p. 139 sqq. Nam ut in omnibus suis scriptis se ipse imitatur Ambrosius⁴⁾ ita, ut numquam tantum describat, quod alibi exposuit, sed certos sacrae scripturae locos iisdem vel similibus cogitationum processibus vel etiam similibus verbis explicet vel eodem fere ordine inter se conexos proferre soleat⁵⁾, sic etiam hic orator verba Ambrosii propria repetit, numquam tantum excerptens eius opera.

9. Ad duos in primis locos animos legentium intendere velim, in quibus, si non de Ambrosio tamquam de semetipso loquitur orator, scire velim, de quo alio. Dicit enim Expl. § 3, 10—19: *Deinde frequenter admonui, quia dominus noster Iesus Christus, filius dei, solus carnem istam suscepit cum anima humana rationabili atque perfecta, et suscepit corporis formam. Corporis istius veritate factus est 'ut homo' (cf. Phil. 2, 7), sed habet singulare privilegium generationis suae. Non enim ex virili natus est semine, sed generatus a spiritu, inquit, sancto ex Maria virgine. Praerogativam auctoris caelestis agnoscis? Factus quidem 'ut homo', ut infirmitates nostras in sua carne susciperet, sed cum privilegio venit maiestatis aeternae. — Quis hic non recordatur, quae Ambrosius in libro *De Incarnationis Dominicae Sacramento* §§ 49—71 contra Apollinaristas repetere atque frequenter admonere non cessat? Contra hos enim*

⁴⁾ Hoe iam Maurini observant: *PL* 16, 1214 D, nota d. — Alia exempla multa praebet W. Wilbrand, *Zur Chronologie einiger Schriften des hl. Ambrosius*, *Hist. Jahrbuch* 41, 2 (1921) p. 1—19; Hieronymus Frank, *Zur Geschichte von Weihnachten und Epiphanie*, *Jahrbuch f. Liturgiewiss.* 12 (1932) p. 147 sq. Hanc sui imitationem progrediente aetate episcopi crevisse consentaneum est. Quare non solum in *Sacr. et Myst.*, sed etiam in *InstV.* (cf. infra) et *Ep.* 63, quae senis Ambrosii sunt, saepissime observatur.

⁵⁾ cf. Faller II p. 86—99, ubi singulae similitudines iuxta positae explicite tractantur.

hic quoque sermo est, *qui carnem domini dicant et divinitatem unius naturae esse* (Inc. § 49), non igitur *solum filium carnem istam suscepisse* (Expl. § 3, 11). Contra quos Ambrosius praeclaris verbis (Inc. §§ 49—63) propugnat solum filium carnem suscepisse, non divinam naturam, non patrem, non spiritum sanctum. Et subsequenter paragraphis 64—71 contra eos argumentatur, qui *animam putent a domino Iesu non esse susceptam*, contra quos demonstrat: *Suscepit itaque carnem ut resuscitaret, adsumpsit animam, sed animam perfectam humanam rationabilem adsumpsit atque suscepit* (Inc. § 65). *Suscepit dico; non enim verbum ipsum dei vivum in sua carne ad nostrae animae vicem factum est, sed sicut carnem nostram, ita et animam nostram perfecta naturae humanae adsumptione suscepit* (Inc. § 67): In Expl. autem *l. c.*: *Carnem, inquit, istam suscepit cum anima humana rationabili atque perfecta et suscepit corporis formam; seque hoc frequenter admonuisse ait.* — Inc. § 53 dixit: *Ex se enim generavit Maria, ut, quod generaretur ex ipsa, in eo, salva incarnationis dominicae praerogativa, corporis esset vera natura;* in Expl. autem (§ 3, 13—17): *Corporis istius veritate factus est 'ut homo', sed habet singulare privilegium generationis suae. . . Praerogativam auctoris caelestis agnoscis?* — Quodsi hic pergat: *Factus quidem 'ut homo', ut infirmitates nostras in sua carne susciperet,* idem dixit Inc. § 60: *. . . in similitudinem carnis peccati factus, . . . ut peccatum nostrum in sua carne crucifigeret, susceptionem pro nobis, infirmitatem obnoxii iam corporis peccati carnalis adsumpsit.* — Pergere possem, nisi longum esset.

Accedit ipso loco, de quo supra diximus: *Non ex virili natus est semine, sed generatus a spiritu sancto ex Maria virgine* (§ 3, 14—16) alter duplex cum Ambrosio consensus, et cum Hymno Ambrosii IV: *Non ex virili semine, sed mystico spiramine Verbum dei factum est caro,* et cum Sacr. IV 3, 12: *Non enim ex virili semine generatus est, sed de*

spiritu sancto et virgine Maria. — Quis tam saepe paucorum intra ambitum verborum Ambrosium imitetur nisi ipse?

10. Sed veniamus ad alterum locum, in quo oratorem Expl. Ambrosium spectare videmus: Expl. Symb. § 7, 5—9: *...cum habeas in libro apocalypsis Iohannis — qui libellus canonizatur et maxime ad fidei proficit fundamentum; ibi enim evidenter omnipotentem dominum nostrum Iesum Christum memoravit, licet et in aliis locis tamen.* Iam vero in libro II *De Fide* Ambrosius secundum vetustissimorum codicum testimonium proprium inseribit capitulum (II 4, 34—7, 57): *De omnipotente deo dei filio*, in quo primum omnium argumentum hoc adfert: *Sed accipe eam, de qua dubitare nequeas, lectionem: Ecce venit, inquit, cum nubibus et videbit eum omnis oculus et qui eum conpunerunt, et plangent se super eum omnes tribus terrae. Etiam, amen, ego sum alfa et o, dicit dominus, qui est et qui erat et qui venturus est omnipotens. Quem igitur conpunerunt et quem speramus esse venturum, nisi dei filium? Ergo omnipotens dominus et deus Christus est.* — Advertas hunc Apoc. 1, 7—8 textum etiam hic tamquam 'evidens' argumentum proponi (*de quo dubitare nequeas*). Sed in sequentibus paragraphis ter denuo recurrit ad Iohannis de omnipotentia Christi testimonia: § 38 ad Ioh. 16, 15, § 47 ad Ioh. 3, 8, § 51 iterum ad Ioh. 16, 15. Quis non reminiscitur illud Expl. § 7, 9 *licet et in aliis locis tamen?* (Sic legendum; nam sequenti particula *ergo* orator revertitur ad verba *l. 5 sq. in libro apocalypsis Iohannis*, parenthesi quatuor linearum interrupta; *licet . . . tamen* pleonastice dicitur).

11. Adde quod in Expl. symbolum pertinet ad disciplinam arcani (§ 9, 1—3 et 12—15) ut apud Ambrosium (Cai. I 9, 37), cottidiana eius recensio commendatur (§ 9, 6—8), ut in Ambrosii Vgs. III 4, 20, sed frequentior in temptationibus (§ 9, 10) sicut in Vgs. *l. c.*, quod symbolum utroque loco vocatur *spiritalis signaculum* (Expl. 1; Vgs. III 4, 20), quod symbolum oratoris est symbolum Romanae ecclesiae nullo

additamento commaculandum (§§ 4, 19 sq.; 7, 12—16; 2, 12—18), sicuti Ambrosius postulat, ut *credatur symbolo apostolorum, quod ecclesia Romana intemeratum semper custodit et servat* (Ep. 42, 5). — Adde alias atque alias cum genuinis Ambrosii scriptis similitudines, velut Expl. § 5, 11 sq. . . . *de incarnatione triumphus magnus quaesitus est Christo* cum Fid. V 15, 183 *victoria de morte quaesita triumphatoris utique non minuit potestatem*; vel Expl. § 5, 14 *quasi qui patri retulerit bonae fructum voluntatis* (sc. passione sua Christus) et Fid. II 6, 50 *passio autem Christi voluntas est patris*; vel Expl. § 5, 20 *qui bonum 'regnum deo patri comparavit'* cum Fid. V 12, 151 *bonum est in regno Christi esse* et Fid. II 12, 104 . . . *qua regnum patri paratur*; vel Expl. § 5, 19—21 *sedet ad dexteram . . . quasi . . . praerogativam sibi suae victoriae vindicavit* cum Fid. V 13, 166 . . . *ad dexteram patris sedere . . . sibi praerogativam paterni solii vindicavit*; vel Expl. 5, 23 sq. *Fides ipsa de caritate promatur* cum Ep. 78, 5 *Perfecta caritas omnem fidem habet*; vel Expl. *ibid. l. 24—26 Qui amat, nihil derogat . . . Qui amat dominum, multo magis non debet derogare* cum Fid. IV 8, 80 *Filio igitur qui derogat, patri derogat, pietatem offendit, violat caritatem* vel cum Fid. IV 2, 26 *Quis igitur odit Christum, nisi qui derogat? Sicut enim amoris est deferre, ita odii est derogare. Qui odit, quaestiones movet, qui amat, reverentiam defert.*

Sed longum est omnia adferre, quae in adnotatione locorum invenies.

12. Addamus solum, quod exstant aliqua in Expl. Symb., quae ex solo Ambrosio lucem accipiunt, aliter vero vix intellegi possunt.

Expl. § 5, 26 sq. *Quare dico 'sedet'? (Et) qui amat, habet, quid timeat: 'Unde (venturus est iudicare vivos) et mortuos'*. Quid sibi hoc velit, vix clarescit, nisi lectis verbis Ambrosii Fid. II §§ 100—113, ubi primum Arianis timorem inculcat Christi iudicis, dicens inter alia: *Adtolle oculos ad iudicem tuos, intueri qui sedeat, cum quo sedeat, ubi sedeat. Sedet Christus*

ad dexteram patris . . . — Sed in fine ad se ipsum respiciens ait (§ 113): *Non urgeo, quia peccatorum meorum ipse sum conscius. Non invideo veniam, quia ipse opto indulgentiam.* En habes: *Etiam qui amat, habet, quid timeat, quia et mortuos iudicat Christus, etiam sacerdotes, qui eum amant, sed ipsi eius indulgentiam optant.* —

Quod autem sequitur Expl. 5, 29 sq. *Numquid non unum iudicium est patris et filii et spiritus sancti?*, ab Ambrosio longo capitulo explicatur in libro Spi. III 6, 35—7, 44, quod secundum vetustissimos codices inscribitur: *Sicut arguit pater, ita arguit filius, ita spiritus sanctus, et quia iudicat etiam spiritus sanctus.*

Similiter quod sequitur Expl. 5, 30 sq. *Numquid non una voluntas est, numquid non una maiestas?* alia Ambrosii capitula in memoriam revocat: Fid. III 13, 103 *De unitate maiestatis* et Spi. II 10, 101—122 *Quia una voluntas, una vocatio patris et filii et spiritus sancti.*

Denique ultimam huius paragraphi sententiam (Expl. 5, 31—33) ad verbum fere elocutus est Ambrosius Fid. II 12, 100: *Vide, quam te noluerit suo filio derogare, ut tibi ipsum iudicem daret, quem locum cf. cum Expl. l. c.: Quare tibi dicitur, quod filius iudicaturus est, nisi ut intellegas nihil filio derogandum?*

13. Neque tacendum est metaphoram illam §§ 2, 3 et 7, 1 sqq. de negotiatore in societate mercatorum symbolam suam, vel conlatam in unum omnium sociorum illius societatis pecuniam defraudante, qui ab omnibus tamquam improbus et intestabilis reiciatur, non minus sapere Ambrosium iuris peritum, quam omnia, quae supra rettulimus, produnt Ambrosium theologum et oratorem.

14. Tot igitur argumentis commoti nostrum esse duximus restituere huic *Explanationi symboli* suum locum, quem in antiquissimis codicibus ante sex sermones *De Sacramentis* secundum *exceptum* illius notarii S. Ambrosii, sive mavis cuiusdam catechumeni eius, habuerat. *Exceptam* eam

esse a labiis oratoris cuius legenti manifestum et a Morino (*Jahrb. f. Liturg. VIII p. 90 sq.*) ac postea ab H. Connolly (*The Journal of Theological studies 1946, pp. 185—196*) nostrae argumentationis ignaro demonstratum est.

15. Hanc autem *Explanationem* non pluribus manuscriptis ad nostram memoriam pervenisse, vel potius cur iam ante saeculum nonum sex illi *De Sacramentis* sermones plerumque sine *Explanationem* praecedente descripti sint, facile intelligitur cum inde, quod symbolum ipsum inde a pristinis codicibus lacunis illis infectum erat, quas ex testimonio Vaticani 5760 (*W*) etiam nos restituimus, quia secundum legem ab oratore ipso pronuntiatam (§ 9) debent esse originales, tum ex mala textus forma, quam partim ipsi exceptori, partim difficultati tribuendam esse puto, cui amanuenses in describenda hac oratione lacunosa obnoxii fuerunt. Accedit, quod abolita saeculo sexto disciplina, quae vocatur, arcani, qua vigente tradi symbolum necesse fuerat, parvae utilitatis debebat videri *Explanationem* symboli conservare, quae primo obtutu tam parvi pretii est. Nobis sane margarita erit pretiosissima ex vita ipsa antiquitatis casu quodam felicissimo conservata.

16. Editio nostra prima est critica. Nam C. P. Caspari, qui *Explanationem* in libro, qui inscribitur '*Ungedruckte . . . Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel*' (1869) II p. 50 sqq. proposuit secutus textum Angeli Maii (*Scriptorum veterum nova collectio e Vaticanis codicibus edita, 1883, p. 156—158*, in qua multis cum mendis et coniecturis edita erat forma textus Vaticani *W*) et editionem Brunonis Bruni supra laudatam p. 8* (quae exhibuerat textum codicis Lambacensis nunc deperditi), perfectam recensionem praebere non potuit. Decem annis post in libro, cui titulus est '*Alte und Neue Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel*' (1879) pp. 196—222, cognito interca codice Sangallensi 188 novam editionem instituit solius textus Sangallensis, cui in notis addidit variam lectionem Vaticani et Lambacensis ex prior editione sua.

17. Quare examinavimus iterum codicem Sangallensem secundum imaginem lucis ope confectam et contulimus Romae ipsum Vaticanum 5760 (*W*), solum Lambacensem e Casparii libro addere coacti, cum non iam existat (*cf.* PL 57, 853 D — 858 A). Vaticanum autem plerumque praeferendum esse iam inde apparet, quod in eo solo textus symboli illis cum lacunis exhibetur, quas exceptoris ipsius esse facile videbis. Nam primum haec ratio laudandi initia tantum et fines partium earum, quae modo tractantur (*CREDO VIRGINE; SUB SEPULTUS; TERTIA DIE ET MORTUOS; ET IN SPIRITUM SANCTUM RESURRECTIONEM*; sic in *W*!) tachygraphi laborem multo faciliorem reddidit, deinde respondet optime admonitioni oratoris, *quoniam symbolum non debet scribi* (§ 9, 1 *sq.*) — Sangallensis autem et Lambacensis his lacunis symbolum quoddam inseruerunt ab eo, quod ab ipso oratore tractatur, diversum (*cf.* adnotationem criticam ad § 8). Nam ut omittamus articulos tertium et quartum (*ET IN IESUM CHRISTUM — SEPULTUS*), in quibus aliqua remanent dubia, certe in *GL* quinti articuli desunt verba *A MORTUIS* (*cf.* adn. crit. ad § 8, 11 contra § 5, 9), in septimo (§ 8, 11) falso additur genitivus *DEI* ad substantivum *PATRIS* (contra § 5, 10. 22), in octavo supplendum erat (cum § 5, 22) *IUDICARE VIVOS ET MORTUOS*, non (§ 8, 11) *IUDICATURUS DE VIVIS ET MORTUIS*, in nono falso additur (§ 8, 14) *CREDO* (contra § 5, 35), in decimo (§ 8, 14) *SANCTORUM COMMUNIONEM*, quam orator nusquam commemorat (*cf.* § 6), duodecimo tandem adiungitur perperam *VITAM AETERNAM AMEN*, cum in explanatione ipsa symbolum manifeste concludatur verbo *RESURRECTIONEM* (*cf.* § 6, 15 cum § 8, 14)

Ceterum etiam codex *W* laborat lacunis, quae ex homoeoteleutis ortae sunt, ut § 3, 11 *sq. cum — suscepit*; § 4, 7 *fuit divinitas*; § 8, 5 *habes — filii*; § 9, 14 *sq. incipias — recensere*. Neque aliis mendis caret, velut § 1, 2 haereret] *haberet*; § 4, 3 Patripassiani] *Petri. passiani*; § 4, 20 invisibilem et impassibilem] *visibilem et passibilem*; § 5, 4 personam] *passio*. Nam; al.

Ergo *W* corrigendus interdum est ex altera classe *GL*, quod plerumque facile fieri potest, cum corruptelarum causae sint apertae.

18. In sola § 5, 5 coniectura maioris momenti opus esse putavi, cum codices habeant: *Sed ne calumniuntur et dicant, quia unam personam dicamus filium etiam unicum dominum nostrum.* — Orator ut calumniam reicit se filium unam cum patre personam dicere. Iam vero dicendo 'filium etiam unicum dominum' re vera probaret contrarium eius adsertionis, quam ipso versu praecedente posuerat: *Non unicus dominus; unus deus est, unus et dominus.* Quare primum Casparii additionem verbi *dicimus* post substantivum *filium* necessariam existimo, sine qua sententia principalis regens duas secundarias, scilicet *Sed ne calumniuntur . . . , quia . . . dicamus*, deesset. Sed magis necessaria est mutatio particulae *etiam*, ut iam vidimus. Quare sic legendum censeo: *Sed ne calumniuntur et dicant, quia unam personam dicamus filium, <dicimus>: Et in . . . unicum, dominum nostrum.* Eandem igitur exceptoris omissionem haberi quam supra § 5, 1 sq. arbitror, scilicet verborum symboli (*Iesum Christum filium eius*). Coniunctio *Et* ab oratore cum quadam vi pronuntiatur; ex eo enim ipso probatur diversitas personarum patris et filii, quod de patre *et* de filio tamquam de duobus sermo est, id quod etiam aliis locis Ambrosii argumentum est (*cf. adn. font. ad § 5, 4*).

19. Alterum vitium utriusque classis codicum commune est § 2, 12, ubi deest praepositio *a d*, quam optime supplevit mihi Praeses Commissionis huius Corporis Scriptorum in Academia Vindobonensi, clarissimus vir Richardus Meister.

20. Concludi videtur posse utramque manuscriptorum classem *Explanationis* ex eodem archetypo derivari. Hoc iam ex vitiis communibus, de quibus modo egimus sequitur. Accedit, quod differentiae codicum tales sunt, ut vel negligentia amanuensium vel, quod pertinet ad symboli additamenta in codicibus *GL*, ex eorum studio supplendi exceptoris lacunas ex-

plicentur. Ex unius igitur exceptoris, non duorum, scripto codices fluxisse veri simile est. Unde confirmatur, quod infra, de sermonibus Sacr. agentibus probabilius videbitur, illum exceptorem ipsius Ambrosii notarium fuisse, quem etiam alios Ambrosii sermones in ecclesia habitos notis excipere solitum esse constat.

21. Non abs re erit ad lectoris commoditatem addere hic textum totius Symboli, quod in hac explanatione Ambrosii supponitur, quodque mirum in modum concordat cum vetustissima, quam novimus, forma Symboli Romani (*cf. Expl. 7, 14 sq.*):

CREDO (5, 1) IN DEUM PATREM (3, 7; 3, 4; 8, 5) OMNIPOTENTEM (4, 21),
 ET IN (5, 5) IESUM CHRISTUM, FILIUM EIUS UNICUM, DOMINUM NOSTRUM (5, 1 *sq.*),
 QUI NATUS (5, 7) DE SPIRITU SANCTO EX MARIA VIRGINE (3, 15. 16; 8, 4),
 SUB (8, 7) PONTIO PILATO (*cf. Symb. Rom. 4 a*) PASSUS MORTUUS ET SEPULTUS (8, 7. 8; 5, 7),
 TERTIA DIE (5, 8 *sq.*; 8, 11) RESURREXIT (5, 15) A MORTUIS (5, 9),
 ASCENDIT (5, 9 *sq.*) AD CAELOS (*cf. Symb. Rom. 6 a*),
 SEDET AD DEXTERAM PATRIS (5, 10. 15. 22),
 UNDE (5, 27) VENTURUS EST IUDICARE (5, 27—32; *Symb. Rom. 7*) VIVOS ET MORTUOS (5, 22. 27; 8, 11),
 ET IN SPIRITUM SANCTUM (5, 35; 8, 14),
 SANCTAM ECCLESIAM (6, 2. 11 *sq.*),
 REMISSIONEM PECCATORUM (6, 3. 15. 12),
 CARNIS RESURRECTIONEM (6, 6. 15; 8, 14).

2. De origine, tempore, inscriptionibus sex sermonum

De Sacramentis

et libri

De mysteriis

Diu multumque inter homines doctos disputatum est, utrum genuini essent sex *De Sacramentis* sermones necne, quaeque inter eos librumque *De Mysteriis* ratio inter-

cederet⁶). Hac de quaestione tractatu alibi a me edito funditus egi⁷).

I. Atque in primis demonstravi omnes codices, in quibus quidem nominetur auctor, et antiquissimum quemque — excepto sane Sangallensi 188, in quo collectio continetur homiliarum diversorum auctorum sub uno Augustini nomine

⁶) Negabant Ambrosium esse auctorem *Sacr. post Maurinos* (*Opera S. Ambrosii II, Paris., 1690, p. 341—348; PL 16, 410—418*), qui, etsi ad negandum inclinant, tamen 'derogatum noluerunt opinioni cuiusquam', omnes fere editores et auctores posteriores; inter auctores huius aetatis: Max. Ihm, *Studia Ambrosiana, Lipsiae 1889, p. 70—72*; G. Rauschen, *Florileg. Patristicum VII (1914) p. 99*; O. Bardenhewer, *Gesch. d. Alt-kirchl. Literatur III (1912) 536 sq.*; Th. Schermann, *Röm. Quartalschrift 17 (1903), 36—53; 237—255*; Ant. M. Ceriani, *Notitia Liturgiae Ambrosianae (Appendix Missalis Ambrosiani duplicis, ed. Ratti-Magistretti 1913), 433 sqq.*; M. Magistretti, *La Liturgia Ambrosiana, Milano (1899)*, Ad. Baumstark, *Jahrbuch f. Liturgiewiss. VII (1927) et Oriens Christianus 35 (1939), 240 sq.*, C. Atchley, *Journal of Theol. Stud. 30 (1929) 281—286*, J. H. Dudden *p. 706 sq.*, L. Duchesne, *Origines du culte chrétien (1925 ed. 5) 187 et alibi*; alii.

Adfirmant Ambrosium auctorem P. A. Ballerini, *Ambrosii Opera omnia . . . Mediolan. tom. IV (1879) 449 sqq.*, rationibus sane futilibus; melius F. Probst, *Die Liturgie des vierten Jahrhunderts usw. (1893) 232—239*; G. Morin, *Revue Bénédictine XI (1894) 339 sqq.*, et post Faller I idem in *Jahrb. f. Liturgiewiss. VIII (1928, sed editum 1929!) 86—106*, F. J. Dölger, *Antike u. Christentum I (1929) 35*; Odo Casel, *Jahrb. f. Liturgiewiss. XI (1931) 6*, R. Palanque *p. 541* (retractans autem irrecensione libri Duddeni in *Revue d'Histoire Ecclés. XXXII, 1 p. 949, note 2*), Joh. Quasten, *Florileg. Patrist. VII (1936) 137 sq.*, B. Altaner, *Patrologie (1938) 243 et (1950) 334*, Hieronymus Frank, *Heilige Überlieferung (1938) 145 et Tübing. Theol. Quartalschr. 121 (1940) 67—82*, Angelo Paredi, *I Prefazi Ambrosiani (1937) 122 et passim*, idem, *La Liturgia di Sant' Ambrogio (Sant' Ambrogio nel XVI Centenario della nascita, Milano 1940) 105—108*, H. Connolly, *The De Sacramentis, a work of S. Ambrose 1942*, et in *Downside Review 1947, pp. 7—20 et 121—130*, Srawley in *Journal of Theol. Stud. (1943) 199 sq.*, Bernard Botte, *Ambroise de Milan, Des Sacrements, Des Mystères, Paris (1950) 7 sqq.*, plurimique recentes.

⁷) Faller I et II.

haud dubie falso traditarum — neminem alium exhibere nisi Ambrosium. Hic autem diversae originis codicum consensus explicari nequit, nisi iam archetypi eorum non post saeculum septimum exarati hac in re consentiebant⁸⁾. — Concordant omnes medii aevi scriptores, nullo, etiam priorum saeculorum, contradicente⁹⁾. Iam vero unanimo hoc antiquitatis testimonio standum est, nisi gravissimis argumentis falsum esse probatur.

⁸⁾ Faller I. — Ergo praecipuum Schermanni argumentum, quo sermones Sacr. non ante medium saeculum nonum Ambrosio adtributos esse voluit, ipsis codicibus refellitur.

⁹⁾ Praeter Radbertum et Ratramnum, de quibus Faller I p. 49—53, conferas Deodvinum Leod. *PL 146, 1441 A*; Lanfrancum *PL 150, 419—421; 425 D; 430 D—432 C; 437 A—440 C*; Algerum Leodiensem *PL 180, 757 A; 774 D; 776 D; 778 D*; al. — Guilelmum Theodorici *PL 180, 342 A*; Guitmundum Aversanum *PL 149, 1471 D; 1481 B; 1483 C*; Durandum Troarnensem, *PL 149, 1386—1387 A* al. — Hugonem Lingonensem *PL 142, 1332 C*; Ivonem Carnutensem *PL 161, 142—147* al. — Petrum Lombardum *PL 191, 856*; alios. — Adiungamus hic *Decretum Gratiani* cum omnibus locis ex libris Sacr. et Myst. citatis (*PL 187*; citatur editio *Paris. 1891*).

Ex Sacr. laudantur I 2, 4 *Venimus* (venisti *Gratian.*) — *athleta Christi* Pars III, De Consecratione C. LXXXVII: *PL 187, col. 1828 C*.

Sacr. I 4, 12 (l. 9—13) *a terrenis — resurgit*: P. III, C. IX, col. 1794 C.

Sacr. I 5, 15 sq. (l. 17—31) *non omnis aqua* (sic!) — *manemus obnoxii*; ibidem.

Sacr. I 5, 18 (l. 41—43) *Descendit Christus — baptizandus est*: ibid. 1795 B.

Sacr. I 5, 18 (l. 47—50) *Christus autem — sanctificaret et spiritus*: ibid.

Sacr. II 5, 14 (l. 1—4) *Venit sacerdos — Christi sunt*: P. III, Dist. IV, C. LXXI, col. 1821 C sq.

Sacr. II 5, 14 (l. 5—10) *Si ergo — esse perfectio*: ibid. col. 1822 A (libere!).

Sacr. II 7, 24 (l. 35—39) *Ergo mersisti* (Emersisti *Grat.*) — *inquit aeternam* LXXXIX, col. 1829 A.

Sacr. III 1, 1 (l. 4—6) *Accipis autem myrum* (Accepisti mysterium *Grat.*) — *capite eius* C. XC, col. 1829 B.

Sacr. III 2, 8 (l. 1—3) *Sequitur spiritale — infunditur*: ibid.

Sacr. IV 6, 28 (l. 15—18) *Si quotienscumque — medicinam*: Dist. II, C. XIV, col. 1738 A.

Sacr. IV 5, 24 (l. 32 sq.) *qui manducaverit — peccatorum*: ibid. C. XL, col. 1749 B.

Sacr. IV 4, 14 sq. (l. 6—23) *Sed panis iste panis est* (Panis est in altari usitatus *Gratian.*) — *in aliud commutentur*: ibid. C. LV, col. 1758 A/B.

Atqui non solum invalida sunt argumenta contra testimonium codicum adlata, sed multa inveniuntur in his sermonibus ipsis indicia, quibus id verum esse conprobatur.

2. Invalidum enim in primis est argumentum ex elocutionis diversitate promptum, cum primo obtutu pateat hos sermones non ex iis esse, quos Ambrosium, postquam habitus sunt, secundum eloquentiae regulas expolire solitum et videmus et ex ipsius verbis scimus,¹⁰⁾ sed instructiones ipsas coram nuper baptizatis *in hebdomada paschae* habitas. Utrum a tachygrapho 'excepti' an ab ipso oratore usui suo destinati et post mortem eius divulgati sint, infra videbimus. Hoc constat

-
- Sacr. IV 4, 20 (l. 59—64) *Sed forte — corpus est Christi*: ibid. col. 1758 C sq.
 Sacr. IV 5, 21—23 (ll. 1—27) *Vis scire — et testificatione dubitare?*: ibid. col. 1759 A/C.
 Sacr. V 4, 24 (l. 58 sq.) *Non iste panis est — substantiam fulcit*: ibid. C. LVI, col. 1759 C.
 Sacr. V 4, 25 (ll. 64—67) *Si cottidianus est panis* (Iste panis quotidianus est *Gratian.*) — *merearis accipere*: ibid. col. 1759 C—1760 A.
 Sacr. V 1, 2 (ll. 14—16) *In calicem (om. quid) mittitur — rationem accipe*: C. LXXXIII, col. 1776 B.
 Sacr. V 1, 3—4 (ll. 19—29) *Iussit deus Moysi — accipe et aliud*: ibid. col. 1776 B—C.
 Sacr. V 1, 4 (ll. 34—37) *de latere eius — per dominum nostrum Iesum Christum*: ibid. col. 1776 C.
 Sacr. V 3, 13 (ll. 6—17) *Vide, quemalmodum aptus sit — quam praeclarum est*: ibid. col. 1776 C—1777 A.
 Sacr. V 3, 17 (ll. 41—46) *Quotienscumque (om. enim) bibis — mentis operatur*: ibid.
 Sacr. V 4, 23 (ll. 46—50) *fiat voluntas tua — versatur (om. ubi et) homo, quem ille decepit*: ibid. col. 1777 A—B.
 Sacr. V 4, 24 (ll. 53—58) *Dixi vobis — hoc est (super-) substantialem*: ibid. col. 1177 B.
 Sacr. VI 1, 1 (ll. 1—4) *Sicut verus — et verus eius (add. sanguis) est potus*: ibid. col. 1777 B—C.
 Sacr. VI 1, 4 (ll. 18—24) *Ego sum, inquit, — participaris alimento*: ibid. col. 1777 C—1778 A.
 Sacr. VI 1, 2—4 (ll. 8—19, omissis nonnullis verbis): *Forte dicas — qui de caelo descendit*: C. XLIII col. 1751 A—B.

¹⁰⁾ cf. Ep. 47, 1. 2; Ep. 48, 1. 3.

in eiusmodi instructionibus simplicissimo quodam et ab urbano diversissimo sermone utendum fuisse. Et haec ipsa harum catechesium ratio est. — Unde patet, quid respondeamus ad alteram difficultatem, quae inde a Maurinis usque ad haec tempora repetitur: fieri non potuisse, ut Ambrosius suum ipse *De Mysteriis* librum tam serviliter imitaretur¹¹). At fieri certe potuit, ut Ambrosius illos sermones *De Sacramentis* ante librum *De Mysteriis* habitos numquam ad editionem destinaret, sed inde librum *De Mysteriis* formaret atque in lucem ederet, sermones vero ipsi a notario excepti post mortem episcopi divulgarentur.

3. Quod autem orator episcopus usum lavationis pedum contra eos defendit, qui contrariam ecclesiae Romanae consuetudinem ei obiciunt, hoc ipso potius comprobatur quam refutatur Ambrosium esse auctorem, quippe qui inde ab anno 381, quo prologum librorum *De Spiritu Sancto* composuit, usque ad ultimum opus suum, *Explanationem Psalmorum XII*, identidem eundem ritum Mediolanensem defenderit atque explicaverit¹²).

4. Certe pronuntiatae sunt hae homiliae saeculo quarto idque Mediolani. Nam inter baptizatos magnus vel potius maior numerus adultorum est, cum saeculo quinto iam eccle-

¹¹) cf. Dudden p. 706; hoc Ihmii quoque praecipuum argumentum fuit (cf. not. 6).

¹²) Anno 381 Spi. I, Prol. 15; annis 388—390 Vgt. 10, 57: *cum hoc Petro dicitur, quid de nobis censetur* eqs.—; eodem tempore: Comment. Esaiiae ab Augustino laudatus (*Contra duas epistulas Pelagii IV*, 11, 29): *Ipse se obtulit, inquit, quod ante putabat esse peccatum, lavari sibi non solum pedes, sed etiam manus et caput poscens, quod ilico intellexisset lavacro pedum, qui in primo lapsi sunt homine, sordem obnoxiae successionis aboleri.* — Sequitur anno, ut videbimus, fere 391: Sacr. III 1, 5. 7 et Myst. 32; — denique EPs. 12, In Ps. 48, 9. — Ceterum voluntas oratoris Sacr. III 1, 5 (l. 62) '*In omnibus cupio sequi ecclesiam Romanam*' et (l. 53): '*cuius typum in omnibus sequimur et formam*' cum consuetudine Ambrosii mire concordat, de qua conferatur Bernardus Citterio, *Lineamenti sulla concezione teologica della Chiesa in S. Ambrogio (Sant' Ambrogio nel XVI Centenario della nascita, Milano 1940) pp. 56—68.*

siis contra Pelagianismum pugnantibus baptismus parvulorum praevaleat¹³). Deinde qui audiunt, inter 'gentiles' vivunt, qui in vita publica ad id temporis dominantur. Neque sectarum Christianarum ulla nisi Ariana commemoratur, quamvis orator pericula suae aetatis vivis coloribus depingat¹⁴). Denique de eodem ritu noctis paschalis in libris Sacr. agitur, quo in libro Myst., hic autem Mediolanensis est¹⁵).

5. Quodsi minima illa sermonis vivi indicia, Ambrosii propria, si elocutiones quasdam doxologiasque Ambrosianas¹⁶), Ambrosianam quoque in laudandis scripturae sacrae locis rationem¹⁷) observaveris, iam nihil esse dubii fateberis, quin orator ille anonymus vere Ambrosius sit. Sed accedit alia observatio omnibus efficacior, similitudines dico quorundam

¹³) Faller II p. 4: Sacr. V 3, 14; I 1, 3; 1, 1; VI 3, 15; 4, 17 sq.; 5, 20.

¹⁴) Faller II p. 5: Sacr. II 1, 2; 7, 24; VI 3, 12; 4, 18; 5, 21; — Ceterum optime observavit B. Altaner post saeculum quartum eos, qui non sunt Christiani, non iam vocari 'gentes', ut in Sacr., sed 'paganos'; cf. *Zeitschrift für Kirchengeschichte LVIII (1939) 130—141*, praesertim p. 135. — Ariani indicantur Sacr. II 7, 22; III 2, 10; V 1, 1; VI 1, 1; VI 2, 5—10. — cf. Faller II 5. — In libro Sacr. III 2, 13 non de Pelagianis loquitur orator, sed de homine baptismum diferente: cf. Faller II 5 sq. — Nihil de Nestorianis, qui inde a synodo Seleuciana anni 410 fidei orthodoxae minitabantur: Augustinus libris *De peccatorum meritis et remissione*, *De spiritu et littera* contra Nestorianos iam anno 412 pugnat.

¹⁵) Omittuntur quidem in sermonibus Sacr. conversio ad orientem (Myst. 2, 7) et vestes candidae (Myst. 7, 34—41). — Sed haec erant minutissima quaedam, quae orator facile omittere potuit, scriptor autem ascivit, ut suppleret tot mysteria ob disciplinam, quae vocatur arcani, in libro Myst. omissa. — De quaestione canonis Mediolanensis cf. praeter opera Baumstarkii, Duchesni, Probstii supra, nota 6, laudata: Fritz Hamm, *Die liturgischen Einsetzungsberichte (Liturgiegeschichtliche Quellen und Forschungen 23, 1925) p. 9*; Hieron. Frank, *Heilige Überlieferung (1938) 144 sqq.*; G. Morin, *Revue Bénédictine 51 (1939) 101—108*. — Ceterum quae fuerit Ambrosii actate liturgia ecclesiae Mediolanensis, non nisi ex scriptis ipsius Ambrosii erui potest, uti facit Angelus Paredi, *La Liturgia di Sant' Ambrogio* (supra nota 6).

¹⁶) cf. Faller II p. 81—86.

¹⁷) cf. Faller II p. 6—14.

locorum, qui certe ex libro Myst. hausti non sunt et tamen singularem illam sui ipsius imitationem prae se ferunt, quae omnium operum Ambrosii atque ipsius libri Myst. propria est. Conferantur primum Myst. 7, 35 ll. 12—16 *Haec vestimenta — fidei sacramento* cum Spi. II 10, 112 *In quo sanctae — insignibus coronatur*; Myst. 7, 38 ll. 34—43 *Dentes tui — Iesu loquantur* cum EPs. 118 16, 22—24 (p. 365, 2—28 Pe.) *Dentes tui — labe mundavit*; Myst. 7, 41 ll. 60—68 *Unde dominus Iesus — imaginem facta es* cum EPs. 118 22, 34 (p. 505, 3—9 Pe.) *Respondet ei sponsus — praecepta custodias*; Myst. 3, 18 ll. 87—94 *Cognosce nunc — dubitare non debes* cum ELuc. IV 50 (p. 163, 15—20 Sch.) *Populus ecclesiam — sine ruga* (fons communis utriusque loci Didymus, De Trinitate II 14); Myst. 6, 31 ll. 16—19 *Quando venit — patienter admitteret* cum ELuc. V 98 (p. 221, 17—19 Sch.) *Denique alibi — gravatur obsequio*; Myst. 7, 34—35 ll. 3—18 *de quibus dixit propheta — ascendit dealbata* cum Apl. I 12, 59 (p. 340, 7—341, 3 Sch.) *itaque iam laetus — si tetra, mundabo* (fons Didymus, De Trin. II 14); et simul Myst. ibid. ll. 12—16 *Haec vestimenta — fidei sacramento* cum Spi. II 10, 112 (cf. supra); Myst. 7, 36 ll. 19—27 *Dubitaverunt enim — in stola candida* cum InstV. 5, 39 *Resurrectionem eius — ex Bosor* et cum Fid. IV 1, 9—14 *Et ideo dominum — ipse est rex gloriae* (fons Orig. In Matth. tom. XVI 19). —

6. Eandem sui ipsius imitandi rationem, qua alius uti vix ac ne vix quidem potuit, detegimus etiam in iis sermonum Sacr. partibus, quae certe ex libro Myst. non sunt haustae: Sacr. II 7, 20—21 ll. 6—14 cum Spi. II 10, 105; Sacr. II 1, 1 ll. 2—7 cum Noe 4, 10 (p. 420, 9—13 Sch.); Sacr. VI 3, 12—13 ll. 17—26 cum Cai. I 9, 35—38 (pp. 369, 24—370, 8; 372, 10—15 Sch.) et simul cum InstV. 1, 7; Sacr. VI 3, 15 ll. 36—43 cum Vgs. libro III 3, 11—14 (p. 68, 4—69, 15 *Faller*); Sacr. VI 5, 21 ll. 10—19 cum EPs. 118, 1, 5 (p. 7, 20—24 Pe.) et simul cum ExhV. 10, 64; Sacr. VI 4, 18 ll. 23—26 cum EPs. 118, 22, 8 (p. 492, 16—18 Pe.); fons: Orig. In Levit. Hom.

5, 12 (p. 355, 12—14 *Baehrens*); Sacr. VI 5, 23 ll. 30—33 eum EPs. 118, 9, 15 (p. 197, 27—198, 1 *Pe.*); Sacr. III 1, 3 ll. 27—34 cum Exa. V 7, 17 (p. 152, 20—24 *Sch.*); Saer. III 1, 6 ll. 69 sq. cum Commentario Ambrosii in Esaiam deperdito, quem laudat Augustinus, *Contra duas epistulas Pelagii* IV 11, 29 (cf. supra not. 12); Saer. III 1, 7 ll. 70—78 cum EPs. 48, 8 sq. (p. 365, 25—366, 22 *Pe.*); Sacr. I 4, 12 ll. 10—13 eum Exa. I 4, 14 (p. 12, 10—13 *Sch.*)

Hae similitudines omnes in tractatu nostro (Faller II) iuxta se positae, auctae studiis virorum cl. Angeli Paredii, H. Connollyi, Bernardi Bottei, al. (cf. not. 6) tanti sunt ponderis, ut dubium de auctore sermonum istorum non iam relinquant.

7. Quantum singulorum Ambrosii operum tempora noverimus, propriae sunt istae similitudines praesertim librorum Ambrosianorum ante annum 391 eonscriptorum, magis etiam eorum, qui intra annos 387 et 390 editi sunt: ELue., EPs. 118, Exa., Comm. Esaiiae (certe ante ELuc. eonscript.), Apl. — Alia ratio intercedit inter sermones Saer. et librum InstV. Nam quae Sacr. VI 5, 22—25 de orationis ordine exponuntur (*Deinde, unde debeas incipere — et pecora campi*), ibi suo loco, in sermone de oratione habito, explicantur, cum InstV. 2, 8—10 (*Bona oratio, quae ordinem servat — distinguere debeas, recognosce*) sine sententiae lacuna omitti possint; ergo aliunde ab auctore, qui in hoc libro tot locos alibi a se expositos repetit, videntur esse inserta¹⁸). Non quidem ex ipsis sermonibus Sacr., sed e communi huius sermonis VI et libri InstV. hausta videntur fonte, qui est Origenis liber *De oratione*. Iam vero hoc novum Ambrosianae originis argumentum est, quod cum in sermonibus Saer. praecedentibus,

¹⁸) In libro InstV. 37—50 septem locos imitatur ex ELuc. II 1—6 et 29. Si liber InstV. editus est tempore paschali anni 392, Ambrosius ex eo quaedam imitatus est in Consolatione Val., scil. Val. 67 ex InstV. 14, 87; Val. 68 sq. ex InstV. 14, 89; Val. 7 ex InstV. 1, 4. — Alia similia in eodem libro InstV. observantur.

tum in sermonibus V et VI saepissime recurrere ex adnotationibus nostris locorum facile deprehendes.

Cum autem omnia indicia et libri *Myst.* et sermonum *Sacr.* ad annum fere 390 vel 391 congruant, veri simillimum est utrumque opusculum ante annum 392, i. e. ante compositionem libri *InstV.*, in quo (5, 39) vera loci *Myst.* 7, 36 imitatio continetur, conscriptum esse.

8. Ergo non solum origo Ambrosiana, sed simul tempus originis horum sermonum *Sacr.* et libri *Myst.* ex frequenti illa sui imitatione, Ambrosii tam propria illustratur. Reliquum est, ut indagemus, qua tandem via praeter librum *Myst.* ab Ambrosio ipso editum etiam sex illi sermones *Sacr.* in publicum venerint. Fieri enim nequaquam potuit, ut Ambrosius ipse eos divulgaret, quod contra disciplinam arcani ab eo religiosissime observatam¹⁹⁾ publicatis sacratissimis fidei formulis, velut orationis dominicae, canonis eucharistici, multorum rituum baptismi sine dubio gravissime offendisset. Cum autem, ut vidimus, Ambrosium eorum auctorem esse constet, aut praevia quaedam scripta catechesium sunt ab Ambrosio suo usui destinata et post auctoris mortem paulatim diffusa, aut sermones ipsi in basilica Mediolanensi ab Ambrosio habiti et a tachygrapho quodam privato et ignoto excepti, aut a notario episcopi ipso excepti et postea in scripturam communem ad usum episcopi translati atque eo mortuo descripti et paulatim divulgati. Iam vero ab Ambrosio vix possunt esse conscripti, cum tot vivae vocis indicia prae se ferant, quot numquam alibi in Ambrosii libris observantur²⁰⁾,

¹⁹⁾ cf. *InstV.* 2, 10 '*dominica oratio . . . quam vulgare non opus est*'; *Cai.* I 9, 35: *ut non divulgemus orationem, sed abscondita teneamus mysteria*; I 9, 37: *cave, ne incaute symboli vel dominicae orationis divulges mysteria*. — al. — Liber *Myst.* ipse cum sermonibus *Sacr.* collatus optimum eius rei exemplum est: cf. etiam *Myst.* 9, 55 (*ll.* 70—74); 9, 57 (*l.* 89); *ExcF.* I 43 sq.; *Val.* 7, 75; praesertim vero ipsa prooemia librorum *Myst.* et *Sacr.*

²⁰⁾ De hac re optime G. Morin in *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft VIII (1928) 89 sqq.* — cf. *Faller* II 83—86.

cumque etiam nimiis compositionis vitiis et digressionibus laborent, quam ut opus praemeditatum compositumque dici possint²¹). At idem iste ordinis defectus in omnibus manuscriptis tam constans est, ut derivari nequeat ex eo, quod a tachygrapho quodam ignoto excepti 'foliorum volantium' modo in publicum venerint. Restat igitur tertia via supra indicata, quae etiam ea re commendatur, quod Ambrosium in conficiendis libris hac ratione usum esse scimus, ut orationes in ecclesia habitas a notario excipi transscribique iusserit, ex quibus 'exceptis' adhibito etiam consilio amicorum libros suos magna cum diligentia conscripserit²²). Ex instructionibus ergo coram baptizatis in hebdomada paschae anni 390 vel 391 a feria III usque ad dominicam in Albis (Sac. IV 6, 29) habitis notisque Tironianis primum conscriptis exortus est liber *De Mysteriis*. Sermones autem ipsi *De Sacramentis* ex transcriptione notarii inter hereditatem Ambrosii conservata post Ambrosii mortem paulatim in ecclesiis et monasteriis Italiae superioris privatim ad usum ecclesiasticum diffusi esse videntur saeculoque septimo vel octavo cum libro *De Mysteriis* coniuncti, quales ipso saeculi noni initio in codicibus diversissimae originis iam apparent.

9. Unde intellegitur etiam sermones Sac. primo inscriptione omnino caruisse. Nam quam exhibet Sangallensis 188

²¹) In libr. I 3, 9 Sac. historia Neman Syri interrumpitur tribus paragraphis. — Propositio data I 4, 11 interrumpitur §§ 13—19; — Sac. IV 3, 10—24 miscentur argumenta de praestantia mysteriorum Christi prae Iudaeorum sacramentis et de Melchisedech, ita, ut auctor ipse se revocet § 24: *Iam redi mecum ad propositionem meam*. Similia saepe, praesertim in ordine locorum sacrae scripturae, quos in libro *Myst.* componendo optime ordinare studet.

²²) Praeclarum exemplum observavit *C. Sch.* (*CSEL vol. 32, 1, praef. p. II*) de Examero. — Confirmatur haec opinio eo, quod aliqua Ambrosii opera, velut ELuc., EPs. 118, EPs. 12 ex sermonibus orta multo post, quam illi sermones sunt habiti, aliter edita esse non possunt nisi ex scriptis notarii servatis, id quod etiam ex computationibus Palanquii 524 *sqq.*, 529—536; 550 *sq.*; 552; 555 sequitur. — De consilio amicorum *cf.* Ep. 47 et Ep. 48.

in capitulis initio praemissis: *LXLV. EXCEPTO ALTERIUS IN EBDOMADA PASCHAE VII*, etsi optime indicat originem opusculi supra expositam, tamen inscriptio vera non videtur fuisse, cum solius Sangallensis propria, cuius textus etiam aliis locis ad scribae arbitrium constitutus est, ac ne in hoc quidem codice constans sit (*cf. supra p. 6* sq. descriptionem*). Neque postea vera inscriptio his orationibus indita videtur esse, sed ipsum primi sermonis initium a verbis *De Sacramentis* incipientis rubricatum primo, deinde inscriptionis loco omnibus sermonibus videtur esse praepositum²³). Quare nos quoque, ut pristinam eorum faciem restituamus, inscriptionem quidem memoria saeculorum sacratam retinebimus, sed vocabula duo illa *De Sacramentis* in textu ipso non repetemus. Singuli autem ‘*libri*’, qui dicuntur, non minus quam inscriptio generalis post Sangallensem introducti sunt, cum in hoc simpliciter distinguantur verbis *ITEM SEQUENTIA*, addito hic illic numero aliquo ordinali. Hi numeri nihil nisi signum separationis inter singulas has orationes paschales videntur fuisse, quare eos solos retinuimus ut genuinos, neque iam de sex ‘*libris*’, sed de sex sermonibus loquendum erit.

10. *De Mysteriis* denique inscriptio sine ullo alio additamento antiquorum codicum consensu confirmatur²⁴).

11. In utroque opusculo auctorem libris Origenis usum esse iam diximus. Saepe autem res ita se habebit, ut potius se ipsum imitetur Ambrosius, id est ea, quae alibi ex Origene hausta iam expressit, denuo exprimat, id quod ex apparatu nostro facile perspicies. Similiter iudicandum videtur de imitatione Didymi Alexandrini. Indicavimus identidem libri *De Trinitate* II caput 14, quod totum fere cursum libri *Myst. comitatur*,

²³) De inscriptionibus singulorum codicum manu scriptorum *Sacr. cf. Faller I 44 sqq.*

²⁴) Remensis 376 inscribit quidem *De divinis mysteriis*, item *G*, qui ex eo derivatur. Tamen consensus ceterorum ante saec. XI tantus est, ut ab inscriptione vulgata *De mysteriis* recedere non audeam. — *De initiandis* (cum vel sine verbo *mysteriis*) ante saec. XI non observatur.

ut bene iam observavit Aloysius Mingarellius libri Didymiani *De Trinitate* primus editor (*Didymi Alexandrini De Trinitate libri tres, Bononiae 1769, p. 275, not. 9*). Attamen difficile erit dictu, utrum vere ex hoc ipso libro hauriat noster an ex alio illo, quem Didymus saepe laudat sub nomine 'πρώτος λόγος', qui fortasse iam fons Ambrosii operum *De Fide*, et *De Spiritu sancto* fuit. Ne id quidem certe scimus, num libri *De Trinitate* iam conscripti fuerint, cum Ambrosius composuit librum *De Mysteriis*. Hoc tantum constat librum *De Trinitate* inter annos 381 et 392 conscriptum esse (cf. B. Altaner, *Patrologie, Freiburg 1950, p. 240*).

3. De codicibus sermonum *De Sacramentis*

Omnium, quae in hoc volumine edituri sumus, operum S. Ambrosii plurimi codices usque ad memoriam nostram conservati sunt sermonum *De Sacramentis*; unde patet, quanti sint aestimati. Cum deterioribus enim numeravimus centum triginta quattuor, atque etiam plures existere nobis ignotos iure suspicamur. Recepti autem sunt in adnotationem criticam hi viginti quattuor, quibus caterva reliquorum nihil iam ullius pretii critici addere poterit.

- G 1. Sangallensis 188 saec. VII/VIII: cf. Expl. nr. 1 supra; (contulit C. Sch., examinaui ipse). — Post Sacr. VI 24 duabus paragraphis 25 et 26 errore incipit novus sermo sub inscriptione VII. ITEM SEQUENTIA, fortasse, ut responsio existat capitulorum, ubi tamen Explanatio Symboli cum sex sermonibus Sacr. simul significari videtur sub inscriptione, quam supra p. 6* sq. vidimus LXLV. EXCEPTO ALTERIUS IN EBDOMADA PASCHAE VII, vel mero errore librarii, qui post doxologiam Sacr. VI 24 finitum esse sermonem VI arbitratus novum incepit, mutato sane initio § 25 Aliud: Psalmorum David in verba Alium Psalmum David. Animadvertimus supra pp. 6* sq. et 8* sq. Explanationem Symboli et sermones Sacr. in capitulis uno numero LXLV (= 95) signi-

ficari, cum ceterae homiliae receptae singillatim numerentur, quo confirmatur haec septem 'excepta' coniunctim tradita esse. — Ceterum manus altera in codice *G*, quae paullo iunior est, aliquas supplevit lacunas multaque correxit, pauca manus tertia, multo iunior et saepe falso.

2. Vaticanus ant. Lat. 5760 saec. IX/X: *cf.* Expl. nr. *W* 2 p. 7* (contulit *C. Sch.*, examinavi ipse).

3. Vindobonensis bibliothecae nationalis 1029 saec. *S* XI membr., 267 fol., quem contulit *C. Sch.*, quo continentur ff. 1 *Fragm. rituale*, 2—54^v *Paen.*, 54^v—86 *Sacr.*, sed deficientibus paragraphis 25 et 26 libri VI, 86^v—207 varia Caesarii Arelat., Augustini, aliorum, 208—226 *Par.*, de quo *cf.* *CSEL* 32, 1 p. *LIV*; 227—229 *Myst.*, 230—267 aliorum opuscula, de quibus *cf.* *Tabb. codd. bibl. Pal. Vindobon. I* 189. — Notandum est post verba *Paen. I* 8, 35 *et bene habebunt* inseri fragmentum de libro *ExcF. II* § 106 inde a verbis *sed adversus* usque ad § 126 verba *et semper moveatur*, de qua permixtione *cf.* *infra* p. 76* (*II* 2, 24).

4. Holkhamensis 122 saec. XI²⁵) membr., 95 fol.; 330/265 mm, olim monasterii S. Iohannis in viridario Patavii in Italia siti, anno fere 1718 a Thoma Coke in usum Bibliothecae Holkham Hall emptus, quem contulit *H. Sch.*, examinavi ipse ex im. phot.; continet ff. 1 *sqq.* Ambrosii *Exa.*, *Par.*, 73—84 *Sacr.* sub inscriptione *Exameron paschale*, 84—89 *Myst.* — Ut in *S* desunt *Sacr. VI* 25 et 26.

5. Vaticanus ant. Lat. 282 saec. XI membr., 119 fol., 455/300 mm, quem contulit *H. Sch.*, examinavi ipse ex im. phot. Continentur ff. 1—14 Ambrosii *Apl.*, *Laps.*, 14—22 *Nab.*, 28^v—38 *Hel.*, 38^v—56 *Paen.*, 56^v—102 *Off.*, 103—112 *Sacr.*, 112^v—117 *Myst.*, praeterea quaedam Ambrosii spuria. In libro *Paen.* eadem ex libro *ExcF.* interpolatio quae in *S* exstat.

²⁵) Contra opinionem Praefecti bibliothecae Holkhamensis, cui descriptionem codicis huius debeo, saeculo X eum adscribentis censeo eum saeculi XI esse, cum ob formam litterarum, tum quia recensiois Italicae saeculi undecimi eum esse infra demonstrabimus.

Desunt quoque Sacr. VI 25—26 ut in *S* et *n*; Sacr. inscribitur *Exameron paschale* ut in codice *n*.

- N* 6. Cassinensis (Monte Cassino) 276 saec. XII ex., membr., 64 pag., 207/155 mm, quem contulit *H. Sch.*; continet solos sermones IV, V, VI Sacr. ff. 31—49, sine titulis et subscriptionibus, omissis in fine paragraphis VI 25 et 26, ut *S**n*₁. Describitur in Catalogo *P. Inguanez*, *II p. 88—91*.
- β* 7. Ambrosianus B. 54 inf. saec. XI/XII, membr., 248 fol., 540/360 mm, olim Capituli Mediolanensis, quem contuli ex im. phot.; quo continentur ff. 1—34 Ambros. Off. libri III mutil., 34 Myst. fragm. 9, 50—59, 34^v—43 Sacr. cum lacina finali, ut *S**n*₁*N*, sub titulo *Exameron paschalis* (sic!) *S. Ambrosii*, 43^v—46 Past., 46—126^v Fid., Spi., Inc., 127—137 Vgs., 137—146 Vgt., 147—154^v Vid., 154^v—161 ExhV., 161^v—164^v HistV. mutil.; sequuntur altera manu eiusdem aetatis ff. 165—248 Ambros. Epp. decem libri cum oratione Theo.
- D* 8. Fuldensis An 9 saec. IX, membr., olim Weingartensis D 24 fol., ante annum 1630 Capituli Cathedralis Constantiensis, a Carolo Löffler descriptus²⁰), quem contulit *H. Sch.*, examinavi ipse, quo solus sermo III Sacr. continetur sub inscriptione *Dictatus Ambrosii de sacramentis* (!).
- E* 9. Vaticanus aut. Lat. 474 saec. IX, membr., 166 fol., 345/294 mm, quem contulit *H. Sch.*, Ambrosii operum solum excerptum sermonis V §§ 18—30 Sacr. f. 43 sq. continet, a. c. tanquam sermonem S. Augustini, probabiliter, quia ex codice omni Sangallensi 188 cohaerente ortus est.
- R* 10. Remensis 377 (olim E 230) saec. IX membr., 139 fol., 256/224 mm, olim Capituli S. Mariae Remensis A 2, 16, cui *Hincmarus archiepiscopus dedit* (cf. f. 48 sq. et 76 sq.), a tribus scribis confectus (ff. 1—62 *pars Huberti*, 63—108 *pars Aderhardi*, 109—139 *pars Berulfi*), cum multis notis Tironianis in primae partis margine apposis; quem contulit *C. Sch.* Con-

²⁰) Karl Löffler, *Die Handschriften des Klosters Weingarten* (Beilage zum Zentralblatt für Bibliothekswesen XLII) 1912, p. 75.

tinet ff. 1—10 Ambros. Myst., 10^v—32 Sacr., 32—62 Par., de quo *cf. CSEL 32, 1 p. LV*; ff. 63—80 Vgs., de quo *cf. Florileg. Patrist. 31, p. 11*; ff. 81—108 Rufini De Fide Symboli, falso attributum Augustino, 109—139 Victoris Tunonensis De Paenitentia sub inscriptione *De Delapsis* (sic!), de quo *cf. PL 17, 971*.

11. Atrebatensis (Arras) 1068 (olim 276) saec. X Z membr., 103 fol., 238/158 mm, olim monasterii S. Vedasti Atrebatensis 1628 B (*cf. f. 1*), quem contuli ex im. phot. Continet ff. 2—12 Ambros. Myst. valde mutil., 13—33 Sacr. mutil. (lacunae in adn. crit. notantur), 34—38 Commonitorium Palladii, 38—53 Excerpta ex opere spurio Ambros. De moribus Brachmanorum (*cf. PL 17, 1172 A*), 53—103 Isidori De Officiis. — Multis foliis amissis magnis lacunis depravatus est. Ex sermonibus Sacr. conservavit tantum I 1, 1—5, 15 l. 21 sanat; I 6, 21 l. 10 (mur)muraverunt — II 1, 2 l. 10 multa genera; II 2, 7 l. 34 qui salvos — 4, 12 l. 22 et coepit aqua quae (quam Z); II 6, 17 l. 9 primo (primum Z) quidem sententiam — IV 2, 7 l. 24 caelum petis, terrena (sed paginae incipientis libri IV valde detritae sunt, ut vix dimidia pars litterarum legi possit); IV 5, 21 l. 9 (confrin)-getur — V 2, 7 l. 13 osculum mihi Christus infigat; V 3, 14 l. 20 (redemp)tionem — V 4, 22 l. 45 regnum dei intra vos est; V 4, 26 l. 81 (adpropin)-quavit — VI 3, 12 l. 13 primo ubi orare debeas; VI 5, 21 l. 9 (conversa)tionem et incredulus — VI 5, 24 l. 45 sq. locum habere adver(sarius).

12. Vossianus Latinus in quart. nr. 98 bibliothecae Lugdunensis Batavorum saec. IX membr.²⁷⁾, quem contulit C. Sch.; quo continentur ff. 1 sqq. Augustini De baptismo parvulorum, De patientia, 59^r sqq. S. Ambros. Sacr.; deinde iterum S. Augustini De perfectione et iustitia, De natura et gratia, De libero arbitrio, De correptione et gratia.

²⁷⁾ *cf. Catalogus Librorum tam impressorum quam mss. Bibliothecae Publicae Universitatis Lugduno-Batavae 1716, p. 384.*

- U* 13. Vaticanus ant. Latinus 266 saec. IX membr., olim Corbiensis (Corbie in Gallia)²⁸⁾, 197 fol., 326/217 mm, quem contulit *C. Sch.*, examinavi ipse. Continet Ambrosii Fid. libros II tantum, Spi., Inc., Past., ff. 107^v—116 Myst., 116^v—131 Sacr., in fine Off.
- Q* 14. Vaticanus ant. Latinus 296 saec. IX vel X membr., 146 fol., 204/152 mm, olim Iosephi Ioffridi (*cf.* f. 2),²⁹⁾ quem contulit *C. Sch.*, examinavi ipse; continet ff. 1^v—11 Ambrosii Myst., 11^v—32 Sacr., deinde Ep. 22, Past., ff. 44^v—83 Paen. cum interpolatione ExcF. II ut *S* (supra), deinde Par.; Gregor. Magn., Prosperi Aquitani, Eucherii Lugdun., Augustini opuscula vel excerpta.
- T* 15. Trecensis (Troyes) 550, saec. X membr., 310 fol., 325/270 mm, olim Oratorii Trecensis (fonds Pithou J. E. 8), quem contulit *C. Sch.*, examinavi ipse, continet altera sui parte, quae hic sola tractanda est, inde a f. 222: Ambrosii Exa. mutil., ff. 252—257 Myst., 257—269 Sacr., dein Past., Noe, Abr. mutil.; exaratus est in Italia.
- A* 16. Bambergensis Patr. 4 (B. II. 6.) saec. X membr., 112 fol., 268/220 mm, olim bibliothecae cathedralis Bambergensis A 86, quem contulit *H. Sch.*, continet ff. 1—6^v Myst., 6^v—18^v Sacr., 18^v—77^v Off., 77^v—79^v De Salomone (incip. *Mirum satis est*; *cf.* *PL* 17, 716—722 inter Ambrosii spuria), 80—94^v Apl., 94^v—95^v De mysterio paschae, 96^v—100^v Past., 100^v—102^v Spi. I 1—17 ('*De Gedeon*'), 102^v—111^v Nab.
- B* 17. Vaticanus Barberinianus Lat. 541 saec. XI membr., 103 fol., 255/185 mm, quem contulit *H. Sch.*, examinavi ipse, continet inter aliorum opuscula ff. 55—67 Myst., 67—83 Sacr.

²⁸⁾ *cf.* Vatasso-Cavalieri, I (1902) p. 190, qui dubitant, utrum sit ortus in Germania (Corvey) an in Gallia (Corbie). — Sed historia textus librorum Fid., Spi., Inc. clare demonstratur originem esse Gallicam.

²⁹⁾ *cf.* ibidem p. 213. — Reifferscheid, *Die römischen Bibliotheken* (in *Wiener Sitzungsberichte der phil.-hist. Klasse* 63, 1869) p. 583 sqq.

18. Monacensis Latinus 2564 saec. XII membr., 176 *M* fol., olim monasterii Cisterciensium Aldersbacensis 34, quem contulit *C. Sch.*, examinaui ipse, continet ff. 1—148 Ambrosii EPs. 118; 149—154 Myst., 154—166 Sacr., 166^v—176 Paen., incipiens a libro spurio '*Ad increpationem festino*', de quo *PL 17, 679—682*, tamquam libro I Paen., Paen. I et II cum interpolatione ExcF. II ut supra *S.* — Hic totam, ut videbimus, recensionem Cisterciensium, quae orta videtur ex Divionensi 153 (*cf. Tabula codicum nr. 91*), in nostra editione repraesentat, quia a *C. Sch.* loco Divionensis totus collatus est.

19. Parisinus bibl. nat. Lat. 11624 saec. XI membr., *P* 155 fol., 445/310 mm, olim S. Benigni Divionensis, quem contulit *C. Sch.*, continet post Ambrosii Exa., Par., Cai.³⁰), Off., ff. 94^v—97^v Myst., 97^v—104^v Sacr., deinde Nab., Apl., Spi. (sub inscriptione *De Hierobaal*), Ioseph, Pat., et ff. 137^v—152^v ExcF., dein alia variorum auctorum opuscula.

20. Bruxellensis bibl. reg. 364 (antea 5576), saec. XI *K* membr., 213 fol., 215/148 mm, olim monasterii Gemblacensis (f. 1^v), quem contulit *H. Sch.*, continet ff. 1^v—11 Myst., 11—32 Sacr., deinde Nab. et aliorum opuscula et excerpta, inter quae manu saec. XII iterum excerpta Myst. 8, 43—9, 58 et Sacr. IV 4, 13—6, 28; V 2, 5—8; VI 1, 1—2, 7 (ff. 101—106) sine ullo proprio pretio critico.

21. Bruxellensis bibl. reg. 955 (antea 10779—80) saec. *X* XI membr., 156 fol., 279/207 mm, olim S. Laurentii Leodiensis (f. 1), quem contulit *H. Sch.*, continet post Ambrosii Fid., Spi., Inc., ff. 128^v—134 Myst., 134—145^v Sacr., deinde Nab., eodem igitur ordine haec tria opuscula quo in *P* et *K*.

22. Laurentianus S. Crucis XVII dext. 12 saec. XI *C* membr., 165 fol., 200/145 mm, olim monasterii S. Crucis Florentini Ordinis Minorum (f. 1^v), quem contulit *H. Sch.*, continet post Augustini serm. in ep. Iohann. Ambrosii Apl.,

³⁰) *cf. C. Sch. CSEL 32, 1 pp. XXXV, LIII, LVIII; 32, 2 pp. XXIV, XXXI, XXXV.*

et ff. 128—139 Myst., 139^v—165 Sacr.; in fine exstat *oratio ad S. Brandanum*.

F 23. Modoetianus (oppidi Monza, Ital.) LXV (antea E-14/127) saec. XI membr., bibliothecae Capitularis, 110 fol., quem contulit *H. Sch.*, continet post multa varia de computatione paschae, de baptismo, de symbolo, de oratione divina, ff. 73—110 Ambrosii Myst., Sacr.

Y 24. Cenomanensis bibliothecae oppidi Le Mans 15 saec. XI membr., 142 fol., 273/165 mm, olim S. Vincentii Cenomanensis, quem contulit *H. Sch.*, continet post Ambrosii Exa., Bon., Apl. ff. 123—128 Myst., 128—141 Sacr. — In f. 142 inscriptum est *Lanf. hucusque correxi*, quod de Lanfranco ipso, qui scriptorium Avranticense anno 1039 condidit, postea clarissimus fuit archiepiscopus Cantuariensis († 1089), intellegendum esse recte suspicantur Maurini (*Histoire Litt. de la France VIII, Paris. 1747, 287*), cum veram recensionem propriam in Gallia septentrionali et in Britannia magnopere propagatam praebeat, id quod infra probabimus.

25. Quae autem intercedat ratio inter singulos codices, indagantibus statim inspecta adnotatione critica *GW* apparet codices *GW* saepissime contra ceteros facere, scilicet ubicumque hos siglo communi Ω codicibus *GW* opposuimus. Cumque non solum lectionibus multis genuinis, sed etiam lacunis corruptellisque communibus congruant³¹⁾, eos ex eodem

³¹⁾ Lacunae codicum *GW* communes: II 3, 8 l. 1 *diximus*; II 6, 19 l. 33—35 *sine — caelesti*; IV 2, 7 ll. 20 sq. *deposuisti — iuventutem*; IV 5, 24 ll. 31—35 *corpus — christi*; IV 6, 28 l. 14 *si mortem*; V 1, 4 l. 34 *et de latere eius*; V 3, 14 l. 21 sq. *laetata*; VI 2, 6 l. 7 sq. *accepisti — tuo*. — Hae omnes fere ex homoeoteleuto ortae sunt. Unde patet de archetypo communi, non de ipso Ambrosii agi exemplo. — Alias corruptelas communes cf. II 3, 8 l. 2 *a puella*; IV 4, 15 l. 20 *om. si*; IV 4, 17 l. 40 *ordinem natus] ordinatus*; VI 2, 9 l. 27 *unus atque idem] unus atque unus*; al. — Genuinas censui esse has lectiones: II 7, 22 l. 17 *dixit* (scil. sacerdos baptizans); IV 3, 8 l. 1 *adrendisti* (vidisti *cet.*); IV 5, 21 l. 10 *Adverte!* (signum est orationis vivae: apostrophe ad auditores); V 3, 16 l. 35 *vindemia qui* (verbis *qui fructum dedistis* respondet antecedens participium *plantati*; utrumque explicatio

archetypo fluxisse manifestum est. Quod eo confirmatur, quod illam Explanationem Symboli hi soli, ut supra (I 1, 1; I 3, 1) diximus, arto quodam nexu cum catechesibus Sacr. coniunctam praebent. Hunc autem archetypum antiquissimum fuisse necesse est, cum et Sangallensis versus finem saeculi septimi scriptus videatur³²⁾, et in Vaticano *W* ex spatiis vacuis relictis appareat eius exemplar tam corruptum fuisse vetustate, ut saepe legi a librario codicis *W* non iam posset³³⁾. Iam inde patet *W* non esse descriptum ex *G* aut ex huius apographo, cum *G* lacunas illas non habeat. Cum autem *W* ceteris locis etiam meliorem textum exhibeat quam *G*, qui multis arbitrariis interpolationibus deformatur³⁴⁾, veri simillimum est *W*

est antecedentium scripturae verborum *vinea, vindemia*); V 4, 18 l. 6 *veniat* (adveniat *cet.*); V 4, 28 l. 98 recte *om.* repetitionem illam *ut dimittatur tibi*; VI 1, 2 l. 6 *nisi qui* (nisi quis *cet.*): *qui* pro *quis* apud Ambrosium usitatum est. — al. — Multos alios locos genuinos una cum ceteris generis *G* manu scriptis conservarunt, quos infra videbimus.

³²⁾ Numeratio quaternionum codicis *G* nondum in medio margine inferiore ponitur, sed potius in parte dextra, litterae *R* plerumque flexus superior nondum superat mediam hastam, prior semicirculus litterae *M* nondum clausus videtur, *N* littera clausa est; al.

³³⁾ cf. I 5, 18 l. 45 invocationem] . . . cationem, praemisso spatio vacuo 5 litterarum; III 1, 4 l. 44 sq. *lavas pedes tu om.*, spatio vacuo relicto 13 litterarum; ibid. l. 45 *lavas pedes om.*, spat. vac. rel. 11 litt.; VI 4, 18 l. 22 — 5, 20 l. 8 *nec — valet om.*, spat. vac. rel. septendecim versibus! — Fortasse eadem ratio est lacunae illius maximae V 2, 5—10, ll. 1—24 *venisti — curramus*.

³⁴⁾ Praeter lacunas *G* proprias, velut I 1, 2 l. 13 *et os eius*; I 2, 5 l. 14 *si — teneris*; I 2, 6 l. 18 *considera — promiseris*; I 4, 11 l. 4 *praestantium*; III 1, 1 ll. 4 sq. *resuscitatur — hoc est (om. m I)*; IV 2, 7 ll. 17 sq. *utpote — desiderans (om. m I)*; IV 3, 10 ll. 20 sq. *rex pacis — iustitiae*; al. et menda sensu carentia, velut I 2, 5 l. 14 *serviis cautioni*; II 7, 20 l. 5 sq. cum christo resurgit] *cumresurgit Gm I*; III 2, 11 l. 31 aeterna mysteria] aeternam steria *Gm I*; IV 3, 10 l. 16 nepotem suum] *nepote uiso*; V 4, 29 l. 102 athleta talem] *acletalem*; al., notabis praesertim interpolationes a scriba Sangallensis vel eius exemplaris factas, ut II 4, 11 l. 10 *add. et in transitu vel sanctificatione iordanis in typum baptismundi (sic!) salvatoris*, quod ex glossa marginali exemplaris haustum videtur; VI 2, 5 l. 2 *add. in nomine sancto*,

descriptum esse ex archetypo utriusque non post saeculi sexti initium conscripto, cum arbitrariae illae mutationes non a librario codicis *G* ipso factae sint, sed iam ab antecedentis cuiusdam exemplaris amanuensi, qui etiam in textu Explanationis Symboli multa aut addidit aut mutavit³⁵). Iam vero *W* in monasterio Bobiensi scriptum esse constat, *G* autem pauperrimi ornatus eius scripturaeque ratione habita ipsum quoque ex Italia superiore provenisse verisimile est; certe archetypus utriusque ibi ortus est. Agitur ergo de teste, qui paulo plus centum annis ab ipso illo notarii 'excepto' distat summaque fide dignus est in omnibus lectionibus, quas *GW* communes habent, exceptis sane apertis vitiis lacunisque, de quibus supra diximus³⁶). Quae vero utriusque propria sunt menda praeter arbitrarias codicis *G* mutationes (*cf.* not. 34) et paucissimas codicis *W* coniecturas, vix memoratu digna sunt³⁷).

fortasse dittographia ex sequente enuntiato *in omnibus* orta. — Quae vero VI 5, 21 *ll.* 14, 21, 22, 23, 24, 25; 5, 22 *ll.* 31, 32, 36; 5, 24 *ll.* 47, 50, 53 adduntur, a librario inventa esse videntur, ut sermo, qui hoc loco de dispositione tantum orationis dominicae agit, paullo amplior evaderet; nusquam enim alibi in codicibus haec inveniuntur.

³⁵) *cf.* Expl. Symb. 5, 19. 22; 6, 15; 8, 4. 7. 11. 14.

³⁶) Dixit forte quispiam Sangallensem ex alterius tachygraphi excepto ortum esse ac Bobiensem. At hoc eo refutatur, quod numerus lacunaram in utroque congruentium maior est, quam ut casu a duobus tachygraphis eadem omitta esse credas.

³⁷) Codicis *G* propria est permutatio constans vocalium *e* et *i*, *o* et *u*, *e* et *ae*, praesertim in his vocabulis: *ille* pro *illi*, *illi* pro *ille*, *sacerdus*, *consolo*, *aeclesia*, *praesbiter*, *lybra*, *lybrosus* (lepra, leprosus I 5, 13); alia multa eiusmodi menda in adn. crit. omisimus. — Mutationes arbitrariae in *G*: I 1, 3 *l.* 17 Quare nares? ibi, quia mutus] *Quare? aures, quia surdus*; I 2, 8 *l.* 35 Qui pecuniam debet] *Cui pecuniam debes*; I 5, 14 *l.* 13 merge] *add. te* (mergere ab Ambrosio saepe sensu reflexivo usurpatur, *i. q.* mergi); II 6, 16 *l.* 2 *sq.* adtendisti summum sacerdotem] *ascendisti ad summum sacerdotem* (prorsus contra ritum baptismi: *cf.* II 7, 24: nonnisi post baptismum baptizatus ascendit ad sacerdotem!); VI 5, 22 *l.* 21 sic incipias] *coeperis eum petere*; ibidem *l.* 23 oratio] *petitio tua*, al.

26. Ex codice quodam codici *W* propinquo derivatus est *S*, quippe qui multas cum *W* solo aut cum *GW* lectiones communes, sed multas etiam diversas ostendat³⁸). Ceterum etiam cum aliis Italiae superioris codicibus cohaeret³⁹), de quibus iam

Sed genuina quoque interdum *G* solus conservat, ut I 5, 15 l. 20 *aquae* (aqua *cet.*) *opus est*; II 2, 4 l. 5 sq. *Quire 'angelus'* (explicatio singulorum evangelii ante laudati verborum, apud Ambrosium tantopere usitata, hic incipit!); III 2, 11 l. 28 praeter proditorem omnes] *praeter omnes prudentior* (scil. sanctus Iohannes) videri possit genuina lectio, ut diu putavi. At obstat constructio totius sententiae in Ω melius conservata. — V 2, 11 l. 28 *vel* in cellarium suum (et *cet.*: vox graeca $\tau\alpha\mu\epsilon\acute{\iota}\omicron\nu$ transfertur latine 'promptuarium' *vel* 'cellarium'). — VI 1, 3 l. 16 *ire se* restitui ex depravata sane in *G* lectione *tres et: ire se* explicationem intellego praecedentis pronominis *hoc*: orator enim loquendo animadvertens illud *hoc* falso ad verba Petri antecedentia posse referri, se corrigens addit *ire se*, quo ad longius distans illud *recedebant* revocat. — IV 3, 12 l. 33 *Habes: 'similis filio dei'* (*W*: habens similitudinem filio dei; ceteras varias lectiones vide in adn. crit. ad locum). Etiam hic *G* purius ceteris orationis vivae indolem exhibere videtur.

W neque caret parvis lacunis vel mendis amanuensis (praeter ea, quae supra in nota 31 adtulimus), neque aliquibus coniecturis, etsi paucis, e. g. I 4, 11 l. 4 praestantium] *praesentia domini*; III 2, 11 l. 28 proditorem omnes] *proditorem. Nec*; et sim. — Locus, de quo diu dubitavi, IV 3, 10 l. 11 *ius dei* (iudei *cet.*) coniectura quidem esse potest. Cum vero lectio vulgata *Iudaei* et obiecto careat, quod alii deinde aliter, sed recentiores tantum codices supplebant, et superflua repetitio subiecti sit, contra autem, si *ius dei* legas, et omnia facillime currant et praesertim hoc lusu verborum (*Iudaei, ius dei*) color Ambrosianus exhibeatur auctus verbis alteram explicationem introducentibus *aut si vis et sic intellegere* (cf. Ioseph. 14, 83 p. 121, 19 sq. *Sch.*; Pat. 11, 51 p. 153, 1 *Sch.*; EPs. 118, 3, 2 p. 42, 3 *Pe.* et passim similiter), hanc lectionem genuinam codicibus *WS* conservatam censeo.

³⁸) *WS* praeter locum nota 37 modo discussum congruunt: I 5, 15 l. 25 *om. sic enim decet*; II 3, 8 l. 6 populo constitutam] *populum constitutum*; al. — *S* saepe una cum *GW* lectiones genuinas attestatur, ut I 1. 3 l. 18 *ut*; I 2, 7 l. 27 *baptista erat*; I 3, 10 l. 7 *hoc*; II 3, 9 l. 13 *baptizat Christus*; II 4, 12 l. 19 *populus (alt.)*; III 1, 5 l. 61 *quo ego*; III 1, 6 l. 68 *ubi*; al. — Discrepat vero *S* a *W* plurimis propriis mendis ac lacunis, manu altera sane saepe suppletis, et ubicumque *W* vel *GW* suas habent lacunas (nota 31).

³⁹) *S* cum $\pi\eta$ (β) congruit e. g. I 4, 12 l. 8 *om. omnes*; *ibid. l. 9 om. hoc est a.c.m.2*; I 5, 15 l. 17 sq. *omnis aqua*; *ibid. l. 18 gratiam] add. dei vel*; II 2, 6 l. 27 *redimeris] add. et*; — al.

agendum est, cum ipsi quoque ex stirpe antiquissima illius regionis exorti eiusdem generis sint quod *I* dicimus, sed correctoris cuiusdam manum adeo prodant, ut propria recensio $\pi\eta\beta$ existimari debeant. Sunt autem codices $\pi\eta\beta$. Eius recensio signa praecipua sunt primum omissae paragraphi 25 et 26 libri VI, quae fortasse ob abrupta initii verba (*Aliud: Psalmorum David*) et doxologiam antecedentem (*et in omnia saecula saeculorum amen*) a correctore spuriae putabantur, aut oculo a priore hac doxologia ad alteram in fine § 26 aberrante casu ommissa sunt, deinde inscriptio *Exameron paschale S. Ambrosii*, tum arbitraria quaedam additamenta coniecturaeque⁴⁰⁾, postremo lacunae codicum *GW* vel *GWS* propriae ex altero codicum genere *II* suppletae. Cum vero hae proprietates simul non inveniuntur nisi saeculo undecimo et praecipue in mss. Italiae superioris, cumque in multos alios codices Italos, quos inter codices in adnotationem criticam non receptos invenies⁴¹⁾, transierint, probabile fit nobiliore quodam Italiae superioris loco saeculo undecimo ineunte vel medio factam esse hanc recensioem, sive Patavii in monasterio Iohannis in viridario Canonicorum Regularium, unde codex π , optimus totius familiae, ortus est, sive Bovii, quod antiquum S. Columbani monasterium saeculo decimo regulam S. Benedicti

⁴⁰⁾ *Sacr. I 1, 2 l. 14 effetha] add. quod est adaperire in latinum, hebraicum enim verbum est (om. quod Latine dicitur adaperire) $\pi\eta\beta$; ibid. l. 17-ibi] add. ut abiectis noxiis delectationibus xpi solummodo amplectantur odorem, ut possint cum apostolo dicere: $\tilde{x}pi$ bonus odor sumus deo $\pi\eta\beta$; I 2, 4 l. 4 luctam] luctamen $\pi\eta\beta S$, *Fp.c.m2*; ibid. l. 8 meriti praemium; I 2, 5 l. 15 adstrictus] obstrictus $\pi\eta\beta$; I 2, 7 l. 29 tuam alt. om. $\pi\eta\beta B$; ibid. l. 27 baptista erat] baptistae rationem. Erat $\pi\eta\beta$, manifesta utriusque generis mss. conflatio, quae, verbis transpositis, in editionem Amerbachii Maurinorumque transiit; I 5, 15 l. 18 gratiam] add. dei vel $\pi\eta\beta S$. — al.*

⁴¹⁾ Familiae $\pi\eta\beta$, sed quo iuniores, eo magis cum lectionibus generis *II* commixti sunt hi deteriores in tabula codicum recepti sub numeris: 254, 288, 84 (hi duo inter se et codici *S* propinqui), 159, 167, 272, 273, 304, 305, 306, 129, 293, 1, 83, 155, 172, 174, 120, 123, 194, 247, 248, 264, 266, 277, 285. (Codices enumerantur secundum aetatem et classes inter se cohaerentes.)

recepit, et ubi vetustissimam sermonum Sacr. textus formam custoditam esse supra vidimus. Quid autem ad textum constituendum valeat tota familia, ex recensione Bobiensi, ut breviter vocare eam liceat, prognata, ex iis exemplis, quae in nota 40 collecta inveniuntur, iudicari poterit. — De singulis denique mss. eius familiae hoc dicendum est: In iis lectionibus, quas proprias exhibent, vix uno alterove loco utiles magis ad historiam textus quam ad eius recensionem conferunt, β autem magis quam $\pi\eta$ cum altero mss. genere Π commixtus est. Quare selectas tantum eorum lectiones in adnotationem criticam recepimus.

27. Vix pluris sunt tres eiusdem stirpis ac $GWS\pi\eta\beta$ codices, qui excerpta tantum Sacr. praebent, *DEN* dico, *DEN* quorum primus et ob inscriptionem singularem et ideo receptus est, quia generis Γ lectionibus satis vetus testis adstipulatur lectionesque codicum $S\eta$ aliquas iam saeculo nono exstitisse testatur⁴²), N vero, quia haud raro lectiones quasdam codicis G minime singulares esse demonstrat et cum GS saepe genuinum textum conservat⁴³), codex E denique quasi specimen tot aliorum excerptorum, quae in tanta codicum copia iure negligenda esse duximus.

28. Iam ex iis quaestionibus, quae hucusque tractatae sunt, quid de toto genere I , quod ex codicibus $GWS\pi\eta$ (et I

⁴²) Sacr. III 1, 5 l. 61 *quo ego GWDS*; II 2, 9 l. 7 *cardinales] carnales Sa.c.m 2 carnalis D*; III 1, 3 l. 24 *sq. et nata sunt animantia om. DS*; III 1, 4 l. 41 *inquam] in aqua D in aquam η* ; — al.

⁴³) GN una errant e. g. Sacr. IV 2, 5 l. 6 *et om.*; IV 3, 9 l. 5 *plus tert. om. GN*; IV 3, 10 l. 20 *sq. rex pacis? Quis est iste rex iustitiae? om. GN*; V 1, 1 l. 3 *temporibus] tempore GN*; VI 2, 9 l. 32 *tenete] tene GN*; VI 3, 12 l. 19 *tamen om. GN*; VI 5, 22 l. 28 *supplicationem] obsecrationem GN*; al. — Cum codicibus GS lectiones genuinas conservat N , ubicumque in libris IV, V, VI sub siglo Γ comprehenditur. — Ceterum etiam ex familia $\pi\eta\beta$ dependet, velut IV 5, 25 l. 35 *ergo WN $\pi\eta\beta$* ; VI 3, 12 l. 21 *conservas] conserva N $\pi\eta\beta$* ; VI 3, 13 l. 27 *videat quia om. N $\pi\eta$ Sm I*; VI 3, 15 l. 39 *mihi om. N π Sm I*; *ibid. l. 44 audit] videt N $\pi\eta$* ; al.

DEN) constat⁴⁴⁾, censendum sit, satis patet: Quamquam singuli eius codices familiaeque multis vitiis lacunisque deformati sunt, tamen errores omnium communes vix umquam inveniuntur⁴⁵⁾, ita ut generis *I* lectionibus plus centum locis genuinum textum restituere potuerimus. Non solum enim lacunas quasdam alterius generis *II*, de quo mox dicetur, devitaverunt⁴⁶⁾, sed praesertim in varia lectione utriusque

⁴⁴⁾ Codices *GWSDEN* $\pi\eta$ iure ut proprium genus sub siglo *I* comprehendi ex his lectionibus apparet: IV 6, 29 l. 20 crastina die] *add. et GWSN* η ; quo additamento tres alii post librum quartum sermones postulantur (scil. crastina die *et sabbato et dominica*), cum duo tantum re vera sequantur, si absurdam illam codicis *G* separationem paragraphorum 25 et 26 libri VI, quasi proprium exhibeant sermonem VII, recte reieceris. — Sane cum in genere *I* lacunae, quas codices *GW(S)* communes habent, per familiam $\pi\eta\beta$ ex altero genere codicum *II* suppletæ sint, non inveniuntur lacunae omnium codicum generis *I* communes. Ne vitia quidem communia multa sunt, sed eo, quod genus *II* in familiam $\pi\eta\beta$ influxit, hic ea, quae codicum *GW(S)* propria esse supra vidimus (nota 31), sanata sunt. Quare iis potius lectionibus genus *I* agnoscitur unum, quibus generis *II* communibus lacunis vitiisque opponitur, quasque ex archetypo a *II* diverso ortas esse necesse est. De his vide notam 46. — Puram igitur stirpis *I* formam exhibent soli codices *GW*.

⁴⁵⁾ Fortasse error communis exstat Sacr. IV 3, 12 l. 31 *habens om. I* (sed etiam *RFY*); ibidem *finem om. GWS* η (sed etiam *RCFY*). Res ne hic quidem clara est. Certe lectionem ceterorum praeferas: *neque initium dierum neque finem vitae habens*, ut exhibeatur verbum regens accusativum *initium* (i. e. *habens*), neve admittatur tautologia *neque initium dierum neque vitae*, quae absurda est.

⁴⁶⁾ Lacunae generis *II*: Sacr. II 2, 5 l. 14 *Iudaeorum* — 15 *populo* (homoeoteleuton); IV 4, 14 l. 11 *sq. in* — *dicuntur* (homoeoteleuton); V 3, 16 l. 34 *sq. vinea, vos estis* (homoeotel.); V 4, 29 l. 103 *ut*: ita enim hoc loco iungendum est: *humana condicio et unusquisque* (idem quod *humana condicio et singuli homines*), *ut a malo, hoc est ab inimico, a peccato liberetur*. VI 3, 15 l. 34 *Quod habemus ostium?* (homoeoteleuton quoddam: *ostio* — *ostium*); ibidem l. 44 *qui enim videt in abscondito* (homoeotel.); VI 5, 22 l. 26 *postulationes*. — Hae lacunae omnes ex negligentia scribe archetypi generis *II* exortæ in mss. generis *I* suppletæ existunt. — Accedunt aliæ, quae solis codicibus *GW* sanantur, ut Sacr. I 2, 5 l. 16 *sq. Si recusas, vadis ad iudicem*, ubi ratio lacunae generis *II*(Ω) non tam perspicua est.

generis codicum vestigia veteris suae auctoritatis saepe prae se ferentes textum sincerum integrumque exhibent⁴⁷⁾. Quare ubicumque utriusque generis, si sensum spectes, par auctoritas est, generi *II* genus *I* praefendum esse vix erit, qui neget.

29. Hoc posito negotii nostri critici fundamento de genere *II* non iam multa addenda sunt. Constitui enim id *II* genus reliquis mss. generi *I* contradicentibus ex lacunis eorum in priore genere evitatis et ex multis aliis communibus eorum lectionibus apparet, quae totidem vitia eorum communia esse ex praestantia generis *I* statuere debuimus. Quid vero genus *II* conferat ad primam textus formam inveniendam, inde apparet, quod *GW*, ut vidimus, neque communibus lacunis (aberrantibus plerumque scribarum oculis), quae ex altero genere mss. supplendae sunt, neque corruptelis quibusdam auxilio eiusdem generis *II* sanandis carent (*cf.* not. 31).

Ut igitur ad textum reparandum necessarium est genus *II*, ita historiam textus, maxime in Gallia, Britannia, Germania quoque quadam ex parte, illustrat. Ac primum quidem Remis

⁴⁷⁾ Corruptelae generis *II* devitatae in *I* e. g. *II* 2, 3 l. 5 venturi] *venturam*; *II* 4, 12 l. 19 sitiret] *sitisset* (adsimilatum praecedenti verbo *venisset*!); *II* 4, 13 l. 28 acceperit] *acceperis* (quod correctum falso videtur a scriba archetypi, quippe qui non intellexerit aquam ipsam secundum Ambrosii sententiam accipere *caeleste sacramentum*, i. e. benedictionem, qua '*dulcis*' fit, efficax ad revocandam culpam: l. 29!); *III* 1, 1 ll. 7 sq. ubi gratiam acceperit sapientia, tunc opus eius incipit esse perfectum] *ubi gratia coeperit esse perfecta* (ex lacuna *sapientia* — *incipit* hic orta est corruptela!); *IV* 2, 5 l. 6 Petrum] *Paulum*: fortasse ideo ex genuina lectione *Petrum* mutatum est, quia maior pars scripturae sacrae sequentis ex Pauli *I* Cor. 2, 9 sumpta est. *IV* 3, 10 l. 15 ivit] *ibi*, quod sensu caret.

Accedunt aliae corruptelae eiusdem generis *II*, quae etiam in codices $\pi \eta \beta$ et interdum *S* invaserunt ideoque a solis codicibus *GW* evitantur, velut *Sacr.* I 2, 7 l. 32 sacerdotii] *sacerdotis: sacerdotii*, i. e. *muneris sacerdotalis*, non *personalia merita* (l. 33) sacerdotis praedicantur! — *III* 1, 2 l. 19 apostoli] *add. Petri*; sed totus hic locus ad ep. Pauli Rom. 6, 3—11 spectat, qui saepe simpliciter vocatur 'apostolus'. — Haec ex multis hic adtulisse satis sit.

Hincmarum illum antiquitatis amantissimum (inde ab anno 845 archiepiscopum Remensem, mortuum anno 882) textum *Sacr.* emendantem observamus in codice *R*, etsi, quae mutavit, *RZ* paucissima sunt ipseque cum codice *Z* vetustiore generis *II* formam videtur praebere⁴⁸).

30. Magis transformatus est textus ab amanuensi quodam ignoto, qui archetypum eorum codicum eodem saeculo *Φ*' nono in Gallia composuit, quos sub siglo *Φ* complectimur, *VUQTABM*. Neque tamen haec emendatio est, sed potius depravatio, cum pluribus quam antea lacunis ex negligentia illius librarii, qui archetypum scripsit, exortis aliisque corruptelis oneretur⁴⁹). Quare aliqui huius familiae codices saeculi decimi et sequentium temporum varios conatus sanandi textus exhibent, parvo sane cum fructu. Inter quos *A* eminet ob coniecturarum libertatem Bambergensis *A*⁵⁰). — Efficacior et verae recensiois nomine digna est lucubratio quaedam in monasterio Cisterciensi prope Divionem facta, quae in familia *Φ* nisa, etsi lacunis quoque ac mendis primi

⁴⁸) *R* cum codicibus generis *II* facit, ubicumque *II* in adn. crit. apparet sine restrictione. *R* solus testatur *Sacr.* I 1, 1 l. 2 oportuit] *optavi*, fortasse conflatum ex ceterorum lectionibus *oportuit* et *putavi*. I 1, 2 l. 9 quae] *add.* quia; I 5, 16 l. 30 erat *alt.*] *est*; I 5, 17 ll. 34 sq. *non columba descendit om.*; II 3, 8 l. 2 *iordane*] *iordanen*; II 5, 14 l. 3 verba] *add. relaxantur*; al. — *RZ* saepissime cum aliis faciunt; soli has lectiones habent: II 4, 11 l. 10 qua] *quae*; III 1, 5 l. 62 cupio sequi] *copiose qui*; al. — *Zm2* ex *Y* vel ex eius familia multa correxit, sed etiam ex genere *I*, velut I 1, 3 l. 18 *ut*; II 1, 1 l. 4 *videns*; al. — De propagatione codicum *RZ* cf. nota 55.

⁴⁹) Familia *Φ* his lacunis vitiisque agnoscitur: *Sacr.* I 1, 1 l. 3 et Romae] *rethome (ae)*; I 1, 2 l. 11 *sacerdos om.*; I 3, 10 l. 10 sed quae] *et non*; I 5, 15 l. 20 *aquae opus est, operatio spiritus sancti est om.*; II 3, 9 l. 13 *baptizat Christus] baptizatur*; *ibid.* 4, 11 l. 4 *de caelo ignem om.*; II 6, 19 l. 29 *quoque om.*; al. — De eius propagatione cf. not. 55.

⁵⁰) cf. *Sacr.* I 1, 1 l. 3 et Romae] *rethomae Φ*, recto nomine *A*; I 1, 2 l. 14 *hebraicum] om. verbum (haebraicum)*; I 2, 4 l. 5 qui] *nam qui A*; I 2, 6 l. 20 ergo] *equidem A.*; al. — Sed proprias quoque lacunas habet, ut I 4, 11 ll. 2—5 *quae* — *Iudaeorum* (homoeoteleuton!); al.

exemplaris, fortasse Divionensis 153, onusta est, tamen multa voluntariae mutationis vestigia ostendit⁵¹). Quae ‘Cisterciensis recensio’, ut eam recte vocaveris, magis ideo notabilis, quod in multis reformationis Cisterciensis monasteriis divulgata est, quam quod ipsa ullius momenti sit, in hac editione ideo codice *M* Monacensi 2564 exhibetur, quod *M* hic codex a Carolo Schenkl ad collationem facilius adhiberi potuit quam Divionensis 153, qui certe origini huius recensionis propior, si minus ipsum eius primum exemplum est.

31. Minus divulgata est ea familia generis *II*, quam tribus codicibus receptis, *PKX*, siglo *A* notavimus, quaeque eodem *A* saeculo XI ipsa quoque media in Gallia a Divionensi codice *S. Benigni*, nunc Parisino Lat. 11624, orta et in variis ecclesiis ac monasteriis Galliae ac Belgii descripta est. Nulla autem ullius momenti vestigia ostendit, quibus dignum emendandi textus studium appareat⁵²).

32. Reliquum est, ut de Lanfranci correctionibus in codice *Y* conservatis pauca addamus. Quae maxime omnium *Y* in Gallia septentrionali ac Britannia diffusae propria recensio appellari debent, cum ex aliis familiis et generibus non explicentur multasque coniecturas perpoliendi textus gratia

⁵¹) *cf.* *Sacr.* I 1, 1 l. 2 rationem non oportuit] *non putavi rationem M*; I 1, 2 l. 14 *Latine om. M*; I 1, 3 l. 24 *Quare nares? M* cum *GWS*; I 2, 6 l. 25 quicumque] *qui enim*; I 4, 12 l. 6 quid] *quid tam*; I 6, 23 l. 22 fuit iam tunc] *iam tunc fuit* (similes transpositiones saepius occurrunt!); II 1, 1 l. 4 videns] *ubi vidit*; II 1, 2 l. 15 figura ipsa] *sic illa*; II 2, 3 l. 5 figuram] *figura est*; II 3, 8 l. 6 *populo om.*; II 4, 12 l. 21 *coepit om.*, posse] *potuit et*; II 4, 13 l. 28 *acceperit*] *accipe*; II 5, 14 l. 7 spiritus] *christus*; al. — *cf.* not. 55.

⁵²) Familia *A* manifestatur his lacunis: I 4, 12 l. 6 *quod om. A*; II 3, 8 l. 2—4 *puella* — *repraesentabat*; II 6, 17 l. 8 *quoque*; IV 4, 17 l. 38 *Christus*; IV 5, 25 l. 35 *cum* — *petieris*; al. — Sed magis agnoscitur pravis mutationibus, velut I 1, 1 l. 6 namque me aliud] *enim aliud*; I 2, 4 l. 1 venimus] *veniamus*; I 2, 7 l. 31 ipsius] *eius*; I 5, 13 l. 7 mandat] *mandavit*; I 6, 20 l. 7 mari] *maris*; II 6, 19 l. 34 mergis] *magis*; V 1, 2 l. 13 constituatur] *concludatur*; al. — *cf.* not. 55.

factas ostendant⁵³). Iam inde patet eas ad textum restituendum vix unquam adhibendas esse.

CF 33. Denique duos libros mss. recepimus, *CF*, qui inter se propinqui turbae eorum codicum vice funguntur, qui inde a saeculo XI praesertim in Italia magis magisque ex utroque genere *I* et *II* conflati huic tamen propiores neque ullius momenti critici sunt⁵⁴).

34. Ut vero tantam codicum copiam⁵⁵) facilius quasi uno conspectu complecti possit benevolus lector, hoc uti

⁵³) Codicis *Y* amanuensis emendare conatur e.g. *Sacr.* I 1, 1 l. 2 cuius] *quorum*; I 1, 1 l. 5 accepistis] *accipientes*; *ibid.* l. 6 *me om.*; I 1, 3 l. 25 deo] *add. in omni loco*; I 2, 5 l. 14 teneris] *teneberis*; I 2, 7 l. 31 angelus est enim] *quia angelus est*; *ibid.* l. 33 adrogetur] *arrogemus*; I 3, 9 l. 3 *non om.* (quam negationem explicare vere difficile est; sed dicendum videtur particulam *quod non* post negativam sententiam *Nec hoc possum dubitare idem esse ac quin*); I 3, 10 l. 10 non] *non tamen*; II 1, 1 l. 7 iusti] *iusticiae*; II 2, 6 l. 24 descende] *vis sanus fieri?* II 4, 13 l. 29 revocatur] *resecatur*; II 6, 17 l. 20 caeleste beneficium] *caelesti beneficio*; al. — De huius quoque recensionis propagatione vide not. 55.

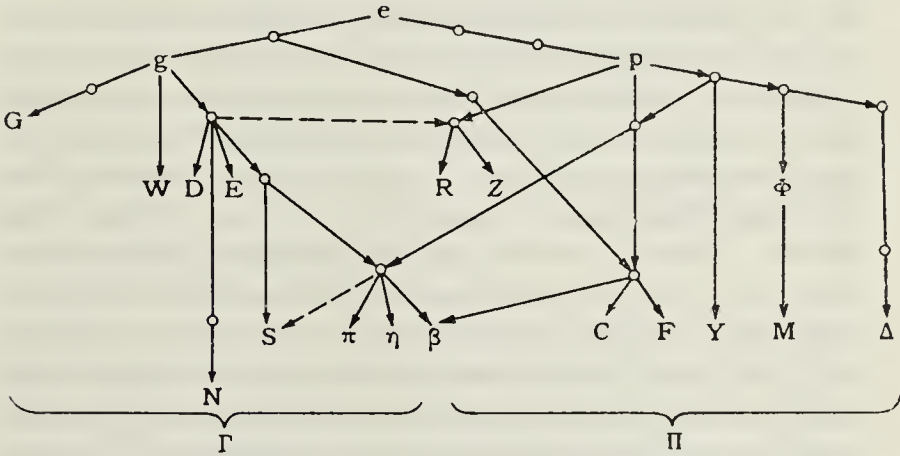
⁵⁴) Codices *CF* inter se cohaerere videmus ex multis exemplis, velut I 2, 5 l. 13 et] *ut*; I 2, 8 l. 35 esto] *et esto CF (RPK)*; I 6, 22 l. 17 gratiae] *gratiam CF (add. spiritalis(!) cum cet.)*; II 2, 5 l. 16 metum] *mentum F meritum C*; II 2, 6 l. 23 ubi] *ibi CF*; II 3, 9 l. 12 quia] *qui CF*; al. — Mixtam eorum indolem agnoscas ex omnibus locis, ubi eos generi *II* opposuimus, quocum aliis locis plerumque faciunt; *cf.* I 5, 19 l. 51 *sq.* e caelo locutus est *II > CF*, in quibus cum *GWS* legitur *locutus e caelo est*; I 6, 22 l. 20 umbratio *II > CF (TM)*, qui cum *GWπηβ* habent *obumbratio*; III 1, 3 l. 28 miraculo] *miraculum II > CF (RZ)*, *miracula CFRZβ*; IV 3, 12 l. 31 *finem om. CF* (cum *GWSηRY*); al. — Neque tamen alterum ex altero descriptum esse ex multis illis locis apparet, quibus *C* et *F* inter se differunt, id quod facile ex adn. crit. agnoscas.

⁵⁵) Reliquum est, ut deteriores quoque codices generis *II* variarumque eius familiarum recensionumque ordinemus, quos in commentario non vel raro tantum recepimus.

Deteriores ex familia RZ ex Tabula codicum sunt numeri: saec. XII 115, 139, 224, 243, 246; saec. XIII 30, 218; saec. XV 43, 67, 199.

Deteriores familiae Φ: saec. IX 296; saec. XI 76, 148, 302; saec. XII 12, 47, 62, 106, 112, 151, 158, 235, 292, 312; saec. XIII 132, 134, 135, 187, 215; saec. XIV 137, 210, 220; saec. XV 55, 88, 105, 133, 222, 239, 300.

poterit stemmate, in quo littera *e* significatur 'exceptum', a notario Ambrosii factum, *g* archetypus generis *I*, *p* archetypus generis *II*, circulis parvis, lineis interiectis, membra et specie et numero nobis ignota, quae intercedunt inter codices siglis indicatos:

Perlustratis igitur tot libris manu scriptis in propatulo est recensendi negotio multas obstisse difficultates. Accedit, quod de orationibus a viva voce exceptis agitur, numquam ab auctore ipso in formam libri redactis, in quibus frustra regulas sermonis litterate compositi requiras. Tamen ratione habita huius casus insoliti ita progredi licuit, ut nisi manifestus esset error, textus generis *I*, in quo tot lectiones genuinas traditas esse vidimus, retineretur, praesertim ubi in alterius generis sive libris manu scriptis sive recensionebus perpoliendi sermonis consilium apparet. Ad lacunas vero sarciendas genus *II* negligere non possumus. Accidit quoque, quamvis raro, ut error utriusque generis communis sit. Talem autem defectum ad communem quendam archetypum referre non

Recensionis Cisterciensis (M) saec. XII 91, 281, 303, 315, 258; saec. XIII 85
Familiae A deteriores saec. XII 92, 113, 229, 234, 297.

Recensionis Y saec. XI 72, 183, 202, 211, 228; saec. XII 22, 53, 95, 102,
 140, 144, 189, 193, 203, 287; saec. XIII 50, 52, 185; saec. XIV 9, 153,
 181, 192, 204, 242; saec. XV 56; saec. XVII 198.

Deteriores mixti: 122, 131, 157, 270, 279, 308, 309, 311.

licebit, cum primum exemplar ipsum, utpote notarii exceptum, vitiis caruisse non sit existimandum.

35. Iam ad priores convertamur editiones. Ac primum quidem editio princeps facta est a Cribellio presbytero, impressa Mediolani per Magistrum Leonardum Pachel die 18 decembris anni 1490 secundum codicem familiae $\pi\gamma\beta$, id quod apparet ex interpolatione Sacr. I 1, 2 l. 14: *quod est adaperire in latinum, hebraicum enim verbum est*, et infra Sacr. I 1, 3 l. 17: *ut abiectis noxiis delectationibus $\tilde{x}\pi$ i solummodo amplectantur odorem, ut possint cum apostolo dicere $\tilde{x}\pi$ i bonus odor sumus deo*, Sacr. II 3, 9 l. 13 sq., ubi pro verbis *baptizat Christus in ecclesia* exhibet: *baptizatur christus vel ecclesia*; al. — In loco quidem Sacr. II 4, 13 l. 29 suspiceris etiam alium codicem ad familiam Φ vel ad CF pertinentem adhibitum esse, cum utriusque lectionem coniunxerit, ex familia Φ (RCF) admittens verba: *in qua culpa revocatur* et ex familia $\pi\gamma\beta$ adiungens alia: *quia in ea culpa lavatur*. Tamen in codice β utramque potuit invenire, alteram in versu ipso, alteram superscriptam manu secunda. Ideo totam editionem ex codice β haustam esse veri simillimum est. — Ceterum neglegentiis aliis non caret, velut Sacr. V 2, 8 ll. 14 sq. omisit verba: *hoc est: meliores sensus, meliora sacramenta tua super vinum, super illud vinum*, aberrantibus oculis a vocabulo *vinum* l. 14 ad idem vocabulum l. 15.

36. Duobus annis post Iohannes de Amerbach Basilcae apud Frobenium omnia opera S. Ambrosii edidit, inter ea tomo I etiam *De Mysteriis* et *De Sacramentis*. Quae editio, in α adnotatione critica nostra siglo α notata, sequitur genus II, propius accedit ad lectiones codicis Bambergensis A , velut Sacr. III 1, 7 l. 79 quod] *add. non*, paulo infra III 2, 11 vade] *add. lava*, Sacr. I 2, 6 l. 26 adscisci] *asscissi*, Sacr. V 3, 14 pullulatis] *pullulasti*, al.; sed editor etiam alios libros manu scriptos videtur adhibuisse, ut et passim ex adnotatione critica nostra apparet et ex epistula Iohannis de Lapide primo tomo praemissa, qui *librorum exemplaria a longe distantibus*

regionibus ad Amerbachium congregata esse scribit. Ceterum neque melioris notae codices generis *I* usquam prodit neque locos Graecos intellexit.

37. De quibus sanandis bene meritus est Desiderius Erasmus, qui anno 1527 apud Iohann. Frobenium Basileae edidit *Divi Ambrosii Episcopi Mediolanensis omnia opera per eruditos viros ex accurata diversorum codicum collatione emendata, Graecis quae vel aberant vel erant corruptissima, plerisque in locis feliciter restitutis* eqs. Neque tamen in Latinis multum profecit post Amerbachium, cuius vestigia fere semper accuratissime sequitur, corrigens pauca. Sermones Sac. continentur tomo IV p. 382 *sqq.*

38. De sequentibus editionibus usque ad ultimam, quae nostram antecessit, Maurinorum, non habeo, quod addam iudicio sagacissimo Caroli Schenkl in *vol. 32, 1 CSEL p. LXXVIII sqq.* scripto. Omnes, etiam Maurini ipsi, eo laborant vitio, quod formam textus Gallicam norunt fere solam, antiquissimam autem, quae in Italicis et Germanicis manuscriptis invenitur quaeque genuinas lectiones saepe servavit, aut ignorant aut parvi faciunt. Plurimas Maurinorum lectiones adnotavimus sub siglo *m*.

m

De codicibus a Maurinis adhibitis haec fere statui posse puto (*cf. PL 16, 1413*): *Germanensis annorum 500* videtur esse Parisinus bibl. nat. 12229 saec. XII (Tabula codicum nr. 234), *Vallis lucentis* liber certe similis est Trecensi 813 s. IX (Tabula codicum nr. 296), nec tamen idem ipse; *Remensis Hincmari* noster est *R*; *Gemeticensis* est noster Rotomagensis 432 saec. XII (Tabula codicum nr. 287), *Vincentinus* est *Y* noster (Lanfranci), *Albinianus* noster est Andegabensis 306 (Tab. codd. nr. 12), *Telleriani duo* sunt Parisini bibl. nat. lat. 2647 et 1719 (Tab. codd. nr. 224, nr. 202); *Colbertini tres* videntur esse Parisini 1756, 1723, 1749 (Tab. codd. nn. 215, 204, 210), *Victorinus unus* noster Parisinus 14479 (Tab. codd. nr. 239), *Sorbonicus* est noster Parisinus 15641 (Tab. codd. nr. 242), *Regii duo* fortasse Paris. 1751 et 1920 (Tab. codd. nr. 211, nr.

220). *Claromontanus* ille, qui saepius in adnotatione critica Maurinorum apparet, codex fuit nostro codici *S* valde propinquus nec tamen ipse. Ceteri Maurinorum codices non potuerunt agnosci, (*Benignianus annorum 800* fortasse noster *P*, qui tamen est saec. XI, *Pratellensis ann. 700*, *Michaelinus ann. 600*, *Illidianus ann. 600*, *Laetiensis ann. 500*, *Alnetinus ann. 500*), cum nusquam in annotatione critica Maurinorum mentio eorum fiat. Certe nullius momenti sunt, cum generi *II* adstipulentur, cuius inutilis est caterva. Maxime autem mirandum est, quod Maurini, etsi per Mabillonium aliquam codicis *S. Galli 188* notitiam habuerunt, tamen lectiones eius ignorant, nisi quod uno loco inscriptionem illam commemorant: *Incipit prima die in pascha*, ex qua tamen falsam deducunt conclusionem (cf. *Sacr. II 2, 3, adnot. a, PL 16, 425 D*)⁵⁶). Haud scio an notus eis fuerit Vaticanus 5760, *W* noster, cuius unam lectionem laudant ad *II 2, 3 figuram venturi (PL 16, 426 D)*, quae tamen ex alio quoque Vaticano, *r*, scilicet nostro, desumpta esse potest.

39. Pauli Angeli Ballerini editio⁵⁷) Maurinorum recensione solis duobus manuscriptis ultra eorum codices collatis praestat: codicibus suis *M* et *A* ex bibliotheca Capituli *S. Ambrosii*. Hic descriptus videtur ex *Ambrosiano B 54 inf.*, nostro *β*, ille cum *Modoetiano nostro F* congruit. Cum in fundamento tam exiguo et debili recensio vere nova fieri non posset, bene fecit Ballerinius, quod Maurinorum textum in omnibus rebus secutus est subnotatis tantum duorum illorum codicum lectionibus.

⁵⁶) cf. Gall Heer, *Johannes Mabillon und die Schweizer Benediktiner, St. Gallen 1938, p. 179—182*, unde apparet collationes a Mabillonio anno 1685 rogatas anno 1689 nondum Parisios advenisse. Quare in editione ipsa anni 1690 ne minimum quidem vestigium collationis invenitur. Initia enim sermonum, quae sola commemorantur, a Mabillonio ipso iam cum editore communicata erant (cf. Gall p. 181).

⁵⁷) *Sancti Ambrosii Mediolanensis Episcopi . . . Opera Omnia, ad Mediolanenses codices pressius exacta, curante Paulo Angelo Ballerini . . . Mediolani 1875—1883. Tom. IV (1879) continet sermones Sacr.*

40. In collectione denique, cui titulus est '*Sources chrétiennes*' Dom Bernardus Botte O. S. B. ex codicibus, qui a nobis siglis *G, W, Q, U, R, Z, X, K, P* exhibentur, praeterea ex Parisinis 9521, 1719, 1751 (Tab. codd. nn. 228, 202, 211) et ex proecdosi quadam, quae Maurinis innititur, ab J. Quasten (in *Florilegio Patristico, fasc. VII, parte III, Bonnae 1936*) facta, nuper edidit sermones Sacr. et librum Myst. cum translatione Gallica. Haec parva editio in re critica, licet saepe deficiat, certe progressus quidam est. Optimis notis liturgicis sermones illustrat. (*B. Botte, Ambroise de Milan, Des Sacrements, Des Mystères, Paris 1950; cf. A. H. Birch, Journal of Theol. Stud. n. s. I, 1950, 175 sq.*)

4. De codicibus libri *De Mysteriis*

Ex descriptione codicum, quam supra fecimus, iam apparet plurimos eorum cum sermonibus Sacr. etiam librum ab Ambrosio editum *De Mysteriis* coniunctum exhibere. Quare etiam genera familiaeque simillimae quidem, nec tamen in omnibus rebus pares sunt; in primis genus *I* in libro Myst., deficientibus optimis illius stirpis vetustissimae testibus *G* et *W*, alia codicum coniunctio intellegitur atque in sermonibus Sacr. — Ac primum quidem singulos enumeremus mss., quos ex centum viginti quattuor examinatis recepimus, qui sunt:

1. Remensis 376 (antea E 229) saec. IX membr., 112 *E* fol., 236/186 mm, olim Capitulo S. Mariae Remensis ab Hincmaro dono datus (*cf. ff. 1; 27 sq.; 62 sq.*), quem contulit *C. Sch.*, continet ff. 1—10 librum Ambros. spurium *Mirum satis est* ('De Salomone': *PL 17, 716—722*), 10—27 Myst., 27—33 Spi. I 1—16 ('De Gedeon'), 33—66 Nab., 66—109 Apl., 109—112 'Paschae Mysterium' (*cf. PL 17, 672, sermo 35*).

2. Codex Musei Britannici Addition. 18332 saec. *G* IX membr., 178 fol., 185/142 mm, olim monasterii Cisterciensium S. Mariae Victoriae in Carinthia siti (Victering), quem contulit *C. Sch.*, examinavi ipse ex im. phot., continet

duabus partibus inter se distinctis, quarum prior 17 lineis scripta est, altera, a fol. 105 manu robustiore lineis 21, Augustini et Hieronymi quosdam sermones, in altera parte autem eadem serie eosdem libros quos *E*: ff. 105—111 'De Salomone', 111—122 *Myst.*, 123—126 'De Gedeon', 127—148 *Nab.*, 149—176 *Apl.*, 176^v—178 'Paschae mysterium'. Iam inde suspiceris *EG* codices eiusdem stirpis filios.

- D* 3. Dunelmensis B. 4. 12. saec. XI/XII membr., bibliothecae cathedralis, quem contulit *C. Sch.*; describitur in *Bibliotheca Patrum Latinorum Britannica, Vindobonae 1891, vol. III, part. 1, pag. 88* ab *H. Sch.*; post opera Fulgentii, Augustini, Gennadii, Prosperi, Origenis (translati), Hieronymi eosdem fere libros continet quos *EG*: 'De Salomone' (sub inscriptione 'Isidorus in libro explanationum'), *Myst.*, *Apl.*, 'De Gedeon'.
- π* 4. Holkhamensis 122 saec. XI: *cf.* supra *Sacr.* nr. 4; contulit *H. Sch.*, examinavi ipse ex im. phot.
- η* 5. Vaticanus ant. Lat. 282 saec. XI: *cf.* *Sacr.* nr. 5; contuli ipse, ex im. phot.
- C* 6. Laurentianus S. Crucis XVII dext. 12 saec. XI: *cf.* *Sacr.* nr. 22; contulit *C. Sch.*
- F* 7. Modoetianus *LXV* saec. XI: *cf.* *Sacr.* nr. 23, quem contulit *H. Sch.*
- R* 8. Remensis 377 (antea E 230) Saec. IX: *cf.* *Sacr.* nr. 10; contulit *C. Sch.*
- T* 9. Trecensis 550 saec. X: *cf.* *Sacr.* nr. 15; contulit *C. Sch.*, examinavi ipse.
- U* 10. Vaticanus ant. Lat. 266 saec. IX: *cf.* *Sacr.* nr. 13; a *C. Sch.* collatum examinavi ipse.
- Q* 11. Vaticanus ant. Lat. 296 saec. IX/X: *cf.* *Sacr.* nr. 14, a *C. Sch.* collatum examinavi ipse.
- O* 12. Trecensis 813 saec. IX membr., 326 fol., 290/230 mm, olim oratorii Trecensis (f. 1); contulit *C. Sch.*, examinavi ipse; continet, ex tribus partibus compactus, quarum prima ff. 1—77 saeculi IX vel X opera Augustini a diversis

manibus descripta, altera 78—220 Anonymi Expositionem in testamentum vetus saec. XIII descriptam complectitur, in tertia parte, ff. 221—326, saeculo IX atramento pallido scripta opera Ambrosii: ff. 221—242 Fid., 242—288 Spi., 288^v—301 Inc., 301^v Past., quattuor tantum versus, 302—308 Myst., incipiens a 3, 15 l. 68 *Magis videtur, quod non videtur*, deinde omnia usque ad finem exhibens, 308^v—317 Sacr. cum lacuna magna inde a fine libri primi usque ad IV 6, 27 l. 9 *sicut suscipere*, 317—326 Off. I.

13. Bambergensis Patr. 4 (B. II. 6.) saec. X: *cf.* Sacr. A nr. 16, ab *H. Sch.* collatus.

14. Monacensis Lat. 2564 saec. XII: *cf.* Sacr. nr. 18, *M* a *C. Sch.* collatus.

15. Parisinus bibl. nat. Lat. 11624 saec. XI: *cf.* Sacr. *P* nr. 19, collatus a *C. Sch.*

16. Bruxellensis bibl. reg. 364 (antea 5576) saec. XI: *K* *cf.* Sacr. nr. 20, collatus ab *H. Sch.*

17. Bruxellensis bibl. reg. 955 (antea 10779/80) saec. X XI: *cf.* Sacr. nr. 21, collatus ab *H. Sch.*

18. Cenomanensis 15 saec. XI: *cf.* Sacr. nr. 24, collatus *Y* ab *H. Sch.*.

Omissimus codices *S* et *β*, supra inter codices sermonum Sacr. sub nn. 3 et 7 descriptos et iam in adnotationem criticam Myst. receptos, codicem *S*, quia in libro Myst. nihil fere nisi omnium familiarum permixtiones correctionesque minime probabiles conglutinavit, codicem *β*, quia finem tantum libri Myst. exhibet eumque cum codice *π* congruentem. Ne codicem *B* quidem, Vaticanum Barberinianum Lat. 541 (*cf.* Sacr. nr. 17) recepimus, quippe qui in libro Myst. valde commixtus codicibus *CFη* propinquus sit. Codicem *O* autem utpote unum ex antiquioribus ac raris, licet initio mutilus sit, in hoc libro maioris momenti esse censuimus quam in sermonibus Sacr., quorum vix tertiam partem continet.

19. Iam ad singula genera codicum constituenda convertamur. Ac primum codices, quos sub siglo *Γ* comprehensos *Γ*

invenies, *EGD*, ut iam diximus, genere *I* in sermonibus Sac. constituto multo inferiores sunt. Nam non solum pari (*EG*) vel simili delectu librorum Ambrosianorum, sed etiam communibus lacunis vitiisque eandem produnt stirpem⁵⁸). Quorum codicum *G* videtur esse descriptus ex *E* nondum correcto, ita ut fere calami tantum lapsibus inter se differant⁵⁹). *D* autem vitia eorum ex alterius generis codice quodam correxit⁶⁰).

⁵⁸) Lacunae codicum *EGD*: Myst. 3, 12 ll. 47—49 (*prae*) *cesserit* — *sacramento*; 5, 26 l. 8 *om. missus*; 7, 37 l. 30—31 *ecce—mea*; 9, 53 l. 51 *om. in*; 9, 55 l. 63 *om. quibus*; — Vitia communia Myst. 1, 2 l. 9 *edidisse] delisse*; 3, 9 l. 21 *sq. propheticum] propheticum*; 3, 18 l. 93 *contagione] congregatione*; 7, 40 l. 59 *sponsam] sponsam Γπ*; 7, 41 l. 67 *quoque tua] tua quoque*; 7, 42 l. 71 *repete] repetere*; 8, 44 l. 17 *Iudaeis] Iudaeus Γπ*; 8, 48 l. 54 *Manna illud] Manna illa Γπ*; 9, 52 l. 36 *salvatoris] salutaris*; 9, 52 l. 39 *valebit] valet*; 9, 55 l. 66 *et] cum*; 9, 55 l. 74 *silentii] silenti*; 9, 57 l. 85 *earum] eam*.

⁵⁹) *G* cum *E* a. c. facit e. g. 1, 1 l. 3 *sq. maiorum] maiorem*; 3, 14 l. 62 *nullos] nullo*; 4, 22 l. 31 *esset] essent*; 4, 25 l. 66 *pro veritate] pro veritatem*; 5, 27 l. 15 *crede] credere*; 7, 39 l. 46 *ades] adhes*; 7, 41 l. 68 *nulla] nulla nulla*; 7, 42 l. 72 *spiritum alt.] spiritus*; 8, 43 l. 11 *baculus tuus] baculum tuum*; 8, 45 l. 28 *cum potiretur] confoderetur*; al. — Saepius etiam *GE* plane consentiunt, ut 2, 6 l. 11 *omnipotentis] omnipotens*; 2, 6 l. 14 *statim] statim*; 3, 9 l. 20 *firmati] formati*; 9, 56 l. 77 *displicere] dispicere*; 6, 31 l. 17 *aeternum] totum et ait petrus non lavabis mihi pedes in aeternum*; — Quae autem *G* propria exhibet, ipsi scribae codicis *G* tribuenda sunt, velut Myst. 1, 1 l. 11 *aliqui] alicuius G a. c. m 3*; 3, 9 l. 16 *qui superferebatur super aquas om. Ga. c. m 3* (propter homoeoteleuton); 3, 15 l. 67 *solis] soli*; 3, 16 l. 80 *mergeret: recte quidem contra lectionem cet. mergeretur*; 4, 23 l. 40 *sensibile] sensibile*; 4, 23 l. 42 *uis] ius*; 6, 29 l. 4 *hoc] hos*; 7, 35 l. 17 *quae est] quae eē*; al. — Quae denique *E* propria habet ante correctionem, ea facillime a quovis scriba linguae Latinae non omnino imperito corrigi poterant, velut Myst. 3, 13 l. 53 *revisit] revixit*; 4, 25 l. 55 *vera] vero*; 6, 33 l. 30 *lavare] lavari*; 7, 34 l. 5 *baptizatur] baptizatus*; 7, 39 l. 51 *botryes] butruaes*; 8, 44 l. 24 *est] esse*; al. — Alia codicis *E* propria novarum corruptelarum causa erant in *G* et *D*, velut Myst. 7, 38 l. 40 *harum] har ñ tum Ea. c., armentum GD*; 7, 39 l. 51 *butruaes Ea. c., botruus G, botrus D*; 8, 44 l. 18 *pluit alt.] peravit E (pavit), pavit GD*.

⁶⁰) *D* ex codice, qui *G* simillimus est, derivari apparet ex iis lectionibus, quae utriusque contra ceteros communes sunt, velut Myst. 2, 7 l. 16 *converteris] converteris GD*; 3, 10 l. 27 *quo] qua*; 3, 16 l. 79 *esset] est*; 3, 17 l. 83 *revocatus] vocatus*; 3, 18 l. 92 *ablutus] absolutus*; 9, 54 l. 60 *interna]*

Tamen hi tres multas conferunt lectiones genuinas⁶¹), etsi ex altera parte, praesertim versus finem opusculi mendis non paucis laborant ex fatigatione scribae ortis. Cum igitur *E*, totius generis primum exemplum, nono saeculo Remis in Gallia scriptus sit ceterique duo ab eo pendeant, archetypum quoque saeculo octavo exeunte vel nono ineunte in Gallia exaratum esse probabile est.

20. Holkhamensis autem π maxima ex parte generi Γ π similis, etiamsi, ut in sermonibus Sacr., saepissime cum altero

intenta; cf. etiam exempla in fine notae 59 allata. — Ex altero genere eum pendere videas, ubicumque *EG* soli in adnotatione critica notantur, velut Myst. 2, 6 l. 11; 2, 6 l. 14; 3, 9 l. 14; 3, 9 l. 18. l. 20 etc.

⁶¹) Genuinas ex genere Γ recepi has lectiones: 1, 2 l. 11 *ea* Γ UQM, eam *cet.* (ea *scil.* mysteria); 1, 4 l. 21 *deceret* (contra regulas sane 'grammaticae classicae', quibus postulatur *deceat*, minime vero, quod alii habent *decebat*); 2, 6 l. 12 *qui* Γ (anaphora in genere Ω perdita coniunctione *et*); *ibid.* l. 13 *aestimandus* (*om. sit*); 3, 9 l. 18 *spectat* $\Gamma\pi$ M (expectat *cet.*); 3, 10 l. 26 *inquit* ('*inquit*' saepe apud Ambrosium usurpatur omissio subiecto, *scil.* scriptura, vel simile quid); 3, 10 l. 29 *dederat* (*scil.* gratiam spiritalem, de qua l. 28); 3, 10 l. 30 *quando* (ab utroque genere exhibetur, unde retinendum est, quia interdum pro *postquam* cum *incl. perf.* usurpatur, velut Noe 15, 51 p. 448, 20 *Sch.*; Par. 12, 54 p. 312, 9 *Sch.*; Ioseph 2, 5 p. 75, 7 *Sch.*; alibi pro *cum histor.*, velut Int. IIII 1, 5 p. 271, 9. 11 *Sch.*; EPs. 118 1, 16, 2 p. 16, 12 *Pe.*; vel pro *cum tempor.*, velut EPs. 118 7, 31. 3 p. 145, 25 *sq. Pe.*; EPs. 12 1, 5 p. 5, 9 *Pe.*; EPs. 12, 45, 25, p. 346 3 *Pe.* etc.). — Myst. 3, 12 l. 50 *tota pertransit* (*tota permansit*, quod ceteri habent, falsam supponit doctrinam baptismi ab Ambrosio numquam exhibitam, quasi '*pietas et innocentia*' iam ante baptismum existant; *tota pertransit* autem respondet loco Sacr. I 3, 10 — 4, 12: *tota innocentia . . . tota pietas . . . qui per hunc fontem transit, non moritur, sed resurgit*). Myst. 3, 13 l. 56: *Si ergo in figura fuit spiritus, nunc adest in veritate* (ad elocutionem *in figura est* cf. Apl. 3, 11 p. 305, 17 *Sch.*; cf. *ibid.* p. 308, 20; Apl. 8, 43 p. 327, 1 *sq. Sch.*, al.); Myst. 3, 17 l. 82 *flumina haberent* (cf. Sacr. I 5, 14: *quasi flumina meliora non sint in patria mea*; ELuc. IV 51 p. 164, 5 *sq. Sch.*). Myst. 4, 20 l. 10 *nisi* (*om. Ω*); *ibid.* l. 11 *profectu* (magis poeticum Ambrosii sermonem redolet quam theologicum illud medii aevi verbum *effectu*); Myst. 4, 22 l. 30 *sq. descendebat igitur angelus et* (*om. Ω*); *ibid.* l. 32 *movebatur aqua alt.* (*om. Ω*). Myst. 5, 27 l. 10 *sq. spectes . . . consideres* (coniunctiv. potent.); 6, 30 l. 13 *et in sacerdotium* (secundum locum praecedentem ex epistula I Petr. 2, 9 intellegendum; a ce-

genere facit⁶²), tamen propria recensio habenda non est, sed potius ex vetere quadam forma textus in Italia orta, quae *CF* η etiam in aliis huius regionis codicibus (praesertim in *CF* γ) invenitur⁶³), putamus eum originem ducere. Hi autem, plerumque contra genus *I* stantes, in iis lectionibus, quas proprias habent, nihil ad rem criticam conferunt.

Ω 21. Ceteri vero codices ad genus, quod Ω appellamus, pertinent, ipsum quoque in Gallia natum eodem fere tempore quo *I*, saeculo octavo exeunte vel nono ineunte, id est aetate Carolingiana. Archetypus eius generis vera recensio vocari non potest, sed quia alterius generis vitia lacunasque non novit, testis satis bonus veteris formae textus habendus est. Unde patet, quantum ad recensendum textum valeat, etiamsi ipsum quoque genus Ω vitiis lacunisque (nota 61 indicatis) laboret. Familiae autem eius classesque eadem fere sunt, quae in homiliis *Sacr.*, praeterquam quod loco *Atrebatensis Z* hic *T*

teris vario modo mitigatum in *consacerdotium* vel sim.); 7, 35 l. 14 *filiae* (cf. *Cant.* 1, 5); 7, 41 l. 69 *inundare* restitui cum *D* π ex levi lapsu calami in genere Γ : *mundare*; 9, 56 l. 84 sq. *fundantur* (scil. 'sacri fontis inriguo' = 'evangelica ubertate', cf. *ll.* 82. 84). — al.

⁶²) π cum Γ congruit e. g. *Myst.* 1, 4 l. 21 *deceret*; 3, 9 l. 18 *spectat*; 3, 13 l. 56 *fuit* et multis lectionibus genuinis, ubicumque genus Ω notatur sine codice π . — Sed saepissime cum genere Ω eum adnotatum invenies, unde patet eum inter utrumque genus fluctuare. — Coniecturae propriae vestigia inveniuntur, e. g. *Myst.* 3, 13 l. 53 *revisit*] *visitat*; 4, 22 l. 34 *Christus*] *spiritus sanctus*; 6, 33 l. 29 *ministerio*] *mysterio*; 7, 37 l. 30 *ablutam*] *lotam*; 8, 47 l. 52 *est enim*, quod recte ex particula *etenim* (Γ) correctum esse puto.

⁶³) *CF* η multum quidem inter se differunt, ita ut unus ab altero descriptus esse non possit, id quod ex singulis fere adn. crit. paginis patet, sed ad eandem originem eos redire manifestum est ex locis ut *Myst.* 1, 3 l. 16 *responderet*] *respondisset* *CF* η ; 3, 10 l. 27 *in hominibus*] *in his hominibus*; 3, 13 l. 55 *redemptionem (om. genti!) generavit humanae*; 4, 24 l. 53 *cognosceres*] *agnosceris*; al. — Manus altera codicis η saepius cum codice π congruit. Tota familia, ubicumque contra genus Ω stat, generi Γ appropinquat, velut *Myst.* 3, 13 l. 52 *bona nube*] *bona nubes* Ω contra *CF* η cum Γ ; *ibid.* l. 57 *nunc* (ceteri generis Ω : *non*); 3, 14 l. 60 *amarus* cum Γ contra ceteros generis Ω ; 4, 14 l. 67 *ad gratiam dulcis*; 4, 15 l. 69 *magis*; al.

sequitur vestigia Remensis 377, *R*⁶⁴), et in familia Φ Vossianus, *RT* *V*, deest, cum librum *Myst.* non contineat, *B* (Barberinianus Φ Lat. 541) omittitur, in cuius locum succedit *O*. Ceterum generis Ω familia Φ optimus testis est⁶⁵). Cuius familiae recensio Cisterciensis in codice *M* ut in sermonibus *Sacr.* existit, quae multas mutationes arbitrarias prae se fert⁶⁶). Familia Δ quoque, quam diximus, in iisdem codicibus atque Δ in sermonibus *Sacr.* apparet, sed rarius ut propria familia, saepius aut inter se divisa aut cum aliis, in primis cum recensione Lanfranci *Y* coniuncta⁶⁷). Nam in libro quoque *Myst.* *Y*

⁶⁴) Atrebatensis 1068, olim 276, saec. X, quem contuli ipse, ita mutilatus est in libro *Myst.*, ut recipi non potuerit. Deficiunt, foliis amissis, paragraphi 1—21, 23—26, 31—35, 57—59 maximam partem. Quae conservata sunt, etiam hic, ut in serm. *Sacr.* cum *R* codice fere congruunt. — Nexus inter codices *R* et *T* subtilior est, velut *Myst.* 1, 3 l. 19 virum] *surdum RTY*; 5, 26 ll. 2—4 clamet] *clamat RT* (ter!); 6, 30 l. 12 regnum] *regno RT*; 6, 33 l. 28 mysterium] *mynisterium R, ministeria T*; 7, 40 l. 57 consecrare] *consecrari RT*; 8, 43 l. 1 plebs] *ples(!) RT*; al. — Saepius sane ambo cum aliis coniunguntur, sed *T* saepissime suis viis ingreditur, interdum familiae Φ appropinquans.

⁶⁵) Familia Φ his vitiis communibus agnoscitur: *Myst.* 1, 4 l. 20 infusae sono vocis] *infusae sonum vocis*; 5, 27 l. 10 spectes] *expectas*; 5, 28 l. 22 cautione] *vocatione*; 7, 38 l. 37 dulci comparatione] *duci comparatione(!)*; 7, 40 ll. 57 sq. adhuc suscitatur caritatem] *suscitantem*; ubi *A*, ut saepe, coniectura utitur contra ceteros familiae suae codices, scribens *suscitationem* (cf. quae supra de codicibus *Sacr.* agentes de codice *A* diximus); 8, 46 l. 35 ipse om.; al. — Tamen familia Φ ideo optimus est generis Ω testis, quia minus quam *CFη* et ΔY coniecturis praeposteris infecta est.

⁶⁶) Recensionem Cisterciensem codicis *M*, a Divionensi quodam certe derivatam, in his lectionibus manifestari videas: *Myst.* 2, 5 l. 3 renuntiasti] *renunciamus*; 2, 6 l. 6 illic] *illum*; 2, 7 l. 15 ut om.; ibid. l. 15 sq. putaris] *prutaris*; 3, 8 l. 2 illic] *illic vidisti*; ibid.: interrogantem] *mynistrantem*; 3, 8 l. 8 ipse om.; ibid. l. 10 operationem] *opera enim*; ibid. l. 11 sequeretur operatio] *sequerentur opera*; 3, 16 l. 80 iordane fluvio] *iordanis fluvio*; 3, 17 l. 82 flumina haberent patriae suae] *haberet patria sua*; ibid. l. 83 ablutus] *mundatus*; al. — Iam inde apparet recensionem multis refertam esse coniecturis.

⁶⁷) Δ his lacunis vitiisque cognoscitur: *Myst.* 3, 16 l. 75 sq. adventus om.; 3, 18 l. 92 ab om.; 5, 27 l. 15 precibus sacerdotum] *principibus sacerdotum*; 9, 50 l. 2 adhuc om.; 9, 51 l. 17 conversus om.; et similibus. — *Km* 2

haec invenitur⁶⁸), licet non tam crebro, et saeculo undecimo et duodecimo in Gallia ac Britannia magnae fuit auctoritatis.

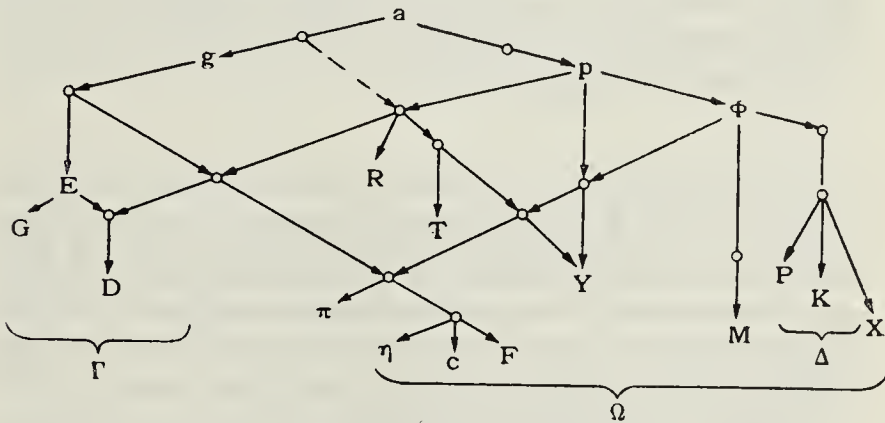
22. Adiungamus denique conspectum brevissimum eorum codicum, quos in adnotationem criticam non receptos examinavimus, quosque in Tabula codicum sub numeris hic indicatis invenies: Ac primum quidem genus *I* vel *Iπ* sequuntur hi codices: saec. XI nr. 307 (*S*), saec. XII nr. 2 (*β*), saec. XV nn. 83, 194, 264, 266. — Familiae *CFη* propinqui sunt saec. XI nr. 279, saec. XII nr. 304, saec. XIV nr. 293, saec. XV nn. 1, 118, 120, 123, 170, 247, 248, 270, 285. — In genere *Ω* sequuntur familiam *RT*, etsi permixti plerique, saec. XI nr. 306, saec. XII nn. 115, 131, 157, 224, 246, saec. XIII nn. 132, 134, 135, 218, saec. XIV nr. 137, saec. XV nn. 88, 105, 133, 199, 300; familiam *Φ* saec. XI nn. 76, 148, 276, 288, 302, saec. XII nn. 84 (propinquus nr. 288), 12, 47, 62, 106, 144, 151, 167, 292, 312, saec. XIV nn. 210, 220, saec. XV nn. 43, 55, 172, 222, 239; Cisterciensem recensionem *M* saec. XII nn. 91, 158, 258, 281, 303, 315, saec. XIII nr. 85; familiam *Δ* saec. XII nn. 92, 113, 229, 234 (excerpta), 297, saec. XIII nr. 30, saec. XIV nr. 192; denique recensionem Lanfranci *Y*: saec. XI nn. 183, 202, 211, 228, saec. XII nn. 22, 53, 139, 140, 189, 193, 203, 243, 273, 287, saec. XIII nn. 50, 52, 185, saec. XIV nn. 9, 153, 181,

interdum ex aliis correxit, quae manus *I* cum codd. *PX* communia habuerat; ibi *m* 2 non notatur nisi raro. — *P* pluribus quam *KX* lacunis vitiatum est, unde demonstratur *P* eorum patrem esse non posse, sed a quodam communi quarto codice derivari.

⁶⁶) Signa recensionis *Y* observes e. g. *Myst.* 1, 3 l. 13 inhalatum vobis munere sacramentorum carpite] *illato vobis munere sacramentorum capite*; 3, 10 l. 30 quando] *qui dum* (cf. supra not. 61!); ibid. l. 31 dimisit] *dimisisset*; 3, 18 l. 93 et] *add. quidem (et quidem ille)*; 4, 21 l. 18 tu autem baptizatus es] *tu autem in gratia baptizatus es*; 4, 23 l. 37 baptismum (nominativus!)] *baptismus*; sed *baptismus* nominativus apud Ambrosium inde ab *ELuc.* et *EPs.* 118 occurrit! — 6, 33 l. 29 ministerio] *mysterium*; 7, 34 l. 6 secundum legem, quia] *secundum legem quidem*; 9, 52 l. 32 maioris operationis esse] *maioris esse virtutis*; et sim.

204, 242, saec. XV nr. 58, saec. XVII nr. 280. — Excerpta denique praebent ex libro *Myst.* saec. XII nn. 234, 235, 289, 308.

Stemma, quod sequitur, secundum ea intellegas velim, quae supra ad codices *Sacr.* exposita sunt. Littera *a* significatur Ambrosii editio, *g* archetypus saeculi octavi vel noni, ex quo derivantur *EGD* (genus Γ), *p* archetypus eiusdem aetatis, ex quo proveniunt codices generis Ω .

23. Editio princeps etiam huius opusculi eadem est ac sermonum *Sacr.*, Cribellii presbyteri, anno 1490 Mediolani facta (*cf. supra p. 48**); prodiit ex codice quodam codici π similimo, fortasse ex codice β nondum mutilato⁶⁹). Sed deficit inde a *Myst.* 8, 45 *l.* 33 verbis *qui interpretatione Latina dicitur usque ad finem.*

24. Amerbachiana autem anni 1492 (*cf. supra p. 48**) sub littera *a* in adnotationem criticam recepta fere semper familiam α Φ sequitur, interdum potius recensionem Cisterciensem⁷⁰).

⁶⁹) Cribellius librum *Myst.* inseruit post sermones *Sacr.* — Cum π congruit e. g. *Myst.* 3, 13 *l.* 53 *revisit] visitat*; 7, 34 *l.* 2 *involucrum] volutabrum* et multis aliis locis. Ceterum in singulis fere paginis operarum mendis deturpata est haec editio princeps.

⁷⁰) Amerbachius librum *Myst.* exhibet in tomo I, vicesimo primo loco. — Cum familia Φ facit e. g. 1, 2 *l.* 7 *transponens sacramentorum rationem*;

Erasmus eiusque repetitores semper fere Amerbachii vestigia premunt⁷¹⁾, neque Gillotius ad cognoscendum genus *I'* processit. Romanae autem editionis anni 1580 errores a Maurinis satis notati sunt⁷²⁾. Hi denique in nostra editione **m** littera **m** signati satis bonum exhibent textum, sed ne ipsi quidem generis *I'* produnt notitiam. Quos autem adhibuerint codices, videas supra in enumeratione editionum Sacr. p. 49*. Ballerinius etiam hic Maurinos plane secutus est, nisi quod tres lectiones novas recepit⁷³⁾, iisdem, quibus in editione Sacr. codicibus nisus, quos *M* et *A* vocat, quorum ille nostro *F*, hic codici *β* simillimus est.

1, 4 l. 20 sono] *sonum*; 3, 8 l. 8 aestimatur] *aestimantur*; 3, 9 l. 15 superferebatur] *ferebatur*; 3, 11 l. 35 flagitium] *vitium*; 5, 26 l. 8 descendit] *descenderit*; 6, 31 l. 19 domini obsequium] *obsequium domini*; 7, 41 ll. 63. 64. 66 in cor tuum . . . in brachium tuum . . . in cor tuum] *in corde tuo . . . in brachio tuo . . . in corde tuo*; al. — Cum recensione *M* congruit e. g. 3, 8 l. 8 *om. ipse*; 3, 17 l. 83 ablutus] *mundatus*; al. — Ubique apparet Amerbachium non unum impressisse codicem, sed propriam fecisse recensionem, in qua sine dubio codices familiae *Φ* praevalent (*cf.* Prolegomena eius!).

⁷¹⁾ Hac Erasmi imitatione, quae totiens repetita est, Amerbachii textus factus est vulgatus. — Editio Costerii (Basileae MDLV) aliquibus lectionibus differt nec bonis, velut 1, 4 l. 19 ille] *illi*; 2, 7 l. 15 in os] *mox* (cum *dett.* 47. 76. 88. 106. 228. 292) aliis. — Plerumque codices minoris notae indagavit. — Inscriptio libri *Myst.* in a erat *Sancti Ambrosii episcopi liber de mysteriis initiandis*, quae correcta ab Erasmo in hanc formam *De iis qui mysteriis initantur liber unus* usque ad Maurinos permansit, qui inscriptionem genuinam restituerunt.

⁷²⁾ Duas editionis Romanae mutationes arbitrarias hic notasse satis habeo: *Myst.* 3, 9 l. 18 non operabatur] *quod autem operabatur*; *ibid.* l. 19 cognosce, quia operabatur in illa mundi fabrica] *in illa mundi fabrica cognosce*. — Ceterum *cf.* iudicium Caroli Schenkl *CSEL* 32, 1 p. LXXVIII.

⁷³⁾ *Myst.* 2, 7 l. 14 sq. 'ingressus es igitur, ut adversarium tuum cerneris, cui renuntiandum in os *sputaris*'. Hoc loco partim cum *A Y m*, partim cum *C π Y m 2* facit. Longius de ea re egi in periodico *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft* IX, 128—132. — *Myst.* 7, 35 l. 14 contra Maurinos habet *filia* pro *filiae*; *Myst.* 9, 55 l. 67 recte contra *C Φ a m* (qui legunt *favus distillans*): *favum distillant*.

II

DE PAENITENTIA

1. De ratione et origine librorum *De Paenitentia*

1. Novatiani haeresis anno 251 Romae exorta⁷⁴), qua ecclesiae ius remittendi peccata gravia denegabatur, persecutionum temporibus ineuntis saeculi quarti magis propagata decurrente eodem saeculo ad tantam auctoritatem provecta est, ut ab ipso episcopo Constantinopolitano Ascesio in synodo Nicaena altera anno 327 defenderetur⁷⁵). Libris quoque postea videtur esse divulgata, velut Symproniani illius Hispani tractatu ad Pacianum, Barcinonensem episcopum, misso, quo *confertis undique propositionibus demonstrabat, quod post baptismum paenitere non liceat, quod mortale peccatum ecclesia donare non possit, immo quod ipsa pereat recipiendo peccatores*⁷⁶). Sed defendentium quoque ius ecclesiae numerus magnus erat, saeculo tertio Cyprianus, Carthaginiensis episcopus, et Sixtus II, episcopus Romanus, saeculo quarto Reticus Autodunensis et Pacianus Barcinonensis episcopus⁷⁷). Quare ex

⁷⁴) cf. A. d'Alès, *Novatien, Etude sur la Théologie Romaine au milieu du troisième siècle*, Paris 1925 cum libris et fontibus indicatis. — Nuper B. Poschmann, *Paenitentia secunda* (1940), 396 sq. — B. Altaner, *Patrologie*. Freiburg 1950, 140—142.

⁷⁵) De synodi Nicaenae II contra Novatianos decreto cf. Hefele-Leclercq, *Histoire des Conciles I* (1907) 165—172; 576 sqq. De nomine, quo vocari se volebant Novatiani *καθαρτοί*, *ibidem* 576 not. 3. — De indulgentia Constantini Magni cf. Cod. Theod. XVI 5, 2 anni 326, Sept. 25. — De Ascesio Novatianos defendente Soer. Hist. Eccl. I 10.

⁷⁶) Paciani Ep. 3, 1 (*PL* 13, 1063).

⁷⁷) Cypriani Ep. 55 ed. Hartel, CSEL III 2, 624—648. — De Sixto II cf. Ad. Harnack, *Über eine bisher nicht erkannte Schrift des Papstes Sixtus II. vom Jahre 257/58, Texte und Untersuchungen XIII 1* (1895); A. d'Alès, *Novatien* pp. 26—30. — De Reticio, qui *grande volumen adversus Novatianum* scripsit, cf. Hieronym. De viris illustr. 82. Opus perditum est. — Pacianus Ambrosii temporibus tres epistulas et *Paraenesim sive Exhortatorium libellum Ad Paenitentiam* scripsit, quam edidit Ph. H. Peyrot, Zwolle 1896. Epistulae in *PL* 13, 1081 sqq.

eo ipso, quod etiam Ambrosius eorum numerum auxit, in Italia exeunte saeculo quarto Novatianos viguisse coniec-taveris. Si hos duos *De Paenitentia* libros accuratius inspexeris, Ambrosium non solum haereticos refutare, sed etiam pravum paenitentiae usum in sua ecclesia vituperare videbis (I 14, 68—77; II 1, 1—5; 5, 36—11, 107). Multi enim aut ad paenitentiam accedere verebantur, aut peccata episcopo confessi opera paenitentiae publica vel incipere vel coepta perficere dubitabant, aut *proposita spe agenda paenitentiae licentiam sibi delinquendi prorogatam* putabant, aut *saepius agendam paenitentiam* censebant⁷⁸).

Deinde argumenta Novatianorum ex sacra scriptura deprompta redarguit (I 9, 40—17, 96), interrumpit autem argumentationem exhortatione morali (I 14, 68—87). In libro II exorsus ab exhortatione (II 1, 1—5) revertitur ad rationes Novatianorum (II 2, 6—5, 35), maiorem vero partem libri admonitionibus verae et rectae paenitentiae dedicat (II 5, 36—11, 107).

Utrum adversariorum argumenta e libro auctoris cuiusdam Novatianorum an ex eorum narrationibus vel sermonibus cognoverit, etsi non liquet, tamen illud probabilius videtur⁷⁹).

⁷⁸) Paen. II 11, 98—100 contra eos, *qui paenitentiam differunt*; Paen. II 9, 86 de iis, *qui paenitentiam petunt, et cum acceperint, publicae supplicationis revocantur pudore*; Paen. II 9, 86 etiam de iis, *qui ipsius paenitentiae agant paenitentiam*; II 9, 90 de iis, *qui proposita spe agenda paenitentiae licentiam sibi delinquendi prorogatam putant*; II 10, 95 de iis, *qui saepius agendam paenitentiam putant*.

⁷⁹) Novatianorum argumenta inducuntur verbis: *aiunt* (I 2, 6; 12, 54; 3, 10; 5, 21; *dicent* I 9, 40; *referunt* I 12, 54; II 5, 29; *obniti volunt* II 2, 6; *perlatum est tamen ad nos etiam illud vos obicere solere* II 4, 20. — cf. Dudden. II 697. — De Ambrosii doctrina de paenitentia cf. E. Göller, *Analekten zur Bußgeschichte des vierten Jahrhunderts*, *Röm. Quartalschrift* 36 (1928) 286 sqq. — Hieronymus Frank, *Ambrosius und die Büsseraussöhnung in Mailand (Heilige Überlieferung, Festschr. für I. Herwegen 1938, 136—173)*. — Explanatio Ps. 37 tota ab Ambrosio supplementum librorum Paen. vocatur EPs. 37 1, 1. Praeterea cf. EPs. 38 37, 1—3; 38, 1.

2. Quo autem anno libros *de Paenitentia* conscripserit, qui non sicut plurima Ambrosii opera ex contionibus antea habitis orti sunt⁸⁰), ex comparatione cum aliis eius scriptis eruendum est. Certe ante finem anni 390 exarati sunt, cum Theodosii paenitentia nusquam commemoretur⁸¹). Praeterea constat compositos eos esse ab Ambrosio seniore, 'iam dudum' ante Explanationem Psalmi 37, non paucis annis post quam episcopus factus erat⁸²). Sed paulo exactius fortasse tempus definire possimus, si ad celeberrimam illam sui ipsius imitationem Ambrosii recurramus. Nam ratio quaedam intercedere videtur inter Paen. II 3, 14 et ELuc. VII 213. 214. 226⁸³), inter Paen. II 3, 18 et ELuc. VII 231⁸⁴), denique inter Paen. II 6, 48 et ELuc. VII 236⁸⁵), et hoc quidem ita, ut parabola filii prodigi in ELuc. suo loco longa dissertatione (VII 213—238) tractetur, in libro Paen. II illustrationis tantum causa afferatur brevissime contracta (II 3, 14—18); item alia sententia similis (ELuc. VII 236: *vult rogari, vult obsecrari*) Paen. II 6, 48 inserta invenitur. Unde indicatur

⁸⁰) Desunt enim indicia illa ex aliis Ambrosii operibus nota de lectionibus liturgicis certis diebus habitis aut alia certi temporis aut vivae vocis indicia.

⁸¹) Imperator Theodosius I animum flexit ad agendam paenitentiam non ante mensem Octobrem 390, absolutus est ab episcopo die 25 Decembris 390 (cf. Palanque 246—248). — Dubium non est, quin Ambrosius hoc exemplum egregium paenitentiae commemorasset, ut fideles ad agendam paenitentiam incitaret, si iam evenisset.

⁸²) cf. EPs. 37 1, 1: *De paenitentia duos iam dudum scripsi libellos*. De tempore huius EPs. 37 cf. Palanque 552. — Paen. II 8, 74: *peccamus seniores . . .*, quo loco non nimis niti velim; magis sequenti: II 8, 73 *tamen quia et ego laborem aliquem pro sancta ecclesia tua suscepi . . .*

⁸³) In utroque libro exhibetur coniunctio Luc. 15, 13 cum separatione ab ecclesia, id est *ab Hierusalem quae in caelo est* (Gal. 4, 26 et Eph. 2, 19).

⁸⁴) cf. elocutiones similes ELuc. et Paen.: *iubet proferri stolam — stolam proferri iubeat; stola . . . vestimentum est nuptiale — quae vestis est nuptialis; anulus . . . fidei signaculum — anulum . . . quod est fidei pignus et sancti spiritus signaculum*.

⁸⁵) ELuc.: *vult rogari, vult obsecrari*; Paen.: *vult rogari . . . vult sibi supplicari*.

libros Paen. post septimam in Lucam homiliam, id est post annum 386⁸⁶), conscriptos esse. Quod confirmatur comparata ELuc. X 94 de Iuda proditore sententia cum Paen. II 4, 27⁸⁷), cum illic paenitentia Iudae *cassa* appelletur, hic autem Iudas non excludi a venia dicatur mitiorque haec sententia vix antecesserit severiorem illam. Alias similitudines observes inter Paen. I 14, 68—73 et EPs. 118, 8, 34—36, cum utroque loco de origine libidinis non solum similibus sententiis verbisque agatur, sed etiam una sententia ad verbum recurat: *Oculus meretricis laqueus amatoris est* (Paen. I 14, 73 et EPs. 118 8, 36). Etiam inter Paen. II 11, 106 et EPs. 118, 3, 34 similitudo quaedam est eaque in elocutionibus ipsis: . . . *qui infirmas et lubricas cogitationes elidat ad Christum* (Paen.) et: . . . *si . . . adlidat teneras et infirmas cupiditates ad petram Christi* (EPs. 118). Num libri Paen. elaborati sint ante EPs. 118, quae expositio ab anno 389 ad 390 orta est⁸⁸), erui non potest. At quin EPs. 118 eodem tempore atque libri Paen. menti auctoris obversata sit, ob ea, quae diximus, dubitari vix poterit. Cum vero ex altera parte constet, ut vidimus, libros Paen. ante finem anni 390, id est ante Theodosii paenitentiam iam existisse et post annum 386, id est post homilias ELuc. VII scriptos esse, annorum, qui remanent, 387, 388, 389, ultimo eos ortos esse probabilius est vel initio anni 390.

⁸⁶) cf. Palanque, p. 529—536. ELuc. VII 238 ad psalmodiam nuper introductam spectat. Stat hoc argumentum, etiamsi Giuseppe Lazzati, *Gli inni di S. Ambrogio (Sant' Ambrogio nel XVI centenario della nascita, Milano 1940) pp. 307—320* recte suspicatur hymnos Ambrosii ante annum 386 iam natos esse. Certe *hymni et psalmi ut canerentur secundum morem orientalium partium, ne populus maeroris taedio contabesceret* introductum est, 'cum Iustina, Valentiniani regis pueri mater, hominem tuum Ambrosium persequeretur', et quo tempore *excubabat pia plebs in ecclesia mori parata cum episcopo suo*, id est anno 386 (Aug. Conf. IX 7).

⁸⁷) ELuc. X 94: *etsi cassa est paenitentia proditoris, quia peccavit in spiritum sanctum . . .*; Paen. II 4, 27: *Arbitror enim, quod etiam Iudas potuisset tanta domini miseratione non excludi a venia, si paenitentiam non apud Iudaeos, sed apud Christum egisset.*

⁸⁸) cf. Palanque, p. 524.

3. Ratione et tempore originis, quantum fieri poterat, exploratis reliquum est, ut de fontibus et de inscriptione pauca addamus. Certe Ambrosio exemplo fuerunt ex iis, qui ante eum de paenitentia egerunt, Cyprianus epistulis suis 52 et 55, Tertulliani *De paenitentia*⁸⁹⁾, fortasse etiam Pacianus, licet vestigia eius vix deprehendantur⁹⁰⁾. Certe Ambrosius, ut assolet, etiam ex Origene aliqua decerpsit, quae in Indice locorum collecta inuenies, nec non flores aliquos Vergilianos assumpsit. Praeterea cum aliis locos quosdam sacrae scripturae multaque alia argumenta communia habet. Neque vero haec et talia singulis auctoribus attribui possunt, cum iam in cottidianum quasi ecclesiae usum transierint et argumenta in sermonibus saepe usitata facta sint⁹¹⁾. — Inscriptionem denique *De Paenitentia* esse et Ambrosius ipse EPs. 37, 1, 1 testatur (*De paenitentia duos iam dudum scripsi libellos*) et optimi codices confirmant. Ergo quod Augustinus hos libros sub inscriptione *Contra Novatianum* laudat⁹²⁾, id ad operis argumentum, non ad inscriptionem pertinere apparet⁹³⁾.

⁸⁹⁾ Cypriani Ep. 52 et praesertim 55: *cf.* Paen. I 1, 2 *lassam ovem . . .*; 2, 5 *omnia peccata Stoicorum quodam more paribus putent aestimanda mensuris* eqs.; 6, 28 *sicut sacerdos ille . . .*; 7, 33 *Petri sedem . . . in pia divisione discernunt*; 11, 49 *Plurimos conperimus se armasse post lapsum . . .*; 11, 52 *si vitale aliquid fides spiret*; II 3, 16 *tolle gubernatori . . .*

Tertulliani similis est Paen. 9 cum Ambrosii Paen. I 16, 91, Tertulliani Paen. 9—11 et Ambrosii Paen. II 10, 91—92, praeterea plurimis sacrae scripturae locis uterque simili modo usus est.

⁹⁰⁾ Ambrosii Paen. I 12, 58 *ne nostro circumscribi argumento putes Christi iudicatum* cum Paciani Ep. 1, 7 *ut iudicaturus Christo nemo praeiudicet* aliquam fortasse similitudinem praebet; aliud invenire simile non potui.

⁹¹⁾ Sic allegoriae aegroti et medici, debitoris et creditoris, baptismi acrimarum, al.

⁹²⁾ August., De Peccato Originali 41, 47 (Paen. I 3, 13); Contra Iulian. II 3, 5; Contra duas Epp. Pelagii IV 11, 29 (Paen. I 3, 13); De nuptiis et concupiscentia II 15.

⁹³⁾ Addamus hic locos librorum Paen., qui in Decreto Gratiani (Tractatu de Poenitentia) laudantur:

2. De codicibus librorum *De Paenitentia*

B 1. Bononiensis 32 saec. VII membr., in bibliotheca oppidi, quod Boulogne sur mer vocatur, conservatus et a *C. Sch.* in CSEL 32, 2 p. XXI sq. satis accurate descriptus, ab eodem collatus, a me ex im. phot. examinatus est. Con-

- Paen. I 1, 2 *Nam pastor ille — putet futurum*: D. G. c. 47 (PL 187, 1534 B/C).
 Paen. I 12, 54 *Libenter ignosco — per me gratia*: D. G. c. 48, col. 1534 C.
 Paen. I 5, 21 sq. *Sed continuo — operatio est*: D. G. c. 46, 1534 A.
 Paen. I 1, 4 sq. *Nemo (enim) potest bene — lapsi sunt*: D. G. c. 50, 1536 A.
 Paen. I 1, 5 *Dominus enim (Deus autem G.) nullum crimen — donavit omnia* ibidem.
 Paen. I 2, 7 *Dominus (enim) par ius — nec ligandi habet*: D. G. c. 51, 1536 B.
 Paen. I 2, 7 *certum est (add. quod) ecclesiae (autem) utrumque licet — quae sacerdotes dei non habet*: D. G. ibidem.
 Paen. I 4, 18—20 *Potest (enim) fieri — non in aeternum proicit*: D. G. c. 52, 1536 B sqq.
 Paen. I 7, 32 sq. *dicis Petro excusanti — divisione discernunt*: D. G. c. 52, 1537 A.
 Paen. I 13, 63 sq. *aegritudo (enim) carnis peccatum repellit — debilitandum putavit*: D. G. ibidem.
 Paen. I 13, 65 *quod (enim) nocet corpori, iuvat spiritum*: D. G. ibidem.
 Paen. I 3, 10 *deus definitionem (pro distinctionem) non facit — abluuntur fletibus*: D. G. c. 78, 1549 B/C.
 Paen. II 3, 18 *sicut (ergo) semel pro omnibus — gratiam refundendam (sic!)*: c. 52, 1537 B.
 Paen. II, 7 58—60 *Quantuslibet ergo mortui factor sit — cum Christo invenitur*: D. G. c. 53, 1537 B—1538 A.
 Paen. II 4, 24 *Iis (pro his) potestatis suae gratiam — hoc in (ac D. G.) universos*: D. G. c. 54, 1538 A/B.
 Paen. II 4, 27 *Quid mirum, si salutem — sed apud Christum egisset (gessisset G.)*: D. G. c. 54, 1538 B.
 Paen. II 5, 35 *Qui (enim) agit paenitentiam — ut non imputetur ei (sic!) peccatum*: D. G. ibidem.
 Paen. II 9, 87 *Nonnulli ideo poscunt paenitentiam — non impendenda (sic!) consortia*: D. G. c. 55, 1538 C.
 Paen. II 9, 89 *Sunt (etiam) qui arbitrentur — caelesti fraudarentur gratia*: c. 56, 1539 A.
 Paen. II 10, 96 *Facilius autem inveni — et totus mutetur*: c. 56, 1539 A.
 Paen. II 11, 104 *Nemo in peccato positus — peccasti, quiesce*: D. G. ibidem A/B.

tinet ff. 1—25 Apl.*; 25—55 Ioseph, 55—76 Pat., 76^v—119^v Paen., 120—181 EcF., 182—190 Epp. 74, 75, 78, 80, 26*. Menda, praesertim vocalium *e* et *i*, *e* et *ae*, *u* et *o*, vel consonantium *b* et *p*, *d* et *t*, *b* et *v*, *ph* et *f* permutationes⁹⁴⁾, saepe ab amanuensi ipso, saepius manu altera fere aequali, rarius manu tertia noni fere saeculi correctae sunt⁹⁵⁾. Quare haec tantum orthographica codicis *B* in adnotatione critica negleximus, nisi forte ex eis novae corruptelae provenerunt, quae ad textus constitutionem attinent. Id autem saepe accidit etiam eo, quod litteris *m* vel *n* sive in mediis verbis sive in

Paen. II 11, 107 *Dicimus* (sic!) *ergo et agendam — nexu debemus* (sic!) *absolvere*: D. G. ibidem.

Paen. II 11, 102 *Nihil* (autem) *est, quod tam summo dolori sit — deflexerit*: D. G. c. 56, 1539 B/C.

Paen. II 10, 92 *Fleat pro te mater — filium eius resuscitavit*: D. G. c. 79, 1549 C—1550 A.

Paen. II 11, 99 *Adam post culpam — non sericam*: D. G. c. 80, 1550 A.

Paen. II 10, 95 sq. *Repperiuntur qui — congrue egerint paenitentiam*: D. G. Dist. III c. 2, 1594 A.

Paen. II 11, 104—106 *In salicibus, inquit, — et disceptatione conminuat*: D. G. ibidem, c. 38, 1610 C—1611 B.

⁹⁴⁾ *B* saepissime *i* pro *e*, velut I 2, 9 l. 49 sq. *seviritatem*; l. 52 *remitteris*; I 8, 37 l. 34 *dilicati*; II 4, 22 l. 22 *loquibantur*; II 6, 40 l. 13 *vericunda*; al. — *e* pro *i* I 1, 4 l. 28 *delecto*; I 3, 11 l. 20 *elegere*; I 3, 13 l. 47 *delectis*; al. — *ae* pro *e* I 7, 30 l. 4 *quaeat*; I 9, 43 l. 52 *induae*; II 8, 69 l. 21 *insignae*; II 11, 105 l. 59 *exinanitae*; al. — *u* pro *o* e. g. I 2, 5 l. 9 *suffucaverit*; I 13, 63 l. 46 *diabulo* (sic semper); I 17, 92 l. 4 *consulemini* (similia saepissime); I 14, 68 l. 11 *nodos] nudos*; *o* pro *u*: *luxoria* semper; *b* pro *p* semper in his verbis: *scribtura, scribtum, scribsit, labsus* et sim.; *g* pro *c* e. g. I, 5, 23 l. 38 *stergore*; *c* pro *g* e. g. I 13, 60 l. 12 *lucere*; *t* pro *d* e. g. I 2, 7 l. 38 *putentem*; I 4, 20 l. 40 *Davit* (semper); *d* pro *t* in verbis *adqui, adque, inquit* fere semper; *b* pro *v* e. g. I 8, 35 l. 16 *novis] nobis*; I 16, 90 l. 32 *labet*; al.; *v* pro *b* II 8, 73 l. 69 *superve*; I 12, 58 l. 69 sq. *vapulavit*; al.; *f* pro *ph* fere semper, ut *profeta, profeticum*, al.

⁹⁵⁾ Manus altera lacunas aliquas supplevit, velut I 7, 31 l. 15 *salva me et salvabor*; II 5, 29 l. 8 sq. *si post baptismum*; II 7, 54 l. 18 *sibi*; II 7, 56 l. 28 *Potuit*; al. — Manus tertia permutationes vocalium *e* et *i* inprimis sanare studet.

fine eorum omissis in ipso codice *B* et in eius filiis magna confusio orta est⁹⁶).

- T* 2. Monacensis bibl. nation. 18525 b saec. X membr., 95 fol. in quart., olim monasterii *sancti Quirini . . patroni in Tegernsee* (f. 1), quem contulit *C. Sch.*, continet ff. 1—45 Augustini Enchiridion, 45^v—79 Ambrosii Paen., 79—95 varia.
- E* 3. Aurelianensis 190 saec. XI membr., 108 fol., 280/220 mm, olim abbatiae Floriacensis, quem contulit S. Reiter sub titulo Orléans 167, continet ff. 1—57 Paen., praeterea vitas aliquot sanctorum; de altera eius parte in bibl. nation. Parisina conservata sub Novis acquis. nr. 1606 *cf.* Catalogue général des Bibl. Publ. des Départements 12, 88 *sq.*
- D* 4. Londinensis Harleianus 3042 saec. XI membr., 141 fol., 440/305 mm, olim Arnsteinensis (ex oppido Arnstein prope Karlstadt ad Moenum sito?), *ecclesiae s. Mariae sanctique Nicolai in Arnstein* (f. 68; f. 120), quem contulit *C. Sch.*, examinavi ipse, continet ff. 1—66 Off., 66^v—67^v Paschae mysterium (PL 17, 672 sermo 35), 67^v—109 Exa., 109^v—120 Par., nova manu 120—141^v Paen. — Notandum est in f. 31^v: *Henricus Arnsteinensis licet indignus abbas hunc librum cum suis titulis divinarumque scripturarum locis compilavit restauravit atque in lucem edidit anno salutis humanae 1570* eqs.
- A* 5. Parisinus bibl. Armamentarii (d'Arsenal) 840 saec. XI/XII membr., 156 fol., 151/109 mm, olim S. Martini in Campis, prius S. Arnulfi Crepiensis (S. Arnoul de Crépi), quem

⁹⁶) Deest *m* terminans e. g. I 4, 20 l. 42 *in fine*; I 9, 40 l. 2 *homine*; I 9, 43 l. 52 *decore*; I 13, 62 l. 37 *interitu*; II 10, 92 l. 18 *morte*; al. — Aliis locis abundat, velut I 2, 7 l. 24 *sententiam*; I 8, 38 l. 40 *inmundam a. c.*; — Deest nasalis medio in verbo e. g. I 4, 15 l. 2 *instruat* pro *instruant*; I 13, 61 l. 33 *potes* pro *potens*; II 6, 45 l. 52 *huc a. c.* pro *hunc*; II 8, 68 l. 18 *pradium a. c. m 2* pro *prandium*; al. — Inprimis notandus est locus I 8, 37 l. 32 *fletum] fletu*, qua lectione verbum *perpeti* putabatur ablativus adiectivi *perpes*, unde suppletum est novum verbum *audire*; I 13, 66 l. 64 *dentem] dente*, unde abundavit verbum *infigat*, quod omittitur in Σ , simul dativus *carni* mutatur in genetivum *carnis*; al.

contulit *C. Sch.*, examinavi ipse, continet ff. 1—70 Ioseph, Pat., 70^v—136 Paen., 136—154 Epp. 74, 75, 78, 80, 26 ut codex *B*.

6. Oxoniensis Bodleianus 137 saec. XII membr., VIII + *O* 135 fol., 252/162 mm, olim Capituli Exoniensis (Exeter), quem contulit *C. Sch.*, examinavi ipse, continet ff. 1—19 Apl., 19^v—38 Ioseph, 38^v—51 Pat., 51—80 Paen., 80^v—121^v ExcF., 121^v—126^v Epp. 74, 75, 78, 80, 26 ut *B* et *A*.

7. Laudunensis (oppidi Laon) 178 saec. XII membr., *L* 188 fol., 325/235 mm, olim abbatiae Vallis Clarae (Vauclair), quem contulit *C. Sch.*, examinavi ipse, continet ff. 1—95 varia Elisabethae Schonaugiensis, Hugonis a S. Victore, 95^v—124 Paen., 124—160 ExcF., libro II mutilo desinente in verbis II 108 *in captivitate*, 160—179^v Apl., 179^v—188 Nab.

8. Coloniensis ecclesiae cathedralis 38 saec. X membr., *C* 170 fol., 225/197 mm, quem contulit *C. Sch.*, examinavi ipse ex im. phot., continet ff. 1^v—41^v ExcF., 41^v—73 Paen., 73—99^v Vgs., 99^v—122 Vgt., 122^v—138 Vid., 138^v—155 ExhV., 155—170 InstV.

9. Herbipolitanus (Würzburg) Mp. Th. f. 26 saec. XI *H* membr., 203 fol., 285/205 mm, olim monasterii S. Benedicti Herbipolitani ad S. Stephanum, quem contulit *C. Sch.*, eadem scripta Ambrosii complectitur, quae codex *C*.

10. Bambergensis Patr. 6 (B. II. 7.) saec. X membr., *K* 169 fol., 245/190 mm, olim ecclesiae cathedralis, quem contulit carptim *H. Sch.*, continet eadem Ambrosii, quae *C* et *H*, manu prima descriptus ex codice *C*, manu altera correctus est ex *H*⁹⁷).

11. Avenionensis 276 saec. XI membr., 130 fol., *X* 310/202 mm, olim Capituli Avenionensis, quem contuli ex im. phot., continet ff. 1—8^v Ioseph, 8^v—14 Pat., 14—18 Epp.

⁹⁷) I 1, 2 l. 14 habeas] *debeas CKm1, dedas HKm2*; I 2, 5 l. 9 *abdicandos CKm1, abdicandum HKm2*; I 2, 7 l. 31 *aut pr.] aut CKm1, licere aut HKm2*; ibidem l. 32 *licet CKm1, licere HKm2*; al. — Cum res aperta sit, nonnulla tantum exempla in adn. crit. recepinus.

- 74, 75, 78, 80; 18—27 Apl., 27—34 Fug., 34—45 Excerpta varia, 46^v—50 Laps., 50^v—54 Fragm. libr. Diff. Isidori II, 54—71^v ExcF., 71^v—86 Paen., 86—89 Past., 89^v—100 Vgs., 101/102 Vgt.* 1—14; 102—109 continuatur idem sub titulo *sermo pulcher S. Ambrosii de resurrectione*; 109—130 Vitae Columbani, Attali, Eustasii.
- Y 12. Turonensis 271 saec. XI membr., 157 fol., 270/190 mm, quem contuli ex im. phot., continet ff. 1—4 Fragm. Lectionarii saec. IX, 5—38^v Paen., 38^v—153^v varia Augustini, Fulgentii, Hieronymi, Pinulphii(sic!), Basilii; 154^v—157^v continuatur lectionarium ff. 1—4.
- P 13. Parisinus bibl. nation. 13344 saec. IX, olim S. Germani in pratis, quem contulit *C. Sch.*, continet ff. 1—37^v Paen., 37^v—61 librum *b. Iohannis de similitudine carnis peccati*, 61—69 *Testimonia adversus Pelagium*, 69^v—80 Augustin. *De Praedestinationibus*, 80—fin. eiusdem *De decem chordis*.
- V 14. Vaticanus ant. Lat. 296 saec. IX/X, cf. Sacr. nr. 14 Q, quem contulit *C. Sch.*, examinavi ipse.
- G 15. Monacensis Lat. 2564 saec. XII, cf. Sacr. nr. 18 M, quem contulit *C. Sch.*, examinavi ipse.
- M 16. Laurentianus S. Marci 519 saec. XI/XII membr., 53 fol., 202/133 mm, olim S. Marci O. Praed. Florentin., quem contulit *C. Sch.*, examinavi ipse, continet Paen. cum fragm. ExcF. II*.
- N 17. Bambergensis Msc. Patr. 7 (B. II. 9.) saec. XI membr., 182 fol., 236/170 mm, olim Montis S. Michaelis, quem contulit *H. Sch.*, continet ff. 1—30 Epp. 40. 51. 1. 23. 33. 76. 63; 30^v—41^v Pat., 41^v—61 Abr. I, 61—77 Ioseph, 77—152 Off., 152—179 Paen., 179^v—180 vac., 180^v—182 Ep. Siricii adv. Iovinian., Ep. Ambros. ad Siricium papam.
- R 18. Vindobonensis 1029 saec. XI membr. = Sacr. nr. 3 S, quem contulit *C. Sch.*
- S 19. Vindobonensis 1010 saec. XI membr., 166 fol., in quart., quem contulit *C. Sch.*, continet ff. 1—10^v Ep. Cypriani(?), 10^v—18^v Augustini *Dicta de disciplina christi-*

anorum, 18^v—91 *Varia Martini Braccarenensis, Ansperti, Augustini, Baudemundi, Pass. Columbae, Physiologum, librum Ps. Hieronymi, Rhabani Mauri*, 92—117^v *Par.*, 117^v—118^v *Myst. excerpta*, 119 *Excerpta varia*, 120—124 *Paen. I* 1, 1—6; 125—133 *Myst.*, 133—163 *Paen. totum opus cum libro ExcF. II*, 163—165^v *Sacr. I*, 165^v—166^v *De decem plagis*, 166^v—188 *varia*.

20. Iam ex libris in codicibus *B, A, O, L* electis agnoscitur hos codices inter se pendere⁹⁸⁾, sed inspecta omnium varia lectione accedunt ad eos etiam codd. *T, E, D*, ita, ut ex communibus lacunis et ex iisdem scribarum mendis appareat omnes hos uno genere comprehendere posse, quod Σ appellavimus⁹⁹⁾. Praeterea autem propriam huius generis familiam, quam Θ dicimus, constituunt codices *T, E, D*¹⁰⁰⁾; quae Θ

⁹⁸⁾ Videmus enim in *BAOL* haec occurrere Ambrosii scripta, vel saltem partem eorum: *Apl., Ioseph, Pat., Paen., ExcF., Epp.* 74, 75, 78, 80, 26, et haec eodem fere ordine.

⁹⁹⁾ Lacunae generi Σ communes: I 2, 7 l. 26—28 *sicut — solvendi habet* (homoeoteleuton); I 3, 12 ll. 33—34 *sq. peccati ait — similitudinem* (homoeotel.); ibidem l. 38 *qui — hominem alt.*; I 9, 43 l. 41 *ergo*; I 12, 54 ll. 11—14 *et si — maneat* (homoeotel.); I 14, 69 l. 19 *sed — est*; I 14, 71 ll. 42—43 *nodus — adolescentis*; I 17, 95 ll. 36—37 *redemptum — utroque* (homoeotel.); II 8, 78/79 ll. 107—108 *in messe — stipulam*.

Menda communia: I 1, 1 l. 1 *Si virtutum] Si vatum*; I 1, 1 l. 7 *fine] add. se*, unde aliae corruptelae exortae sunt, quia non noverunt scribae verbum *temperare* etiam sensu reflexivo usurpari (cf. Ed. Wölfflin, *Archiv für lateinische Lexikographie I 1898, 1 sqq.*); I 1, 2 l. 10 *quodammodo] quomodo*; I 3, 10 l. 12 *sq. abluuntur] aduoluuntur*; I 3, 11 l. 21 *feriendi] saeviendi*; I 3, 12 l. 37 *homo alt.] hoc non*; I 8, 34 l. 5 *usum] uisum*; I 8, 37 l. 33 *vilia vestimentorum] vestimentorum maculas*; I 11, 52 l. 45 *fides spiret] fide speret*; I 13, 61 l. 20 *moriatur] adornatur* (vel *adornetur*); ibid. l. 24 *spiritum] christum*; II 6, 45 l. 46 *scivit] sicut*; II 9, 80 l. 4 *syngrapha] ingrata*; II 10, 96 l. 43 *copulae] culpae*; aliaque multa. Plurima, ut vidimus, ex difficultate quadam legendi archetypi exorta sunt.

¹⁰⁰⁾ Proprias familiae Θ lectiones plerumque conatus agnosces textus corrigendi, velut I 1, 1 l. 7 *quem] quam*, quod falso refertur ad substant. *ecclesiam*, quia substant. *fine* in *TE* iam mutatum erat in *sine fine se*; I 2, 7 l. 36 *dei] veros*; I 3, 10 l. 13 *probat] approbat*; ibid. l. 15 *minuit] minu-*

etiam aliis codicibus posterioribus, quos in fine huius capituli nominatos invenies, propagata est. Utrum vero *T*, quo antiquiorem eius familiae Θ testem non novimus, eius sit pater, an ex alio aliquo simili ortus sit, nescimus. Certe auctor familiae Θ multis locis sive in *B* depravatis sive male intellectis exemplar suum corrigere studuit neque aliis fere mendis obnoxium se fecit, nisi quod correctiones pravas proponit nihil nisi originem depravatam multarum lectionum ostendentes eoque sane iuvantes ad genuinam textus formam detegendam¹⁰¹). *E* autem et *D* ex codice Monacensi *T* simillimo descripti videntur, certe inter se saepe differunt, ita ut alter ab altero descriptus esse non possit¹⁰²).

21. Ceteri generis Σ codices, *A*, *O*, *L* non solum arbitrariis coniecturis menda ex *B* derivata corrigere student¹⁰³),

istis; I 5, 26 l. 76 ubi] *qui BAO, qui ut Θ* ; I 8, 34 l. 12 baptizaturus] *baptizatur BAO, baptizat Θ* ; I 13, 61 l. 32 placet dicens] *placens dixit*; I 14, 74 l. 65 in aqua, flumina] *in aquae flumine*; al.

¹⁰¹) *cf.* notam praecedentem, praesertim I 1, 1 l. 7; I 5, 26 l. 76; I 8, 34 l. 12; al.

¹⁰²) *T* saepe contra *ED* cum Γ facit, velut I 13, 64 l. 51 *om. et*; I 14, 68 l. 5 *interna T recte cum Γ (in terra Σ)*; I 14, 69 l. 19 *vel pr. recte*; II 2, 10 l. 50 *est] esse*; II 4, 24 l. 43 *iudicarent] vindicarent*; II 4, 26 l. 64 *qui (om. $\Sigma > T$)*; al. — Sed etiam *TD* contra *E* stant, ut I 2, 5 l. 5 *convenirent* (conveniret *BEL* falso); I 3, 11 l. 18 *vobis* (recte contra *BEA*); I 13, 62 l. 39 *admonere* (falso *TD*) al. — Singuli inter se rarius differunt, ut II 1, 1 l. 3 *semisae E. semisae D. semissae T.*

¹⁰³) Coniecturae *A*, *O*, *L* e. g. I 3, 11 l. 19 *concessu] concessa Bm2O Θ , concessa a A, Lp.c., concessit La.c.*; I 6, 29 l. 26 *quia ipse] econtra ipse (add. qui s. l.) A*; I 11, 52 l. 44 *resumere] salutem resumere A (cf. adn. crit.)*; I 14, 74 l. 65 *aqua, flumina] aqua fluminis A*; II 1, 4 l. 16 *et aestimo] existimo A*; II 9, 80 l. 4 *syngrapha] ingrato A, in gratia La.c., gratia Lp.c.*; — I 1, 1 l. 7 *fine] fine se Ba.c., finisset Om1, finis sit Om2*; I 4, 15 l. 2 *instruant] instruere O*; I 11, 52 l. 50 *om. non vinum sine oleo O*; I 16, 89 l. 24 *testimonium] testimonium vel spes O (ex Σ et Δ conflatum)*; II 5, 29 l. 6 *curus] cum O*; — I 5, 25 l. 60 *minore] maiore L*; I 13, 62 l. 42 *custodi] serva L*; II 4, 23 l. 34 *recordatio] iniquitas L*; II 8, 67 l. 14 *terrore] rerum L*; II 8, 73 l. 67 *tribulationis] proditiōis L*; al.

sed etiam ex altero genere *l'* dependent¹⁰⁴). Quare ad historiam textus cognoscendam magis quam ad textum ipsum constituendum iuvant.

Tamen genus Σ ipsum vel potius archetypus totius generis genuinam lectionem saepissime contra ceteros mss. conservavit, aut locis sacrae scripturae secundum 'Veterem Latinam' translationem exhibitis¹⁰⁵) aut locis intellectu difficilioribus melius servatis¹⁰⁶) aut stili varietate vere

¹⁰⁴) Ex altero genere lectiones suas sumpserunt *AOL*, quotienscumque eos in adn. crit. contra Σ facientes invenis, cuius rei exempla proferre inutile est, cum in singulis fere paginis occurrant. Omnium maxime permixtus est *L. O* autem maiorem ceteris interdum adfinitatem cum *B* ostendit, velut I 3, 11 l. 25 *mallo*; I 3, 14 l. 63 *animis* (recte); I 5, 21 l. 8 *indulgit*; I 7, 33 l. 37 legunt] *ligant*; al.

¹⁰⁵) Loci sacrae scripturae in *GA* saepe ex Vulgata correcti, in Σ ex textu ante Vulgatam converso, 'Vetere Latina', conservati sunt, velut I 2, 6 l. 18 *detinueritis* Σ , *retinueritis cet.* (cf. I 2, 8 l. 43); I 4, 18 l. 23 *confessus me (me confessus cet.)*; I 5, 22 l. 21 *tunc salvaberis (salvus eris cet.)*; I 7, 32 l. 25 sq. *mecum partem*; I 7, 33 l. 36 *donatis* ($\chi\alpha\rho\iota\zeta\epsilon\sigma\theta\epsilon\iota$); I 9, 41 l. 19 *in vano*; ibid. l. 25 *inveniet*; I 10, 45 l. 6 *petet . . . qui*; I 10, 46 l. 22 *aurem*; ibid. l. 23 *dabo illi . . . de manna*; I 12, 54 l. 16 *conversionem* ($\acute{\alpha}\pi\omicron\sigma\tau\epsilon\rho\acute{\epsilon}\psi\alpha\iota$); I.13, 64 l. 56 *eum sicut avem* ($\acute{\epsilon}\nu\ \acute{\alpha}\delta\tau\omega\ \acute{\omega}\sigma\pi\epsilon\rho\ \delta\rho\nu\acute{\iota}\omega$); II 4, 20 l. 3 *blasphemiae* (quidam codd. Veteris Latinae); II 8, 73 l. 67 *magniloquaris* ($\mu\epsilon\gamma\alpha\lambda\omicron\sigma\tau\epsilon\mu\omicron\nu\eta\varsigma$); II 8, 79 l. 110 *sicut alt.*; al.

¹⁰⁶) Patet in his locis difficilioribus diiudicandis me sententiam meam cuiquam ingerere nolle, praesertim cum ipse quoque non semel haesitaverim. Hos conferre iuvabit: I 2, 6 l. 19 *ergo* abundat in *GA*P, quia *quis est, qui magis honorat* enuntiatum est principale, de quo pendet praecedens enuntiatum causale *Nam cum . . . dixerit — detenta erunt* ll. 14—19; I 2, 9 l. 53 *partem* lectio melior videtur, cum *delinquendi parcus* (*G*) sententia carere videatur. Sensus, qui in quavis ex traditis lectionibus difficilis est, videtur esse hic: Si Novatianus, quod *tolerabilius* est, omnia peccata remitteret, *aerumnae* peccatoris *compassus*, voluntatem spiritus sancti melius inpleret, quam si omnia ligaret. Hoc enim agens *quasi delinquendi partem* i. e. quasi novum delictum contra spiritum sanctum (cf. ll. 48—51) sibi ius usurparet. Ligando enim peccata hoc ageret, quod non vult spiritus dei. In ceteris generis Σ mss lectio *parte* ex omisso, ut saepe in *B*, *m* terminante orta videtur esse. — I 4, 19 l. 36 *excussos victoria* (cf. excuti curru); I 5, 24 l. 45 *vertit* (allitteratio: vicit — vertit!); I 6, 28 l. 15 sq. *non — sed*

Ambrosiana fidelius conservata aut variis alterius generis codicum vitiis evitatis¹⁰⁷).

22. Inde manifestum est generi Σ alterum opponi, I' quod littera I' signavimus quodque magis ex codicibus Italis Germanicisque constituitur, C, H, K, X . Id genus alicuius momenti est, quod neque lacunas generis Σ umquam habet et multa scribarum vitia eiusdem generis evitavit. Sane ipsum quoque hic illic deformatum esse iam ex iis lectionibus vidimus, in quibus Σ ei praestat¹⁰⁸). Suis lacunis quoque, paucis tamen atque parvis plerumque vitiatum¹⁰⁹) tamen ad restituendum Ambrosii textum non minus necessarium est quam genus Σ .

(Samaritanus scilicet non 'conformi natura' coniunctus erat Iudaeo); I 11, 49 l. 17 *se armasse* (metaphora ex ludis publicis; cf. Paen. I 4, 19; I 5, 25 ll. 61 sqq.; I 13, 64); I 12, 58 ll. 47 sq. *circumscribi . . . iudicatum*, i. e. ne putes Christi 'munus iudicandi' nostro argumento *circumscribi* sive restringi; I 13, 59 l. 7 *scribit* refertur ad subiectum l. 1 *Paulus docens*; I 17, 95 l. 38 *gestorum operumque: gesta* sensu 'praeclare gesta' saepe usurpatur, *opera* sensu 'bene maleque facta'; II 1, 2 l. 11 *si quo minus* sensu 'wenn irgendwie nicht', cf. Stolz-Schmalz-Hofmann, *Lateinische Grammatik* pp. 643 et 773; II 3, 16 l. 22 *emerendi* idem quod *merendi* (saepe apud Ambrosium). — Cetera facile ex adn. crit. cognoscuntur.

¹⁰⁷) Elocutionis varietas melius conservata est in Σ e. g. I 5, 25 l. 62 *repugnare* — *pugnabat*; I 6, 28 l. 14 sq. *facilius . . . habeas* (*facias cet.*, ex evangelio mutuatum); I 12, 58 ll. 45. 47 *detulerunt . . . lapsi sint* (variatio modi); I 13, 61 l. 25 sq. *utinam . . . ut iam*; II 5, 36 ll. 63—65 *praesepe . . . praesepe . . . praesepe*; II 8, 75 ll. 78 sq. *facimus . . . fecimus*; II 9, 85 l. 30 *contulerant . . . putarunt* (ubi c. ind. plusqpf. saepe apud Ambrosium occurrit); al.

Alia menda generis Γ evitata e. g. I 1, 2 l. 14 *habeas*; I 1, 4 l. 30 *uterus virginalis* (= *aula caelestis*); I 2, 7 ll. 30 sq. tota sententia in Γ corrupta est; I 2, 8 l. 40 *specta*; ibid. l. 45 *munus enim*; I 3, 10 l. 14 *eius discipuli* (*om. I'*); I 5, 21 l. 6 *insigne* (*in fine I'*); al.

¹⁰⁸) cf. notas 105—107.

¹⁰⁹) Lacunae generis Γ e. g. I 2, 7 ll. 31 sq. *licere manifestum est aut utrumque*; I 3, 10 l. 14 *eius discipuli*; I 3, 12 l. 37 *in*; I 4, 15 ll. 8 sq. *qui autem* — *caelis*; I 5, 22 l. 22 *ergo*; I 5, 24 l. 41 *non* — *humiliat*; I 5, 25 l. 62 *ei*; I 6, 28 l. 9 *qui*; I 7, 32 l. 20 *sanare*; I 10, 46 l. 22 *ut*; I 11, 52 l. 44 *is*; al. — Sane in C solo aliquae etiam maioris momenti lacunae inveniuntur, velut I 13, 62 l. 41 sq. *ecce* — *custodi*; al.

Omnibus autem generis *Γ* codicibus longe praestat Coloniensis 38, *C*, quippe qui saepe una cum antiquo generis Σ *C* testimonio genuinas lectiones exhibeat; quas ex hoc genere permixtione haustas minime putandum est, cum in lacunis et lectionibus insignibus numquam cum genere Σ congruat. Quare ubicumque aut ipse solus aut cum ipso totum genus *Γ* cum codice *B* vel cum genere Σ contra recentiores concordat, textum antiquissimum eumque semper genuinum exhiberi censendum est¹¹⁰).

Ceteri generis *Γ* codices, ubi non confirmant codicis *C* *HXX* lectiones, ibi aut menda eius — frustra plerumque — coniecturis sanare student, aut varie cum aliis codicibus commiscetur¹¹¹). *H* insuper ordinem verborum saepe permutat et in editionem Amerbachii cum coniecturis suis verborumque ordine nonnumquam transiit, *K* autem, cum eum ex *C* descriptum esse manu prima, ex *H* correctum manu altera videri-

¹¹⁰) *C* vel *Γ* cum *B* vel Σ e. g. I 2, 5 l. 2 *sint*; l. 11 *abdicanos*; I 2, 7 l. 28 *ipsa*; I 3, 11 l. 19 *concessu*; I 5, 25 l. 59 *aliqui* (pro *aliquis*, saepe apud Ambrosium); I 7, 30 l. 8 *clodos* (cf. Ioseph 3, 17 p. 84, 5 *Sch.*); I 9, 40 l. 5 sq. *adferret* (potentialis temp. praeteriti); I 12, 58 ll. 49 sq. *multas . . . paucas* (πῶλλας — ὀλίγας *Sept.*); II 3, 15 l. 17 *parentium* (*apparentium*); II 7, 62 l. 80 *extergeat*; II 8, 72 l. 53 *edomatus* (cf. Roensch, *Itala und Vulgata* p. 295); II 8, 78 ll. 100 sq. *faciet . . . educet* (*Sept.*); II 11, 99 ll. 8 sq. *venit . . . reposcatur* (variatio modi); I 7, 31 l. 13 *excuset*; I 7, 33 l. 30 *sedem* (Novatianus enim non *fidem*, sed *sedem* Petri discerpsit); I 11, 52 l. 44 *resumere* (cf. adn. crit.); I 13, 62 l. 39 *toto* (dativ.! vestigium vulgaris Latinitatis); I 13, 64 l. 56 *ludes* (= *inludes*); II 7, 58 ll. 51 sq. *solvere iubentur . . . sunt, tollere* (cf. EPs. 12, 1 55 p. 46, 24 *Sch.*: 'per discipulos suos' = 'qui adhuc in peccato sunt'); II 10, 95 l. 34 *Repperiuntur* contra conatus deteriorum codd. retinui, adverbium *merito* antecedenti enuntiato coniungens: cf. Apoc. (quae hic respicitur) 18, 7: *quantum* in deliciis fuit, *tantum* date illi tormentum et luctum = *aeterni fletus luget aerumnam merito*.

¹¹¹) Conatus corrigendi in *H* cf. I 1, 2 l. 14 *debéas C, dedas H* (*Km2*); I 2, 5 l. 9 *abdicanos C, abdicandum H*; I 2, 7 l. 28 *ipsa C, ipsam H*; l. 32 *licet C, licere H*; l. 33 *non licet C, non licere H*; I 4, 16 l. 11 *habet C, habetur H*; I 5, 22 l. 19 *terrore] rore C, furore H*; I 14, 70 l. 29 *si quis] et quis C, qui H*; al. — Correctiones non ex altero quodam codice, sed ex coniecturis ortas esse et *Km2* fere semper sequi *H* ex adn. crit. apparet.

mus¹¹²), proprio pretio plerumque caret, X denique in parte priore magis similitudinem generis Σ, in altera generis Γ refert, ita ut scribam ex utroque genere hausisse manifestum sit, quod etiam ex eo apparet, quod prior pars codicis exhibet opera Ambrosii generi Σ propria, altera generi Γ¹¹³).

Y 23. Simili modo iudicandum est de codice Y, e quo paucas tantum lectiones recepimus; librum priorem ex genere Γ hausit, posteriorem vero ex eiusdem generis familia, de qua iam tractabitur, Δ¹¹⁴).

Δ 24. Haec familia Δ ex genere Γ orta, glutinatoris cuiusdam errore deformata est, qui partem libri II *De Excessu Fratris*, II 106 *sed adversus spiritualia nequitiae* usque ad II 126 *ut quia ipsa se moveat et semper moveatur* cum libro I *De Paenitentia* post verba I 8, 35 l. 17 *et bene habebunt* coniunxit. Ac mirum est hunc errorem, etsi cuivis attente legenti manifestus est, a saeculo fere decimo usque ad quintum decimum iterum iterumque propagatum esse in multis codicibus. Primum autem exemplar, in quo haec quaternionum permutatio facta est — inde fortasse, quod ExcF. in genere Γ praecedat libros Paen. — invenire non potui. — Ceterum Δ innumeris

¹¹²) vide supra notam 97.

¹¹³) Codicis X prior pars ex familia Σ continet Apl., Ioseph, Pat., altera pars ex genere Γ ExcF., Paen., Vgs., Vgt. — Interdum magis cum C, interdum cum H, etiam cum Y concordat.

¹¹⁴) Sic Y cum Γ facit I 1, 1 l. 7 *fine* (recte); I 1, 3 l. 17 *non* (om. ut); l. 19 *om. Iesus*; l. 30 *utero virginali*; I 2, 5 l. 9 *in perpetuum*; l. 12 *veniat*; l. 18 *quorum*; I 2, 8 l. 43 *eis om.*; l. 45 *munus enim] ius autem*; al. — Interdum propria coniectura sanare studet menda generis Γ, ut I 2, 8 l. 40 *specta] spectat Γ, spectate Y*; vel etiam arbitrarie mutat, velut I 3, 14 l. 53 *sq. proprio filio* (transpos.); l. 61 *super vos om.*; I 4, 15 l. 6 *gehennam] add. ignis*; I 5, 21 l. 6 *insigne] in sinu X, insinuandae Y*; I 5, 23 l. 33 *threnis] lamentationibus*; I 6, 29 l. 24 *ingrediatur] intret*; I 9, 43 l. 45 *meruit] add. oravit hieremias pro populo*; ll. 47—49 *dicens — miserere* transponit laudans hunc versum Bar. 3, 1 post ipsum additamentum suum l. 45 modo citatum (confusio orta videtur in X, ubi additur *oravit hieremias pro populo* post l. 47 *dicens*); I 12, 54 l. 16 *conversionem] ut convertatur et vivat* (ex *Vulg.*); alia multa.

fere laborat mendis coniecturisque arbitrariis¹¹⁵), quarum pauca tantum exempla recepimus. De singulis vero eius familiae codicibus non est, cur multa dicamus, cum nihil fere nisi novas coniecturas, lacunas, vitia conferant. Ideo solum sex eorum admisimus, ne hoc genus deterius omnino neglegeretur.

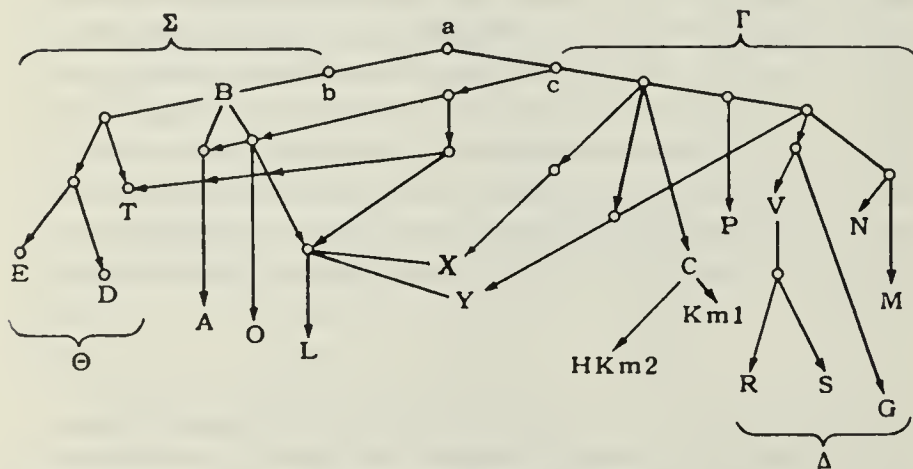
25. Reliquum est, ut de codice *P* pauca addamus. Qui *P* maxime Vaticano *V* adfinis totique familiae *A*¹¹⁶), tamen interdum etiam cum ceteris facit et praesertim initio libri I, quod arbitrio mutabatur, memorabilis est. Quare extra genera familiasque sepositum eum invenies, cum antiquissimum mirae permixtionis licentiaeque specimen exhibeat. Tamen intra genus *I* manens ex avo quodam codicis *V* videtur descriptus esse, cum confusio illa familiae *A* communis nondum erat facta, adiectis suis mutationibus, praesertim initio libri I. Hoc sane ex alio codice nobis ignoto videtur recepisse, non ipse invenisse, cum nullo modo cum iis verbis, quae sequuntur, conectatur, ipsum fine careat, insuper aperto librarii mendo

¹¹⁵) Totius familiae *A* menda lacunaeque observantur e. g. I 1, 1 l. 1 spectat] *expectat*; I 1, 3 l. 17 venit *alt.*] *et*; I 2, 6 l. 15 qui eius] *ei cuius*; I 3, 10 l. 12 *etiam om.*; I 3, 14 l. 52 ad] *adversus*; l. 62 mitis sum] *add. et humilis corde*; I 4, 20 l. 38 rationem] *remunerationem*; I 8, 34 l. 5 usum videndi] *lumen videndi*; I 11, 52 l. 44 is] *ius suum*; I 14, 73 l. 56 *ergo om.*; I 15, 83 l. 54 nostrae gratiae] *nostri gratiam*; I 16, 89 l. 20 septies] *centies*; II 1, 5 l. 25 arat] *stercorat; spinas om.*; al. — Videmus lacunas quidem parvas, menda autem fere coniecturis arbitrariis niti, quarum ante saeculum decimum vel nonum finiens, quo tempore *V* scriptus est, vestigium non invenitur. — Plerumque *A* cum *I* consentire in singulis paginis observet. Artius inter se cohaerent *VRS* et interdum *G*; *M* vero magis quam ceteri coniecturis mutationibusque usus est lacunis laborat et cum *N* hic illic congruit; *RS* multis lacunis ex communi quodam exemplo eorum ortis, ut videtur, vitiati sunt.

¹¹⁶) *PV* cf. I 1, 2 l. 10 pensare] *pausare*; I 5, 21 l. 2 fuerit] *fuerat*; I 14, 70 l. 23 esto] *etsi*; II 1, 5 l. 26 quos] *quod*; et saepissime, praesertim una cum *RS*; *P* cum *A* tam saepe congruit, ut hic singula exempla commemorare opus non sit.

deformatum sit¹¹⁷). Probabile igitur est initium illud in *P* singulare simili quaternionum permutatione ex alio quodam opere de paenitentia scripto iam in codicis *P* exemplar irrep-
sisse.

26. Iam igitur rationes recensiois nostrae satis appa-
rent. Neque quicquam restat, nisi ut conspectum quendam
sub forma stemmatis, ut supra, praebeamus; in quo *a* sig-
nificat Ambrosii editionem, *b* et *c* utriusque generis, Σ et *I'*,
archetypos, illum ante saec. VII in Gallia, hunc ante saec.
X in Germania scriptum.

27. Praeter undeviginti codices in hac editione receptos
supersunt hi sexaginta septem 'Deteriores', quos restat ut
multis per totum opus locis examinatis secundum numeros
Tabulae codicum, genera, familias enumeremus:

Dett. Deteriora codicis *B* vel eius propinquorum apographa
sunt: saec. XI nr. 184, saec. XII nr. 141, 180, 189, saec. XIII
nr. 190, saec. XV nr. 179, 181. Deteriora familiae Θ exem-
plaria quattuor inter se classibus divisa: classis Θ 1: saec. XI

¹¹⁷) Menda initii in *P*: *punire non pro punire nos; sich pro sic; longa-
nimiter pro longanimitatem.* — Sermo Latinus huius fragmenti medium
aevum sapit.

nr. 162, saec. XII nr. 237, saec. XIV nr. 205; classis Θ 2: saec. XI nr. 94, saec. XII nr. 169, saec. XIII nr. 200, 226; classis Θ 3 saec. XII nr. 19, saec. XIII nr. 241, 244, saec. XIV nr. 204, 242; classis Θ 4 saec. XII nr. 65, 66, saec. XIII nr. 63, saec. XV nr. 49, 57.

Deteriora generis Γ exemplaria tribus classibus inter se divisa: Γ 1 saec. XI nr. 188, saec. XII nr. 11, saec. XIV nr. 258, saec. XV nr. 28, saec. XVI nr. 45; classis Γ 2 saec. XII nr. 12, 164, saec. XIII nr. 175, 221, saec. XIV nr. 70; classis Γ 3 saec. XIII nr. 33¹¹⁸), 59, saec. XV nr. 111, 225.

Deteriores familiae Δ , magis MN similes: saec. XI nr. 260, saec. XII nr. 265, saec. XV nr. 1, 67, 123, 194, 217, 267, 283; magis V similes: saec. XI nr. 161, saec. XIII nr. 126, saec. XIV nr. 48, saec. XV nr. 116, 171, 250, 257, 264; recensio Cisterciensium in familia Δ saec. XII nr. 91, 258, 303, 315, saec. XIII nr. 30, 85, 33¹¹⁸).

Varie permixta exemplaria sunt: saec. XII nr. 6, saec. XV nr. 27, 34, 74, 155.

28. Denique de editionibus haec dicenda sunt: Amerbachiana anni 1492, editio princeps, in universum eam α sequitur textus formam, quae invenitur in $HKm2$. Sed Amerbachium etiam hic ex aliis familiis hausisse inde apparet, quod saepe contra H verum textum exhibet, saepius contra totum genus Γ facit¹¹⁹). Vocabula Graeca autem legere non potuit,

¹¹⁸) nr. 33: Berolinensis 668 in excerptis sequitur genus Γ , in toto opere foliis 1—28 descripto familiam Δ .

¹¹⁹) α cum H congruit I 1, 2 l. 14 *dedas*; I 1, 4 l. 28 *clamet*; I 2, 7 l. 31 aut *pr.] licere aut*; l. 32 licet] *licere*; I 9, 42 l. 29 quo] *quia quo*; I 12, 54 l. 17 dixi] *cum dixi*; I 17, 96 l. 49 repetita cultione] *repetitur a cultione*; II 9, 84 l. 27 futuri] *in futurum*; al. — Interdum ipse lectiones codicis H corrigere studet, velut I 9, 42 l. 33 atqui] *aut certe quia H, at certe quia a*. — Contra totam familiam Γ facit e. g. I 5, 25 l. 55 *victae (vitae Γ)*; ducitur] *abducitur*; l. 62 *ei (om. ΓP)*; I 8, 38 l. 37 *qui (quia Γ)*; I 11, 52 l. 44 resumere] *vitam resumere (cum *dett.*)*; I 13, 64 l. 56 *eum sicut avem: recte, contra Γ : eos sicut aves; puer: recte contra Γ : puero; II 7, 61 l. 70 puro: recte contra Γ : pro; al.*

de quibus restituendis bene meritus est Erasmus¹²⁰), ceteroquin vestigia Amerbachii etiam hic premens. Eius vero auctoritate multae codicis *H* lectiones etiam in sequentes editiones usque ad Maurinos transierunt¹²¹). Qui, etsi omnium classicorum codices aliquos adhibuerunt, tamen antiquissimum nostrum Bononiensem 32 ignorantes¹²²) neque genera familiasque dinoscere neque certas rationes criticas invenire poterant et saepe deteriores codices secuti vel propriis coniecturis contra textum traditum usi sunt. Ballerini denique editio nihil novi adtulit, nisi quod in commentario suo exiguas aliquot codicis Trivultiani 399 (tab. codd. nr. 161) lectiones sub siglo *T* et cuiusdam Capituli Ambrosiani codicis, quem *c* appellat, adnotavit; is familiae *A* nostrae est.

III

DE EXCESSU FRATRIS

Hi duo libri nec non duo, qui sequuntur, haud immerito huic volumini inseruntur, cum libri duo ExcF. iisdem fere codicibus conservati sint atque ii, qui hic praecedunt *De Paenitentia* libri, duae autem reliquae laudationes ad idem genus pertineant, cuius ex antiquitate Latina vel prima exempla sunt integra¹²³).

Quaeramus igitur,

¹²⁰) Contuli totam Erasmi editionem neque quicquam contra Amerbachium inveni, nisi vocabula Graeca e. g. II 5, 32.

¹²¹) Maurini praesertim collocationem verborum ex *H* derivatam saepe ex vulgata Amerbachii editione receperunt.

¹²²) Generis *S* quidem videtur fuisse Maurinorum 'Benignianus annorum 800' (fortasse noster nr. 237; Paris. Bibl. nation. 13370 saec. XII!), 'Laudunensis ann. 700' (vix noster *L*), 'Germanensis iunior', 'Colbertinus iunior', 'Michaelinus', 'Sorbonicus' (fortasse noster 242). — Generis *T*: 'Claromontanus ann. 800', 'Albinianus ann. 600' (fortasse noster 11), 'Cisterciensis ann. 500' (noster Divionensis 153, nr. 91 tab. codd.). — Ceteri codices ab iis indicati deficientibus adnotationibus claris incerti manent, excepto nostro *P*, qui est eorum 'Germanensis antiquior ann. 800'.

¹²³) Reliquias laudationum funebrium collegit Fr. Vollmer, *Jahrbücher für klassische Philologie, Suppl. 18, p. 480 sqq.* — cf. etiam Buresch,

1. Quo tempore quaque ratione orti sint.

Cum multum de hac re nostris temporibus disputatum sit, aliis annum 375, aliis annum 377, aliis finem anni 378 vel initium anni 379 proponentibus, paucis complectenda est quaestio alibi a me tractata¹²⁴).

1. Inprimis autem opus est scire, quo anno Ambrosius episcopus Mediolanensis sit consecratus, cum Satyrum primis certe episcopatus fraterni annis mortuum esse constet. Atque

Consolationum a Graecis Romanisque scriptarum historia critica, Leipziger Studien zur klass. Philologie IX 1887. — De christianorum laudationibus cf. P. Donders, Der heilige Kirchenvater Gregor von Nazianz als Homilet, 1909, 96 sqq. — Ruland, Kirchlliche Leichenfeier 1901. — Joh. Bauer, Die Trostreden des Gregorios von Nyssa in ihrem Verhältnis zur antiken Rhetorik, Marburg 1892. — Xav. Hürth, De Gregorii Nazianzeni orationibus funebribus 1907. — Franz Rozynski, Die Leichenreden des hl. Ambrosius, insbesondere auf ihr Verhältnis zur antiken Rhetorik und den antiken Trostschriften untersucht, Breslau 1910. — Contra eum Bruno Albers, De Excessu Fratris, Florilegium Patristicum XV, 1921; idem: Über die erste Trauerrede des hl. Ambrosius zum Tode seines Bruders Satyrus (Festgabe Albert Ehrhard zum 60. Geburtstag dargebracht 1922) p. 24—52; — Charles Favez, L'inspiration chrétienne dans les Consolations de S. Ambroise (Revue des Etudes Latines VIII, 1930, 82—91). — Idem, La Consolation latine chrétienne, 1937; — W. Schaeffer, Argumenta consolatoria, quae apud veteres Graecorum scriptores inveniuntur, Diss. Goettingen 1921; — Giuseppe Mario Carpaneto, Le opere oratorie di S. Ambrogio, Didaskaleion IX, 1930, 35—156.

¹²⁴) Annum 375 proponunt Otto Seeck, *Q. Aurelii Symmachi quae supersunt*, Monumenta German. Hist., Auct. Ant. VI, 1883, p. XLIX. — Rauschen p. 475 et alibi. — Palanque, 488—493. — Dudden, 176 not. 2; 700. — Alii multi, qui Seeckii argumenta receperunt.

Annum 379 Maurini, tom. II 1111/12; PL 16, 1288/90; — Max Ihm, *Studia Ambrosiana 1889*, 36—38; alii Maurinis confisi.

Annum 377, mensem Septembrem F. Savio, *Civiltà Cattolica XVIII*, 8, 1902, 529—540 et 9, 1903, 195—210. — O. Bardenhewer, *Geschichte der altkirchl. Literatur III 1923*, 538: 'September 377 oder 378'.

Ipse iam anno 1924 proposui Februarium anni 378: O. Faller, *Wiener Studien XLIV*, 1924/25, 86—102; cf. etiam *Deutsche Literaturzeitung* 59, 1938, 1369—72; W. Wilbrand, *Theol. Revue 1938*, 492; B. Altaner, *Patrologie*, 1950, 334, 4.

Ambrosium anno 374 episcopum factum esse constabat inter doctos, donec von Campenhausen et paulo aliter Palanque anni 374 loco proposuerunt annum 373¹²⁵). Neque verum est annum 374 a Tillemontio primum propositum esse, sed ipse ille Hieronymus, primus omnium testium ipsique facto aequalis, qui a viris illis clarissimis contra annum 374 invocatur, ad annum decimum Valentiniani I hoc adnotat in Chronico: *Post Auxenti seram mortem Mediolanii Ambrosio episcopo constituto omnis ad fidem rectam Italia convertitur*¹²⁶). Iam vero hi Valentiniani I decem anni non computandi sunt, id quod ii, quos supra nominavi, putant, a Februario 364 ad Februarium 374, sed secundum consuetudinem Hieronymi inde ab eo anno, qui primus Valentiniano regnante annus est consularis, ergo inde a Kalendis Ianuariis anni 365. Itaque primus Valentiniani annus non annus 364, quo re vera factus est imperator idque Februario mense a. d. IV Kal. Mart., sed annus 365 ab Hieronymo numeratur, atque is a Kalendis Ianuariis 365 ad finem eiusdem anni. Et sic protinus nunquam a Februario ad Februarium, sed semper ab Ianuario ad Decembrem distinguit annos. Quare consecrationem Damasi, episcopi Romani, Kalendis Oct. anno 366 factam, non tertio (Febr. 366 ad Febr. 367), sed secundo Valentiniani anno (Ian. 366 ad Dec. 366) adscribit; item nominationem Gratiani die 24 Augusti anno 367 factam anno Valentiniani tertio (Ian. 367 ad Dec. 367), non quarto (Feb. 367 ad Febr. 368) adsignat; item mortem Valentiniani I ipsius (17 die Nov. 375) undecimo eius anno, consulari scilicet anno 375 adtribuit. Ergo decimus Valentiniani annus est annus consularis 374 (*Gratiano Augusto III et Equitio consulibus*) eoque anno Hieronymo teste Ambrosius episcopus consecratus est. Neque inde oriri potest dubium, quod Hieronymus annum Valen-

¹²⁵) cf. Campenhausen 90—92; Palanque 484—487.

¹²⁶) Hieronymi Chronici editiones: R. Helm, *Griechische Christliche Schriftsteller* 24, I, 1913, p. 247, 16—18; Jo. K. Fotheringham, *London* 1923, p. 329.

tiniani decimum simul Abrahami bismillesimum trecentesium nonagesimum nominet. Nam haec utriusque editoris, Helmii et Fotheringhamii, numeratio non verum Hieronymi textum reddit, sicuti alibi fusius ostendi¹²⁷). Nam ex fine Chronici apparet hos Abrahami annos de fine, non de initio annorum intellegendos esse, ita ut usque in annum 378, *usque in consulatum Valentis VI et Valentiniani iunioris iterum*, id est usque in finem huius anni 378; colligantur anni 2395 ab Abrahamo, et consequenter in finem anni 373 anni 2390.

2. Atque cum hoc antiquissimo Hieronymi testimonio mire concordat tota memoria ab ecclesia tradita, qua Ambrosium pridie Kalendas Novembres baptizatum et VII. Id. Decembres episcopum consecratum esse adfirmatur. Nam ante annum fere millesimum episcopi diebus dominicis consecrari solebant¹²⁸) neque ulla erat ratio, cur Ambrosius ab hoc usu recederet, cum iam per aliquos menses consecrationem distulisset. Dies vero a. d. VII. Id. Decembres, qui ab omnibus martyrologiis consecrationi Ambrosii dicatur, anno 374 erat dies dominica, nèque vero anno 373. Quare secundum omnes historicae artis rationes iudicandum est Ambrosium die 7 Decembris anno 374 episcopum Mediolanensem creatum esse.

3. Quae cum ita sint, certe fieri non potuit, ut Satyrus iam mense Februario anni 375, ut putat Palanque, moreretur. Nam aliquos menses intercessisse necesse est a consecratione Ambrosii, donec Prosper quidam Africanus et comperit eam et *sacerdotii* eius occasione, ne debita solveret, recusavit et hoc Mediolanum nuntiatum est et Ambrosii Satyrique fratris

¹²⁷) cf. *Ambrosiana, Scritti di Storia, Archeologia ed Arte pubblicati nel XVI Centenario della Nascita di Sant' Ambrogio, Milano 1942, 96—112.*

¹²⁸) cf. Th. Michels, *Beiträge zur Geschichte des Bischofsweihetages im christlichen Altertum u. Mittelalter (Liturgiegeschichtl. Forschungen X, 1927).* — J. Halkin, *Analecta Bollandiana LII, 1934, 400; LV, 1937, 116 sq.*

coniuncti conatus rei litteris componendae ad irritum ceciderunt et Satyrus iter iniit et fecit et post naufragium et morbum gravem Mediolanum reversus paulo post mortuus est¹²⁹). Contra putandum est recusationem Prosperi non ante Februarium anni 375 Ambrosiis innotuisse, eo fere tempore, cum pensiones annuae anni praecedentis solvendae fere erant. Si enim iam mense Decembri anni 374 Prosper Ambrosium episcopum factum esse comperit et iam pensionem anni 374 solvere recusavit, hoc certe ante Februarium Mediolanum non potuit nuntiari. Sed ne haec quidem rerum celeritas probabilis videbitur esse ei, qui pensaverit et innocentiam Ambrosiorum clementiamque et maximas illas difficultates in exigenda et obtinenda pecunia a debitore obstinato et longinquo, qualis erat ille Prosper, cum iter Africanum Satyri exposceret. Immo ad totum illud negotium praeparandum et tractandum et conficiendum etiam aliquot annis opus fuisse minime mirabimur, cum hodie quoque commercio litterarum et itinerum tantopere perfecto in exigendis debitis complures anni saepissimè labantur.

4. Sed etiamsi tempus consecrationis Ambrosii non respicias, orationes nostrae anno 375 ideo conscriptae esse non possunt, quia tres *De Virginibus* libri, primum Ambrosii episcopi opusculum, non prius quam tertio episcopatus anno editi sunt¹³⁰).

¹²⁹) ExcF. I 24: Ergo Prosper *sacerdotii* Ambrosii occasione ex Ambrosiorum patrimonio Africano abstulerat quaedam, *efficaciam* 'duorum', i. e. Ambrosii Satyrique, epistulis sane temptatam, spreverat, et 'quae ambo nequiverant concludere', Satyrus solus in Africa implevit. — I 26: De itinere Satyri. — I 27 De naufragio redeuntis (NB. I 44 de priore quodam naufragio agitur). — I 16 sq.: De morbo Satyri redeuntis et de morte eius paulo post reditum secuta.

¹³⁰) *De Virginibus* libros conscripsit *nondum triennalis sacerdos* (II 6, 39) e *sententia scribendi aliquid, muta diu ora laxandi*, fructum demum post triennium ferendi (I 1, 1—3). — *Ac fortasse, ait, miretur aliquis, cur scribere audeo, qui loqui non queo* (I 1, 4). Nec mirum est eum tres fere annos cunctatum esse, quippe qui *raptus de tribunalibus* scientiam sacram

5. Accedit, quod barbarorum incursiones, de quibus I 30—32 agitur, nullo modo cum Quadorum et Sarmatum seditione anni 374 et 375 componi possunt. De itinere enim Satyri hoc constat, primum hieme eum ex Africa revertisse, cum *ardere bello Italia diceretur*, ut *consortem se fraterni discriminis exhiberet* (I 32), *patiens iniuriae, negligens frigoris* (I 50), *veteri et sentinoso navigio* (I 26), deinde eum ante hiemem Mediolano profectum esse, quo tempore periculum belli vel incursionis barbarorum nondum ei timendum erat, cum is, qui hoc periculo in Africa audito confestim ad fratrem properavit, fratrem, si hoc periculum iam exstitisset, numquam reliquisset neque ei ab Ambrosio iter permissum esset (I 26), postremo Satyrum autumno Mediolano profectum esse, cum ante hiemem, ut modo audivimus, abierit, neque vero multo ante hiemem, quoniam acceleranda ei erant negotia, ut audito rumore bellico ipsa hieme in Italiam reverteretur (I 50).

6. Haec autem omnia non congruunt cum Quadorum Sarmatumque tumultibus, qui iam aestate anni 374 coepti, exeunte autumno imperatori prope Basileam agenti nuntiati, non ad Alpes Iulias aut Italiam versus, sed contra provinciam Valeriam prolati, in fine eiusdem anni ita defervuerant, ut imperator *veris gestorum nuntiis* acceptis Treveros ad hiberna discederet¹³¹⁾ nec nisi *pubescente iam vere profectus per tres*

nondum adeo calleret, ut eam libris proponere conveniret. — Ac videmus etiam in ExcF. eum iam in hac scientia adeo profecisse, ut illecebrae doctrinas theologicas vel medio in sermone funebri proponendi non resisteret. Etiam hac orationum nostrarum indole ostenditur eas primo episcopatus anno neque concipi neque edi potuisse. — cf. etiam Ihm, *Studia Ambrosiana* 36 sq.

¹³¹⁾ Quod ergo Seeck l. c. (not. 124) p. XLIX dicit Sarmatas Quadosque usque in autumnum anni sequentis, scil. 375, provincias Italiae finitimas vastasse, aut Palanque p. 489 Sarmatas hieme anni 374 incursiones renovasse, quibus confinia Italiae, Alpes Iuliae, vicinia Venetiarum tangi potuissent, fontium testimonio repugnat. Unde Hieronymus quoque rebellionem Quadorum Sarmatarumque soli anno 374 ascribit, ad annum Valentiniani XI (375) dicens: *Quia superiore anno Sarmatae Pannonias vastaverant, idem consules permansere.* — *Pannoniae* dioecesis est, ad quam

continuos menses aestivos apud Carnuntum ageret, ut denique Quados in suis ipsorum finibus puniret magis quam reprimeret (Ammian. Marc. XXIX 6, 6—XXX 5, 13). Sarmatae vero, iam priusquam Carnuntum advenit, in ipso itinere per legatos pacem ab imperatore petiverant (id. XXX 5, 2). Nihil igitur de discrimine ineunte hieme orto, ipsa hieme et ipso tempore orationis funebris crescente (ExcF. I 31); sed aestate incipit, autumno decrescit, hieme et vere evanuit istud periculum.

7. Nec magis hieme coepit periculum Gothicum anni 378 vergentis ad 379, sed ipso autumno post infelicissimam pugnam Adrianopolitanam iam Italiae confinibus imminabat adeo, ut Satyrus eo autumno in tanto discrimine rerum Mediolano discedere non potuisset¹³²).

8. Superest igitur una barbarorum incursio intra primos episcopatus Ambrosii annos, quae *autumno vergente in hiemem* anno 377 coepit, cum Gothi duce Fritigerno per fauces Balcani cum Taifalorum, Hunnorum, Alanorum manibus *vastabundi omnes per latitudines Thraciae pandebantur impune . . . rapinis et caedibus sanguineque et incendiis et liberorum corporum corruptelis omnia foedissime permiscentes*, quorum fama crudelitatis, eodem Ammiano teste, qui tunc Romae agebat, totam Italiam pervasit. *Quae temporum rabies velut cuncta cientibus Furiis ad regiones quoque longinquas progrediens late serpebat. Et iam Lentienses, Alamannicus populus, tractibus Raetiorum confinis, per fallaces discursus violato foedere dudum concepto conlimitia nostra temptabat, quae clades hinc exitiale primordium sumpsit.* Qui imperatorem Gratianum *Februario mense* cocgerunt copias iam contra Gothos in Pannoniam praemissas revocare et magno cum exercitu quadra-

pertinebant Pannonia prima, secunda, Valeria, Savia; Quadi vero et Sarmatae in solam Valeriam progressi erant (Ammian. l. c. in textu).

¹³²) Tum enim vere *ad usque radices Alpium Iuliarum* Gothi victores digressi ipsi Italiae imminere videbantur: Ammian. Marc. XXXI 16, 7. Hunc locum Seeckius et Palanquius per errorem ad annum 374 videntur rettulisse.

ginta (vel septuaginta) milibus resistere, donec eos apud Argentariam mense Maio devicit. En periculum ab Ambrosio depictum, quod 'autumno vergente in hiemem' coepit, hieme auctum est, Februario et Martio mensibus anno 378 tantopere crevit, ut 'Alpium fauces', per quas Lentienses brevissimo tempore in Italiam invadere poterant, 'arborum concaedibus munitas' esse minime mireris. Accedit, quod crudelitatum rumores de hac barbarorum incursione per Italiam vagantes ab utroque auctore, Ammiano et Ambrosio, similibus prorsus verbis describuntur¹³³).

9. Ergo Satyrus, antequam priorem illum Gothorum impetum, id est anni 377, factum esse nuntiatum est, ineunte autumnio anno 377 in Africam profectus, postquam fere mense Decembri fama illius periculi in Africam pervenit, re celerrime composita media hieme rediit. Sed naufragio morboque periculoso in itinere correptus non ante finem Ianuarii anno 378 Mediolanum revertit, et antequam *urgeri Italiam tam propinquo hoste*¹³⁴), Lentiensibus scilicet, et *in Alpium vallo summam . . . salutis consistere cognitum est*, id est ante finem Februarii anni 378 diem supremum obiit. Quod autem 'a Symmacho, viro nobili', eius 'parente', retinebatur, *ne in Italiam rediret, in periculum tenderet, in hostem incurreret*, hoc

¹³³) De tota Gothorum invasione cf. Ammian. Marc. XXXI 8—10; locos supra adlatos invenies XXXI 8, 6; 10, 1 sq.; de fama crudelitatis XXXI 8, 7—8: *Tunc erat spectare . . . attonitas metu feminas flagris concrepantibus agitari, fetibus gravidas adhuc in maturis, antequam prodirent in lucem, impia tolerantibus multa. Implicatos alios matribus parvulos et puberum audire lamenta puellarumque nobilium, quarum stringebat fera captivitas manus. Post quae adulta virginitas castitasque nuptarum ore abiecta flens ultima ducebatur, mox profanandum pudorem optans morte, licet cruciabili, praevenire.* — Ambrosius ExcF. I 32: *rapi virgines et avulsos a complexu parentum parvos liberos supra tela iactari, incestari sacrata deo corpora et senilem viduae maturioris uterum in usus desuetos onerum redire, non pignorum.*

¹³⁴) ExcF. I 31: *Si nunc urgeri Italiam tam propinquo hoste cognosceres, . . . quam doleres in Alpium vallo summam nostrae salutis consistere eqs.*

de Symmacho iuniore intellegendum videtur, quippe qui tot et tanta in Africa haberet latifundia, ut, qui alios monebat, ne in gravi patriae periculo in Italiam redirent, eum certe ipsum quoque Italiam fugientem ab hieme 377 ad ver 378 in agris Africanis commoratum esse putandum sit¹³⁵).

Habita est igitur laudatio fratris prior ipso die funeris mense Februario anno 378, posterior *die septimo* post (ExcF. II 2 l. 3).

10. Quodsi consideraveris longitudinem orationum, in quas vel legendas tantum, in alteram plus horam unam, in alteram plus duas inpendas, si sacrae scripturae textus longissimos verbo tenus adlatos¹³⁶), si quosdam in super locos, quibus vel scribentem, non loquentem, vel iam longius a fratris morte distantem¹³⁷) se inducit Ambrosius, si animadverteris denique veram *orationem in oratione* esse II 50—131¹³⁸), non dubitaveris, quin hae laudationes, uti mos erat antiquis auctoribus

¹³⁵) ExcF. I 32: *Qui cum a viro nobili revocareris, Symmacho, tuo parente* eqs. — Nomine *parens* nihil dicitur de maiore aetate aut dignitate Symmachi, sed simpliciter *propinquus* significatur, velut I 52: *si forte aliquam subito veniens offendisset parentem*; vel Exa. VI 7, 40 (p. 232, 2 Sch.); Hieronym. II in Rufin. 2; et sim. — Symmachus maior anno 376 mortuus erit. — De villis et latifundiis Symmachorum Africanis cf. Seeck l. c. nota 123. p. XLV sq. — Gabenon, *Symmaque et son oeuvre*, Paris 1921 p. 10 observavit Symmachum valde amasse Africam suam. — Epistulae Symmachi hieme 377/78 scriptae (I 18; III 17; VII 66; I 49; III 47; I 85; I 22; I 20; I 19) non obstant, cum solae epp. VII 66 et fortasse I 85 in Italia incerto anni tempore scriptae sint. Constat sane Symmachum laudationem Gratiani post victoriam ad Argentariam reportatam Romae Maio 378 habuisse eumque post mortem patris (376) semper fere a negotiis publicis abstinuisse saepe morbis quoque afflictum; unde magis probabile est eum brumali tempore in Africa commoratum esse, praesertim in tam periculosis rerum Italicarum temporibus.

¹³⁶) ExcF. I 66. 69; II 66. 71. 75. 86. 107. 121.

¹³⁷) ExcF. I 73 *mihī conquerenti vergente quodam iam in occasum die* eqs. ipso funeris die dictum esse nequit; II I *Superiore libro* ...; II 42 *ipso libro, quo alios consolor*; al.

¹³⁸) cf. G. M. Carpaneto, *Le opere oratorie di S. Ambrogio*, Didaskaleion 1930, I p. 73.

Ambrosioque ipsi¹³⁹), postquam habitae sunt, auctae et retractatae sint. Quare ad earum editionem uno alterove mense post mortem fratris opus fuisse censendum est.

11. De dispositione et de ratione, quae inter hos sermones et antiquorum laudationes funebres vel consolationes philosophorum, praesertim Ciceronis et Senecae, intercedat, optime scripserunt ii, quos supra laudavimus¹⁴⁰). In adnotandis autem illis similitudinibus haud parci fuimus, etiamsi episcopo Mediolanensi non omnes et singulos illos locos ob oculos versatos esse, sed potius eum omnibus iis rebus, quas in eloquentiae scholis didicerat, imbutum scripsisse nobis persuasum est. Ceterum praeter hos fontes antiquitatis eum procedente opere magis magisque etiam Christianos libros adhibere ex adnotatione nostra perspicies.

12. Utramque orationem uno eodemque tempore editam (ExcF. I et II) ab Ambrosio ipso *De Excessu Fratris* inscriptam esse constat. Sic enim antiquiores codices testantur (cf. p. 209). Quod igitur Ambrosius ipse in EPs. XII 1, 51 de libris *Consolationis et Resurrectionis*, Augustinus quoque de *eo opere, quod scripsit de resurrectione* loquitur (De Pecc. Origin. 41, 47 CSEL 42, 205, 12), ibi argumentum librorum, non inscriptio indicatur, sicut libros Paen. ab Augustino *Contra Novatianos* ex argumento vocari supra vidimus (supra II 1, 3 praef.).

13. Sepultus est Satyrus *ad laevam* S. Victoris martyris, addito, fortasse ab Ambrosio ipso, titulo, qui in collectione Lauriaca conservatur (cf. Bücheler, Carm. Lat. epigraph. n. 1421; CIL V p. 617, 5; De Rossi, Inscr. Christ. Urb. Romae II 162):

URANIO SATYRO SUPREMUM FRATER HONOREM
MARTYRIS AD LAEVAM DETULIT AMBROSIUS.
HAEC MERITI MERCES UT SACRI SANGUINIS UMOR
FINITIMAS PENETRANS ADLUAT EXUVIAS.

¹³⁹) cf. quae supra de libris Sacr. et Myst. exposita sunt (praef. I 2, 8),

¹⁴⁰) cf. not. 123.

2. De codicibus librorum *De Excessu Fratris*

Libros *De Excessu Fratris* iisdem fere codicibus, quibus libros *De Paenitentia*, ad memoriam nostram pervenisse iam supra indicavimus. Sed ad illos codices, qui totum opus continent, accedunt alii, quibus partes tantum conservantur, sive liber primus et alterius paragraphi 1—53 usque ad verba *dei munus est*, sive libri alterius solae paragraphi 53—135 incipientes post ipsa verba modo laudata inde a verbis *Prima igitur resurrectionis fides . . .* sub inscriptione *De resurrectione*, sive libri alterius paragraphi 106—126 inde a verbis *sed adversus spiritualia nequitiae* usque ad verba *ut quia ipsa se moveat et semper moveatur* inserta in librum Paen. I, quos codices supra in mss. Paen. nr. 14—19 enumeratos et sub familia *A* Paen. descriptos invenias.

Ex libris igitur mss plus centum repertis et examinatis hi in adnotationem criticam recepti sunt viginti duo, plerique sane tantum lectionibus maioris momenti allatis:

- B* 1. Bononiensis 32 saec. VII = Paen. nr. 1 *B*, quem contulit *C. Sch.*, examinavi ipse ex im. phot.
- P* 2. Parisinus bibl. nation. Lat. 12137 saec. IX membr., 150 fol., 256/210 mm, olim S. Germani a Pratis 204, prius S. Petri Corbeiensis, quem contulit *C. Sch.*, continet ff. 1—25^v Noe, 25^v—60^v Abr., 60^v indicem, ex quo apparet in hac prima codicis parte fuisse etiam Isa., Bon., Fug., Iac., Paen., cf. *C. Sch.* CSEL 32, 1 p. LXI; 32, 2 p. XXIII; nova manu eiusdem aetatis adiunguntur ff. 61^v—75^v Apl., 75^v—90 Ioseph, 90—99 Pat., 99—128^v ExcF., 128^v—135^v Epp. 74, 75, 78, 80, 26; tertia manu paulo recentiore ff. 136^v—148^v Inc. (mutil. desinens in verbis § 115 *commorantes in ea*).
- D* 3. Parisinus bibl. nation. Lat. 11624 saec. XI membr. = Saer. nr. 19 *P*, quem contulit *C. Sch.*
- O* 4. Oxoniensis Bodleianus 137 saec. XII membr. = Paen. nr. 6 *O*, quem contulit *C. Sch.*
- L* 5. Lauduncensis 178 saec. XII = Paen. nr. 7 *L*, quem contulit *C. Sch.*

6. Oxoniensis Bodleianus 762 saec. XIII membr., VII + *F* 282 fol., 255/210 mm, ortus in Ely(?) (f. 272 terrae motus in Ely notatur anno MCCXLVII factus); quem contulit *C. Sch.*; continet ff. 1—26 Abr., 26—47 Ioseph, 47—62^v Pat., *cf.* CSEL 32, 1, p. LXVIII, 62^v—105 ExcF., 105—124 Ep. 63, 124—138 Bon., 138—148^v Augustin. De cura mort., 148^v—150 Capitula operis theologici, 150—275 Fid., Spi., Inc., 275—278 tractatum theologicum.

7. Coloniensis ecl. cathedr. 38 saec. X = Paen. nr. 8 *C* *C*, quem contulit *C. Sch.*, examinavi ipse ex im. phot.

8. Herbipolitanus Mp. th. f. 26 saec. XI = Paen. nr. *H* 9 *H*, quem contulit *C. Sch.*

9. Montepessulanus 305 saec. XIII, quem contuli *W* ex im. phot., eosdem libros continet ac *C* et *H*, ex quo ipso descriptus videtur admixtis aliorum lectionibus ac propriis.

10. Avenionensis 276 saec. XI = Paen. nr. 11 *X*, *X* quem contuli ex im. phot.

11. Turonensis 267 saec. X vel XI membr., 116 fol., *K* 345/280 mm, binis columnis pulcherrime scriptus, olim S. Gatiani Turonensis 121, quem contulit *H. Sch.*, examinavi ipse ex im. phot., continet ff. 1—37 ExcF., 37^v—43 Fragm., 44 vac.; f. 45 incipit alter codex, olim S. Gatiani 122, de quo *cf.* L. Delisle, *Notices sur les mss disparus de la bibliothèque de Tours, Notice XXXI p. 46*: Insunt Recognitiones Clementinae in Latinum translatae.

12. Augiensis CXXX (Reichenau, nunc Caroliruhensis) *E* saec. X membr. 'formae oblongae', 124 fol., de quo *C. Sch.* CSEL 32, 1 p. LXXVIII; contulit *C. Sch.*, continet ff. 2—18 Isa., 18—49 Bon., 49—67 Fug., 67^v—97 Iac., 97—101 Epp. 80, 26; 101—123^v ExcF. usque ad II 53 *dei munus est*.

13. Parisinus bibl. armamentarii 1244 saec. XI membr., *A* 191 fol., 262/200 mm compluribus manibus scriptus, olim monasterii Cluniacensis 119, de quo L. Delisle, *Le Cabinet des mss de la bibl. nation. II p. 463 col. a*; contulit *C. Sch.*,

continet Epp. LXXXII, quarum numero includitur ff. 146—172 ExcF., 183—191 Theo.

Q 14. Vaticanus Ottobonianus Lat. 107 saec. IX vel X membr., 42 fol., 370/310 mm, ex bibliotheca Reginae num. 75, quem contuli ex im. phot., continet ff. 1—25 Varia de sancta cruce, 25—34 Ambr. Epp. 40, 21, Serm. contra Auxentium, Ep. 20; ff. 35—42^v ExcF.

Y 15. Bruxellensis, Bibl. Reg. 952 saec. XI membr., 86 fol., 250/170 mm, olim Canonicorum Regularium 'Vallis S. Martini in Lovanio' (cf. f. 44. 86), quem contulit C. Sch., continet ff. 1—14 ExcF. II 53 *Prima igitur resurrectionis fides* eqs. — 135, inscr. *De resurrectione*, 14—41^v Int., 41^v—58 Tob., 58—86^v Apl. I et II.

T 16. Trecensis 284 saec. XII membr., 115 fol., 350/260 mm, olim Claraevallensis (Clairvaux) F. 45, quem contulit W. Weinberger(?), continet ff. 1—30^v Noe, 30^v—73 Abr., 73—83^v Pat., 83^v—93 Contra Auxent., cum Ep. 20; 93—106 ExcF. II *De resurrectione*, ut Y, 106—111^v Apl. I et II, 111^v—115 Tob.

VRSMGN 17. — 22.: Codices Paen. nr. 14—19 V, R, S, M, G, N cum interpolatione ExcF. II 106 *sed adversus spiritualia* — 135 *et semper moveatur*, collati a C. Sch. et H. Sch., ut in libris Paen.

18. Horum omnium codicum genera classesque ac familiae eodem fere modo quo in libris Paen. distinguuntur.

Σ Genus autem Σ, duce eodem Bononiensi B, caret hic familia Θ, in cuius locum succedunt alii codices inter se non propinquiores quam ceteri eiusdem generis, scilicet P et D; atque codicibus O et L, quos supra inter codices librorum Paen. descripsimus, adiungitur novus F. Totum autem hoc genus codicibus *BP DOLF* exhibitum quibusdam lacunis communibus¹⁴¹),

¹⁴¹) Lacunae generis Σ: I 34 l. 7 *nos*; II 3 l. 5 *ubi*; II 42 l. 7 *desidero alt.*; II 94 l. 11 *quod — habet alt.* (homoeoteleuton); II 97 l. 12 *non*; II 124 l. 4 *non*. — Videmus lacunas parvas et paucas esse.

pluribus coniecturis ex scribarum mendis enatis¹⁴²), plurimis aliis mendis deformatum¹⁴³) cognitu facile est.

19. Ex altera parte longe maximus numerus librorum mss generis *I* est, supra inter codices Paen. descripti, nisi *I* quod in locum Bambergensis 6 (Paen. *K*) succedit Montepesulanus 305 *W*, et in locum Turonensis 271 (Paen. *Y*) Turonensis 267, *K*. Hoc igitur genus ex codicibus *CHWXK* compositum ipsum quoque aliquibus lacunis ac mendis, multis etiam coniecturis communibus¹⁴⁴) agnoscitur.

Unde iam manifestum est utroque genere ad restituendum genuinum Ambrosii textum opus esse.

¹⁴²) Coniecturae generis Σ : I 2 l. 4 *occidi* (*occidere cet. recte*: elocutio poetica ut Val. 26. 33. 35); I 3 l. 8 *impietas* (sensu negativo interrogationis rhetoricae non intellecto); I 24 l. 3 *quem*; I 31 l. 8 *concaedibus* (rei militaris vocabulum, cf. Veget. 3, 22; Tac. Ann. I 50, 1; Ammian. XVI 11, 8; XVII 10, 6)] *congeribus*; I 34 l. 2 *revellar* (vox poetica)] *evellar*; I 37. l. 14 sq. Nescio qua enim expressione mentis, qua corporis similitudine] *nescio quam enim expressiorem mentis quam corporis similitudinem* (non intellecto pronomine *nescio qua* = *aliqua*); I 41 l. 3 *nulli laederes os* (cf. Ter. Ad. 864)] *nullum laederes*; I 43 l. 11 *resoluta tabulam*] *resoluta tabula* (deficiente sic obiecto verbi *requirens* l. 10); I 44 l. 10 *referenda gratia* (ex Cic. De Off. I 47)] *ad referendam gratiam*; II 5 l. 4 *salum*] *cursu* (non intellecto verbo poetico *salum* = *mare*); II 20 l. 1 sq. *esto tamen, maneat*] *tu tamen mane*; l. 2 *perpes]* *expers*; II 66 l. 5 *in terrae fossu* ($\dot{\epsilon}\nu\ \gamma\tilde{\eta}\varsigma\ \chi\acute{\omicron}\mu\chi\tau\iota$)] *in terra defossi*; al.

¹⁴³) Alia menda generis Σ : I 5 l. 8 *liberum* (= *liberorum*) *sortem*] *liberam sortem*; I 22 l. 3 sq. *non adsueta gratia, non]* *non ad sanctam gratiam*; l. 4 *praenitebat]* *paenitebat*; l. 6 *nos]* *non*; I 30 l. 10 *ad]* *ob*; I 41 l. 6 *deferres]* *differres*; I 53 l. 2 *expeteret]* *expectaret*; I 55, l. 6 *quodsi]* *quod*; II 14 l. 2 *angunt]* *agunt*; II 55 l. 10 *a nimio]* *annui*; *ardore]* *ardorem*; II 74 l. 15 *mergerent]* *eligerent*; II 91 l. 8 *pro laetio]* *prolixiore*; II 97 l. 15 *servare dilectos* (cf. l. 14 *quos diligimus*; Vgs. I 7, 32; II 2, 16)] *servari dilectus*; II 128 l. 6 *iracundiam]* *verecundiam*; II 135 l. 8 *siti]* *sit ut*; al.

¹⁴⁴) Lacunae generis *I*: I 26 l. 5 *fluctibus* — *animum*; I 49 l. 2 sq. *praefecturae sublimis*; II 34 l. 9 *aere*; II 53 l. 1 *adtributa est*; II 71 l. 6 sq. *prophetiza super ossa ista]* *sta*.

Menda generis *I*: I 72 l. 8 *offeris]* *offenderis* (*offunderis, effunderis, ostenderis*); II 33 l. 5 *moramur]* *videmur*; l. 15 *habitare]* *habere*; II 97 l. 10 *percussus]* *percussit*; II 107 l. 2 *conicientes]* *conscientes*; II 114 l. 16 *mutuetur]* *meretur*; II 118 l. 5 *horum]* *hortum*; II 126 l. 7 *iustove]* *et iusto vitae*; al.

20. De singulis autem utriusque generis libris mss hoc *P* dicendum videtur: *P* multis quidem ac minoribus erroribus cum *B* concordat, sed manu prima tot propriis vitiis infectus est, ut eum ex *B* ipso derivatum esse vix credas et correctorem altero codice, praesertim ad lacunas explendas, usum *D* esse suspiceris¹⁴⁵). Codicis autem *D* amanuensis linguae Latinae non ignarus, quae non intellexit, omisit aut proprio Marte coniecturis correxit, tamen suis quoque mendis laborat.¹⁴⁶) *O* *O* magis quam in libris Paen. in genere Σ manet et paucis *F* lacunis ac vitiis suis deformatur¹⁴⁷). Denique *F* a codice *D* ita pendet, ut ex ipso quidem descriptus non sit, sed ex altero

Coniecturae: I 29 l. 9 commendatum] *add. spiritum*; I 37 l. 12 conscia mente] *conscientia teste*; I 57 l. 4 forma et expressio] *forma expressior*; II 18 l. 5 laetiorum] *laetitiae*. II 23 l. 1 patria] *add. fratre* (non intellegens voce *parentibus* omnes comprehendi propinquos nec fratrem a Iacobo desiderari, cum ab eo persecutionem patiatur); II 29 l. 7 praeterierunt] *praetereunt* (ex *Vulg.*); II 44 l. 2 gravior] *gratiosa*; II 60 l. 5 putantes] *putatis*; II 76 l. 2 commercia (cf. EPs. 118 19, 1; ELuc. VI 47)] *in artus*; II 104 l. 10 vindicandus] *explicandus*; al.

¹⁴⁵) *P* multis quidem, etiam minusculis mendis cum *B* congruit, ut I 21 l. 13 videremur] *videre*; I 25 l. 5 quia maturo] *quiamator a.c.m*2; al.; tamen ante correctionem manus 2 tot vitiis novis infectus est, ut ex *B* ipso descriptus esse vix possit, velut I 5 l. 17 sq. adfectibus consecratus] *adfectibus congregatus*; I 24 l. 11 eriperis] *eripies*; I 49 l. 2 auditorio] *adiutorio*; I 7 l. 5 quibus indivisum] *qui divisum*; I 15 l. 14 meritis] *muneribus*; al. — Manus 2 explevit lacunas, velut I 11 l. 7 *altissimus*; I 22 l. 11 *procedere*; II 28 l. 5 sq. *quis* — *abessalon*; al.

¹⁴⁶) *D* corrigere studebat I 3 l. 4 perfunctus] *perfruitus*; I 4 l. 2 naturae] *add. ei*; I 5 l. 9 instituite] *institute BPa.c., instruite D*; I 15 l. 2 feceram] *reliqueram*; I 22 l. 4 praenitebat] *paenitebat BPL* alique, *renitebat D*; I 51 l. 4 conceditur] *liceat*; al. — Omisit e. g. I 6 l. 1 *mi*; I 25 l. 1 *nos*; I 31 l. 10 *discrimine*; I 32 l. 1 *haec*; I 43 l. 3 *in*; al. — Ex altero genere recepit aliqua, velut I 3 l. 8 *pietas*; I 5 l. 1 *solus*; I 41 l. 3 *nullius*; al.

¹⁴⁷) *O*, qui codici *B* est proximus (cf. I 5 l. 7 *supremus*; I 9 l. 1 *quod*; I 16 l. 9 *cohartavit*; I 30 l. 8 *sic*; I 47 l. 8 *exsultasset*; al.), paucis lacunis ac mendis deformatus est, nisi quod interdum coniecturis aberrat, velut I 10 l. 1 non] *aut non*; I 37 l. 15 qua *alt.*] *quam BPCF, atque O*; I 41 l. 2 *utra*] *ultra*; I 47 l. 6 locorum] *loci lucrum*; al.

libro ms, ex quo *D* et ipse derivatur¹⁴⁸). Codex *L* etiam hic *L* magis quam ceteri ex genere *I* pendet et interdum suis coniecturis textum sanare studet.

21. Generis *I* vero codex *C* potissimus est, cum, etiamsi *C* multis vitiis ex fatigatione scribae ortis depravatus est, tamen minime omnium codicum generis sui textum obscuraverit¹⁴⁹). De *H* et *X* eadem valent, quae supra in describendis codicibus *H*, *X* Paen. dicta sunt¹⁵⁰). Ex *H* autem, fortasse ipso, derivatur *W*, *W* cuius scriba alia ex genere *Σ* hausit, alia sua sponte mutavit¹⁵¹). Eruditi autem hominis recensio est textus codicis *K*, qui, etsi *K*

¹⁴⁸) *F* cum *D* facit I 1 l. 10 timebamus] *timebam*; I 5 l. 14 perpetua; I 11 l. 9 qui; I 37 l. 15 qua enim] *quae*; I 42 l. 9 potuissent] *potassent*; I 55 l. 6 accipitres] *acceptores*; al. — Cum tamen *F* neque coniecturas neque lacunas codicis *D* exhibeat, ex ipso solo non potest esse descriptus.

¹⁴⁹) Menda codicis *C* plerumque errore scribae orta sunt, velut I 1 l. 11 consummatum] *consumptum*; I 2 l. 6 solis nobis] *nobis solis*; I 8 l. 8 sollicitus] *sollitus*; I 10 l. 7 praecatio] *praedicatio*; I 15 l. 12 testabaris] *tristabaris*; I 19 l. 11 nequivi] *neque vim*; I 19 l. 15 percuteret] *percuret*; al. — Eos huiusmodi errores, qui iam manu l correcti sunt, in adn. crit. non recepimus. — Coniecturas paucissimas esse observes, velut I 1 l. 3 memineram] *add. quippe eum*; I 8 l. 6 labore] *add. enim*; I 16 l. 9 coartavit] *cohorruit*; I 22 l. 6 fraternae oblitus absentiae] *fraternae absentiae impaciens vel inmemor*. — al.

¹⁵⁰) *H* saepe coniecturis utitur, velut I 1 l. 5 et] *sed*; I 8 l. 11 pendebas] *inpendebas*; I 20 l. 9 fabricis] *publicis*; I 22 l. 6 fraternae oblitus absentiae] *fraternae absentiae impatiens vel non inmemor* (cf. *C* not. 149); al. — *X* inter duo genera fluctuat, multis magnisque lacunis infectus, velut I 5 l. 9 non potestis; I 12 l. 4 sq. idem — *patre*; I 18 l. 4 sq. commendabiliorem — *credam*; I 49 l. 3 sublimis; al. — Interpolavit quoque, velut I 5 l. 17 adfectibus] *fletibus adfectibus*; I 12 l. 7 docet] *add. dicens*; I 21 l. 7 quadam] *add. non*; II 110 l. 6 sq. non raucum] *nostrarum vocum*; al. — Mendorum eius permultorum pauca recepi.

¹⁵¹) *W* ex *H* pendet e. g. I 3 l. 11 sortis] *fortis*; I 8 l. 13 adulatio] *add. est*; I 16 l. 4 soror] *add. Marcellina*; I 20 l. 9 fabricis] *publicis*; I 21 l. 12 vere] *fere*; I 28 l. 9 viventem] *vivere*; al. — Ex genere *Σ* videtur hausisse I 3 l. 8 impietas, cui propriam coniecturam addidit *non*; I 23 l. 6 multos sollicitus recte contra *CH* et sic saepe. — Aliae sunt coniecturae eius, e. g. I 15 l. 9 aut fortasse] *an fortassis*; I 30 l. 4 vitam] *etatem*; II 38 l. 5 vocem mulieris] *uxoris vocem*; l. 6 haec] *non*; al.

plerumque genus *Γ* sequitur, tamen nonnumquam eius menda vel ex genere *Σ* vel propriis inventis, interdum minime insulsi, sanare studet. Neque tamen suis vitiis caret, in quibus saepe familiam *YT* antiquior testis praecedit¹⁵²).

22. Denique qui supersunt codices, cum partem tantum huius opusculi exhibeant, tamen hic illic testimonium genuinae lectionis fulciunt, aut lectiones novas saepe aemulas earum, quas in textum recepimus, conferunt. Ceterum inter utrumque genus fluctuantes magis generi *Γ* quam *Σ* appropinquant.

EAQ Ac primum quidem *E*, *A*, *Q* ex eadem stirpeveniunt, *YT* inter se non descripti¹⁵³); deinde *Y* et *T*, qui finem tantum

¹⁵²) *K* ab E. K. Rand, *A survey of the Mss of Tours, Cambridge, Mass. 1929*, 195 saeculo XI adscribitur. — Textus sanandi studium apparet contra *Γ* e. g. I 13 l. 5, ubi omittit interpolationem *quasi ergo factus homo*, vel sim.; I 14 l. 8 *comitandi*; I 15 l. 7 *capio*; I 16 l. 1 *tu*; haec omnia recte contra ceteros generis *Γ* codices; al. — Coniecturae ipsius sunt I 7 l. 8 moriendi] *add. contubernia*; I 12 l. 11 sq. utrumque] *utrumque*; I 16 l. 9 coartavit] *corrui*; I 18 l. 7 obicere] *opponere*; I 22 l. 3 vultum] *multatum*; I 26 l. 8 dum celeritatem aucuparis] *cum cel. aucupares*; II 95 l. 11 quod devotio obiret] *quo devotione abirent*; al. — Eius propinquitatem cum *YT* videmus e. g. II 71 l. 6 scis] *add. ista*; II 78 l. 4 gradum] *gressum*; II 86 l. 6 *et eram cum eo om.*; al. — Neque tamen *YT* ex *K* descripti sunt, cum in multis lectionibus ei adversentur. — De vitiis eius non est, cur longiores simus, cum facile appareant ex adn. crit. neque ullius momenti sint.

¹⁵³) *EAQ* cum *Γ* saepissime congruunt, velut I 11 l. 7 quod] *quo*; I 29 l. 9 commendatum] *add. spiritum*; I 32 l. 7 fortassis; I 42 l. 6 illo] *add. fonte*; I 73 l. 2 in] *inter*; al. — Inter se ipsi non sunt descripti, cum *E* et *A* contra *Q* multis lacunis vitiati sint etiam inter se diversis, velut I 7 l. 2 *ut gratiae om. E*; I 3 l. 3 *habuerim — fratrem om. A*; I 10 l. 12 *omnes om. E*; I 21 l. 5—6 *sine — fratris aut om. A*; I 17 l. 3 *commeatum om. E*; II 28 l. 13—14 *illos — sperabat om. A*; al. — *A* libris *CHW* similior est quam *E*. *Qm 2* autem saepe ex codice *A* simili correctiones mutuatur. *E* tot scribae mendis depravatus est, ut plurima omittere coacti simus, praesertim innumeras vocalium *e* et *i*, *o* et *u*, consonantium *b* et *v* permutationes, falsas vocabulorum separationes ex scriptione continua exemplaris veteris ortas. Sed ob id ipsum, cum exemplar eorum antiquissimum fuisse probabile sit, lectiones quoque haud spernendas exhibent, velut I 5 l. 8 *liberum*; I 12 l. 6 *distant ordine, sed in unum concurrunt nomen*, falsum quidem, quia pluralibus *distant, concurrunt* unitas personae de Christo modo praedicata tolleretur.

libri II (53—135) continent, ita inter se iuncti sunt, ut *T* ex *Y* derivatum esse additis sane multis correctionibus appareat, *Y* vero ex archetypo generis *I'* simili via ac *K* et *X* provenerit¹⁵⁴). Qui ideo tantum recepti sunt, ut etiam huius familiae, ex qua Maurini nonnulla hauserunt, exempla quaedam inveniantur. De familia *Δ* supra in descriptione codicum Paen. satis *Δ* iam egimus; cuius hic aliquas tantum ex plurimis lectionum varietatibus et fere solas totius familiae communes speciminis gratia recepimus. Ceterum ipsa quoque cum familia *YT* cohaeret¹⁵⁵).

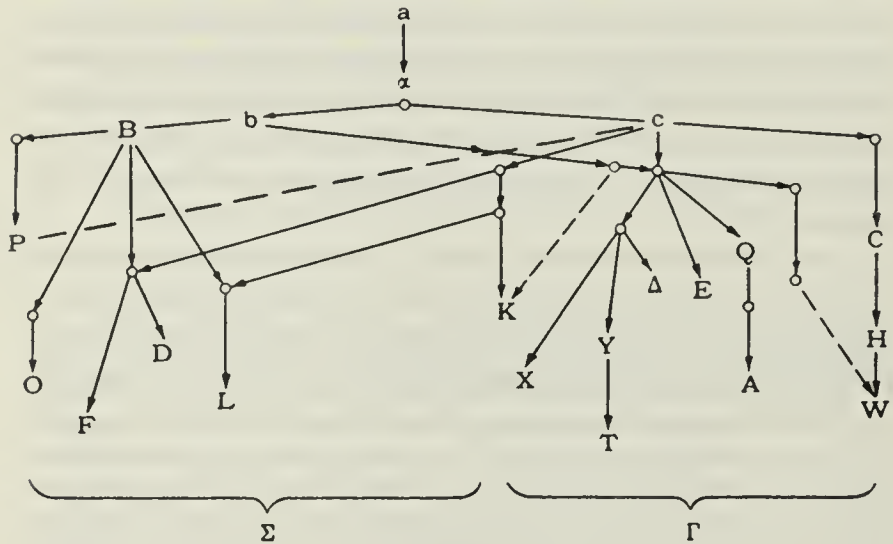
23. Utrumque autem genus, *I'* et *Σ*, interiecto archetypo quodam amborum communi ex Ambrosii ipsius editione fluxisse inde patet, quod et plerumque eorum consensu textus genuinus invenitur¹⁵⁶) et aliqui loci restant, quos in utroque genere iis-

¹⁵⁴) *YT* praeter titulum communem multis in lectionibus congruunt, ut ex adn. crit. facile apparet. — *T* manifestos errores codicis *Y* corrigere studuit, velut II 56 l. 11 vitem] vite *Y*, vites *T*; l. 8 resuscitant et] resuscitante *Y*, resuscitante et *T*; II 57 l. 10 humi arido] humando *Y* humido *T*; II 59 l. 7 aestimatione] existimare *Y*, instigante *T*; al. — Ex genere *I'* utrumque provenire non est, cur probemus, cum ubique appareat. — Codici autem *K* eos interdum appropinquare videmus e. g. II 66 l. 5 in adaperitionem] in apertione *KYT*; II 78 l. 4 gradum] gressum *KY*; II 97 l. 16 quam] quem *KY*, *T*a.c.; al. — Cum *X* quoque eos coniunctos quodammodo invenias II 72 l. 2 et motum om.; II 77 l. 12 strepitus] crepitu; II 83 l. 6 alimentis] alimento; II 93 l. 8 inluminabit tibi Christus] continges Christum II 102 l. 5 resurrexit in eo caelum om.; al.

¹⁵⁵) *Δ* cum *YT* facit II 107 l. 23 sacerdotes] sacerdotis; II 110 l. 11 tubae] add. illae; II 118 l. 4 edat] ad; II 120 l. 5 tuum] suum; II 123 l. 8 succedet] succedit; al. — Sed plurima utriusque familiae tam diversa sunt, ut neutra ex altera derivata esse possit. — Omnium huius familiae codicum *G* optimus est, ex alio codice emendatus.

¹⁵⁶) Sic etiam I 4 l. 7 sq. retinui *condicione nascendi* ob consensum optimorum utriusque generis testium (ablativus causae; variatio elocutionis!); item I 8 l. 5 *possim* (coni. potent.); II 3 l. 9 *ne* coniunctio loco *ut non* post verba efficiendi sensu verborum impediendi usurpata non raro invenitur, e. g. Caes. b. c. I 19, 5; III 37, 3; I 56 l. 4 post substant. *spiritu* neque lacunam communem, neque interpolationem inde necessariam arbitror (id quod Maurini et *Sch.* faciunt), cum enuntiato *quoniam ipsorum est regnum caelorum* satis exprimatur, cur Satyrus continentiae studuerit

dem mendis depravatos esse nemo negaverit¹⁵⁷). — En igitur stemma, in quo litteris *a* significatur Ambrosii editio, α archetypus saeculo VII prior, ex quo derivati sunt archetypi generis Σ *b*, et generis Γ *c*, unde omnes reliqui descenderunt.

(*ipsorum = eorum*), et Ambrosius etiam partes scripturae sacrae non plenas libere orationi inserere solet. — II 24 l. 2 sq. verba reginae et regis simili libertate Ambrosii in utenda scriptura censeo explicanda, nisi praeferas Ambrosium, quod Putipharem regem eiusque uxorem reginam appellavit, paulum errasse, quod non minus credibile est. — II 57 l. 10 *humi arido harenosoque* in utroque genere optime scribitur ex Sallustii imitatione Ambrosiana (Sall. Iug. 48, 3). — Neque I 39 l. 11 *conplacitum* cum C. Sch. mutandum esse in ablativum *conplacito* putaverim, sed ex contexta oratione sic intellegendum: *plerumque conplacitum* (scil. esse amicis = placuisse amicis) *ita fidem . . . servatam, ut nec fratri committeretur; erat enim fidele indicium* (scil. amicis) . . .; neque I 79 l. 8 cum eodem C. Sch. accusativum *aegritudinem* censeo addendum post verbum *aegresceret*, cum ex nominativo *aegritudo* l. 7 facile intellegatur obiectum verbi *incurreret*.

¹⁵⁷) Menda communia certe sunt I 40 l. 5 *explorata* (vulnera): hic *A* recte *inexplorata*; II 34 l. 7 *fenebrem*] *funebrem* codd.; II 37 l. 2 addendum est *non propter sententiam insequentem*; II 82 l. 2 *tubicines* pro *tibicines* item utroque genere exhibetur falso. — De loco II 16 l. 2 diu dubitavi, deficientne pars quaedam sententiae post subst. *mancipia*, sed quicquam addere destiti, quod oratori concedo, ut brevitate antithesim augeat.

24. Reliquum est, ut de iis manuscriptis, quos in adnotatione critica non adhibuimus, summam agamus, in singula genera familiasque eos distribuentes secundum numeros Tabulae codicum:

Ac primum quidem generis Σ deteriores sunt: saec. XI nr. 94 (propinquus *D*), 184; saec. XII nr. 14 (= *Pm2*), 314 (= *O*); et hi inter se propinqui: 192, 229 (cum 227 saec. XIV), 294, 297; denique nr. 93; saec. XIII nr. 61, 38, quocum saec. XIV nr. 205 multis lect. concordat; saec. XV nr. 44, 49, 181.

Deinde generis *Γ* saec. X nr. 24 (*m1* = *C*, *m2* = *H*), 77; saec. XI nr. 4, ex quo derivatur saec. XV nr. 3; saec. XII nr. 86, ex quo s. XV nr. 310; 164, 230, ex quo s. XV nr. 143 (I 1—47); 240, ex quo s. XIII 242 et s. XIV 204.

Ex utroque genere permixti, nonnumquam *EAQ* propinqui: saec. X nr. 26, saec. XII nr. 160, saec. XV nr. 32, 74, 82, 100, 111, 170, 274, saec. XVI nr. 45 (ex Amerbachio descriptus).

Ex familia *YT* saec. XII nr. 29, saec. XIV nr. 208.

Ex familia *Δ* omnes, quos supra Paen. (II 2, 27 praef.) enumeravimus.

Varie permixti, sed potius generis *Γ* sunt: saec. XI nr. 186, saec. XIV nr. 70, 99, 216; saec. XV nr. 10, 35, 105, 117, 125, 136, 176, 264, 269, 270, 285; saec. XVI nr. 8.

25. Editio princeps est *Sancti Ambrosii archiepiscopi Mediolanensis opusculum de obitu Satyri fratris sui una cum libello de resurrectione et cruce domini et de bono mortis, Mediolanii impressum per magistrum Uldericum Scinzenzeler teutonicum. Opera et impensa domini Philippi Lauagniae civis Mediolanensis Anno domini 1488. Die vero XVII. Ianuarii. Quae editio ex familia *EAQ* orta, librum *De resurrectione* (II 53 — fin.) ex codice *W* et *X* simili hausit¹⁵⁸). Cum vero multis*

¹⁵⁸) Editio princeps cum codice *X* vel *W* congruit e. g. I 3 l. 11 sortis] *fortis*; I 4 l. 12 si volo eum sic manere] *sic volo eum manere*; I 13 l. 5 ea] *add. quasi homo factus ergo (X)*; I 28 l. 4 solitudinem] *sollicitudinem*; al. — Ex coniectura videntur orta haec vel similia: I 5 l. 15 obducat] *obdulcat*;

typographi et editoris mendis deformata esset, quattuor annis post idem editor opusculum emendabat additis libris Ambrosii Fid., Spi., Inc., impressum typis gothicis multis cum compendiis, sed vel pluribus coniecturis sermonem Latinum illius aetatis arbitrio perpoliens¹⁵⁹). Utramque longe superat a Iohannes de Amerbach¹⁶⁰), et ipse quidem ex genere *I* describens, praesertim ex codice, qui codicis nostri *H* simillimus est, adiunctis aliorum et ipsius emendationibus, quae non raro in posteriores editiones transierunt¹⁶¹). Erasmi editio (in tomo III pp. 16—53) etiam hic ut plerumque Amerbachium sequitur correctis quibusdam typographi aut editoris ipsius mendis. Magis profecit Ioannes Gillotius (Divi Ambrosii . . . Omnia Opera . . . Paris. 1569, col. 454—491), qui

I 8 l. 2 seque non totum] *se quia non tortum*; I 12 l. 6 distanti ordine, sed in uno concurrat nomine] *distanti ordine sed in unum concurrentem nomine* (sic!); I 15 l. 11 nostrum] *meum*; I 28 l. 5 omnium ordinum] *hominum, ordinum*; al. — Typographi menda inutile est addere.

¹⁵⁹) *Liber Pastoralis, Libri V De Fide, Libri III De Spiritu Sancto, Liber I De Incarnationis Dominicae Sacramento, Liber I De Obitu sancti Satyri fratris sui* (= ExcF. I), *Liber I de non metuenda morte* (= ExcF. II 1—53 . . . *dei munus est*), *Liber I De resurrectione corporis* (= ExcF. II 53—126), *Liber I de bono mortis, item de resurrectione et cruce domini, expositio super Pater noster* (duo sermones), *impressum Mediolani opera et impensa Venerabilis Domini presbiteri Andree de Bosis praepositi sancte teclae, Magister vero Uldericus Scinzenzeler impressit 1492 die 16 Iunii*.

¹⁶⁰) In tomo III (Epistolae, Fid., Spi., Inc., ExcF., Paen., Vgs., Vid., ExhV., InstV., Laps., Sermones 94).

¹⁶¹) Cum genere *I* facit e. g. I 1 l. 3 memineram] *add. quippe eum*; I 2 l. 6 nobis solis; I 3 l. 2 est enim magis; I 6 l. 13 exanimatum; I 14 l. 8 conmutandi; I 26 l. 5 fluctibus — *animum om.*; II 124 b l. 6 mutari] *add. cum CHWK magnam illam interpolationem contra sectas philosophorum eqs.*; al. — Cum *H*: I 1 l. 5 et] *sed*; I 6 l. 2 omnium] *somnium*; l. 8 totus in me; I 8 l. 6 labore inferior] *labore enim inferior fui*; I 56 l. 2 amicos] *add. ad epulas*; al. — Saepissime cum *HW* facit. — Emendationis conatus videas e. g. I 3 l. 7 in utroque] *add. enim*; I 4 l. 1 de fratre] *de fratris morte*; I 10 l. 10 lacrimavi] *lacrimatus sum*; lacrimavit] *lacrimatus est*; I 24 l. 6 inludens] *alludens*; I 28 l. 5 ordinum] *add. vota* (ut Maurini); I 35 l. 2 sine] *add. te* (ut Maurini); II 3 l. 7 enim] *add. dolorem* (ut Maurini); al.

generis Σ lectiones interdum adnotat in margine, quamquam raro adhibet. De Romana Sixti V editione anni 1580 (tom. IV p. 228—254) idem quod supra ad libros *De Mysteriis* (praef. I 4, 24) dicendum est. Maurini sicut in libris *De Paenitentia* vetustissimum testem generis Σ nescientes, quanti esset id genus, ignoraverunt ac saepissime deteriores mss posteriorum temporum adnotant vel sequuntur. De codicibus ab iis adhibitis, deficientibus claris indiciis adnotationis criticae, vix quicquam certi invenire potui, nisi quod 'S. Gatiani Turonensis' noster fuit *K* et 'Benignianus' et 'Remigianus' simillimi fuerunt nostrorum *D* et *F*. — Ballerini (Tom. V Mediolani 1881, p. 13—57) ut semper textum Maurinorum ad unguem fere repetit accitis duobus tantum codicibus novis iisque deterioribus, *A*, qui est noster nr. 160, *A'*, qui noster est nr. 4. — Denique Carolus Schenkl libri I 'proecdosim' criticam proposuit anno 1897 in opere, cui titulus est 'Ambrosiana. Scritti vari pubblicati nel XV centenario della morte di Sant' Ambrogio', Milano 1897, quinto loco. Quae optimis iam testibus fulta (nostris *B, P, D, L, O, F, C, H, E, A*), ubi cum nostra non congruit, in adnotatione critica indicatur siglo *Sch*. Ceterum eius adnotatio critica multis mendis laborat. — Repetivit eam editionem Paulus Bruno Albers in Florilegio Patristico (Fasc. XV, Bonnae 1921).

IV

DE OBITU VALENTINIANI

1. De morte Valentiniani iunioris. De orationis
Ambrosianae tempore et ratione¹⁶²⁾

1. Gratiano imperatore, Valentiniani II fratre, anno 383 Lugduni necato Maximus paulatim insurrexit, donec

¹⁶²⁾ cf. praeter opera generalia supra nota 123 laudata: Hermann Klee, *De exitu Valentiniani II Augusti et de Eugenii imperii initiis*, Diss. Monasteriensis 1892. — Gerhard Rauschen, *Jahrbücher der christl. Kirche*

autumno anni 387 in Italiam imperator invasit. Tum Valentinianus Aquileiam ac Thessalonicam fugit ad Theodosium, qui, etsi aestate anni insequentis Maximo devicto Valentinianum in regnum restituit, eum tamen in Gallia Viennae ab Arbogaste Franco in custodia fere habendum curavit, cum Italiam Honorio filio suo reservasset.

2. Valentinianus vero, imperator septendecim annorum, Arbogastis, comitis potentissimi, custodiam in dies magis captivitatem arbitratus tandem apud Theodosium, qui vere anno 391 Constantinopolim profectus erat, compluribus litteris, frustra tamen, conquestus est. Praecipitabantur res vere anno 392: Imminebant enim Italiae barbari¹⁶³), qua occasione Valentinianus utendum sibi ratus ad *dimittenda Gallicana otia* in patriam reverti cupiebat, sed obstitit Arbogastes, mandato Theodosii obsequens. Interim Mediolanenses Ambrosium ad imperatorem invitandum legatum Viennam missuros esse nuntiatum est (Val. 23). Hoc autem gratissimum accidit Valentiniano, quippe qui Ambrosium ab Arbogaste plurimi aestimari sciret (V. A. 30). Comes vero, ne Ambrosius veniret, omni modo impediendum arbitratus, falsis rumoribus, quibus imperator mox iam adventurus dicebatur, Mediolanenses ipsumque Ambrosium videtur pellexisse, ut legationem quasi superfluum omitterent (Val. 24 sq.). Valentinianus igitur, cum Ambrosium diu frustra exspectasset, rescripto eum rogavit, ut sine mora ad se baptizandum vadimoniumque apud comitem pro se suscipiendum veniret (Val. 25).

unter dem Kaiser Theodosius dem Großen, Freiburg 1897, 360—369.— Otto Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt, 1921, vol. V 217—259*; cuius narratio fontibus christianis nimis diffidens correcta est ab H. von Campenhausen, *Ambrosius von Mailand als Kirchenpolitiker, Berlin 1929, 243—256.* — Mortem voluntariam Valentiniani denuo defendit A. Solari, *La versione ufficiale della morte di Valentiniano II* (L'Antiquité classique, 1, 1932, 273—276). — Melius rem retractavit Palanque 264—272, post eum Dudden 412—433 et 700.

¹⁶³) Val. 2 l. 7 sqq.; 4 l. 7 sqq. unicum huius incursionis testimonium videtur esse.

3. Ac sane habebat, cur baptizari Arbogastemque effugere cuperet, cum hic Harmonium, Tauri consulis filium amicumque Valentiniani, in consistorio quodam publico purpuram imperatoris nihil veritus ipse occidisset¹⁶⁴). Sed etiam Valentinianus in alio consistorio contra Arbogastem, cum is decretum imperatorium, quo loco suo moveretur, ante ipsius oculos scidisset¹⁶⁵), gladium satellitis cuiusdam, qui ei obstitit, conatus erat destringere. Accessit, quod ipsis illis diebus¹⁶⁶) Valentinianus recusaverat, quominus parti paganae, cuius Arbogastes potentissimus erat patronus, templorum privilegia a Gratiano fratre olim abrogata restitueret. Sed etiam Arbogastes omnia sibi timenda esse cognovit, si imperatorem adeo a se lacesitum in Italiam evadere passus esset (Val. 27).

Quae cum ita essent, Ambrosius accepto rescripto imperatoris summa festinatione iter ingressus iam Alpium iuga superabat, cum ei nuntius de morte imperatoris allatus est (Val. 26).

4. Nec dubitavit Ambrosius, quisnam fuisset auctor huius mortis. Nam cum aperte dicat ipsius adventus sui nuntio mortem imperatoris acceleratam esse (Val. 23) ac doleat, quod Valentinianus se non clam antea certiore fecerit (Val. 79), hoc sensu careret, si Valentinianus ipse sibi manum intulisset, sicuti subito rumor sparsus est. Atque alibi causam mortis eam fuisse adfirmat, *quae plena laudis* sit, quod imperator in Italiam venire voluisset (Val. 2); alibi aperte profitetur eum causa mortis a fratre Gratiano non separatum (Val. 79), i. e. Valentinianum ut Gratianum vi interfectum esse; alibi discordiam inter imperatorem et comitem causam

¹⁶⁴) cf. Iohannis Antiocheni fragm. 187.

¹⁶⁵) cf. ibidem et Zosimi Histor. IV 53; Philostorgii Hist. Eccl. XI 1. Post Seeckium hae narrationes diversae plerumque eidem consistorio tribuuntur, id quod ex fontibus non probatur. Quamquam ad rem nostram parum refert.

¹⁶⁶) cf. Val. 52 l. 9 sqq.: *ante diem mortis non idem dicit ac pridie quam mortuus est.* — Hanc alteram mortis causam fuisse indicat Ambrosius Val. 12 l. 11 sq.: *etiam caedis contemptus iniuriam, ut mandatis obsequatur caelestibus.*

mortis indicat (Val. 27); alibi persecutores Valentiniani concivicia morti eius addidisse ait (Val. 34) famam suicidii vix ambigue significans, qua Arbogastes honorem Valentiniani post mortem maculabat. Quod autem in laudatione Theodosii §§ 39—40 non prolato Valentiniani nomine Gratianum cum Theodosio inter beatos collocat, nihil aliud est nisi moderati iudicii testimonium, cum ineptissimum fuisset Honorio ac Stilicone praesentibus et coram Theodosii mortui corpore renovare memoriam Valentinianae tragoediae, Theodosio quondam adeo ingratae, ut duos fere menses exspectaret, donec sororibus eius, Gratae et Iustae, doloris sui nuntium Mediolanum mitteret (Ep. 53, l. 5; Val. 49). — Cum autem Ambrosius primus post mortem Valentiniani sit testis omnibus ceteris auctoritate praestans, non video, cur dubitari possit, quin Arbogastes Valentinianum interfici iusserit¹⁶⁷).

¹⁶⁷) Fontium series est haec: Anno 392 post factum ipsum Ambrosius Val. et Ep. 53 *Silentium meum*; eodem anno Epiphanius Salamin., De mensuris et ponderibus 20 (PG 43, 271 A): εὐρεθεὶς ἄφνω ἐν τῷ παλατίῳ περικλυμένος, ὡς ὁ λόγος, ἐν Εἰδοῖς Μαίαις πρὸ μιᾶς ἡμέρας τῆς πεντηκοστῆς, ἐν ἡμέρᾳ σαββάτου· αὐτῇ δὲ τῇ ἡμέρᾳ τῆς πεντηκοστῆς ἐξεκομίσθη — Ante annum 410 Rufinus, Hist. Eccl. II 31 (PL 21, 538 B): *Laqueo vitam finivit. Sed hoc quidam dolo ducis sui Arbogasti factum confirmabant idque quam maxime publica tenebat opinio* eqs. — Anno 417 Orosius Hist. VII 35 (PL 31, 1151 C; CSEL V 528, 2): *Apud Viennam dolo Arbogastis, comitis sui, ut ferunt, strangulatus atque, ut voluntariam sibi conscivisse mortem putaretur, laqueo suspensus est.* — Eodem fere tempore Augustinus, De civ. Dei V 26 (PL 41, 172; CSEL 40, 1 p, 263, 19): *Eoque (i. e. Valentiniano) sive per insidias sive quo alio pacto vel casu proxime extincto . . .* — Ante annum 423 Philostorg., Eccl. Hist. XI I (PG 65, 593 A/C; Bidez, GCS 21, 132 sq.) Arbogastem interfectorem dicit similiter atque Orosius itemque Socrates, Hist. Eccl. V 25 (PG 67, 652 A); Sozomenus, Hist. Eccl. VII 22 (PG 67, 1485 B) utramque versionem refert. Nil novi addunt posteriores chronistae, ut Prosper, Chron. integr. II, qui ipsum sibi mortem conscivisse tradit (PL 51, 587 B; MGH Auct. Ant. IX 1, 463 Mommsen), Zosimus, Hist. Imp. IV 53, Gregor. Turon., Hist. II 9 (MGH, Script. Rer. Meroving. I 74, 17 sqq. Mommsen), Chron. Gallica Imp. De Dom. Valent. (MGH Auct. Ant. IX 1, 650 Mommsen), Chron. Idatii (MGH ibidem p. 15), Marcellinus Comes (ibidem p. 62) ad annum 391 (per errorem manifestum). — Ad mortui imperatoris

5. De tempore autem mortis Epiphanius eodem, quo facta est, anno elare testatur *Arcadio II et Rufino consulibus, Idibus Maiis, pridie Pentecostis*, Valentinianum suffocatum inventum esse. Corpus autem ipso Pentecostis die Viennae clatum est¹⁶⁸). At quando inde Mediolanum translatum sit, memoriae traditum non est. Nec tamen crediderim Arbogastem nimis diu haesitasse, quia diuturniore mora suspicionem auxisset, quam adeo devitare conabatur. Hoc constat: postquam per *duorum mensuum curricula* Mediolani insepultum iacuit (Val. 49), Ambrosius Theodosio *superiore aetate vir peracta* de acceleranda sepultura publica scripsit (Ep. 53, 5). Nec diutius expectasse Theodosium probabile est, neque ullum rebellionis Eugenianae die 22 Augusti anno 392 factae vestigium in oratione nostra invenitur, cum verba § 39 *in horum amore supplicii feralis hereditas* minime, ut quidam putaverunt¹⁶⁹), de Arbogaste et Eugenio, sed de Gratiano et Valentiniano intellegi ex contexta oratione debeant. Ergo certum videtur laudationem funebrem, quae post Idus Iulias habita est, duobus scilicet mensibus illis (Val. 49) elapsis, ante diem 22 Augusti eo anno 392 habitam esse, idque die quadam dominica, quae § 30 indicatur.

6. Editio autem laudationis ipsius exeunte Augusto vel ineunte Septembri fieri potuit. Quodsi consideraveris die 22 Augusti Eugenium ab Arbogaste imperatorem occidentis proclamatum esse Ambrosiumque ipsum cum inscriptione libri sui¹⁷⁰) tum exordio confiteri sibi *cordi* fuisse *signare*

diffamationem cf. etiam Val. 5 l. 12 sq.: *Cui mors obesse non potuit, eo quod odor praedicationis universorum ore celebrabilis factorem omnem mortis abolevit.*

¹⁶⁸) cf. Epiphani., De mensuris 20 (supra nota 167).

¹⁶⁹) Campenhausen p. 248 nota 5; inde Palanque 544, nota 352; inde Dudden 419, nota 5; 700.

¹⁷⁰) Inscriptio *De Obitu Valentiniani* traditur in genere *BII*, quod fidelium esse cognoscemus infra. — *De Consolatione Valentiniani* in ceteris mss exhibetur, sed Ambrosius scripsisset *Consolatio* nominativo nana sicut Cicero. — Inscriptio autem *De Obitu Valentiniani* concordat etiam optime cum § 1: *de Valentiniani iunioris ultimis*; § 6: *in obitu fidelium imperatorum.*

aliquid de Valentiniani iunioris ultimis (§ 1), vix dubitaveris, quin auctor hac editione non solum sororibus Valentiniani ipsique uxori Theodosii, Gallae, consolationem parare, sed etiam in universo orbe Romano memoriam imperatoris ab Arbogaste voluntariae mortis macula infectam purgare voluerit. Oratio ipsa, cui in editione nil additum videtur nisi § 1¹⁷¹), formam a rhetoribus antiquis statutam generis consolatorii sequitur¹⁷²), in prima parte lamentationem laudatione auctam (§§ 3—8 *θρῆνος*, 9—39 *ἔπαινος*), in altera consolationem (§§ 40—57 *παρὰμυθία*) exhibens, addito epilogo, ultimo *vale* ex versiculis Cantici Canticorum 5—8 (§§ 58—81). Depinxit igitur Ambrosius imaginem fratris, cuius, ut ita dicam, marginem quendam ex veterum rhetorum praeceptis confecit, imago autem ipsa nova episcopi Christiani inventio est¹⁷³), cum ubique dogmatis Christiani, scripturae sacrae, pastoris animarum zeli colores prae se ferat, pietatis vero divisio ex libro I Off. §§ 126 *sq.* adhibeatur ad enarrationem virtutum Valentiniani §§ 8—38.

2. De codicibus orationis *De Obitu Valentiniani*

Memoriae tradita est haec laudatio funebris, quantum quidem indagare potui, duodequingenta mss, quorum duo tantum saeculo undecimo priores, ceteri autem, quamvis posterioris aetatis, tamen interdum meliores sunt vetustioribus. In adnotationem criticam recepti sunt hi novem:

- A 1. Audomaropolitanus (S. Omer) 72 saec. VIII/IX membr., 136 fol. in quarto, olim monasterii S. Bertini, maximae auctoritatis monasterii aetate Caroli Magni, cuius filius Hugo abbas eius fuerit; contulit codicem *C. Sch.*, examinavi

¹⁷¹) Vocabulum *signare* (§ 1 l. 5) de viva oratione dici non potest neque dirimi possunt grammaticae, quae tota § 1 exhibentur.

¹⁷²) *cf.* Stengel, *Rhetores Graeci III* 413 *sq.* Περὶ Παρὰμυθητικοῦ. — F. Rozynski, *Die Leichenreden des hl. Ambrosius . . .* 1910, 71—94.

¹⁷³) *cf.* Charles Favoz, *L'inspiration chrétienne dans les Consolations de S. Ambroise* (l. c. supra nota 123).

ipse ex im. phot.; continet ff. 1—24 Isa., 24—43^v Bon., 43^v—61^v Fug., 61^v—89^v Iac., 89^v—108 Par., 108—119^v Val., 119^v—135^v Ep. 63. — Reliqua de codice *cf.* apud *C. Sch.* in CSEL 32, 1 p. LII. — Sed de sermone nostro paulo aliter iudicandum est ac de libro Par., cum, quae ante rasuram scripta sunt, bene legi possint, sola manuum distinctio aequae difficilis sit.

2. Parisinus bibl. nation. Lat. 1913 saec. IX membr., *P* 286 fol., 320/270 mm, olim Colbertinus 711, prius S. Germani Antissiodorensis, quem contulit *C. Sch.*, inspexi ipse, continet duabus partibus separatis saeculo XV compactis, in priore Augustini Confessiones, Hieronymi epistolas, in altera ff. 196—209^v Isa., 209^v—221^v Bon., 221^v—232^v Fug., 232^v—250 Iac., 250—268^v Par., 268^v—277^v Val., 277^v—286^v Ep. 63.

3. Parisinus bibl. nation. Lat. 1719 saec. XI membr., *C* 201 fol., 340/250 mm, olim Tellerianus Remensis 238, quem contulit *C. Sch.*, continet ff. 1—53^v Exa., 53^v—97^v Off., 98—109 Isa., 109—119^v Bon., 119^v—128 Fug., 128^v—142 Iac., 142—157^v Par., 157^v—165^v Val., 165^v—175 Ep. 63, 175—178 Past., 178—187^v Passionem S. Serapiae et vitam S. Paulae, 187^v—191^v Myst., 191^v—201^v Sacr.

4. Dunelmiensis (Durham) bibl. cathedralis B. II. 6. *D* saec. XI membr., 85 fol., formae oblongae, olim 'liber beati Cuthberti de Dunelmo', quem contulit *C. Sch.*, continet ff. 1—8 Ioseph, 8—13 Pat., 14—25^v Paen., 25^v—40^v ExcF., 40^v—47^v Bon., 47^v—53 Val., 53—63 Par., 63—72 Abr. I, 72—79 Nab., 79—84 Augustin. Serm. IX PL 38, 75.

5. Parisinus bibl. nation. Lat. 1729 saec. XII membr., *E* 118 fol., 330/230 mm, olim S. Mariae de Prato, deinde Bethuneus, quem contulit *C. Sch.*, continet ff. 1—17 Isa., 17—30 Bon., 30—42^v Fug., 42^v—61^v Iac., 61^v—82 Par., 82^v—93 Val., 93—107 Ep. 63, 107—118 Nab.

6. Parisinus bibl. nation. Lat. 1920 saec. XIV membr., *B* 273 fol. binis columnis scriptorum, 330/240 mm, originis, ut videtur, ignotae, quem contulit discipulus quidam *C. Sch.*,

examinavi ipse ex im. phot., post varia Augustini, Origenis, Iohannis Chrys., Severini, Bernardi opera continet ff. 149—187 Off., 187—195 Bon., 195—199 Myst., 199—207 Sacr., 207—211 *De obitu Gratiani* (excerpt. ex EPs. 12, 61, 16—35), 211—217 Val., 217—221^v Theo., 221^v—233 Epp.; sequuntur alia Augustini, Iuliani Toletani opera.

H 7. Ambrosianus J 71 sup. saec. XI membr., 240 fol., 263/175 mm, olim S. Mariae Coronatae Mediolanensis, quem contuli ex im. phot., continet ff. 1—196 Epp., 197—208 *De obitu Gratiani* ut *B*, 208^v—226 Val., 226^v—240^v Theo.

c 8. S. Crucis (Heiligenkreuz Austriae) 254 saec. XII membr., 257 fol., in quarto, quem contuli ex im. phot., continet ff. 1—214 Epp., 214^v—226 Theo., 226^v—243 Val., 243—245^v *Ep. ad Siricium papam*, 245—257 *De obitu Gratiani*, ut *B*.

K 9. Laurentianus S. Crucis XIV dext. 9 saec. XII membr., VI † 103 fol., 280/200 mm, quem contuli ex im. phot., continet ff. 1—16 Cassiodori *De anima*, 16—19 Past., 19—29 Val., 29—72 Epp. 53, 24, 17, 18, 20, 21, 43, 44, 63, ff. 72—79 Theo., 79—88 Augustin. Serm. 37 *Praestabit nobis*, 88—89 De processione $\widehat{\text{sps}}$ sci., 89—103 Hieronymi *Ad Eustochium*.

10. Ex hac sola enumeratione apparet duplici via nostram orationem memoriae proditam esse, aut inter epistolas Ambrosii (*BHcK*) coniunctam cum Theo. et excerpto illo *De obitu Gratiani imperatoris* ex EPs. 12, 61, 16—35, aut una cum Isid., Bon., Fug., Iac., Par., Ep. 63 (*APCE*, partim etiam *D*), scriptis scilicet de vita beata caelesti agentibus et a quodam monacho spiritualis confirmationis et consolationis gratia selectis. Haec autem generum divisio ex coniunctione librorum sumpta ipsius textus condicione confirmatur. Nam al-

II terum genus ex codicibus *APCDE* consistens, quod siglo *II* comprehendimus, inprimis lacunis manifestis agnoscitur¹⁷⁴), sed multis etiam vitiis ex difficultate scriptionis continuae vel

¹⁷⁴) Lacunae generis *II*: 2 l. 5 nobis; 8 l. 8 ut — 9 granatorum; 41 l. 10 semper in osculis; 44 l. 2 vivit — 4 cutus; 48 l. 2 Nemo — 7 eversio; 54 l. 2 putaris.

ex deficiente scribae archetypi cultura provenientibus¹⁷⁵) Horum codicum *A* et antiquissimus et ceterorum radix est, *A* cum multa eorum vitia ex mendis codicis *A* orta esse videntur. Intimo autem nexu cum eo cohaeret *P*, qui ex *A* *P* nondum manu altera correcto derivatus est, cum et lectiones in *A* post rasuram manu prima codicis *A* correctas neque eas exhibeat, quae manu altera saec. XI ineunte emendatae sunt¹⁷⁶). Sed et ipse scriba codicis *P* leviora libri *A* menda correxit et manus altera (*Pm2*) posterioris aetatis alios locos leviter corruptos sanabat, saepe frustra¹⁷⁷).

11. Ex eodem emendationis conatu novae exortae sunt corruptelae textus in tribus mss sequentibus, *CDE*, quorum consensu familia *I* intra genus *II* constituitur. Hae vero saepe *I'* a vitii *Pm2* profectae noscuntur. Tamen interdum ea fa-

¹⁷⁵) Vitiatum est *II*: 2 l. 4 quidem] *tamen*; 5 l. 9 mystice] *mystica*; 5 l. 12 odor] *dolor*; 7 l. 11 praeferant] *praeferunt*; l. 12 foveant] *fovent* (coniunctivus, Ambrosio semper modestissime de sacerdotis persona loquente, praeferendus est); 16 l. 8 principis humanitati] *princeps humanitatis* (*add. ne ante princeps Pm2, dett.*); 17 l. 2 deperire] *deperiret*; 19 l. 2 sacerdotiorum] *sacerdotum*; 23 l. 5 gratia eo] *gratiae*; 26 l. 12 iamne venirem] *iam venire* (*B solus hic omnia recte tradit*); 28 l. 4 quanti me] *quanta mihi*; 37 l. 4 sq. pietatem suam iustitia] *pietate sua iustitia(m)*; 37 l. 7 misericordiae pro orphano (iungendum est: misericordiae causa pro orphano)] *misericordiae pro orphani A, misericordia est, pro orphani P*; 38 l. 9 dolori sint, ut] *doloris in tot*; 69 l. 12 odor] *honor* (sed cf. Cant. 7, 4 Sept. *μυκτῆρ σου ὡς πύργος*); ibidem: capitis gloriosus] *caput gloriosum* (sed cf. Cant. 7, 6 Sept. *πλόκιον κεφαλῆς*); et multis aliis locis.

¹⁷⁶) *Pm1* cum *Am1* facit: 7 l. 5 ea] *et*; 7 l. 13 sapientia] *sapientiae*; 8 l. 8 a fluxu] *a fluxa*; 9 l. 1 gratiae] *gratia*; 11 l. 9 subiciendam] *subiciendum*; 26 l. 1 rerum] *regum*; al.

¹⁷⁷) *Pm2* corrigere studuit: 2 l. 2 de plorem] *de ploremus m1, de ploremur m2*; 1 l. 7 sq. inhonoratam] *inhonoratum m2*; 4 l. 8 Alpium] *alpicum*; 5 l. 7 genae rorant] *generarunt m1, generarit m2*; al. — Interdum etiam manus tertia occurrit saec. XII, quae ex aliis mss textum emendare studet. — *Pm1* corrigebat leviora codicis *A* menda, e. g. 5 l. 10 deflentis] *deflaetibus A, defletis Pm1*; 5 l. 13 celebrabilis] *celebralis A, celebrabilis P*; 10 l. 5 saeculum] *saeculum A, saeculum saeculi P*; 23 l. 3 quidam] *quidum A, quid non P(CE)*; al.

C milia ad indagandum textum genuinum iuvamur¹⁷⁸). *C* autem ex *P* solo descriptus esse non potest, — id quod a *C. Sch.* CSEL 32, 1 p. XXXX nota 2 indicatur —, cum suis lectionibus aut aliunde sumptis aut coniectura inventis nimis ab eo differat¹⁷⁹). *E* vero modo cum *C*, modo cum *D* congruens ex eo exemplari descriptus videtur, unde ambo illi exorti sunt, praesertim cum coniecturas et lacunas *D* proprias plerumque devitet¹⁸⁰).

BHα 12. Altero igitur genere *BHα* ad supplendas generis *II* lacunas et emendanda eius vitia adeo opus est, ut plerumque his codicibus consentientibus textum genuinum exstare censendum sit. Tamen ipsi quoque levibus mendis communibus, quibusdam coniecturis perpoliendi textus gratia factis, una quoque lacuna, licet parva, paulum depravati ex eodem archetypo orti agnoscuntur, cuius menda in genere *II* non re-

¹⁷⁸) *Γ* lacunis, ut 1 l. 9 *de*, praesertim vero coniecturis aliisque conatibus corrigendi textus generis *II* cognoscitur, velut 3 l. 4 huc] *hic*; 4 l. 11 utendum] *tuendum*; 5 l. 7 lacrimis] *lacrimas*: ob sequens mendum *generarit* pro *genae rorant*; 9 l. 6 quae quaerit eum] *quaerenti illum* (*Vulg.*); 9 l. 13 deliciarum] *divitiarum*; al. — Interdum ad pristinum sui generis textum in *A* conservatum revertitur, ut 48 l. 7 vobis] *a vobis*; 49 l. 7 gnara] *ignara*; 49 l. 10 avertere] *advertere*; inprimis animadvertas velim 12 l. 11 iniuriam, quem accusativum restituendum esse ex *Aa.r. PF* censui, dependentem a participio perfecti mediali *contemptus*, quod in *Pm1* conservatur, quodque fortasse primo *contemptus* scriptum est (sic Ravennas saec. V in libris Spi. semper!); retinui hanc lectionem recensitionis ratione efflagitatum probato deponentiali usu huius verbi loco in *Thes. L. L. IV* 635, l. 8 sq. allato (*qui hanc praeceptionem contempti fuerint* Canon. P. L. 36, 893 B) et observatis, quae E. Loeffstedt ad Peregrinationem Aetheriae p. 214 sq. de hoc usu sermonis vulgaris editores monuit.

¹⁷⁹) Saepissime enim *C* contra *P* facere ex singulis paginis videri potest.

¹⁸⁰) *E* magis cum *C* cohaeret, velut 3 l. 1 admonitio] *admonitione*; 4 l. 11 exordio] *exordium*; 5 l. 10 deflentis] *deflens*; 15 l. 5 ludis om.; 26 l. 12 venturam om.; al. — Interdum cum *D* facit, ut 9 l. 8 portavit] *portaverit*; 24 l. 2 praefecto] *projecto*; 30 l. 5 et — *populus om.*; 35 l. 5 sui] *sua*; 56 l. 8 eius *pr. om.* — Sed quotiens *D* solus sit, ex singulis paginis videas, velut 1 l. 9 sit dolentis] *dolentis sit*; 2 l. 5 inplere] *adimplere*; 2 l. 10 agnoscimus] *cognoscimus*; l. 11 plena] *add. est*; 3 l. 1 admonitio] *ammonitio est*; 5 l. 6 quidem] *quam*; 8 l. 4 quidem] *inquam*; al.

periuntur¹⁸¹). Et quidem *B* horum trium optimus est, licet *B* suis vitiis interdum omni sensu carentibus infectus sit¹⁸²); nam hic illic contra ceteros genuinam lectionem, quam ipse sane coniectura restituere vix potuit, solus conservat¹⁸³). Quare eum ex archetypo quodam antiquissimo nondum permixtione cum genere *II* depravato ortum esse existimes. — *H* et α , ubi contra *B* faciunt, numquam soli genuina testantur, sed aut cum altero genere permixti sunt aut ex eodem quo *B* archetypo orti vitia codicis *B* propria vitantes una cum ceteris verum textum exhibent. Ceterum uterque, ut patet, suis vitiis, lacunis, coniecturis laborat¹⁸⁴), et α ex *H* vel ex codice, qui

¹⁸¹) Lacuna codicum *BH* α communis: 34 l. 2 ipse. — Menda communia: 6 l. 8 fletu] *fletum*; 7 l. 11 foris] *floris*; 10 l. 7 habebit] *habet*; 13 l. 8 delictum] *delicta* (*Vulg.*); 39 l. 11 persequuntur ... diligunt] *persequantur ... diligant*; 44 l. 7 ut non tristes sitis] *ut non contristemini* (*Vulg.*); 51 l. 3 hoc voti] *hoc votum*; 56 l. 2 sq. sacramenta caelestia] *sacrata mysteria*; ibid. nepotis (*cf.* Verg. Aen. VI 884!)] *piam*: Valentinianus *nepos* dici potest sensu translato tamquam successor Augusti, *filius aliquis de magna stirpe nepotum* (Verg. Aen. VI 864).

¹⁸²) Vitia cod. *B*: 1 l. 8 refugisse] *reliquisse*; 2 l. 9 deesse] *deesset*; 3 l. 11 mentis om.; 4 l. 9 annium] *animum*; 6 l. 5 Gratianum] *granum*; 9 l. 12 emendationis] *eminentionis*; 10 l. 14 reficiam] *recipiam*; 20 l. 7 et frater non fuit om.; 40 l. 7 maerorem] *memoriam*; 41 l. 2 abstergebo] *abstergendo*; 50 l. 4 defleuerunt] *defluerunt*; 60 l. 1 pyxis eburnea] *pisib. oburnea*; 62 l. 4 reniteret] *redderet*; 69 l. 3 stagna] *sunt agna*; al.

¹⁸³) *B* solus genuinam lectionem conservat: 14 l. 5 meminervis (*cet.: ne meminervis*); 39 l. 5 illi (*scil. discipulo*); 66 l. 8 conmonitione (*communione cet.*): *cf.* Cant. 7, 1 (§ 65 L 1): *Convertere, convertere = iterata conmonitione!*

¹⁸⁴) *H* mendosus est: 6 l. 4 percussa eras] *percusseras*; l. 5 amitteres] *mitteres*; l. 12 nitere] *nitare*; 11 l. 10 propter onera] *preponere*; 41 l. 5 lacrimis om.; 47 l. 7 hunc] *hinc*; 49 l. 5 voverat] *vocaverat*; 57 l. 7 sublatus] *sublevatus*; al. — α mendosus est: 1 l. 4 dirigimus] *intendimus*; l. 9 dolentis] *dolendi*; 2 l. 6 eius om.; 3 l. 1 tamen] *non*; l. 2 flent et inviti om.; al. — Studet corrigere cod. *H*: 11 l. 10 propter onera] *preponere H, prae pondere α* ; 26 l. 12 iamne venirem] *iam venirem H, iam venire α* ; 28 l. 6 ut] *non H, quo α* ; 36 l. 1 advertimus] *advertamus*; l. 3 consolabatur] *se consolabatur*; al. — Quia eius lectiones saepe ad Amerbachium transierunt, eum recepimus.

codicis *H* simillimus erat, derivatus est¹⁸⁵). Ad vulgatum autem textum editionis Amerbachianae eos multum contulisse infra demonstrabitur.

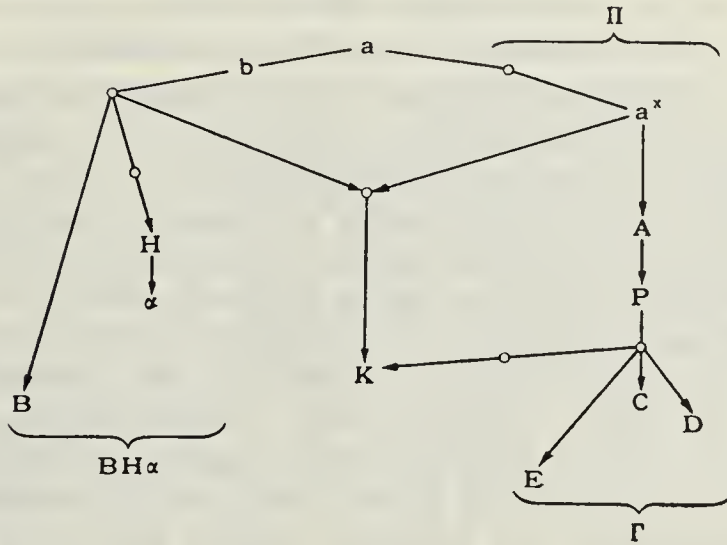
K 13. Magis ex utroque genere permixtus est *K*, qui maxime offendit coniecturis arbitrariis, lacunas fere omnes cum *II* communes suasque proprias habet, vitia generis *II* interdum ex familia *BHα* sanat, rarissime solus bona praebet¹⁸⁶).

14. Quae cum ita sint, textus ita nobis restituendus videbatur, ut ceteris paribus praefendus esset codicum *BHα* consensus, vitia vero eorum ex genere *II* sanarentur. Historia autem textus sequenti stemmate figurata ita videtur posse comprehendi: Ex ipsius Ambrosi editione (*a*) paucis mendis infecta orationis Val., quae propter nexum cum epistolis ad Valentinianum scriptis (17, 18, 21, 24 et de eius morte ad Theodosium Ep. 53) mox in codicibus Ambrosianis cum corpore epistolarum iungebatur, descriptus est archetypus antiquissimus generis *BHα*, *b*, unde, intercedentibus certe quibusdam mss nobis ignotis, derivatus est communis archetypus codicum *B* et *H*; ex *H* descriptus est *α*; multo post archetypum generis *BHα* de exemplari lacunis mendisque deformato *α^x*, archetypo generis *II*, intervenientibus aliis,

¹⁸⁵) *α* ex *H* pendet: 1 l. 2 tamen quoniam] *quoniam tamen*; l. 5 signare om.; l. 9 simul] *add. ut*; l. 10 sq. mihi vel ad praesentem om.; 3 l. 4 tractus] *tractu*; 3 l. 9 fleo] *flent*; 5 l. 2 dictum—*Hierusalem om.*; 7 l. 15 lilia, et om.; al. — Ubi cum aliis facit, ratio tam manifesta est, ut dependere codicem *α* ex illis non pateat.

¹⁸⁶) Coniecturae codicis *K*: 2 l. 8 barbaro] *barbarorum*; 3 l. 8 acerbant dolorem] *aceruant dolores*; 5 l. 9 plenam] *primam*; 6 l. 10 ecclesiae] *add. iste sunt*; 13 l. 3 ad seriora] *in saniora*; 15 l. 2 reseccandam] *nec secundum*; 16 l. 1 audire] *cum audiret*; 56 l. 6 spiritum] *bustum*; al. — Lacunae propriae exstant: 3 l. 13 *ad*; 6 l. 7 *pie*; 11 l. 7 sq. *adulescenti, grave*; 16 l. 4 *vero*; 24 l. 7 *iter*; al., et omnes fere lacunae generis *II*. — Cum codice *B* genuinam servavit lectionem: 5 l. 10 *deflentis*; 16 l. 8 *principis humanitati*; 17 l. 2 *deperire*; 18 l. 1 sq. *hominem nobili ortum genere et locupletis prosapia*; 26 l. 12 *venirem*; 28 l. 4 *quanti me*; al. — Ex *K* solo recepinus: 67 l. 6 *exsolveres*; 69 l. 10 *ut lilium*.

ortus est, codex *A*, unde variis viis reliqui eiusdem generis descenderunt.

15. Deteriores denique in adnotationem criticam non *Dett.* recepti, sed multis locis a me vel ab aliis examinati hi sunt in Tabula codicum admissi:

Generis *BHα* saec. XV nr. 5, 107; saec. XVI nr. 45, 46, 166, 171;

Generis *Π* sunt atque magis cognati codicibus *AP*: saec. XI nr. 223; saec. XIV nr. 207; magis familiae *Γ* propinqui: saec. XII nr. 20, 177, 232; saec. XIV nr. 201, 204, 242; saec. XV nr. 56; ex utraque familia generis *Π* permixti, ac primum quidem recensiois cuiusdam Cisterciensis saec. XI ex./XII in. nr. 90; saec. XII nr. 195, 253, 294; saec. XIII nr. 38, 42; deinde item permixti, originis Italicae saec. XV nr. 118, 124, 125, 261, 270, 284; postremo ad modum codicis *K* permixti saec. XII nr. 37, 156, 212, 213, 249 (exc.), 265 (exc.); saec. XIII nr. 64; saec. XIV nr. 69; saec. XV nr. 97, 108, 119, 286.

De editionibus vero huius et sequentis orationis infra simul tractabimus.

DE OBITU THEODOSII

1. De tempore et indole huius orationis¹⁸⁷⁾

1. Theodosius, postquam Eugenius Valentiniano iuniore interfecto ab Arbogaste die 22 Augusti anno 392 imperator occidentis pronuntiatus est, illum aggredi diu cunctatus erat. Cuius cunctationis ratione habita Ambrosius Eugenio duabus epistolis se in partes suas trahenti non respondit. Cum vero cultum paganum per eum restitui animadvertisset (Ep. 57, 6. 11), fidelium communione ei interdicendum esse indicavit, nisi revocaret (Ep. 57, 8), ac per Bononiam Florentiam recessit, ne cum 'imperatore' a Theodosio neque reprobato neque approbato conveniret (autumno anni 393). Denique cum Eugenius Mediolano, ubi *nec orandi illi cum ecclesia societas* tribuebatur, ad decertandum cum Theodosio profectus esset (V. A. 31), circiter Kal. Aug. anno 394 in sedem rediit Ambrosius (V. A. 31; Ep. 61, 2). Theodosius autem interea ex oriente profectus apud Frigidum fluvium a. d. VI Id. Sept. devicit Eugenium, quem in fuga captum milites ante oculos Theodosii supplicio adfecerunt. Quare Arbogastes quoque, postquam duos dies per montes erravit, ipse sibi mortem conscivit¹⁸⁸⁾. Ambrosius

¹⁸⁷⁾ De hac oratione cf. Rauschen, 409—415; 430—433. — H. Seeck (l. c. not. 162) V, 244—259; cuius errores correxit Campenhausen, 246—255. Hunc sequitur Palanque, 277—305 (ubi invenias optimum orationis huius commentarium) et 551 sq. — Similiter Dudden, 423—441. — De §§ 41—56 L. Laurand, L'oraison funèbre de Théodose par Saint Ambroise: Discours prononcé et discours écrit (Revue d'Histoire Ecclésiastique CVII, 1921, 349/50); Charles Favez, L'Episode de L'Invention de la Croix dans S. Ambroise (Revue des Etudes Latines 10, 1932, 423). — Praeterea consultandi sunt libri, qui supra in nota 123 allati sunt. — De paenitentia Theodosii similibusque quaestionibus optime egerunt Campenhausen et Palanque, ubi omnes commentarios, quibus de ea re agitur, reperias.

¹⁸⁸⁾ Hoc bellum ab aequalibus discrimen extremum inter deum Christianorum et Diocletiani deos, Iovem Herculemque, quorum statuis iuga Alpium ornaverat Arbogastes, putatum esse videmus ex Augustini

vero epistolam Theodosii, qua ei victoriam nuntiavit rogavitque, ut pro ea gratias ageret deo, in altari deo obtulit atque praemissis epistolis (61 et 62) ad impetrandam reorum absolutionem imperatori Aquileiam obviam iit. Qui venia statim hostibus concessa meritis et orationibus Ambrosii se esse servatum professus Mediolanum secutus est episcopum (V. A. 31)¹⁸⁹), ubi primo paenitentiam publicam, *quod hostes in acie prostrati sunt*, egit nec sacramentorum consortio se dignum arbitrabatur, *donec domini circa se gratiam filiorum experiretur adventu* (Theo. 34), Honorii scilicet Gallaeque Placidiae¹⁹⁰), quos Ambrosio in ecclesia tradiderat custodiendos (V. A. 32). Episcopus autem identidem res a Theodosio gestas coram populo commemorabat, id quod ex tractatu De Fuga saeculi et Psalmorum 45, 47, 48 explanatione fortasse tum ortis intellegi potest¹⁹¹). Sed paulo post filiorum adventum Theodosius hydropisi adfectus a. d. XV Kal. Febr. anno 395 vita excessit¹⁹²).

2. Quadragesimo post die, ut ipse dicit, Ambrosius hanc laudationem *De Obitu Theodosii*, die dominica a. d. V Kal. Mart., *adsistente sacris altaribus Honorio principe* (§ 3), praesentibus multis militibus (§§ 6 sq.) habuit. Lecto inter sacrum ipsum psalmo centesimo decimo quarto per lectorem (§ 17) episcopus, qui tunc de psalmis agere solebat, eum de mortuo imperatore interpretatur. Hoc orationis caput (§§ 17—38)

De Civ. Dei V 26, Ambrosii oratione Theo. 7, Orosio VII 35, 11—19, Theodoretii Hist. Eccl. V 24, Rufini Hist. Eccl. II 33, Zosimi Hist. IV 58; De 'miraculo' venti in pugna ipsa facto cf. Ambros. Ep. 61, 2; 62, 4; EPs. 12 36, 25; Augustini De Civ. Dei V 26; al. (Rauschen 412, not. I). — De morte Eugenii et Arbogastis: Zosimi Hist. IV 58; Rufini Hist. Eccl. II 33; Soer. Hist. Eccl. V 25; Sozomen. Hist. Eccl. VII 24.

¹⁸⁹) Utrum Romam quoque victo Eugenio visitaverit necne, videas apud Rauschen 413 sq.

¹⁹⁰) cf. Claudian. De III cons. Hon. 102—130; De VI cons. Hon. 88—96; Rufin. Hist. Eccl. II 34.

¹⁹¹) cf. Palanque, 296—301; 549—551.

¹⁹²) cf. Soer. Hist. Eccl. V 26; Chronicon Paschale ad ann. 394.

antecedit brevissima quaedam lamentatio (§§ 1—3) et expositio ultimae voluntatis imperatoris (§§ 4—5), tum commendatio fidei imperatoribus iuvenibus, Arcadio et Honorio, praestandae (§§ 6—11) et laudatio pietatis defuncti (§§ 12—16). Sequitur autem interpretationem psalmi CXIV (§§ 17—38) post brevem transitum de Maximo Eugenioque (§§ 39—40) narratio eloquentissima de crucis Christi inventione, qua hereditas fidei a Constantino Magno relicta exemplum proponitur Honorio ac militibus (§§ 40—51), deinde iterata gloriae caelestis Theodosii Gratianique descriptio (§§ 52—53), postremo consolatio et exhortatio Honorii (§§ 54—56).

3. Ergo multum differt haec oratio a ceteris laudationibus funebribus Ambrosii, cum neque consolationibus adnumerari, ut ExcF. et Val., neque mera laudatio nominari possit. Quid igitur sibi vult? — Laudatur quidem Theodosius, nec tamen exprimendi doloris causa, ut in laudationibus Romanis fieri solebat, neque adeo consolandi gratia, sed ut militibus fides erga filios inculcetur; laudatur Constantinus atque Helena, neque vero ad augendam Theodosii gloriam, sed item ut exemplar Honorio exercituique proponatur (§§ 41—51). Ad eundem finem redeunt singulae orationis partes, quas supra commemoravimus, ut ultima Theodosii voluntas executioni mandetur (§ 5), ut Theodosii laus simul exhortatio sit filiorum ad imitandas eius virtutes (§§ 17—32), ut familiaritas imperatoris cum episcopo, sollicitudo eius in propaganda ecclesia (§§ 33—38) oratione comprehendatur ad deum, *ut eum in filiis repraesentet* (§ 36), ut denique ipsa consolatio Honorii (§§ 54—56) magis admonitio eius fiat. Itaque tota in eo est, ut hereditas publica Theodosii ratioque eius agendi cum ecclesia continetur in filiis. Ergo oratio *De Obitu Theodosii* sub laudationis funebris forma publica est oratio Ambrosii, qua efficere studet, ut rei publicae gerendae ratio a Theodosio inaugurata a filiis conservetur.

4. Reliquum est, ut investigemus, num habita sit talis, qualis edita est ab auctore. Nam quicumque observaverit

eum iam § 33 *sermonem peroratione concludere* et per viginti tres paragraphos, id est tam diu fere, quamdiu ante locutus erat, loqui pergere, aut valde desipientem putabit oratorem aut aliqua post adiecta esse suspicabitur. Ac vere inde a § 40 verbis *Cui licet baptismatis gratia . . . usque ad finem § 41 inde Gratianus et Theodosius omnia omitti possunt sine sententiae lacuna*. His vero omissis vera peroratio habetur, licet ea quoque satis longa sit (§§ 33—40 et 52—56). Quare existimaverim Ambrosium totam de inventione crucis narrationem post orationem ipsam addidisse, reliqua autem omnia fere, ut sunt, coram populo in ecclesia Mediolanensi locutum esse¹⁹³).

5. Inscriptio denique sublatis variis variorum scribarum additamentis in utroque genere mss est *De Obitu Theodosii*, id quod ex adnotatione critica patet.

2. Quibus codicibus memoriae prodita sit oratio

Ob eandem rationem, propter quam oratio *De Obitu Valentiniani*, etiam haec iam antiquitus in corpus Epistolarum recepta est. Nam ex sexaginta quattuor mss sexaginta tres laudationem funebrem de Theodosio decem (vel septem) libris Epistolarum Ambrosii adiungunt, quorum viginti sex una cum sermone contra Auxentium (apud Maurinos post Ep. 21) et cum Ep. 22 et cum Nab., undecim alii solam hanc orationem, viginti duo utramque orationem imperatoriam, quattuor insuper libros ExcF. Quorum omnium in adnotationem criticam recepti sunt hi:

1. Parisinus bibl. nation. Lat. 1920 saec. XIV = Val. *B* nr. 6, collatus a discipulo quodam *C. Sch.*, examinatus a me ex im. phot.

2. Berolinensis bibl. nation. theol. Lat. fol. 908 saec. *R* IX membr., 320/220 mm, olim Capituli Bellovacensis, quem

¹⁹³) cf. Favez, l. c. supra not. 187.

inspexi ipsum et contuli ex im. phot., continet Epp. libros X, Theo., Ep. 22, Nab.

V 3. Vaticanus ant. Lat. 286 saec. IX/X membr., I + 209 fol., 270/190 mm, collatus a *C. Sch.*, examinatus a me ex im. phot., continet Epp., Theo., olim etiam Ep. 22 et Nab., quae deperierunt, ut ex f. 18 et 208 patet.

A 4. Parisinus bibl. armamentarii 1244 saec. XI membr. = ExcF. nr. 13, *A*, collatus a *C. Sch.*, inspectus a me.

L 5. Parisinus bibl. nation. Lat. 1748 saec. XII membr., olim Colbertinus nr. 1047, 193 fol., 330/250 mm, quem contulit *C. Sch.*, examinavi ipse, constat e quattuor collectionibus operum Ambrosii; 1. ff. 2^v—60 Fid., Spi., Inc., 2. ff. 60^v—90 Vgs., Vid., Vgt., ExhV., Laps.; 3. ff. 90—120 Theo., Ep. 22, Nab., Epp. selectae; 4. ff. 120^v—193 ELuc.

C 6. Coloniensis ecclesiae cathedralis 32 saec. X membr., 195 fol., 320/220 mm, quem contulit *C. Sch.*, continet Epp. libros X, Theo., Ep. 22, Nab., conspectum imperatorum Romanorum usque ad Iustinum.

H 7. Ambrosianus J 71 sup. saec. XI membr. = Val. nr. 7, *H*, quem contuli ex im. phot.

α 8. S. Crucis (Heiligenkreuz Austriae) 254 saec. XII membr. = Val. nr. 8, α , quem contuli ex im. phot.

K 9. Laurentianus S. Crucis XIV dext. 9 saec. XII membr. = Val. nr. 9, *K*, quem contuli ex im. phot.

10. Postquam in codicibus orationis Val. perlustrandis observavimus generis *BH α* paucissimos testes esse eosque iuniores, in Theodosiana oratione permixtionem utriusque generis adeo progressam esse invenimus, ut *B* saepe solus verum textum testetur, immo ut is codex proprium genus existimandus sit.

B Nam plus centum lectiones singulares solus *B* exhibet, quarum pars mera librarii menda¹⁹⁴), pars coniecturae cuius-

¹⁹⁴) Menda codicis *B*: Lacunae: 1 l. 4 *e*; 3 l. 1 *et*; 5 l. 2 *iam*; 6 l. 3 *et pr.*; l. 5 *est tert.*; 8 l. 9 *autem*; 40 l. 14 *dei*; 9 l. 4 *nostri*; l. 9 *vidit*; 14 l. 5 *quam ira in ultionem excitari*; 30 l. 8 *lacrimam*.

dam emendatoris¹⁹⁵), aliquae sine dubio genuinae sunt¹⁹⁶), reliquae ut dubiae in textum non sunt receptae¹⁹⁷). Sed pluris aestimaveris, quod modo solus, modo cum *C* vel cum *A* vel cum *H* α , qui ceteroquin, ut videbimus, ex parte vulgatae recensiois stant, lacunas reliquorum supplevit ita, ut, quae affert, ex coniectura hausta esse non possint¹⁹⁸). Quare etiam aliquas eius lectiones, quas una cum *C*, *A*

Alia menda: 2 l. 2 adscitus] *absцитus*; 3 l. 1 proxime] *proximo*; l. 5 iusta] *iura*; 5 l. 4 inmane quantis] *in annis quantis*; 10 l. 16 sonum] *sonunt*; 13 l. 3 sq. commotio] *commotior*; 15 l. 1 dubitabit] *dabit et*; l. 13 a Syris] *ab assiriis*; 18 l. 5 cognitor] *conditor*; 24 l. 5 captivantem] *captivitatem*; 25 l. 2 gratiam dei] *de gratia*; 30 l. 5 lubrico] *libri eo*; 40 l. 2 regnare cognoscit] *regem recognoscit*; al.

¹⁹⁵) Coniecturae codicis *B*: 8 l. 6 sq. scriptura docet; 9 l. 9 angelicum; 14 l. 4 sq. laudem] *add. etiam*; 23 l. 2 sq. et in mortis dolore dominum] *dominum et in morte*; 27 l. 2 sum (cf. II. Reg. 24, 17 Sept. εἰμι)] *adsum*; 28 l. 15 sponsio] *possessio*; 37 l. 9 quarto decimo] *centesimo undecimo*: librarius non videns Ps. 14 re vera laudatum esse in § 2 (*in tabernacula Christi . . . adscitus*) et § 37 l. 3 (*in montem domini sanctum*) ex § 26, ubi Ps. 111 vere laudatur, coniecturam prompsit. Fortasse agitur de lectione psalmi 14 liturgica, quae orationem praecessit, sicut lectio Ps. 114 (§ 17 Theo.), similiter ut in libr. ExcF. I 61 Ps. 23 et Ps. 14. — ibidem l. 9 psalmus] *add. alleluia*, quia non vidit agi de numerorum allegoria '14' et '114'. — 55 l. 1 etiam] *add. archadi*, neque animadvertit Arcadium Constantinopoli remansisse solumque Honorium orationi interfuisse. — Similia, sed minoris momenti, passim inveniuntur.

¹⁹⁶) Genuinas lectiones *B* solus exhibet: 1 l. 6 quae; 4 l. 8 sanctum; 17 l. 10 tacetur genus; 37 l. 10 perfectionem . . . formatur; 46 l. 5 pater (cf. Luc. 23, 34); l. 9 emicuit, ut; 47 l. 7 innexa; 48 l. 4 Romani clavus imperii . . . regit; l. 6 consueverant; ll. 8—10 habena . . . habena . . . praeceptio. Habeant; 51 l. 13 Christiani; 56 l. 10 illi (scil. Constantinopoli).

¹⁹⁷) Lectiones codicis *B* dubiae: 5 l. 9 et deficientum testamenta] *ad faciendum testamentum*; 39 l. 13 iniquus om., fortasse iure, cum adiectivum difficultate non careat et addi potuerit a correctore quodam, qui sub elocutione esse desivit Origenismum suspicatus est. Alia passim.

¹⁹⁸) Lacunas vulgatae recensiois supplevit *B* solus vel cum *C*, vel *A*, vel *H* α : 8 l. 1—2 *Theodosii* — *sit*; 15 l. 12—14 *et* — *domino* (24 verba!); 22 l. 7—8 *aut* — *es*; 25 l. 12 *nocet*; 29 l. 11 *propheta*; 40 l. 9 *se*; 45 l. 11 *quod pr.*; l. 12 *scripsi tert.*; 53 l. 4 *Theodosius* — 6 *grave* (15 verba!).

vel $H\alpha$ exhibet, recepimus, ubi ceteri codices corrupti videntur¹⁹⁹).

11. Ex his, quibus vulgata quaedam forma textus memoriae proditur, inprimis $RVH\alpha$ inter se cohaerent, quos Φ sub siglo Φ comprehendimus. Sed de familia loqui hic vix possumus, cum rarissime neque umquam lacunis vel mendis insignibus hi quattuor soli inter se concordent²⁰⁰).

12. Saepius reliqui contra B faciunt, id quod in adnotatione critica siglo Ω exprimitur, quo tota forma textus vulgata indicatur. Haec quotiens contra B textum genuinum exhibeat, ex multis vitiis vel coniecturis a scriba codicis B ipso vel eius fonte exortis in singulis fere paginis adnotationis criticae apparet. Utroque igitur genere etiam hic ad restituendum textum Ambrosii utendum est. Quae vero singuli vulgatae recensiois codices contra B propria praebent, nullius fere momenti sunt²⁰¹).

¹⁹⁹) B cum C , vel A , vel $H\alpha$ conservant genuina: 1 l. 9 *solerent BCHa* (coniunctivus consecutivus!); 3 l. 3 *quia* (*qui* excluditur sequente *et hic l. 4 sq.*); 3 l. 8 *inquit*; 25 l. 6 *gemino septo*; 28 l. 7 *stabulum*; 29 l. 10 *caelestium*; 30 l. 3 *dirigit*; 42 l. 7 *illam* (*agitur de elevatione Helenae*); 46 l. 4 *inscriptus in titulo*; 56 l. 14 *sepulti*; al.

²⁰⁰) $\Phi = RVH\alpha$ stant per se soli 29 l. 13 *convertendum*] *convertendam*; 30 l. 3 *dirigit*] *dirigere*; 30 l. 15 *revertitur*] *revertit*. Haec ad constituendam familiam propriam non satis esse nemo non videt. Ubi vero cum aliis vulgatae recensiois mss faciunt, ea ex permixtione lectionum exorta esse patet.

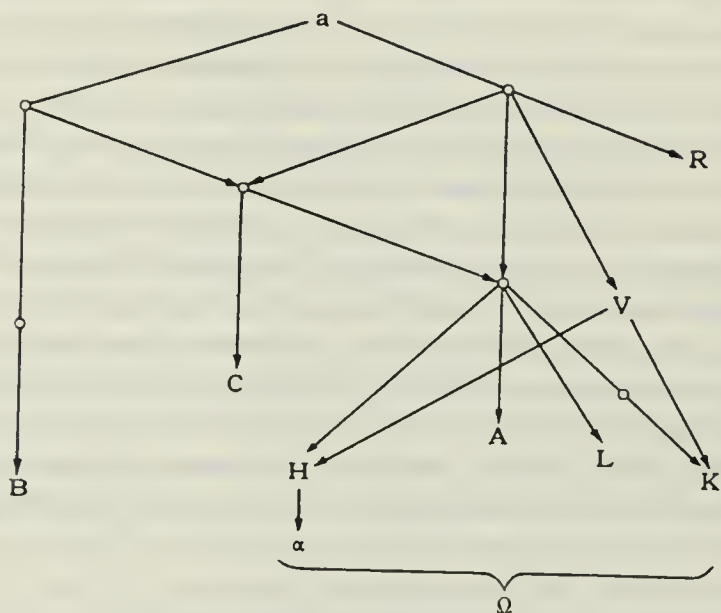
²⁰¹) R multis mendis infectus interdum manu altera saec. XI correctus est. — V lectionis variae in Italia a saeculo X ad XII usitatae exemplar vetustissimum est. — A plerumque sequitur mss RV , interdum, ut vidimus, B , vel potius exemplar codice B vetustius cum eodem congruens; propriis tamen lacunis aut coniecturis non caret. — L proximus est codicis A , etsi ipse quoque interdum ex avis codicis B hausit. — Hoc maxime fecit scriba codicis C , qui lacunas fere omnes vulgatae ex libro codicis B simili resarsit, hic illic menda inde recipiens, velut 11 l. 2 *siti*] *satis*; 48 l. 1 *sapienter*] *sapiens*; 54 l. 5 *tetra*] *terra*; vel utriusque generis lectiones absurde coniunxit, ut 28 l. 12 *hereditariam B, de qua Ω , hereditariam de qua CA* ; 48 l. 8 *habena B, ceteri: fides habent* (vel *fides habetur*, vel *fidem habent*, vel *fides. Habet*, vel *ha-*

13. De archetypo inquirentes unum tantum deteximus vitium commune omnium mss 28 l. 6 *cuiusque*, quod pro *cursu usque* scriptum esse conieci, cum substantiva illa in deterioribus quibusdam addita et a Maurinis recepta, velut *sudore* (*A*), *labore* (Dett. tab. codd. nr. 262, 270), *operis sudore* (Amerbach, Maurini) arbitraria sint, codice *K* autem solo via emendationis recta indicetur, qui pro *cuiusque* praebet *cursu*, methaphora *cursus vitae* Ambrosio familiarissima in sequenti enuntiato occurrente. Sed addendum censi adverbium *usque* (= ‘nulla interposita mora’, usu poetarum), quo explicatur origo deformationis. Alterum vero locum, ubi quis communem corruptelam suspicari possit 2 l. 1: *Et ille quidem abiit sibi regnumque non deposuit, sed mutavit . . .* ex consensu mss *BCVK* intactum retinendum putavi, cum additus infinitivus ille *accipere* in *AL* interpolationem sapiat ex loco evangelii librariis medii aevi obvio Luc. 19, 12: *Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam accipere sibi regnum*, atque cum codices ipsi suspecti sint, neque minus *H α* , ubi exhibetur: *abiit sibi in regnum, quod non deposuit, sed mutavit . . .* Quare hic dativum commodi Ambrosio tam familiarem exstare existimo: *Et ille quidem abiit sibi* eqs.

14. Quae cum ita sint, unum illud vitium commune 28 l. 6 ex Ambrosii editione sola explicari posse puto, quippe quae hoc vel illo scribarum mendo sane non fuerit libera. Ex hac, quam in sequenti stemmate *a* appellamus, derivatur codex *B* intercedentibus quibusdam mss satis vetustis, quorum sive is, qui codicem *B* ipsum praecedat, sive alius a scriba docto confectus erat, qui coniecturas quasdam introduxit. Vulgata autem recensio, quae etiam in antiquiorem textus formam magis magisque influxit, ad unum reducitur exem-

bent); *fides habenta* (sic!) *C*; al. — *H α* inter se artius cohaerentes, ut in Val., etsi ex avis codicis *B* aliqua servaverunt, tamen permixtione progredienti vulgatae similiores sunt quam *B*. — *K* inter *V* et *H* vacillans Italiae textus formae iunioris exemplar esse potest.

plar saeculo nono vix antiquius, ex quo reliqui hoc fere modo derivati sunt:

Dett. 15. Ex ceteris mss in adnotationem criticam non receptis cum codice V cohaerent hi Italici: saec. XI nr. 255, 262, saec. XII nr. 282, saec. XV nr. 118, 124, 125, 261, 270, 284; cum RV hi, praecipue ex Gallia orti: primum saec. XII nr. 21, 37, 213, saec. XIII nr. 38, omnes inter se propinqui, deinde item inter se cohaerentes: saec. XII nr. 115, saec. XIV 204, 242; tum hi Britannici duabus classibus distincti: saec. XI nr. 142, 147, saec. XII nr. 138, saec. XV nr. 75; altera classis: saec. XII nr. 54, saec. XV nr. 51, 58, 146, 191. Magis codici A similes sunt hi Gallici: saec. XI nr. 313, saec. XII nr. 13, 245, saec. XIII nr. 214, 215, saec. XV nr. 104. — Inter RV et AL stant saec. XI nr. 168, saec. XII nr. 60, 89, 149. — Codicibus H α propinqui sunt saec. XII nr. 2, saec. XIV nr. 48, saec. XV nr. 5, 80, 107, 171, saec. XIV nr. 166. — Cum K plus minus concordant saec. XII nr. 212, saec. XV nr. 119, 286. Varie permixti sunt saec. XI nr. 101, 238, saec. XII nr. 41, saec. XIV nr. 64, 69, 98, 150, saec. XV nr. 121, 301.

16. Postremo de editionibus utriusque orationis imperatoriae agendum est. Primus eas typis impressas edidit Cribellius presbyter Mediolani per Magistrum Leonardum Pachel die 18 Decembris anno 1490²⁰²). Inter Epistolarum libros X sub numero 36 (in quinto libro) recepta est oratio *De Obitu Valentiniani*, quam sequitur sub nr. 37 epistola ad Theodosium scripta *Silentium meum* (Ep. 53 Maur.) et sub nr. 38 per errorem typographi ab editore in folio ultimo notatum antecedit (!) *De Obitu Theodosii*. Cribellius etsi praecipue codicem *H* sequitur, tamen etiam alios videtur consuluisse, quia hic illic menda vel lacunas codicum *H α* bene correxit. Nec desunt tamen absurda typographi menda²⁰³), quae non minus quam bonae lectiones plerumque in editionem sequentem Amerbachii transierunt. Unde Cribellii librum α editori Basileensi notum fuisse manifestum est. Solam autem Basileensem editionem in adnotationem criticam recepisse satis esse puto, utpote quae facilius inveniatur et in omnibus fere cum Cribellio concordet, exceptis multis typographi Mediolanensis mendis²⁰⁴). Nec plus novi adfert Erasmus in edi-

²⁰²) *Epistolarum sancti Ambrosii libri decem* (continent 88 numeros inclusis orationibus Val. et Theo. et ceteris partibus Epistolarii Ambrosiani, velut Relatione Symmachi, al.), *De vocatione omnium gentium libri duo*, *Sermones S. Ambrosii* (continent 90 sermones, plerosque Maximi Taurinensis), *Orationes dicendae ante inchoationem missae* (*Summe Sacerdos; Summa et incomprehensibilis . . .*), *S. Ambrosii liber De Sacramentis et Mysteriis*, *De Virginibus libri tres*, *De Viduis*, *De Cohortatione Virginum*, *De Institutione Virginis*, *De Ieiunio*. Impressum Mediolani per Magistrum Leonardum Pachel 1490. die. 18. Decembris.

²⁰³) Cribellius cum *H* congruit 2 l. 1 *in regnum*; ibid. cum *La*: regnumque] *regnum quod*; 3 l. 2 *quadagesimum Ha*; 4 l. 10 eorum] *enim H*; 4 l. 16 *in singulis Ha*; 5 l. 12 sit] *est Ha*; 17 l. 10 tacetur genus dilectionis] *tacet urget nos dilectio Ha*; al. — Typographi menda ab Amerbachio ex ed. Mediol. recepta: 7 l. 3 *exercitus om.*; 15 l. 12 processu] *processus*; 17 l. 3 *audivimus] audimus*; 25 l. 6 septo] *septae*; al.

²⁰⁴) Amerbachii editionis volumini III in libro V Epistolarum, ut apud Cribellium, insertae sunt orationes Val. post Ep. XXXIII (Maur.

tione anni 1527²⁰⁵), Amerbachium in omnibus fere imitatus usque ad inscriptionem *Oratio de exitu, vita ac virtutibus Theodosii imperatoris, habita in celebritate quadragesimi diei obitus sui, Honorio principe, filio eius assistente* et in altera *Oratio funebris de obitu Valentiniani imperatoris*. Vix aliqua typographi menda correxit. Item Gillotius in his laudationibus Amerbachii vestigia pressit, ita ut etiam omnes fere codicum *H α* lacunas repetierit²⁰⁶). Romana autem Felicis de Monte Alto (Sixti V) textum satis bonum restituit, quamvis ut ceteri uno tantum mss genere niteretur (*RVALKH α*) et m coniecturis arbitrariis non abstineret²⁰⁷). Maurini ascito codice *B* multum in recensendo textu profecerunt additisque notis optime de interpretatione meriti sunt²⁰⁸). Quos plus minus sequitur A. Ballerini²⁰⁹), qui in oratione Valentiniana solum codicem *H*, in Theodosiana etiam Ambrosianum B 54 inf. (= Sacr. nr. 7 β) contulit, de quorum pretio critico supra (prae f. IV 2, 12; V 2, 11; I 3, 26) locuti sumus. Denique

Ep. 20), Theo. post Ep. XXXVIII (Maur. Ep. 53). — Collatio plena exhibetur in nostra editione sub siglo a. — Commemoranda est etiam editio Stephani Dulcinii Scalae Canonici *impressa in inclyta civitate Mediolani per Antonium Zarotum Parmensem, Anno Dni. 1491. Kal. Februarii*, ergo ante Amerbachianam; quae multis mendis depravata ex simili fonte atque Cribellii orta est.

²⁰⁵) Erasmi editio anni 1527 apud Frobenium Basileensem, vol. III, p. 3—16 continet Val., 53 sqq. Theo.

²⁰⁶) Ioannes Gillot Campanus, *Divi Ambrosii Episcopi Mediolanensis Omnia . . . Opera*, Parisiis 1569, Tom. II, col. 443—454 Val., 491—500 Theo. — Haec editio sub inscriptionibus Amerbachii et Erasmi exhibet orationes.

²⁰⁷) Romanae editionis Tom. V, pag. 84 sqq. exhibet Val. et Theo. — De interpolationibus eius vide Maurinorum adnotationes.

²⁰⁸) Maurinorum editio tom. II, col. 1173—1214 (= PL 16, 1355—1406). — De codicibus ab iis adhibitis nihil certi statui potest, nisi quod *R* nostrum sub titulo 'Bellovacensis' et *B* sub titulo 'Regii' interdum adnotant. — Altera Mignei editio mendis pessimis deformatur, ut in aliis quoque operibus saepe notatum est.

²⁰⁹) Ballerini editio Mediolani 1881, tom. V, p. 87 sqq.

Maria Mannix²¹⁰) libros mss casu potius oblatos omnesque eiusdem generis adhibuit, qui omnes praeter V deterioribus adnumerandi sunt, in tab. codd. nr. 261, 262, 270, 284, 286.

²¹⁰) Mary Dolorosa Mannix, *Sancti Ambrosii Oratio De Obitu Theodosii, Text, Translation, Introduction and Commentary; Patristic Studies 9, Washington 1925; (cf. B. Capelle, Bulletin d'ancienne littérature chrétienne latine I nr. 711). — Non melius iudicandum videtur de editione orationis Val.: Th. A. Kelly, S. Ambrosii Liber de consolatione Valentiniani, A Text with a Translation, Introduction and Commentary. Patristic Studies 58, Washington 1940 (cf. A. Taccone, Mondo Classico XI, 1941, 27).*

EXPLANATIO SYMBOLI

(A QUODAM EXCEPTA)

Conspectus codicum

- G* = Codex bibliothecae S. Galli 188 saec. VII—VIII
- W* = Vaticanus bibliothecae Vaticanae antiquae Lat. 5760 (olim Bobi-ensis 33) saec. IX vel X
- L* = Codex Lambacensis deperditus (?) secundum editionem Caspari (Ungedruckte . . . Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel 1869, pp. 50—58)
- Mai* = Angelo Mai, Scriptorum veterum nova collectio e Vaticanis codicibus edita, Romae 1833, VII, pp. 156—58 (editio eadem, quam reprodixit Migne PL 17, 1155—60)

1. Celebrata hactenus mysteria scrutaminum. Inquisitum est, ne inmunditia in corpore alicuius haereret. Per exorcismum non solum corporis, sed etiam animae quaesita et adhibita est sanctificatio. Nunc tempus est et dies, ut symbolum tradamus, quod symbolum est spiritale signaculum, quod symbolum cordis est nostri meditatio et quasi semper praesens custodia, certe thesaurus pectoris nostri. 5

2. Primum itaque rationem nominis ipsius debemus accipere. Symbolum Graece dicitur, Latine autem conlatio. Et maxime 'symbolam' negotiatores dicere consuerunt, quando conferunt pecuniam suam, et quasi ex singulorum conlatione in unum constipata integra et inviolabilis conservatur, ut nemo fraudem conlationi facere conetur, nemo negotiationi. Denique inter ipsos negotiatores ista est consuetudo, ut, si quis fraudem fecerit, quasi fraudulentus reiciatur. 5

Sancti ergo apostoli in unum convenientes breviarium fidei fecerunt, ut breviter fidei totius seriem conpraehendamus. 10

1. 4 sq. cf. Cai. I 9, 37 (p. 370, 23 sq. Sch.) Ep. 20, 4 scil. dominica palmarum 5 signaculum] cf. Vgs. III 4, 20 (p. 71, 15 sq. Faller)

GWL

Añb de iniciandis sacramentis (man. saec. XV) W deinde ut supra de diae dominicae ascensionis (sic in textu; in capitulis autem initio codicis praemissis sub eadem inscriptione ac sermones De Sacramentis exhibetur sic: LXLV excepto alterius in ebdomada paschae VII) G feliciter incipit deinde ut supra de die dominicae ascensionis L

1. 1 caelebratis ... mysteriis GL actenus W scrutaminum] cf. praef. not. 2a 2 alicuius corpore L haereret] haberet W herret G haereat L exercismum W 3 etiam] et GL 4 ut] et G 6 nostri est L quasi] quas W 7 certae G thesaurum W pectoris] cordis L

2. 2 conlatio] consolatio L 3 symbolam corr. Mai symbolum codd.; cf. § 7, 3 consueverunt L 5 et inviolabilis] inviolabilisque GL servatur L 6 conlatione G negotiatione G 10 ut] ubi GL syriem G conpraehindamus G

Brevitas necessaria est, ut semper memoria et recordatione teneatur. Scio, in partibus maxime orientis quod (ad) ea, quae primo tradita sunt a maioribus nostris, dum quasi fraude alii, alii diligentia, fraude haeretici, diligentia catholici, dum ergo
 15 illi fraudulenter conantur inrepere, addiderunt, quod non opus est, dum isti fraudem praecavere contendunt, fines maiorum velut pietate quadam et incuria videntur esse progressi.

3. Ergo apostoli sancti convenientes fecerunt symbolum breviter.

Signate vos! (Quo facto et dicto symbolo:)

In hoc symbolo divinitas trinitatis aeternae evidentissime
 5 conpraehensa est: unius operationis patrem et filium et spiritum sanctum, hoc est venerabilem trinitatem, et quod fides nostra ita sit, ut pari genere credamus in patrem et filium et spiritum sanctum. Ubi enim nulla discretio maiestatis est, nec fidei debet esse discretio.

10 Deinde frequenter admonui, quia dominus noster Iesus Christus, filius dei, solus carnem istam suscepit cum anima humana rationabili atque perfecta, et suscepit corporis formam. Corporis istius veritate factus est 'ut homo', sed

2. 12 sq. cf. Athan. De Synod. (*Ambrosio cognitum!*)

3. 3 cf. Exa. V 12, 36 (p. 169. 12 Sch.) 5 cf. e.g. Fid. II 6, 50 7, 52
 8 sq. cf. e.g. Fid. III 13, 103 10 cf. Inc. 6, 57 sq. 63 10 sqq. cf. Sacr.
 I 5, 17 (praef. I 1, 9) 11 sq. cf. Inc. 7, 64—71 Fid. V 15, 185—186
 13 cf. Phil. 2, 7

GWL

12 maximae G ad addidit R. Meister 13 fraude] fraudem GWL
 14 diligentia pr.] diligentiam G, (add. impendunt) L fraude] fraudem
 volunt GL heredici G diligentia alt.] diligentiam GL 15 conanter
 G a. c. m 2 16 finis W

3. 3 quo—symbolo] cum complissent GL 4 divinitatem GL trinitatis] divinitatis L aeternae] add. doctrina L evidentissime om. L 5 conpraehensae G unius—6 trinitatem om. L 7 ita W ista GL 10 deinde] denique (sic!) G 11 istam] ita GL cum—12 suscepit om. W 13 veritatem GL

habet singulare privilegium generationis suae. Non enim ex virili natus est semine, sed generatus *a spiritu*, inquit, ¹⁵ *sancto ex Maria virgine*. Praerogativam auctoris caelestis agnoscis? Factus quidem ‘ut homo’, ut infirmitates nostras in sua carne susciperet, sed cum privilegio venit maiestatis aeternae.

Ergo dicamus symbolum! (Et cum dixisset, hinc conplevit:) ²⁰

Hoc habet scriptura divina. Numquid supra apostolorum fines progredi audaci mente debemus? Numquid nos sumus apostolis cautiore?

4. Sed dicis mihi: ‘Postea emerserunt haereses! Nam et dicit apostolus: *Oportet haereses esse, ut boni probentur.*’ — Quid ergo? Vide simplicitatem, vide puritatem! Patripassiani cum emersissent, putaverunt etiam catholici in hac parte addendum ‘invisibilem’ et ‘inpassibilem’, quasi filius dei visi- ⁵

14—19 *cf.* Inc. 6, 53 14 *sq.* *cf.* Sacr. IV 3, 12 Hymn. Ambros. IV 5 *et passim apud Ambrosium* 15 *sq.* *cf.* Symb. Rom.¹ 3 16 auctor caelestis] *cf.* Exa. I 9, 33 (p. 35, 12) II 1, 2 (p. 41, 16) II 3, 10 (p. 48, 27) III 4, 19 (p. 72, 21) III 17, 72 (p. 109, 9. 11) IV 1, 4 (p. 112, 26—113, 1) Sacr. IV 3, 10. 4, 13 V 1, 1 Myst. 8, 49; *infra* § 6, 7 *et passim in omnibus Ambrosii libris de deo auctore mundi et salutis* 17 *cf.* Phil. 2, 7 17 *sq.* *cf.* Esai. 53, 4 Inc. 5, 44 20 *cf. supra* § 3, 3

4. 2 *cf.* I Cor. 11, 19 4 in hac parte] *scil. in Italia superiore (Aquilaiae: cf. Rufin. Comm. In Symbol. Apost. 5; PL 21, 344 A/B)*

GWL

14 singulare] speciale *L* 15 a *L om. Wp.r.G* spiritum *G* spiritu(s) *i.r.) W* inquit *om. L* 17 agnoscens *GL* 20 dixisses *L* hinc (*i.q. deinde*) *om. GL* conplevit] *add. dicens GL* 21 nunquid *WL (semper!)* 22 fines] fidem *L*

4. 1 inmerserunt *W* 1 *sq.* et dicent apostoli *G* ut dicunt apostoli *L* 3 patripassiani] petri. passiani *W* 4 immersissent *W* 5 *et om. GL*

¹ Symbolum Romanum citamus secundum numeros sententiarum editionis H. Denzinger-Ioh. B. Umberg, *Enchiridion Symbolorum ...* ed. 21—23, p. 2.

bilis et passibilis fuit! Si fuit visibilis in carne, caro illa fuit visibilis, non divinitas, fuit passibilis caro, non divinitas. Denique quid dicat, audi: *Deus, deus meus, respice me, quare me dereliquisti?* In passione hoc dicit dominus noster Iesus
 10 Christus. Hoc secundum hominem locutus est, secundum carnem locutus est, quasi caro dicat ad divinitatem: ‘Quare me dereliquisti?’ Ergo esto, medici fuerint maiores nostri, voluerint addere aegritudini sanitatem medicina. Non quaeritur ergo, si medicina non fuit eo tempore necessaria, quo erat
 15 haeticorum quorundam gravis aegritudo animorum. Et si fuit tunc temporis quaerenda, nunc non est. Qua ratione? Fides integra adversus Sabellianos, exclusi sunt Sabelliani, maxime de partibus occidentis. Ex illo ‘remedio’ Arriani invenerunt sibi genus calumniae, et quoniam symbolum
 20 Romanae ecclesiae nos tenemus, ideo invisibilem et impassibilem *patrem omnipotentem* illi aestimarent et dicerent: ‘Vides, quia symbolum sic habet?’ ut visibilem filium et passibilem designarent!

Quid ergo? Ubi fides integra est, sufficiunt praecepta
 25 apostolorum, cautiones, licet sacerdotum, non requirantur. Quare? Quia tritico inmixta zizania sunt.

5. Hinc symbolum: CREDO UNICUM, DOMINUM NOSTRUM. Sic dicite: FILIUM EIUS UNICUM! Non

6 sq. *cf. e. g.* Fid. II 7, 56—8, 65 6—12 *cf.* Inc. 5, 37 8 sq. * Ps. 21, 2 Matth. 27, 46 19 sq. *cf.* Ep. Ambros. 42, 5 Ep. 11, 4 Sacr. III 1, 5 sq. Inc. 4, 32—34 *al.* 21 Symb. Rom. 1 26 *cf.* Matth. 13, 25 *sqq.*

5. 1 sq. *cf.* Symb. Rom. 1—2

GWL

6 caro] certe *L* 7 fuit — divinitas *om. W* caro *om. G* 8 in me *GL*
 12 nostri] non *GL* 13 volerint *G* voluerunt *L* aegritudinis *G* pro sanitate medicinam *L* 14 non *om. GL* quo erat] quaerat *GL* 15 haeticorum *om. L* si] sic *GL* 16 qua ratione *om. L* 17 fides] cum fides sit *L*
 18 remediū *W* 19 quoniam] quia *GL* 20 visibilem *G a. c.* visibilem et passibilem *W* 21 illi *om. L* vides] vel *L* 22 habent *GW* ut *om. GL*
 24 quid] quod *L* 25 licet] videlicet *G* videlicet *L* 26 inmixta *G*

5. 1 credo *om. L* in deum patrem omnipotentem (*cf.* § 4, 21), et in Iesum Christum, filium eius *om. exceptor*

‘unicus dominus’; unus deus est, unus et dominus. Sed ne calumnientur et dicant, quia unam personam dicamus filium: *Et in . . . unicum, dominum nostrum.*

5

Quia dixi de divinitate patris et filii, venit ad incarnationem ipsius: QUI NATUS ET SEPULTUS. Habes et passionem ipsius et sepulturam. TERTIA DIE . A MORTUIS. Habes et resurrectionem eius. ASCENDIT . . SEDET AD DEXTERAM PATRIS. Vides ergo, quia 10 caro divinitati inminuere nihil potuit, immo de incarnatione triumphus magnus quaesitus est Christo. Qua ratione enim, ubi de morte ascendit, ‘sedet ad dexteram patris’? Quasi qui patri rettulerit ‘bonae’ fructum ‘voluntatis’. Duo habes: ‘Resurrexit a morte, sedet ad dexteram patris.’ Nihil 15 ergo potuit adferre caro divinitatis gloriae detrimentum. Duo habes: Aut quasi secundum praerogativam divinitatis et substantiae generationis suae dominus noster Iesus Christus ‘sedet ad dexteram’, ‘a morte surrexit’, aut certe quasi triumphator aeternus, qui bonum ‘regnum deo patri comparavit’, 20 praerogativam sibi suae victoriae vindicavit.

3 cf. Spi. III 15, 104 et passim 4 unam personam (scil. cum patre)] cf. Inc. 7, 77 Spi. III 13, 92 Exa. VI 7, 41 Par. 12, 58 et passim 7 sq. cf. Symb. Rom. 3—4 8 sq. cf. Symb. Rom. 5 9 sq. cf. Symb. Rom. 6 11—16 cf. Fid. II 8, 64 Inc. 6, 54 sq. 12 cf. Fid. V 15, 183 14 sq. cf. Luc. 2, 14 (Fid. II 6, 50: Passio autem Christi voluntas est patris eqs.) I Cor. 15, 24 15 cf. Symb. Rom. 5—6 17—19 cf. Fid. II 12, 102 sq. 19 sq. cf. Fid. V 12, 147 (triumphator aeternus) 20 bonum regnum] cf. Fid. V 12, 151 regnum — comparavit] cf. Fid. II 12, 104 I Cor. 15, 24 21 praerogativam — vindicavit] cf. Fid. V 13, 166 sibi praerogativam paterni solii vindicavit

G W L

3 et] est *L* 4 personam] passio. Nam *W* 5 Et in scripsi; etiam codd.; cf. praej. I 1, 18 in] Iesum Christum, filium eius om. exceptor 6 dixi om. *W* 7 qui] qua *GL* natus] de Spiritu Sancto ex Maria virgine, sub Pontio Pilato passus om. exceptor et] add. passus est et *GL* 8 et pr. om. *L* tertio *W* 9 die] add. resurrexit *GL*, resurrexit om. exceptor 9 sq. ascendit] add. in caelis *G*, in coelum *L*, in caelos (?) om. exceptor 10 et sedet *W* sedit *G* vide *L* 11 nil *W* 12 triumphus *G* 14 fructum bonae *L* 15 surrexit *W* patris om. *L* 17 secundam *L* 19 dexteram] add. patris cum *G*, add. cum *L* a mortem *G* 20 deo om. *L* 21 sibi om. *L*

SEDET AD DEXTERAM PATRIS ET MORTUOS.
 Audi, homo! — Debes quidem cito credere. Fides ipsa
 de caritate promatur. Qui amat, nihil derogat. Amicus,
 25 qui amicum amat, nihil derogat. Qui amat dominum,
 multo magis non debet derogare. Quare dico 'sedet'? (Et) qui
 amat, habet, quid timeat: 'Unde . . . et mortuos'. Ipse de nobis
 iudicaturus est. Cave ergo detrahere ei, quem iudicem habi-
 30 turus es! Quare hoc mysterium? Numquid non unum iudicium
 est patris et filii et spiritus sancti? Numquid non una vo-
 luntas est, numquid non una maiestas? Quare tibi dicitur,
 quod filius iudicaturus est, nisi ut intellegas nihil filio dero-
 gandum?

Ergo vide: Credis in patrem, credis et in filium.
 35 Et quid tertio? ET IN SPIRITUM SANCTUM. Quaecumque
 accipies sacramenta, in hac trinitate accipies. Nemo te fallat!
 Vides ergo unius operationis, unius sanctificationis, unius
 maiestatis esse venerabilem trinitatem.

6. Sane accipe rationem, quemadmodum credimus in
 auctorem, ne forte dicas: 'Sed habet et in *ecclesiam*, sed habet
 et in *remissionem peccatorum*, sed habet et in *resurrectionem*!'—
 Quid ergo? Par causa est: Sic credimus in Christum, sic cre-

22 cf. Symb. Rom. 6^b—7 24—33 cf. Fid. IV 2, 26 24—26 cf.
 Ep. 78, 5 25 sq. cf. Fid. IV 8, 80 26 sqq. cf. Fid. II 12, 100—13, 113
 26 sedet] cf. Fid. II 12, 102 28 sq. cf. Fid. IV 8, 94 29 cf. Spi. III 6,
 35—7, 44 30 sq. cf. Spi. II 10, 101 32 sq. cf. Fid. II 12, 100 34 cf.
 Symb. Rom. 1—7 35 cf. Symb. Rom. 8 35—37 cf. Sacr. VI 2, 5
 37 sq. cf. Fid. II 10, 85 sq. III 13, 103—107

6. 2. 7. 10 auctor] cf. *supra* § 3, 16 2 sq. cf. Symb. Rom. 9a. 10b. 11

GWL

22 patris] *add.* inde venturus iudicare vivos GL, unde venturus est iudi-
 care vivos *om. exceptor* 23 audi—27 mortuos *om. GL* 24 nil W 26 Et
 (i. q. *Etiam*) *addidi* 27 venturus est iudicare vivos *om. exceptor* 29 est
 Ga. c. 32 filio nihil L 34 credes W (*utroque loco*) et *om. GL*
 36 te] se L 38 esse *om. G*

6. 2 in *om. GL* 3 in *pr. om. GL* in *alt. om. L* 4 sq. credimus
 et GL

dimus in patrem, quemadmodum credimus et in ‘eēclesiam’,⁵
 et in ‘remissionem peccatorum’ et in ‘carnis resurrectionem’.
 Quae ratio est? Quia, qui credit in auctorem, credit et in opus
 auctoris. Denique ne hoc ingenii nostri putetis, accipite testi-
 monium: *Si mihi non creditis, vel operibus credite!* Ergo hoc
 habes. Nunc fides tua amplius elucebit, si in opus auctoris¹⁰
 tui fidem veram et integram putaveris deferendam, in ‘eēclesiam sanctam’ et in ‘remissionem peccatorum’.

Crede ergo, ex fide quia omnia tibi peccata remittuntur!
 Quare legisti in evangelio dicente domino: *Fides tua te salvum fecit.* — REMISSIONEM .. RESURRECTIONEM.¹⁵
 Crede, quia resurget et caro! Quid enim opus fuit, ut Christus
 carnem susciperet, quid opus fuit, ut Christus crucem ascende-
 ret, quid opus fuit, ut Christus mortem gustaret, sepulturam
 susciperet et resurgeret, nisi propter tuam resurrectionem?
 Totum hoc sacramentum tuae est resurrectionis. *Si Christus*²⁰
non resurrexit, vana est fides nostra. Sed quia resurrexit,
 ideo firma est fides nostra.

7. Ergo dixi apostolos symbolum conposuisse. Si ergo
 mercium istarum negotiatores et conlatores pecuniae hanc
 habent legem, ut, si quis symbolam suam violaverit, inprobis

7 cf. Fid. V 15, 183 9 *Ioh. 10, 38 14 sq. Marc. 10, 52 al.
 16—19 cf. Symb. Rom. 3—5 18 mortem gustaret] cf. Hebr. 2, 9
 20 sq. cf. I Cor. 15, 14 21 sq. cf. I Cor. 15, 20

GWL

5 in alt. om. G 6 in (utroque loco) om. GL 7 credit pr. om. L
 in alt. om. G 8 putes L potes G accipe GL 9 credites G 10 in
 om. GL operi L 11 sq. in (utroque loco) om. GL sanctam ecclesiam GL
 14 dicentem dominum G 15 salvum te G remissionem] add. pecca-
 torum. carnis GL, om. exceptor 16 credo L 17 quid] quod G
 quid — ascenderet om. L cruce W 18 gustaret et G 19 resurgeret]
 resurget et G suam L 20 tua W
 7. 1 ergo pr. — 3 habent om. L dixit apostolus G 2 mercium W
 3 legem] legimus GL qui W sybolam G symbolum suum L

et instabilis habeatur, multo magis cavendum est nobis, ne
 5 de maiorum symbolo aliquid detrahatur, cum habeas in libro
 apocalypsis Iohannis — qui libellus canonizatur et maxime
 ad fidei proficit fundamentum; ibi enim evidenter 'omni-
 potentem' dominum nostrum Iesum Christum memoravit,
 licet et in aliis locis tamen — ergo in ipso libello: 'Si quis,
 10 inquit, addiderit aut detraxerit, iudicium sibi sumit et poenam.'
 Si unius apostoli scripturis nihil est detrahendum, nihil ad-
 dendum, quemadmodum nos symbolum, quod accepimus ab
 apostolis traditum atque conpositum, conmaculabimus?
 Nihil debemus detrudere, nihil adiungere. Hoc autem est
 15 symbolum, quod Romana ecclesia tenet, ubi primus aposto-
 lorum Petrus sedit et communem sententiam eo detulit.

8. Ergo quemadmodum duodecim apostoli, et duo-
 decim sententiae.

Signate vos! (Quo facto:)

CREDO VIRGINE:

7. 7 sq. cf. Apoc. 1, 7 sq. Fid. II 4, 34 sq. Inc. 10, 114 9 licet et in
 aliis locis tamen (cf. praef. I 1, 10)] cf. Fid. II 4, 38 (Ioh. 16, 15) II 6, 47
 (Ioh. 3, 8) II 6, 50 (Ioh. 5, 21) II 6, 51 (Ioh. 16, 15) 9 sq. cf. Apoc.
 22, 19 15 sq. cf. supra § 4, 19 sq. Sac. III 1, 5 sq. Ep. 42, 5 al.
 8. 3 cf. supra §§ 3, 3. 20 4 cf. Symb. Rom. 1—3

GWL

4 instabilis *Ga.c.m 2* detestabilis *L* multum *G* 5 symbolum *W*
 aliquid *om. L* 6 apocalypsi* *W* qui—9 libello *om. L* canonizat *G* 7 pro-
 fecit *G* 8 memorabit (b ex u) *G* 9 in *pr. om. G* qui *W* 10 inquit *G*
 (semper) 11 sq. nihil addendum *om. GL* 12 quomodo *L* accipimus *G*
 ab *om. G* 13 conmaculabimus *om. W* 15 romanae ecclesiae (*Ga.c.m 2*)
 16 sedet *Ga.c.m 2*

8. 1 dodecem *Ga.c.m 2* 1 sq. duodecem *Ga.c.m 2* 3 Quo facto
om. GL 4 credo] *add.* in deum patrem omnipotentem. et in (in *om. L*) iesum
 christum filium eius unicum dominum nostrum (nostrum *add. m 3 s.l. G*) qui
 conceptus est de (qui—de] concepto, o *alt. corr. in ù G*) spiritu sancto. natus
 de maria *GL*; in deum patrem omnipotentem et in Iesum Christum, filium
 eius unicum, dominum nostrum, qui natus de spiritu sancto ex Maria *om.*
exceptor

Habes divinitatem patris, divinitatem filii, habes in- 5
carnationem filii, quemadmodum dixi.

SUB SEPULTUS:

Habes passionem, mortem et sepulturam. Ecce quattuor
istae sententiae!

Videamus alias:

10

TERTIA DIE ET MORTUOS.

Ecce aliae quattuor sententiae: Hoc est octo sententiae.

Videamus adhuc alias quattuor sententias:

ET IN SPIRITUM SANCTUM RESURRECTIONEM.

Ecce secundum duodecim apostolos et duodecim sen- 15
tentiae conpraehensae sunt.

9. Illud sane monitos vos volo esse, quoniam symbolum
non debet scribi, quia reddere illud habetis. Sed nemo scribat!
Qua ratione? Sic accepimus, ut non debeat scribi. Sed quid?

6 dixi] *scil.* §§ 3 et 5 7 sub — sepultus] *cf.* Symb. Rom. 4 11 *cf.*
Symb. Rom. 5. 6a. 6b. 7 14 *cf.* Symb. Rom. 8. 9a. 10b. 11

9. 1 sq. *cf. supra* § 1: Cai. I 9, 37 (*p.* 370, 23 sq. *Sch.*)

GWL

5 habes *pr.* — filii *om.* *W* habes *pr.* — 8 sepulturam (*exceptis verbis*
sub — sepultus) *om.* *L* habes *alt. om.* *G* 6 fili *Ga.c.m 2* quemadmodum —
8 habes *om.* *G* 7 sub — sepultus] *statim post* 4 virgine *sic*: passus sub
pontio (poncio *G*) pilato. crucifixus (i *pr. ex e G m 2*). mortuus (*ex* mortuos
G m 2) et sepultus *GL* sub] Pontio Pilato passus et *om. exceptor* 8 mortem
om. *W* 10 alias (as *s.l.m 1*) *W* 11 die] *add.* resurrexit (resurrexisse *G*).
ascendit (ascendisse *G*) in caelos (caelis *G*). sedet (sedisse *G*) ad dexteram dei
patris. inde venturus iudicaturus (tu *i.r. ex re? G*) est (*om.* *G*) de vivis (de
vivos *Ga.c.*) et mortuis (mortuos *Ga.c.*) *GL*; resurrexit a mortuis, ascendit
in caelos (?), sedet ad dexteram patris, unde venturus est iudicare vivos *om.*
exceptor mortuus *W* 13 sententias *om.* *GL* 14. et] credo et *G* credo *L*
sanctum] *add.* sanctam ecclesiam (am *ex ae corr. G m 1*). sanctorum commu-
nionem. remissionem (abremissionem *G*) peccatorum. carnis *GL*; sanctam
ecclesiam, remissionem peccatorum, carnis *om. exceptor* resurrectionem
(ē *ex is G m 2*)] *add.* vitam aeternam. amen *GL* 15 duodecem (*utroque*
loco) *Ga.c.m 2* apostolus *Ga.c.m 2*

9. 1 sanae *G* vos] suos *Ga.c.* 2 quia — 3 scribi *om.* *GL* 3 quid *om.* *L*

Teneri. Sed dicis mihi: Quomodo potest teneri, si non scribitur? — Magis potest teneri, si non scribatur. Qua ratione? Accipite! Quod enim scribis, securus quasi relegas, non cottidiana meditatione incipis recensere. Quod autem non scribis, time(n)s, ne amittas, cottidie incipis recensere.

Magnum autem tutamentum est: Nascuntur stupores animi et corporis, temptatio adversarii, qui numquam quiescit, tremor aliqui corporis, infirmitas stomachi: Symbolum recense et scrutare intra te ipsum! Maxime recense intra te! Quare? Ne consuetudinem facias, et cum solus fortius recenseres, ubi sunt fideles, incipias inter catechumenos vel haereticos recensere.

8 cottidie] *cf.* Vgs. III 4, 20 (*p.* 71, 16 *Faller*) 9—12 *cf. ibidem*: quo etiam, cum horremus aliquid, animo recurrendum est 13—15 *cf.* Cai. I 9, 37 (*l.c.*)

GWL

4 sed] *add.* quid *GL* potes *G* scribetur (*e ex i*) *Gp.c.* scribatur *L*
 6 accipe *GL* scribes *W* religas *GL* 7 quotidiana *L* incipies *GL*
 recensire *G* 8 timens *scripsi*; times *codd.* quotidie *L* incipes *G* incipies *L* recensire *G* 9 stuporis *G* 11 aliquis *L* stomachi *G* symbulum *G*
 12 et scrutare] et sanare *G om. W* ipsum *post* 13 te *W* ipso (*Ga. c. m 3*)
 13 consuetudine *L* fortius] fueris *L* 14 recensens *GW* fidelis (*Ga. c. m 2*)
 incipias — 15 recensere *om. W* catechuminos (*e ex i*) *G* 15 recensere *G*
 recenseri *L*

DE SACRAMENTIS

(SERMONES SEX A QUODAM EXCEPTI)

Conspectus codicum

- G* = codex bibliothecae S. Galli 188 saec. VII ex. vel VIII in.
W = Vaticanus bibliothecae Vaticanae antiquae Lat. 5760 (olim S. Colum-
 bani de Bobio 33) saec. IX vel X
S = Vindobonensis bibliothecae nat. 1029 s. XI

π = Holkhamensis 122 (olim Patavinus S. Iohannis in viridario) saec. XI
η = Vaticanus bibliothecae Vaticanae antiquae Lat. 282 saec. XI
β = Ambrosianus B 54 inf. saec. XI vel XII

D = Fuldensis Aa 9 (olim monasterii Weingartensis) saec. IX
E = Vaticanus bibliothecae Vaticanae antiquae Lat. 474 saec. IX
N = Casinensis 276 saec. XII

Γ = consensus codicum *GWSPη(DEN)*

R = Remensis 377 (olim E 230) saec. IX
Z = Atrebatensis (Arras) 1068 (olim 276) saec. X

V = Vossianus Latinus in quart. nr. 98 bibliothecae Lugdunensis Bata-
 vorum saec. IX
U = Vaticanus bibliothecae Vaticanae antiquae Lat. 266 (olim Corbiensis)
 saec. IX
Q = Vaticanus bibliothecae Vaticanae antiquae Lat. 296 (olim Iosephi
 Ioffridi) saec. IX vel X
T = Trecensis 550 (olim Collegii Oratorii Trecensis) saec. X
A = Bambergensis Ms. Patr. 4 (B. II. 6.) saec. X
B = Vaticanus bibliothecae Barberiniana Latinus 541 saec. XI
M = Monacensis bibliothecae nat. Lat. 2564 (olim Aldersbacensis 34) saec.
 XII

Φ = consensus codicum *VUQTABM*

P = Parisinus bibliothecae nationalis Lat. 11624 (olim S. Benigni Divio-
 nensis) saec. XI
K = Bruxellensis bibliothecae regiae 364 (5576; olim Gemblacensis) saec. XI
X = Bruxellensis bibliothecae regiae 955 (10779—80; olim S. Laurentii
 Leodiensis) saec. XI vel XII

Δ = consensus codicum *PKX*

Y = Cenomanensis bibliothecae oppidi Le Mans 15 (olim S. Vincentii:
 recensio Lanfranci) saec. XI

C = Florentinus Laurentianus S. Crucis XVII dext. 12 saec. XI
F = Modoetianus (oppidi Monza) bibliothecae capitularis LXV $\frac{E-14}{127}$
 saec. XI

Η = consensus codicum *ΦΔRZYCF*
Ω = consensus codicum omnium praeter *GW*

a = Editio Amerbachii Basileensis anni 1492
m = Editio Maurinorum anni 1690

I.

1, 1. DE SACRAMENTIS, quae accepistis, sermonem adorior, cuius rationem non oportuit ante praemitti. In Christiano enim viro prima est fides. Ideo et Romae fideles dieuntur, qui baptizati sunt, et pater noster Abraham ex fide iustificatus est, non ex operibus. Ergo accepistis baptismum, 5
eredidistis. Nefas est namque me aliud aestimare; neque enim vocatus esses ad gratiam, nisi dignum te Christus sua gratia iudicasset.

2. Ergo quid egimus sabbato? Nempe apertionem. Quae mysteria celebrata sunt apertionis, quando tibi aures tetigit 10
sacerdos et nares. Quid significat? In evangelio dominus noster Iesus Christus, eum ei oblatuisset surdus et mutus,

I, 1. 1—8 cf. Myst. 1, 2 **4 sq.** cf. Rom. 4, 1—22 **9—27** cf. Myst. 1, 3. 4 **11—13** cf. Marc. 7, 32—35

def. DEN

I, 1 incip̄ prima die in pascha *G* finit liber primus. incipit liber secundus *W* incipit de sacramentis liber primus feliciter *S*. (*om.* feliciter) *ABK* incipit exameron paschalis sc̄i ambrosii $\pi\eta\beta$ finit de initiandis feliciter. incipit de sacramentis liber primus *R* incipit de sacramentis sc̄i ambrosii lib̄ prim̄ *V* explicit liber de mysteriis feliciter incipit de sacramentis liber primus *U* incipit sermo primus de sacramentis *Y*

1. 2 cuius] quorum *Y* rationum *Ga.c.* oportuit Γ , *Zp.c.m* optauit *R* putauit *cet. a* non putauit rationem *M* praetermitti *CKX* **3** viro] vero *G* ideo] et ideo *WSa.c.* et Romae] rethome(ae) Φ (recto nomine *A*) Romae *a* fidelis *Gm1* **4** qui baptizati sunt dicuntur *A* **5** est *om.* *RVQTPKm1X*, *Zs.l.* accipientes *Y*, *Zp.c.m2* baptismum et *T* **6** namque me aliud *G* (*mea a.r.*), *WS* namque aliud *YZm2* me aliud namque $\pi\beta$ enim e me aliud *T* enim aliud *A* enim me aliud namque η enim me aliud *cet. a m* **9** nem *Km1* (num *m2*) operationem *X* quao quia *R* **10** celebrata *om.* β operationis *X* aures tibi *W* aures tetigit tibi $\pi\eta\beta$ **10 sq.** aures sacerdos tibi tetigit *M* sacerdos tetigit *Y* **11** sacerdos *om.* *R\Phi ZKX* quod *GZp.c.m2*, *CMY a m* significant *W* significauit *Sa.c.M*

tetigit aures eius et os eius, aures, quia surdus erat, os, quia mutus. Et ait: *effetha*. Hebraicum verbum est, quod Latine
 15 dicitur *adaperire*. Ideo ergo tibi sacerdos aures tetigit, ut aperirentur aures tuae ad sermonem et ad alloquium sacerdotis. 3. Sed dicis mihi: 'Quare nares?' Ibi quia mutus erat, os tetigit, ut, quia loqui non poterat sacramenta caelestia, vocem acciperet a Christo; et ibi, quia vir! Hic quia
 20 mulieres baptizantur, et non eadem puritas servi quanta et domini — cum enim ille peccata concedat, huic peccata donentur, quae potest esse comparatio? —, ideo propter gratiam operis et muneris non os tangit episcopus, sed nares. Quare nares? Ut bonum odorem accipias pietatis aeternae,
 25 ut dicas: *Christi bonus odor sumus deo*, quemadmodum dixit

14 Marc. 7, 34 25 II Cor. 2. 15

def. DEN

13 et tetigit $\Phi\beta\alpha m$ tetigitque ZY aures (*bis*) nares V eius *pr. om.* X et os eius *om.* G 14 *effatha* G *effetha* W *effeta* $SVUACP KM$ *effeta* quod α *epheta* $RZTXF$ *epheta* B *effetha*] *add.* quod est *adaperire* in latinum, hebraicum enim verbum est (*om.* quod Latine dicitur *adaperire*) $\pi\eta\beta$, *cf. praej. not. 40* Haebraicum (*om.* verbum) A Latine *om.* M et latine α 15 *aperire* W tetigit aures Y aures *om.* W tetigit ut aperirentur *i. r.* S (tetigit *m* 2) 16 *ad alt. om.* $Ra.c.C$ eloquium $W\Phi X$ 16 *sq.* sacerdotes $Ga.c.$ 17 *dices* F *quare*** K *quare* — mutus] *quare?* aures quia surdus G , *cf. praej. not. 37* quia ibi Y ibi *om.* $R\Phi CF J$, $Za.c.$ *post* ibi *add.* ut *abiectionibus* *delectationibus* xpi solummodo amplectantur odorem, ut possint cum apostolo dicere: xpi bonus odor sumus deo $\pi\eta\beta$, *cf. praej. not. 40* mutus] surdus $Sp.c.$ 18 *eras* X ut *om.* $\Omega > S$, $Zs.l.$ caelestia sacr. Y 19 ut vocem $TM A$ et vocem Φ acceperet $Ga.c.$ acceperit $SCFR$ accipere η quia ibi U vir $WVRTC$, P (*corr. ex viri*) viri *cet.* 20 eadem (*a s.l.*) G tanta M purilitas $Gm I$ parilitas *m* 2 quanti S , (quanti — 21 huic *i. r.*) F quanta et domini puritas servi quam et domini (*sic!*) RUQ 21 enim *om.* $\Omega > RZTPC$, α concedit $Wm I$ $Va.c.$ concedat huic peccata *om.* C 22 et ideo G 22 *sq.* operis gratiam $\pi\eta\beta$ 23 et *om.* $Sm I$ *os (*n eras.*) W tetigit $C\beta$ episcopus] $s\acute{c}s$ G 24 quare nares *om.* $\Omega > SFm 2\beta m 2M$, m 25 et ut m et (*om.* ut) A christi enim $\Omega > A$, αm deo] *add.* in omni loco Y

apostolus sanctus, et sit in te fidei devotionisque plena fragrantia.

2, 4. Venimus ad fontem, ingressus es, unctus es. Considera, quos videris, quid locutus sis, considera, repete diligenter! Occurrit tibi levita, occurrit presbyter, unctus es quasi athleta Christi, quasi luctam huius saeculi luctaturus. Professus es luctaminis tui certamina. Qui luctatur, habet, quod speret; ubi certamen, ibi corona. Luctaris in saeculo, sed coronaris a Christo. Et pro certaminibus saeculi coronaris; nam etsi in caelo praemium, hic tamen meritum praemii conlocatur.

5. Quando te interrogavit: ‘Abrenuntias diabolo et operibus eius?’ quid respondisti? ‘Abrenuntio.’ ‘Abrenuntias saeculo et voluptatibus eius?’ quid respondisti? ‘Abrenuntio.’ — Memor esto sermonis tui, et numquam tibi excidat tuae series cautionis. Si chirographum homini dederis, teneris obnoxius, ut pecuniam eius accipias; teneris adstrictus, et

2. 1—40 cf. Myst. 2, 5—7 **3 sq.** Cyrill. Hieros. Catech. myst. II 3 (PG 33, 1080 A) **10—12** abrenuntias eqs.] ex liturgia baptismi

def. DEN

26 sanctus apostolus $\pi\eta\beta$ et] ut *M* deuocionisque *G* plena om. *G* **26 sq.** fragrantia *VSp.c.RMa.c.* fragrantia *Yam* flagrantia *cet.*

2. 1 venimus om. *G* veniamus *A* unctus es *GS* $\pi\eta\beta$, *Fp.c.m2M* om. *cet.* am **2** quos — considera $\eta s.l.$ quos (l quod *s.l.*) *X* q uos *A* considera om. *G* repete] pede(?) *G* **3** Laevita *G* occurrit *alt.*] *add.* tibi *KXYM* presbyter] sacerdos *M* **4** quasi *alt.*] quasi si *G* lucta *GR* luctamen $\pi\eta\beta$ *S, Fp.c.m.2a* **5** professus om. *A* tui et *W* certamen (*c i.r.*) *S* nam qui *A* luctaturus *G* **6** certamina *T, Ca.r.* **7** sed om. *C* in Christo *G* a deo *C* pro om. *X* certaminis η **8** etsi] si *M* praemium] primum *C* meriti praemium $\pi\eta\beta$ **9** colligatur *T* colligitur *ZY* **10** obrenuntias *W* **11** abrenuntias — **12** abrenuntio om. *GmI* (*add. s.l. m2*), *WQmI* (*in mg. m2*) *XmI* **13** et] ut *CF* excedat *Gp.c.πηβΦP* **14** seruius *G* cautioni (*ex cautione*) *G* si — teneris om. *G* hominis *CAm2* tenens *W* teneberis *Y* **15** accipis *V* accipiat *SM* obstrictus $\pi\eta\beta$

reluctantem te fenerator adstringit. Si recusas, vadis ad iudicem atque illic tua cautione convinceris. 6. Ubi promiseris, considera, vel quibus promiseris. Levitam vidisti, sed minister est Christi. Vidisti illum ante altaria ministrare. 20 Ergo chirographum tuum tenetur non in terra, sed in caelo. Considera, ubi capias sacramenta caelestia. Si hic corpus est Christi, hic et angeli constituti sunt. *Ubi corpus, ibi et aquilae*, legisti in evangelio. Ubi corpus Christi, ibi et aquilae, quae volare consuerunt, ut terrena fugiant, caelestia petant. Quare 25 hoc dico? Quia et homines angeli, quicumque adnuntiant Christum et in angelorum adscisci videntur locum. 7. Quomodo? Accipe: Baptista erat Iohannes natus ex viro et muliere. Attamen audi, quia angelus est et ipse: *Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam et parabit viam tuam ante te*. Et accipe 30 aliud. Malachiel ait propheta: *Quia labia sacerdotis custodiunt scientiam et legem exquirunt ex ore ipsius, angelus est enim dei*

22 *Matth. 24, 28 *Luc. 17, 37 28 sq. *Matth. 11, 10 *Mal. 3, 1
30 sqq. *Mal. 2, 7

dej. DEN

16 te* R adstringis C 16 si — 17 iudicem om. $\Omega > Z$ in mg.,
a vad*is G 17 tua cautione] uacua causatione W 18 considera —
promiseris om. G 19 Christi sed W altare VUCM 20 ergo om. S
equidem A caelo] saeculo C 21 capiebas C hoc corpus GW 22 et
pr. om. G ubi] ibi K et alt. GQm, Zp.c. om. cet. a 23 legis W le*gisti S
quae om. $\Omega > Fm2Zm2am$ 24 consueuerunt Pp.c.M considerant CF
figiant (!) et W 25 et angeli C quicumque] qui enim M 26 ascissi
A a adsisti S loco Sp.c. 27 accepe Gm1 accepere vel accepit (?) m2
baptistae $\Omega > Sa.c.Fm2$ (baptistae Iohannis C) erat] rationem $II > Fm2$,
Sp.c. am rationem. erat $\pi\eta\beta$ om. G, Sa.c., cf. praef. not. 40 natus] add.
erat am viro s.l. G 28 audi om. B et om. $\Phi C a$ est ipse et ipse (om.
ecce) S ut ecce $\pi\eta\beta$ 29 et pr.] qui U praeparabit UM parauit G
(uit m2s.l.), SFT tuam alt. om. $\pi\eta\beta B$ et alt. om. Ωam 30 aliud]
illud Sa.c.m2 Malachiel TQ Malachia $\pi\eta\beta Sm2B$ Malachias (as s. e!]
Zp.c.m2 Malachiē] G Malachiae Pm ait om. GPm prophetae Gp.c.m2 Pm
31 sapientiam $\pi\eta\beta$ requirunt T ipsius] eius A quia angelus est (om.
nim) Y est eras. G dñi dei (dei s.l.) S

omnipotentis. Haec ideo dicuntur, ut sacerdotii gloriam praedicemus, non ut aliquid personalibus meritis adrogetur.

8. Ergo abrenuntiasti mundo, abrenuntiasti saeculo; esto sollicitus! Qui pecuniam debet, semper cautionem suam considerat. Et tu, qui fidem debes Christo, fidem conserva, quae multo pretiosior quam pecunia est; fides enim aeternum patrimonium est, pecunia temporale. Et tu ergo semper recordare, quid promiseris: eris cautior. Si teneas promissionem tuam, tenebis et cautionem.

3, 9. Deinde accessisti propius, vidisti fontem, vidisti et sacerdotem supra fontem. Nec hoc possum dubitare, quod in animum vestrum non potuerit cadere, quod cecidit in illum Syrum Neman, quia, etsi mundatus est, tamen ante dubitavit. Quare? Dicam, accipe: 10. Ingressus es, vidisti aquam, vidisti sacerdotem, vidisti levitam. Ne forte aliqui dixerit: 'Hoc est totum?' Immo hoc est totum, vere totum, ubi tota innocentia, ubi tota pietas, tota gratia, tota sanctificatio. Vidisti, quae videre potuisti oculis tui corporis et humanis

3. 1—13 cf. Myst. 3, 8 3 sq. cf. IV Reg. 5, 1 sqq.

def. DEN

32 hic *G* (dicitur ex dicuntur *m2*) sacerdotis $\Omega > Z$, αm gloriam *Gi.r.* gloria *C* 33 personabilibus *F* meritis] mentis *W* arrogemus *Y*
34 ergo quia $\beta p.c.$ mundum *Ga.c.* et saeculo *T* 35 et esto *RCFPK*
cui pec. debes *G*, cf. praef. not. 37 cautionem (u *s.l.*) *G* tuam *G* 36 debes
(e *utrumque i.r.*) *V* habes *W* dabis *UQB* quae] quia *C* qui *FPK m1*
37 pretiosior est *W\pi\eta\beta* pecuniam *F* est *om.\pi\eta\beta M* 37 sq. est — pecunia
om.W 39 quid] quae *M* eris $\Gamma Y\beta$, *Z s.l.*, et eris *m om. cet. a*
40 tuam *om.A* tenebis et cautionem *om.S* cautionem tuam *RP*

3. 1 proprius *Ga.c.WK* propicius *F* propi**us *Z* vidisti fontem
om. G et vidisti *S* vidisti (*om. et*) sacerdotem supra fontem *in mg. C*
3 non *om. Y*, cf. praef. not. 53 poterit *PC* 4 Syro *Ga.c.* Neeman *CB*
Naaman *SQm2Zm2*, (*s. neman, postea eras.*) *Gm2* 5 accipe *om. W*
vidis aquam *Gm1* (ti *s.l. m2*) 6 aliqui *scripsi* aliquis aliquid (*om.*
dixerit) *W* aliquis *R, VUZp.c.T\eta BM \alpha m* aliquid *cet.* 7 hoc *alt. om.*
 $\Omega > SFm2$, αm 8 ubi *om. \Pi* pie****tas *add.* ubi *G* 9 tuis *Z*
tuis corporeis *CKa.c.M* humani *F*

10 conspectibus, non vidisti illa, quae operantur, sed quae videntur. Illa multo maiora sunt, quae non videntur quam quae videntur, quoniam *quae videntur, temporalia sunt, quae autem non videntur, aeterna.*

4, 11. Ergo dicamus primum — tene cautionem vocis meae et exige — : Miramur mysteria Iudaeorum, quae patribus nostris data sunt, primum vetustatem sacramentorum, deinde sanctitatem praestantium. Illud promitto, quod diviniora
5 et priora sacramenta sunt Christianorum quam Iudaeorum.
12. Quid praecipuum quam quod per mare transivit Iudaeorum populus, ut de baptismo interim loquamur? Attamen qui transierunt Iudaei, mortui sunt omnes in deserto. Ceterum qui per hunc fontem transit, hoc est a terrenis ad caelestia,
10 — hic est enim transitus, ideo pascha, hoc est ‘transitus eius’, transitus a peccato ad vitam, a culpa ad gratiam, ab iniquamento ad sanctificationem —, qui per hunc fontem transit, non moritur, sed resurgit.

12 sq. II Cor. 4, 18

4. 1—13 cf. Myst. 3, 12. 13 **4** praestantium] „die einstehen für ...“ **6—8** cf. Exod. 14, 1—15, 21 Ioh. 6, 49 **10** cf. Exod. 12, 11 **10—13** cf. Exa. I 4, 14 (p. 12, 10—13 Sch.)

def. DEN

10 non tamen Y sed] scil. vidisti sed quae] et non Φ quia non m
10 sq. sed quae videntur om. W exp. P **11** illa om. A illa autem W
quam] add. illa G **13** autem om. $II > A$, am aeterna sunt GF

4. 2 meae et exige om. S quae — **5** Iudaeorum om. A **3** vetustate $Zp.r.m$ **4** sanctitate $Zp.r.m$ sanctitatis SA praestantium] praestantiam $\pi\beta m IS$, praestantia ηm , praesentia dñi W , om. G premitto $i. r. B$, s. promitto: s. me probaturum $Zm2$ diviniora] diuturna (a ex i, ras. s. a) G diuturniora W **5** sunt sacramenta YM sunt Christianorum sacramenta $\pi\eta\beta$ sint GW quam fuerint Iudaeorum G **6** quid] qui GW quid tam M quod om. A mare] manere $CF a. c.$ ma*re V transivit $\Gamma\beta$ transit C transiit cct. am **7** ut de] ude SmI unde $T'CF$ ut (om. de) G attamen] sciat tamen β **8** omnes om. $\pi\eta\beta S$ **9** transiit C hoc est om. $\pi\eta SmI$ hoc est] transit a **10** hinc β est pr. om. W pascha C , Sa. c. eius exp. $Vm2$ om. B **11** iniquitate C **12** transiit K **13** morietur P resurget SKX

5, 13. Neman ergo leprosus erat. Ait puella quaedam uxori illius: Dominus meus si vult mundari, vadat in terram Israhel, et ibi inveniet eum, qui possit ei lepram tollere. Dixit illa dominae suae, uxor marito, Neman regi Syriae; qui eum quasi acceptissimum sibi misit ad regem Israhel. Audivit rex Israhel, quod missus esset ad eum, cui lepram mundaret, et scidit vestem suam. Tunc Helisaeus propheta mandat ei: Quid est, quod scidisti vestem, quasi non sit deus potens, qui mundet leprosum? Mitte illum ad me. Misit illum. Cui advenienti ait propheta: Vade, descende in Iordanem, merge et sanus eris. 14. Ille coepit cogitare secum et dicere: Hoc est totum? Veni de Syria in terram Iudaeam et dicitur mihi: Vade in Iordanem et merge et sanus eris, quasi flumina meliora non sint in patria mea. Dixerunt ei servi: Domine, quare non facis verbum prophetae? Magis fac et experire. Tunc ille ivit in Iordanem, mersit et surrexit sanus. —

5. 1—16 cf. IV Reg. 5, 1—14 1—22 cf. Myst. 3, 16—4. 19 Didym. De Trin. II 14 (PG 39, 700 C) ELuc. IV 50 sq. (p. 163, 16—164. 14 Sch.)

def. DEN

5. 1 Naman *Gm2 Qm2* Neeman *B* siue Naaman *Um2 s.l.* ergo] enim *G om. X* puella quaedam ait *CRZPΦ > AB, am 2* uxore *Ga.c.m2* uxor *TFp.c.* eius *Aη* vult (t s.l.) *Gm2QT* 3 isrl *G ihl S* et — 5 Israhel in *mg. Sm. saec. XI* invenit *GW, ηa.c.* lepram sibi tollere possit *A* 4 Neman cf. 1 regis *GVa.r. ZKa.c. WOC* 5 quasi *om. T* 6 misisset *II* cui *G (c i.r.), W* cuius *cet. am* lybra *Gm1 (e ex y, p ex b m2)* lebra *W* et *om. Δ* 7 excidit *G* vestem (em *i.r.*) *R* vestimenta sua *FBβ* eliseus *W* heliseus *Ω* mandavit *BA* 8 excidisti *G dñs C* 9 a me *F* et misit *ASβ* 9 sq. advenienti* *V* 10 et descende *M om. m* Iordanen *Z* mergere *S* 11 sanaberis *II* coepitare *Y* secum *s.l. Q om. Sp. r.* est *om. C* 12 totum] quod *Sm1* (totum *add. s.l. m2*) dicetur *RF, Za. c.* vade] *add. et descende m* 13 Iordem *W* iordanen *RT* et *pr. om. GSm2 II* merge] *add. te G; cf. praeef. not. 37* mergere *Sm2Pm2* sanaberis *II* 14 ei] ergo *Φa* ergo ei *m* servi sui *T* servuli *β* domine — 15 fac et *om. B* 15 magis fac *i.r. Sm2* facit *Ga. r.* fac et *om. SY* et *om. GRZQ* ille *om. W* 16 Iordem *W* Iordanen *TF* Iordane *B;*

15. Quid ergo significat? Vidisti aquam; sed non aqua
 omnis sanat, sed aqua sanat, quae habet gratiam Christi.
 Aliud est elementum, aliud consecratio: aliud opus, aliud
 20 operatio. Aquae opus est, operatio spiritus sancti est. Non
 sanat aqua, nisi spiritus sanctus descenderit et aquam illam
 consecraverit, sicut legisti, quod, cum dominus noster Iesus
 Christus formam baptismatis daret, venit ad Iohannem, et
 ait illi Iohannes: *Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me?*
 25 Respondit illi Christus: *Sine modo; sic enim decet nos implere
 omnem iustitiam.* Vide, quia omnis iustitia in baptis-
 mate constituta est. 16. Ergo quare Christus descendit, nisi ut
 caro ista mundaretur, caro, quam suscepit de nostra condi-
 30 saria erat, *qui peccatum non fecit*, sed nobis erat necessaria,
 qui peccato manemus obnoxii. Ergo si propter nos baptismum,
 nobis forma est constituta, fidei nostrae forma proposita
 est. 17. Descendit Christus, Iohannes adstabat, qui baptiza-
 bat, et ecce quasi columba spiritus sanctus descendit. Non

20—27 cf. Apl. I 8, 44 (p. 327, 7—17 Sch.) 20—52 cf. Myst. 4,
 24. 25 Didym. De Trin. II 14 (cf. Myst. l. c.) 24—26 Matth. 3, 14. 15
 30 I Petr. 2, 22 33—52 cf. Matth. 3, 16. 17 Marc. 1, 10. 11 Luc. 3, 22

def. DEN, a l. 21 Z

17 ergo $\Gamma P m$ enim *cet. a* 17 sq. omnis aqua $\pi \eta \beta S$ 18 omnis
om. V omnes s. l. G m 2 (om. m 1), Z m 2 sanat omnis M set aqua s. l. G m 2
sanat alt. om. G gratiam] add. dei vel $\pi \eta \beta S$ gratiam Q 20 aquae G*
*aqua *cet. m aquae — sancti est om. Φa aquae — ope(ratio) W i. r.**
sanctus $\pi \eta \beta$ est om. G 21 aqua nisi — 6, 10 carent qui mur(mura-
verunt) def. Z fol. amisso sanctus om. T M m sanctus $\tilde{s}ps \pi \eta \beta S$ 22 con-
secravit B β 23 daret et G 24 ego — me (in mg. m 2) X a] ad
Wa. c. X m 2 a. c. 25 respondit illi Christus om. X Iesus Christus W
Iesus A sic enim decet om. W S implere nos W S 26 vide — iustitia Cm 2
in mg. 27 discendet Ga. c. m 2 28 caro alt. om. M carne T 29 suorum
om. Y 30 quia Ra. c. S erat alt.] est R 31 manebamus Um 2 baptisimi
M, CK p. c. $\eta p. r. a$ 32 forma pr. om. X posita W 34 spiritus — non
columba (35) in mg. Sm 2 (om. descendit ante non) spiritus — 35 quasi
columba bis W descendit om. $\pi \eta \beta$ 34 sq. non columba descendit om. R

columba descendit, sed 'quasi columba'. Memento, quid 35
dixerim: Christus carnem sūcepit: non 'sicut carnem', sed
carnis istius veritatem, vere carnem Christus suscepit. Spiritus
autem sanctus in specie columbae, non in veritate columbae,
sed in specie columbae descendit e caelo. Ergo vidit Iohannes
et credidit. 18. Descendit Christus, descendit et spiritus 40
sanctus. Quare prior Christus descendit, postea spiritus sanc-
tus, cum forma baptismatis et usus hoc habeat, ut ante fons
consecratur, tunc descendat, qui baptizandus est? — Nam ubi
primum ingreditur sacerdos, exorcismum facit secundum
creaturam aquae, invocationem postea et precem defert, ut 45
sanctificetur fons et adsit praesentia trinitatis aeternae. —
Christus autem ante descendit, secutus est spiritus. Qua ra-
tione? Ut non quasi ipse egere dominus Iesus sanctificationis
mysterio videretur, sed sanctificaret ipse, sanctificaret et
spiritus. 19. Ergo descendit in aquam Christus, et spiritus 50
sanctus sicut columba descendit, pater quoque deus locutus
e caelo est: Habes praesentiam trinitatis.

35—37 cf. Expl. Symb. 3, 10—14 (*praef.* I 1, 7) 39 cf. Ioh. 1, 34
et 20, 8 49 sq. cf. Spi. III 4, 25

def. DENZ

35 descendit ante memento $\pi\eta\beta$ 36 non] nos *Ga.c.* non sicut —
37 suscepit *om. C* 37 vere ***** \widehat{xps} suscepit *Sm1* (veram carnem
 \widehat{xps} suscepit *add. m2 s. l.*) carnem *om. $\Phi > T$* spiritus — 39 e caelo *Sm2*
in mg. 38 autem] enim *II Sm2 a* in specie columbae *om. m columbae*
pr. om. CP 39 e] de *Sm2 II > \eta a m* vidi Iohannem *F* 40 et
alt. om. SPa.c.M 41 sanctus *om. $\Phi > AT, a$* 42 formā *G* habebat *W*
43 et tunc $\Omega a m$ baptizatus *C, Sa.c.m2* 44 sacerdos *bis S* secundo
UQB secundo super *TA a* 45 creatura *RV aquae]* atque $\pi\eta\beta$ per
invocationem *Pp.c.Um2* cum invocatione benedicit *A post lacunam*
5 litt. cationem W 46 et *om. C* 47 sq. rationem* *G* 48 ut *Gp.c.m2*
egeret *C* aegere *Wa.c.* agere *T* erit(!) *G* 49 mysterium *T* videtur
Wm1 50 aqua *GCF* aquas *W* et *om. G* 50 sq. sanctus spiritus *G*
51 sicut] quasi *KX* deus *om. WX, Vp.c.* 51 sq. locutus est e caelo
 $\pi\beta$, (in caelo) η e caelo locutus est *II > CF a* 52 e *om. V*

6, 20. In mari autem rubro figuram istius baptismatis extitisse ait apostolus dicens: *Quia patres nostri omnes baptizati sunt in nube et in mari*, et subdidit: *Haec autem omnia in figura facta sunt illis*; illis in figura, sed nobis in veritate.

5 Tunc Moyses virgam tenebat. Conclusus erat populus Iudaeorum. Instabat Aegyptius cum armatis. Ex una parte mari claudebantur Hebraei. Neque maria transire poterant neque in hostem recurrere. Murmurare coeperunt. — **21.** Vide non te provocet, quia exauditi sunt: etsi exaudivit dominus,

10 tamen culpa non carent, qui murmuraverunt. Tuum est, ubi constringeris, credere, quod evadas, non murmurare, invocare, rogare, non querelam expromere. — **22.** Tenebat virgam Moyses et ducebat populum Hebraeorum in nocte in columna lucis, in die in columna nubis. Lux quid est nisi veritas, quia

15 apertum et planum lumen effundit? Columna lucis quis est nisi Christus dominus, qui tenebras infidelitatis depulit, lucem veritatis et gratiae adfectibus infudit humanis? At vero columna nubis est spiritus sanctus. In mari erat populus et praeibat columna lucis, deinde sequebatur columna nubis

20 quasi obumbratio spiritus sancti. Vides, quod per spiritum sanctum et per aquam typum baptismatis demonstraverit.

6. 1—21 cf. Myst. 3, 12. 13 Didym. De Trin. II 14 (PG 39, 696 A/B) 2 sq. *I Cor. 10, 1. 2 3 sq. *I Cor. 10, 11 5—21 cf. Exod. 14, 9—15. 21 13 sq. cf. Exod. 13, 21 sq.

def. DEN, usque ad l. 10 (mur)muraverunt Z

6. 1 habes in mari (autem eras.) Sp.c.m 2 rubro om. W 3 in mari et in nube W et alt. om. G subdit a 4 illis in] in illis G veritatem GF 5 conclusus] virga C 6 armis Ω a m parte] add. et ex altera parte Y m Sch. 7 mari om. B maris A cum neque M S m 2 8 vide] unde K X 9 exauditi] ea auditi W 10 tamen om. π η β 12 exprimere G m 3 (i s. o), β p. c. exponere W 14 et in die A in alt. om. W, Fp.c.m 2 S m 1 C quia] qui W F quae φ Δ C Y 15 plenum π η β a m (planum cf. Isa. 7, 57; p. 682, 13. 17 Sch.) infundit T A effudit W π η β S coluna G m 1 quis G om. W quid Ω a m 16 nisi om. B luce C lumen W 17 gratiam C F gratiae spiritalis Ω a m infundit A B F at] ad G F 18 nobis G a. c. 19 praeiuit B praeibat in A 20 umbratio H > C F T M m 21 tyuus G m 1 tyfus m 2 baptismati G

23. In diluvio quoque, fuit iam tunc figura baptismatis, et adhuc utique non erant mysteria Iudaeorum. Si ergo huius baptismatis forma praecessit, vides superiora mysteria Christianorum quam fuerint Iudaeorum.

25

24. Sed interim secundum fragilitatem vocis nostrae et secundum temporis rationem satis sit hodie etiam de sacro fonte libasse mysteria. Crastina die, si dominus dederit loquendi potestatem vel copiam, plenius intimabo. Opus est, ut sanctitas vestra aures paratas habeat, promptiorem animum, ut ea, quae nos colligere possumus de serie scripturarum et vobis intimaverimus, tenere possitis, ut habeatis gratiam patris et filii et spiritus sancti, cui trinitati perpetuum regnum est a saeculis et nunc et semper et in omnia saecula saeculorum. Amen.

30

35

II.

1, 1. In diluvio quoque figuram baptismatis praecessisse hesterno coepimus disputare. Quid est diluvium nisi in quo iustus ad seminarium iustitiae reservatur, peccatum moritur?

22 cf. Gen. 6, 12—9, 17 Sacr. II 1, 1 (Myst. 3, 10. 11)

II, 1. 1—16 cf. Myst. 3, 10. 11 Didym. De Trin. II 14 (PG 39, 696 A)
1 sq. cf. I 6, 22 2—7 cf. Noe 4, 10 (p. 420, 9—13 Sch.)

def. DEN

22 quoque om. U iam tunc fuit M 23 erant] ēr W sic (c m2) S huius om. Q 24 vides ergo S Π > ZCYM, a 26 fragilitatem Ga.c. gracilitatem W 27 etiam] tanta Φ > VM hec tantum Zm.2 s. etiam iam π η β om. S 28 fontis U fontis figura A 29 est om. W 30 et promptiorem G 31 poterimus Y 32 vobis] ubi GWS ubi vobis π 33 patri W perpetua W perpetuam C regnum om. UA 33 sq. est regnum am est imperium V 35 amen om. WVUQP am item sequentia G deest subscriptio in W (continuatur textus) explicit liber primus sc̃i ambrosii de sacramentis incipit eiusdem liber secundus RZVUQBKF explicit liber primus. incipit (liber Sπ) secundus SπT, β η (add. sc̃i ambrosii post primus) finit liber prim'. incipit .II. M explicit liber primus de sacramentis. incipit eiusdem de sacramentis liber secundus P, (om. de sacramentis alt. loco) AX explicit de sacramentis liber primus. incip. lib. II. C explicit sermo primus. incipit secundus Y

II, 1. 1 quoque om. T a 2 externo G 3 peccator YX

Ideo dominus videns hominum pullulare delicta iustum solum
 5 cum sua progenie reservavit, aquam autem supra montes
 quoque exire praecepit. Et ideo in illo diluvio omnis corrup-
 tela carnis interiit, sola iusti prosapia et forma permansit.
 Nonne hoc est diluvium, quod est baptisma, quo peccata
 omnia diluuntur, sola iusti mens et gratia resuscitatur?
 10 2. Multa genera baptismatum, sed *unum baptisma*, clamat
 apostolus. Quare? Sunt baptismata gentium, sed non sunt
 baptismata. Lavacra sunt, baptismata esse non possunt.
 Caro lavatur, non culpa diluitur, immo in illo lavacro culpa
 contrahitur. Erant baptismata Iudaeorum, alia superflua,
 15 alia in figura. Et figura ipsa nobis profecit, quia veritatis est
 nuntia.

2, 3. Quid lectum est heri? *Angelus*, inquit, *secundum*
tempus descendebat in piscinam, et quotienscumque descen-
disset angelus, movebatur aqua, et qui prior descendisset,
sanabatur ab omni languore, quocumque tenebatur. Quod signi-
 5 ficat figuram venturi domini nostri Iesu Christi. 4. Quare
 ‘angelus’; ipse est enim *magni consilii angelus*; ‘secundum

10 Eph. 4, 5 14 cf. Marc. 7, 4, 8; Hebr. 6, 2 9, 10

2. 1—37 cf. Myst. 4, 22—24 Didym. De Trin. II 14 (PG 39, 708 A/B)
 1—4 *Ioh. 5, 4 (Missale Ambros. Missa pro baptizatis feria III in Albis:
 p. 260, 35 sqq. Ceriani-Ratti-Magistretti) 6 *Esai. 9, 5 (Sept.) cf. 9, 6
 Vulg. 6 sq. cf. I Ioh. 2, 18

def. DEN, 1, 10 — 2, 33 Z

4 vidit $\Pi > M K m 2 Y, Z P a. c.$ ut vidit $P p. c. K m 2 m$ ubi vidit M
 cum vidit a 6 quoque *om. QS* 7 iusta *s. sola W* iusticiae Y 8 non G
 in quo Y 9 deluuntur $Q P p. c. m 2 A$ et *om. S* gratiae W 10 multa sunt
 $\Phi > T A B$ baptismatum — 2, 33 hominem *om. Z* baptismatum sunt S
 11 quare] quia Y 12 baptismata *pr.]* baptisma $\eta T, P a. c.$ 13 laudatur
 $S a. c. m 2$ illo] ipso A culpa *alt. om. $\Pi > F$* 14 erant autem $\Pi a m$ bap-
 tisma W 15 et figura *bis G* figura ipsa] sic illa M proficit Ω est *om. $Y m 1$*

2. 1 *lectum G est *om. U* 2 descendit $A C$ in *s. l. G* 3 et
 movebatur M mota est A 4 ab omni *om. G* languore *om. $G m 1$ (s. l.*
post quocumque $m 3$) et quod G quid M 5 figura est M figura η ven-
 turam $S \Pi > M$ 6 angelus *pr. om. W* angelus quare? $\Omega a m$; cf. *praef.*
not. 37 ipsi $G a. c. m 2$ concilii a

tempus', quod ad horam novissimam servabatur, ut in occasu ipso diem depraehenderet et differret occasum. Quotiescumque ergo descendisset angelus, 'movebatur aqua'. Dices forte: 'Quare modo non movetur?' Audi, quare: Signa incredulidis, fides credentibus. — 5. 'Qui prior descendisset, sanabatur ab omni infirmitate': Quid est 'prior'? tempore an honore? Utrumque intellege! Si tempore 'prior qui descendisset', sanabatur ante, hoc est, de populo Iudaeorum magis quam de populo nationum. Si honore 'qui prior descendisset', hoc est, qui haberet dei metum, studium iustitiae, gratiae, caritatis, castitatis adfectum, ipse magis sanabatur. Tamen tunc temporis unus salvabatur, tunc, inquam, temporis in figura 'qui prior descendisset', solus curabatur. Quanto maior est gratia ecclesiae, in qua omnes salvantur, quicumque descendunt. — 6. Sed videte mysterium: Venit dominus noster Iesus Christus ad piscinam. Multi aegri iacebant. Et facile ibi multi aegri iacebant, ubi unus tantummodo curabatur. Deinde ait ad illum paralyticum: 'Descende.' Ait ille: *Hominem non habeo*. Vide, ubi baptizaris, unde sit baptisma

7 sq. cf. Ios. 10, 12—14 10 sq. cf. I Cor. 14, 22 13 cf. 3 sq.
21 sq. cf. Ioh. 5, 3 24 sq. cf. Ioh. 5, 6, 7

def. DENZ

7 oram *G*, *Sa.c.m2* 8 ipsum $\beta m2 II > R$ fert *G* 9 aqua *om.*
 $\beta a.c.m2$ aqua quoque *T* dices $\beta C F Y$ dicit *Sa.c.m2* 10 fortasse *m*
forte*** *S* 11 fideles *G* fide *W* 11 sq. salvabitur *Gm1* (salvabatur
m2) 12 qui *Sp.c.m2 \Phi > T A*, αm est *om.* *Sp.c.m2 \Phi \alpha* 13 intellegere
 $\beta p.c.m2$ intellegis *Gm1* (intelleges *m2*) tempore *om.* *T* priore *T*, *Qp.c.*
14 ante *om.* $II > R$ Iudaeorum — 15 populo *om.* II 16 mentum *F*
meritum *C* gratiam $\Omega > S Y$, αm 16 sq. caritatis *om.* *GWS* carita-
tem *R Y C F* gratiam castitatis affectum caritatis $\pi \eta$ 18 sanabatur
Ua.c.m2 B \alpha m 19 qui *om.* *U* est *om.* *S \beta a.c.m2* 21 vidite *G*
videre *C* 22 piscinam ubi *Um2B* multi enim $\pi \eta \beta$ 22 sq. et —
iacebant *om.* $\pi \eta$ 23 ibi — iacebant *om.* *W* ubi] ibi *C F* 24 dehinc η
ait — descende *om.* *R* illum *om.* *Y* descende] vis sanus fieri *Y* ait] at
Q Y p.c.B

nisi de cruce Christi, de morte Christi. Ibi est omne mysterium, quia pro te passus est. In ipso redimeris, in ipso salvaberis. 7. 'Hominem, inquit, non habeo.' Hoc est: quia *per hominem mors et per hominem resurrectio*, non poterat descendere, non poterat salvari, qui non credebat, quod dominus noster 30 Iesus Christus carnem suscepisset ex virgine. Hic autem qui opperiebatur mediatorem dei et hominum, hominem Iesum, expectans eum, de quo dictum est: *et mittet dominus hominem, qui salvos faciet eos*, dicebat: 'Hominem non habeo', et ideo 35 ad sanitatem meruit pervenire, quia credebat in advenientem. Melior tamen et perfectior fuisset, si credidisset iam venisse, quem sperabat esse venturum.

3, 8. Nunc vide singula: Diximus figuram praecessisse in Iordane, quando Neman leprosus ille mundatus est. Puella illa ex captivis quae est nisi quae speciem habebat ecclesiae et figuram repraesentabat? Captivus enim erat populus nationum, captivus erat: non dico captivitatem sub hoste aliquo 5 populo constitutam, sed eam captivitatem dico, quae maior

28 sq. I Cor. 15, 21 32 cf. I Tim. 2, 5 33 sq. *Esai. 19, 20 (Sept.)

3. 1—8 cf. I, 5, 13, 14 2—8 cf. Myst. 3, 18 Didym. De Trin. II 14 (PG 39, 700 B) (*supra* I 5, 13—15)

def. DEN, usque ad l. 33 Z

26 de morte Christi *om. W* 27 redimeris et $\pi\eta S$ salvaberis $\Phi > AB$ 29 resurrectio mortuorum $\Omega > SmI, am$ 30 et non poterat *A* noster *om. II\beta* 31 Christus *om. II\beta m* autem *om. YmI* 32 operabatur $\beta p.c.m2, CX$ Iesum Christum Xm 33 expectat *C* dictum] scriptum *A* mittit *GW S* dominus] deus $\pi\eta S$ 34 faciat $W\beta II > T, m$ 35 devenientem *G* 36 perfectio *W, Za.c.* profectior β 37 quam *W, Ra.c.m2* spectabat η esse] fore $\pi\eta$

3. 1 diximus *om. GW* figura *W* praeterisse *S* 2 iordanen *R* naman $GZp.c.m2$ ille leprosus *UM* a puella *GW* puella — 4 repraesentabat *om. J* 3 quae *pr.]* quia *G* 4 enim *om. Y* populus — 5 erat $Gm2 s.l.$ 5 captivitate $Sp.c. \Phi > VBM$ sub] super *KX* 6 populum $W S C F$ populi $Pp.c. om. M$ *constitutam *Y* constituta $Vp.c.m2 M$ constituto Φ constitutum $W S$

est, quando diabolus cum suis saevo dominatur imperio et captiva sibi colla subicit peccatorum.

9. Ergo habes unum baptisma, aliud in diluvio, habes tertium genus, quando in mari rubro baptizati sunt patres, 10 habes quartum genus in piscina, quando movebatur aqua. Nunc te consulo, utrum credere debeas, quia habes praesentiam trinitatis in hoc baptisate, quo baptizat Christus in ecclesia.

4, 10. Idem itaque dominus Iesus in evangelio suo dicit ad apostolos: *Ite, baptizate gentes in nomine patris et filii et spiritus sancti*. Sermo hic salvatoris est. 11. Dic mihi, o homo: Invocavit Helias de caelo ignem, et descendit ignis. Invocavit Helisaeus domini nomen, et de aqua ferrum securis 5 ascendit, quod demersum fuerat. Ecce aliud genus baptismatis. Quare? Quia omnis homo ante baptismum quasi ferrum premitur atque demergitur; ubi baptizatus fuerit, non

9 cf. II, 1, 1 10 cf. I, 6, 20—22 11 cf. II, 2, 3—7 13 cf. Spi. I 18 (*Prolog.*)

4. 2 sq. *Matth. 28, 19 4 cf. III Reg. 18, 36—38 (*Myst.* 5, 26)
4 sq. cf. IV Reg. 6, 5—7 4—16 cf. Didym. De Trin. II 14 (PG 39, 697 A — 700 A)

def. DEN

7 quando] quã *W* dominantur $\pi\eta$ dominabatur *Aa.c.* β impio *G* et *om.* *G* 8 subiecit $\pi\eta C$ 10 tertio *Ga.c.m2* 11 piscinam *Ga.c.*
12 consolo *G*, *SZa.c.m2* debes *Ua.c.C* quia] qui *CF* habeas *GW*
12 sq. praeferentiam *W* 13 quod *SZ* baptizat christus *GW Sm1* (id est quo baptizatur in ecclesia *m2 in mg.*) baptizat (*om.* christus) *RZCFY* baptizatur (*om.* christus) $\beta m1 \Phi A$ baptizatur christus $\pi\eta\beta m2$ in] vel $\pi\eta\beta m2$ *om.* $C\beta m1$ 13 sq. in ecclesia *om.* *Sa.c.m2*

4. 1 idemque $\beta\eta$ dominus noster $\Omega\alpha m$ iesus christus $\Omega > S$, αm suo *om.* *U* 2 omnes gentes $\pi\eta Sm2 \Phi > A$, αm 3 servatoris *X* dic] hic *C* o *om.* *Qa.c.YC* 4 helia *F* de caelo ignem *om.* ΦPa ignem *om.* $\beta a.c.m2 C F R Z K X Y$ ignis] *add.* de caelo $\Phi P \eta \alpha m$ 5 helias *S* nomen domini *TY* securis ferrum *S* 6 ascendit *s.l. Gm2* (*i ex e*) demersum $\pi\eta\beta S F R Z K X$ ecce et *G* (*ecce s.l.m2*) 8 atque] et *M* demergitur $\pi\beta C F R Z K X$

tamquam ferrum, sed tamquam iam levior fructuosi ligni
 10 species elevatur. Ergo et hic figura altera. Securis erat, qua
 caedebantur ligna. Cecidit manubrium de securi, hoc est:
 ferrum demersum est. Filius prophetae nescivit, quid faceret,
 sed hoc solum scivit, ut rogaret Helisaeum prophetam et
 remedium postulet. Tunc ille lignum misit, et ferrum le-
 15 vatum est. Vides ergo, quod in cruce Christi omnium hominum
 levatur infirmitas? **12.** Aliud — etsi non ordinem tenemus;
 quis enim possit omnia gesta conpraehendere Christi, sicut
 apostoli dixerunt? —: Moyses cum venisset in desertum et
 sitiret populus et venisset populus ad Merram fontem et
 20 bibere vellet, quia, ubi primum hausit, amaritudinem sensit
 et coepit bibere non posse, ideo Moyses misit lignum in fontem,
 et coepit aqua, quae erat ante amara, dulcescere. **13.** Quid
 significat nisi quia omnis creatura corruptelae obnoxia, aqua
 amara est omnibus? Etsi ad tempus suavis, etsi ad tempus
 25 iucunda, amara est, quae non potest auferre peccatum. Ubi

16—29 cf. Myst. 3, 14 Didym. De Trin. II 14 (PG 39, 697 A)
17 sq. cf. Ioh. 21, 25 **18—22** cf. Exod. 15, 22—25

def. DEN, a l. 22 Z

9 iam om. PT **10** levatur IIa et om. B hic in G altera] add.
 et in transitu vel sanctificatione iordanis in typum baptismundni (sic!)
 salvatoris G, cf. praef. not. 34 altera] ad terram W qua] qui W
 quae Ra.r.Z **11** cedebatur Ga.c.m2 de manubrio securis B secure
 Ga.c.m2 W **12** demersum πηSCFZ est om. GWFm1 nesciit ΦZPKF
 nescit Vm1C **13** propphetam G et] ut S **15** vidisti πη, Sa.c.
 hominum om. B **16** levata est Sp.c.m2 levantur Z etsi non] et nos C
 ordine WS **17** posset Φa potest S **19** sitisset IIβam, cf. praef.
 not. 47 populus alt. om. Ω > S merram W mirram SηAX miram
 βp.c. (ex amare) maram MKm2C marath Ya merrha m myrram cet.
20 vellet aquam m, (om. quia) a hausit om. G hausit et PKa **21** et]
 ire C et — posse] ut bibere non possit C coepit om. M bibere Wi.r.
 posse] potuit et M fonte S **22** quae] quam (erat — **6, 9** nocuit om.) Z
 ante erat ΦX antea erat RPm erat antea S quid] qui W **24** suavis
 est Ωam etsi alt. om. II **25** iucunda UW iucunda Q (o eras.)
 iocunda cet. amara tamen am

biberis, sities; ubi potus ceperis suavitatem, iterum amaritudinem sentis. Amara ergo aqua, sed ubi crucem Christi, ubi acceperit caeleste sacramentum, incipit esse dulcis et suavis; et merito dulcis, in qua culpa revocatur. Ergo si in figura tantum valuerunt baptismata, quanto amplius valet baptisma 30 in veritate?

5, 14. Nunc ergo consideremus. Venit sacerdos, praecem dicit ad fontem, invocat patris nomen, praesentiam filii et spiritus sancti, utitur verbis caelestibus. Caelestia verba, quia Christi sunt, quod baptizemus *in nomine patris et filii et spiritus sancti*. Si ergo ad hominum sermonem, ad invocationem 5 sancti aderat praesentia trinitatis, quanto magis ibi adest, ubi sermo operatur aeternus? Vultis scire, quia descendit spiritus? Audisti, quia quasi columba descendit. Quare quasi columba? Ut increduli vocarentur ad fidem. In principio signum debuit esse, in posterioribus debet esse perfectio. — **15.** Accipe 10 aliud: Post mortem domini nostri Iesu Christi apostoli erant

5. 1 sq. cf. Myst. 3, 8 4 sq. Matth. 28, 19 8 cf. I, 5, 17. 18
11—14 cf. Act. 2, 1—3

def. DENZ

26 ceperis *GVM*: coeperis *cet. m* 26 sq. aritudinem *W* 27 senties
ΦΔ ergo *om. A* ubi crucem Christi *om. B* ubi *alt.]* ibi *SM* 28 acce-
peris *βII>M*, cf. *praeft. not. 47* acciperet *S* accipe *M* *suavis et dulcis *R*
29 in qua] in aquam *A*, quia in ea *πγβm2* a culpa *BX*, *Qp.c.m2*
revocatur] resecatur *Y* lavatur *πγβm2* si in *om. S* 30 valet *om. M*
valent *GP* baptisma] baptismata *GW, Ka.c.* 31 veritatem *G, Ra.r.*

5. 1 ergo *om. Y* 2 filii *Ga.c.m2* 3 utitur] ut igitur *W* cae-
lestia verba *om. Y* verba relaxantur *Rm1* (retaxantur *s.m2*) quia *G*
quae *cet. α*, (verba quae?) *m* 4 baptizamur *Sa.c.m2* 5 hominum
(um *i.r.*) *S* hominis *βm1* (homines *m2*) α sermonem ad *om. Sa.c.m2*
6 sancti 'eines Heiligen', *i. e. Elisaei, Moysis*, cf. *supra* II 4, §§ 11—13
sanctae *βXm2* (*om. m1*) ibi] ubi *U* adest] est *Q* 7 spiritus descendit
RPXβCF spiritus] christus *M* 8 audite *ΦSm2*: audi* *CFm1*
(audisti *m2*) quasi *alt.]* sicut *U* 9 sq. esse debuit *A* 10 posteri-
bus *B, Gm1* (posteris *m2*) 11 mortem] ascensionem *Y* christi *om. M*

in uno loco et orabant in die pentecostes, et subito factus est magnus sonus, quasi cum vi magna spiritus ferretur, et visae sunt linguae dispersae sicut ignis. Quid hoc significat nisi
 15 descensum spiritus sancti? Qui se voluit incredulis etiam corporaliter demonstrare, hoc est corporaliter per signum, spiritaliter per sacramentum. Ergo manifestum testimonium eius adventus, nobis autem iam fidei praerogativa defertur, quia in principio signa incredulis fiebant, nobis iam in plenitudine ecclesiae non signo, sed fide veritas colligenda est.
 20

6, 16. Nunc disputemus, quid sit, quod dicitur baptisma! Venisti ad fontem, descendisti in eum, adtendisti summum sacerdotem; levitas, presbyterum in fonte vidisti. Quid est baptismum? **17.** In principio dominus deus noster hominem
 5 fecit, ut, si peccatum non gustaret, morte non moreretur. Peccatum contraxit, factus est obnoxius morti, eiectus est de paradiso. Sed dominus, qui sua vellet beneficia permanere et insidias omnes abolere serpentis, rescindere quoque omne, quod nocuit, primo quidem sententiam tulit in hominem:
 10 *Terra es et in terram ibis*, et morti hominem fecit obnoxium.

19 cf. I Cor. 14, 22

6. 2 sq. cf. Myst. 3, 8

4—11 cf. Gen. 2, 7. 15—17 3, 6—24

10 *Gen. 3, 19 (Sept.)

def. DEN, usque ad 6, 9 (nocuit) Z

12 loco congregati Sη, βFp.c.m2a **die (in eras. in mg.) G pentecosten βII > RZY, Gp.c.m3 13 ferebatur S et visae] quae βa.c.m2 16 demonstrare] manifestare S hoc — spiritaliter in mg. Sm2 hoc est om. η 16 sq. et spiritaliter η 17 manifestum est S 18 fidei iam Rm 19 nobis om. Y 19 sq. plenitudinem GRF 20 signa Ω > SP, a sed om. M fidei Rp.c.m2ηB

6. 1 dicitur ad (ad m2 s. l.) G 2 venisset (sic!) Ga.c.m2 adtendisti] ascendisti GW, cf. praef. not. 37 ad summum G 3 et presbyterum Ωam fontem Ga.c.SRUBC 4 dominus om. II, βa.c.m2, am 5 ut] et M mortem TF, Ca.c. 6 mortis S 7 qui] quia G 8 omnes] omne Ra.c.m2 abolere omnes VT quoque om. JM omne in mg. ηm2 9 primum Ωam homine Ω > RVBCβ 10 in terra Ga.c.S hominis Sa.c.m2

Erat divina sententia, solvi humana condicione non poterat. Remedium datum est, ut homo moreretur et resurgeret. Quare? Ut et illud, quod ante damnationis loco cesserat, loco cederet beneficii. Quid illud est nisi mors? Quaeris quomodo? Quia mors interveniens finem facit peccati. Quando enim morimur, utique peccare desistimus. Satisfactum ergo sententiae videbatur, quia homo, qui factus fuerat, ut viveret, si tamen non peccaret, incipiebat mori. Sed ut dei perpetua gratia perseveraret, mortuus est homo, sed Christus invenit resurrectionem, id est: ut redintegraret caeleste beneficium, quod fraude fuerat serpentis amissum. Utrumque ergo pro nobis, quia et mors finis est peccatorum et resurrectio naturae est reformatio. 18. Verumtamen ne in hoc saeculo diaboli fraus vel insidiae praevalerent, inventum est baptisma. De quo baptismo audi, quid dicat scriptura, immo filius dei: quia *Pharisaei*, qui noluerunt baptizari baptismo Iohannis, *consilium dei spreverunt*. Ergo baptismum consilium dei est. Quanta est gratia, ubi est consilium dei! 19. Audi ergo: Nam ut in hoc quoque saeculo nexus diaboli solveretur, inventum est, quomodo homo vivus moreretur et vivus resurgeret. Quid

15 cf. Hebr. 9, 15. 16 26 sq. Luc. 7, 30

dej. DEN

11 erat om. S 12 datum om. T 13 et om. Z P m ante] et ante a locum M cessaret a 14 quid] quod G quaeres G 15 peccatis W peccato C 16 utique om. M desistemus Ga.c.m2 destitimus M satis ergo factum M satisfactum est se Wβ sentiae Ga.c.m3 scientiae S 17 quia] quando IIa qui om. G fuerat] est G erat M ut viveret — 21 fraude post 23 verumtamen G 18 sq. gratia perpetua VTπη 20 integraret G caelesti beneficio Y 21 fraude] fraudaverat G admissum RCFη ammissum S amissum] add. incipit G 23 diaboli om. S 24 fraudes η vel] et Y baptismum YM 24 sq. baptisma de quo om. W 26 quia] qua G qui om. G noluerunt] repulerunt W baptizare G baptismum GWSη, Ra.c.m2Z 27 ergo baptismum i. r. G 29 ut] et T quoque om. Φa solvetur W solve- rentur S 30 et om. S vivus alt.] vivens Q resurget Z

est vivus? Hoc est: vita corporis vivens, cum veniret ad fontem et mergeretur in fontem. Quid est aqua nisi de terra? Satisfit ergo sententiae caelesti sine mortis stupore. Quod mergis, solvitur sententia illa: *terra es et in terram ibis*. Inpleta
 35 sententia locus est beneficio remedioque caelesti. Ergo aqua de terra, possibilitas autem vitae nostrae non admittebat, ut terra operiremur et de terra resurgeremus. Deinde non terra lavat, sed aqua lavat. Ideo fons quasi sepultura est.

7, 20. Interrogatus es: ‘*Credis in deum patrem omnipotentem?*’ Dixisti: ‘*Credo*’, et mersisti, hoc est: sepultus es. Iterum interrogatus es: ‘*Credis in dominum nostrum Iesum Christum et in crucem eius?*’ Dixisti: ‘*Credo*’ et mersisti. Ideo
 5 et Christo es consepultus. Qui enim Christo consepeltur, cum Christo resurgit. Tertio interrogatus es: ‘*Credis et in spiritum sanctum?*’ Dixisti: ‘*Credo*’, tertio mersisti, ut multiplicem lapsum superioris aetatis absolveret trina confessio. **21.** Denique, ut vobis adferamus exemplum, sanctus apostolus Petrus,
 10 posteaquam in passione domini lapsus videretur infirmitate condicionis humanae, qui ante negaverat, postea, ut illum

34 *Gen. 3, 19

7. 1—8 cf. Myst. 5, 28 5 sq. cf. Rom. 6, 4 Col. 2, 12 6—14 cf. Spon. II 10, 105 9—14 cf. Ioh. 18. 25—27 21, 15—18

def. DEN

31 vitam *W*, *Sa.c.* venerit *GCF*, *Xa.c.m2* 33 satis sit *YS* sententia* (e *eras.*) *T*, *C* caelestis *Ra.c.m2* *VPa.r.UQTZAKa.c.Cη* sine —
 35 caelesti *om.* *GW* quid *Q* 34 mergeris *A*, *Zp.c.m2a* magis *Δ*
 terram] terra *Sa.c.m2* 35 locutus *C*, *Fβa.c.* beneficii *S* 35 sq.
 ergo — terra] de terra vero aqua *A* 36 nostrae] aeternae *M* amitte-
 bat *M* 37 terram operemur *G*

7. 1 es *om.* *GK* credes *W* 2 est *om.* *CF* 3 in] et *G* dominum] deum *Gp.r.WQ* nostrum *om.* *G* 5 christo *alt. s. l. ηm2* 6 christo *om.* *G* (cum *m1*, con *m3*) resurget *SβZCFΔ* et credis *U* et *om.* *Gi.r.M*
 7 ut *om.* *GW* 8 absolvit *G* absolverit *βZC* 9 petrus apostolus *U*
 10 domini *om.* *B* videretur *GVa.r.PMm* videtur *cel. a* 11 concisionis (si *s. l. m2*) *G* antea *m* postea *om.* *S* illum] ipsum *VT*

lapsum aboleret et solveret, tertio interrogatur a Christo, si Christum amaret. Tum ille dicit: *Tu nosti, domine, quia amote*. Tertio dixit, ut tertio absolveretur. **22**. Sic ergo peccatum dimittit pater, sic dimittit filius, sic et spiritus sanctus. In uno autem nomine baptizari nos, hoc est *in nomine patris et filii et spiritus sancti*, noli mirari, quia dixit unum nomen, ubi est una substantia, una divinitas, una maiestas. Hoc est nomen, de quo dictum est: *in quo oportet omnes salvos fieri*. In hoc nomine omnes salvati estis, redditi estis ad gratiam vitae. **23**. Clamat ergo apostolus, sicut audistis in lectione praesenti, quoniam, quicumque baptizatur, in morte Iesu baptizatur. Quid est 'in morte'? Ut, quomodo Christus mortuus est, sic et tu mortem degustes, quomodo Christus mortuus est peccato et deo vivit, ita et tu superioribus inlecebris peccatorum mortuus sis per baptismatis sacramentum, et resurrexeris per gratiam Christi. Mors ergo est, sed non in mortis corporalis veritate, sed in similitudine. Cum enim mergis, mortis suscipis et sepulturae similitudinem, crucis illius accipis sacramentum, quod in cruce Christus pependit et clavis confixum

13 *Ioh. 21, 17 **14 sq.** cf. Spi. I 10, 112 III 18, 137—138
16 sq. Matth. 28, 19 **19 cf.** Act. 4, 12 **22 sq.** cf. Rom. 6, 3
24 sq. cf. Rom. 6, 10

def. DEN

12 interrogatus $G\eta\Phi X\alpha$ **13** tunc $M\alpha m$ domine nosti Q **14** ut et G aboleretur G sic $W\eta RCFm$ si $GZ\beta$ sicut $cet. a$ **15** sic $pr.$] sicut m sic $alt. om. M$, dimittit $add. Y$ et $om. G$ **16** baptizari — est $om. C$ nos] $add. oportet P\alpha$, iussit m **17** dixit $scil. sacerdos baptizans$ dixi $\Omega\alpha$ **18** ibi CF **19** oportet] $add. nos \Delta C$ omnes $om. G$ **20** salvati] salvi Y **21** audisti $TP\beta$ **22** baptizantur SM **23** baptizantur $Sp.c.m2M$ quis Z morte] mortem M ut] aut T **24** est] $add. et deo vivit B$ sic — est (**25**) $om. C$ gustes $SXa.c.m2$ **25** est $om. M$ **26 sq.** resurgas GY resurrexit F resurrexisti C surrexeris αm **27** non $om. CFa.c.m2$ in $om. Sa.c.m2\beta$ morte $Sa.c.m2$ **28** veritatem $R, Sa.c.$ similitudinem $G, Sa.c.Ba.r.$ enim] ergo W **29** suscipies G sepulturae $om. W$ similitudine B **29 sq.** accipe sacramentum (um $p.r.m2$) S **30** christi G confixus $GWBm$ crucifixum η

est corpus. Tu ergo conrucifigeris, Christo adhaeres, clavis domini nostri Iesu Christi adhaeres, ne te diabolus inde possit abstrahere. Teneat te clavus Christi, quem revocat humanae condicionis infirmitas.

35 24. Ergo mersisti, venisti ad sacerdotem. Quid tibi dixit? *Deus*, inquit, *pater omnipotens, qui te regeneravit ex aqua et spiritu concessitque tibi peccata tua, ipse te unguet in vitam aeternam*. Vide, ubi unctus es: 'in vitam' inquit 'aeternam'. Noli hanc vitam illi vitae anteferre. Verbi gratia si
40 exurgat inimicus aliqui, si velit tibi fidem tuam auferre, si minatur mortem, ut praevaricetur quisquam, vide, quid eligas. Noli eligere illud, in quo non es unctus, sed illud elige, in quo unctus es, ut vitam aeternam vitae praeferas temporali.

31 sq. cf. Gal. 2, 19 35—43 cf. Myst. 6, 29 36—38 cf. Rituale Ambrosianum, Oratio post baptismum (*H. Leclercq. Onction, Dict. d'Archéol. chrét. et de liturg. 12. 2 [1936], 2119*)

def. DEN

31 est] *add. eius m corpus om. G conrucifigeris scripsi (cf. VI 2. 8) configeris G cum crucifixeris R cum crucifigeris cet. xp̄m Z adhaeres] aderis G 32 ne te] te ne (ne et s. l. m 2) G inde om. Ωam 33 clavis βYCα 35 meruisti Z qui A 36 omnipotens pater R 37 spiritu sancto VUQT ηam -que om. M peccatorum tuorum Pm 2 unguet TP ungit BkX unguat Vm 2 A ungat am 38 vide — 38 sq. aeternam in mg. inf. Vm 1 ubi om. GB. s. l. M in vitam om. G 39 vitam om. M 40 aliquis Ω > β a. c. F si pr.] qui A vellit G Sa. c. WC vellet βZF tibi post tuam A η si alt. om. G 41 seminatur (om. si) CF 42 eligere] negligere P in quo — illud alt. om. II illud alt.] illum G, om. a elige illud m elige om. RA 43 quo] quod Y, Vp. c. ut] om. II et Cβ vitae] vitae aeternae (m 2 in mg.) vitam (am ex ae m 2) V perferas Ga. c. m 2 temporalem (em ex i m 2) V tempolari T *add. per christum dominum nostrum ηSVX add. per christum dominum nostrum amen am explicit. III. item sequentia G finit liber .II. incipit liber tertius W explicit liber .II. sancti ambrosii de sacramentis. incipit eiusdem liber .III. V explicit liber secundus incipit tertius sancti ambrosii β explicit liber .II. incipit liber .III. RTAK (pro numeris verba: S η CF Z B M P X) explicit liber secundus de sacramentis incipit eiusdem liber tertius feliciter U liber .II. explicit liber .III. incipit Q explicit sermo secundus incipit tertius Y**

III.

1, 1. Hesterno de fonte disputavimus, cuius species veluti quaedam sepulchri forma est, in quem, credentes in patrem et filium et spiritum sanctum, recipimur et demergimur et resurgimus, hoc est resuscitamur. Accipis autem myrum, hoc est unguentum, supra caput. Quare supra caput? Quia ⁵ *sensus sapientis in capite eius*, Salomon ait. Friget enim sapientia sine gratia, sed ubi gratiam acceperit sapientia, tunc opus eius incipit esse perfectum. Haec regeneratio dicitur. **2.** Quid est regeneratio? Habes in actibus apostolorum, quod ille versiculus, qui dictus est in psalmo secundo: ¹⁰ *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, ad resurrectionem spectare videatur. Namque sanctus apostolus Petrus in actibus apostolorum sic interpretatus est, quod tunc, quando resurrexit

III, 1. 5 sq. cf. Myst. 6, 30 6 *Eccle. 2, 14 9—12 Act. 13, 33
11 Ps. 2, 7 12 Petrus] *lapsus memoriae ob similitudinem orationis Pauli*
Act. 13, 15—41 et orationis Petri Act. 2, 14—36

def. EN

III, 1. dictatus sancti ambrosii de sacramentis *inscripsit D* 1 hesterno (cf. II 1, 1)] externo die *G* hesterno die *VUKXYCm* de *om. Ga.c.m3U* de fonte *om. C* speciei *R* (species in *mg. m2*), *PFX*, *Ka.c.m2* 3 recipimur *G* dimergimur *RUBKXY*, *Sp.c.m2* demergemur *W* dimergimus *Va.c.T* demergimus *Vp.c.* 4 surgimus *RZPC* resurgemur (*om. hoc est resuscitamur*) *D* resuscitamur — 5 hoc est *s.l.Gm2* resuscitamus β mirum *WD* myrrum *GY* $\mu\rho\rho\nu$ *m* *mysterium cet. a* 5 supra *pr.*] super Δ quare supra caput *om. G WDA* 6 salomon *G* solomon *W*, *Da.c.m2* salomone teste qui ait *S* frigescit *M* 7 gratiam] gratia *II*, $\beta a.c.m2 a$ acciperit *G Sa.c.m2 W* coeperit *II*, $\beta a.c.m2$ (coepit *M*) sapientia *alt.* — 8 incipit *om. \beta a.c.m2 II > Y* sapientia *alt.*] sapientiã *G* sapient^{is} $\beta m2$ sapientiam *a* 8 eius *om. W* incipiet *D* perfecta *II Y \beta* generatio *M* (*etiam l. 9*) 9 abes *S* 10 quod] quia *Y* versiculus ille *W* qui] quod *D* dictus est *GD\eta* dictus *W* dicitur *cet. a m* 11 ad — 15 genui te *om. B*, in *mg. inf. Um1* spectare *G p.c.m3 W S \eta D A C* expectare *cet.* 12 videtur *W* nam *Y* petrus apostolus *DA* 13 surrexit *GSX*

filius a morte, patris vox resultaverit: *Filius meus es tu, ego*
 15 *hodie genui te*. Unde et *primogenitus a mortuis* dicitur. Ergo
 resurrectio quid est, nisi quando de morte ad vitam resurgimus?
 Sic ergo et in baptisate, quoniam similitudo mortis est, sine
 dubio, dum mergis et resurgis, similitudo fit resurrectionis.
 Itaque secundum interpretationem apostoli, sicut illa resur-
 20 rectio regeneratio fuit, ita et ista resurrectio de fonte regene-
 ratio est. — 3. Sed quid dicis, quia in aqua mergis? Ideo
 peregrinaris, ideo te dubitatio tenet? Legimus quidem: produ-
 cat terra ex se fructum, et produxit terra fructum germinantem.
 Similiter et de aquis legisti: producant aquae animantia, et
 25 nata sunt animantia; illa quidem in principio creaturae, sed
 tibi reservatum est, ut aqua te regeneraret ad gratiam, sicut
 alia generavit ad vitam. Imitare illum piscem, qui minorem
 quidem adeptus est gratiam, tamen debet tibi esse miraculo.
 In mari est et super undas est, in mari est et super fluctus
 30 natat. In mari tempestas furit, stridunt procellae, sed piscis

14 cf. 11 15 *Col. 1, 18 19 cf. Rom. 6, 3—11 22 sq. cf.
 Gen. 1, 11. 12 24 sq. cf. Gen. 1, 20. 21 27—34 cf. Exa. V 7, 17
 (p. 152, 20—24 Sch.)

def. EN

14 mortuis $\text{II}\beta\alpha\text{m}$ 15 et om. $\text{II}\beta$ undet $\text{Ga.c.m}2$ a om. G
 (mortuus a. r.) ergo et D 16 surrectio G mortem D resurgemus G
 17 sic] si $S\eta$ et om. S quoniam om. S es D 18 dum om. $\beta\eta$ et]
 dum Y resurgis] add. et $\text{II}>\text{RKp.c.}\beta$ 19 recte itaque ΩD , (recta Q),
 a m apostoli petri $\Omega D\alpha\text{m}$, cf. praef. not. 47 sicut om. S 20 fuit — re-
 generatio om. S ista] ita η de fonte om. $\Omega\alpha\text{m}$ generatio RT regeratio
 $\text{Ga.c.m}3$ 21 qui dicit S aquam $\beta\text{II}>R$ mergi G 22 peregrinaris ideo
 om. P 23 et — fructum alt. om. $\text{IIG}\beta\text{m}1$ 24 de om. D animam vivam
 $\text{Sa.c.m}2$ et alt. — 25 animantia om. DS 25 quidem] add. sed M 26 ut
 et G regeneret G (add. te alterum), STY regenerarit R generaret BCF
 27 illa s. alia $Rm2$ illa a regeneravit DQ 28 miraculum $\text{II}>RZCF$
 (miracula β) 29 est pr.] es $\text{Da.c.m}2$ et — mari est M in $m\eta$. unda
 WPK undam X in mari est alt. om. D et — 30 in mari i. r. M fluctum GC
 30 post natat repetit tamen debet tibi esse miraculum (!) G mari] add. si M
 fuerit $W\text{Da.c.m}2M$ striduntur W pisces $W\text{a.c.SZ}$

natat, non demergitur, quia natate consuevit. Ergo et tibi saeculum hoc mare est. Habet diversos fluctus, undas graves, saevas tempestates. Et tu esto piscis, ut saeculi te unda non mergat. Pulchre autem pater dicit ad filium: *Ego hodie genui te*. Hoc est: Quando redemisti populum, quando ad caeli regnum vocasti, quando inplesti voluntatem meam, probasti meum esse te filium.

4. Ascendisti de fonte. Quid secutum est? Audisti lectionem. Succinctus sacerdos — licet enim et presbyteri fecerint, tamen exordium ministerii a summo est sacerdote — succinctus, inquam, summus sacerdos pedes tibi lavit. Quod est istud mysterium? Audisti utique, quia dominus, cum lavisset discipulis aliis pedes, venit ad Petrum et ait illi Petrus: *Tu mihi lavas pedes?* Hoc est: Tu dominus servo lavas pedes, tu immaculatus mihi lavas pedes, tu auctor caelorum mihi lavas pedes? Habes hoc et alibi: Venit ad Iohannem et ait illi Iohannes: *Ego a te debeo baptizari, et tu venis ad me?* Ego sum peccator, et tu venisti ad peccatorem, ut tua quasi peccata

34 cf. Act. 13, 33 (Ps. 2, 7) 35 cf. Exod. 15. 13 38—79 cf. Myst. 6, 31—33 42 cf. Ioh. 13, 4—11 44 Ioh. 13, 6 47 Matth. 3, 14

dej. EN

31 nat T natans a dimergitur SRZPKY natate] natat Ga.c. nature D natura Qa.c.m2 et om. IIβa 32 hoc saeculum Mm saeculum om.T habet et D fructus S gravis Ga.c.Z 33 tu om.Z esto] ergo C 34 demergat V 35 caelum U caeleste S 37 meum] me P te om.W 38 ascendistis W fontem (om. de) G 39 succinctus WZ succinctus est MCa summus sacerdos Ym sacerdos es Tm2 40 facerent G exordium] consummatio Y est om. A, βa.c.m2 sacerdotes Ga.c.m2 41 succintus GW inquam] in aqua D in aquam η summus om. Δ sacerdos summus M lavat Pa.c.S lavet D quid DWa 42 est om. IIa istum Da.c.m2 utaque Ua.c. itaque W lavasset SηβRZFX, Kp.c.m2 43 aliis] suis AX 44 laves Sa.c.m2 dominus mihi βm2 44 sq. lavas pedes tu om.W (lacuna 13 litt.) pedes om. GDS 45 immaculatos D laves βa.c.m2 lavas pedes pr. om.W (lacuna 11 litt.) 47 debui VT et — me om. RZACFβm1 venis] venisti Wp.c. 48 venis Ωam ad] add. me Ωam ut] et VUQ, T (ut s. et m2) Δ tua quasi] tu qualia Kp.c.m2 48 sq. peccata deponas] peccat ad penas D

deponas, qui peccatum non feceris? Vide *omnem iustitiam*,
 50 vide humilitatem, vide gratiam, vide sanctificationem. *Nisi
 lavero, inquit, tibi pedes, non habebis mecum partem.* 5. Non
 ignoramus, quod ecclesia Romana hanc consuetudinem non
 habeat, cuius typum in omnibus sequimur et formam. Hanc
 tamen consuetudinem non habet, ut pedes lavet. Vide ergo:
 55 forte propter multitudinem declinavit. Sunt tamen, qui dicant
 et excusare conentur, quia hoc non in mysterio faciendum est,
 non in baptisate, non in regeneratione, sed quasi hospiti
 pedes lavandi sint. Sed aliud est humilitatis, aliud sanctifi-
 cationis. Denique audi, quia mysterium est et sanctificatio:
 60 *Nisi lavero tibi pedes, non habebis mecum partem.* Hoc ideo
 dico, non quo ego alios repraehendam, sed mea officia ipse
 commendem. In omnibus cupio sequi ecclesiam Romanam,
 sed tamen et nos hominis sensum habemus; ideo quod alibi
 rectius servatur, et nos rectius custodimus. 6. Ipsum sequimur

49 cf. I Petr. 2, 22 cf. Matth. 3, 15 50 sq. *Ioh. 13, 8 55—62
 cf. Spi. I Prolog. 12—15 (Origen. In Libr. Iudd. Hom. VIII 5: p. 514,
 10—515, 23 Baehrens) 58—60 cf. Vgt. 57 60 cf. l. 50 sq. 62 cf.
 Ep. 42, 5 Ep. 11, 4 ExcF. I 47 Paen. I 7, 33 Expl. Symb. 7. 14

def. EN

49 deponens M peccatum] peccata M vide] unde Ga.c.m3
 50 vide tert.] vidi a 51 inquit om.G tibi inquit d habes G partem
 mecum QBM η , Xp.c. 53 habet DXa.c.m2 habeat — 54 non
 om. RXa.c.m2 ut forma G 54 ut om. D vide ergo] videor G video
 DW vides ergo Qa.r. (s eras.) ergo ne Ya.c.m2 55 dicunt W
 56 et om. D accusare C conantur KmIX quia] qui G in om. G
 mysterium DC es Ga.c.m3 57 regenerationem S sed W om. cet.
 58 sunt S η MKXY, Qa.c. est om. Sa.c.m2 humiliatis W aliud alt.]
 add. est G 59 audiui G et om. Sa.c.m2A sanctificationi Da.c.
 sanctificationis Sa.c.m2 60 nisi] si non DM lavero] add. s.l. inquit
 Vm2 habes G partem mecum D η 61 quo ego G WDS quod ego η
 quod cet. am 62 omnibus] hominibus W copiosae qui GS copiose
 qui RZ 63 hominis W, (post sensum) D homines cet. am 64 ser-
 vatur (tur s. l. m2) G rectius alt.] recte a custodivimus D ipsum
 om. Sa.c.m2

apostolum Petrum, ipsius inhaeremus devotioni. Ad hoc ecclesia 65
 Romana quid respondet? Utique ipse auctor est nobis huius
 adsertionis Petrus apostolus, qui sacerdos fuit ecclesiae Ro-
 manae, ipse Petrus, ubi ait: *Domine, non solum pedes, sed etiam*
manus et caput. Vide fidem: Quod ante excusavit, humilitatis
 fuit, quod postea se obtulit, devotionis et fidei. 7. Respondit illi 70
 dominus, quia dixerat 'manus et caput': *Qui lavit, non necesse*
habet iterum lavare, nisi ut solos pedes lavet. Quare hoc? Quia
 in baptisate omnis culpa diluitur. Recedit ergo culpa. Sed
 quia Adam supplantatus a diabolo est et venenum ei suffusum
 est supra pedes, ideo lavas pedes, ut in ea parte, in qua insi- 75
 diatus est serpens, maius subsidium sanctificationis accedat,
 quo postea te supplantare non possit. Lavas ergo pedes, ut
 laves venena serpentis. Ad humilitatem quoque proficit, ut
 in mysterio non erubescamus, quod dedignamur in ob-
 sequio. 80

68 sq. *Ioh. 13, 9 69 sq. cf. Aug. Contra 2 epist. Pelag. IV, 11
 ex Ambr. Comm. in Esaiam (p. 559, 23—560, 5 *Vrba-Zycha*) 70—78
 cf. Aug. Contra Iulianum I, 4, 11 et Ambr. EPs. 48, 8. 9 (365, 25—366,
 22 *Pe.*) 71 sq. *Ioh. 13, 10 74 cf. Gen. 3, 1—6. 15

def. EN

65 ecclesiam romanam *D* 66 respondit *Ga.c. WDRZβ* huius
om. Q 68 ipse *i. r. S* ubi *GW, Sa.c.m2* ibi *RXKp.c.π* ibi *add.*
petrus PKa.c. CFZβη ibi *add. petrus ubi D* ubi *om. cet. am* dominus *D*
 69 manus] pedes *i. r. Sm2* vides *B* ante se *Sm2* 70 se *om. II* de-
 votio fidei *II > RCF*, (devotione et fidei) *Z* illi] ei *V* 71 qui lavit]
 lava *Sm1* lota *Sm2 in mg.* 72 ut (t p. r.) *G* solus *GDF, Za.c.*
 73 deluitur *WA* 74 effusum *IIam* 75 super *Ya.c.m2* ideo lavas
 pedes *s. l. βm2* partē *G* 75 sq. insitiatus *Ra.c.m2* (fi ex si) 76 acci-
 dat *R* 77 postea te] potestate *U* te *om. B* supplantari *B* posset
RA, Uβa.c.m2 levas *Ra.c.m2* laves *P* ut] et *M, βa.c.m2* 78 lavas *M*
 quoque *om. Sa.c.m2η* profecit *G, Da.c.m2* proficiat *βm2* ut *om. β*
 79 in *om. MF* ministerio *M* quod] *add. non Aa* dedignatur *W* dedi-
 gnantur *C*

2, 8. Sequitur spiritale signaculum, quod audistis hodie legi, quia post fontem superest, ut perfectio fiat, quando ad invocationem sacerdotis spiritus sanctus infunditur, *spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii atque virtutis, spiritus cognitionis atque pietatis, spiritus sancti timoris*, septem quasi virtutes spiritus. 9. Et omnes quidem virtutes ad spiritum pertinent, sed istae quasi cardinales sunt, quasi principales. Quid enim tam principale quam pietas? Quid tam principale quam cognitio dei? Quid tam principale quam virtus? Quid tam principale quam consilium dei? Quid tam principale quam timor dei? Sicut timor saeculi infirmitas, ita timor dei magna est fortitudo. 10. Istae sunt septem virtutes, quando consignaris. Nam, ut ait apostolus sanctus, quia multiformis est, inquit, sapientia domini nostri et *multiformis sapientia dei*, ita multiformis est spiritus sanctus, qui habeat diversas variasque virtutes. Unde *deus virtutum* dicitur, quod aptari potest patri

2. 1—6 cf. Myst. 7, 42 et Rituale Ambrosianum. Oratio episcopi in protensione manuum super confirmandos 3—5 *Esai. 11, 2. 3 13—15 cf. I Cor. 12, 4—11 14 Eph. 3, 10 16 Ps. 79, 5. 8. 15. 20 *al. passim* 16—18 cf. Spi. III 20, 153—21, 164

def. EN

2. 1 spiritalis *Ga.c.* spiritalem *Da.c.m2* . 2 quia *om. GW* 3 gratia spiritus sancti β sp. s. gratia *C* spiritus *alt. om. D* 5 cognitionis atque pietatis spiritus *om. W* quasi] quoque sunt (*st p.c. ex si*) *G* septem virtutes quasi septem spiritus *Y* 6 virtutis *DGa.c.m2W\eta* virtutes et *D* spiritus *om. Sa.c.m2* virtutes *alt.*] virtutis *Da.c.m2* spiritum] *spē G* 7 quasi *pr. om. P* carnalis *D* carnales *Sa.c.m2* quasi *alt.*] 1 quia *add. Km2* principales sunt *GK* 8 enim *om. V* quam — principale *alt. om. W* pietas *i. r. R* pietatis *Va.c.* pietas dei *D* principale* (*m eras.*) *D* 9 dei *om. D* dei] signo in *textu et in mg. apposito adnotat in mg.*: hic *r* deest *Vm1* (*fortasse r = recensio?*) principalem *D* quam] iam *W* 11 ita] et *D* magna *om. \beta a.c.m2* 12 quando] quibus *S, K p.c.m2* 13 ut] ita β 14 inquit *om. Y* domini] dei *m* et ut *m* et — dei *om. Qa.c.m2\pi* multiformis est *m* ita et *W* 15 est *om. S* et *W* habet *RS* (*t i. r.*), *K p.c.* 16 virtutis *Da.c.m2* unde et Φ

et filio et spiritui sancto. Sed hoc alterius disputationis, alterius est temporis.

11. Post hoc quid sequitur? Venire habes ad altare. Quoniam venisti, videre habes, quod antea non videbas. Hoc 20 est mysterium, quod legisti in evangelio, si tamen legisti — certe audisti —: Caecus obtulit se salvatori, ut curaretur, et ille, qui alios verbo tantum et sermone curabat et refundebat imperio lumen oculorum, tamen in libro evangelii, qui scribitur secundum Iohannem, qui vere prae ceteris vidit magna 25 mysteria et designavit et declaravit, mysterium hoc in illo voluit praefigurare. Omnes quidem sancti evangelistae, omnes apostoli — praeter proditorem omnes sancti. Tamen sanctus Iohannes, qui ultimus scripsit evangelium, quasi necessarius requisitus et electus a Christo, maiore quadam tuba fudit 30 aeterna mysteria. Quidquid locutus est, mysterium est. Alius dixit caecum curatum, dixit Matthaeus, dixit Lucas, dixit Marcus. Solus Iohannes quid ait? *Tulit lutum et linuit super*

19 sq. cf. Myst. 8, 43 22—35 cf. Ioh. 9, 1—7 26—30 cf. ELuc. X 129 Ep. 63, 109; Inst. V. 7, 46. 50 Origen. In Ioh. Comm. I 4, 21—23 (p. 7, 27—9, 3 Preuschen) 32 sq. cf. Matth. 9, 27—30; 12, 22; 20, 30—34; 21, 14 Luc. 18. 35—43 Marc. 8, 22—25; 10. 46—52 33 sq. *Ioh. 9, 6 sq.

def. EN

17 spū Ga.c., Sa.c.m2 19 hoc GWD, Sa.c.m2 haec cet. 20 quoniam (i. q. postquam)] quod iam GW, quo ante Vm1 (add. non s. l. m2) invenisti W venisti cet. am quod W, Pa.c.m2 quae cet. am ante II (> M), β videras G 21 tamen non RX (si tamen 'vorausgesetzt, daß') 22 se obtulit Q 24 quis Ga.r. 25 magna om. P 26 ***hoc (sic s. ras. m2) R 27 sancti om. W sci (cī i. r.) R 28 apostoli (li s. l.) G proditorem omnes (cf. praef. not. 37)] omnes prudentior G proditorem. Nec W omnes del. T, om. K sanctus om. β 29 ultimū U 30 et om. G lectus η a] in S maiorem D, Za.c. fuit DF 31 aeternam steria Ga.c.m2 quid (locutus bis) W locutum DZ, Ta.c.m2 alii Ta.c.m3 32 mattheus G dixit Marc. dix. Luc. V 33 solus om. Sη qui Qa.c.m2DF ait] dixit Sη linuit G (= l. 38), cf. Rönsch, Itala und Vulgata p. 287 levit W (= l. 38) liuit Y (= l. 38) inlinuit D linivit cet. super om. A

oculos eius et dixit illi: Vade in Siloam. Et surgens ivit et lavit
 35 *et venit videns. 12. Considera et tu oculos cordis tui. Videbas*
quae corporalia sunt, corporalibus oculis, sed quae sacramen-
torum sunt, cordis oculis adhuc videre non poteris. Ergo
quando dedisti nomen tuum, tulit lutum et linuit super oculos
tuos. Quid significat? Ut peccatum tuum fatereris, ut con-
 40 *scientiam recognosceres, ut paenitentiam gereres delictorum,*
hoc est sortem humanae generationis agnosceres. Nam et-
iamsi non confiteatur peccatum, qui venit ad baptismum,
tamen hoc ipso inplet confessionem omnium peccatorum,
quod baptizari petit, ut iustificetur, hoc est, ut a culpa ad
 45 *gratiam transeat. 13. Nolite otiosum putare. Sunt quidam*
— scio certe aliquem fuisse, qui diceret — cum illi diceremus:
'In hac aetate magis baptizari debes', dicebat ille: 'Quare bap-
tizor? Non habeo peccatum, numquid peccatum contraxi?'
Hic lutum non habuit, quod ei Christus non linuerat, hoc est

34 sq. *Ioh. 9, 7 38 dedisti nomen] cf. ELuc. IV 76 (p. 177, 9 Sch.)
 Hel. 21, 79 (p. 460, 11—16 Sch.) Abr. I 4, 23 (p. 518, 12—15 Sch.) Aug.
 Conf. IX 6 45—52 cf. Cai. I 3, 10 (p. 345, 26 sq. Sch.) ELuc. VII
 221 (p. 381, 4—10 Sch.) Hel. 22, 83—84 (p. 463, 9—464, 4 Sch.)

def. EN

34 illi] ei Ω (om. η), αm vade lava Aα surgens Γ, Qa.c. exur-
 gens Vp.c.ZCBPM exurgens cet. iavit S et om. Q 35 oculis ηCp.c.
 37 sunt om. W oculos Da.c.m2 adhuc om. GW adhoc VUa.c.
 38 lutum] add. tuum Sm2 linuit cf. l. 33 (linuit D) 39 quod
 Gp.c.m3, ηΦJ significavit η ut alt.] et G 39 sq. conscientiam
 (con s. l.) W add. tuam m 40 recognosceris Ga.c. recognosceris WDF
 gereres RSβηC geriris Ga.c. gereris WDZF ageres cet. αm 41 hu-
 mani generis V agnosceris G (o ex u), Dm1 (re s. l. add. m2), W FZ
 41 sq. etiam (si non om. m1, add. non m2) β 43 complet WP
 44 quod] quo Da.c.F qui B 45 transcas Dp.c. sunt] sicut Tp.c.m2
 quidam] add. ex quibus Sm2 46 certe] cerdote (do in mg. abl.) G
 47 haec etatem Da.c.m2 (om. in) aetatem Z ille om. G 47 sq. bap-
 tizer SΦα 48 non habeo peccatum Φαm om. S contradixi Ga.c.
 49 quid β ei] est D linuerat Ga.c.WD liniverat Gp.c.R laverat
 βηVUTBMPCa leverat cet. m

non illi aperuerat oculos; nullus enim homo sine peccato. 50
14. Ergo agnoscit se hominem, qui confugit ad baptismum
 Christi. Itaque et tibi inposuit lutum, hoc est verecundiam,
 prudentiam, considerationem fragilitatis tuae, et dixit tibi:
Vade in Siloam. Quid est Siloam? *Quod interpretatur.* inquit,
missus. Hoc est: Vade ad illum fontem, in quo crux Christi 55
 domini praedicatur, vade ad illum fontem, in quo omnium
 Christus redimit errores. — **15.** Isti, lavisti, venisti ad altare,
 videre coepisti, quae ante non videras. Hoc est: per fontem
 domini et praedicationem dominicae passionis tunc aperti
 sunt oculi tui. Qui ante corde videbaris esse caecatus, coepisti 60
 lumen sacramentorum videre.

Ergo, fratres dilectissimi, venimus usque ad altare, ad
 tractatum uberiores. Et ideo, quia id temporis est, disputa-
 tionem integram non possumus incipere, quia prolixior trac-
 tatus est. Satis sit, quod dictum est hodie. Crastina die, si 65
 domino placet, de sacramentis ipsis tractabimus.

50 cf. Hiob 14, 4 (Sept.) 54 sq. *Ioh. 9, 7 57 sq. cf. supra l. 20

dej. EN

50 illi] ei *Dβam* apparuerat β operuerat *Da.c.m2* homo *om. DX*
 51 cognoscite (*om. se*) η 52 inposui *S* 54 Siloam *pr.] syloa (om.*
quid est siloam) η siloam alt.] G (o ex u), D siloa W syloa M syloas
APFβa siloas cet. m inquit om. DC 54 sq. missus inquit *UK*
 55 est *s. l. Gm2* ad] in *V* in quo — 56 fontem *om. Dη, Sa.c.m2*
omnes G Christi om. Ω > Sm2, am 57 redimit *Ga.c. WCFZ* redemit
cet. iisti (i alt. add. m2) T lavasti *Wη* lavisti postea *B* venis *G*
venisti ante lav. U altarem *Da.r.* 58 ante *om. VUQTB* antea *D*
 59 praedicatione *Da.c.* tunc *om. RY* 60 caecus videbaris (*om. esse*) *W*
caecatum Rβa.c. 63 tractum *UQT* id *om. Sa.c.m2* hit *Dm1* huius
m2 temporis non *S* 64 non possumus *om. Sa.c.m2* incipere *om.*
Ga.c.m2 accipere *D* 65 hodie *ΓCF* hodie et *cet.* 66 ipsius *Wη*
tractauimus Ga.c.DF item sequentia *G* finit liber .III. incipit liber .IV.
W, (om. liber alt.) AMX explicit liber tertius incipit liber quartus *SBP,*
(.III. et .IV.) RCFK, (om. liber alt.) VU liber .III. finit incipit .IIII.
 de sacramentis *Q* incipit liber .IIII. β explicit sermo tertius incipit
 quartus *Y* gloria patri et filio et spiritui sancto amen *D (desinit)*

IV.

1, 1. In veteri testamento sacerdotes frequenter in primum tabernaculum introire consueverant, in secundum tabernaculum semel in anno summus intrabat sacerdos. Quod evidenter ad Hebraeos recolens veteris seriem testamenti explanat apostolus Paulus. Erat autem in secundo tabernaculo manna, erat etiam virga Aaron, quae aruit et postea refluoruit, et thymiaterium. **2.** Quo spectat hoc? Ut intellegatis, quod sit secundum tabernaculum, in quo vos introduxit sacerdos, in quo *semel in anno* summus sacerdos intrare consuevit, hoc est ad baptisterium, ubi virga Aaron floruit. Antea arida erat, postea refluoruit: Et tu aridus eras et coepisti 'fontis inriguo' refluorescere. Arueras peccatis, arueras erroribus atque delictis, sed fructum iam adferre coepisti *plantatus secus decursus*

IV, 1. 1—3 cf. Exod. 30, 10 Lev. 16, 2—34 Hebr. 9, 6. 7 **3—7** cf. Hebr. 9, 1—7 **5—7** cf. Hebr. 9, 3. 4 **6** cf. Num. 17, 2—10
9 Hebr. 9, 7 **11** cf. Verg. Georg. IV 32 Myst. 9, 56; Apl. 12, 59; Isa. 4, 24 **13 sq.** *Ps. 1, 3

def. DE

IV, 1. 1 sacerdotes *om.* A frequenter post tabernaculum Y **2** introire *om.* S intrare Ωam intraire N consueverant Ga.c.m3 consueverant — **2 sq.** tabernaculum *om.* Sa.c.m2 **3** sacerdos intrabat WVTM **4** seriem veteris Ham **5** Paulus *om.* WN secundum (u alt. ex o) tabernaculum G **6** etiam** (in eras.) Q autem M et postea refluoruit s. l. Gm2 floruit M et alt. VM *om.* cet. erat et m Sch. **6 sq.** tymiateriam G, (thy-) W thimiaterium Sm1 thiamaterium RFZβ timiamaterium VT, (thi-) UQABM, Sp.c.m2 Y thymiamaterium CP thimiametrium η **7** quo* G expectat GβCFZR, Ka.c.m2PX aspectat N expectabat Y quid ABMTPXYηam sit hoc Q sit *om.* η **8** secundum *om.* XY in quo WηNRTZβΔ, cf. Abr. II 8, 52 et Rönsch, It. u. Vulg. p. 406 sqq. quod G in quod cet. am in quod nos i. r. M **9** quo WRTKXZβ quod cet. am annum W intravit (*om.* consuevit) W **10** baptismum S antea Gp.c.W ante cet. **11** coepisti in Hβam fontis Gp.c.m3 (i s. e), W fontes Gm1UQBVa.c. (s exp.) fortis Sm1 (fontes m2) fonte cet. am inriguos Sp.c.m2 (inrigo m1), Va.c.UQ irriguos AB **11 sq.** in rigore (fluorescere) W in riguore (flor.) Z **13** ferre SN η

aquarum. 3. Sed forte dicas: 'Quid hoc ad populum, si virga sacerdotalis aruerat et refluuit?' Populus ipse quid est nisi sacerdotalis? Quibus dictum est: *Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta*, ut ait apostolus Petrus? Unusquisque ungitur in sacerdotium, ungitur in regnum, sed spiritale regnum est et sacerdotium spiritale. 4. In secundo quoque tabernaculo est thymiaterium. Thymiaterium est, quod bonum odorem fraglare consuevit: Ita et vos iam bonus odor Christi estis, iam nulla in vobis sors delictorum, nullus odor gravioris erroris.

2, 5. Sequitur, ut veniatis ad altare. Coepistis venire, spectarunt angeli, viderunt vos advenientes, et humanam condicionem illam, quae ante peccatorum tenebroso squalore sordebat, aspexerunt subito refulgere, ideoque dixerunt: *Quae est haec, quae ascendit a deserto dealbata?* Mirantur ergo et angeli. Vis scire, quam mirentur? Audi apostolum Petrum

15—19 *cf.* Myst. 6, 30 16 sq. *I Petr. 2, 9 19 sq. *cf.* Hebr. 9, 4
21 sq. *cf.* II Cor. 2, 15 22 sors] *sing. substantivi* sordes, -ium *cf. infra*
2, l. 14 Exa. IV 1, 1 (*p.* 110, 7 *Sch.*) · EPs. 61, 4, 4 (*p.* 380, 2 *Pe.*) *passim*
2. 1—27 *cf.* Ep. 79, 4 5 *Cant. 8, 5 5—9 *cf.* Myst. 7, 35

def. DE

14 hoc *om. Sa.c.m2* 15 sacerdotis *VTPXam* ipse] iste *AA*
quis *V* (*s s. d*) qui *βa.c.m2*, *P* (*d exp.*) 16 sacerdotes *βp.c.m2Sp.c.η*
17 genus sanctum *ΦA*, (*add. est post genus*) *CFZβ* ut *GWβη om. cet.*
ait hoc *Y, s. l. Vm2* 18 ungitur *pr. et all.*] ungetur *Ga.c.m3* (*ungitur p. c.*)
sacerdotio *M* ungitur et *Am* sed *eras. Q* 19 et *om. GN*
20 quoque *om. A* autem *VT* thymiamaterium *RΦ*, (*thy-*) *PN* thymiaterium
alt. om. W thymiaterium est *om. RMPN* 21 bono odore
GR, Vp.c.βp.c.m2 odore (*om. bono*) *SN* fraglare (*ab Ambrosio saepius*
pro fragrare usurpatum, e. gr. Exa. p. 30, 9 Sch.) *URAXSp.c.m2* flagrare *Γ*
(*flagare Sm1*) *VQTBPK, Ma.c.* 22 ordo *Va.c.* vos *S* sordes *UBβηY*
dilectorum G 23 odor *om. P* error gravioris *P* gravioris] *add. etatis A*
2. 1 coepisti *G* 2 expectarunt *G* spectaverunt *VT* angeli viderunt
bis Ga.r. 3 conditionem *B* qua *Ga.c.m1* 5 haec *om. APM*
6 et *om. GNM* quam *GWη* quid *Ma.c.* quia *cet. am* mirantur *QCηam*
audi *AWN* audi ergo *cet. am* Paulum *IIBSm2am, cf. praej. not. 47*

dicentem ea nobis esse conlata, quae *concupiscunt et angeli
videre*. Audi iterum: *Quod oculus, inquit, non vidit nec auris
audivit, quae praeparavit deus diligentibus se*. 6. Deinde quid
10 acceperis, recognosce. Sanctus propheta David hanc gratiam
in figura vidit et concupivit. Vis scire, quam concupiverit?
Iterum audi dicentem: *Asperges me hysopo et mundabor, lavabis
me et super nivem dealabor*. Quare? Quia nix, quamvis sit
candida, cito aliqua sorde nigrescit atque corrumpitur; ista
15 gratia, quam accepisti, si teneas, quod accepisti, erit diuturna
atque perpetua.

7. Veniebas ergo desiderans, utpote qui tantam gratiam
videras, veniebas desiderans ad altare, quod acciperes sacra-
mentum. Dicit anima tua: *Et introibo ad altare dei mei, ad
20 deum, qui laetificat iuventutem meam*. Deposuisti peccatorum
senectutem, sumpsisti gratiae iuventutem: hoc praestiterunt
tibi sacramenta caelestia. Denique iterum audi dicentem
David: *Renovabitur sicut aquilae iuventus tua*. Bona aquila

7 *I Petr. 1, 12 8 sq. *I Cor. 2, 9 cf. Myst. 8, 44 12 sq.
Ps. 50, 9 cf. Myst. 7, 34 14 sqq. cf. Apoc. 3, 11 17—25 cf. Myst.
8, 43 19 sq. *Ps. 42, 4 23 *Ps. 102, 5

def. DE

7 et om. *WSη* 8 audi] et *IIβam* inquit om. *IIβam* aures *G*
10 david propheta *VUQTam* david ad *R* david et *Y* 11 figurā *G*
figuram *η* et concupivit om. *Sa.c.m2* vis — 12 dicentem] dicens *A*
quam *ΓCFZβ* quia *cet. am* concupiverit *GN* concupierit *cet. am*
12 aspergis *Ga.c. (m2?)* asperges *Gp.c.* asperge *WUT, Va.c.* asperge
ZF asperges *cet. am* 13 sq. quamvis sit candida om. *W* 14 nigra-
scit *Rp.c.m2 (a ex e)* adque *W* aut *M* istam gratiam *GηUQTA* isti
Va.c. ista] add. autem *Sp.c.m2* ita *Ra.c.m2 Y* 15 accepistisi *G*
(s *alt. exp. m2*) accepistis (om. si) *Wa.r.* accepistis si *F* 17 desiderans
ad altare *VTam* utpote — 18 desiderans om. *Gm1 (m2 s.l.)* utpote —
18 altare om. *T* 18 quod (= ut hoc) *GNβηCFZ, Ra.c.m2 A* ut *WY*
quo *cet. am* acceperis *GRF* acciperis *C* acciperas *Sa.c.m2* 19 dicit
ΓβCF dicat *Vp.c. (a ex e)*, *Pm* dicet *cet. a* et om. *Φ* 20 depo-
suisi — 21 iuventutem om. *GW* 22 audi iterum *Q* 23 sicut]
ut *MX* aquilae] aquila *WSβηF*

esse coepisti, quae caelum petis, terrena fastidis. Bonae aquilae circa altare; *ubi enim corpus, ibi et aquilae*. Forma corporis ²⁵ altare est et corpus Christi est in altari; aquilae vos estis renovatae ablutione delicti.

3, 8. Venisti ad altare, adtendisti sacramenta posita super altare, et ipsam quidem miratus es creaturam. Tamen creatura sollemnis et nota. **9.** Forte aliqui dixerit: 'Iudaeis deus tantam gratiam praestitit, manna illis pluit e caelo; quid plus dedit fidelibus suis, quid plus tribuit his, quibus plus ⁵ promisit?' — **10.** Accipe, quae dico: et anteriora esse mysteria Christianorum quam Iudaeorum et diviniora esse sacramenta Christianorum quam Iudaeorum. Quomodo? — Accipe. Iudaei quando esse coeperunt? Ex Iuda utique, pronepote Abrahae, aut, si vis et sic intellegere, ex lege, id est, quando ¹⁰ 'ius dei' accipere meruerunt. Ergo ex pronepote Abrahae Iudaei dicti sunt tempore sancti Moysi. Tunc deus manna Iudaeis murmurantibus pluit e caelo. Tibi autem sacramen-

²⁵ *Matth. 24, 28 *Luc. 17, 37

3. 1—40 cf. Myst. 8, 44—46 **3 sq.** cf. Exod. 16, 14, 15 **6—8**
cf. supra I 4, 11 **9** cf. I Par. 1, 34 2, 1 **12** cf. l. 3 sq. Exod. 16, 2—36

def. DE, a. l. 2, 24 fastidis Z

24 quae] quia β petes W terram M terra η a. c. fastidis —
confrin- (getur. IV 5, 21) def. Z (fol. amisso) bona aquila G **26** est
pr. om. S altare G η , VQ a. c. **27** delicti] caelesti G

3. 1 adtendisti] vidisti Ω m **3** creaturam solemnem et notam m
solemnis G nota om. X aliqui W, Ra. c. m 2 alequid G a. c. (s s. d), F
aliquis cet. a m **4** deus post gratiam M tantum W praestitit ut S
plueret S **5** plus pr. om. S fidelibus — tribuit om. W his] iis m plus
tert. om. GN, β a. c. m 2 **6** et om. II β a m mysteria esse SN **7** quam —
8 christianorum om. η esse om. Q **8** acceperere G **9** itaque Q pro-
nae po*te G (n eras.) **10** aut] at Y et om. W intellege β quando]
quam A, (om. id est) a **11** ius dei WS, cf. praef. not. 37 iudaei legem
Vm 2 in mg., m iudaei cet. a post meruerunt reliquum versus spat. vac. R
nepote Sa. c. m 2 BU **12** sunt] add. aut a P m, a Sa. c. m 2 ante tunc
add. et si Ω a m iudaeis manna II β **13** de R a. r. A ibi G autem]
tamen Y

torum horum figura praecessit, quando Abraham erat, quando
 15 vernaculos CCCXVIII collegit, et ivit, persecutus est adversarios,
 de captivitate eruit nepotem suum. Tunc victor venit,
 occurrit illi Melchisedech sacerdos et obtulit panem et vinum.
 Quis habuit panem et vinum? Abraham non habuit. Sed
 quis habuit? Melchisedech. Ipse ergo auctor sacramentorum.
 20 Quis est 'Melchisedech', qui significatur *rex iustitiae, rex pacis*?
 Quis est iste rex iustitiae? Numquid homo quisquam potest
 rex esse iustitiae? Quis ergo rex iustitiae nisi 'iustitia dei'?
 Quis est dei pax, dei sapientia? Qui potuit dicere: *Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis.* 11. Ergo
 25 primum intellege sacramenta haec, quae accipis, anteriora esse
 quam sunt sacramenta, quaecumque Iudaei habere se dicunt,
 et prius coepisse populum Christianum quam coepisse populum
 Iudaeorum, sed nos in praedestinatione, illum in nomine. 12. Obtulit
 ergo Melchisedech panem et vinum. Quis est Melchisedech?
 30 *Sine patre, inquit, sine matre, sine gene-*

14—17 cf. Gen. 14, 14—18 Hebr. 7, 1—3 20 sq. cf. Hebr. 7, 2
 22 sq. cf. I Cor. 1, 30 24 sq. *Ioh. 14, 27 30 sq. *Hebr. 7, 3

def. DEZ

14 figurâ G quando abraham erat om. $\beta a.c.m2$ quando att.
 om. $Sa.c.m2$ 15 vernaculas (s m2) G CCCXVIII G (*superscr. m2*:
 tricenti dece octo) et s.l. Y ivit GW, $\beta p.c.m2 Sp.r.m2$ (*add. et m1*)
 ivit et η tibi $\beta m1m$ ibi cet. a 16 eruens $I\beta a m$ nepotem suum]
 nepote uiso G venit] *add. et Sp.c.m2* 17 obtulit] *add. ei X, add.*
 illi cet. > GWS, $Fa.c.m2$ 18 quis — vinum om. GW 19 qui W
 ipse est T 20 quis] quid S qui] quo S 20 sq. rex pacis — iusti-
 tiae om. GN 21 qui $Sa.c.m2$ iste om. WS quisquam om. WS
 22 esse rex $S\eta NXY$ nisi] *add. qui est Sm2* 23 quis G, (om. est) W,
 $VFKXY$ qui cet. am pax nisi Y 24 meam pr. om. R meam alt.
 om. $VQTAY$ 25 primum $W\eta NP$ om. G primo cet. am intellegere P
 haec om. M 26 sunt $IRPYC\beta$ sint cet. am *add. moysi codd. > GW,*
edd. 27 christianorum W quam] quae W 28 nos quasi S praed-
 destinatione GWR illi $VPp.c.$ (i ex um), BMS in alt. om. G, $Pa.c.$
 30 Melchisedech] *add. sine matre W, Sa.c.m2* inquit et $G Sa.c.m2$

rationis ordine, neque initium dierum neque finem vitae habens.
 Hoc habet ad Hebraeos epistola. 'Sine patre', inquit, et 'sine
 matre': Habes: 'similis filio dei'. 'Sine matre' natus est dei
 filius generatione caelesti, quia ex solo deo patre natus est, et
 iterum 'sine patre' natus est, quando natus ex virgine est. 35
 Non enim ex virili semine generatus est, sed natus de spiritu
 sancto et virgine Maria, utero editus virginali. 'Similis' per
 omnia 'filio dei' sacerdos quoque erat Melchisedech, quia et
 Christus sacerdos, cui dicitur: *Tu es sacerdos in aeternum*
secundum ordinem Melchisedech. 40

4, 13. Ergo auctor sacramentorum quis est nisi dominus
 Iesus? De caelo ista sacramenta venerunt; consilium enim
 omne de caelo est. Vere autem magnum et divinum miraculum,
 quod populo pluit deus manna de caelo, et non laborabat
 populus et manducabat. 5

14. Tu forte dicis: 'Meus panis est usitatus.' Sed panis
 iste panis est ante verba sacramentorum; ubi accesserit

32—38 cf. Fid. III 11, 87—88 33 *Hebr. 7, 3 36 non ex
 virili semine] cf. Hymn. Ambr. IV vers. 5 Expl. Symb. § 3, l. 14 sq.
 37 cf. 33 39 Ps. 109, 4 Hebr. 7, 17

4. 3—5 cf. Exod. 16, 14—36 Myst. 8, 47 5 cf. Myst. 9, 50
 6 cf. Myst. 9, 54

def. DEZ

31 finem om. GWS η RCFY vitae om. U habens om. Γ , β a.c.m 2,
 RFY, cf. praef. not. 45 habet C habens finem vitae a 32 ad] apud
 QTBM, Va.c. a haebraeos G hebr. in S et] est $\Phi > V$ 33 matre
 pr.] add. est Pm habes G habens W $\pi\eta\beta$ RCFY om. cet. a m similitu-
 dinem W simile β similis autem Sp.c.m 2 Φ a similis cui m (cum 5 codd.
 s. XII) similis cet. filii W 34 patre deo η 35 natus alt. om. M
 36 natus est S 37 et] ex MNa e η 37 sq. per omnia] per-
 sonam β a.c.m 2

4. 1 qui R 2 enim om. M autem R 3 autem] add. omne P et
 GW η PXYm est et cet. a 4 populis Y deus om. RABACF, β a.c.m 2
 laborat Sa.c.m 2 5 et] enim β et non B 6 dices R $\Phi > A$ est
 om. X 7 ante verba om. Sa.c.m 2 accessit T

consecratio, de pane fit caro Christi. Hoc igitur adstruamus, quomodo potest, qui panis est, corpus esse Christi.

10 Consecratio igitur quibus verbis est et cuius sermonibus? Domini Iesu. Nam reliqua omnia, quae dicuntur in superioribus, a sacerdote dicuntur: laus deo, defertur oratio, petitur pro populo, pro regibus, pro ceteris. Ubi venit, ut conficiatur venerabile sacramentum, iam non suis sermonibus utitur
15 sacerdos, sed utitur sermonibus Christi. Ergo sermo Christi hoc conficit sacramentum. 15. Quis est sermo Christi? Nempe is, quo facta sunt omnia. Iussit dominus, factum est caelum; iussit dominus, facta est terra; iussit dominus, facta sunt maria; iussit dominus, omnis creatura generata est. Vides
20 ergo, quam operatorius sermo sit Christi. Si ergo tanta vis est in sermone domini Iesu, ut inciperent esse, quae non erant, quanto magis operatorius est, ut sint, quae erant, et in aliud commutentur. Caelum non erat, mare non erat, terra non erat, sed audi dicentem David: *Ipse dixit et facta sunt, ipse*

10 sq. cf. Myst. 9, 52 12 sq. cf. I Tim. 2, 1 16—25 cf. Myst. 9, 52
17 sqq. cf. Gen. 1, 6 sqq. 24 sq. Ps. 148, 5

def. DEZ

8 caro] corpus Y 9 quomodo] quando S esse i. r. R. christi] add. consecratione am Sch., om. codd. omnes 10 igitur] autem m cum codd. det. igitur cum Ma. r. et] ex M 11 nam] add. et m in—
12 dicuntur om. II, βa. c. m 2 11 sq. in superioribus om. a 12 sq. laus deo, (sc. dicitur) defertur oratio, petitur eqs. interpunxi (post oratio iam interpunxit G) laudes deo deferuntur m differtur P oratione Φa, Kp. c. m 2 petit Y 13 pro pr. om. βa. c. m 2 pro pulo W 14 utitur om. Φa 15 ergo sermo christi] et Sa. c. m 2 16 quid RF qui C est GNSm om. cet. a 17 dominus GWSY, add. et cet. am 18 dominus pr. ΓβRCFY, add. et cet. am dominus alt. add. et MXam
19 dominus et m omnes (e ex i) creaturae generatae sunt G creata est Sη vidis W vis P 20 ergo pr.] igitur Y sermo sit GWS sit sermo cet. am si om. GW 22 quanto — erant om. W operatoris Ga. c. m I operarius β quae erant om. G 23 mutantur M 24 david G om. cet. factum est M ipse alt. — 25 sunt om. UQT

mandavit et creata sunt. 16. Ergo tibi ut respondeam, non
 erat corpus Christi ante consecrationem, sed post consecra-
 tionem dico tibi, quia iam corpus est Christi. Ipse dixit et
 factum est, ipse mandavit et creatum est. Tu ipse eras, sed
 eras vetus creatura; posteaquam consecratus es, nova crea-
 tura esse coepisti. Vis scire, quam nova creatura? Omnis,
 inquit, *in Christo nova creatura.*

17. Accipe ergo, quemadmodum sermo Christi creaturam
 omnem mutare consueverit et mutet, quando vult, instituta
 naturae. Quomodo, requiris? Accipe: Et primum omnium
 de generatione eius sumamus exemplum. Consuetudo est,
 ut non generetur homo nisi ex viro et muliere et consuetudine
 conjugali. Sed quia voluit dominus, quia hoc elegit sacra-
 mentum, de spiritu sancto et virgine natus est Christus, hoc
 est *mediator dei et hominum, homo Iesus Christus.* Vides ergo,
 quia contra instituta et ordinem natus est homo, natus ex
 virgine. 18. Accipe aliud: Urgebatur populus Iudaeorum
 ab Aegyptiis, interclusus erat mari. Divino imperio, virga
 Moyses tetigit aquas et se unda divisit, non utique secundum
 suae naturae consuetudinem, sed secundum gratiam caelestis

27 sq. cf. 24 31 *11 Gen. 5, 17 34—41 cf. Mat. 9, 52
 39 *1 Tim. 2, 5 41—43 cf. Exod. 14, 21. 22 (supra I 6, 29) 22) Mat. 9, 51

def. DEZ

25 creatum est. M (im. ergo. — 28 creatus est) et im. 2 (respon-
 deat m. 1, respondeat m. 2) 26 consecrationem W 26 sq. sed post con-
 secrationem s. l. U 27 tibi im. W 29 veritas U paradox (im. quae) W
 30 esse s. l. U 31 in christo im. Y 32 christo im. M 33 unde
 quando eras. quatuor. T 34 quatuor. — veritas im. B a s. m. 2. re-
 quires UR primum U primum est. 35 veritas U 37 veritas A (quae
 all.) qui B a. eligit W 38 est) ubi. maria M christo im. A 39 veritas
 im. U iesus christus U W B R. (est i. ch.) ß mediator veritas est. 40
 40 constituta M ordinem naturae est A B V m. ordinem est U (i. ex. 2) W
 homo est (im. ordinem naturae) U ordinem (im. naturae) veritas est. est. 4
 homo) ubi. est W m. naturae all.) ubi. est W (est. testam.) 42 veritas W
 44 consuetudinem) imperium Y gratiam T u r. 2

- 45 imperii. Accipe aliud: Sitiebat populus, venit ad fontem. Amarus erat fons; misit lignum sanctus Moyses in fontem, et factus est dulcis fons, qui amarus erat, hoc est mutavit consuetudinem naturae suae, accepit dulcedinem gratiae. Accipe et quartum exemplum: Ceciderat ferrum securis in
- 50 aquas, quasi ferrum sua consuetudine demersum est; misit lignum Helisaeus, statim ferrum levatum est et aquis supernatavit, utique contra consuetudinem ferri; est enim materies gravior quam aquarum est elementum. 19. Ex his igitur omnibus non intellegis, quantum operetur sermo caelestis?
- 55 Si operatus est in fonte terreno, si operatus est sermo caelestis in aliis rebus, non operatur in caelestibus sacramentis? Ergo didicisti, quod ex pane corpus fiat Christi. Et quid vinum, aqua? In calicem mittitur, sed fit sanguis consecratione caelesti. 20. Sed forte dicis: 'Speciem sanguinis non video.'
- 60 Sed habet similitudinem. Sicut enim mortis similitudinem sumpsisti, ita etiam similitudinem pretiosi sanguinis bibis, ut nullus horror cruoris sit et pretium tamen operetur redemptionis. Didicisti ergo, quia, quod accipis, corpus est Christi.

45—47 *cf.* Exod. 15, 23—25 (*supra* II 4, 12) Myst. 9, 51 49—52
cf. IV Reg. 6, 5—7 (*supra* II 4, 11) Myst. 9, 51

def. DEZ

45 imperium *S* imperio *Q a. c.* sitiebat *W a. c.* (sitiuit *p. c.*) 46 misit
(*it s. l.*) *G* fonte *Y* 47 factum *T a. c. m 3* quia *T* 49 conciderat *V U T A*
50 aqua *G β* aquam *M* aquas et *S* demersum *G S β η R T Δ Y*, *V a. c. m 2*
mersum *Q* 51 levatum *Γ A F* elevatum *cet. a m* 53 est *om. R M X C*
54 intellegitis *S p. c. m 2* operatur *S* 56 aliis] *add.* multis *V* 57 didi-
cistis *S p. c. m 2* fiat corpus *P X* fit *S a. c. m 2 η* quid *G a. c. W V U Q T*,
K a. c. m 2 X p. c. m 2 quod *cet. a m* vinum *om. G W* unum *V a. c. m 2* de
sanguine (*in mg.*) vinum *V p. c. m 2* vinum et *K p. c. m 2 S N β η B C X*, *a m*
vinum cum *V M* 58 aquam *B* calice *P K F η* mittatur *S p. c. m 2*
58 sq. caelesti *G W S* verbi caelestis *cet. a m* 59 sed] si *M* 60 enim
om. W 60 sq. similitudine sumis *S a. c. m 2* 61 pretiosis *W a. r.* ut
et *M* 62 operatur *S* 63 accipis verum *B*

5, 21. Vis scire, quam verbis caelestibus consecretur? Accipe, quae sunt verba. Dicit sacerdos: *Fac nobis, inquit, hanc oblationem scriptam, rationabilem, acceptabilem, quod est figura corporis et sanguinis domini nostri Iesu Christi. Qui pridie quam pateretur, in sanctis manibus suis accepit* 5 *panem, respexit ad caelum, ad te, sancte pater omnipotens aeterne deus, gratias agens benedixit, fregit, fractumque apostolis et discipulis suis tradidit dicens: accipite et edite ex hoc omnes: hoc est enim corpus meum, quod pro multis confringetur.* — Adverte! — **22.** Similiter etiam calicem, postquam cenatum 10 *est, pridie quam pateretur, accepit, respexit ad caelum, ad te, sancte pater omnipotens aeterne deus, gratias agens benedixit, apostolis et discipulis suis tradidit dicens: accipite et bibite ex hoc omnes; hic est enim sanguis meus.* Vide: illa omnia verba evangelistae sunt usque ad ‘accipite’, sive corpus sive sanguinem. 15 *Inde verba sunt Christi: ‘accipite et bibite ex hoc omnes;*

5. 2—14 cf. Canon. Missae (Missal. Roman.) **5 sqq.** I Cor. 11, 23 cf. Matth. 14, 19 Marc. 6, 41 Luc. 9, 16 **6—9** Matth. 26, 26 Marc. 14, 22 Luc. 22, 19 I Cor. 11, 24 cf. Myst. 9, 54 **10** cf. Luc. 22, 20 I Cor. 11, 25 **11** cf. Matth. 14, 19 et cet. (cf. 5) **12 sqq.** cf. Matth. 26, 27, 28 Marc. 14, 23, 24 Luc. 22, 20 **16** cf. 13

def. DE, Z usque ad l. 9 confrin(getur)

5. 1 quam] quia $\Omega > S, a m$ consecratur $\Omega > S, a m$ **2** verba sunt M **3** scriptam om. C add. ratam CPYm ascriptam B rationabilem et T quod] quae T quid Ba.c. **4** figura est m corporis et sanguinis om. M domini om. η **5** accepit post pateretur M **6** in caelum VMm sanctae GQTM. set (!) β **7** aeternae G benedixit et η apostolis suis V, Ua.r. QTCF β MAYam **8** discipulis et apostolis suis V et alt. om. GF comedite M **9** enim est a pro om. G confringitur GRB (confrin)getur] denuo incipit Z **10** adverte om. $\Omega a m$ **11** est qui M in caelum m ad te] et tibi S **12** aeternae G **13** apostolis suis A apostolis om. Sa.c.m2 et discipulis om. CF suis om. $\beta a.c.m2A$ tradidit om. Y **13 sq.** ex hoc TCFVTm ex eo cet. a **14** enim om. Va.c., X (sanguis i. r. meus s. l.) videte W omnia illa VUTB ηa omnia verba illa QM illa omnia] add. illa RZ $\beta P m$ **15** ad om. G accipe W **16** et om. GRUQAAYa bibete Wa.c. hoc] eo $\Pi \beta a$

hic est enim sanguis meus'. **23.** Et vide singula: 'Qui pridie', inquit, 'quam pateretur, in sanctis manibus suis accepit panem.' Antequam consecratur, panis est; ubi autem verba
 20 Christi accesserint, corpus est Christi. Denique audi dicentem: 'Accipite et edite ex hoc omnes: hoc est enim corpus meum.' Et ante verba Christi calix est vini et aquae plenus; ubi verba Christi operata fuerint, ibi sanguis efficitur, qui plebem redemit. Ergo videte, quantis generibus potens est sermo Christi
 25 universa convertere. Deinde ipse dominus Iesus testificatus est nobis, quod corpus suum accipiamus et sanguinem. Numquid debemus de eius fide et testificatione dubitare?

24. Iam redi mecum ad propositionem meam. Magnum quidem et venerabile, quod manna Iudaeis pluit e caelo. Sed
 30 intellege: Quid est amplius, manna de caelo an corpus Christi? Corpus Christi utique, qui auctor est caeli. Deinde manna qui manducavit, mortuus est, qui manducaverit hoc corpus, fiet ei remissio peccatorum et *non morietur in aeternum*.
25. Ergo non otiose dicis tu *amen*, iam in spiritu confitens, 35 quod accipias corpus Christi. Cum ergo tu petieris, dicit tibi

19—27 cf. Myst. 9, 54 21 sq. cf. 8 sq. 28 sq. cf. IV 3, 8—10
 cf. Myst. 8, 48 31—33 cf. Ioh. 6, 49, 58 33 Ioh. 11, 26

def. DE

17 hic] hoc Sa.c.m2 enim om. T meos U.a.c. et om. φa sed W
 18 inquit post pateretur VT, (ait) M accipit β 19 consecraretur
 R, Va.c.β 20 accesserunt Sa.c. christi om. S audi ipsum B 21 et
 om. W et edite om. Sη hoc pr.] eo Ηam omnes ex eo β hoc alt.]
 hic V, Qa.c. enim om. WTα meum] christi V 23 sanguis christi m
 23 sq. redimet W redimit Ga.c. 25 universa] omnia P Iesus om. P
 testificatur (om. 26 est) Ωam 28 meam del. S magnum est V 29 et
 venerabile] opus B om. Y venerabile est S venerabilē W quod] add. indi-
 gestum B manna] magna P 30 corpus — 35 christi om. GW, Sa.c.m2
 31 *qui T 32 qui manna M 33 et — aeternum om. β 34 dicis]
 cum accipis respondes Y dicas S tu dicis a *amen U (t eras.) confidens
 πηβNRZCFY 35 cum — petieris om. ΔMam cum — 36 christi om.
 φ > M, F ergo WNπηβ enim G om. cet.

sacerdos: *corpus Christi*, et tu dicis: *amen*, hoc est: 'verum'. Quod confitetur lingua, teneat adfectus. Ut scias autem: Hoc est sacramentum, cuius figura ante praecessit.

6, 26. Deinde quantum sit sacramentum, cognosce. Vide, quid dicat: *Quotiescumque hoc feceritis, totiens commemorationem mei facietis, donec iterum adveniam.* **27.** Et sacerdos dicit: *Ergo memores gloriosissimae eius passionis et ab inferis resurrectionis et in caelum ascensionis offerimus tibi hanc immaculatam hostiam, rationabilem hostiam, incruentam hostiam, hunc panem sanctum et calicem vitae aeternae. Et petimus et precamur, uti hanc oblationem suscipias in sublime altare tuum per manus angelorum tuorum, sicut suscipere dignatus es munera pueri tui iusti Abel et sacrificium patriarchae nostri Abrahae et quod tibi obtulit summus sacerdos Melchisedech.* **28.** Ergo quotiescumque accipis, quid tibi dixit apostolus? Quotiescumque accipimus, mortem domini adnuntiamus. Si mortem, adnuntiamus remissionem pecca-

36 cf. Myst. 9, 54

6. 2—12 cf. Canon Missae (Missal. Roman.) 2 sq. cf. I Cor. 11, 25, 26 6 cf. Rom. 12, 1 13 sq. cf. I Cor. 11, 26 Fid. IV 10, 124 ExcF. II 46

def. DE

36 tu om. S hoc est om. G vero G verum est Va.c. 37 lingua si S ut] et ut β 38 est om. R, Ya.c.m2 esse Ω > CZRYm1, am sacratum G cuius] huius Ω > Sη, am

6. 2 hec β 3 mei] ei W meam SX 4 ergo om. Wη memores ergo S memores] add. sumus βm2η eius gloriosissimae M passionis] ascensionis Sa.c.m2 5 inferis eius V 6 hoc Q rationabilem hostiam om. G incruent*am (i eras.) W 7 hanc Ua.c. 8 uti G ut cet. am sublime GSZβηC sullime Y sublimem Wa.r.F sublimi cet. am 9 altare GSβηCUY altarem WF altari cet. am - tuum ΓβYCF tuo cet. am 10 pueri om. S abel iusti β et om. GW 11 sacerdos tuus SηX 12 accipitis Sa.c.m2F quod Ra.c. 13 dicit Pam 14 adnuntiamus pr.] accipimus RPX, Ka.c.m2 accipiamus Zβa.c. si mortem om. GW morte KX si mortem annuntiamus, annuntiamus ηam et remissionem UVp.c. in remissionem T 14 sq. peccatorum accipimus Y

15 torum. Si, quotienscumque effunditur sanguis, in remissionem
peccatorum funditur, debeo illum semper accipere, ut semper
mihi peccata dimittat. Qui semper pecco, semper debeo
habere medicinam.

29. Interim et hodie, quantum potuimus, explanavimus.
20 Sed crastina die sabbato et dominica de orationis ordine
dicemus, quemadmodum possumus. Dominus deus noster
conservet vobis gratiam, quam dedit, et oculos, quos vobis
aperuit, plenius inluminare dignetur per unigenitum filium
25 quem sibi est, cum quo sibi est laus, honor, gloria, magni-
ficentia, potestas, cum spiritu sancto, a saeculis et nunc et
semper, et in omnia saecula saeculorum. Amen.

V.

1, 1. Hesterno sermo noster atque tractatus usque ad
sancti altaris sacramenta deductus est. Et cognovimus sacra-

15 sq. cf. Matth. 26, 28 Exa. V 24, 90 (p. 203, 10—12 Sch.)

def. DE

15 effundetur β sanguis Christi M remissione BZ 16 semper
illum U β PY 17 dimittat GWS dimittantur cet. 20 die et
GWSN η , cf. praef. not. 44 de] die U rationis S ratione η ordinem U
ordinis S η 21 dicimus Ga.c.Sa.c.m2 deus om. M 23 plenius
om. Sc.c.m2 unicum X 24 ac] hanc Ga.r. hac Ta.r. deum om. ASQ
25 est pr. GWS (cf. VI 24) et cet. cum — gloria om. S est alt.] et
UQ, Va.c.m2 om. AT laus om. G salus Z 25 sq. laus et honor et
gloria et magnificentia et T 26 et pr. om. W cum — 27 amen om:
Ga.c.m2 (et in omn. saec. saec. amen *compendiis script.*) 27 amen om.
Ua.c.m2 QF item sequentia G explicit liber quartus incipit liber quintus
SBP. (.III. V.) WRZVTCFAK, (om. liber alt.) MX η explicit liber IIII
incipit quintus beati ambrosii de sacramentis Q liber V sancti ambrosii β
explicit liber quartus U explicit sermo quartus incipit quintus Y

V, 1. 1 hesternus G p.c. m3T α hesternū B hesterno die M atque]
ac VAB ad UM, Ta.c.m2 at Q tractus M ad s.l. W 2 sancti om. M
altaris sancti P sacramentum Tp.c.m2 (um ex a) deductus est s.l. Gm2

mentorū istorū figuram Abrahæ temporibus præcessisse, quando obtulit sacrificium sanctus Melchisedech, *neque initium dierum neque finem habens*. Audi, o homo, quid dicat apostolus Paulus ad Hebræos! Ubi sunt, qui filium dei dicunt esse de tempore? Melchisedech, dictum est, quia *neque initium dierum neque finem habet*. Si Melchisedech non habet initium dierum, num Christus habere potuit? Sed non est plus figura quam veritas. Vides ergo, quia ipse est *primus et novissimus*, primus, quia auctor est omnium, novissimus, non quod finem inveniatur, sed quod universa concludatur.

2. Diximus ergo, quod in altari constituatur calix et panis. In calicem quid mittitur? Vinum. Et quid aliud? Aqua. Sed tu mihi dicis: 'Quomodo ergo Melchisedech vinum et panem obtulit? Quid sibi vult admixtio aquae?' Rationem accipe!

3. Primum omnium figura, quae ante præcessit tempore

V, 1. 4 sq. *Hebr. 7, 3 cf. IV 3, 12 5 sqq. cf. Fid. I 5, 36; 14, 86—89; III 11, 88 5 sq. cf. Myst. 8, 46 7 dictum est] *scil. supra l. 4* 10 Apoc. 1, 17 (Esai. 41, 4 44, 6 48, 12) 15 cf. Gen. 14, 18 17—21 cf. Exod. 17, 1—7 cf. Myst. 8, 48

def. DE

3 *istorum T tempore GN processisse GWSβRZCF A (vel præ in mg. Pm2) 4 sacrificium om. Q sanctus om. Sa.c.m2 sanctum Wa.c.C 5 dierum om. ΦF, Pa.c.m2 dierum initium Y neque finem dierum a o GWNη, β p.c. m2 om. cet. am dicit B 5 sq. paulus apostolus VUTBm am om. paulus A 6 dicunt filium dei S 7 de om. Q temporibus B tempore] *add. de Sp.c.m2* 8 dierum om. P neque finem dierum a finem vitae Q habet om. Z si] sed Q 9 numquid WS plus est A 10 quia s. l. Gm2 om. X est om. Ωam primus om. βa.c.m2CF primus — novissimus om. II > CF 11 quia] qui Gβ non om. η 12 concludit Pa.c. claudat S 13 constituantur Ta.r. concludatur A 14 calicem quid G, W (d i. r.), Sm calice quid η calicem quod N calice inquit βCF calice inquit RZAA calicem inquit VUQTBa calicem inquam Y 15 tu] etsi W om. Ya.c.m2 vinum et panem GCFβ panem et vinum cet. am 16 cōmixtio M mixtio A 17 primum GRZβCFPm primo cet. a figurę (ae) Q, VTPKa.c.BFZβ quae] equae Ua.c. aquae p.c.

Moysi, quid habet? Quia, cum sitiret populus Iudaeorum et murmuraret, quod aquam invenire non posset, iussit deus
 20 Moysi, ut tangeret petram de virga. Tetigit petram, et petra undam maximam fudit, sicut apostolus dicit: *Bibebant autem de consequenti petra, petra autem erat Christus*. Non immobilis petra, quae populum sequebatur. Et tu bibe, ut te Christus sequatur. Vide mysterium: ‘Moyses’, hoc est propheta,
 25 ‘virga’, hoc est verbo dei: Sacerdos verbo dei tangit petram, et fluit aqua et bibit populus dei. Tangit ergo sacerdos calicem, redundat aqua in calice, salit in vitam aeternam et bibit populus dei, qui dei gratiam consecutus est. 4. Didicisti ergo hoc? Accipe et aliud: In tempore dominicae passionis cum
 30 sabbatum magnum instaret, quia vivebat dominus noster Iesus Christus vel latrones, missi sunt, qui percuterent eos. Venientes invenerunt defunctum dominum nostrum Iesum Christum. Tunc unus de militibus lancea tetigit latus eius, et de latere eius aqua fluxit et sanguis. Quare aqua, quare
 35 sanguis? Aqua, ut mundaret, sanguis, ut redimeret. Quare de

21 sq. *I Cor. 10, 4 cf. Myst. 8, 49 27 sq. cf. Ioh. 4, 14 28—34
 cf. Ioh. 19, 31—34 33 cf. ELuc. IX 135 (p. 507, 5 sq. Sch.) 35 sq.
 cf. ELuc. II 86 (p. 90, 15—20 Sch.)

def. DE

18 quid] qui Z 19 inmurmuraret *G a. r. W* murmurarent Δ
 aqua-*G W* posset *W N S \beta \eta* possit *GR* possent *cet. dñs X Y* 20 moysi
om. Z 20 sq. et petra *om. Sa. c. m 2* 21 dicit] ait $\Phi \alpha m$ 22 de] *add.*
 spiritali *m* consequenti eos $\beta V N$, *Sa. c. m* 25 verbo *pr. Ga. c. m 3, W,*
Za. c. m 2 verbi *S* verbum *cet. a m* verbo *alt.]* verbum *Ra. c. m 2 Wa. c.*
 verbo dei *alt. om. Sa. c. m 2* tetigit *Sa. c. m 2* 26 fluet *W* fudit *Ga. c.*
 (fundit *p. c.*) aquam *G, Ta. c.* bibit *GW* 27 calicem *om. H m* ca-
 liche] calicem *W* sallit *G* 28 didicistis *RZFKXY* 29 accipite
RZKXY et *om. W* 30 intraret Φ quia *om. S* vivebat — 31 vel
om. Sa. c. m 2 videbat *W* 31 christus *om. M* eum *Rp. c. m 2* eos et *S*
 32 venientes autem *m* nostrum *GW N \eta B \Delta Y Z om. cet. a m* 33 tetigit
 post eius *P* 34 et — eius *om. GW* quare aquam *W* 35 aqua
 autem *RC F \beta \eta* mundaret *GWRC F \beta \eta \Delta* emundaret *cet. a m*

latere? Quia unde culpa, inde et gratia: Culpa per feminam, gratia per dominum nostrum Iesum Christum.

2, 5. Venisti ad altare, vocat te dominus Iesus — vel animam tuam vel ecclesiam — et ait: *Osculetur me ab osculis oris sui.* Vis ad Christum aptare? Nihil gratius. Vis ad animam tuam? Nihil iucundius. **6.** ‘Osculetur me’: Videt te mundum esse ab omni peccato, quia delicta detersa sunt. Ideo te sacramentis caelestibus dignum iudicat et ideo invitat ad caeleste convivium: ‘Osculetur me ab osculis oris sui.’ **7.** Tamen propter sequentia anima tua — vel humana condicio vel ecclesia — videt se ab omnibus mundatam esse peccatis, dignam, quae ad altare Christi possit accedere — quid est enim altare Christi nisi forma corporis Christi? — videt sacramenta mirabilia et ait: ‘Osculetur me ab osculis oris sui’, hoc est: osculum mihi Christus infigat. **8.** Quare? *Quia*

37 cf. Ioh. 1, 17

2. 2 sq. *Cant. 1, 1 7 sq. cf. *ibid.* 11 cf. Ioh. Chrysost. In Ep. II ad Cor. Hom. 20, 3 (X 581 *Montfaucon*; PG 61, 539—40) 12 sq. cf. Cant. 1, 1 13 sq. *Cant. 1, 2

def. DE, a l. 13 Z

36 et G om. cet. a m culpa alt.] culpam S 37 nostrum GWN βηTCM om. cet.

2. 1 venisti — 24 curramus om. W dñs nr̄ ihs xp̄c η 2 ab om. SηNY, Ta.c. osculo SηM, Ta.c. oculis Va.c. 3 tui βp.c.m2 aptare] a patre G ad patrem Sa.c.m2 habitare Op.c. gratiosius βp.c.m2 (ex gratiosus) 4 sq. videt te Gηa videte Tp.c.m2 vis te M vides te cet. m 5 delicta] peccata M detersa GηZBYm Vp.c. de terra cet. a 6 iudicat GSηNm, Tp.c.m2 iudica cet. 7 invita Vp.r. *ad Q ab om. SηBY osculo SηM 8 sui] tui β 9 videt Gηa, Sa.c.m2RAY, Vp.c. videns m vidit cet. 10 peccatis et ηam dignamque (om. quae) GZ, P (s. l. add. ut) dignamque quae RβT posset QTM, Va.c. Sp.c.m2 (posse m1) 11 enim ad S christi pr. GSβη om. cet. a m 12 videt GR, Vp.c.m2 vidit cet. a m sacramentū G mirabilia TKp.c.m2 et om. G ab om. NηY osculo NηM, STa.c. 13 sui i. r. T xpi βη quare — 3, 14, l. 19 redemp. fol. def. in Z

meliora ubera tua super vinum, hoc est: meliores sensus, meliora
 15 sacramenta tua super vinum, super illud vinum, quod, etsi
 suavitatem habet, laetitiam habet, gratiam habet, tamen in
 illo laetitia saecularis, in te autem iucunditas est spiritualis. Iam
 tunc ergo Salomon inducit nuptias vel Christi et ecclesiae vel
 spiritus et carnis vel spiritus et animae. 9. Et addidit: *Un-*
 20 *guentum exinanitum est nomen tuum, propterea adulescentulae*
dilexerunt te. Quae sunt istae adulescentulae nisi animae
 singulorum, quae deposuerunt istius corporis senectutem,
 renovatae per spiritum sanctum? 10. *Adtrahe nos, post odorem*
unguentorum tuorum curramus. Vide, quid dicat: Non potes
 25 sequi Christum, nisi ipse te adtrahat. Denique ut scias: *Cum*
exaltatus, inquit, fuero, omnia traham ad me ipsum. 11. *Indu-*
xit me rex in cubiculum suum — Graecus *in promptuarium*
suum vel *in cellarium suum* habet —, ubi bona libamina, ubi
 boni odores, mella suavia, fructus diversi, ubi epulae variae,
 30 ut plurimis epulis tuum prandium condiatur.

19 sq. *Cant. 1, 3 cf. Myst. 6, 29 Origenis In Cant. Cantie. I
 (p. 101, 20 sqq. Baehrens) 23 sq. *Cant. 1, 4 cf. Myst. 6, 29 25 sq.
 *Ioh. 12, 32 26 sq. *Cant. 1, 4 (Sept. εἰς τὸ ταπεινὸν αὐτοῦ)

def. DEZ

14 meliora pr.] add. sunt GMPK melior ē M 15 tua om. KX
 illud** (d i. r.) V etsi] et GS, ηa.c. ē si βa.c.m2 16 et laetitiam
 habet et β gratiam habet s.l. G 17 illa RCFP, Ka.c.m2X est
 ante iocunditas G. post spiritualis VT, om. S, post iucunditas cet. am
 18 salomon G et om. Ga.c.m3, βRQOT, VUa.c. et ecclesiae vel om.
 Sa.c.m2 19 spiritus pr.] spiritu Ga.c.m2 vel spiritus (alt.) Γπβη,
 Sa.c. om. cet. am addit Vp.c. 21 te nimis M ista Ga.c. 22 dispo-
 suerunt X deposuerunt (e pr. super ras.) P 23 nos ut S 24 curramus
 VUQBMP, Ka.c.Xa curremus Tηm eurramus. vide] curā. suide G
 dieas β potest Vβ 25 te om. VUQTAMPa 26 ipsum om. Qa.c.m2
 26 sq. induit Sa.c. 27 in pr.] in Q suum om. W, Sa.c.m2 tuum
 Va.c.m2 28 vel G et cet. am suum alt.] suorum Ua.r. om. M
 29 odoris G Sa.c. AY suavia ubi Dηβ, Sp.c.am diversus M 30 ut]
 et GM vel S ubi B ibi β

3, 12. Ergo venisti ad altare, accepisti corpus Christi. Audi iterum, quae sacramenta es consecutus, audi dicentem sanctum David. Et ille in spiritu haec mysteria praevidebat et laetabatur et nihil sibi abesse dicebat. Quare? Quia, qui accepit corpus Christi, non esuriet in aeternum. **13.** Quotiens audisti XXII psalmum et non intellexisti! Vide, quemadmodum aptus sit caelestibus sacramentis: *Dominus pascit me et nihil mihi deerit, in loco pascuae ibi me collocavit; super aquam refectiois educavit me, animam meam convertit. Deduxit me super semitas iustitiae propter nomen suum. Nam etsi ambulem in medio umbrae mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es. Virga tua et baculus tuus ipsa me consolata sunt. Virga imperium, baculus passio, hoc est aeterna divinitas Christi, sed etiam passio corporalis: illa creavit, haec redemit. Parasti in conspectu meo mensam adversus eos, qui tribulant me. Inpinguasti in oleo caput meum, et poculum tuum inebrians quam praeclarum est!*

14. Venistis ergo ad altare, accepistis gratiam Christi, sacramenta estis caelestia consecuti. Gaudet ecclesia redemptione multorum et adstare sibi familiam candidatam spiritali

3. 5 cf. Ioh. 6, 35 7—12 *Ps. 22, 1—4 cf. Myst. 8, 43 15—17 *Ps. 22, 5 cf. Myst. 8, 43

def. DE, Z usque ad l. 20

3. 1 venis R **2** audisti W **3** sanctum om. VUTA sancti Ra.c.m2
4 sibi om. M adesse ηRN, Va.c. UQTBKX deesse Vp.c. WAMY
 quare om. Sa.c. qui s. l. Um2 qui* T (a eras.) **5** accipit Sa.c.
6 vicesimo secundo psalmo P intellexisti (om. non) βm1; et non intellexisti s. l. add. βm2 **7** aptum W **8** locum G me om. M **9** edocavit GW **10** semitā GA **11** ambulavero SVUAβ **13** passio est Πηβm1am passionem βm2 est] add. non solum M. **14** corporalis (tē s. cor) V **15** adversum WRK **16** poculum tuum] calix meus Sa.c.m2 tuum] meum Qa.c.m2, MPX **17** praeclarus W, Sa.c.m2 **18** venistis GβQTm venisti cet. a accepisti WSηRUTBMFa **19** es consecutus Φ, Sp.c.a ecclesia* R **19** sq. redemptionem R, βa.c. Sa.c.ηVUQTBFF, Ka.c. **20** -tione] denuo incipit Z a spiritali Ga.c.

exultatione laetatur. Habes hoc in Canticis canticorum. Lac-
tata invocat Christum, paratum habens convivium, quod
dignum caelesti epulatione videatur. Idcoque ait: *Descendat*
fraternus meus in hortum suum et capiat fructum pomiferarum
25 *suarum*. Quae sunt istae pomiferae? Lignum aridum factus
eras in Adam, sed nunc per gratiam Christi pomiferae arbores
pullulatis. 15. Libenter accepit dominus Iesus et dignatione
caelesti respondit ecclesiae suae: *Descendi*, inquit, *in hortum*
meum, vindemiavi myrram cum unguentis meis. Manducavi
30 *panem meum cum melle meo, bibi vinum meum cum lacte meo.*
Edite, inquit, *fratres mei, et inebriamini*. — 16. ‘Vindemiavi
myrram cum unguentis meis’: Quae est ista vindemia?
Cognoscite vineam et agnoscetis vindemiam. *Vineam*, inquit,
ex Aegypto transtulisti, hoc est populum dei. Vos estis vinea,
35 vos estis vindemia, quasi vinea plantati, quasi vindemia, qui

23 sqq. *Cant. 4, 16 23—27 cf. Myst. 9, 56 28—31 *Cant. 5, 1
cf. Myst. 9, 57 33 sq. *Ps. 79, 9

def. DE, Z usque ad l. 20

21 habes *GW*, *Vp.c.Sa.c.ηam* habet *cet.* 21 sq. laetata *om. GW*
laeta et *Sa.c.m2N* laeta *TηKp.c.m2* 22 habes *Wa.c.η* 23 cae-
lesti* (a eras.) *V* videbatur *T* que ait *om. G* 24 fraternus *GW, Sa.c.*,
quod pro frater *Ambrosius* usurpat etiam *Pat. 11, 56 (p. 157, 5 Sch.)*,
EPs. 118, 5, 8, 2 (p. 86, 15 Pe.), *EPs. 118, 5, 9 (p. 86, 23 Pe.)*; cf. *Sept.*
ἀδελφίδος) frater *cet.* in *om. G* et] ut *S* pomiferum *Pm1* (vel pomi-
ferarum *m2* in *mg.*), *B* 25 ista *TVa.c.O* 25 sq. facti eratis *M*
26 éras] eram *βa.c.m2* (eris) erat *i. r. S* es *UA* pomiferum *Qa.c.m2*
pomifera *VUp.c.SAMa* arbor *VU, Qa.c.m2Aa* arboris *RS, βa.c.m2*
arbori *T* (compararis pro pullulatis) 27 pullulat *R* pullulastis
W, Up.c.m2 pullulasti *Aa* pululates *βa.c.m2* (pululantes, *add. sunt m3*)
pullulatus es *Vp.c.* accepit *GWNAβa* accipit *cet.* dominus] \tilde{x} ps *M*
28 respondet *A, Vp.c.m2* descendit *WQTKa.c.* 29 meum *om. QT*
mirram *VX, Zp.c.* murram *β, Za.r.* 30 et bibi Ω am lacte *Qp.c.m2*
(calice *m1*) 31 mei] *add. et saturamini bibite Sm2* 33 agnoscetis
Wηam agnoscitis *S* agnoscite *cet.* inquit *om. AY* 34 ex] de *SAM*
hec *Y* populus *βηNRZCFAY* vinea vos estis *om. Hβ* 35 vindemia
pr. *Va.c.* (vinea *p.c.*) vindemia *alt.*] vindemiam *VUBMZ* qui *GW*,
cf. *praef. not. 31* que η *om. cet. am*

fructum dedistis. 'Vindemiavi myrram cum unguentis meis', hoc est in odorem, quem accepistis. 17. 'Manducavi panem meum cum melle meo': Vides, quod in hoc pane nulla sit amaritudo, sed omnis suavitas sit. 'Bibi vinum meum cum lacte meo': Vides huiusmodi esse laetitiam, quae nullius peccati 40 sordibus polluat. Quotienscumque enim bibis, remissionem accipis peccatorum et inebriaris in spiritu. Unde et apostolus ait: *Nolite inebriari vino, sed implemini spiritu*. Vino enim qui inebriatur, vacillat et titubat, spiritu qui inebriatur, radicans in Christo est. Et ideo praeclara ebrietas, quae sobrietatem 45 mentis operatur. Haec sunt, quae de sacramentis breviter percucurrimus.

4, 18. Num quid superest nisi oratio? Et nolite putare mediocris esse virtutis scire, quemadmodum oretis. Apostoli sancti dicebant ad dominum Iesum: *Domine, doce nos orare, quemadmodum Iohannes docuit discipulos suos*. Tunc ait dominus orationem: *Pater noster, qui es in caelis, sanctificetur 5 nomen tuum, veniat regnum tuum, fiat voluntas tua sicut in caelo*

41 sq. cf. Matth. 26, 28 I Cor. 11, 26 43 Eph. 5, 18 43—46 vino — operatur cf. Cai. I 5, 19 (p. 355, 25—27 Sch.) Hymn. Ambr. VII 6 44 cf. Col. 2, 7 (Eph. 3, 17)

4. 3 sq. *Luc. 11, 1 5—9 *Matth. 6, 9—13

def. D, E usque ad 4, oretis

36 fructus Y dedisti X vidistis W 37 in om. SY, Up.c. odore ηRZΔF 39 omnis] magna W meum GWηPXY om. cet. 40 laetitia W 41 pollutantur VUTA.c. enim s. l. Vp.c.m2 42 in om. XY 43 noli W impleamini (add. in) β spiritu GWV add. sancto cet. am 44 inebriatur pr.] ebriatur G sp̄s qui inebrie*atur β 46 de s. l. Qm2 46 sq. percucurrimus G praecurrimus Pa.c. diximus M percucurrimus cet.

4. 1 nunc SβηAYam, Up.c.m2, in mg. m2Q num quid] quicquid W 2 mediocres esse virtutes GN, Sa.c. virtutis om. Δ *oratis (m eras.) G oretis — 4 quemadmodum om. S apostoli] incipit E: XXVIII. item eiusdem (sc. s. augustini) de verbis dñi in evangelio secundum lucam ubi dixerunt discipuli domino doce nos orare Em1a.c. (exp. eiusdem m1 (?): in mg.: sermo beati ambrosii) 3 ad s. l. W 4 quemadmodum] sicut NE 4 sq. dñs ait G 5 orationem om. WC 6 adveniat Ω sicut om. G

et in terra. Panem nostrum cottidianum da nobis hodie, et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris, et ne nos patiaris induci in temptationem, sed libera nos a malo.

- 10 Vides, quam brevis oratio et omnium plena virtutum. Primus sermo quantae gratiae! 19. O homo, faciem tuam non audebas ad caelum adtollere, oculos tuos in terram dirigebas, et subito accepisti gratiam Christi, omnia tibi peccata dimissa sunt. Ex malo servo factus es bonus filius. Ideo praesume non
15 de operatione tua, sed de Christi gratia! *Gratia*, inquit, *salvati estis*, apostolus ait. Non ergo hic adrogantia est, sed fides. Praedicare, quod acceperis, non est superbia, sed devotio. Ergo adtolle oculos ad patrem, qui te per lavacrum genuit, ad patrem, qui per filium te redemit, et dic 'pater noster!'
20 Bona praesumptio, sed moderata. Patrem dicis quasi filius; sed noli tibi aliquid specialiter vindicare. Solius Christi specialis est pater, nobis omnibus in commune est pater, quia illum solum genuit, nos creavit. Dic ergo et tu per gratiam 'pater noster', ut filius esse merearis. Ecclesiae contuitu
25 et consideratione te ipse commenda!

9 *cf. infra ad l. 99 sqq.* 14 *cf. Matth. 25, 26 Gal. 4, 7 Origen. De Orat. 22, 2 (p. 346, 29—347, 16 Koetschau)* 15 *sq. Eph. 2, 5* 18 *sq. cf. Tit. 3, 5 Iac. 1, 18*

def. D

9 patiaris nos *WEη* inducas (*om. patiaris*) *M*, β *a.c.m2* inducere *Ea.c.m2* malo amen *PMY* 11 quanta *Ga.c.m2* quantae] *add. sit* Ω *am* 12 in] ad *R* terra *WST* 13 tibi *om. P* 14 servo] sermone *Sa.c.m2* sermo *Aa.c.* servo* *V* est *Sa.c.m2* filius *om. Sa.c.m2* 15 de *om. WM* gratia christi *P* inquit *G*, eadem tautologia (inquit — 16 ait) III 2, 10 (*l. 13 sq.*), VI 3, 15 (*l. 38 sq.*), VI 5, 21 (*l. 6 sq.*) enim *Wam* enim inquit *cet.* 16 arrogantie *Ta.c.m2* 19 ad patrem *om. S* te per filium Φ (*M add. lavacrum post per*), *Yam* redemit (*de s. l.*) *G* 20 patri *R* 21 nolite *Ga.r.* aliquid *om. U* aliquid specialiter Γ *P* specialiter aliquid *cet. m* solus *Sa.c.m2* 22 specialiter *M* nobis — pater *om. S* est *om. Y* 23 quia] qui *G* tū *S* 24 esse *s. l. G* ecclesia *M* 25 te *om. M* ipsum *SMA*, β *p.c.m2* commendat *WRUQTBC*, *Va.r.Sp.c.m2*

20. 'Pater noster, qui es in caelis': Quid est 'in caelis'? Audi scripturam dicentem: *Excelsus super omnes caelos dominus*. Et ubique habes, quod super caelos caelorum dominus sit. Quasi non in caelis et angeli, quasi non in caelis et dominationes! Sed in illis caelis, de quibus dictum 30 est: *Caeli enarrant gloriam dei*. Caelum est ibi, ubi culpa cessavit, caelum est ibi, ubi flagitia feriantur, caelum est ibi, ubi nullum mortis est vulnus.

21. 'Pater noster, qui es in caelis, sanctificetur nomen tuum': Quid est 'sanctificetur'? Quasi optemus, ut sancti- 35 ficetur ille, qui ait: *Estote sancti, quia ego sanctus sum*, quasi aliquid ei ex nostra praedicatione sanctificationis accedat! Non, sed sanctificetur in nobis, ut ad nos possit eius sanctificatio pervenire.

22. 'Pater noster, qui in caelis es, sanctificetur nomen 40 tuum, veniat regnum tuum': Quasi non aeternum sit dei regnum! Ipse Iesus dicit: *Ego in hoc natus sum*; et tu dicis patri: 'Veniat regnum tuum', quasi non venerit! Sed tunc

27 cf. Ps. 112, 4 28 cf. e. g. III Reg. 8, 27 Ps. 8, 2 29 cf. Col. 1, 16 30 Ps. 18, 2 31 sq. cf. Theo. 37 36 Lev. 19, 2
42 Ioh. 18, 37 42 sqq. cf. Origen. De Orat. 25, 1 (p. 356, 26—357, 3 Koetschau)

def. D

27 omnes om. AN caelos i. r. (add. caelorum) G gentes $\Phi > QMa$
29 sq. caelis (utroque loco) add. ubi Um2 30 illis om. $\beta a. c. m2$ (caelis bis)
31 ibi om. ME 32 cessabit G cessavit culpa a caelum pr. — feriantur om. WNP transposuit post vulnus Q feriuntur G, Sa. c. m2 BKXY finiuntur Q non sunt E; ferari 'feiern' = ruhen; etiam ELuc. p. 193, 19 et p. 401, 24 Sch. 33 vulnus mortis est M 35 tuum sanctum in nobis E quasi — 35 sq. sanctificetur in mg. Sm1 36 quia et GE sanctus om. KX 37 praecatione R Mp. c. AY accidat RFZ, $\beta a. c. m2$ accedatur η 38 non utique $\beta m2a$ possit eius ΓU eius possit cet. am
40 in caelis es GW β RZFVUTAB es in caelis cet. am 41 veniat (t s. l. m2) G adveniat Sa. c. NEMY sempiternum E 42 ipse — sum in mg. Em1 ipse om. W iesus] dominus E 43 patri om. R pater E veniat (t s. l. m2) G adveniat (t ex d m2) R, N quasi — 46 tuum om. R

venit regnum dei, quando eius estis gratiam consecuti. Ipse
 45 enim ait: *Regnum dei intra vos est.*

23. 'Veniat regnum tuum, fiat voluntas tua sicut in
 caelo et in terra; panem nostrum cottidianum da nobis hodie':
 Sanguine Christi pacificata sunt omnia vel in caelo vel in
 terra, sanctificatum est caelum, deiectus est diabolus. Ibi
 50 versatur, ubi et homo, quem ille decepit. 'Fiat voluntas tua',
 hoc est: sit pax in terra quemadmodum in caelo. 24. 'Panem
 nostrum cottidianum da nobis hodie': Memini sermonis mei,
 cum de sacramentis tractarem. Dixi vobis, quod ante verba
 Christi quod offertur, panis dicatur, ubi Christi verba deprompta
 55 fuerint, iam non panis dicitur, sed corpus appellatur. Quare
 ergo in oratione dominica, quae postea sequitur, ait 'panem
 nostrum'? Panem quidem dixit, sed ἐπιούσιον dixit, hoc
 est substantialem. Non iste panis est, qui vadit in corpus, sed
 ille panis vitae aeternae, qui animae nostrae substantiam fulcit.
 60 Ideo ergo Graece ἐπιούσιος dicitur. Latinus autem hunc

45 Luc. 17, 21 48 cf. Col. 1, 20 49 cf. Origen. l. c. 26, 5
 (p. 362, 18—21 *Koetschau*) 51 cf. Luc. 2, 14 52 sq. cf. IV, 4
 16 IV, 5, 23 57—59 cf. Fid. III, 15, 127; Origen. De Orat. 27, 9 (p. 369,
 3—8, 19—22 *Koetschau*) 58 cf. Marc. 7, 19 59 cf. Ioh. 6, 35—58

def. D, a l. 46 Z

44 estis *om. T* estis eius *SE* gratiam estis *Nβ* 46 veniat —
 81 adpropin(quavit) *def. Z* tuas *Wa.r.* 47 panem — 49 terra *om. V*
 48 sanguine] sanctificatione *W* 49 ibi *Γ* ubi *IIβ* 50 versabatur *G*
 ubi *om. GR* tua] *add. etc. a* 52 hodie] *add. et G* 53 ante] inter *G*
 55 non *s. l. W* quare] quae *W* 57 nostrum cottidianum *η* panem]
add. nostrum M dixi *G, Sa.c.m 2* epision *WS, (epy-) η, (epysyon)*
C, FERVUQBPM epision *G* CPYVCION *X* yperusion *β* epision
 dixit *om. T* 58 supersubstantialem *βEAYam* substantialem *SQ* super-
 sanstantialem (*san exp.*) *B* nonne *βNFKX, CPa.c.* corpus] *add. non β*
 59 panis *om. M* aeternae] *add. corpus panis M* substantia *G, vitam M*
fulgit G fulcet *VUa.c.Q* fulciet *Ta.r.M* fulciat *Up.c.* 60 ergo *om.*
IIam graece (*e i. r.*) *U* epision *ῚΦPKFa* epysyon *C* epision *Y*
 epysyon *β, (litt. Graec.) EX* epusios *Mp.c.* epysios *η* et*tis*os (*litt.*
Graec. uncial.) *G* eposios (*litt. Graec. uncial.*) *W*

panem 'cottidianum' dixit, quia Graeci dicunt τὴν ἐπιούσαν ἡμέραν advenientem diem. Ergo quod Latinus dixit et quod Graecus, utrumque utile videtur; Graecus utrumque uno sermone significavit, Latinus cottidianum dixit. 25. Si cottidianus est panis, cur post annum illum sumas, quemadmodum 65 Graeci in oriente facere consuerunt? Accipe cottidie, quod cottidie tibi prosit! Sic vive, ut cottidie merearis accipere! Qui non meretur cottidie accipere, non meretur post annum accipere. Quo modo Iob sanctus pro filiis suis sacrificium offerebat cottidie, ne forte aliquid vel in corde vel in sermone 70 peccassent. Ergo tu audis, quod, quotienscumque offertur sacrificium, mors domini, resurrectio domini, elevatio domini significetur et remissio peccatorum, et panem istum vitae non cottidianus adsumis? Qui vulnus habet, medicinam requirit. Vulnus est, quia sub peccato sumus, medicina est caeleste et 75

66 cf. Ioh. Chrys. Hom. 3 In Ep. ad Eph. 4 (PG 62, 28 sq.); Hom. 5 In Ep. I ad Tim. 3 (PG 62, 529) 66—76 cf. EPs. 118, 8, 48 (p. 180, 1—17 Pe.) 69 sq. cf. Hiob 1, 5 71—74 cf. IV, 6, 26—28

def. DZ

61 dixit] *add.* quem graeci dicunt advenientem *a m, E* (*om.* quia — 62 diem) 61 sq. ThNEMOYCANhMEpANT *G* thnemos canhepan *W* TENOEIIHOYCANNAEPAN *V* GENOEIIHOYCANHA.AEPAN *U* GENON. (*N ult. exp.*) EIIHOYC.ANHA.AEPAN (*superscr.*: teno.epiohis.annaeran) *Q* TENOEJITOVCANNA.EPAN *T* THNOHIIHOYCANNALEpAN (*superscr.*: tens epioysan naleran) *P* THNONIIHOYCANHALLHPAN *R* GEho*EPI-OYSAN.EMERAN *Y* γενὼ ἐπιούσαν Ἡμερὰν *a* τὴν ἐπιούσαν ἡμερὰν *om.* NSβηCF epision *M* 62 advenientem] aut venientem Φ **venientem (ad eras.) *S* ***ergo *S* dicit βp.c. quod *alt. om. E* 64 signavit *G* significat *Wa.c.* 65 est] *add.* ille *M* sumis *II* (sumis* *R*), *a m* 66 orientem (*m exp.*) *G* consueuerunt facere *S* consueuerunt *M, Y p.c.m 2* 66 sq. quod cottidie tibi *om. G* tibi cottidie *S* 67 possit *Wa.c.* 68 non *alt.*] nec *M* 69 suis *om. E* 70 cotidiaē (*e postea add.*) *G* nae *G* 73 sanctificetur *GW* et — 74 adsumis *i. r. M* vitae *om. M* non] nostrae *E* 74 cotidianum Ππβam non assumis cotidianum *Y* cotidianum non assumis *TM* adsumis] accipis *U* adsumimus *S a.c.m 2* requirit *R* 75 est *om. R ΦF, β a.c.m 2* caelestis (*om. et*) *G π*

venerabile sacramentum. 26. 'Panem nostrum cottidianum da nobis hodie': Cottidie si accipis, cottidie tibi hodie est. Si tibi hodie est Christus, tibi cottidie resurgit. Quomodo? *Filius meus es tu, ego hodie genui te*. Hodie ergo est, quando Christus
80 resurgit. *Heri et hodie ipse est*, apostolus Paulus ait. Sed alibi ait: *Nox praecessit, dies autem adpropinquavit*: nox hesternae praecessit, dies hodiernus adpropinquavit.

27. Sequitur: *Et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*. Debitum quid est nisi peccatum?
85 Ergo si non accepisses alieni feneratoris pecuniam, non egeres, et ideo peccatum tibi inputatur. Habuisti pecuniam, cum qua dives nascereris. Dives eras ad imaginem et similitudinem dei factus. Perdidisti, quod habebas, hoc est humilitatem, dum adrogantiam desideras vindicare, perdidisti pecuniam; sicut
90 Adam nudus es factus. Accepisti a diabolo debitum, quod non erat necessarium. Et ideo qui eras liber in Christo, debitor factus es diaboli. Cautionem tuam tenebat inimicus, sed eam dominus crucifixus et suo cruore delevit. Abstulit debitum

78 sq. Ps. 2, 7 80 *Hebr. 13, 8 81 Rom. 13, 12 83 sq.
et 94 sq. Matth. 6, 12 87 sq. cf. Gen. 1, 26 89 sq. cf. Gen. 3, 7
92 sq. cf. Col. 2, 14 cf. Origen. De Orat. 28, 5 (p. 378, 9 sq. Koetschau et
eiusdem interpretationem Germanicam Biblioth. d. Kirchenväter, Origen. I,
p. 114, not. 1)

def. D, usque ad l. 81 Z

76 vulnerabile $\beta a.c.m3$ (?) 77 si pr. om. E 78 tibi in mg.
Qm2 surgit Sa.c.m2 resurgit \widehat{xps} E 79 es tu om. G esto Ra.c.
ergo om. E, s. l. V 80 est ipse PK sed et Gπ 81 nox —
82 adpropinquavit om. G autem om. W appropinquabit SC, VTEAa.c.
-quavit] denuo incipit Z nox (alt.) — 82 adpropinquavit om. Sa.c.m2
82 dies autem Sm2B hodierna A appropinquabit Sm2 83 et pr.
om. Πam 85 accepisses Gp.c.m2 (accepissis m1), WSNEY acciperes
 $\beta a.c.m2CFam$ acceperis cet. egeres ENACY, Sp.c. egebis Vp.c.R
egris $\beta a.c.m2$ exigeris M egeris cet. 86 ideo] ide T $\widehat{nr̄m}$ M tibi
non M cum om. G 87 nasceris R ϕCFa nascebaris Vp.c. aeras
(ae ex a) G 88 factum T Sa.c. 90 es om. M a om. E quo G
91 qui] quia B liber om. M 92 diabolo Ua.c.E

tuum, reddidit libertatem. 28. Bene ergo ait: 'et dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris'. Vide, quid dicas: 'Quomodo ego dimitto, sic et tu dimitte mihi.' Si dimiseris, bene convenis, ut dimittatur tibi. Si non dimittis, quomodo eum convenis?

29. *Et ne patiaris induci nos in temptationem, sed libera nos a malo.* Vide, quid dicat: 'Et ne patiaris induci nos in temptationem', quam ferre non possumus. Non dicit 'non inducas in temptationem', sed quasi athleta talem vult temptationem, quam ferre possit humana condicio et unusquisque, ut 'a malo', hoc est ab inimico, a peccato liberetur. 30. Potens est autem dominus, qui abstulit peccatum vestrum et delicta vestra donavit, tueri et custodire vos adversum diaboli adversantis insidias, ut non vobis obrepat inimicus, qui culpam generare consuevit. Sed qui deo se committit, diabolum non

99 sq. cf. Cypr. De Or. Dom. 25 (p. 285, 26 Hartel) Augustin. De Serm. in monte I 9, 30 (PL 34, 1292) Matth. 6, 13 101—104 cf. Origen. l. c. 30, 1 (p. 393, 9—13 K.) 102 cf. Theo. 23 104 sq. cf. II Cor. 9, 8 106 sq. cf. Eph. 6, 11

def. D

94 reddidit GN reddit η et om. E 95 nobis om. Sa.c.m2 B
 96 vide] unde Sa.c. quod VRa.c.UZF, Qp.c. ergo VKXa.c., Z η C
 97 dimi*seris V convenit G π η NUBMa, Ka.c.m2 convenis cet. recte
 (convenire i. q. prece adire frequens apud Ambrosium velut EPs. 7, 3, 1
 convenit dominum, ut . . . cf. Thes. l. L. IV 828, 57 sqq.) ut] et η (dimitti-
 tur) dimittat a 98 dimittas Q dimiseris U convenit U η convenis]
 add. ut dimittatur tibi Ω (Sp.c.m2, dimittat AM η) > E 99 nos ante
 patiaris X, Y p.c., ante induci ESNRQPK duci η temptationem] add.
 quam ferre non possumus E 100 malo amen P et — 100 sq. temp-
 tationem om. E nos induci SNRQP 100 sq. temptationem] add.
 scilicet Y add. sed β m2 η a.c. 102 athleta talem] acletalem G
 103 ut om. IISNa m, β a.c.m2 104 a om. G liberatur Sa.c.m2
 105 qui s. l. S nostrum NM η debita (om. vestra) M 106 sq. ad-
 versantes S β η ZRVUQT B 107 nobis M subrepat S 108 se om.
 PX, Ka.c.m2

timet. *Si enim deus pro nobis, quis contra nos?* Ipsi ergo laus
 110 et gloria a saeculis et nunc et semper et in omnia saecula
 saeculorum. Amen.

VI.

1, 1. Sicut verus est dei filius dominus noster Iesus
 Christus, non quemadmodum homines per gratiam, sed quasi
 filius dei ex substantia patris, ita vera caro, sicut ipse dixit,
 quam accipimus, et verus eius est potus. **2.** Sed forte dicas —
 5 quod dixerunt tunc temporis etiam discipuli Christi audientes
 dicentem: 'nisi qui manducaverit carnem meam et biberit
 sanguinem meum, non manebit in me nec habebit vitam
 aeternam' — forte dicas: 'Quomodo vera? Atqui similitudinem
 video, non video sanguinis veritatem.' **3.** Primo omnium dixi
 10 tibi de sermone Christi, qui operatur, ut possit mutare et

109 Rom. 8, 31

VI, 1. 3 cf. Hebr. 1, 2 sq., Ioh. 6, 55 4—9 cf. Ioh. 6, 54—61
 9 sqq. cf. IV, 4, 15

def. D, a libro VI E

109 pro nos Z **110** et gloria (om. a saeculis et) — **111** amen
 postea add. GmI (?) et alt. om. W et quartum om. Gη **111** amen
 om. W item sequentia G explicit liber quintus incipit liber sextus
 WPB. (.V. sextus) S, (.V. .VI.) URZβACK explicit liber .V. incipit
 .VI. MX expl. quintus liber inc. sextus η explicit liber .V. incipit .VI.
 de sacramentis Qp.c. (prior titulus longior erat, fortasse ut in fine libri
 quarti) expl. l. V. incip. eiusdem lib. VI. V explicit liber quintus T
 explicit sermo quintus incipit sextus Y

VI, 1. 2 hominis Ga.c.Sa.c.m2NOM **3** dei om. Ωam vera]
 add. est christi T add. eius Y add. eius est Zm2 (eius est caro s. l.)
 caro] christi V **4** accepimus WβRZCFB eius om. Φα, Sp.c. est
 eius β est potus] sanguis est quem potamus Y est potus quem potamus
 M, Sa.c. **5** etiam om. βa.c.m2 xpi discipuli M audientes eum β
6 quis Ωam meam] add. non manebit in me et nisi qui G **7** **meum β
 habit W habebit] add. in me ηβm2 habebit *** π **8** fortasse G
 vera] vero B add. caro S veram WπηβCF atqui W ad G om. PN
 qui cet. am **9** sq. dixit ibi GZ dixit tibi T **10** sermonem G

convertere genera instituta naturae. Deinde: ubi non tulerunt sermonem Christi discipuli eius, sed audientes, quod carnem suam daret manducare et sanguinem suum daret bibendum, recedebant et solus tamen Petrus dixit: '*Verba vitae aeternae habes* et ego a te quo recedam?' — ne igitur plures hoc dicerent, 15 ire se, veluti quidam esset horror cruoris, sed maneret gratia redemptionis, ideo in similitudinem quidem accipis sacramenta, sed verae naturae gratiam virtutemque consequeris. 4. *Ego sum*, inquit, *panis vivus, qui de caelo descendi*. Sed caro non descendit e caelo, hoc est carnem in terris adsumpsit ex vir- 20 gine. Quomodo ergo descendit panis e caelo et panis vivus? Quia idem dominus noster Iesus Christus consors est et divinitatis et corporis, et tu, qui accipis carnem, divinae eius substantiae in illo participaris alimento.

2, 5. Ergo accepisti de sacramentis, plenissime cognovisti omnia. Quod baptizatus es in nomine trinitatis, in omnibus, quae egimus, servatum est mysterium trinitatis. Ubique pater, filius et spiritus sanctus, una operatio, una

11—15 cf. Ioh. 6, 67—69 14 sq. Ioh. 6, 69 18 sq. Ioh. 6, 41
(cf. 6, 35. 38)

2. 4 sq. cf. Expl. Symb. 5, l. 37 sq.

def. DE

11 genera et *BM, Ya.c.Sp.c.m2* instita *W* ubi *s.l. Rm2* tulerunt] tolerant *G* 12 sed *om. Kp.c.Y* 13 suam (*s i. r. m2*) *G* ad bibendum *S* ad potandum *M* 14 et *om. IISβam* tamen] autem *βY* dixit petrus *Y* 15 a] ad *Sβa.c.* quo *G W π η Ya, Kp.c.* quomodo *cet. m* 16 ire se *scripsi, cf. praef. not. 37;* tres et *G* et *W om. Ωam* veluti] *add. que F* honor *W* sed] et *GWS* manet *Sa.c.m2* 17 redemptoris *Aa.c.* in *om. Sa.c.* similitudine *Sp.c.KXY* accepisse *G* sacramentum *Ω > S* 18 verae *GWRPa* vere *cet. m* virtutum quae *G* virtutemque *s.l. S* virtuteque *Y* ergo *β* 19 caro *om. φK, Sp.c.* sed caro non *om. M* 20 descendit] *add. panis B* descendi *Sp.c. e]* de *G, Sa.c.m2 Ra.r.NBMX* hoc est *om. SN* assumpsit in terris *Y* assumpsi *S* 21 e] de *NQ* 22 est *om. G* 23 carnem] panem *Xa* divinae *om. S*
2. 1 accepistis *N, SKa.c.* 2 trinitatis] *add. in nomine sancto G, ej. praef. not. 34* 3 egimus *om. W* 4 pater et *Rp.c.CFβηMam*

- 5 sanctificatio, etsi quaedam veluti specialia esse videantur.
 6. Quomodo? Deus, qui te unxit, et signavit te dominus, et
 posuit spiritum sanctum in corde tuo. Accepisti ergo spiritum
 sanctum in corde tuo. Accipe aliud, quia quemadmodum sanc-
 tus spiritus in corde, ita etiam Christus in corde. Quomodo?
 10 Habes hoc in Canticis canticorum, Christum dicentem ad
 ecclesiam: *Pone me sicut signaculum in corde tuo, sicut signa-
 culum in brachiis tuis.* 7. Ergo unxit te deus, signavit te
 Christus. Quomodo? Quia ad crucis ipsius signatus es formam,
 ad illius passionem. Accepisti signaculum ad illius similitu-
 15 dinem, ut ad ipsius formam resurgas, ad ipsius vivas figuram,
 qui peccato crucifixus est et deo vivit. Et tuus homo vetus
 in fonte demersus, peccato crucifixus est, sed deo resurrexit.
 8. Deinde habes alibi speciale, quod te vocaverit deus, in
 baptismate autem quasi specialiter conrucifigeris Christo,
 20 deinde quasi speciale, quando accipis spiritale signaculum.
 Vides distinctionem personarum esse, sed conexum omne
 mysterium trinitatis. 9. Deinde quid apostolus tibi dixit, ut
 lectum est nudius tertius? *Divisiones autem sunt gratiarum,*

6 sq. cf. II Cor. 1, 21. 22 Myst. 7, 42 (Spi. I 6, 79) 11 sq. *Cant.
 8, 6 cf. Myst. 7, 41 15 sq. cf. Rom. 6, 10 16 sq. cf. Rom. 6,
 4—6 18 cf. e. g. Rom. 8, 30 20 cf. supra III 2, 8 23—26 *I Cor.
 12, 4—6

def. DE

5 speciale *V a. c. m 2 T* 7 tuo et *R* accepisti — 8 tuo *om.*
GW, π a. c. m 2 8 sq. sanctus spiritus *G π η* $\tilde{s}p\tilde{s}$ $\tilde{s}c\tilde{s}$ *cet. a m* ($\tilde{s}c\tilde{s}$ *om.* *Y*)
 9 corde *alt.] add.* tuo *U* 10 hoc *om. N, Sa. c. m 2 M* hoc habes *Y*
 11 sicut *pr.* — tuo *om. Sa. c. m 2 π η* 12 brachiis (*c i. r. m 2*) *R* deus]
add. signavit te deus (!) *Sm 2* 13 ad *GW SN m om. cet. a* formam
GW SN ZCF m forma *cet. a* 14 accipis *G* 15 ad ipsius vivas figu-
 ram Γ (*Sa. c.*) *m* ipsius vivas figura *cet. a* 17 fontem Φ , *Sp. c. m 2 a*
dimersus GSRZA A peccato *om. Y* resurgit $\pi \eta M$ 18 speciales *G*
 19 crucifigeris *VZβFY a* 20 speciale *W* aliter η specialiter *cet.*
 21 vides *GW, Ma. r.* vide *cet. a m* 22 apostolus *post* dixit *M* ut]
 cum *M* 23 nudus *GW FZ* gratiarum sunt $\Omega > S, a m$

idem autem spiritus, divisiones ministeriorum, idem autem dominus, divisiones operationum sunt, idem autem deus, qui operatur omnia in omnibus. Omnia, inquit, operatur deus. Sed et de spiritu dei lectum est: *Unus atque idem spiritus dividens singulis, prout vult.* Audi scripturam dicentem, quia dividit spiritus pro voluntate sua, non pro obsequio. Ergo divisit vobis spiritus gratiam 'prout vult', non prout iubetur, et maxime quia spiritus dei, spiritus Christi est. Et illud tenete ipsum esse spiritum sanctum, ipsum spiritum dei, ipsum spiritum Christi, ipsum spiritum paraclitum. **10.** Arriani putant se derogare sancto spiritui, si dicant illum spiritum paraclitum. Quid est paraclitus nisi consolator? Quasi non et de patre lectum sit, quia ipse est *deus consolationis!* Vides ergo, quia in eo derogandum putant spiritui sancto, in quo patris aeterni potestas pio praedicatur adfectu.

3, 11. Nunc, quomodo orare debeamus, accipite. Multae virtutes orationis sunt. Ubi orare debeas, non est mediocre

27 sq. I Cor. 12, 11 30 sqq. cf. Spi. I 4, 55—58 36 cf. II Cor. 1, 3

3. 1 sq. *Ad sententiam sequentis tractatus usque ad finem cf. Origenis De Oratione cap. 31—33*

def. DE

24 ministeriorum (mysteriorum *V T M a, Q a. c. m 2*) sunt *I I a m*
 25 dominus] \widetilde{sps} *M* sunt *om. W* autem] vero *M* 26 omnia *pr.] add. et*
G, W p. c. m 1 27 et *om. R a. c. m 2* de *om. P* dei *om. W* idem] unus
G W 30 divisit *Γ R Z, β* (*ex dimisit*), *C F Δ* dividit *cet. a m* nobis
K M gratiam spiritus *M* 31 \widetilde{xpi} *bis a. r. G* illum $\pi \eta$ 32 tene
G N \widetilde{spm} *pr. bis M*, ipsum *alt. (s i. r.) G om. W* spiritum dei —
 33 christi ipsum *om. S a. c. m 2* 33 ipsum *pr.] add. esse M* ipsum
 sp. christi *bis W* spiritum *alt. xpm P* 33 sq. arriani — 35 paraclitum
om. R A 34 \widetilde{spui} \widetilde{sco} *M β* spiritum] *add. scni M* 35 nisi *om. π η*
 36 quia] qui et *S* quia et $\pi \eta$ 37 eo] eū *S* eodem arrogandum *Z*
 adrogandum *C* putant *om. P, β a. c. m 2* potant *G* \widetilde{spu} *G* 38 pa-
 tris***** *P* aeterna *W*

3. 2 virtutis *W a. c.* operationis *β a. c.* orationum *P* debeamus Φ
 debemus *K a. c. m 2*

nec mediocris quaestio. Ait apostolus: *Volo autem viros orare in omni loco levantes puras manus sine ira et disceptatione.*

5 Et dominus dicit in evangelio: *Tu autem cum oras, intra in cubiculum tuum et cluso ostio ora patrem tuum.* Non tibi videtur esse contrarium, ut dicat apostolus: 'in omni loco ora', et dominus dicat: 'intra cubiculum tuum ora'? Sed non est contrarium. Hoc ergo absolvamus, deinde quomodo debeas inci-
10 pere orationem et quo ordine distinguere, quid subtexere, quid allegare, quemadmodum claudere orationem, deinde pro quo orare debeas, haec omnia discamus.

12. Primo ubi orare debeas. Aliud Paulus videtur dicere, aliud dominus. Numquid potuit Paulus contra Christi docere
15 praecepta? Non utique. Qua ratione? Quia non contrarius, sed interpret est Christi. *Imitatores, inquit, mei estote, sicut et ego Christi.* Quid ergo? Potes ubique orare et in cubiculo tuo semper orare; habes ubique cubiculum tuum. Etsi inter gentes, inter Iudaeos positus sis, habes tamen tuum ubique secretum.
20 Cubiculum tuum mens tua est. In populo licet positus, tamen in interiore homine arcanum tuum secretumque conservas.

3. 3 sq. I Tim. 2, 8 5 sq. *Matth. 6, 6 16 I Cor. 11, 1
17—21 cf. Cai. I 9, 35. 38 (pp. 369, 24—370, 8; 372, 10—15 Sch.)
Inst. V. 1, 7

def. DE, a l. 13 Z

3 nec mediocris *i. r. M* autem *om. B* viros] vos *AM* 4 pura
Ra. c. m2 disceptatione *βa. c. m2* 5 in *alt. om. Ga. c. m2β* 6 et — tuum
om. β cluso *GZ* tuum *alt.] add. et G* 6 sq. videatur *Aπη* 7 ora
et] orat *Ga. r. π* orare *Wη* et — 8 ora *om. S* 8 intra in *codd. am >*
GNTA, M p. r. tuum et *SY, K p. c. m2am* 9 ergo hoc *G* quomodo
debeas *bis a. r. G* 11 alligare *codd. > GT, Rp. c. m2η* (alligere) cludere *G*
oratione *PT* 12 haec] in aeclesia *G* haec — 13 debeas *om. C* dicamus
SφYam 13 primus *Y* primo — aliud *i. r. Sm2* aliud — conversa-
5, 21 l. 9 def. Z paulus *i. r. T* videtur**** (detur *eras.*) *G* 16 inquit
om. Qa. c. m2MN, post mei Sa. c. m2VTP et *om. Gη* 17 putes *W*
orare ubique *S* 18 utique *WN* 19 tamen *om. GN post* ubique *β*
tuum *om. WS* 21 in *om. βη* interiorem *C, Sa. c.* hominem *G, Sa. c. C*
secretumque tuum (que tuum *s. l.*) *V* conserva *Nπηβ, VK p. c.*

13. 'Tu autem, cum oras, intra in cubiculum tuum.' Bene ait 'intra', ne sic ores, quomodo Iudaeus, cui dicitur: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me*. Non ergo de labiis tantummodo tua procedat oratio, animo totus in-
 25 tende, intra in recessum pectoris tui, totus ingredi. Non te perfunctorium videat ille, cui placere desideras. Videat, quia ex corde oras, ut te ex corde orantem dignetur audire: 14. 'Tu autem, cum oras, intra in cubiculum tuum.' Habes hoc et
 30 alibi: *Ambula, populus meus, et intra in recessus tuos, abscondere pusillum, donec transeat ira domini*. Hoc locutus est dominus per prophetam; in evangelio autem dicit: 'Tu autem, cum oras, intra in cubiculum tuum et clauso ostio ora patrem tuum.' 15. Quid est 'clauso ostio'? Quod habemus ostium? Audi, quod ostium habeas, quod debeas claudere, quando
 35 oras. — Utinam mulieres audirent! — Audisti iam; sanctus David te docuit dicens: *Pone, domine, custodiam ori meo et ostium circuitus labiis meis*. Est alibi ostium, quod ait apostolus Paulus dicens: *Ut aperiatur, inquit, mihi ostium verbi ad*

22 *Matth. 6, 6 23 sq. Matth. 15, 8 (Esai. 29, 13) 25 sq. cf. Cai. I 9, 35 (p. 370, 6 sq. Sch.) 28 sq. *Matth. 6, 6 30 sq. *Esai. 26, 20 32 sq. *Matth. 6, 6 36—43 cf. Vgs. III 3, 11—14 (p. 68, 4—69, 15 Faller) 37 sq. *Ps. 140, 3 39 sq. *Col. 4, 3

def. DEZ

22 ait] audis *T* audit *Va.r.A* audi *Vp.r.* addit *a* 23 ne *om. G* nec $\Phi\beta\alpha$, *Sp.c.m2* 24 eorum *om. \beta* illorum *R* 25 animum *Vp.c.* animo tuo *G* 25 sq. intende *om. V* inde *GUQTABM* 26 pectoris *s.l. Gm2* 27 perfunctorium *P\beta\eta* videat *om. Sa.c.m2* cui te $\Omega >$ *SmINM* videat quia *om. N\pi\eta*, *Sa.c.m2* 28 oras] ora *N\pi\eta*, *Sa.c.m2* orante *RF*, *Sa.c.m2* exaudire *G*, *Sp.c.m2* 29 cum *om. S* intra *om. G* habes — 30 ambula *i.r. M* 30 popule *VUTBM*, *Sp.c.m2a* recessos *GF* secessos *W* tuos] *add. claude ostium tuum Pm* 31 dei *SNM* 32 dixit *\Pi\pi\eta\beta\alpha m* 33 et — 34 tuum *om. G* 34 quid] qui *G* cluso *Ra.c.* quod — ostium Γ (otium *G*), $\beta p.c.m2$ *om. cet. am* 36 sq. david $\tilde{s}m$ *M* 37 docuit te *V* custodia *G* 38 circuitus] circumstantiae *GS\pi\eta* est] et *CF\pi\eta*, *Sa.c.m2* aliud *U* 39 paulus *om. G* aperiatur *M* mihi *om. Sa.c.m2 N\pi\eta* mihi inquit ΔQ verba *G*

40 *loquendum mysterium Christi*. Hoc est: quando oras, noli sermone clamare nec diffundere orationem tuam nec iactare per populos. In secreto tuo ora, securus, quod te in secreto possit audire, qui omnia videt atque audit universa. *Et ora patrem tuum in abscondito; qui enim videt in abscondito*, audit
45 te deprecantem.

4, 16. Quid prosit autem, interrogemus, qua ratione secreto magis orare debeamus quam cum vociferatione. Audi, de consuetudine hominum sumamus exemplum. Si aliquem rogas, qui cito audit, non opus putas esse clamore; sensim
5 rogas, voce moderata. Si surdum aliquem roges, nonne incipis vociferari, ut te ille possit audire? Qui ergo clamat, putat, quod aliter deus non possit nisi clamantem audire, et dum rogat eum, eius derogat potestati. Qui autem in silentio orat, fidem defert et confitetur, quod deus scrutator cordis
10 et renis sit, et orationem tuam ante ille audiat quam tuo ore fundatur.

43 sq. *Matth. 6, 6

4. 1—5. 5 cf. Origen. De Orat. 9, 1—3 (pp. 317, 28—318, 1; 318, 4—7; 319, 9—17 *Koetschau*) 9 sq. cf. Ps. 7, 10

def. DEZ

40 oras (s ex t) G 41 nec pr.] ne R defundere G 42 securus ora VT securum Q quod Γ (Sm1) m ut ΗβSm2a te] uite T iute Xm1 et te Xm2 43 vidit Sa.c.m2CF, Ba.c. 44 qui — abscondito Γβm2 (quidem) om. Ηam qui audit te in abscondito deprecantem Ym et audit Va audit] videt Nπη

4. 1 interrogamus G 2 secretum RVa.c.QTCFβP, Ka.c.m2X secretim Um1AM secreti Um2B debemus G cum om. M audi et Nπη 3 consuetudine] constitutione R 4 rogas bis Sa.c.N roges Y **esse R clamore GηSm2R clamorem cet. am add. sed πη sensim] sed BPMTa, Vp.c. (si a.c.) sim Um1 (d s. i m2), Q sed sensum N, Sa.c. sed inter A 5 sursum Sa.c.NPX rogas NπηUa, Qa.c. 6 vociferare GWNπA, BCa.c. te om. P ille om. Sa.c.m2 qui] quid Gη 7 aliter om. Q 8 dum T cum cet. qui] quisquis N quiqui Sa.c. in] cum M 9 differt S scrutatur GB, Qa.c. creator W 10 renum ABMSm2 ille ante M

17. Ergo videamus! *Volo autem viros orare in omni loco*: Qua ratione viros dixit? Utique communis oratio est et mulieribus et viris. Quod non invenio, nisi forte sanctus apostolus ideo viros dixit, ne mulieres usurparent et male intellexerent 'in omni loco' et inciperent ubique clamare, quas in ecclesia sustinere non possumus. 18. 'Volo autem viros', hoc est, qui possunt servare praeceptum, 'orare in omni loco levantes puras manus'. Quid est 'levantes puras manus'? Numquid debes in oratione tua crucem domini gentibus demonstrare? Illud quidem signum virtuti est, non pudori. Est tamen, quomodo possis orare nec figuram demonstrares, sed actus tuos leves: Si vis operari operationem tuam, levas puras manus per innocentiam. Levas eas non cottidie; semel levasti, non opus est, ut iterum leves. 19. *Volo autem in omni loco viros orare levantes puras manus sine ira et disceptatione*. Nil

12, 16, 18 sq., 25 sq. cf. I Tim. 2, 8 16 sq. cf. Origen. In Exod. Hom. 13, 3 (p. 272, 27 sqq. Baehrens) 21 sq. cf. Tertullian. Apologet. 30, 4 (p. 79, 17 sq. Hoppe) Origen. De Orat. 31, 2 (p. 396, 10—20 Koetschau) 23—26 cf. EPs. 118, 22, 8 (p. 492, 16—18 Pe.); Origen. In Levit. Hom. 5, 12 (p. 355, 12—14 Baehrens) 24 semel] scl. in baptismo; cf. Paen. II 6, 43

def. DEZ

12 videmus *W* viros] *add.* inquit *apls* *Y* omne (e ex i) *G*, *add.* *man. antiqua*: dñe dñs, postea tertia pars paginae vacua relicta ob membranae defectum 13 est oratio *M* 14 et *pr.*] ei *G* *om.* *W* invenit *GW* *N* *πη* 15 et *om.* *W* 17 ecclesia] *add.* vis *βm2* possemus *Y* 18 possint *Πβ* (possit *P*) *am* 19 quid — manus *om.* *Sa.c.m2* *πηβ* 20 numquid] quid *W* 21 illum *G*, *Qa.c.m2* *ηa.c.* virtuti *GVQT* *MF* *om.* *U* virtutis *cet.* pudori *G* (puturi), *W*, *Sa.c.m2* *VUQT* pudoris *cet.* *am* 22 nec — 5, 20, l. 8 valet *om.* *W* ($17\frac{1}{2}$ lineae vacuae) demonstrare *G* 23 operari] orari *F* orare *πη*, *βa.c.m2* *C* orationem *πηSCam* in oratione *N* operationem recte *GW* cum ceteris: ('wenn du dein Werk wirken willst) Ambrosius saepe 'operationem' christianam bonae orationis conditionem dicit, cf. locum simillimum EPs. 118, 22, 8 (p. 492, 17 Pe.) si elevas actus tuos, elevasti orationem tuam tuam *om.* *β* tua *N* leva *ANβm2am* 24 leva *βam* ***semel *R* 25 iterum (te s. l.) *G* levas *G* laves *Sa.c.m2* in s. l. *Gm2* (omni i. r.) 26 nil *G*, *βa.c.m2* *CFRPK* nihil *cet.*

verius. *Ira*, inquit, *perdit etiam sapientes*. Ideo cum omni tempore, quantum fieri potest, Christianus vir iracundiam debeat temperare, maxime quando ad orationem accedit: Ne
 30 perturbet animum tuum indignatio, ne irae quidam furor inpediat orationem tuam, magis placido accede pectore. Quid enim irasceris? Servus peccavit? Tu accedis ad orationem, ut tibi tua delicta donentur, et alii indignaris? Hoc est ergo 'sine ira'. **5, 20.** Nunc de 'disceptatione' videamus: Plerumque negotiator venit ad orationem, aut avarus de pecunia cogitat, alter de lucro, alter de honore, alter de cupiditate, et putat, quod eum deus possit audire. Et ideo quando oras,
 5 divina humanis praeferre te convenit. **21.** *Similiter et mulieres*, inquit, volo orare non iactantes se in ornamentis neque in margaritis, ait apostolus Paulus. Sed et apostolus Petrus: *Mulieris*, inquit, gratia plurimum valet, ut viri eius convertatur adfectus per uxoris suae bonam conversationem et incredulus se flectat ad gratiam Christi. Hoc valet mulieris gravitas
 10 et pudicitia et eius bona conversatio, ut virum suum vocet ad

27 *Prov. 15, 1 (*Sept.*)

5. 1—5 cf. Origen. In Exod. Hom. 13, 3 (p. 272, 25—27 *Baehrens*)
 5—7 cf. I Tim. 2, 9 5 sqq. cf. Origen. De Orat. 9, 1 (p. 318, 7—20 *Koetschau*)
 8 sqq. cf. I Petr. 3, 1. 2 10—19 cf. EPs. 118, 1. 5 (p. 7, 20—24 *Pe.*) Exh. V. 10, 64

def. DE, usque ad l. 9 Z

27 perdidit *Sa.c.m2* cum *om. RNYm* cum in β 28 tempore] timore *M* iracundia *G* 29 debet *RNYm* temperare et *NYm*
 30 suum $\eta\alpha$, *Sp.c.m2* tū β eius *N* indignatio ne] indignationē *G* irae ne *RY* quidem *VUQTBM*, *Pa.c.Sp.c.m2* 31 tuam] *add.* sed *RYm* *add.* ideo $\pi\eta\beta m2$ suam $\pi\eta\alpha$ eius *N* placito *S\beta* accipe *R* 32 enim *om. Sa.c.m2* 33 tua tibi αm deleantur β ergo *GS\pi\eta om. cet.*

5. 1 de *om. G, Sa.c.* 1 sq. plerumque *om. Sa.c.m2* 2 avarus alter *MY* 4 et ideo *om. Sa.c.m2N* 7 in *om. G* 8 mulieres *VTK\eta.a.c., CFX, Gp.c.* eius *om. G* 8 sq. convertatur *om. \beta*
 9 affectatus *G* adfectus — conversationem *om. Sa.c.m2* -tionem et] *denuo incipit Z* 10 flectat *GSN* convertat *cet. \alpha m* gratia *G* 11 pudicitiae *W*

fidem et devotionem, quod prudentis viri sermo frequenter operatur. Ergo mulier, inquit, non in ornatu capillorum, non *in tortis crinibus* ornamentum suum habeat, sed oratione ex corde puro, ubi *est absconditus cordis homo, qui semper est* 15 *apud deum locuples*. Habes ergo, in quo sis dives: In Christo divitiae tuae pudicitia est et castitas, infulae fides, devotio, misericordia. Hi sunt thesauri iustitiae, sicut propheta memoravit.

22. Deinde unde debeas incipere, audi: Dic mihi, si velis 20 hominem rogare et sic incipias: 'Da mihi ecce illud, quod te peto', nonne arrogans videtur oratio? Et ideo inchoari oratio debet a dei laude, ut roges omnipotentem deum, cui possibilia sunt omnia, qui voluntatem praestandi habet. Sequitur obsecratio, sicut apostolus docuit dicens: *Obsecro ergo* 25 *primum fieri orationes, obsecrationes, postulationes, gratiarum*

14 cf. I Tim. 2, 9 14 sq. cf. II Tim. 2, 22 15 sq. cf. I Petr. 3, 3 sq. 18 cf. Esai. 33, 6 20 usque ad finem sermonis cf. Inst. V. 2, 8—10 Origen. De Orat. 14, 2 sqq.; 33, 1 sqq. (pp. 330, 21—331, 4; 334, 1—3 Koetschau) 23 sq. cf. Matth. 19, 26 Marc. 10, 27 14, 36 25 sqq. *I Tim. 2, 1

def. DE

12 quod et SK 13 in om. SX hornatum G 14 habeat G, Sp.c.m2BMYam habet cet. sed in Vp.c.MN orationi (add. sempleci) G orationem UTa.c.QRZβCFY oratione W ex] et GNπηΦCFa et in R e WZYΔ (de Km2) 16 apud] ad P christo] quo ΦaSp.c.m2 17 pudicitia G et pudicae πη pudicitiae cet. est G, Sa.c. sunt cet. castitas GRZVUQBΔCY castitatis cet. 17 sq. devotio et Πam 18 hii GWπηNCFUBM thesuri Ga.c. per prophetam πη per propheta β 19 memorat G 20 unde] om. Sa.c.m2 ubi πη audi G, (post deinde) M om. cet. si] sic G volueris G 21 sic incipias] coeperis eum petere G (om. ecce illud), cf. praef. not. 37 illud s.l. πm2 22 arrogans illi G oratio] petitio tua G 23 oratio debet] operatio tua debet G ad dei laudem G 24 quae Ua.c.Ta.c.m3BQ qui] add. prompta G, add. semper N habet post qui Πam 25 apostolus] add. nos G obsecro] obsecratio W ergo] autem VT 26 orationes WSpηYP om. cet. a postulationes ΓY om. cet. a

25. Aliud: Psalmorum David licet unus libellus sit habens
 eas virtutes orationis, quas supra diximus, tamen plerumque
 60 et in uno psalmo omnes istae orationis partes inveniuntur,
 quomodo in octavo psalmo invenimus. Denique sic coepit:
Domine, dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in
universa terra. Oratio ergo prima. Deinde obsecratio: *Quoniam*
videbo caelos, opera digitorum tuorum; hoc est 'caelos videbo':
 65 *lunam et stellas, quas tu fundasti.* Utique non 'caelum' dicit
 'videbo', sed 'videbo caelos', in quibus incipit albescere gratia
 splendore caelesti. Hos sibi caelos tunc promittebat pro-
 pheta dari, qui caelestem gratiam a domino mererentur:
lunam et stellas, quas tu fundasti, 'lunam' ecclesiam, 'stellas'
 70 caelestis gratiae resurgentes. Deinde vide postulationem eius:
Quid est homo, quod meministi eius, aut filius hominis, quoniam
visitas eum? Minorasti eum paulo minus ab angelis, gloria et
honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manuum
tuarum. Et alia: gratiarum actio: *Omnia subiecisti sub pedibus*

62—65. 69 *Ps. 8, 2. 4 69 sq. cf. Inst. V. 2, 9 stellas] cf. Dan.
 12, 3 I Cor. 15, 41 sqq. 71—75 *Ps. 8, 5—8

def. DEZ, SNπηβ (cf. praef. I 3, 3—7), a. l. 71 F

58 aliud CF alius RQY alium G ille Vp.c.m2 (s. aliud) psal-
 mum G 59 plerumque i. q. saepissime 60 et om. G in om. W istas
 VUa.c., QT istius M orationes G, RVUAa.c., BF 61 quomodo]
 quo Q add. et G inaeepit M 62 dominus] deus G admirabile (rabi
 s. l. m2) G 64 caelos pr.] add. tuos Va.c. QTP hoc — videbo om.
 Va.c. 65 luna G ste*las G quae GRM dicit caelum GA dicit]
 add. non Q 66 incoepit W gratia] add. et codd. praeter G 67 splen-
 dore G splendere W splendor cet. caelesti G caelestis cet. tunc] tibi Q
 om. U 68 qui] quae R, VQa.c. qui* U gratiam caelestem A gratia
 Ua.c. mereretur G merentur Ua.c.m2, F 69 luna G stelas G
 quas — stellas om. G fundasti] fecisti M ecclesiam dicit M stellas] add.
 vocat sanctos Ym 70 caelesti gratia BYm caelestes Vp.c.m2 gratiae
 animas G refulgentes BYm resurgentis Va.c. vide om. VT videbo W
 71 meministi] memor es GC eius] desinit F 72 minuisti VTB minis W
 73 super] add. omnia G manum G 74 accionem G

eius, oves et boves universas, insuper et pecora campi et cetera. 75

26. Docuimus pro captu nostro, forsitan quod non didicimus; ut potuimus, expressimus. Sanctitas vestra institutis sacerdotalibus informata elaboret tenere, quod accepit, ut sit oratio vestra accepta deo, et sit oblatio sicut hostia pura, et in vobis semper suum signaculum recognoscat, ut et ipsi ad gratiam et ad praemia virtutum pervenire possitis, per dominum nostrum Iesum Christum, cui est honor et gloria, laus, perpetuitas a saeculis et nunc et semper et in omnia saecula saeculorum. Amen. 80

85

77 cf. Off. I 1, 4 77 sq. cf. Cai. I 1, 1 (p. 339, 2 sq. Sch.)

def. DEZSNπηβF

75 eius om. Va.c.m2 universa GVQP, Ka.c.m2 et alt. om. Ra.c., et tert. eras. 77 nostro] N(!) G forsitam G quod om. M non om. T add. ut M 77 sq. ditimus G didicimus] add. et Vs.l.a.r. add. sed M 78 expresimus G sanitas G 79 formata Y informatum W informatae R, UVa.c.m2, Q (informatae labor et) elabor et (sic!) G elabore W elaboret Y laboret cet. am actipit G ut — 80 accepta (add. a ante deo) om. Ω > C, am 80 et sit W ut sit G ut Y et cet. am sicut] sit B et alt. om. RY, VKp.c. 82 gratia G possetis Ua.c. possumus Qa.c.m2 83 xp̄m] desinit G honor et gloria W honor gloria U gloria et honor T om. gloria M gloria honor cet. am laus et M 84 et alt. om. UB 85 amen bis in Q nulla subscriptio in GWUQT, Vp.r. (duae lineae eras.), AB explicit de sacramentis liber sextus P explicit de sacramentis sancti ambrosii liber sextus RZK explicit de sacramentis liber sextus sancti ambrosii mediolanensis X explicit liber sextus de sacramentis M lanfrancus hucusque correxi Y (m1!)

Conspectus codicum

- E* = Remensis 376 (olim E 229) saec. IX
G = Londinensis Musei Britannici Add. 18332 (olim monasterii S. Mariae Victoriae in Carinthia siti) saec. IX
D = Dunelmensis bibliothecae cathedralis B. 4. 12. saec. XI/XII

Γ = consensus codicum *EGD*

- π = Holkhamensis 122 (olim Patavinus S. Iohannis in viridario) saec. XI

C = Laurentianus S. Crucis XVII dext. 12 saec. XI

F = Modoetianus (Monza) LXV $\frac{E-14}{127}$ saec. XI

η = Vaticanus bibliothecae Vaticanae antiquae Lat. 282 saec. XI

R = Remensis 377 (olim E 230) saec. IX

T = Trecensis 550 (olim Collegii Oratorii) saec. X

U = Vaticanus bibliothecae Vaticanae antiquae Lat. 266 (olim Corbiensis) saec. IX

Q = Vaticanus bibliothecae Vaticanae antiquae Lat. 296 (olim Ios. Ioffridi) saec. IX vel X

O = Trecensis 813 (olim Oratorii), mutilus, saec. IX

A = Bambergensis Patr. 4 (B. II. 6.) saec. X

M = Monacensis bibliothecae nat. Lat. 2564 (olim Aldersbacensis 34) saec. XII

Φ = consensus codicum *UQOAM*

Y = Cenomanensis (Le Mans) 15 (olim S. Vincentii) saec. XI

P = Parisinus bibliothecae nationalis Lat. 11624 (olim S. Benigni Divionensis) saec. XI

K = Bruxellensis bibliothecae regiae 364 (5576; olim Gemblacensis) saec. XI

X = Bruxellensis bibliothecae regiae 955 (10779—80; olim S. Laurentii Leodiensis) saec. XI vel XII

\mathcal{A} = consensus codicum *P(Ka.c.m2)X*

Ω = consensus codicum omnium praeter $\Gamma\pi$

α = Editio Ioh. Amerbachii Basileensis anni 1492

m = Editio Maurinorum anni 1690

Interdum recepti sunt:

W = Cremifanensis (Kremsmünster) 33 saec. XII

χ = Salisburgensis (Salzburg) S. Petri a VI 15 saec. XI

B = Vaticanus Barberinianus Lat. 541 saec. XI

1, 1. De moralibus cottidianum sermonem habuimus, cum vel patriarcharum gesta vel Proverbiorum legerentur praecepta, ut his informati atque instituti adsuesceretis maiorum ingredi vias eorumque iter carpere ac divinis oboedire oraculis, quo renovati per baptismum eius vitae usum teneretis, quae ablutos deceret. 2. Nunc de mysteriis dicere tempus admonet atque ipsam rationem sacramentorum edere, quam ante baptismum si putassemus insinuandam nondum initiatis, prodidisse potius quam edidisse aestimaremur; deinde quod inopinantibus melius se ipsa lux mysteriorum infuderit, 10 quam si ea sermo aliqui praecurrisset.

1. 2 cum . . . legerentur] *scl. tempore 'quadagesimae', libri Genesis et Proverbiorum 6—11 cf. Sacr. I 1, 1*

def. O

Incipit sancti ambrosii mediolanensis episcopi de mysteriis π Incipit sancti Ambrosii mediolanensis episcopi liber primus de misteriis F incipit sancti ambrosii (epi E) de divinis misteriis GE incipit liber beati ambrosii mediolanensis archiepi de misteriis sive initiandis DY Incipit liber sancti Ambrosii de initiandis P de misteriis incipit η in nomine domini (nri ihu xpi incipit liber beatissimi ambrosii mediolanensis epi primus liber de misteriis U libri sancti ambrosii med. epi unus de misteriis. VI. de sacramentis feliciter incipiunt Q (in nomine dni nri ihu xpi R) incipiunt libri beatissimi ambrosii med. epi primus (liber T) de misteriis et sex (sextus R) de sacramentis RT similiter $AMBKX$ incipit liber primus de sacramentis beati ambrosii mediolanensis epi de misteriis C incipit liber beati ambrosii de sacramentis χ incipit epistola sancti cypriani epi karthaginensis ad neophytos de sacramentis *man. rec. W deest inscriptio in O (mutilo!) cf. praef. I 4, 12*

1. 2 legentur D 3 ut] *add. in η his is C 3 sq. maiorem Ea.c. (maiores p.c.), G 4 capere M 6 absolutos U deceret] *diceret W nunc — 7 admonet om. F 6 sq. tempus admonet om. P 7 sacramentorum rationem $\Phi\alpha m$ edere] *add. cupimus $Pm2$ 8 nisi (ni s.l.m2) η 9 edisse T dedisse Γ estimaremus π 9 sq. deinde quod] denique T , 10 infunderet T 11 ea ΓUQM eam *cet. am sermone ηQKX aliqui E aliquo $F\eta UQMA$ alicuius $Ga.c.m3$ aliquis *cet. am praecurrisset $GD\pi CM$ procucurrisset $Qa.c.m2$ praeco currisset $F\eta$*****

credis praesentiam? Unde sequeretur operatio, nisi praecederet ante praesentia?

9. Considera autem, quam vetus mysterium sit et in ipsius mundi praefiguratum origine. In principio ipso, quando
 15 fecit deus caelum et terram, *spiritus*, inquit, *superferebatur super aquas*. Qui superferebatur super aquas, non operabatur super aquas? Sed quid dicam operabatur? Quod ad praesentiam spectat, superferebatur. Non operabatur, qui superferebatur? Cognosce, quia operabatur in illa mundi
 20 fabrica, quando tibi dicit propheta: *Verbo domini caeli firmati sunt et spiritu oris eius omnis virtus eorum*. Utrumque prophético subnixum est testimonio, et quia superferebatur et quia operabatur. Quia superferebatur, Moyses dicit, quia operabatur, David testificatur.

25 10. Accipe aliud testimonium. Corrupta erat caro omnis ab iniquitatibus suis. *Non permanebit*, inquit, *spiritus meus in hominibus, quoniam carnes sunt*. Quo ostendit deus, quia carnali immunditia et gravioris labe peccati gratia spiritalis

13—19 cf. Didym. De Trin. II 14 (PG 39, 692 C — 693 A) Καὶ δὴ — ἰδιότητος 15 sq. *Gen. 1, 2 20 sq. Ps. 32, 6 25—41 cf. Sac. I 6, 23 II 1, 1; Didym. De Trin. II 14 (PG 39, 696 A) Καὶ ὁ κατακλυσμός — σύμβολον . . . εἰρήνης et (ib. 693 A/B) τοῦτο δὲ συνδείκνυται — περισσεύσας 26 sq. *Gen. 6, 3

def. Q

11 sequerentur opera M 13 et ('und zwar') Γ om. cel. 14 praefiguratam Ep.c. (am ex om) originem EG ipso] ipse CB, autem η quando] quomodo η 15 ferebatur DπCΦPa 16 qui — aquas om. Ga.c.m3 in mg. qui — 17 aquas om. CF, ηa.c. in mg. ferebatur ΦP non — 17 aquas om. C non — 18 operabatur i.r.R 17 quod] qui quod Kp.c. qui AmI quid Am2 17 sq. ad praesentiam] absentiam C 18 praesentia EG spectat ΓπM expectat cel. 20 quomodo η formati EG 21 sq. propheticum Γ 22 testimonium D 23 quia — 24 testificatur Mi.r. 25 omnis caro UAMY 26 inquit] add. deus πΩ > U meus om. GD, Ma.c. 27 in] add. his CFη omnibus η quo] qua GD deum Γ 28 immunditię GCηY et om. Ωπ spiritalis DM, Tp.c.m2

avertitur. Unde volens deus reparare, quod dederat, diluvium fecit, et iustum Noe in arcam iussit ascendere. Quando deci- 30
dente diluvio corvum dimisit prius, qui non revertit, postea dimisit columbam, quae cum ramo oleae legitur revertisse. Vides aquam, vides lignum, columbam aspicias, et dubitas de mysterio? 11. Aqua est, qua caro mergitur, ut omne abluatur carnale peccatum. Sepelitur illic omne flagitium. Lignum 35
est, in quo suffixus est dominus Iesus, cum pateretur pro nobis. Columba est, in cuius specie descendit spiritus sanctus, sicut didicisti in novo testamento, qui tibi pacem animae, tranquillitatem mentis inspirat. Corvus est figura peccati, quod exit et non revertitur, si in te quoque iusti custodia 40
servetur et forma.

12. Tertium quoque testimonium est, sicut te apostolus docet: *Quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt et omnes mare transierunt et omnes in Moysen baptizati sunt in nube et in mari.* Denique et ipse Moyses dicit in cantico: *Misisti spiritum tuum et cooperuit eos mare.* Advertis, quod in illo Hebraeorum transitu iam tunc sacri baptismatis figura praecesserit, 45

29—32 cf. Gen. 6, 12—8, 12 37 cf. Matth. 3, 16 42—59 cf. Didym. l. c. (PG 39, 696 A/B) ἀλλὰ καὶ — ἐδήλου τὸ βάπτισμα cf. Sacr. I 4, 11. 12; 6, 20—22 43—45 *I Cor. 10, 1. 2 45 sq. *Exod. 15, 10 47 cf. Ep. 19, 2

def. O

29 voluit T quod] i. e. gratiam l. 28 dederat] deerat Ωπ (cf. EPs. 1, 3; p. 4, 17 Pe.; Noe 20, 74: p. 467, 9 sq. Sch.) 30 arca U quando (cf. praef. not. 61)] qui dum Y qui dett. 55. 88. 105. 132—135. 137. 151. 300 qui iam 47. 76. 106. 167. 220. 292 qui cum 52 quoniam C 30 sq. decedente ECR T A descendente S F dett. 31 dimisisset Y revertitur E T p. c. m 2 η a. r. A M P K, dett. revertebatur K p. c. m 2 postea om. Ωπ 32 oliuae DC, F p. c. m 2 M Y 34 est ergo Ωπ 35 carnale om. Φ sepeliatur C η π flagitium] vitium Φ α 36 fixus M 38 animi C, F p. c. m 2 η 39 tranquillitatemque T U Q M 40 quod] qui U exiuit M quoque et Q 41 et forma servetur Ω 43 docuit U Q A 44 moysen E F U Q moyse cet. 45 in cantico om. A 46 operuit Ω 47 figuram U P prae (om. -cesserit — 49 sacramento) Γ

85 servulorum adquevit et mersit, mundatusque ilico intellexit
 non aquarum esse, quod unusquisque mundatur, sed gratiae.
 18. Cognosce nunc, quae sit illa 'puella ex captivis'! Iunior
 scilicet ex gentibus congregatio, id est ecclesia domini de-
 pressa ante captivitate peccati, quando libertatem adhuc
 90 gratiae non habebat, cuius consilio vanus ille populus natio-
 num verbum audivit propheticum, de quo diu ante dubitavit,
 postea tamen ubi credidit exequendum, ablutus ab omni est
 contagione vitiorum. Et ille dubitavit, antequam sanaretur,
 tu iam sanatus es et ideo dubitare non debes.

4, 19. Ideo tibi ante praedictum est, ut non hoc solum
 crederes, quod videbas, ne forte et tu diceres: 'Hoc est illud
 magnum mysterium, quod oculus non vidit nec auris audivit
 nec in cor hominis ascendit? Aquas video, quas videbam
 5 cottidie: istae me habent mundare, in quas saepe descendi et
 numquam mundatus sum?' Hinc cognosce, quod aqua non
 mundat sine spiritu. 20. Ideoque legisti, quod tres testes in
 baptisate unum sunt, aqua, sanguis et spiritus, quia, si
 unum horum detrahas, non stat baptismatis sacramentum.
 10 Quid est enim aqua sine cruce Christi nisi elementum com-
 mune sine ullo sacramenti profectu? Nec iterum sine aqua

87—91 cf. Sac. II 3, 8 87—94 cf. Didym. De Trin. II 14 l. c.
 ELuc. IV 50 (p. 163, 15—20 Sch.) 89 sq. cf. Rom. 7, 23—25

4. 1 cf. 3, 8 3 sq. I Cor. 2, 9 6 sq. cf. Ioh. 3, 5 7 sq.
 cf. I Ioh. 5, 8

85 et] ac m 87 recognosce TUQQAa ex captivis om. ϕ
 illa iunior M 88 id est om. D idē C idē π 89 captivitatem
 codd. > GDRM 91 ante diu TOMXm 92 et sequendum G ab-
 solutus GD ab om. A ab hominum Ta.c.m3 (omnium) est om. πT
 93 contagione om. P contagio U, Qa.c.m2OAA congregatione Γ et
 quidem ille Y et ille quidem m

4. 1 ut om. π solum hoc πO solum] add. non alt. P 4 corde O
 5 habent me A qua G 7 mundet CFO 8 sint RTUQAKXF et om. π
 quia si] quasi U 9 horum om. M 10 enim om. Y cruce] cruore C
 nisi om. Ωa 11 affectu A effectu Ω > CFηA, am; cf. praef. not. 61

regenerationis mysterium est. *Nisi enim quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non potest introire in regnum dei.* Credit autem etiam catechumenus in crucem domini Iesu, qua et ipse signatur; sed nisi baptizatus fuerit *in nomine patris et filii et spiritus sancti*, remissionem non potest accipere peccatorum nec spiritalis gratiae munus haurire. **21.** Ergo ille Syrus septies mersit in lege, tu autem baptizatus es in nomine trinitatis, confessus es patrem — recordare, quid feceris! —, confessus es filium, confessus es spiritum. Tene ordinem rerum! In hac fide mundo mortuus es, deo resurrexisti, et quasi in illo mundi consepultus elemento, peccato mortuus ad vitam es resuscitatus aeternam. Crede ergo, quia non sunt vacuae aquae.

22. Ideo tibi dictum est, quia *angelus domini secundum tempus descendebat in natatoriam et movebatur aqua, et qui prior descendisset in natatoriam post commotionem aquae, sanus fiebat a languore, quocumque tenebatur.* Haec piscina in Hierosolyma erat, in qua unus annuus sanabatur. Sed nemo ante sanabatur, quam descendisset angelus. Descendebat

12 sq. *Ioh. 3, 5 14 sqq. cf. Spi. I 3, 35 (42 Maur.) 15 sq. Matth. 28, 19 17 sq. cf. IV Reg. 5, 14 18—24 cf. Sacr. II 7, 20—23 21 cf. Rom. 6, 11 22 cf. Rom. 6, 4. 11 25—28 *Ioh. 5, 4 25—46 cf. Sacr. II 2, 3—7 Didym. De Trin. II 14 (PG 39, 708 A/B) Εἴρομεν — μία

12 est om. T 13 intrare π credidit C 14 iam catecuminus Y m I in mg. catecuminus etiam DAMX cruce DOMXA quia π UOM, Ca.c.a 18 mergit D autem] add. in gratia Y 19 es om. QOMα 20 spiritum sanctum Ωπ rerum firmiter A 20 sq. rerum in hac fide coniungunt m 21 es et Ωπ deo] ideo CM, x̄p̄o U 22 consepultus om. D sepultus CFX es consepultus α 23 credo OF 25 ideoque Γ 25 sq. descendebat secundum tempus Ω > CFη 26 natatoriam] add. syloe M natatoria U et pr. — 27 natatoriam om. R aqua G 27 prius Up.c.m2 28 a om. Ua.c.m2 quo π in om. A 29 hierosolima Γ yerosolima π hierosolymis Ωα m annuus] insanus ηp.τ. 30 descendebat — 31 et om. Ωα m, add. ηm2 s.l. (om. et π η)

igitur angelus, et ut esset indicium, quia descenderat angelus, movebatur aqua. Movebatur aqua propter incredulos, illis signum, tibi fides; illis angelus descendebat, tibi spiritus sanctus; illis creatura movebatur, tibi Christus operatur, ipse dominus creaturae. **23.** Tunc curabatur unus, nunc omnes sanantur, aut certe unus solus populus Christianus. Est enim in aliquibus et *aqua mendax*; non sanat baptismum perfidorum, non mundat, sed polluit. Iudaeus urceos baptizat et calices, quasi insensibilia vel culpam possint recipere vel gratiam, tu baptiza hunc calicem tuum sensibilem, in quo bona opera tua luceant, in quo gratiae tuae splendor effulgeat. Ergo et illa piscina in figura, ut credas, quia et in hunc fontem vis divina descendit. **24.** Denique paralyticus ille expectabat hominem. Quem illum nisi dominum Iesum natum ex virgine, cuius adventu iam non umbra sanaret singulos, sed veritas universos? Iste est ergo, qui expectabatur, ut descenderet, de quo dixit deus pater ad Iohannem baptistam: *Super quem videris spiritum descendantem de caelo et manentem super eum, hic est, qui baptizat in spiritu sancto*; de quo testificatus est Iohannes dicens: *Quia vidi spiritum descendantem de caelo quasi columbam et manentem super eum.* Et hic quare

37 *Hier. 15, 18 37—39 cf. Sacr. II 1, 2 43 cf. Ioh. 5, 7
 48 sq. *Ioh. 1, 33 50 sq. *Ioh. 1, 32 51—59 cf. Sacr. I 5, 17
 51—55. 63—65. 5, 5 sq. cf. Didym. De Trin. II 14 (PG 39, 696 A. 693 A/B)
 και ιη περιστερα — διαλλαγην et του δε πνευματοφορου — περιστερα

31 ut — angelus om. P essent Ea.r.G iudicium Rηa.c.m2 descende-
 bat CFη 32 movebatur aqua alt. om. Ωam 34 christus] sp̄s
 sc̄s π, ηp.c.m2 operabatur πUOA, Kp.c.m2 35 curabat unum
 Ep.c.m2 36 solus om. P 37 baptismus Y, Pp.c.; cf. praef.
 not. 68 38 polluet EG 40 sensibile G in quo — 41 luceant om. QO
 41 fulgeat Ωam 42 figura erat M quia om. K et om. Φam vis]
 ius G 43 descendat T, Aa.c. -liticus ille expectabat M̄i.r. 44 illum
 om. πRTY, plurimi recent. alium M nisi illum a iesum xp̄m M
 45 adventum GCF iam om. F 47 pater om. C 48 spiritum dei D
 51 de caelo post columbam KX, post quasi P quare] quasi Ga.c.

spiritus sicut columba descendit, nisi ut tu videres, nisi ut tu cognosceres etiam illam columbam, quam Noe iustus emisit ex arca, istius columbae speciem fuisse, ut typum agnosceres sacramenti? 25. Et fortasse dicas: 'Cum illa vera columba fuerit, quae emissa est, hic quasi columba descenderit, quomodo illic speciem fuisse dicimus, hic veritatem, cum secundum Graecos 'in specie columbae' spiritum descendisse sit scriptum?' Sed quid tam verum quam divinitas, quae 'manet' semper? Creatura autem non potest veritas esse, sed species, quae facile solvitur atque mutatur. Simul quia eorum, qui baptizantur, non in specie esse debeat, sed vera simplicitas. Unde et dominus ait: *Estote astuti sicut serpentes et simplices sicut columbae*. Merito ergo sicut columba descendit, ut admoneret nos simplicitatem columbae habere debere. Speciem autem pro veritate accipiendam legimus et de Christo: *Et specie inventus ut homo*, et de patre deo: *Neque speciem eius vidistis*.

5, 26. Est adhuc, quod dubitare debeas, cum evidenter tibi clamet in evangelio pater, qui ait: *Hic est filius meus in quo conplacui*, clamet filius, super quem sicut columba se demonstravit spiritus sanctus, clamet et spiritus sanctus, qui

53 cf. 3, 10 sq. (l. 30—41) 57—60 cf. Luc. 3, 22 Ioh. 1, 33 Origen. In Ioh. Comm. II 11, 84—85 (p. 67, 3—14 Preuschen) 63 sq. *Matth. 10, 16 66 sq. *Phil. 2, 7 67 sq. Ioh. 5, 37

5. 2 sq. *Matth. 3, 17

52 tu bis om. M videris CF, ηa.c.m2 nisi alt. om. π 53 agnosceris CF, ηa.c.m2 agnosceres Ω > CFO, am columbam etiam illam Ωam 54 ex] de D agnosceris C, ηa.c.m2 55 sacramentum O vero E 56 qua U est et M 58 columbae] add. super aquam divinitatis a spiritum om. P spiritum descendisse om. D 58 sq. sit scriptum] sicut scriptum est UO 60 creaturae a esse veritas C 63 et om. GD 65 debere om. Ea.c.FP debere — 66 de christo om. O 66 autem et Y veritatem G, Ea.c.

5. 1 est Γ estne cet. 2 clamat RT (etiam l. 3. 4) 3 quo] add. mihi Ma.r., bene C clamet et π 4 clamet — 5 descendit om. P et om. D qui s. l. G

5 sicut columba descendit, clamet David: *Vox domini super aquas, deus maiestatis intonuit, dominus super aquas multas, cum tibi scriptura testetur, quod ad Hieroboal preces ignis descendit de caelo, et rursus precante Helia ignis est missus, qui sacrificium consecravit?* 27. Non merita personarum
 10 consideres, sed officia sacerdotum. Et si merita spectes, sicut Heliam consideres, Petri quoque merita spectato vel Pauli, qui acceptum a domino Iesu hoc nobis mysterium tradiderunt. Ignis illis visibilis mittebatur, ut crederent, nobis invisibilis operatur, qui credimus, illis in figura, nobis ad conmonitionem.
 15 Crede ergo adesse dominum Iesum invocatum precibus sacerdotum, qui ait: *Ubicumque fuerint duo vel tres, ibi et ego sum.* Quanto magis ubi ecclesia est, ubi mysteria sunt, ibi dignatur suam inpertire praesentiam.

28. Descendisti igitur; recordare, quid responderis! Quod
 20 credas in patrem, credas in filium, credas in spiritum sanctum. Non habes illic 'credo in maiorem et minorem et ultimum'. Sed eadem vocis tuae cautione constringeris, ut similiter

5 sq. Ps. 28, 3 7 sq. cf. Iudd. 6, 19—21 8 cf. III Reg.
 18, 36—38 Sac. II 4, 11 16 *Matth. 18, 20 19—25 cf. Sac.
 II 7, 20

5 clamet et C 6 deus — multas in mg. M 7 testatur ΓπηRTΦ
 quo U, Qa.c. hieroboal ΓUη, Qm1, AK, Xa.c. hierobohal C yero-
 boal π hierobahal F ierobaal RTY hierobaal cet. preceps Yp.c.m2
 8 descenderit Φam rursus π predicante O orante A sit m missus
 om. Γ 9 concremavit B 10 expectes RXYCη expectas TKFΦ
 spectas πα species D consideres P 11 consideres ΓP, Ka.c.m2
 consideras cet. expectato Ω 12 accepto Ω > CY, a vobis Uη
 14 in] ad Ym figuram Ωam 15 credere Ea.r.G principibus A
 16 ubi Ωam tres congregati Mπ et om. π sum om. M 17 est
 ecclesia Ω > CFη, am ubi alt.] ibi D ministeria CF mysteria sua
 Ω > η, am ibi] ubi GD, Ea.c. 19 quod] qui M 20 credis
 (ter) M patre FS patrem et π credas tert.] add. et π 21 et
 alt.] vel Γ 22 cautionem Ea.c.GD vocatione Φ triplicatione (om.
 tuae) B

credas in filium, sicut in patrem credis, similiter in spiritum credas, sicut credis in filium, hoc solo excepto, quod in crucem solius domini Iesu fateris tibi esse credendum. 25

6, 29. Post haec utique ascendisti ad sacerdotem. Considera, quid secutum sit. Nonne illud, quod ait David: *Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, in barbam Aaron?* Hoc est unguentum, de quo et Salomon ait: *Unguentum exinanitum est nomen tuum, propterea adolescentulae dilexerunt te et adtraxerunt te.* 5
Quantae hodie renovatae animae dilexerunt te, domine Iesu, dicentes: *Adtrahe nos post te, in odorem vestimentorum tuorum curramus*, ut odorem resurrectionis haurirent! **30.** Quare hoc fiat, intellege: *Quia oculi sapientis in capite ipsius.* 10
Ideo in barbam defluit, id est in gratiam iuventutis, ideo 'in barbam Aaron', ut fias *electum genus*, sacerdotale, praetiosum; omnes enim in regnum dei et in sacerdotium unguimur gratia spiritali.

31. Ascendisti de fonte, memento evangelicae lectionis. Etenim dominus noster Iesus in evangelio lavit pedes discipulis suis. Quando venit ad Simonem Petrum et ait Petrus: 15

6. 1 cf. **14** et Sacr. II 7, 24 III 1, 1 **3** sq. *Ps. 132, 2 **5** sq. *Cant. 1, 2 (Sacr. V 2, 9. 10) **7** sq. *Cant. 1, 3 **9** sq. *Eccle. 2, 14 (Sacr. III 1, 1) **11** sq. cf. I Petr. 2, 9 Sacr. IV 1, 3 **14—33** cf. Sacr. III 1, 4—7 *cum locis ibi allatis* **15** sq. cf. Ioh. 13, 5 **16** sq. Ioh. 13, 8 **16—19** cf. ELuc. V 98 (p. 221, 17—19 Sch.)

23 spiritum Γ, add. sanctum cet. **25** cruce Ωπ > Y, α solius i. r. P, s. l. Qm2

6. 1 post] pG descendisti M **3** capite eius C barbam pr. om. Y in alt. EGπηFQ om. cet. α m **4** hoc] hos G et om. QOM **5** examinatum Q **7** nos dne C poste MTOY (om. 8 te) **8** odore ungentorum D curremus Φα currimus ΔYm cucurrerunt Ep.c.m2 (curramus m1) **9** hauriant Y **10** ipsius] eius Ωα m **11** gr̃a π ideo om. Y idē CM idē K id est RTUQAPXFη barba G fiat GDF, Qp.c. facias T **12** regno RT **13** et in sacerdotium Γπ, ηp.r., om. in M, Pp.c.m2 consacerdotium (om. et in) RTUQAΔYF consacerdotale Ua.c.m1 consacerdotio C **15** etenim dominus] etiam Γ iesus x̃ps Δ **16** et om. AY

Non lavabis mihi pedes in aeternum, non advertit mysterium et ideo ministerium recusavit, quod gravari servi humilitatem crederet, si domini obsequium patienter admitteret. Cui respondit dominus: *Si non laveris tibi pedes, non habebis mecum partem*. Quo audito Petrus: *Domine, non tantum pedes, inquit, sed etiam manus et caput*. Respondit dominus: *Qui lotus est, non indiget nisi ut pedes lavet, sed est mundus totus*. 32. Mundus erat Petrus, sed plantam lavare debebat; habebat enim primi hominis de successione peccatum, quando eum subplantavit serpens et persuasit errorem. Ideo planta eius abluitur, ut hereditaria peccata tollantur; nostra enim propria per baptismum relaxantur. 33. Simul cognosce mysterium ipsum humilitatis consistere ministerio. Ait enim: *Si ego lavi pedes vobis, dominus et magister, quanto magis et vos debetis lavare pedes invicem vobis*. Cum enim ipse auctor salutis per oboedientiam nos redemerit, quanto magis nos, servuli eius, humilitatis et oboedientiae exhibere debemus obsequium.

7, 34. Accepisti post haec vestimenta candida, ut esset indicio, quod exueris involucrium peccatorum, indueris

19 sqq. *Ioh. 13, 8 21 sq. *Ioh. 13, 9 22 sq. Ioh. 13, 10
 23—28 cf. Sac. III 1, 7 26 sq. cf. Iac. I 4, 13 (p. 13, 6 sq. Sch.)
 29 sqq. *Ioh. 13, 14
 7. 1—18 cf. Apl. I 12, 59 (p. 340, 7—341, 6 Sch.)

17 lavas *CFηPY*, *Ka.c.m2* aeternum] totum et ait petrus non lavabis mihi pedes in aeternum *GE* advertit *CO* ministerium π , *Mi.r.* mysterium *GE* misterium *DCFTX* mysterium *cet.* 18 recusavit eo *M* humilitatem servi $\Omega\alpha m$ 19 crederit *C* si sibi $\Omega\alpha m$ domini *om.* *F* obsequium domini $\Phi\alpha m$ 20 sq. partem mecum *CPK*, *Xp.c.m2* *Ma.c.am* 21 petrus respondit *s.l. Em2* 22 etiam Γ *om.* *CUQOMa* et *cet.* *m* 25 eum] enim *Ma.c.Fη* 26 errorem et *Y* 28 mysterium *R* ministerium *CFη* mysterio *U* ministeria *T* in ipso *m* 29 mysterio π mysterium *Y* in mysterio *M* in ministerio *a* 29 sq. vobis pedes *DΦPam* 30 et *alt. om.* *T* lavari *E* 32 nos *om.* *T* redimeret *ΓOm2* redemit $\pi\eta CF$ redimerit *X*

7. 1 post haec *om.* *P* 2 indicium *Ep.c.*, $\Omega\alpha m$ involucrium *Ep.c.m2* volutabrum π

innocentiae casta velamina, de quibus dixit propheta: *Asperges me hysopo et mundabor, lavabis me et super nivem dealbabor.* Qui enim baptizatur, et secundum legem et secundum evangelium videtur esse mundatus, secundum legem, quia hysopi fasciculo Moyses agni aspergebat sanguinem, secundum evangelium, quia Christi erant candida vestimenta sicut nix, cum resurrectionis suae gloriam in evangelio demonstraret. *Super nivem dealbatur*, cui culpa dimittitur; unde et per Esaiam dominus ait: *Si fuerint peccata vestra sicut phoenicium, ut nivem dealbabo.* 35. Haec vestimenta habens ecclesia, per lavacrum regenerationis adsumpta, dicit in Canticis: *Nigra sum et decora, filiae Hierusalem*, nigra per fragilitatem conditionis humanae, decora per gratiam, nigra, quia ex peccatoribus, decora fidei sacramento. Haec vestimenta cernentes filiae Hierusalem stupefactae dicunt: *Quae est haec, quae ascendit dealbata?* Haec erat nigra, unde nunc subito dealbata? 36. Dubitaverunt enim etiam angeli, cum resurgeret Christus, dubitaverunt potestates caelorum videntes, quod caro in

3 sq. Ps. 50, 9 (Sacr. IV 2, 6) 3—9 cf. Didym. De Trin. II 14
 (PG 39, 713 B) Δαυιδ δὲ — λέγει 6 sq. cf. Exod. 12, 22 8 cf.
 Matth. 17, 2 9 sq. cf. supra 4 11 sq. *Esai. 1, 18 (Sept.) 12—16
 cf. Spi. II 10, 112 12 sq. Tit. 3, 5 13 sq. *Cant. 1, 4 16—18
 cf. Sacr. IV 2, 5 17 sq. *Cant. 8, 5 (Sept.) 19—27 cf. Inst. V.
 5, 39 Fid. IV 1, 9—14 Origen. In Matth. tom. XVI 19, ad Matth. 21,
 6—11 (p. 539, 19—540, 16 Klostermann)

3 innocentia U 3 sq. asparges Ep.c.G aspergis η asperges cet.
 4 emundabor Y 5 baptiza*atur DQ baptizatus E et pr. om. ΓπΟ
 est in mg. Em2 6 quia] quidem Y 7 agni post sanguinem Ωam
 9 super] si per Ea.c.m2 (c s. i), G 10 nivem ergo Y dealbabuntur
 Fp.c.m2, Ca.c.m2 (dealbabatur) 11 vestra om. X sicut] ut M
 phoenicium] coccinum M 12 dealbabor ηηF, RKa.r. 13 canticis
 canticorum π 14 filiae GD, Ea.r.Kp.c.m2 fylie π filia cet. 15 ni-
 gram Ea.r.G 17 quae est] qua eē G 18 haec] om. M, ista A
 19 enim om. RPY etiam] et M 20 videntes Rm1 in mg. (audentes
 m1, audientes m2) in om. U

caelum ascenderet. Denique dicebant: *Quis est iste rex gloriae?*
 Et cum alii dicerent: *Tollite portas, principes vestri, et eleva-*
mini, portae aeternales, et introibit rex gloriae, alii dubitabant
 dicentes: *Quis est iste rex gloriae?* In Esaia quoque habes
 25 dubitantes virtutes caelorum dixisse: *Quis est iste, qui ascendit*
ex Edom, rubor vestimentorum eius ex Bosor, speciosus in stola
candida? 37. Christus autem videns ecclesiam suam in vesti-
 mentis candidis, — pro qua ipse, ut habes in Zacchariae libro
 prophetae, *sordida vestimenta* susceperat —, vel animam re-
 30 generationis lavacro mundam atque ablutam dicit: *Ecce*
formonsa es, proxima mea, ecce es formonsa, oculi tui sicut co-
lumbae. In cuius specie spiritus sanctus descendit de caelo.
 Formonsi oculi, sicut diximus supra, quia sicut columba
 descendit. 38. Et infra: *Dentes tui sicut grex tonsarum, quae*
 35 *ascenderunt de lavacro, quae omnes geminos creant, et infecunda*
non est in eis; ut resticula coccinea labia tua. Non mediocris
 ista laudatio, primum dulci comparatione tonsarum; capras
 enim et in altis pasci sine periculo novimus et in praeruptis
 securas cibum sumere, deinde, cum tondentur, deonerari

21 Ps. 23, 8	22 sq. *Ps. 23, 7	24 Ps. 23, 8	25 sqq.
*Esai. 63, 1 (Sept.)	28 sq. Zach. 3, 3	Origen. In Luc. hom. 14	
(p. 97, 5—11 Rauer)	30 sqq. *Cant. 4, 1 (Sept.)	(1, 14)	33 cf.
supra 4, 25	34 sqq. *Cant. 4, 2. 3	34—43 cf. EPs. 118, 16,	
		22—24 (p. 365, 2—28 Pe.)	

21 denique om. π 22 principis Ω > Fηm2OKY, αm vestras
 ΓπKMηm2 principes vestri i. q. οἱ ἄρχοντες ὑμῶν (Sept.), cf. EPs. 118
 12, 14, 3: p. 259, 18 Pe.; EPs. 37 35, 1: p. 164, 12 Pe.; Fid. IV 1,
 9. 12 23 introivit EG dubitant EG 26 eius om. Γ 28 zacha-
 riā C 30 ablutam] lotam π ecce — 31 mea om. Γ 31 es alt.
 om. OMA Y es formonsa om. π sicut om. P (columbarum; in mg.:
 sicut columbae) 33 formonsi GF, Ea.r. formosi cet. diximus —
 34 descendit] columbae quia in eius specie spiritus sanctus descendit
 de caelo m 35 gemellos Qp.c. 37 duci Φ 38 et pr. om. Γ
 39 cybum securas M sumere] capere AP tonduntur TUQ tonduntur O
 dehonoriari Qa.c.F

superfluis. Harum gregi comparatur ecclesia, multas in se 40
 habens animarum virtutes, quae per lavacrum superflua
 peccata deponant, quae mysticam fidem et moralem gratiam
 deferant Christo, quae crucem domini Iesu loquantur. 39. In
 his formosa est ecclesia. Unde ad eam verbum deus dicit:
Tota formosa es, proxima mea, et repraehensio non est in te, 45
quia culpa demersa est; ades huc a Libano, sponsa, ades huc
a Libano; transibis et pertransibis a principio fidei, eo quod
 renuntians mundo transierit saeculum, pertransierit ad Chris-
 tum. Et iterum dicit ad eam deus verbum: *Quid pulchra et*
suavis facta es, caritas, in deliciis tuis? Statura tua similis 50
facta est palmae, et ubera tua botryes. 40. Cui respondet ecclesia:
Quis dabit te, frater, mihi lactantem ubera matris meae? Inve-
niens te foris osculabor te, et quidem non spernent me. Adsumam
te et inducam te in domum matris meae et in secretum eius,
quae concepit me. Docebis me. Vides, quemadmodum delectata 55
 munere gratiarum ad interiora cupit mysteria pervenire et
 omnes sensus suos consecrare Christo? Adhuc quaerit, adhuc

45 *Cant. 4, 7 46 sq. *Cant. 4, 8 (Sept.) 48 cf. supra 2, 7
 49 sqq. *Cant. 7, 6. 7 (7, 7. 8 Sept.) 52—55 *Cant. 8, 1. 2

40 harum] har m̃ tum *Ea.c.* (harmentu* l̃ ti s. tu m2) armentum
GD, cf. *praej. not.* 59 harum** (er eras.) *T* gregis *Ep.c.m2* 41 la-
 vacra *D* 42 deponant peccata *Y* deponat *D* mortalem *GD*, *Ka.c.*
 43 ****quae *E* 44 hiis *GC* iis *DUTOMP* formosa *GF*, *Ea.r.*
formosa cet. eandem *DT* verbum *om. C* dñs *C* 45 formosa *GF*,
Ea.r. formosa *cet.* es *om. Ya.c.m2* 46 dimersa *FηRMAY* dimissa *T*
 sponsa — 47 Libano *om. η* adhes *Ea.r.G* huc] adhuc *UQ* 47 tran-
 sibis *om. TΦ > A* 48 transieris *Ep.c.m2C* saeculum et π pertran-
 sieris *Ep.c.m2C* ad *s.l. Dm2* 49 quid] quam *Tηp.c.*, *MKa* 50 es]
 est *RTUOAYCFa* 51 botryes *FX* botries *ηR*, *UQa.r.Ka.c.* abotries *O*
 butruaes *Ea.c.* botruus *G* botrus *DM* botros *Ep.c.* botri *Qp.r.C*
 botris *cet.* am respondet *OAY* respondit *cet.* 52 mihi] mi *C*, *Yp.c.m2*
 lactentem *FMOX*, *KYp.c.m2am* 53 et quid est *R* (equidem *s.l.*)
 spernens *C* spernes *M* 54 domo *T* meae] me *G* secreto *Y* 55 me
 pr.] te *C* docebit *Ep.c.m2Ma.c.* 57 consecrari *RT xp̃o* consecrare *M*
 57 sq. adhuc suscitatur caritatem] suscitantem *AΦ* (suscitationem *A*), a

suscitat caritatem et suscitari eam sibi poscit a filiabus Hierusalem, quarum gratia, hoc est animarum fidelium, sponsum
 60 in amorem sui uberiores desiderat provocari. 41. Unde dominus Iesus et ipse invitatus tantae studio caritatis, pulchritudine decoris et gratiae, quod nulla iam in ablutis delicta sorderent, dicit ad ecclesiam: *Pone me ut signaculum in cor tuum, ut sigillum in brachium tuum*, hoc est: 'Decora es, proxima mea, tota formosa es, nihil tibi deest. *Pone me ut signaculum in cor tuum*, quo fides tua pleno fulgeat sacramento. Opera quoque tua luceant et imaginem dei praeferant, ad cuius imaginem facta es. Caritas tua nulla persecutione minuatur, quam multa aqua excludere et flumina inundare
 70 non possint.'

42. Unde repete, quia accepisti signaculum spiritale, *spiritum sapientiae et intellectus, spiritum consilii atque virtutis, spiritum cognitionis atque pietatis, spiritum sancti timoris*, et serva, quod accepisti. Signavit te deus pater, confirmavit te
 75 Christus dominus, et *dedit pignus, spiritum, in cordibus tuis*, sicut apostolica lectione didicisti.

60—68 cf. EPs. 118, 22, 34 (p. 505, 3—9 Pe.) 63 sq. *Cant. 8, 6 (Sacr. VI 2, 6) 69 cf. Cant. 8, 7 71—76 cf. Sacr. III 2, 8 VI 2, 6 72 sq. *Esai. 11, 2. 3 74—76 cf. II Cor. 1, 21. 22

58 sibi eam *M* poscit post Hierusalem *M* 59 est *om. T* sponsam *Γπ* 60 uberiores *om. M* procurari *Γ, ηp.c.* provocaret *T* provocare *P* 61 tanta *EG* tanto *Dπ* 61 sq. pulchritudinem *RFηP* 62 decoris] decorisque *Ep.c.* 63 sq. corde tuo *TΦα* 64 brachio tuo *TΦα* 66 sigillum *Γ* corde tuo *TΦα* quod *M* plena *M, Pa.c.* 67 quoque *om. U* tua quoque *ΓX* 68 factus *C* nulla bis *G, Ea.c.* 69 muniatur *OF* multae aquae *Ep.c. Dπ* inundare *Dπ, Xa.c.α* mundare *EGO* undare *cet. m* 70 possent *EGπ* non possent ante et (possint *D*) *Γπ* possunt *UFa.c.O* 71 repetere *Γ* spiritalem *Ra.c.TF* 72 spiritum *alt.] sp̃s Ea.c.G* 73 sancti *om. C* 75 dñs xp̃s *D xp̃s dñs C sp̃s pignus Y spiritum ΓΔCFηRT, cf. ELuc. VII 232 (p. 386, 11 Sch.) spiritus cet. corde tuo Ep.c.*

8, 43. His abluta plebs dives insignibus ad Christi contendit altaria dicens: *Et introibo ad altare dei, ad deum, qui laetificat iuventutem meam.* Depositis enim inveterati erroris exuviis, renovata in aquilae iuventutem caeleste illud festinat adire convivium. Venit igitur et videns sacrosanctum altare compositum exclamans ait: *Parasti in conspectu meo mensam.* Hanc loquentem inducit David dicens: *Dominus pascit me, et nihil mihi deerit, in loco pascuae ibi me collocavit; super aquam refectionis educavit me.* Et infra: *Nam etsi ambulem in medio umbrae mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es. Virga tua et baculus tuus ipsa me consolata sunt. Parasti in conspectu meo mensam adversus eos, qui tribulant me. Inpinguasti in oleo caput meum, et poculum tuum inebrians quam praeclarum est.*

44. Nunc illud consideremus, ne quis forte visibilia videns — quoniam quae sunt invisibilia, non videntur nec possunt humanis oculis conpraehendi — dicat forte: 'Iudaeis deus manna pluit, pluit coturnices, ecclesiae autem suae illi dilectae haec sunt, quae praeparavit, de quibus dictum est:

8. 1—5 cf. Sacr. IV 2, 7 **2 sq.** Ps. 42, 4 **4** cf. Ps. 102, 5
6 Ps. 22, 5 **7 sqq.** *Ps. 22, 1. 2 **9—14** *Ps. 22, 4. 5 cf. Didym.
 De Trin. II 14 (PG 39, 708 C — 709 A) ὡς γεγηθότας — κράτιστον
15—21 cf. Sacr. IV 3, 9 **17 sq.** cf. Exod. 16, 13. 14. 15

8. 1 ples *RT* **2** ad *pr.* — **3** meam *i.r.E* altari *Ea.c.GQ* deum] *dnm UOA* **3** iuventutem] adolescentiam *A* depositi *CF, Ra.c.* enim] autem *TUOAa* veteris *PX, Ka.c.m2* **4** exubiis *F, Ra.c.* excubiis *η* renovate *UC* revocata *Qa.c.m2* iuventute *CFηRPXY,* (-tae) *T* festina *CFηRUQO* **5** inire *A* veniens *T* vidit *π* **9** edocavit *O* **11** baculum tuum *Ea.c.G* ipse me consolante *Fη* **13** poculus *Gp.c.* poculum meum *RMYa* calix meus *A* inebrians *G* **14** praeclarus *Ea.c.GA* **15** visibilia — **16** sunt *om. Cm1 (in mg. m2)* **16** videns] credens (l vi s. cre) *P* videns — invisibilia *om. η* **17** dicant *CFηTUQOX, RPKa.c.* forte *om. AY* iudaeus *Γπ* **18** mannam *Ea.c.GD* pluuit *R* (u *alt. m2*) bis pluuit *alt.*] pauit *E* pauit *GD om. O* coturnicibus *D* suae *om. Ωam add. ηm2s.l.* ille *Ea.c.G*

20 *Quod oculus non vidit nec auris audivit nec in cor hominis ascendit, quae praeparavit deus diligentibus eum?* Ergo ne quis hoc dicat, summo studio volumus conprobare, quia et antiquiora sunt sacramenta ecclesiae quam synagogae et praestantiora quam manna est.

25 45. Antiquiora docet lectio de Genesi, quae decursa est. Synagoga enim ex lege Moysi principium sumpsit, Abraham vero longe anterior. Qui victis hostibus et nepote proprio recepto cum potiretur victoria, tunc illi occurrit Melchisedech et protulit ea, quae Abraham veneratus accepit. Non Abraham
30 protulit, sed Melchisedech, qui inducitur *sine patre, sine matre, neque initium dierum neque finem habens, similis autem filio dei*, de quo ait Paulus ad Hebraeos, quia *manet sacerdos in sempiternum*, qui interpretatione Latina dicitur rex iustitiae, rex pacis. 46. Non agnoscis, quis iste sit? Potest homo esse
35 rex iustitiae, cum ipse vix iustus sit, potest rex pacis, cum vix possit esse pacificus? — ‘Sine matre’ secundum divinitatem, quia ex patre deo genitus est unius substantiae cum patre, ‘sine patre’ secundum incarnationem, quia natus ex virgine est, ‘initium et finem non habens’, quia ipse est ‘initium et

20 sq. *I Cor. 2, 9 21—43 cf. Sac. IV 3, 10—12 25—30 cf. Gen. 14, 14—18 30—33 *Hebr. 7, 3 39 sq. cf. Apoc. 22, 13

20 nec alt.] et non (non post hominis) D 21 eum] se CA, K p. c. m2 22 quia] quod am 23 sunt Y (post synagogae) π, (u i. r. m2) E om. cet. 24 quam] q̄m U est] esse E sunt π, η p. c. 25 antiquiora (ti s. l.) D, i. r. π m2 de Genesi] genesis Ω 28 cum potiretur] confoderetur G, Ea. c. (confunderetur p. c.) occurrit illi M 29 ei Δ 30 sine matre sine patre CFRTY 31 filio autem π 32 paulus apostolus CO apostolus Paulus M, add. ait π 33 sempiternum Γ aeternum Ua. c. OMπ perpetuum cet. quia Φ latina om. Γ latine PM rex iustitiae dicitur M 34 qui π esse homo Δ π 35 ipse om. Φ a vix om. Ya. c. m2 vir M potest] add. esse CF am, (post rex) π, (post pacis) AM 36 potest M matrem Ea. r. 37 d̄m Ea. c. 38 incarnem Ca. c. (del. in) qui DTΦ > M 39 est pr. om. DT et] ac π habet C

finis' omnium, 'primus et novissimus'. Non igitur humani, 40
sed divini est muneris sacramentum, quod accepisti, ab eo
prolatum, qui benedixit fidei patrem Abraham, illum, cuius
gratiam et gesta miraris.

47. Probatum est antiquiora esse ecclesiae sacramenta;
nunc cognosce potiora. Re vera mirabile est, quod manna 45
deus pluerit patribus et cottidiano caeli pascebantur alimento.
Unde dictum est: *Panem angelorum manducavit homo*. Sed
tamen panem illum qui manducaverunt, omnes in deserto mor-
tui sunt, ista autem esca, quam accipis, iste *panis vivus, qui*
descendit de caelo, vitae aeternae substantiam subministrat, 50
et quicumque hunc manducaverit, *non morietur in aeternum*;
est enim corpus Christi. 48. Considera nunc, utrum prae-
stantior sit panis angelorum an caro Christi, quae utique
corpus est vitae. Manna illud de caelo, hoc supra caelum,
illud caeli, hoc domini caelorum, illud corruptioni obnoxium, 55
si in diem alterum servaretur, hoc ab omni alienum corrup-
tione, quod, quicumque religiose gustaverit, corruptionem sen-
tire non poterit. Illis aqua de petra fluxit, tibi sanguis e
Christo; illos ad horam satiavit aqua, te sanguis diluit in
aeternum. Iudaeus bibit et sitit, tu cum biberis, sitire non 60

42 cf. Rom. 4, 16 45 sq. cf. Exod. 16, 4—36 Sacr. IV 4, 13
47 Ps. 77, 25 48—58 cf. Sacr. IV 5, 24 48 sq. cf. Ioh. 6, 49—58
49 sq. cf. Sacr. V 4, 24 (l. 59) Ioh. 6, 51 sq. 50 cf. Ioh. 6, 50. 58;
11, 26 58 cf. Exod. 17, 5. 6 58—68 cf. Sacr. V 1, 2—4 58 sq.
cf. Ioh. 19, 34 (Sacr. V 1, 4)

41 est om. M 42 probatum Dπ patris habrahae illius Ep.c.m 2
43 gratia TUQO 45 cognoscere D magna Ga.c.m 3 45 sq. deus
manna π 46 pluit C pluerit Rp.c.m 2 pascebatur Γ 48 mandu-
carunt D in deserto om. M 49 accepisti C 50 vita G 52 est
enim corpus π etenim corpus Γ et corpus est Ωαμ 54 vita est P
illa Γπ de ΓπRTX, ηp.c.m 2, cf. Sacr. IV 4, 13 a P e cet. 55 illud
alt.] istud P 56 servetur P alienum ab omni Ωαμ 58 sangui-
nis C 59 oram C hora G, Ea.c.m 2 deluit EG, Qp.c. 60 sentire
O, Pa.c.

poteris, et illud in umbra, hoc in veritate. 49. Si illud, quod miraris, umbra est, quantum istud est, cuius et umbram miraris? Audi, quia umbra est, quae apud patres facta est: *Bibebant, inquit, de consequenti petra, petra autem erat Christus; sed non in pluribus eorum conplacitum est deo; nam prostrati sunt in deserto. Haec autem in figura nobis facta sunt.* Cognovisti praestantiora; potior est enim lux quam umbra, veritas quam figura, corpus auctoris quam manna de caelo.

9, 50. Forte dicas: 'Aliud video; quomodo tu mihi adseris, quod Christi corpus accipiam?' Et hoc nobis adhuc superest, ut probemus. Quantis igitur utimur exemplis, ut probemus non hoc esse, quod natura formavit, sed quod benedictio consecravit, maioremque vim esse benedictionis quam naturae, quia benedictione etiam natura ipsa mutatur.

51. Virgam tenebat Moyses, proiecit eam et facta est serpens; rursus prendit caudam serpentis et in virgae naturam revertit. Vides igitur prophetica gratia bis mutatam esse naturam et serpentis et virgae. Currebant Aegypti flumina puro aquarum meatu: subito de fontium venis sanguis coepit erumpere; non erat potus in fluviis. Rursus ad prophetae precem cruor cessavit fluminum, aquarum natura remeavit.

64—66 *I Cor. 10, 4—6

9. 1 sq. cf. Sac. IV 4, 14 7 sq. cf. Exod. 4, 1—4 10—13
cf. Exod. 7, 19—21

62 et om. T ***et E umbram] umbra GCT, Ea.c.m 2 63 quia et ΓU quia om. ηa.c.m 2 64 consequente RT, add. eos ηm 66 nobis facta sunt] facta sunt nostri ΦΔα facta sunt nostra CFηRTYm
67 potiora Ca.c. potiozem Ga.c. est] et Φα (om. U)

9. 1 mihi** R 2 adhuc om. Δ 3 utimus G utemur T ut om. Ω > Aηm 2, am 4 hoc non O, dett. 5 benedictioni P, Ka.c.m 2
6 benedictionem Ea.r.G 8 rursum OΑπ prehendit Cm apprehendit α
9 revertit] con s. re Cm 2 (in mg. se vertit) revertitur Ep.c.m 2, TAMΔα
propheticam gratiam Fη, CRa.c. bis] his Ga.c. 10 et alt. om. η
11 coepit sanguis π 12 erumpere et Δ rursum π rursus**** R ad] a
TAη om. Δ 13 prece SFTΔA preces UQ voces MY

Circumclusus undique erat populus Hebraeorum, hinc Aegyptiis vallatus, inde mari clausus: virgam levavit Moyses, separavit se aqua et in murorum speciem congelavit, atque inter undas via pedestris apparuit. Iordanis retrorsum conversus contra naturam in sui fontis revertit exordium. Nonne claret naturam vel maritimorum fluctuum vel fluvialis cursus esse mutatam? Sitiebat populus patrum: tetigit Moyses petram, et aqua de petra fluxit. Numquid non praeter naturam operata est gratia, ut aquam vomeret petra, quam non habebat natura? Merra fluviis amarissimus erat, ut sitiens populus bibere non posset: misit lignum Moyses in aquam, et amaritudinem suam aquarum natura deposuit, quam infusa subito gratia temperavit. Sub Helisaeo propheta uni ex filiis prophetarum excussum est ferrum de securi et statim mersum est. Rogavit Helisaeum, qui amiserat ferrum: misit etiam Helisaeus lignum in aquam, et ferrum natavit. Utique et hoc praeter naturam factum cognoscimus; gravior enim ferri species quam aquarum liquor.

52. Advertimus igitur maioris operationis esse gratiam

14—30 cf. Didym. De Trin. II 14 (PG 39, 696 A — 697 B) Ἄλλὰ καὶ ἡ ἐρυθρὰ θάλασσα — ἔλαβεν αὐτό 14—17 cf. Exod. 14, 21, 22 (Sacr. I 6, 20, 22 IV 4, 18) 17 sq. cf. Ios. 3, 15, 16 20 sq. cf. Exod. 17, 5, 6 (*supra* § 48) 23—26 cf. Exod. 15, 22—25 (Sacr. IV 4, 18) 26—29 cf. IV Reg. 6, 5—7 (Sacr. IV 4, 18)

14 erat undique P 14 sq. aegypti uis *E a. c. m 2* (aegyptiorum uis *m 2*), *G* egyptius *C a. c. m 2* aegyptus *XY* 15 vallatus *G* vallatur *T* clusus *C*, *T a. c.* virga *OF* 16 speciem *Επ Φ α* specie *cet. m* atque — 17 apparuit *in mg. inf. G m 1* 17 iordanes *GCFQ*, *Εη α. c.* retro *π* conversus] *add.* est *EG om. Δ* 18 revertitur *AM*, *P p. c. α* claret] daret *DUQO* 20 sitiebat *EG* sciebat *Q a. c. m 2* patrum *om. T* patrum et *GD* 22 moveret *EG* 22 sq. habebat] *add.* petrae *A* 23 erat amarissimus *M* 24 possit *Γπ RTUO*, *Q a. c.* moyses lignum *Ωπ* 26 sub] sed *T* 28 immiserat *C* 29 natavit ferrum *M* 30 factum esse a gravior] *add.* est *Φ Δ α m* 32 maiorem *CMX*, *U p. c.* operationis *om. Ω* (*add. s. l. η m 2*), *α m* esse] *add.* virtutis *Y α m* *add.* uis *K*

quam naturam, et adhuc tamen propheticae benedictionis numeramus gratiam. Quod si tantum valuit humana benedictio, ut naturam converteret, quid dicimus de ipsa consecratione divina, ubi verba ipsa domini salvatoris operantur? Nam sacramentum istud, quod accipis, Christi sermone conficitur. Quod si tantum valuit sermo Heliae, ut ignem de caelo deposceret, non valebit Christi sermo, ut species mutet elementorum? De totius mundi operibus legisti: *Quia ipse dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt.* Sermo ergo Christi, qui potuit ex nihilo facere, quod non erat, non potest ea, quae sunt, in id mutare, quod non erant? Non enim minus est novas rebus dare quam mutare naturas.

53. Sed quid argumentis utimur? Suis utamur exemplis incarnationisque mysteriis adstruamus mysterii veritatem. Numquid naturae usus praecessit, cum Iesus dominus ex Maria nasceretur? Si ordinem quaerimus, viro mixta femina generare consuevit. Liquet igitur, quod praeter naturae ordinem virgo generavit. Et hoc quod conficimus corpus ex virgine est. Quid hic quaeris naturae ordinem in Christi corpore, cum praeter naturam sit ipse dominus Iesus partus ex virgine? Vera utique caro Christi, quae crucifixa est, quae sepulta est: vere ergo carnis illius sacramentum est. 54. Ipse clamat

34—44 cf. Sacr. IV 4, 14, 15 38 sq. cf. III Reg. 18, 36—38
40 sq. Ps. 148, 5 45—50 cf. Sacr. IV 4, 17

33 prophetiae *CFηUQX*, *Ka.c.m2a* 36 salutaris *Γ* operatur *π*
37 accipis] *add. grā C* 38 sq. deposceret *scripsi*; poneret *C* deponeret *cel.*
39 valet *Γ* mutetur *Ep.c.m2Q* 41 ipse *om. CηRYA* mandavit —
sunt *om. R* ergo] igitur *MX* 43 erat *RX, PKa.c.* non enim] nonne
Qp.c. (*ex non e*), *Kp.c.m2M* maius *Kp.c.m2* 44 re(*bus eras.*) *Q*
res *Kp.c.m2* 45 quod *Fη, Ra.c.TUQOMKXY* quoad *a* 46 in-
carnationis quae *G, EKOa.c.* incarnationesque *CF* mysteriis] *om. EΩa,*
exemplo *m* mysterii] mysteriis *E, Ua.r.* veritate *Y* 47 dominus
Iesus *π* 47 sq. ex Maria nasceretur *in mg. Em1* 48 Maria
virgine *π* 49 consueverat *UOAa* liquit *Ea.c.G* liquid *F* 51 in
om. Ea.c.m2GD 52 dominus iesus *om. CFA* 54 illius hoc *Y*

dominus Iesus: *Hoc est corpus meum*. Ante benedictionem 55
 verborum caelestium alia species nominatur, post consecra-
 tionem corpus significatur. Ipse dicit sanguinem suum. Ante
 consecrationem aliud dicitur, post consecrationem sanguis
 nuncupatur. Et tu dicis 'amen', hoc est 'verum est'. Quod
 os loquitur, mens interna fateatur; quod sermo sonat, ad- 60
 fectus sentiat.

55. His igitur sacramentis pascit ecclesiam suam Chris-
 tus, quibus animae firmatur substantiâ, meritoque videns
 profectum eius gratiae continentem dicit ad eam: *Quam* 65
decora facta sunt ubera tua, soror mea sponsa, quam decora
facta sunt a vino, et odor vestimentorum tuorum super omnia
aromata. Favum distillant labia tua, o sponsa, mel et lac sub
lingua tua et odor vestimentorum tuorum sicut odor Libani.
Hortus clusus soror mea sponsa, hortus clusus, fons signatus.
 Quo significat signatum debere apud te mysterium manere, 70
 ne violetur operibus malae vitae atque adulterio castitatis, ne
 divulgatur, quibus non convenit, ne garrula loquacitate di-
 spargatur in perfidos. Bona debet ergo fidei tuae esse custodia,
 ut intemerata vitae ac silentii integritas perseveret. 56. Unde
 et ecclesia altitudinem servans mysteriorum caelestium reicit 75

55 Matth. 26, 26 (Marc. 14, 22; Luc. 22, 19; I Cor. 11, 24) Sac. IV
 5, 21—23 55 sqq. cf. Sac. IV 4, 14, 16; 5, 23 59—61 cf. Sac. IV
 5, 25 64—69 *Cant. 4, 10—12 (Sept.)

57 corpus christi α significatur corpus M dixit π 59 nunc
 cupatur GC dices R quod — 60 fateatur om. Φ > M 60 os] hos G
 intenta GD in terra Fa.c.m2 60 sq. effectus ΓπηFΦKXα 62 is T
 63 quibus om. Γ meritoquæ G videris G 65 sunt facta U 66 et]
 cum Γ tuorum om. Ya.c.m2 67 favus distillans CΦαm 68 odor
 alt. om. M 69 ortus (bis) MKX clusus (bis) RTCF clusus η con-
 clusus cet. α m soror — clusus om. ΓπK sponsa] add. mea RPXΦ > M, α
 70 quod RCF manere mysterium Ω 71 adulterium Ea.c.G castitas
 Ep.c. ne] nec GD ut Ya.c. 72 divulgatur G 72 sq. dispargatur
 CFη 73 ergo debet AX fides E, Ga.r. 74 silendi Γ 75 eccle-
 siae Pη ministeriorum π

a se graviores venti procellas et invitat vernantis gratiae suavitatem; et sciens, quod hortus suus Christo displicere non possit, ipsum advocat sponsum dicens: *Exsurge, aquilo, et veni, auster, perfla hortum meum et defluant unguenta mea.*
 80 *Descendat frater meus in hortum suum et edat fructum pomiferarum suarum.* Bonas enim arbores et fructiferas habet, quae radices suas tinxerint sacri 'fontis inriguo' et in bonos fructus novae fecunditatis germine pullulaverint, ut iam non prophetica caedantur securi, sed evangelica ubertate fundantur.
 85 *57.* Denique fertilitate earum etiam dominus delectatus respondet: *Ingressus sum in hortum meum, soror mea sponsa. Vindemiavi myrram meam cum unguentis meis, manducavi cibum meum cum melle meo, bibi potum meum cum lacte meo.* Quare 'cibum' et 'potum' dixerim, fidelis, intellege! Illud autem
 90 non dubium, quod in nobis et ipse manducat et bibit, sicut in nobis legisti quia et in carcere esse se dicit. *58.* Unde et ecclesia videns tantam gratiam hortatur filios suos, hortatur

78—81 *Cant. 4, 16—5, 1 (*Sept.* 4, 16) (Sac. V 3, 14) 82 fontis inriguo cf. Verg. Georg. IV 32 (Sac. IV 1, 2) 84 cf. Matth. 3, 10 (Luc. 3, 9) Luc. 13, 19 86—88 *Cant. 5, 1 (Sac. V 3, 15) 89—91 cf. Matth. 25, 35. 36. 40 cf. Origen. In Matth. Comm. ser. 86 (p. 199, 17—23 *Klostermann*)

76 sq. suavitatis *G* suavitates *Ea.c.* 77 ortus *ΓCFηAM* suos *GDπ* christus *Dπ* displacere *F* displicere *GE* desplicere *π, ηp.c.* 78 vocat *M* advocat ipsum *a* surge *A* 79 et 80 ortum *DCM* 79 defluent *O* 80 suum] meum *O* 80 sq. pomiferum *F* 81 habent *Da* 82 tinxerint *E, Gp.c.FUQT* tinxerunt *Y* tinxerit *M* tinxerit *Ga.c.* tinxerint *cet., add. in Φa* fontes *Ra.c.* 83 non iam *ΦPam* 84 prophete *C* 84 sq. fundentur *A* findantur *T, Kp.c.m2* fecundentur *ΦY* 85 fertilitatem *RT* eam *Γ* etiam *om. a* delectatur *FQ* 86 respondit *CFRTΦ, Ka.c.* sum *om. M* ortum *DM, Kp.c.* 87 meam *om. C, ηa.c.m2RTΦ > O, PKY* 88 potum *Pi.r.* unum *M* 89 quare autem *Y* dixerit *DCY* fideles *CRTU, QAa.c.* intelligite *RT* intellegunt *Up.c.m2* 90 vobis *M* et *pr. om. Ωπam* bibat *D* sicut et *π* 91 quia *om. U* qui *FM* et *pr. om. Ωam* se esse *ΓπX* esse *om. M*

proximos, ut ad sacramenta concurrant dicens: *Edite, proximi mei, et bibite et inebriamini, fratres mei*. Quid edamus, quid bibamus, alibi tibi per prophetam spiritus sanctus expressit ⁹⁵ dicens: *Gustate et videte, quoniam suavis est dominus: Beatus vir, qui confidit in eo*. In illo sacramento Christus est, quia corpus est Christi. Non ergo corporalis esca, sed spiritalis est. Unde et apostolus de typo eius ait: *Quia patres nostri escam spiritalem manducaverunt et potum spiritalem biberunt*; corpus ¹⁰⁰ enim dei corpus est spiritale, corpus Christi corpus est divini spiritus, quia spiritus Christus, ut legimus: *Spiritus ante faciem nostram Christus dominus*. Et in Petri epistola habemus: *Et Christus pro vobis mortuus est*. Denique cor nostrum esca ista confirmat et potus iste 'laetificat cor hominis', ut propheta ¹⁰⁵ memoravit.

59. Unde adepti omnia sciamus regeneratos nos esse. Nec dicamus: 'Quomodo regenerati sumus? Numquid in ventrem matris nostrae introivimus et renati sumus? Non agnosco usum naturae!' — Sed nullus hic naturae ordo, ubi excellentia ¹¹⁰ gratiae. Denique non semper usus naturae generationem facit: Generatum ex virgine Christum dominum confitemur et naturae ordinem denegamus. Non enim ex viro Maria concepit, sed de spiritu sancto in utero accepit, ut dicit

93 sq. *Cant. 5, 1 (Sac. V 3, 15) 96 sq. *Ps. 33, 9 99 sq.
 *I Cor. 10, 1, 3 100 sq. cf. I Cor. 15, 44 102 sq. *Thren.
 4, 20 104 *I Petr. 2, 21 104 sq. cf. Ps. 103, 15 108 sq. cf.
 Ioh. 3, 4

93 ad om. η 95 per prophetam om. π 96 quoniam] quam X
 97 confidit] sperat Ωαμ eum CFηRPK, Xp.c. est om. Γ 98 corpus
 xpi est π 100 et — biberunt post dei (101) CFηP, Ka.c.m2Xa.r.
 potus C 102 christus Ym christi cet. α 103 nostram] meam P
 104 et om. TΦYmIαμ nobis Qa.c.TAPXYCπαμ 107 unde et Y
 scimus EUQMΔα nos regeneratos C 108 num*quit G 108 sq.
 ventre GFηKX 109 cognosco M 110 natura F excellentiae
 RKa.c. 111 gratiae est RTY regenerationem Δ 112 xp̄m dnm ex
 virgine D 114 sq. matheus dicit M

115 Matthaeus, quia *invent*a est in utero habens de spiritu sancto.
 Si ergo superveniens spiritus sanctus in virginem conceptionem
 operatus est et generationis munus inplevit, non est utique
 dubitandum, quod superveniens in fontem spiritus, vel super
 eos, qui baptismum consequuntur, veritatem regenerationis
 120 operatur.

115 sq. Matth. 1, 18

115 invento π habens in utero M 118 spiritus *om.* Ωam
 119 eum $CF\Phi a$ consecuntur $DCFR TUQP$ consequitur AMa con-
 sequuntur *cet.* generationis π 119 sq. regenerationis operatur
om. T 120 operatur $G\pi Da.c.m2$ cooperetur $Dm2\Phi a$ operetur
cet. m *add.* amen Δ explicit de divinis mysteriis E de divinis
 mysteriis explicit G explicit liber de mysteriis feliciter U liber*explicit
 de mysteriis Q finit liber de mysteriis TM explicit tractatus de
 mysteriis Y finit de initiandis OCA , (finet) F , (*add.* feliciter) RA
deest subscriptio in $\pi D\eta$

DE PAENITENTIA

Conspectus codicum

- B* = Bononiensis (Boulogne-sur-mer) 32 saec. VII
T = Monacensis bibl. nation. (olim Tegernsee) 18525b saec. X
E = Aurelianensis 190 (olim Floriacensis) saec. XI
D = Londinensis Harleianus 3042 (olim Arnsteinensis ex oppido Arnstein prope Karlstadt ad Moenum sito?) saec. XI

Θ = consensus codicum *TED*

A = Parisinus bibliothecae Armamentarii 840 (olim S. Arnoul de Crépy) saec. XI/XII

O = Oxoniensis Bodleianus 137 (olim Capituli Exoniensis) saec. XII

L = Laudunensis (oppidi Laon) 178 (olim Vallis Clarae) saec. XII

Σ = consensus codicum *BTEDAOL* ($\Sigma > L = \Sigma$ *excepto codice L*; similiter de ceteris)

C = Coloniensis ecclesiae cathedralis 38 saec. X

H = Herbipolitanus bibliothecae universitatis Mp. Th. Fol. 26 (olim monasterii S. Stephani) saec. XI

K = Bambergensis Patr. 6 (B. II. 7.) (olim ecclesiae cathedralis) saec. X

X = Avenionensis 276 (olim capituli Avenionensis) saec. XI (interdum adhibitus)

Y = Turonensis 271 saec. XI (interdum adhibitus)

Γ = consensus codicum *CHK* (*X* interdum, *Y* in libro I)

P = Parisinus bibliothecae nationalis 13344 saec. IX

V = Vaticanus bibliothecae Vaticanae antiquae Lat. 296 (olim Ios. Ioffridi) saec. IX/X

R = Vindobonensis bibliothecae nation. 1029 saec. XI

S = Vindobonensis bibliothecae nation. 1010 saec. XI

M = Laurentianus S. Marci 519 saec. XI/XII

G = Monacensis bibliothecae nation. 2564 (olim Aldersbacensis 34) saec. XII (interdum adhibitus)

N = Bambergensis Patr. 7 (B. II. 9.) (olim montis S. Michaelis) saec. XI (interdum adhibitus)

\mathcal{A} = consensus codicum *MRS*

\mathcal{A} = consensus codicum *VMRS*

a = Editio Ioh. Amerbachii Basileensis anni 1492

m = Editio Maurinorum anni 1690

Liber primus

1, 1. Si virtutum finis ille est maximus, qui plurimorum spectat profectum, moderatio prope omnium pulcherrima est, quae ne ipsos quidem, quos damnat, offendit, et quos damnaverit, dignos solet facere absolute. Denique sola est, quae domini quaesitam sanguine ecclesiam propagaverit, imitatrix beneficii caelestis et redemptionis universorum, salubri fine temperans, quem ferre possint aures hominum, 5

INCIPIIT TRACTATUS EPISCOPI AMBROSI PAENITENTIAE FILICITER *B*, (*om. episcopi, scrib. de paenitentia, om. feliciter*) *T* incipit tractatus sancti ambrosii mediolanensis (*om. O*) episcopi de paenitentia *EO* liber sancti ambrosii de paenitentia *D* incipit liber primus sancti ambrosii de paenitentia *A*, (*om. primus*) *CX* incipit liber primus sancti ambrosii episcopi de penitentia *L* de paenitentia liber primus *HK* incipit liber sancti ambrosii contra novatianum *P* in nomine sanctae trinitatis incipit tractatus sancti ambrosii de penitentia adversus Novatianum liber primus *V*, (*om. adversus novatianum*) *RS*, (*om. in nom. s. trin. et adv. nov.*) *GN* incipit liber ambrosii archiepiscopi de paenitentia ad laudem christi *M*

I, 1. 1 virtutum] vatum $\Sigma > O$ Si — 9 vitia *om. P*, qui ita incipit: Quando nos Deus terret, non frangere vult, sed punire non (*pro nos*) vult. ait quidam psalmus: dedisti metuentibus te significationem, ut fugiant a facie arcus. arcus enim quando intenditur, quantum retrorsum manus reducitur, tanto ictus vehementior concitatur. sich (*pro sic*) et minae dei tanto gravius veniunt, quanto diutius differuntur. tamen misericordiae est, cum differtur, ut poenitens sanetur, sanatus non dampnetur. apostolum audi: an divitias inquit bonitatis eius et longanimitatem (*pro longanimitatem*) contempnis? ignoras quia benignitas dei ad poenitentiam te adducit? sed ut possimus vitia nostrae infirmitatis emendare vitam (*dein immediate sequitur: ipsam infirmitatem eqs. (9)*) 2 spectat] expectat *A* 3 ne] nec *MS* quidem *om. M* 4 dignus *Ba.c.m 2* 5 quae-sita *Bp.c. (m exp.), ΘA* ecclesia *V* 6 redemptoris *dett. nr. 162. 205. 237* 7 salubris *Ba.c.OVNS* fine *IM* fine se *B (s exp.), DA, Ep.r.* finisset *OmI* finis sit *Om2* sine fine se *Ea.r.T, Np.c.* finis (*om. se*) *VRS* quem] quae *VM* que* *R* quam Θ possent *V*

mentes non refugere, non pavere animi. 2. Etenim qui studet humanae infirmitatis emendare vitia, ipsam infirmitatem suis debet sustinere et quodammodo pensare umeris, non abicere. Nam pastor ille evangelicus lassam ovem vexisse legitur, non abiecisse, et Salomon ait: *Noli iustus esse nimium*. Debet enim iustitiam temperare moderatio; nam quemadmodum se tibi curandum praebeat, quem fastidio habeas, qui contemptui se, non compassioni medico suo putet futurum? 3. Ideo dominus Iesus compassus nobis est, ut ad se vocaret, non ut deterreret. Mitis venit, venit humilis; denique ait: *Venite ad me omnes, qui laboratis, et ego vos reficiam*. Reficit ergo dominus Iesus, non excludit neque abicit, meritoque tales discipulos elegit, qui dominicae voluntatis interpretes plebem dei colligerent, non repudiarent.

Unde liquet eos inter Christi discipulos non esse habendos, qui dura pro mitibus, superba pro humilibus sequenda opinantur, et cum ipsi quaerant domini misericordiam, aliis eam denegant, ut sunt doctores Novatianorum, qui mundos se appellant. 4. Quid his superbius, cum scriptura dicat, quia 'nemo mundus a peccato nec unius diei infans'? Et David clamat: *A delicto meo munda me*. Sanctiores isti quam David,

I, 1. 10 sqq. cf. Luc. 15, 5 Cyprian. ep. 55, 15 (p. 634, 9—20 Hartel)
 12 *Eccle. 7, 17 18 *Matth. 11, 28 25 mundos] cf. Concil. Nicaen.
 can. 8 Euseb. Hist. Eccl. VI 43, 1 (p. 612, 12—18 Schwartz) 27 cf. *Iob.
 14, 4. 5 (Sept.) 28 *Ps. 50, 4

8 paveamini VS paveatis Rp.r. (animi eras.) 10 quoquomodo Bm2 (quo alt. s. l.; in mg. dextro signum, abscisa tamen nota adscripta), ΘAL quomodo Bm1 suspensare Lp.c. pausare Pa.c.m2V 11 lassam ovem vexisse] lassamque invenisse Pa.c.m2 lassa queque vexasse T 12 solomon B salamon PS salemon DX 14 se om. V curandus praebeatur V habes DE debeas CKm1 dedas HKm2a 15 medicum suum V 16 est om. V 17 ut om. P (non deterreret s. l.), Γa mitis venit om. P venit alt.] et A 18 laboratis] add. et onerati estis DOΓam 19 Iesus om. ΓVPa 23 superna Ca.c. 27 infans unius diei P 28 clamet HKm2Aam

de cuius nasci familia Christus incarnationis elegit mysterio,
 cuius posteritas aula caelestis est, uterus virginalis suscipiens 30
 mundi redemptorem? Quid autem durius, quam ut indicant
 paenitentiam, quam non relaxent, cum utique veniam negando
 incentivum auferant paenitentiae? Nemo enim potest bene
 agere paenitentiam, nisi qui speraverit indulgentiam.

2, 5. Sed negant his oportere reddi communionem, qui
 praevaricatione lapsi sint. — Si unum tantum crimen exci-
 perent sacrilegii, cui veniam negarent, dure quidem, sed tamen
 divinis tantum redargui viderentur sententiis, adsertionibus 5
 tamen suis conveniret. Dominus enim crimen nullum exceptit,
 qui peccata donavit omnia. At cum omnia peccata, Stoicorum
 quodam more, paribus putent aestimanda mensuris et aequae
 eum, qui gallum, ut aiunt, gallinacium atque illum, qui patrem
 suffocaverit, perpetuo adserant caelestibus abdicandos mys-
 teriis, quomodo unius criminis obiciunt reos, cum indi- 10
 gnissimum esse non possint etiam ipsi negare, ut paucorum
 poena perveniat ad multos?

6. Sed aiunt se domino deferre reverentiam, cui soli re-
 mittendorum criminum potestatem reservent. — Immo

29 cf. Matth. I, 1 Rom. I, 3 **30** cf. Matth. I, 18—23 Hymn.
 Ambros. IV 14 ('Veni redemptor gentium'): pudoris aula regia

2. 2 praevaricatione = peccato contra deum: cf. infra I 9, 40—42.
 Par. 6, 30 (p. 287, 15—22 Sch.) **3** sacrilegii = gravis contra religionem
 criminis: cf. infra I 4, 19; Exa. II 4, 16 (p. 55, 6—10 Sch.) al. **6** sqq.
 cf. Cic. Mur. 29, 61; Parad. III 24 sq.; Diog. Laert. VII 120 ex Chryssippi
 Eth. IV; Hor. Sat. I 3, 96 sqq.; Cypr. ep. 55, 16 (p. 635, 5 sq. Hartel)

30 utero virginali *PAam* utero virginalis *V* **31** iudicant *P* in-
 dicant (in *eras.*, in *mg.*: al ut indicant) *V* dicant *A*, *Ma.c.RS*

2. 1 sed — **2** sint *om.* *EmI* sunt $\Sigma > BA$, *Op.c.Aam* **3** sacri-
 legii — negarent *om.* *Ta* **5** conveniret *BEL* convenirent *cet.* nullum
bis Ca.c. **6** at] hac *Pa.c.* ac *Pp.c.V* **7** putant *VPCKmI* pu-
 tentur *M* **8** gallum] *add.* aut *a* **9** perpetuum *C* in perpetuum
HKXYPA abdicandos *Bp.c.ACKmIm* abdicandum *cet.* **10** unius
(i s. l.) BC **12** veniat *PFA > M* **13** referrent *P*

15 nulli maiorem iniuriam faciunt quam qui eius volunt mandata rescindere, commissum munus refundere. Nam cum ipse in evangelio suo dixerit dominus Iesus: *Accipite spiritum sanctum, et cui remisistis peccata, remittuntur ei, et quorum detinueritis, detenta erunt*, quis est, qui magis honorat, utrum qui mandatis
 20 obtemperat, an qui resistit? 7. Ecclesia in utroque servat oboedientiam, ut peccatum et alliget et relaxet. Haeresis in altero inmitis, in altero inoboediens vult ligare, quod non resolvat, non vult solvere, quod ligavit. In quo se sua damnat sententia; dominus enim par ius et solvendi esse voluit et
 25 ligandi, qui utrumque pari condicione permisit. Ergo qui solvendi ius non habet, nec ligandi habet. Sicut enim secundum dominicam sententiam, qui ligandi ius habet, et solvendi habet, ita istorum adsertio se ipsa strangulat, ut, quia solvendi sibi ius negant, negare debeant et ligandi. Quomodo igitur
 30 potest alterum licere, non licere alterum? Quibus donatum utrumque est, aut utrumque licere manifestum est, aut utrumque non licere certum est. Ecclesiae autem utrumque licet, haeresi utrumque non licet; ius enim hoc solis permissum sacerdotibus est. Recte igitur ecclesia vindicat, quae veros
 35 sacerdotes habet, haeresis vindicare non potest, quae sacerdotes dei non habet. Non vindicando autem ipsa de se pronuntiat, quod, cum sacerdotes non habeat, ius sibi vindicare

17 sqq. *Ioh. 20, 22 sq.

15 qui eius] ei cuius *A* 17 suo *om. P* 18 et cui] quorum *ΓΔΡαμ* ei] eis *ΓΔΡ* detenueritis *B* retinueritis *ΓΑΛα* 19 retenta *LM* est] *add.* ergo *ΓΔΡαμ*; *cf. praef. not. 105* honoratur *V* 23 sq. suamque dampnat sententiam *A* 26 sicut — 27 sq. solvendi habet *om. Σ* 28 ita] ipsa *P* ipsa] ipsam *Σ > BL, HKm2XYΔ* transgulat *A* 30 alterum licere alterum non licere *Ham* quibusdam datum *Γ* (sed *add. H*) si quibusdam datum *a* 31 aut *pr.*] licere aut *HKm2a* an *V* 31 sq. licere manifestum est aut utrumque *om. ΓRSa* aut *alt.*] an *V* 32 autem *om. DL ΓΔΡαμ* licet] licere *HKm2a* 33 non licere *HKm2a* 34 est sacerdotibus *A* igitur hoc *A* 36 dei] veros *θL* vindicandum *A > GN*

non debeat sacerdotale. Ita in inpudenti contumacia pudentem cernimus confessionem.

8. Specta etiam illud, quoniam, qui spiritum sanctum accipit, solvendi peccati potestatem et ligandi accipit. Sic enim scriptum est: *Accipite spiritum sanctum, quorum remiseritis peccata, remittentur eis, et quorum detinueritis, detenta erunt.* Ergo qui solvere non potest peccatum, non habet spiritum sanctum. Munus enim spiritus sancti est officium sacerdotis, ius autem sancti spiritus in solvendis ligandisque criminibus est. Quomodo igitur munus eius vindicant, de cuius diffidunt iure et potestate? 9. Quid quod insolentiores sunt? Nam cum ad misericordiam promptior quam ad severitatem sit spiritus dei, quod ait se velle, id nolunt, quod nolle, hoc agunt, cum vindicare iudicis sit, remittere misericordis. Tolerabilius igitur, Novatiane, remitteres quam ligares; aliud enim quasi delinquendi partem usurpares, aliud quasi aerumnae compassus ignosceres.

3, 10. Sed aiunt se exceptis gravioribus criminibus relaxare veniam levioribus. — Non hoc quidem auctor vestri erroris Novatianus, qui nemini paenitentiam dandam putavit, ea scilicet contemplatione, ut, quod ipse non posset solvere, non ligaret, ne ligando sperari a se faceret solutionem. In eo igitur patrem vestrum propria damnatis sententia, qui

42 sqq. *Ioh. 20, 22 sq.

38 in om. $\Sigma > T$, PVM 38 sq. putentem ΣM 40 spectat ΓV_a spectate Y 41 accepit (bis) AHVRS m et solvendi ΓV potestatem om. A 43 remittentur BAX remittuntur cet. am eis om. $\Gamma a m$ retinueritis $\Gamma T L M_a$ retenta LM 45 munus enim] ius autem ΓV enim om. RS $a m$ 52 sq. aliud . . aliud 'in dem einen Fall' . . 'in dem anderen Fall'; de toto loco cf. praef. not. 106 53 delinquenti M, (vel delinquendi s. l.) G partem L parte $\Sigma > L$ parce Ga.c.N 260 parcens M a partus K parcus $\Gamma > K$, Gp.c.VRS m

3. 3 erroris] operis dett. nr. 162. 205. 237 4 contemplatione] conditione dett. nr. 15—17 quid V

distinctionem peccatorum facitis, quae solvenda a vobis putetis et quae sine remedio esse arbitremini. Sed deus distinctionem non facit, qui misericordiam suam promisit
 10 omnibus et relaxandi licentiam sacerdotibus suis sine ulla exceptione concessit. Sed qui culpam exaggeraverit, exaggeret etiam paenitentiam; maiora enim crimina maioribus abluuntur fletibus. Ita nec Novatianus probatur, qui veniam interclusit omnibus, nec vos, eius discipuli, imitatores eiusdem
 15 et condemnatores, qui ibi minuitis studia paenitentiae, ubi augeri oportet, quia graviora peccata maioribus sustentanda fulcris docuit Christi misericordia.

11. Quae autem ista perversitas est, ut vobis vindicetis possibilis concessu, deo — ut ipsi dicitis — impossibilia reservetis? Hoc est sibi eligere causas ignoscendi, deo materiem feriendi relinquere. Et ubi est illud: *Sit autem deus verax, omnis autem homo mendax, sicut scriptum est: ut iustificeris in sermonibus tuis et vincas, cum iudicaris?* Ut agnoscamus igitur deum misericordiae magis indulgentem esse quam severitatis
 25 tenacem, ipse ait: *Misericordiam malo quam sacrificium.* Quo-

3. 9 cf. supra I 1, 3 et I 2, 6 21 sqq. *Rom. 3, 4 (Ps. 50, 6)
 25 *Os. 6, 6

7 distictionem CKmIV peccatorum om. M quae] ut quaedam M a om. VP 8 putetis om. P petitis NR quaedam M arbitramini LVNR 9 distictionem Vp.c. 11 exceptatione V exaggeravit Bp.c. TEAOL, Ha.c.P 12 etiam om. A > M 12 sq. abluuntur] aduoluuntur Σ > L obvolvuntur (abvolvuntur, abolentur) dett. 13 probatur] approbat ΘLM, dett. approbatur N 14 eius discipuli om. ΓΔ > M, a m 15 qui] quia VPm, nec Σ minuistis Θ 16 augere Θ 17 pulcris Ba.c. pulchris CP christi om. R 18 nobis BEA 19 concessa Σ > Bm1LΔa, add. a A, Lp.c. concessit La.c. concedi P deo] add. et A 20 materiam L, A > M 21 feriendi] saeviendi ΣΔP autem om. M 22 autem om. A 23, cognoscamus a 24 esse om. P 25 mallo BOa.c.P volo A > G volo magis GRm2 quam] et non M

modo igitur vestrum acceptum potest esse sacrificium deo, qui negatis misericordiam, cum ipse dicat nolle se mortem peccatoris, sed correctionem? **12.** Cuius interpretres apostolus ait, quia *deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, et de peccato damnavit peccatum in carne, ut iustificatio legis* ³⁰ *inpleretur in nobis.* Non 'in similitudinem carnis' ait, quia Christus veritatem suscepit carnis humanae, non similitudinem; neque 'in similitudinem peccati' ait, quia *peccatum non fecit*, sed peccatum pro nobis factus est. Sed venit 'in similitudinem carnis peccati', hoc est: suscepit similitudinem carnis ³⁵ peccatricis. Ideo 'similitudinem', quia scriptum est: *Et homo est et quis agnoscit eum?* 'Homo' erat in carne secundum hominem, qui agnosceretur, virtute supra hominem, qui non agnoscitur. Ita et hic carnem habebat nostram, sed carnis huius vitia non habebat. **13.** Non enim sicut omnes homines ⁴⁰ ex viri erat et feminae permixtione generatus, sed natus de spiritu sancto et virgine immaculatum corpus susceperat, quod

27 sq. cf. Ezech. 33, 11 **28—65** cf. EPs. 37, 5 (p. 139, 22—140, 26 Pe.) **29 sqq.** Rom. 8, 3. 4 **33 sq.** I Petr. 2, 22; II Cor. 5, 21
36 sq. *Hier. 17, 9 (Sept.) **39 sqq.** cf. ELuc. II 56 (p. 72, 12—17 Sch.); Cai. I 3, 10 (p. 345, 13—27 Sch.); Noe 3, 7 b (p. 417, 16—21 Sch.); Apl. I 11, 56. 57 (pp. 337, 12—21; 338, 21—339, 4); EPs. 37, 5 (p. 139, 27 sqq. Sch.); Origen. Comm. in ep. Rom. VI 12 Omnes enim nos — venisse dicitur Filius Dei (PG 14, 1094 C — 1095 A)

26 potest acceptum $\Gamma\Delta\alpha m$ **27** dicat] ait R **28** peccatorum H correctionem $CKmIXAP$ **29** misit filium (*om.* suum) L **31** in *alt. om.* $O\alpha$, *eras.* E similitudine $FVMAP$ carnis] *add.* peccati E , *add.* solum A **32** non tantum A **32 sq.** non similitudinem peccati neque in similitudinem ait $\Delta > M$ **33** similitudine Γ peccati ait — **34 sq.** similitudinem *om.* $\Sigma > L$ quia] qui Δ **34 sq.** similitudine $Kp.c.H$ **37** agnoscet $\Delta > M$, P cognoscet LM homo] hoc non $\Sigma > L$ in *om.* $\Gamma\alpha$ carnem $CKmI$ **38** qui *pr.* — hominem *om.* Σ super Δ **39** agnosceretur $\Gamma\Delta P$ et *om.* $\Delta > MN$ habet $\Delta > M$, P **40** habet $\Delta > M$, PD omnes homines Σ omnis homo est $\Gamma\Delta$ **41** virili $BO\Gamma\Delta$ feminea ΓL **42** et de Δ

non solum nulla vitia maculaverant, sed nec generationis aut conceptionis concretio iniuriosa fuscaverat. Nam omnes
 45 homines sub peccato nascimur, quorum ipse ortus in vitio est, sicut habes lectum dicente David: *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum, et in delictis peperit me mater mea*. Ideo Pauli caro corpus mortis erat, sicut ipse ait: *Quis me liberabit de corpore mortis huius?* Christi autem caro damnavit peccatum,
 50 quod nascendo non sensit, quod moriendo crucifixit, ut in carne nostra esset iustificatio per gratiam, ubi erat ante colluvio per culpam. 14. *Quid ergo dicemus ad haec*, nisi quod dixit apostolus: *Si deus pro nobis, quis contra nos? Qui filio proprio non peperit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit?*
 55 *Quis accusabit adversus electos dei? Deus, qui iustificat; quis est, qui damnet? Christus, qui mortuus est, immo qui et resurrexit, qui est in dextera dei, qui etiam interpellat pro nobis*. Pro quibus ergo Christus interpellat, eos Novatianus accusat. Quos
 60 Christus ad salutem redemit, eos Novatianus damnat ad mortem. Quibus Christus dicit: *Tollite iugum meum super vos et discite a me, quia mitis sum*, Novatianus dicit: *inmitis sum*. Quibus Christus dicit: *Invenietis requiem animis vestris*,

44 sq. omnes homines — 47 mater mea: cf. Aug. Contra 2 ep. Pelag. IV 11, 29 (p. 560, 10—14 *Urba-Zycha*) 44 sq. omnes homines — 52 per culpam: cf. Aug. De pecc. orig. 41, 47 (p. 205, 13—21 *Urba-Zycha*); De nupt. et concup. II 15 (p. 267, 6—18 *Urba-Zycha*: ex Ambr. Com. In Esai.) 46 sq. *Ps. 50, 7 48 sq. Rom. 7, 24 52 Rom. 8, 31 53—58 *Rom. 8, 31—34 61—64 *Matth. 11, 29. 30

46 in om. B 48 corpus om. Σ > L liberauit Ba.c.OPA > M
 49 christi — peccatum om. NmIRS 50 non om. VRS 51 sq. colluvium A 52 adversus haec A 53 sq. proprio filio Y 54 omnibus nobis VGN 55 non post illo Σ > L omnia donavit nobis cum illo A 55 sq. accusavit BOMIPRS 56 adversum Γα
 57 condemnet ΘA condemnet P qui et] et qui A 60 redimit BE
 61 super vos om. Y 62 mitis sum] add. et humilis corde ΔL
 63 quibus Y am om. cet. animis BO animabus cet. am

iugum enim meum suave est et onus meum leve est, his grave onus et durum inponit iugum Novatianus.

65

4, 15. Quam propensus igitur ad misericordiam sit dominus Iesus, licet ista satis instruant, tamen etiam ipse te doceat, qui, cum adversus impressionem persecutionis instruere nos vellet, ait: *Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere, sed potius eum timete, qui potest animam et corpus mittere in gehennam;* et infra: *Omnis ergo, qui confessus me fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram patre meo, qui est in caelis. Qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum coram patre meo, qui est in caelis.*

5

16. Ubi confitetur, pro omnibus confitetur, omnes complectitur, ubi negat, non omnes negat. Sicut enim supra habet 'omnis, qui me confessus fuerit, confitebor et ego eum', hoc est omnem, consequens erat, ut infra quoque sic redderet: 'Omnis autem, qui negaverit me.' Sed ne omnes negare videretur, ita subiecit: 'Qui autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum.' Gratiam promittit omnibus, non omnibus minatur iniuriam. Quod est miserationis, exaggerat, quod ultionis, extenuat. **17.** Atque ita scriptum non solum in eo libro, qui secundum Matthaeum scribitur evangelii domini Iesu, sed etiam in eo lectum, qui secundum Lucan repperitur, ut scias non otiose id posuisse utrumque.

10

15

20

4. 4—6 *Matth. 10, 28 6—9 *Matth. 10, 32 20 cf. Luc. 12, 8. 9

4. 2 instruunt CKmIPmI instruere O 3 quia IPa 7 fuerit me RS et om. VRS 8 qui autem — 9 caelis om. CKPVRs coram — 15 sq. et ego eum om. X 9 meo om. H 10 omnes complectitur] add. omnes Σ > E omnes omnibus complectitur V 11 negat alt.] negant CKmI sicut enim] sed sicut EDMN habes A habetur HKm2 12 omne C omnes M omnis RS 13 redderet V diceret GMa diceret al redderet N 17 quod est] quam eius NRS quod quidem est M exaggerationem (om. quod alt. — 18 scriptum) NRS 18 scriptum Σ, add. est cet. libro om. H 19 evangelium V 20 lectum est HKm2Mam quem . . repperimus IAm qui . . repperimus VP lucan B lucam cet. 21 id] hic VP in RS potuisse Aa.c.KmI

18. Diximus, quid scriptum sit, colligamus sententiam. *Omnis*, inquit, *qui confessus me fuerit*, id est: ex quacumque vita, ex quocumque statu qui confessus me fuerit, habebit
 25 remuneratorem me confessionis suae. Cum dicitur 'omnis', nullus a remuneratione, qui fuerit confessus, excluditur. Non similiter *omnis*, qui negaverit, negabitur; potest enim fieri, ut aliquis victus suppliciiis sermone neget et corde adoret.
 19. Numquid eadem causa est eius, qui sponte neget, et
 30 eius, quem tormenta inclinaverint ad sacrilegium, non voluntas? Quam indignum autem, ut, cum apud homines valeat certaminis gratia, apud deum non valere adseratur! Nam saepe in hoc athletarum saeculari certamine etiam victos, quorum fuerint certamina probata, vulgus hominum cum
 35 victoribus coronare consuevit, maxime quos viderit aut forte dolo aut fraude excussos victoria. Christus ergo athletas suos, quos viderit gravibus paulisper cessisse suppliciiis, sine venia patietur manere? 20. Numquid non habebit rationem laboris, qui etiam, quos proicit, non in aeternum proicit? Dicit
 40 enim David: *Non in aeternum proiciet deus*; et contra hunc audiemus haeresim dicentem: 'proicit in aeternum'? Nec *in finem*, inquit, *misericordiam suam abscidet a generatione in generationem, aut obliviscetur misereri deus*: clamat propheta, et sunt, qui divinae miseracionis quaedam inducant oblivia?

23 *Matth. 10, 32 40 *Ps. 76, 8 41—43 *Ps. 76, 9, 10

22 quid quid (*alt. initio novae paginae*) B quicquid $\Theta A O L$ quod VP
 23 me confessus $\Gamma \Delta P a m$ id est — 24 fuerit *om.* NRS 24 me confessus VDE 25 me remuneratorem ΔP dicitur — 26 excluditur *om.* M
 28 sermone deum m 29 negat Δm 31 autem indignum m ut post gratia (32) $\Gamma \Delta P a m$ 33 saecularium V 34 fuerunt Δ 35 aut *om.* m forte *om.* $\Sigma > L$ aut sorte aut Y aut forte *cet.* 36 excussos *cf. praef. not. 106* excissos CKm1 excisos HKm2a excussos a M excussa VPm1 excusos R exclusos a Y exclusos S, m (victoria exclusos)
 38 remunerationem Δa 39 proiecit (*bis*) MNR 40 e contra VM hanc $\Delta > M$ hunc *om.* M 41 audimus VNRS audivimus M audiamus G heresim CKm1 proiciet VP proiecit Δ 42 fine $\Sigma > L$ 44 inducunt AG indicant MNRmIS

5, 21. Sed aiunt ideo se ista adserere, ne mutabilem deum
facere videantur, si his, quibus fuerit iratus, ignoscat. Quid
ergo? Repudiabimus divina oracula et istorum opiniones
sequemur? Sed non deus alienis adsertionibus, sed suis aesti-
mandus vocibus est. Quod enim promptius edere possumus 5
insigne eius misericordiae, quam quod ipse per prophetam
Osee, quibus tamquam iratus minabatur, continuo tamquam
reconciliatus indulget? Ait enim: *Quid tibi faciam, Ephraem,
aut quid tibi faciam, Iuda?* et infra: *Quomodo te constituam?
velut Adama efficiam te et sicut Seboin.* In ipsa indignatione 10
velut patrio quodam adfectu haeret, quomodo ad poenam
tradat errantem: Etsi Iudaeus meretur, deus tamen adhuc
secum examinat. Sed continuo qui dixerat: 'sicut Adama
faciam te et sicut Seboin', quae duae urbes ex vicinia Sodomorum
parilis excidii traxere consortium, *conversum est*, inquit, 15
*cor meum in eo ipso, conturbata est paenitentia mea, non faciam
secundum iracundiam furoris mei.* **22.** Nonne apparet, quod
ideo nobis peccantibus indignetur dominus Iesus, ut indignationis
suae nos terrore convertat? Indignatio ergo eius non
ultionis exsecutio, sed magis absolutionis operatio est. Sic 20

5. 8 sq. *Os. 6, 4 **9 sq.** *Os. 11, 8 **13 cf. 9 sq.** **14 sq.**
Deut. 29, 23 **15—17** *Os. 11, 8, 9

5. 1 se om. P **2** fuerat VP_a **3** opiniones istorum H_am
4 sequamur Na.c.RS **5** est vocibus m vocibus] testimoniis G quid
VPp.c.HK_m2A_a, non G enim om. D ergo RS possimus P possumus
quam G **6** insigni ORS in fine Γ_a insignis N in sinu X insinuan-
dae Y quam] nam P **6 sq.** per prophetam Osee om. RS **7** qui RS
8 indulgit B, Oa.c. indulsit Op.c. efre[m] B effre[m] ΓPOL_a effraim
cet. ephraem—**9** faciam om. RS **9** aut om. VM faciam tibi M_m Iuda]
add. misericordia vestra etc. m **10** et om. NRS seboin BPOLCH
soboin X, Ya.c.m2 seboim cet. am **11** inheret J poenam] peniten-
tiam L **12** iudaeis Va.c.m2 iudas reus G miretur H_a minatur
Va.c.m2A **13** sexum Ra.c.SN sed et J > V **14** faciem Ba.c.
efficiam O seboin ΓBPOLRS seboim cet. am vicinio Σ, Sp.c. vicino
Sa.c. vitinio M **17** iram X **18** indigentur C **19** terrore] rore C
furore H_a **20** est operatio M_m

enim dixit: *Si conversus ingemueris, tunc salvaberis.* Expectat ergo gemitus nostros, sed temporales, ut remittat perpetuos; expectat lacrimas nostras, ut profundat pietatem suam. Sic in evangelio viduae matris lacrimis compassus
 25 filium eius resuscitavit. Expectat nostram conversionem, ut revertatur et ipse ad gratiam, quae, si nullus nobis lapsus inreperet, in nobis perseveraret. Sed quia peccatis nostris contrahimus offensam, indignatur, ut humiliemur. Humiliamur, ut digni simus magis miseratione quam poena. 23. Doceat te certe Hieremias dicens: *Quia non repellet in aeternum dominus, quoniam, cum humiliaverit, miserebitur secundum multitudinem misericordiae suae. Qui non humiliavit toto corde suo neque reppulit filios hominum.* Hoc certe in threnis Hieremiae legimus et ex his vel ceteris, quae sequuntur, ad-
 35 vertimus, quia ideo humiliat *sub pedes suos omnes victos terrae*, ut iudicium eius declinemus. Sed nec toto corde humiliat peccatorem usque ad terram, quia etiam *de terra suscitatur inopem et de stercore erigit pauperem*; non enim ex toto corde humiliat, qui se veniae reservat.

40 24. Quod si non ex toto corde omnem peccatorem humiliat, quanto magis non ex toto corde humiliat eum, qui

21 *Esai. 30, 15 (*Sept.*) 24 sq. cf. Luc. 7, 12—15 .30—33
 *Thren. 3, 31—33 35 sq. cf. Thren. 3, 34 37 sq. cf. Ps. 112, 7

21 salvus eris (*om. tunc*) *ΓΑΡΟ* am 21 sq. expectat] spectat *BAO*
 22 ergo *om. ΓVPRS* am sed *om. P* 23 spectat *Σ* 24 sicut *LRS*
 matri *V* 25 filiam *Σ* spectat *Σ* conversionem nostram *Ham* 26 re-
 vertamur *CHa* ipsi *Ha* ad] in *RS* quia *ΣMm2N* qua *Mm1* in nobis
Ba.c. lapsus nobis *Ham* 28 contrahimur ad culpam *M* 28 sq. humili-
 amur *om. PRS* humiliemur *M* humiliatur *G* 29 indignissimus *Rm1SX*
 indigni (*om. simus*) *Rm2* 30 repellit *Bm1* (*corr. m3*), *TDOLMm2RS*
 repellat *Mm1* 32 quia *ΓVPRS* a 33 threnis] lamentationibus *Y*
 34 et *om. VPA* 35 ideo non *V* non *P* sub] sed *C* pedibus suis *AP*
 36 sed *om. RS* 37 qui *EPPA > GM* am 39 humiliatus *B* humi-
 liatur *Tp.c.E* humiliabitur *Ta.c.* humiliat corde *M* qui se] quem suae *Y*
 servat *A* 40 sq. humiliat peccatorem *Ham* 41 non — humiliat *om. Γa*

non ex toto corde peccavit! Nam sicut dixit de Iudaeis: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me*, fortasse de aliquibus lapsis dicat: Isti labiis me negarunt, sed corde mecum sunt. Vicit eos poena, non vertit perfidia. 45 Sine causa autem his aliqui veniam negant, quorum fidem eousque confessus persecutor est, ut eam studeret expugnare tormentis. Negarunt semel, sed cottidie confitentur. Negarunt sermone, sed confitentur gemitibus, confitentur heulatus, confitentur fletibus, confitentur liberis, non coactis vocibus. Cesserunt 50 quidem ad tempus diaboli temptationi, sed etiam diabolus postea recessit ab his, quos sibi vindicare non potuit. Cessit eorum fletibus, cessit paenitentiae. Quos invaserat alienos, perdidit suos. 25. Nonne ita istud est, ac si quis captivum victae urbis populum abducat? Captivus ducitur, sed invitus, 55 qui in alienas terras necessitate contendat, intimo tamen non migret adfectu, patriam secum animo vehat, quaerat copiam, quemadmodum revertatur. Quid ergo? Cum huiusmodi revertitur, numquid est aliqui, qui persuadeat non recipiendum, minore scilicet honore, studio propensiore, ne 60 habeat, in quo insultet adversarius? Si armato ignoscis, qui

43 Matth. 15, 8 (Esai. 29, 13)

42 corde *om.* a 43 populus autem *XYRS* 44 fortasse et *I V P M a m* negaverunt *AV A* 45 avertit *PI*, *A > M* autem vertit *M*; *cf. praef. not. 106* 46 aliquis *A* negat *A* 47 confessos *corr. B m 3* consecratus *H a* 48 negauerunt *A* negarunt *alt.]* negauerunt *GM* 48 sq. negarunt sermone sed *om. VRS* 49 heulatus *BTC, Ya. r.* heulationibus *MS* eiulatus *cet.* 49 sq. confitentur fletibus *om. M* 51 temptationibus *A* 53 eorum] ergo *H a* 55 vitae *I* adducat *AV P m I RS* dicitur *GRS* abducitur *a* 57 animo vehat] amoveat *P a ** movebat *V* amoveat *RS* 58 quomodo *V* 58 sq. huiusmodi *m* 59 revertetur *V p. c. A* num non *G* num *I P a m* non *VRS* aliquis *Σ > B m 1, I > C A P m 2 a m* persuadeat eum *H a* 60 non minore *TEA* maiore *L* minorem *P* minore scilicet] minores illic et *VRS* honore *om. P* honore sed *I A P a m* propensioem *P* ne] non *VE* 61 exultet *A* 61 sq. ei qui pugnare non potuit *a*

repugnare potuit, non ignoscis ei, in quo sola pugnabat fides? 26. Ipsius diaboli de huiusmodi lapsis si requiramus sententiam, nonne videtur dicere: ‘Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me? Quomodo enim mecum est, qui non recedit a Christo? Sine causa autem me colere videntur, qui doctrinam Iesu custodiunt: ego autem putabam, quod meam docerent. Plus damnant, dum conperta deserunt. Certe Iesus in his amplius gloriatur, dum recipit revertentes. 70 Exsultant omnes angeli, quia *gaudium maius est in caelo super uno peccatore paenitentiam agente quam in nonaginta novem iustis, qui non indigent paenitentia.* De me in caelo, de me in terris triumphus sumitur. Nihil Christo perit, quando hi, qui ad me cum fletu venerant, cum desiderio ad ecclesiam revertuntur. 75 Et horum exemplo etiam de meis periclitor, qui didicerint nihil hic esse, ubi homines nec praesentibus provocantur praemiis, et plurimum illic, ubi gemitus, lacrimae, ieiunia meis epulis praeferuntur.’

6, 27. Hos ergo, Novatiani, excluditis? Quid est enim aliud excludere nisi spem veniae negare? Sed neque semivivum illum derelictum a latronibus Samaritanus praeteriit et vulnera eius oleo vinoque curavit, prius infundens 5 oleum, quo foveret, super iumentum suum inposuit vulneratum, in quo eius peccata vexit omnia, nec ovem pastor de-

64 sq. Matth. 15, 8 70—72 *Luc. 15, 7

6. 2—6 cf. Luc. 10, 33—34 6 sq. cf. Luc. 15, 4—6

62 pugnare *Γm* ei *om.* *ΓP* 63 si requiramus] scire queramus *XY*
 64 sententias *VM* 65 autem] enim *Y* 66 colere me *H* 68 mea
CHVPRNSa damnant *scil.* me dum *om.* *VRS* 69 certe] *add.*
 dominus *A* vertentes *C* 70 insultant *CHmIX* 71 agente] ha-
 bente *B* in] super *A* supra *M* nonaginta et *OCH* 73 periit *ΓA*
 hii *BPLM* ii *O* 74 venerunt *CHGa* 75 sq. didicerunt *VM*
 76 ubi] qui *BAO* qui ut *TDmIE, La.c.* nec *om.* *CHVGTam*

6. 1 hos] quos *AP* hoc *a* 2 alium *V* denegare *A>S* 4 et]
 sed *ΓMa* 5 foverat *Σ>AL* fovere et *C* foveret et *HPXa* super
Σ>T supra *cel.*

spexit errantem. 28. Vos autem dicitis: ‘*Noli me tangere.*’ Vos dicitis volentes iustificare vos ipsos: ‘Non est proximus noster’, superbiores quam legis peritus ille, qui Christum temptare cupiebat. Ille enim dixit: *Qui est meus proximus?* 10 Ille interrogat, vos negatis, sicut sacerdos ille descendentes et sicut levita praetereuntes, quem curandum suscipere debuistis. Nec recipitis hospitio, pro quo Christus duo numeravit aera, cuius te proximum fieri Christus iubet, ut facilius in eum misericordiam habeas. Ipse enim est proximus, quem non 15 conformis natura coniunxerit, sed misericordia copulaverit. Ab eo te alienum superbia facis extollens te *frustra inflatus mente carnis tuae et non tenens caput.* Si enim caput teneres, adverteres non tibi deserendum eum, *pro quo Christus mortuus est.* Si caput teneres, adverteres corpus omne compaginando 20 potius quam solvendo in incrementum dei per copulam caritatis et redemptionem crescere peccatoris. 29. Cum igitur fructum omnem aufertis paenitentiae, quid aliud dicitis nisi hoc: ‘Nemo de vulneratis nostrum ingrediatur hospitium, nemo sanetur in nostra ecclesia; apud nos non curantur aegroti; 25 sani sumus, medicum non habemus necessarium, quia ipse ait: *Non opus est sanis medicus, sed his, qui male habent?*’

7 Ioh. 20, 17 8 sq. cf. Luc. 10, 29 10 Luc. 10, 29
 11 sq. cf. Luc. 10, 31. 32 Cyp. ep. 55, 19 (p. 637, 21—638, 6 *Hartel*)
 13 cf. Luc. 10, 35. 37 15 sq. cf. Luc. 10, 36. 37 17 sq. *Col. 2,
 18. 19 19 Rom. 14, 15 20 sq. cf. Col. 2, 19 27 *Matth. 9, 12

7 nolite *PG* 8 es *M* 9 superior es *MN* qui om. *Γα*
 10 qui *BO*, *Pa.c.* quis *cet.* 11 descendens *Ba.c.* descendentes *Bp.c.*
 descendens *VCHAa* 12 praeteriens *Vp.c.* *CHAa* praeterientes *RmIm*
 praeterierunt *Rm2S* 13 recipitis *Bp.c.* (*ex recipites*), *ΘLa.c.* recepistis
Lp.c. *AG* recipientes *cet.* duos .. denarios *Γα* 14 cui *A* te] et *VP*
 facilius ... habeas] facias *ΓΔPam* cf. *praef. not. 107* 15 non solum
ΓΔPam 16 sed etiam *ΓΔPam* cf. *praef. not. 106* 17 ab eo]
 a deo *V* adeo *A* facit *ΣG* 19 eum deserendum *Haam* 20 com-
 paginandum *A* 21 solvendum *A* 22 peccatores *ΓS*, *Na.c.* pecca-
 torum *Y* 24 ingrediatur] intret *Y* 26 quia] econtra *A* ipse] *add.*
s. l. qui *A* 27 his qui male habent] male habentibus *MX*

7, 30. Ergo, domine Iesu, ad ecclesiam tuam totus ad-
 veni, quoniam Novatianus excusat. Novatianus dicit 'iuga
 boum emi', qui iugum Christi suave non suscipit et onus grave
 collo inponit suo, quod portare non queat. Novatianus
 5 servos tuos, a quibus invitabatur, tenuit et contumelia
 adfectos occidit, quos iterati baptismatis labe inquinavit.
 Mitte ergo ad exitus viarum et collige bonos et malos et debiles
 et caecos et clodos introduc in ecclesiam tuam. Iube impleatur
 domus tua, introduc omnes ad cenam tuam, quia, quem tu
 10 vocaveris, dignum facies, si sequatur. Ille sane reicitur, qui
 non habuerit vestem nuptialem, hoc est amictum caritatis,
 velamen gratiae. Mitte, inquam, ad universos. 31. Non
 excusat ecclesia tua a cena tua, excuset Novatianus. Non
 dicit familia tua: 'Sana sum, medicum non quaero', sed dicit:
 15 'Sana me, domine, et sanabor, salva me et salvabor.' Denique
 ecclesiae tuae species est in illa, quae accessit retro et tetigit
 fimbriam vestimenti tui, *dicens intra se, quia, si tetigero vesti-*
mentum eius, salva ero. Haec ergo ecclesia confitetur vulnera
 sua, haec curari eupit. 32. Et tu quidem, domine, omnes
 20 cupis sanare, sed non omnes curari volunt. Non vult Nova-
 tianus, qui se putat esse sanum. Tu, domine, aegrum te esse
 dicis et in minimo nostram sentis infirmitatem, dicens: *Et*

7. 2 sq. Luc. 14, 19 3 cf. Matth. 11, 29 5 sq. cf. Matth. 22, 6
 7 sqq. Luc. 14, 21—23 10 sq. cf. Matth. 22, 11—14 15 *Hier. 17, 14
 16 sqq. *Matth. 9, 20. 21 22 sq. *Matth. 25, 36

7. 3 emi] *add.* quinque GM 4 inponit collo H portari NRS
 5 contumeliis V 6 iterati] ingrandi V *in mg.*, P 8 clodos BCON, H
 (clados *corr. m 2?*) claudos *cet.* cf. *Ios.* 3, 17 (*p. 84, 5 Sch.*) in] ad A
 in — 9 introduce *om.* V tu *om.* A 12 mite B 13 excuset BEDOF
 excusat *cet.* am 14 requiro GAPam 15 salva me] saluum me fac
 GR, (salva *m. f.*) S salva — salvabor *s.l. Bm 2* salvabor] salva ero RS
 salvabor] *add.* quoniam laus mea tu es M 17 quia] qui B, Oa.c. teti-
 gero fimbriam vestimenti VLGM 18 eius] tui LM confiteatur Ca.c.
 20 sanare *om.* Γa 22 in — sentis] enim nemo nostrum sentit A > GM
 dicens] suam dominus dicit VNR, tua, dominus dicit S et *om.* GAPam

aeger eram et visitastis me. Novatianus illum minimum visitare nescit, in quo tu desideras visitari. Tu dicis Petro excusanti, ne ei pedes lavares: *Nisi lavero tibi pedes, non habebis mecum* 25 *partem.* Quod ergo isti possunt consortium tecum habere, qui claves regni non suscipiunt, negantes, quod dimittere peccata debeant?

33. Quod quidem recte de se fatentur; non habent enim Petri hereditatem, qui Petri sedem non habent, quam in pia 30 divisione discerpunt. Sed hoc inprobe, quod etiam in ecclesia donari peccata negant posse, cum Petro dictum sit: *Tibi dabo claves regni caelorum, et quaecumque ligaveris super terram, erunt ligata et in caelo, et quaecumque solveris super terram, erunt soluta et in caelis,* cum ipse 'vas electionis' dominicae 35 dicat: *Si cui autem quid donatis, et ego; nam et ego quod donavi, propter vos in persona Christi.* Cur igitur Paulum legunt, si eum tam in pie arbitrantur errasse, ut ius sibi vindicaret domini sui? Sed vindicavit acceptum, non usurpavit indebitum. 40

8, 34. Vult dominus plurimum posse discipulos suos, vult a servulis suis ea fieri in nomine suo, quae faciebat ipse

25 sq. *Ioh. 13, 8 27 sq. cf. infra 32 31 discerpunt] *Novatianus contra Cornelium episcopum Romanum se ordinari fecerat* cf. I 15, 85 cf. Cypr. ep. 55, 24 (p. 642, 3—643, 13 Hartel) 32—35 *Matth. 16, 19 35 vas electionis cf. Act. 9, 15 36 sq. *II Cor. 2, 10 (χαριζεσθε)

8. 1 cf. Ioh. 14, 12

23 me] *add.* etenim nemo nostrum sentit infirmitatem suam. dominus dicit eger eram et visitastis me *M* (cf. supra l. 21 sq.) 24 tu *alt. om. A > GM* 25 sq. *partem mecum APIam* 26 partes *RS* 29 enim *om. VPGEml* 30 sedem] fidem *EDA, Lp.c.MNa* (sedem cf. I 15, 85!) 31 dispergunt Σ hoc *om. AVRS* ecclesia tua *Y* 32 non negant *V* 33 et *om. VPM* super — 34 caelo *om. V* 35 caelo (o i. r. ex is) *B, AG* cum et *am* 36 donastis *ΓΔPL am* 37 legunt] ligant *B, Oa.c.* legant *Op.c.* 38 arbitrabantur *VPDHGMm*

8. 2 servis $\Theta VP, Ca.c.Ha$

positus in terris. Denique ait: *Et maiora his facietis*. Dedit, ut mortuos resuscitarent, et cum ipse Saulo reddere posset
 5 usum videndi, eum tamen ad Ananiam discipulum suum misit, ut eius benedictione Saulo refunderentur oculi, quos amiserat. Petrum quoque secum in mari iussit ambulare, et quia titubavit, repraehendit ilico, eo quod doni gratiam fidei pauxillitate minuisset. Dedit etiam discipulis, ut lux mundi essent per
 10 gratiam, qui erat ipse lux mundi. Et quia descensurus esset e caelo et in caelum ascensurus, Heliam ad caelum levavit, inde eum terris conplacito redditurus tempore. Baptizaturus quoque in spiritu sancto et igni, per Iohannem baptismatis sacramenta praemisit. 35. Omnia denique donavit discipulis
 15 suis, de quibus ait: *In nomine meo daemonia eicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent, et si mortiferum quid biberint, non illis nocebit; supra aegros manus inponent et bene habebunt*. Omnia ergo dedit, sed nulla in his hominis potestas est, ubi divini muneris gratia viget. 36. Cur ergo manus inponitis et
 20 benedictionis opus creditis, si quis forte revaluerit aegrotus? Cur praesumitis aliquos a colluvione diaboli per vos mundari posse? Cur baptizatis, si per hominem peccata dimitti non

3 *Ioh. 14, 12 3 sq. cf. Matth. 10, 8 5 sq. cf. Act. 9, 7—18
 7 sq. cf. Matth. 14, 29—31 9 cf. Matth. 5, 14 10 cf. Ioh. 8, 12
 10 sq. cf. Ioh. 3, 13 11 sq. cf. IV Reg. 2, 11 Matth. 17, 10 sq. 12 sq.
 cf. Matth. 3, 11 15—17 *Marc. 16, 17 sq. 19 sq. cf. Iac. 5, 13—15

3 positus] in nomine patris Δ his] horum Δ (Vulg.) 4 sus-
 citarent $\Gamma\Delta$ Paulo $\Delta > Vp.r.M$ 5 usum] uisum Σ (OLA.c.) P
 lumen Δ 7 quoque] quem Δ et om. Δ 8 illico m dona grām C
 dona gratiarum H α donum gratiae Δ fidei om. G fideique Cp.c. pau-
 xillitatē C pusillitate VGP pusillanimitate Δ 9 renuisset A 10 qui]
 quia VP, Op.c. et om. ΘL 11 eliam BC 12 cum placito VR
 placito a baptizatur BAO baptizat Θ 13 igne m iohannis bap-
 tisma VMR 16 novis et $\Delta > GS$ 17 illis] eis Mm eos a super
 Pa.c. $\Delta > S$ post habebunt inserunt ExcF. II 106 sed adversus —
 126 et semper moveatur Δ 18 homini Δ hominibus VR 20 cre-
 detis BEa.c. T O m 1

licet? In baptismo utique remissio peccatorum omnium est: Quid interest, utrum per paenitentiam an per lavacrum hoc ius sibi datum sacerdotes vindicent? Unum in utroque 25 ministerium est.

37. Sed dicis, quia in lavacro operatur mysteriorum gratia. — Quid in paenitentia? Nonne dei nomen operatur? Quid ergo? Ubi vultis, vindicatis vobis dei gratiam, ubi vultis, repudiatis? Sed hoc insolentis adrogantiae, non sancti 30 timoris est, ut fastidio vobis sint, qui volunt agere paenitentiam. Perpeti videlicet fletum lacrimas non potestis, non ferunt oculi vestri vilia vestimentorum, inluviem sordidatorum, superbo oculo et tumido corde, *delicati mei*, indignanti voce dicentes singuli: ‘Noli me tangere, quia mundus sum.’ 35

38. Dixit quidem dominus ad Magdalenam Mariam: *Noli me tangere*, sed non dixit: ‘quia mundus sum’, qui mundus erat. Tu audes, Novatiane, mundum te dicere, qui, etsi operibus mundus esses, hoc solo verbo fieres immundus? Esaias dicit: *O miser ego et conpunctus corde, quia, cum sim homo et immunda 40 labia habeam, in medio quoque populi immunda labia habentis inhabitem*. Et tu dicis: ‘Mundus sum’, cum mundus non sit, ut scriptum est, ‘nec unius diei infans’? David dicit: *Et a delicto meo munda me*, quem utique misericordem saepe domini iustificavit gratia. Tu mundus, cum tam iniustus sis, ut non 45

34 Bar. 4, 26 36 sq. Ioh. 20, 17 40—42 *Esai. 6, 5 (*Sept.*)
43 cf. Hiob. 14, 4. 5 (*Sept.*) 43 sq. *Ps. 50, 4

25 datum *om.* VGR 26 mysterium MLM 27 dicis *I* in illo VGR ministeriorum *C* 28 nomen dei APS 32 perpetui *V* fletu Σ > L, *PmI* fletum MR fletus L fletuum *Pm2VGN* fletium XSA m lacrimasque M lacrimas] *add.* audire Σ, *add.* videre *G* 33 vilia vestimentorum] vestimentorum maculas Σ 34 indignanti] arroganti *IAPa*
36 dicit *m* mariam magdalenam ADLMam magdalenam mulierem *V*
37 sed] et Σ qui] quia *I VRS* dum *P* 39 imundus *Ba.c.* (*m alt. s.l.*), mundus *A* 40 immundam (*m alt. exp.*) *B* 42 habitem *PHA*
43 et *om.* Σ 44 misericordia (*mia*) *A* misericordis *L* misericordiae *a*
45 tune *G* sis (*s pr. s.l.*) *B*

miserearis et 'festucam in oculo fratris tui' videas, 'trabem autem, quae in oculo tuo est', non consideres? Inmundus enim apud dominum omnis iniquus. Quid autem iniustius, quam ut velis tibi dimitti peccata tua, cum roganti ipse non
 50 putes remittenda? Quid iniustius, quam ut te iustifices, in quo damnas alterum, cum graviora committas? 39. Denique remissionem celebraturus peccatorum nostrorum, dominus Iesus dicenti sibi Iohanni: 'Ego a te debeo baptizari et tu venis ad me' respondit: *Sine modo, sic enim decet nos implere omnem*
 55 *iustitiam*. Et dominus quidem venit ad peccatorem, cum peccatum ipse non haberet, et baptizari voluit, cui mundari necesse non erat. Vos quis ferat, qui putatis non esse vobis opus mundari per paenitentiam, quia mundatos dicitis vos esse per gratiam, quasi iam peccare vobis impossibile sit?

9, 40. Sed dicent: 'Scriptum est: *Si peccaverit homo in hominem, orabunt pro eo ad deum; si autem in dominum peccaverit homo, quis orabit pro eo?*' — Primum, ut supra iam dixi, tunc te ista paterer obicere, si solis praevaricantibus
 5 non relaxares paenitentiam. Tamen quid scrupuli ista adferret quaestio? Non enim scriptum est: 'nullus orabit pro eo', sed 'quis orabit'; hoc est, quis ille sit, qui in tali causa

46 sq. cf. Matth. 7, 3 49 sq. cf. Luc. 11, 4 50 sq. cf. Rom. 2, 1
 53—55 Matth. 3, 14, 15

9. 1—3 *I Reg. 2, 25 3 cf. supra I 2, 5

46 et $\Sigma > D$ ut *cet. m* videns *A* 47 consideras *V a. c. m 2 A M*,
R a. c. S 48 dominum *B A I R* deum *cet. a m* 50 dimittenda *A*
 iustifices] *add.* in eo *Y* 55 quidem *ihs A* 56 cui] cum *GM, Pa. c.*
 57 sq. vobis opus non esse *I A P a m* 58 mundos *A* 58 sq. vos
 esse dicitis *G m* vos dicitis esse *D M R* vos *om. V*

9. 1 dicitis *AM, P i. r. m* dicis *GR* 2 homine Σ ad domi-
 num *I A* in dominum] in domino *I* in deum *LMR* 3 iam *om.*
VGR 4 pateret *H* praevaricatoribus *H M a* praevaricationibus *P m 3 R*
 5 tamen ne *G* aliquid *A* 5 sq. adfert *B m 3 0 A K Y P A* > *GR* afferet
HR afferat *L*

orare possit, quaeritur, non excluditur. 41. Denique habes in psalmo XIII: *Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in loco sancto tuo?* Non enim nullus, sed probatus habitabit, nec hoc dicit, quod nemo requiescat, sed requiescat electus. Ut scias hoc verum esse, non multo post in psalmo XXIII ait: *Quis ascendet in montem domini, aut quis stabit in loco sancto eius?* id est non quicumque de vulgo, nec plebeiae vilitatis aliquis, sed vitae egregiae singularisque meriti. Et ut scias, quia, cum 'quis' dicitur, non intellegitur 'nullus', sed 'aliquis' significatur, cum dixisset: 'Quis ascendet in montem domini?', subiecit: *Innocens manibus et mundo corde, qui non accepit in vano animam suam.* Et alibi: *Quis sapiens et intelleget haec?* Numquid dicit, quia nullus intellegit? Et in evangelio: *Quis fidelis dispensator et prudens, quem constituit dominus super familiam suam, ut det illis in tempore tritici mensuram?* Et ut conpraehendas, quia de eo dixit, qui utique est, non de eo, qui non est, subiunxit: *Beatus ille servus, quem, cum venerit dominus, inveniet sic facientem.* Et illud ita opinor dictum: *Deus, quis similis tibi?* Non utique nullus, quia imago patris filius est. 42. Similiter igitur accipiendum: 'Quis orabit pro eo?' hoc est: Singularis vitae aliquis debet orare pro eo, qui peccavit in dominum. Quo maior culpa, eo maiora sunt quaerenda suffragia. Non enim qui-

9 sq. *Ps. 14, 1 13 sq. 17 sq. Ps. 23, 3 18 sq. Ps. 23, 4 19 sq.
 *Os. 14, 10 21—23 *Luc. 12, 42 24—26 *Luc. 12, 43 26 Ps.
 82, 2 27 cf. II Cor. 4, 4 Col. 1, 15 28 cf. l. 1—3 supra

9 aut—10 tuo om. MR 10 loco] monte VLG, Oa.c. (Vulg.) 11 habitavit BPa.c. hoc om. VMR 12 esse verum Ham verum quod a
 14 loco] monte Y 15 aliqui C 16 ut om. V quia om. M quis
 om. G si dicitur quis a 19 vanum Fa suam om. B 20 intelleget]
 intellegens VMRa.c.S intellegit CXP 20 sq. intellegit] intellegit
 ΓΔ > S, Bm 3LP 22 constituet Fa 25 inveniet] invenerit ΓALMa
 26 similis erit M 27 ullus A similis H 28 oravit BRa.c. aliqui
 Ba.c.m 3Pa.c.Om 1 29 deum GM, P (ex deo) quia quo Ha

cumque de vulgo pro Iudaeorum populo, sed Moyses rogavit, quando vituli caput fidei inmemores adoraverunt. Numquid erravit Moyses? Atqui non erravit, qui, quod rogavit, et meruit et inpetravit. Quid enim talis adfectus non inpetraret, 35 quando se obiecit pro populo dicens: *Et nunc si dimittis illis peccatum, dimitte; sin autem, dele me de libro vitae?* Vides, quia non tamquam deliciosus intercessor et fastidii plenus sibi consulat, ne offensionem contrahat, quod Novatianus metuere se dicit, sed magis omnium memor, sui inmemor, 40 offendere non timebat ipse, ut plebem ab offensionis periculo exueret et liberaret. 43. Merito ergo scriptum est: 'Quis orabit pro eo?' hoc est talis, qualis Moyses, qui se offerat pro peccantibus, talis, qualis Hieremias, cui prophetae cum esset dictum a domino deo nostro: '*Noli orare pro populo isto*', tamen oravit 45 et veniam meruit. Denique intercessione prophetica et obsecratione tanti vatis inflexus dominus dicit ad Hierusalem, quoniam ea quoque paenitentiam pro delictis egerat dicens: *Domine omnipotens, deus Israhel, anima in angustiis et spiritus anxius clamat ad te; audi, domine, et miserere*, et iubet luctus 50 vestimenta deponi et abici gemitus paenitentiae. Sic enim

31 sq. cf. Exod. 32, 1 sqq. 35 sq. *Exod. 32, 31. 32 (Sept.)
 41 sq. cf. supra I 9, 40 44 *Hier. 7, 16 48 sq. Bar. 3, 1

31 de] e TD 33 atqui] utique GRSL atque V aut certe qui CX aut certe quia H at certe quia a erravit alt.] impetravit M qui om. a qui — 34 meruit om. A rogavit] erravit C 34 imperavit B inpetravit] add. qui quod (quid R) rogavit et meruit et impetravit RS quid enim] quicquid rogavit M inpetraret (ex inperaret) Bp.c. impetravit R 35 quando] qui G et si nunc Θ dimittes BL illi Σ 36 vitae] tuo AP 40 timeat CXP, A > M 41 ergo om. Σ est om. CX oravit BRS 42 offert A 43 cui cum propheticum esset AE qui propheta cum esset P profeti B profeti TDOLm2 propheta CX esset — 44 nostro] a domino dictum sit A 45 promeruit a meruit] add. oravit hieremias pro populo Y (vv. 47—49 dicens — miserere hic inserit!) 47 paenitentia A, (ex penitentia) C egerat] erat A 49 exaudi ΘL iube Σ > L 50 abice VGO accipe M

scriptum est in fine libri: *Exue te, Hierusalem, stola luctus et vexationis tuae et indue te decorem eius, quae a deo tibi data est, gloriae in aeternum.* **10, 44.** Tales igitur deprecatores in delictis maximis sunt requirendi; nam si quicumque de populo orent, non exaudiuntur. **45.** Unde nec illa quaestio vestra quicquam poterit adferre ponderis, quam sumitis de epistula Iohannis dicentis: *Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petet, et dabit illi vitam deus, qui non peccat ad mortem. Est peccatum ad mortem: non de illo dico, ut oret.* Non enim ad Moysen et Hieremiam loquebatur, sed ad populum, qui suorum peccatorum alium precatorem deberet adhibere, cui satis est, si pro levioribus delictis deum precetur, graviorum veniam iustorum orationibus reservandam putet. Nam quomodo Iohannes diceret non orandum pro delicto graviore, qui legisset rogasse Moysen et inpetrasse, ubi erat praevaricatio voluntaria, qui sciret etiam Hieremiam rogasse? **46.** Quomodo Iohannes diceret non orandum pro peccato, quod esset ad mortem, qui ipse in Apocalypsi scripsit mandatum angelo ecclesiae Pergami: *Habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balaac mittere scandalum coram filiis Israhel, manducare inmolata et fornicari; ita et tu*

51—53 *Bar. 5, 1 (Sept.)

10. 5 sqq. *I Ioh. 5, 16 13 sq. cf. supra I 9, 42. 43 17—21

*Apoc. 2, 14—16

51 stolam *Va.c.RP* 52 decore Σ data est tibi Δm 53 gloriae *TPMTEa* (Sept.) gloria *cet. m*

10. 1 talis *Ba.c.m3* 2 maxime *VR* de] e ΘL 4 ferre *TPa*
 6 petit *BmI* petat $\Sigma > B$, $I > C$, Δ qui $\Sigma > O$ (cf. *textum Graecum*)
 quia *IAPPO* 7 de] pro *L* 8 oretur *RS* 9 precatorem] peccatorem *XR*
 10 exhibere *FJa* 12 diceret — 15 Iohannes *om. M*
 13 moysen rogasse *am* 14 voluptaria *B* 16 apocalipsin *M Ra.c.S*
 apocalipsis *CX* 17 mandato angeli *VRS* 18 doctrinam *om. A*
 Balaam] Balaim *Aa.c.* balaham *Ap.c.* balam *C* Balaac] balac *APL*
 balal *C* balahe *M* balach $\Theta H X a$ 19 mandare *Va.c.m2* fornicaria *RS*

20 *habes tenentes doctrinam Nicolaitarum. Similiter age paenitentiam; ceterum venio tibi? Vides, quod deus paenitentiam exigit, ut veniam polliceatur? Denique et ibi dicit: Qui habet aurem, audiat, quid spiritus dicat ecclesiis: vincenti dabo illi manducare de manna. 47. Nonne ipse Iohannes cognoverat Stephanum*
 25 *pro persecutoribus suis, qui Christi nomen audire non poterant, deprecatum, cum de ipsis, a quibus lapidabatur, diceret: Domine, ne statuas illis hoc peccatum? Cuius precationis effectum in apostolo Paulo videmus. Paulus enim, qui lapidantium Stephanum vestimenta servabat, non multo postea*
 30 *per gratiam Christi factus apostolus est, qui fuerat persecutor. 11, 48. Ergo quia de Iohannis generali epistula sermo est, ipsius Iohannis in evangelio scripta interrogemus, utrum cum vestra interpretaetione conveniant. Scribit enim dixisse dominum, quia sic dilexit deus hunc mundum, ut filium suum*
 5 *unicum daret, ut omnis, qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam. Si quem ergo lapsum revocare cupias, ut credat, an ut non credat, hortaris? Utique ut credat. Sed qui credit, iuxta domini sententiam habebit vitam aeternam. Quomodo ergo prohiberis orare pro eo, cui aeterna vita*
 10 *debetur, cum divinae sit gratiae fides, sicut apostolus in 'divi-*

22—24 *Apoc. 2, 17 27 Act. 7, 60 28—30 cf. Act. 7, 58; 9, 1 sqq.

11. 4—6 *Ioh. 3, 16 8 cf. l. 5 sq. 10 sq. cf. I Cor. 12, 9

20 nicolaitanorum B 21 caetero C, alioquin Ha tibi cito M
 deus qui Ba.c.mIVPIam exigit B exigit L 22 ut om. ΓΔPam
 pollicetur Δ et om. Δ tibi Γa aurem Σ > O (οὐς!) aures cet. am
 23 illi om. ΓVLam (Vulg.) 24 de om. Γ, V Pp.r. Mam (Vulg.) manna]
 add. absconditum m (Vulg.) non PRmIS 28 affectum CX Paulo
 om. ΓΔPam 28 sq. lapidantium Ba.c. 30 est apostolus ΔAm fuit
 ΔP fuerat ante Γam

11. 1 generabili Ba.c. 5 unigenitum LRSam (Vulg.) in ipso a
 7 ut pr.] aut Σ > AL an ut] aut Σ > AL an ut non credat om. LRS
 9 ergo om. A prohibebis Ham prohibetis L prohibere V 10 debetur]
 promittitur L

sionibus gratiarum' docet, quia alii datur 'in eodem spiritu fides'? Et discipuli domino dicunt: *Adauge nobis fidem*. Qui ergo fidem habet, habet vitam; qui vitam habet, non est utique exclusus a venia: *Omnis*, inquit, *qui credit in eum, non pereat*. Cum 'omnis' dicitur, nullus excluditur, nullus excipitur. Non enim excipit eum, qui lapsus est, si tamen postea bene credat. 49. Plurimos conperimus se armasse post lapsum et pro nomine dei passos. Non possumus his martyrum consortia negare, quibus Iesus dominus non negavit. Audemus igitur dicere non esse his vitam redditam, quibus Christus coronam reddidit? Sicut ergo post lapsum plerisque, si patiantur, corona redditur, ita, si credant, et fides redditur. Quae fides dei donum est, sicut habes scriptum: *Quia a deo vobis donatum est, non solum ut credatis in eum, sed ut etiam pro illo patiamini*. Numquid is, qui dei donum habet, potest non habere indulgentiam?

50. Non una autem, sed duplex gratia est, ut omnis qui credit, et patiatur pro domino Iesu. Habet igitur, qui credit, suam gratiam, habet autem alteram, si fides eius passionibus coronetur. Neque enim priusquam pateretur Petrus, sine gratia fuit, sed ubi passus est, adquisivit alteram. Et plerique, qui non habuerunt gratiam, ut pro Iesu paterentur, habuerunt tamen gratiam, ut in Iesum crederent. 51. Ideo dicitur: *Ut*

12 Luc. 17, 5 14 cf. supra l. 5 sq. 17 cf. Cypr. ep. 55, 16 sq. (p. 635, 18—636, 1 Hartel) 23 sq. *Phil. 1, 29 33 sq. cf. supra l. 5 sq.

11 docet] ait docens *AO* 12 dicant *THam* 13 vitam *pr.*] *add.* aeternam *FMa* utique *om.* *Fa* 14 crediderit *PVM* 15 nullus excluditur *om.* *ΘOPRS* nullus excipitur *om.* *L* 17 se denuo *AOm* armasse (cf. §§ 19. 25. 64)] reformasse *FAOam* renovasse *dett. nr. 76—81* 18 non] num *FVP* 19 dominus iesus *FALam* iesus christus *M* audes *H* 21 reddit *HR* 22 credat *BTDL, Ca.c.* 23 datum *VPa* 24 est *om. C* in eum *om. C* etiam ut *am* 25 is] his *ALXV, PRa.c.* donum dei *FLM* 29 suam] unam *OMR, PLi.r.*

omnis, qui credit in eum, non pereat. 'Omnis', inquit, hoc est
 35 ex quocumque statu, ex quocumque lapsu, si credat, perire
 non timeat. Potest enim fieri, ut aliquem de Hierusalem
 descendentem in Hiericho, hoc est de martyrii certamine
 relapsum in istius vitae cupiditatem saecularemque gratiam,
 vulneratum a latronibus, hoc est persecutoribus, et semivivum
 40 relictum, evangelicus ille Samaritanus inveniatur, qui nostrarum
 custos animarum est, — Samaritanus enim custos dicitur —
 et non praetereat eum, sed curet et sanet. 52. Fortasse deni-
 que ideo non praeterit eum, quia aliquid in eo vitale agnoscit,
 unde is possit resumere. Nonne vobis videtur ille, qui lapsus
 45 est, semivivus esse, si vitale aliquid fides spiret? Nam qui
 penitus deum ex suo corde abicit, ille mortuus est. Qui ergo
 non penitus abicit, sed per impressionem tormentorum ad
 tempus negavit, semivivus est. Aut si mortuus est, cur ei
 dicis agendam paenitentiam, qui iam curari non potest? Si
 50 semivivus est, infunde oleum, non vinum sine oleo, sed et
 quod foveat et remordeat. Tolle eum in iumentum tuum,
 trade stabulario, duo aera ad eius curam impende, esto ei

36 sqq. cf. Luc. 10, 30—37 37 sq. Hiericho figura istius mundi
 cf. ELuc. VII 73 (p. 312, 17 Sch.) 40 sq. nostrarum custos animarum
 cf. I Petr. 2, 25 41 Samaritanus i. q. custos cf. Onomastica Sacra
 sub verbo (*Lagarde* nr. 71, 4 et *passim*)

37 ierico B iherico AOL hierico TEP M hyerico C 38 cupi-
 ditate Σ > OL saeculari Σ > O (saecularique E) saecularem saecula-
 rique A gratia ΣA 39 est a P a m 40 derelictum m nostrorum B,
 Ta.c.A 42 et pr.] ut OA 42 sq. denique om. ΓΔPO a m 44 is
 om. Ta his A ius suum AO, (ius i. r., suum s. l. m 3) P posset Σ > AL
 resumere ('sich erholen' cf. *Rönsch, Semas. Beitr. III, 1889, p. 74 sqq.*)
 Σ > A, Γ vires resumere *dett.* 63. 66. 188 vitam resumere *dett.* 28. 175.
 189, a m salutem resumere A, alii *dett.* 45 fide speret Σ > T, PA
 fide spiret T, Lp.c. qui non A 46 suo] toto A 49 dicis Σ > L
 dicitis cet. a m age P 50 oleum] add. et vinum ΘL a m (cf. ELuc. VII 75
 p. 314, 3 sq. Sch.: oleo fovet . . . remissione peccati) non vinum sine oleo
 om. O sed et] scilicet m sed et vinum OM sed A 51 quod et M m
 52 ei et EDAL

proximus. Proximus autem esse non potes, nisi facias misericordiam; nemo enim potest dici proximus, nisi qui curaverit, non occiderit. Si autem vis dici proximus, dicit tibi Christus: 55
Vade et tu fac similiter.

12, 53. Aliud simile consideremus: *Qui credit in filium, habet vitam aeternam; qui autem non credit filio, non videbit vitam, sed ira dei manet super eum.* Quod manet, utique iam coepit, et ex delicto aliquo coepit, quia ante non credidit. Ubi ergo quis crediderit, ira dei discedit, vita autem accedit. 5
Credere ergo in Christum lucrum vitae est; *qui enim credit in eum, non iudicatur.*

54. Sed referunt hoc loco, quoniam is, qui credit in Christum, custodire debet sermonem eius. Sic enim aiunt scriptum dicente domino: *Ego lux in hunc mundum veni, ut omnis, qui 10 credit in me, in tenebris non maneat; et si quis audierit sermonem meum et custodierit eum, ego non iudico eum.* Ille non iudicat et tu iudicas? Ille dicit: 'ut, qui credit in me, in tenebris non maneat', hoc est 'etsi fuit in tenebris, non permaneat in eis, errorem emendet, culpam corrigat, custodiat mandata mea. 15 Dixi enim: 'Nolo mortem peccatoris, sed conversionem.' Dixi supra, quoniam 'qui in me credit, non iudicatur'. Et

56 Luc. 10, 37

12. 1—3 *Ioh. 3, 36 6 sq. Ioh. 3, 18 10—12 *Ioh. 12, 46. 47
13 sq. cf. supra l. 10 sq. 16 cf. Ezech. 33, 11 17 cf. supra l. 6 sq.
Ioh. 3, 18

12. 2 in filium ΔO 4 coepit *pr. om.* $\Sigma > O$ antea TDA
5 crediderit Σ credit *cet.* 6 christum iesum ΔO lucrum *om.* Δ
vita $La.c.A$ est] *add.* lucrum vite est M 9 debeat $TDH\alpha m$ sermo-
nes ΔP 10 omnes $Ba.c.m3$ 11 et si—14 maneat *om.* Σ 12 custo-
diat C (di *s.l.m2*), $Pm1$ custodiet H custodiunt RS eum *pr.*] illum Δ
eum] *alt.*] illum RS 13 ut *om.* RS credidit $Pm1$ crediderit $VPm3MN$
in tenebris—14 fuit *om.* VM 14 etsi *om.* B si (*om.* et) TE fuerit m
16 dixit $Ba.c.$ dixi—conversionem *om.* D conversionem $\Sigma > D$ correptionem $VPRS$ correctionem Mm , ut convertatur et vivat $Y om. cet. a$
17 condixi C cum dixi $H\alpha$ dixit VOM in me qui credit TDL , (quis) E

hoc custodio; *non enim* veni, *ut iudicem mundum, sed ut sal-*
vetur mundus per me. Libenter ignosco, prompte indulgeo,
 20 *miserencordiam malo quam sacrificium,* quia per sacrificium
 iustus commendatur, per misericordiam peccator redimitur.
Non veni vocare iustos, sed peccatores. In lege sacrificium, in
 evangelio misericordia est, *lex per Moysen data est, per me*
gratia. Quid hoc evidentius? 55. Denique et subter ait:
 25 *Qui spernit me et non accipit verba mea, habet, qui iudicet eum.*
 Num tibi videtur accipere verba Christi, qui se non correxerit?
 Profecto non videtur. Qui ergo corrigit se, accipit verbum
 eius; hoc est enim verbum eius, ut se unusquisque revocet
 a culpa. Aut excludas igitur necesse est hanc eius sententiam
 30 aut, si negare non potes, adquiescas. 56. Oportet eum quoque
 mandata custodire dominica, qui peccare desinat, delictis
 renuntiet. Non ergo de eo debes interpretaetari dictum, qui sem-
 per custodierit; si enim hoc sensisset, addidisset 'semper',
 non addendo autem de eo pronuntiavit, qui, quod audivit,
 35 custodierit. Audivit autem, ut corrigeret errorem. Custodivit
 igitur, quod audivit.

57. Quam vero durum, ut ad poenam vocetur perpetuam,
 qui vel postea custodivit domini mandata, ipse te doceat, qui
 etiam non custodientibus mandata sua veniam non negavit,
 40 sicut habes in psalmi corpore: *Si iustitias meas profanaverint*
et mandata mea non custodierint, visitabo in virga iniquitates
eorum et in flagellis delicta eorum, misericordiam vero meam
non dispergam ab eis. Omnibus igitur promittit misericordiam.

18 sq. Ioh. 3, 17 20 *Os. 6, 6 22 Matth. 9, 13 23 Ioh. 1, 17
 25 Ioh. 12, 48 40—43 *Ps. 88, 32. 33

20 malo] volo XRS 23 est pr. om. RS 24 et om. AP
 26 num] non AVRS videtur] add. non Σ 31 desinit Γ desiit Da
 32 renuntiauit a ergo] enim AP 37 durum sit Ham revocetur V
 38 vel postea] perpetuo PVRS custodit Gam 39 denegavit m
 42 delicta] peccata AM vero] autem FTARSam 43 disper-
 dam Mm

58. Sed ne sine iudicio hanc esse misericordiam putes, est discretio inter eos, qui perpetuam detulerunt oboedientiam 45 mandatis caelestibus, et inter eos, qui aliquando vel errore vel necessitate lapsi sint. Et ne nostro circumscribi argumento putes Christi iudicatum, accipe; etenim ait: *Si sciens servus voluntatem domini non fecit, vapulabit multas, si autem nescivit, vapulabit paucas.* Uterque igitur, si credat, recipitur, quia 50 *castigat omnem filium deus, quem recipit.* Et quem castigat, morti utique non tradit, quia scriptum est: *Castigans castigavit me dominus et morti non tradidit me.*

13, 59. Denique Paulus docens non deserendos eos, qui peccatum ad mortem fecerint, sed potius lacrimarum panibus et potu coercentes flebili, ita tamen, ut ipsa moderata esset tristitia — hoc est enim: ‘*et potum dabis eis in lacrimis in mensura*’, ut ipsa maestitia mensuram habeat, ne forte 5 abundantiore tristitia absorbeatur, qui agit paenitentiam — scribit ad Corinthios: *Quid vultis? In virga veniam ad vos an in caritate spirituque mansuetudinis?* Sed nec virga gravis

47 sq. cf. Pacian. epist. 1, 7 ut iudicaturus Christo nemo praeiudicet
48—50 *Luc. 12, 47. 48 51 *Hebr. 12, 6 52 sq. Ps. 117, 18

13. 4 sq. Ps. 79, 6 7 sq. *I Cor. 4, 21

44 putetis BΘA putes cet. 45 qui — 46 eos om. M detulerint
ΓΔPTOL; cf. praef. not. 107 47 sunt DLM, Pa.c.RSX circum-
scribere VPmIRS circumscribi te ΓM, Pp.c.am; cf. praef. not. 106
48 iudicium AHMam accipere V 49 domini] auld. sui EMm
add. sui et a facit L fecerit M vapulavit BPRS multis Σ > B,
HKYPΔam; multas] cf. δαρήσεται πολλάς si] qui VRS nescit VP
50 vapulavit CP, om. Δ paucis Σ > B, HKYPΔam; paucas] cf.
δαρήσεται ὀλίγας utique VRS quia] qui CPMI ab eo qui VRS
ab eo quia O 51 deus om. Ba.c. 53 tradit H

13. 1 docet V, Pp.c.HMam 3 moderata BA 4 est enim]
enim significat ΓΔPOam et] ut BEDA, om. ATOL eis] nobis Y
5 mensura] mensuram AM mentem L 6 habundantiori VPML
abundantiori A 7 scribit (cf. praef. not. 106)] sicut scripsit ΓAPam
8 et spiritu Γa

est, quoniam legerat: *Tu quidem percuties eum virga, animam*
 10 *autem eius a morte liberabis.* 60. Quid esset in virga venire,
 docet invectio fornicationis, accusatio incesti, repraehensio
 tumoris, quod inflati essent, quos magis lugere oporteret,
 postremo condemnatio rei, ut tolleretur a consortio commu-
 15 *carnis.* Sicut enim dominus in animam sancti Iob potestatem
 non dedit, sed in carnem eius permisit licentiam, ita et hic
 traditur satanae in interitum carnis, ut serpens terram eius
 lingeret, animae non noceret. 61. Moriatur ergo caro nostra
 cupiditatibus, sit captiva, sit subdita, nec legi mentis nostrae
 20 repugnet, sed bonae servituti subiecta moriatur, sicut in
 Paulo, qui castigabat corpus suum, ut servituti redigeret,
 quo probabilior fieret praedicatio, si lex carnis eius cum lege
 mentis congrueret et conveniret. Interit enim caro, cum
 sapientia eius transit in spiritum, ut iam non, quae carnis
 25 sunt, sapiat, sed quae sunt spiritus. Utinam videam infirmari
 carnem meam, ut iam non trahar captivus in lege peccati, ut
 iam non in carne vivam, sed in fide Christi! Et ideo maior in
 infirmitate corporis est gratia quam in salute. Denique et
 Paulum, quem multum dilexit, noluit liberare ab infirmitate
 30 carnis, cui petenti, ut discederet a se infirmitas, respondit:
Sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur. Et

9 sq. *Prov. 23, 14 10 sqq. cf. I Cor. 5, 1—5 15 sq. cf.
 Hiob 2, 6 17 sq. cf. Mich. 7, 17 21 sq. cf. I Cor. 9, 27 23 sqq.
 cf. Rom. 8, 7, 5 25 sq. cf. Rom. 7, 23 26 sq. cf. Gal. 2, 20 31 II
 Cor. 12, 9

9 percutiens B percutias C 12 lucere B lugeret H (om. oportet)
 13 condemnationis (om. rei) B condemnatio erroris ΘALM
 16 carne ΘPM 18 mordeatur Σ > OL 19 ne TE 20 moriatur]
 odornatur Bm ITD adornetur Bm 3EAL moriatur id est adornetur M
 22 fieret om. Ba.c.m2 23 interiit Σ 24 spiritum] christum Σ
 26 ut iam] utinam ITVPMam legem IPam 26 sq. ut iam]
 utinam ITVPMam 28 est om. IΔPam 31 gratiam (om. mea)
 Ba.c.m2

Paulus plus sibi in infirmitatibus placet dicens: *Cum infirmor, tunc potens sum*. Consummatur enim carnis infirmitatibus animae fortitudo.

62. Explanavimus Pauli sententiam. Nunc verba ipsa 35 consideremus, qua ratione dixerit, quod tradiderit eum 'satanæ in interitum carnis'. Quia temptator noster diabolus est; nam debilitates membris singulis inferre et aegritudines toto solet movere corpori. Denique percussit sanctum Iob ulcere malo a pedibus usque ad caput, quia in potestatem 40 acceperat interitum carnis eius dicente deo: *Ecce trado tibi eum, tantummodo animam eius custodi*. Hoc isdem verbis apostolus transtulit dicens, quod tradiderit *huiusmodi* hominem *satanæ in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die domini nostri Iesu Christi*. 63. Magna potestas, magna 45 gratia, quae imperat diabolo, ut se ipse destruat. Se enim destruit, cum hominem, quem temptando supplantare studet, ex infirmo fortiorem efficit, quia, dum carnem debilitat, mentem eius conroborat. Aegritudo enim carnis peccatum repellit, luxuria autem carnis culpam adolet. 64. Inluditur 50 ergo diabolus, ut se ipse morsu suo vulneret et contra se armet, quem debilitandum putavit. Sic et sanctum Iob magis armavit, posteaquam vulneravit. Qui totum corpus diris perfusus

32 sq. II Cor. 12, 10 36 sq. cf. I Cor. 5, 5 39 sq. Hiob 2, 7
41 sq. *Hiob 2, 6 43 sqq. I Cor. 5, 5 52 sqq. cf. Hiob 2, 7—10

32 placens dixit Θ 33 potes *Ba.c.* carnis in a 35 explauimus *Ba.c.m2* 37 interitu $\Sigma > O$ 38 infer *Ba.c.m3* inferret *Oa.c.* infert *Bm3Op.c.ΘLΔm* 39 toti m moveri *B, Oa.c.* admovere *TD* corpore *Bp.c.m3Y* 40 potestate $\Sigma\Delta$, *Pp.c.* 41 domino $\Delta PHXL$ ecce — 42 custodi *om. C* 42 custodi] serva *L* 44 interitu *DA* 47 temptandum *VM* 48 firmatiorem *Ca.c.m2* 50 adolere *ab Ambrosio non raro usurpatur sensu 'wachsen lassen' (quasi factitivum verbi 'adolescere'), e. gr. Paen. II 1, 5 locisque allatis in Thes. l. L. I p. 794, l. 24 sqq.* 51 se *om. Γa* ipso *VHa* morsu] mortis Γa suae $H a$ suo non Y vulnere $H a$ et *om. ΓTa* 52 sic] sed $\Gamma M a$ 53 perfusum $\Gamma P m I M a$ percussum *Ri.r.* perfossum $V P m 3$

ulceribus diaboli quidem morsum pertulit, sed venena non
 55 sensit. Et ideo bene ei dictum est: *Adduces draconem in hamo,*
ludes eum sicut avem, ligabis eum sicut passerem puer, inpones
super eum manum. 65. Vides, quemadmodum a Paulo in-
 ludatur, ut in cavernam eius sicut puer ille propheticus manum
 mittat et nihil serpens noceat ei, de latebris eruat eum, de
 60 veneno eius faciat spiritale antidotum, ut, quod venenum
 est, medicamentum fiat. Venenum est ad interitum carnis,
 medicamentum fit ad salutem spiritus; quod enim nocet
 corpori, iuvat spiritum. 66. Manducet ergo terram meam
 serpens, dentem carni infigat, conterat corpus. Dicat domi-
 65 nus et de me: *Trado tibi eum, tantummodo animam eius*
custodi. Quanta vis Christi, ut custodia hominis imperetur
 etiam ipsi diabolo, qui vult semper nocere. Dominum ergo
 Iesum nobis propitiemus. Imperante Christo et diabolus ipse
 fit praedae suae custos, vel invitus mandatis obsecundat
 70 caelestibus, et quamvis inmitis, tamen mansuetis obsequitur
 imperiis. 67. Sed quid ego commendo obsequium eius? Sit
 ille semper malus, ut sit bonus deus semper, qui malitiam
 eius nobis in gratiam convertit. Vult nocere ille, sed non
 potest, si Christus obsistat. Carnem ulcerat, sed custodit
 75 animam. Terram devorat, sed reservat spiritum. Denique
 scriptum est: *Tunc lupi et agni simul pascentur, leo et bos*

55—57 *Hiob 40, 20. 24. 27 (Sept. 40, 25. 29. 32 Rahlfs) 58 sq.
 cf. Esai. 11, 8 65 sq. *Hiob 2, 6 76—78 *Esai. 11, 6. 7. 9

55 bene om. $\Sigma > O$ amo AVN, PEa.c. 56 inludes Mp.c.VLm
 eos sicut aves Γ puero IV inponens RSm imponet a 60 spiri-
 tuale DY 61 est alt.] eius L om. Γa 62 fit om. VPM1 fiat
 Pm3AM sit Γa 63 ergo] autem Y terram] carnem V 64 dente
 carnis (om. infigat) $\Sigma > O$ 66 custodi] serva M ut custodia] ad
 custodiam VPM2 ut custodiam MR imperetur] ut imperet V imperet M
 ut imperetur Pm3 (ex ut iuberetur) 67 ipsi om. VRS semper vult
 Ham 69 fit] sit a vel del. B mandatis] tamen mansuetus M
 70 inmitis] invitus $\Gamma AP a$ mansuetus M 73 in om. V vertit PVRS
 ille om. Ba.c.m2 Pa.c.m3

paleas manducabunt, serpens vero terram ut panem. Et non nocebunt neque vastabunt in monte sancto meo, dicit dominus. Damnati enim serpentis haec est sententia: 'Erit tibi terra cibus'. Quae terra? Ea utique, de qua dictum est: Terra es 80 et in terram ibis.

14, 68. Hanc terram serpens manducat, si propitius nobis est dominus Iesus, ut patiat^{ur} anima carnis debilitate, non accendatur vapore corporis et calore membrorum. *Bonum est nubere magis quam uri.* Est enim flamma, quae interna urit. Unde hunc ignem non alligemus in sinu mentis 5 et recessu pectoris, ne interioris nostri uramus exuvias et forense hoc nostrae animae vestimentum velamenque carnale edax libidinis flamma consumat, sed transeamus per ignem. Et si quis incidit amoris incendium, transiliat et transeat, non alliget adulterinam cupiditatem vinculis cogitationum, 10 nullos sibi nodos adsiduae nexu meditationis adstringat, non intendat saepius in formam mulieris meretricis. Nec adolescentula ad vultum iuvenis oculos levet. Et si fortuito aspexit et capta est, quanto magis capi^{etur}, si curiosa aspexerit. **69.** Vel consuetudo nos doceat: ideo velamine obnubit caput 15 suum mulier, ut etiam in publico tuta verecundia sit, non

79 sq. cf. Gen. 3, 14 80 sq. *Gen. 3, 19

14. 4 *I Cor. 7, 9 5—8 cf. Prov. 6, 27 8 cf. Esai. 43, 2

77 paleam $\Gamma a m$ paleas simul M simul (*om.* paleas) VRS vero] autem $\Gamma A P a m$ ut panem *om.* $V P m 1$ (*add.* $P m 3$) panem comedet $M m 2 L$ 79 damnati *eqs.*] hinc Augustinus aliter sentit *nota in mg. C* 80 quam terram $B m 1$ (*add.* dicit $m 3$), $DE O M X$, (*add.* *in mg.* \dagger cibum terram meam) $V e a m B \Theta P X$ meam VRS dictum] scriptum ΘL

14. 2 est nobis $\Gamma A P a m$ compatiatur CP cumpatiatur VR non compatiatur $Y H a m$ debilitatem $\Theta O L R$ debilitati $\Gamma A > R$, $a m$ 3 corporis] carnis m 4 magis *om.* VRS 5 interna] in terra $\Sigma > T L$ interna sunt M 6 nec C , $M a . c . a$ interioris (*ris* $m 2$) B 9 quis] quod Σ inciderit quis H indicit M transeat *om.* Γa 11 nullum . . nodum A 12 attendat A in *om.* A 13 clevet $P VRS$ 14 capi^{itur} $\Sigma R S$ curiose V aspexit $V m$ 16 tota $P A$

facile vultus eius in adulescentis oculos occurrat, nuptiali tecta velamine sit, ne vel fortuitis occuribus pateat ad vulnus vel alienum vel suum — sed utrumque suum vulnus est. Quod
 20 si tegmine caput velat, ne temere aut videatur aut videat — dum enim caput velatur, vultus absconditur —, quanto magis velare se debet pudoris tegmine, ut etiam in publico habeat suum ipsa secretum. 70. Verum esto, inciderit oculus, sed non intendat adfectus. Non enim vidisse crimen est,
 25 sed cavendum, ne origo criminis sit. Vidit carnalis oculus, sed premat cordis oculos mentis verecundia. Habemus moralem et indulgentem dominum. Dixit quidem propheta: *Nolo intendas in formam mulieris fornicariae*. Sed tamen dominus dixit: *Si quis viderit mulierem ad concupiscendum eam,*
 30 *iam adulteravit eam in corde suo*. Non dixit: ‘Si quis viderit, adulteravit’, sed: ‘Si quis ad concupiscendum viderit.’ Non aspectum obligavit, sed adfectum quaesivit. Bonus tamen pudor, qui ipsos corporis oculos sic premere consuevit, ut saepe non videamus etiam, quod videmus. Etenim specie
 35 aspicere consuevit, quidquid occurrerit, sed si non misceatur animi intentio, hic quoque secundum carnis officium noster aspectus vanescit. 71. Ita plus videmus animo quam corpore.

28 cf. Prov. 5, 2 (3 Sept.) et Eccli. 25, 28 (21 Sept.) 29 sq. *Matth. 5, 28

17 in om. m oculis Ba.c.m3 OLVm 18 velamine tecta Ham
 19 vel pr. om. EDAL, (ut exp.) B vel alt. — suum alt. om. ORS
 sed — est om. Σ > O 22 debeat CXPV publicum Σ > D 23 esto]
 etsi VP, om. E oculum Ba.c.m2 V, Pa.c. 24 sed om. V 25 sit
 criminis m videt ΓDAMm1am 26 cordis] corporis Pa.c.m2 ΓOVRS
 oculus BA, Lp.c.RS occultis Va.c.m2 mentis] add. maneat ΓPOVRSa, m
 (maneat mentis), add. manens Y, add. ut maneat M verecundiam BA,
 Pa.c. habeamus C 27 moralem] inmortalem Γa dñm BTEO quidem
 om. m quidam V 28 forma VP 29 si quis] qui Ham et quis C
 concupiscendam C, Ha.c. 30 adulteravit] mechatus est M si quis]
 qui Y 32 obligavit om. ΓPVRSa 34 etiam om. Pa.c.m2V specie
 om. PV, sepe s. l. RmI 35 consuevit] videmur ΓAPOam si om.
 PMX, Ra.c. 37 evanescit TEALX

Etsi viderit caro ignem, non alligemus ignem in sinu, hoc est in secreto mentis animique arcano. Non implicemus ignem hunc ossibus, non ipsi nobis nodos iniciamus, non misceamus sermonem aliquem cum huiusmodi, unde exaestuet ignis adulterinus. Sermo iuenculae nodus adulescentium est, verba adulescentis vincula sunt amoris. 72. Vidit hunc ignem Ioseph, quando eum adulterii cupida mulier adlocuta est, voluit eum capere sermone, emisit laqueos labiorum suorum, sed pudicum virum ligare non potuit. Solvit enim vincula mulieris vox pudoris, sermo gravitatis, habena cautelae, fidei custodia, castimoniae disciplina. Capere igitur eum retibus suis inpudica non potuit, misit manum et adpraehendit vestem eius, ut nodum stringeret. Verba petulantis mulieris cupiditatum retia sunt, manus eius amoris nodus est. Sed nec retibus capi potuit mens pudica nec nodo; excussa veste solutus est nodus, et ideo quia non alligavit ignem in sinu mentis suae, non combussit corpus suum.

73. Vides ergo, quia animus noster culpae auctor est? Itaque innocens caro, sed plerumque peccati ministra. Ergo non te vincat formae concupiscentia. Multa retia tenduntur a diabolo, multi laquei. Oculus meretricis laqueus amatoris est, ipsi nobis oculi nostri retia sunt et ideo scriptum est: *Neque capiaris oculis tuis*. Ipsi nobis ergo tendimus retia, quibus involvimur et implicamur. Ipsi nobis vincula nectimus,

38 cf. supra l. 5 39 sq. cf. Verg. Aen. I 660 atque ossibus implicet ignem 43 sqq. cf. Gen. 39, 7—13 50 sq. cf. Prov. 7, 21 53 sq. cf. supra l. 38 58 cf. EPs. 118, 8, 36 (p. 171, 12 Pe.) 60 *Prov. 6, 25 (Sept.)

38 perviderit Δ ignem alt. om. Γ 39 inplecimus Ba.c.m 3
 42 nodus — 43 adulescentis om. $\Sigma > O$ adulescentium] adulescentuli Y
 45 misit $\Gamma \Delta P a m$ 46 sq. enim vincula] eum a vinculo XY 48 eum om. VRS, cum a 50 nudum BA, Pa.c.Cp.c.m 1 n̄dū Ca.c.m 1
 nodo $\Delta \Gamma > C$, Pp.c. 51 nudus Pa.c. 52 nec alt. om. Ba.c.m 2
 vestis $\Gamma \Delta P O a m$ 55 ergo om. Δ est auctor m 57 forma concupiscentiae $\Sigma > O$, $\Delta > M$ 58 amoris BAOL, Da.c. 59 nobis] enim PV

sicut legimus, quia *vinculis peccatorum suorum unusquisque constringitur*. 74. Et ideo transeamus ignem adulescentiae ardoremque iuvenalis aetatis. Transeamus aquam, non
 65 remaneamus in aqua, flumina ne nos profunda concludant. Transeamus, ut et nos dicamus: *Torrentem pertransivit anima nostra*; qui enim transit, salvus est. Denique dominus sic ait: *Si transeas per aquam, tecum sum, flumina te non concludunt*; et propheta dicit: *Vidi inpium superexaltatum ultra cedros*
 70 *Libani, et transivi et ecce non erat*. Transi saecularia, et omnem gloriam cecidisse aspicias inpiorum. Moyses quoque transiens saecularia flumina vidit visum magnum et ait: *Transiens videbo hoc visum*; si enim fuisset in corporis vitiis et saeculi istius lubricis voluptatibus, tanta non vidisset mysteria.
 75 75. Transeamus ergo et nos ignem hunc libidinis, quem metuens Paulus, sed nobis timens, qui castigando corpus suum fecerat, ut iam non timeret sibi, dicit nobis: *Fugite fornicationem*. Fugiamus ergo tamquam sequentem, quae non post nos, sed in nobis sequitur nosmet ipsos. Ergo videamus
 80 diligenter, ne, dum illam fugimus, nobiscum eam portemus. Volumus enim plerumque fugere, sed si non penitus eam de nostro excutiamus animo, tollimus eam magis quam relinqui-

62 sq. *Prov. 5, 22 66 sq. Ps. 123, 5 68 *Esai. 43, 2 (Sept.)
 69 sq. *Ps. 36, 35, 36 72 sq. *Exod. 3, 3 (Sept.) 76 cf. I Cor. 9, 27
 77 I Cor. 6, 18

64 ardoremque (d ex o m2) B iuvenilis ALHΛam 65 aquae
 ΘL flumine Θ fluminis A ne ante flumina ΓΔPOam 66 transeamus magis ΓΔPOam et om. A pertransiit M pertransit VRSO, Pp.c.
 68 tecum sum om. Ca concludent ΓΔPOam 70 et alt. om. CPΔ
 70 sq. omnem gloriam om. ΓΔPam 71 aspicias] add. altitudines
 ΓVMam, altitudinem PRS 72 visum] signum V 73 saeculi
 i. e. Aegypti 75 et nos ergo A et nos om. Y 75 sq. metuens
 Ba.c.m3 timens ΓΔPa 76 Paulus — timens om. R qui] quia PVRS
 77 ut iam] vitia A iam] etiam VO 81 si om. ΓPVRSa non] nos
 ΘAMLa.r. paenitus BC 82 nostro] add. non ΘAM excutimus
 ΓΔPELam tollimus] add. enim VRS

mus. Transiliamus ergo eam, ne nobis dicatur: 'Ambulate in igne flammae vestrae, quem accendistis vobis'. Quoniam sicut ille, qui *alligat ignem in sinu, vestimenta conburit*, sic, 85 qui ambulat super ignem, pedes conburat necesse est, quoniam scriptum est: *Ambulabit quis super carbones ignis, pedes autem non comburet?* 76. Gravis ignis est, et ideo non demus illi alimenta luxuriae. Pascitur libido conviviis, nutritur deliciis, vino accenditur, ebrietate flammatur. Graviora his sunt 90 fomenta verborum, quae vino quodam Sodomitanae vitis mentem inebriant. Caveamus tamen et huius abundantiam vini, ubi caro inebriatur, mens titubat, animus vacillat, cor fluctuat. Et ideo ad utrumque utile praeceptum est, quo monetur Timotheus: *Vino modico utere propter frequentes 95 tuas infirmitates*. Cum calet corpus, tradit vaporem, cum alget morbi frigore caro, refrigeratur anima tua. Cum dolet corpus tuum, tristis est mens tua, sed tristitia tua in gaudium veniet. 77. Noli ergo timere, si manducetur caro tua: anima tua non devoratur. Ideo David non timere se dicit, quia 100 carnem eius, non animam inimici edebant, sicut legimus: *Dum adpropinquant super me nocentes, ut edant carnes meas, qui tribulant me inimici mei, ipsi infirmati sunt et ceciderunt*. Ruinam igitur solam facit sibi serpens. Ideo serpenti traditur, qui a serpente elisus est, ut, quem deiecit, hunc erigat et fiat 105

83 sq. cf. Esai. 50, 11 85 cf. supra l. 5 87 sq. *Prov. 6, 28
(Sept.) 91 cf. Gen. 19, 32 sqq. 95 sq. *I·Tim. 5, 23 98 cf.
Ioh. 16, 20 99 sq. cf. supra 13, 62 sqq. 102 sq. *Ps. 26, 2

83 eam ergo Θ 84 ignem Ba.c.ΘAOP, Ra.c. quam ΓAL
vobis om. ΓPVRSa 85 comburet Γa 87 ambulavit BΘO, La.c.
PVRs ignis carbones Σ>D 88 comburetur V· 89 nutritur et A
90 inflammatur Mm 92 habundantiam ΓALP 93 ubi enim
ΓΔPOam 94 et om. Γa 95 monet Cp.c. (ex monetur) timotheus
his verbis Ha 96 tradit ('leitet weiter')] trahit ΔPm 97 frigere C
refrigerat ΓPa refrigeret V animam tuam HXa 100 devoretur Σ
102 appropiant LX 104 fecit V Pp.c. A 105 quia serpens M

ruina serpentis hominis resurrectio. Satanam autem corporalis huius contritionis et carnalis auctorem debilitatis scriptura ostendit Paulo dicente: *Datus est mihi stimulus carnis meae angelus satanae, ut me colaphizet, ut non extollar.* Sic
 110 ergo curare Paulus didicit, quemadmodum ipse sanatus est.

15, 78. Bonus itaque doctor, dum promittit alterum de duobus, utrumque donavit. Venit *in virga*, quia a communione sacra convictum removit — et bene dicitur tradi satanae, qui separatur a Christi corpore —, venit etiam *in*
 5 *caritate spirituque mansuetudinis*, vel quia sic tradidit, ut spiritum eius salvum faceret, vel quia eum, quem ante sequestraverat, postea sacramentis reddidit. **79.** Nam et sequestrari oportet graviter lapsum, ne *modicum fermentum totam massam* conrumpat, et expurgandum est vetus fermentum, vel in
 10 singulis vetus homo, hoc est exterior homo cum actibus suis, vel in populo inveteratus peccatis vitiisque concretus. Et bene dixit expurgandum, non prociendum; quod enim expurgatur, non totum iudicatur inutile — ideo enim purgatur, ut utile ab inutili separetur —, quod autem proicitur, nihil in
 15 se utile habere creditur. **80.** Iam tunc igitur apostolus reddendum sacramentis iudicavit caelestibus, si purgari se ipse vellet. Et bene ait *expurgate*; velut operibus enim quibusdam

109 sq. *II Cor. 12, 7

15. 1 sqq. cf. supra 13, 59 I Cor. 4, 21 8 cf. II Cor. 2,
 6—10 I Cor. 5, 6 Gal. 5, 9 9 cf. I Cor. 5, 7 10 cf. Col. 3, 9
 17 I Cor. 5, 7

106 sathan OmIM satan Vp.r. (an eras.), RS sathanam L sathanam m 109 ut pr.] qui Dm colaphiet Ba.c.m3 110 ergo om. A enim Γa

15. 2 venit om. VRa.c. quia] qui E, Lp.r. quae V quem R 5 sic om. PVRs 9 expurgandus VRSO fermentum — 10 homo pr. om. VRSO 11 peccatis vitiisque concretus om. VRSO et om. Γa 13 ideo] deo Γ 14 inutile BPa.c.Θ, Oa.c.m2 14 sq. in se om. ΓAa 15 sq. addendum Γa 17 velit Θ enim om. POA eū post quibusdam (2 litt. eras.) V, P

totius populi purgatur, et plebis lacrimis abluitur, qui orationibus et fletibus plebis redimitur a peccato et in homine mundatur interiore. Donavit enim Christus ecclesiae suae, ut 20 unum per omnes redimeret, quae domini Iesu meruit adventu, ut per unum omnes redimerentur.

81. Hic sensus Pauli est, quem verba obscuriorem faciunt. Consideremus ipsum apostoli sermonem: *Expurgate, inquit, vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi,* 25 sive quod tota ecclesia suscipit onus peccatoris, cui conpatendum et fletu et oratione et dolore est, et quasi fermento eius se totam conspergat, ut per universos ea, quae superflua sunt in aliquo paenitentiam agente, virilis misericordiae et compassionis velut conlativa quadam admixtione purgentur, 30 sive, ut illa mulier evangelica docet, quae typum praetendit ecclesiae, eo quod fermentum abscondat in farina sua, donec fermentetur totum, ut mundum omne sumatur. 82. Docuit me dominus in evangelio, quod sit fermentum, dicens: *Non intellegitis, quia non de pane dixi: 'Adtendite a fermento* 35 *pharisaeorum et sadducaeorum'? Tunc, inquit, intellexerunt, quia non dixit a panibus, sed a doctrina pharisaeorum et sadducaeorum adtendere sibi.* Hoc ergo fermentum, hoc est doctrinam pharisaeorum et disputationem sadducaeorum abscondit ecclesia in farina sua, cum litteram legis duriores spiritali interpretatione mollivit, et velut mola quadam suae disputationis 40

22 cf. Rom. 5, 18 sq. 24 sq. I Cor. 5, 7 31—33 cf. Luc. 13, 21
34—36 *Matth. 16, 11 36—38 cf. Matth. 16, 12 38 sqq. fortasse
ex Origene

21 adventum Σ > Bp.c. L Γ P α m 26 suscipiat Γ Δ P α m 28 totum
conspergat V, Ra.c.m2 (conspergat) 29 sunt] add. mali M patientiam
B θ A, La.c. agentem V, Ra.r. viritim s. virilis D m I viritim Erasmus
30 et] ut C aut H α m 34 quid T O Γ P Δ > M α m 37 a pr.] de Δ
doctrinis Δ et — 39 pharisaeorum om. O 38 attenderent Γ Δ P O α m
ab hoc ergo fermento Δ P a doctrina V P M doctrina R S C 39 dis-
putatione C Δ P 41 molam θ O mala V P a.c. quandam B L a.c. θ O

infregit, proferens velut de folliculis litterarum misteriorum interna secreta et resurrectionis fidem adstruens, qua dei misericordia praedicatur, qua reparari vita creditur mortuorum. 83. Non absurda autem videtur ad hunc locum adsumptio conparationis huius, siquidem regnum caelorum est peccatoris redemptio. Et ideo farina ecclesiae conspergamur omnes boni et mali, ut simus omnes nova conspersio. Ne quis autem vereretur, ne fermenti vitiosioris admixtio massam decoloraret, ideo dixit: *ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi*. Hoc est: tales conspersio vos reddet, qualis erat innocentiae vestrae pura sinceritas. Ita si misereamur, non fuscatur peccato alieno, sed redemptionem eius adquirimus nostrae gratiae, ut, qualis erat puritas, perseveret. Et ideo addidit: *Etenim pascha nostrum immolatus est Christus*. Hoc est: passio domini omnibus profuit et peccatoribus donavit redemptionem, quos flagitii paenituit admissi.

84. *Itaque epulemur* bonum cibum paenitentiam gerentes, laeti redemptione; nullus enim cibus est benivolentia et pietate dulcior. Epulis nostris atque laetitiae nulla de peccatore servato invidia admisceatur, ne se ipse a domo patris quem-

50 sq. I Cor. 5, 7 55 I Cor. 5, 7 58 cf. I Cor. 5, 8 61 sq. cf. Luc. 15, 25—32 ELuc. VII 236 (p. 387, 16—18 Sch.)

42 velud *H* ut *VRS* 43 qua] quia *EPVM*, *Ra.r.* 44 misericordiam *C* qua] quia *BΘAP* reparata *L* 47 peccatorum *PM* remissio *P* conspargamur *VPa.c.M* conspergamus *D* 48 boni — omnes *om. RS* in nova conspersione *Ha* conspersio *Vp.c.m2 Pa.c.Mm1Om1* conspaersio *Pp.c.Om2* conspaersione *C* ne *om. Fa* (cf. conspersione) 49 autem non *a* 50 conspersio *BOV*, *Pa.c.Ma.c.m2X* conspaersio *Pp.c.* conspersio *cet. a m* 51 talis *Ba.c.m3A*, *LPa.c.P* conspaersio *Cp.c.* (ex conspaersio), *O* conspaersio *P* reddat *ΘAHa*, *Vm2Rp.c.* reddit *O* 52 ita *exp. B* ista *TD* mereamur *Θ* misereamur *A* 53 redemptione *A* 54 nostri gratiam *A* nostrae gratiam *P* ut *om. Σ > O*, (add. *Bm3*) 55 phasca *B* 56 profuit et peccatoribus *Bm2s.l.* 57 amissi *V* commisi *L* 59 redemptionem *ΘVRS* benivolentiae *PM* pietatis *Vp.c.* (ex pietates), *M*, *Ra.r.* (s. *eras.*) 61 servatore (s. l. seuo) *R*

admodum expositus in evangelio invidus ille frater excludat, qui fratrem receptum doluit, quem in perpetuum gaudebat exclusum. **85.** Cuius vos similes esse, Novatiani, non potestis negare, qui ideo, ut dicitis, in ecclesiam non convenitis, quia 65 per paenitentiam tributa spes fuerat his, qui lapsi sunt, revertendi. Sed hoc praetentum est specie. Ceterum episcopatus amissi dolore succensus Novatianus schisma composuit. **86.** Sed non intellegitis, quia de vobis quoque prophetavit apostolus et vobis dicit: *Et vos inflati estis et non magis luctum* 70 *habuistis, ut tollatur de medio vestrum, qui hoc opus fecit?* Utique tunc penitus tollitur, cum aboletur peccatum eius; non enim excludendum ab ecclesia dicit apostolus, qui suadet esse purgandum.

16, 87. Cum igitur apostolus peccatum remiserit, qua vos auctoritate dimittendum negatis? Quis reverentior Christi, Novatianus an Paulus? Sed noverat Paulus dominum misericordem, noverat dominum Iesum severitate magis discipulorum offensum quam misericordia. **88.** Denique 5 Iacobum et Iohannem dicentes, quod ignem de caelo peterent, qui consumeret eos, qui dominum recipere nolebant, confutavit Iesus dicens: *Nescitis, cuius spiritus estis; filius enim hominis non venit animas hominum perdere, sed salvas facere.* Et illis quidem dixit: 'Nescitis, cuius spiritus estis', quia ipsius 10 erant spiritus. Vobis autem dicit: 'Non estis spiritus mei, qui meam clementiam non tenetis, qui meam refutatis miseri-

67 sq. cf. supra I 7, 33 70 sq. I Cor. 5, 2

16. 6 sqq. Luc. 9, 52—56 9 sq. *Luc. 9, 55 sq.

63 fratre recepto *A* in *om.* *V* gaudebant *C* 64 nos *M* similes non *Rm* *Is.l.* 65 negare] scribere *MR* ecclesia *VM* 67 praetendum *Cp.c.Hm1* petendum *V* praetendendum *Hm2* praetentum est] praetenditis *ΘM* 67 sq. episcopatus *om.* *VR* 68 ammissi *A* scisma *ΣΓΔα* 71 vestri *LX*

16. 3 novati**us *Lp.r.* (an *eras.*) 7 eos *om.* *P* 8 enim] autem *Θ*, *om.* *A* 10 quia] qui *OMER*, *PDp.r.*

cordiam, qui excluditis paenitentiam, quam ego per apostolos
 meos praedicari volui in nomine meo.' 89. Frustra enim
 15 dicitis vos praedicare paenitentiam, qui tollitis 'fructum
 paenitentiae'. Homines enim ad aliquod studium aut praemiis
 aut fructibus incitantur, omne autem studium torpescit
 dilatione. Et ideo dominus, ut praesentium fructu cumlaretur
 devotio discipulorum, dixit, quoniam, qui dimisisset omnia
 20 sua et dominum secutus esset, *septies tantum* reciperet et
 hic et in futurum. Prius 'hic' promisit, ut fastidia dilationis
 auferret, addidit 'et in futurum', ut hic disceres credere in
 futurum quoque solvenda tibi praemia. Remuneratio igitur
 praesentium testimonium futurorum est. 90. Si quis igitur
 25 occulta crimina habens propter Christum tamen studiose
 paenitentiam egerit, quomodo istic recipit, si ei communio non
 refunditur? Volo veniam reus speret, petat eam lacrimis,
 petat gemitibus, petat populi totius fletibus, ut ignoscatur ei,
 obsecret. Et cum secundo et tertio fuerit dilata eius communio,
 30 credat remissius se supplicasse, fletus augeat, miserabilior
 postea revertatur, teneat pedes brachiis, osculetur osculis,
 lavet fletibus nec dimittat, ut de ipso dicat Iesus: *Remissa
 sunt peccata eius multa, quoniam dilexit multum.* 91. Cognovi
 quosdam in paenitentia sulcasse vultum lacrimis, exarasse
 35 continuis fletibus genas, stravisse corpus suum calcandum

13 sq. cf. Luc. 24, 47 15 sq. cf. Luc. 3, 8 18 sqq. cf. Matth.
 19, -29 cum Eccli. 35, 13 32 sq. *Luc. 7, 47

13 ergo *Ba.c.* 14 praedicare *A* 16 enim *om. VR* 17 utan-
 tur *E* 18 fructum *T, Va.c.* 20 deum *ΓΟα* septies] centies *ΔΟ*,
Pm3 (*s. septies*) recipiet *CX* et *alt. om. ΔΡΟ* 21 futuram (*a ex u*)
Pp.c.m3, *qua add. s.l.* vitam aeternam futuro vitam aeternam *VMO*
 futuro *R* 22 futuro *A* ut — 23 futurum *om. Pa.c.m3* 23 futuro
ΔPm3 24 testimonium] spes *A, Pm3* (*s. testimonium quod exp.*)
 testimonium vel spes *O* est futurorum *A* 26 iste *L* isto *V* ista *L*
in mg., m 27 eam in *A* 28 ei *om. ΓVP, Ma.c.m2 Ram* 30 se
om. Va.c.m2 Pa.c.m3 eras. R 31 brachiis] *add. orans P* 32 dicat]
add. dominus am 34 fucasse *V* 35 genas] *at ianuas Vs.l.m2*

omnibus, ieiuno ore semper et pallido mortis speciem spiranti in corpore praetulisse.

17, 92. Quid expectamus, ut mortui mereantur veniam, qui mortem sibi intulerunt, cum viverent? *Satis est, inquit, ei, qui talis est, obiurgatio haec, quae fit a pluribus, ita ut e contrario magis donetis et consolemini, ne forte abundantiore tristitia absorbeat.* Si satis est ad condemnationem 'obiurgatio, quae fit a pluribus', satis est quoque ad remissionem peccati obsecratio, 'quae fit a pluribus'. Moralis magister et nostrae fragilitatis conscius et pietatis divinae interpres vult donari peccatum, vult consolationem adhiberi, ne tristitia paenitentem taedio longae dilationis absorbeat. **93.** Ideo ergo donavit apostolus, nec solum donavit, sed etiam confirmari in eum caritatem voluit. Qui carus est, non habet duritiam, sed mansuetudinem. Nec solum donavit ipse, sed voluit etiam omnes donare et se propter alios donasse dixit, ne multi propter unum diutius contristarentur: *Si cui, inquit, donastis, et ego; nam et ego propter vos in persona Christi, ut non circumveniamur a satana; nec enim versutias eius ignoramus.* Recte potest serpentem cavere, qui eius potest versutias non ignorare, quae multae ad nocendum sunt. Vult semper nocere, semper circumvenire, ut mortem inferat. Sed debemus cavere, ne remedium nostrum fiat eius triumphus; circumvenimur enim ab eo, si per nimiam tristitiam pereat,

17. 2—5 *II Cor. 2, 6. 7 15—18 *II Cor. 2, 10. 11

36 ieiuni* (o eras.) H spirantis V, Pa.r.

17. 1 qui C spectamus V, Ra.c., desperamus Mi.r. 2 inquit est VM 3 qui om. VR est om. VR haec om. P 4 cosulemini B habundantiore FPM abundantiori AL 5 si om. V, Pa.c.m3 est post condemnationem HMam om. C 6 missionem Pm1 iussionem Pm2 7 peccatorum P 11 donavit] ignovit A apostolis R apostolos Pa.c. 12 eo OLA 13 nec] non a 16 donatis Θ nam et ego om. OVRP 17 nec] non ΘL 20 nocere semper om. PVR 22 tristitiam] obstinationem P

qui potest liberari per indulgentiam. 94. Et ut sciremus, quia de baptizato dicit, addidit: *Scripti vobis in epistula,*
 25 *ne commisceamini fornicariis, non utique fornicariis huius mundi.* Et infra subiunxit: *Nunc autem scripsi vobis non commisceri, si quis frater nominatur fornicator aut avarus aut idolis serviens.* Quos simul subiunxit ad poenam, simul voluit etiam ad veniam pertinere. 'Si quis autem talis est,
 30 inquit, cum hoc nec cibum sumas'. Quam severus pertinacibus, quam indulgens rogantibus! Adversum illos Christi armatur iniuria, his Christi invocatio suffragatur.

95. Ac ne quis forte eo moveatur, quia scriptum est: *Tra-*
 didi *huiusmodi hominem satanae in interitum carnis,* et dicat:
 35 'Quomodo potuit ad veniam pertinere, cuius omnis interierit caro, cum manifestum sit in utroque redemptum hominem in utroque salvari, neque animam sine carne neque carnem sine anima, cum sibi sint gestorum operumque consortes copulatae, sine consortio vel poenae esse vel praemii?' —
 40 is sibi responsum hoc habeat, quod interitus non consummatam absumptionem carnis significet, sed castigationem. Sicut enim mortuus peccato deo vivit, ita inlecebrae carnis intereunt et cupiditatibus suis moritur caro, ut castitati ceterisque

24—26 I Cor. 5, 9, 10 26—28 I Cor. 5, 11 29 sq. cf. I Cor. 5, 11
 33 sq. I Cor. 5, 5 41 sq. cf. Rom. 6, 10

27 avarus] *add.* aut inmundus *M* 28 iunxit *VP* 30 sumamus *V* severus] *adversus V* seuus *M* 31 adversus *MR* 32 invocatione *Pm3MR* 33 at *EDPMM* fortasse *VP* eo moveatur] commoveatur *AP* movetur *C* 33 sq. tradi *AOLA* 35 poterit *AO* interit *LXDM1* interierat *Pa.c.Mm* 36 redemptum — 37 utroque *om. Σ > O* 38 operumque *BΘ, La.r.VPp.c.* orarumque *Va.c.* operarumque *Pa.c.* omniumque *M* hominumque *R* operum *ΓAOM1Lp.r.* uel hominumque *add. Om2* (*que exp.*) consortiis *PYam* 39 siue *TE* praemiis *BΘ, La.r.PV* 40 is *om. BΘ, Lp.r.A,* his *VP* hoc *om. VP* interitus (*it s. l.*) *C* interius *H* 41 adsumptionem *BΘO, La.r.PA* 42 mortuus est *V* inlecebra *CHa* interit *Ha* 43 castitati] castigatione *ΘM* castigationibus (*onibus s. l.*) *H*

bonis operibus revivescat. 96. Et quod aptius exemplum
 quam de matre sumamus? Namque ipsa de qua adsumpti 45
 sumus terra, intermisso exercitio cultuque videtur deserta,
 et aut vinetis, quibus consitus est ager, aut oleis moritur,
 sucum tamen proprium velut quandam sui animam non amit-
 tit. Denique repetita cultione et creditis seminibus, quibus
 habilis aestimatur, feracior adsurgit fructibus. Non ergo 50
 alienum, si etiam nostra caro interire sic dicitur, ut repressa
 magis quam absumpta credatur.

Liber secundus

1, 1. Etsi non pauca, quae ad cohortationem paeniten-
 tia proficiant, scripta sint libro superiore, tamen, cum adici
 possint conplura, ne velut semesas verborum nostrorum
 epulas reliquisse videamur, inceptum persequamur convivium.

45—50 cf. Verg. Georg. I 82 sq. ExcF. II 61

II, 1. 3 cf. Verg. Aen. III 244

47 et] *add.* ut $\Sigma > O$ constitutus *Va.c.m2* 48 vel *C*, *Pa.c.m3*
 quaedam *VPm1* 48 sq. ammittit *A* 49 repetit a cultione *C* repe-
 titur a cultione *Ha* repetitus hac ultione *X* quibus *bis Ba.c., om. R*
 49 sq. quibus habilis *om. V* 50 abilis *C*, inanis *Pa.c.m3* animatur *V*
 ferocior *Va.c.* 51 sic *post* si *AO* 52 adsumpta *BOVPCM, Ra.c.*
 DE PENITENTIA EXPLICIT LIBER PRIMUS. INC. SECUNDUS
 FILICITER. *B*, (*om. feliciter*) *TD*, (*om. feliciter et de penitentia tr.*
post .I.) *A* EXPLICIT DE PAENIT LIB PRIMO. INCIPIT LIBER
 SECUNDUS DE PENIT. *C* DE PENITENTIA LIB .I. EXPLICIT.
 INCIPIT .II. ADVERSUM NOVATIANUM *V* explicit liber primus.
 incipit secundus de paenitentia *MO* explicit liber .I. incipit liber se-
 cundus sancti ambrosii episcopi *E* finit de penitentia liber primus. inci-
 pit secundus *L* explicit liber primus. incipit liber secundus *PRS*, (*om.*
liber alt.) *H* (*similiter Y*) INCIPIT LIBER .II. SCI AMBROSII DE
 POENITENTIA *X*

II, 1. 1 hortationem *A* 2 proficiunt *L* sint] *add.* in *PAm*
 sunt *HX*, *Pm3 s.l.* (*om. Pm1*) superiori *L* 3 conpluria *CXPV*,
Ra.c. quam plura *A* veluti *H* semeshas *Bp.c.* (*h s.l. add. m3*) se-
 miesas (*e alt. s.l.*) *E* semisas *D* semissas *T* semessas *La.c.Ra.r.*

5 2. Agenda est enim paenitentia non solum sollicitate, sed etiam
 mature, ne forte evangelicus ille pater familias, qui arborem
 ficum plantavit in vinea sua, veniat et quaerens fructum in
 ea, si non invenerit, dicat cultori vineae: *Succide illam;*
ut quid etiam terram occupat? et nisi cultor vineae interveniat
 10 dicens: *Domine, remitte illam et hoc anno, usque dum fodiam*
circa illam et mittam cophinum stercoris, si quo minus, excidatur
 ficulnea. 3. Stercoremus ergo et nos agrum hunc, quem
 possidemus, et imitemur laboriosos agricolas, quos non pudet
 fimo pingui satiare terram et inmundo cinere agrum aspergere,
 15 ut fructus uberiores colligant. 4. Et quemadmodum stercore-
 mus, docet apostolus dicens: *Et aestimo omnia stercora, ut*
Christum lucrifaciam. Qui per infamiam et bonam famam
 meruit Christo placere. Legerat enim, quod Abraham, dum
 se stercus et cinerem fatetur, summa humilitate invenit dei
 20 gratiam. Legerat, quod Iob in stercore sedens omnia, quae
 amiserat, recuperavit. Legerat prophetante David, quoniam
 deus *de terra suscitatur inopem et de stercore erigit pauperem.*
 5. Et nos ergo non erubescamus fateri domino peccata nostra.
 Pudor est, ut unusquisque crimina sua prodat, sed ille pudor

6—12 cf. Luc. 13, 6—9 13 sq. cf. Verg. Georg. I 80 sq. 16 sq.
 *Phil. 3, 8 17 cf. II Cor. 6, 8 18 sq. cf. Gen. 18, 27 20 sq. cf.
 Hiob 2, 8; 42, 10 sqq. 21 sq. cf. Ps. 112, 7

5 enim] ergo V, om. P 7 ficus PV, Ra.c. fici Rp.c.M et om.
 Pa.c.m3 9 ut om. PV 10 dimitte ΘALVM et om. VRS 11 si
 quo minus (cf. praef. not. 106) Σ (cominus Oa.c.) M, sin autem C, om.
 HXPVRSa, et si quidem fecerit fructum sin autem m (Vulg.) excidatur
 Γ, Pp.c.Vm2a excitatur PmIVmIRS excidetur cet. 12 extercoremus
 VRS 14 spargere A, Pp.r. aspargere Pa.r. 15 et om. A 16 doceat P
 et aestimo] existimo A aestimaui (post omnia) A, Pp.c. (ex aestimamur)
 et aestimor CX omnia om. Γa omnia] add. ut Bs.l.m2 ΘRs.l.m2
 17 christo Va.c.Pp.c.D lucrum faciam Pp.c. 18 abraam V dum post
 cinerem (19) A 19 fateretur LPR invenit] meruit M 20 sidens
 Ba.c.m3 residens ΘAL 21 amiserat M amiserit Ca.c. prophe-
 tantem Γa quoniam] quod ΓAP 22 deus om. A dñs M suscitot P

agrum suum arat, spinas tollit perpetuas, sentes amputat, 25
fructus adolet, quos intermortuos esse credebas. Sequere
illum, qui bene arando agrum suum fructus quaesivit aeternos:
Maledicimur, inquit, et benedicimus, persecutionem patimur
et sustinemus, blasphemamur et obsecramus, tamquam purga-
menta huius mundi facti sumus. Si et tu sic araveris, seminabis 30
spiritualia. Ara, ut peccatum auferas, fructum adquiras. Ille
aravit, ut persecutoris in se eradicaret adfectum. Quid plus
potuit nobis conferre Christus ad studium correctionis, quam
ut converteret et daret nobis ex persecutore doctorem?

2, 6. Cum igitur tam evidenti et ipsius apostoli et scrip-
torum eius exemplo redarguantur, tamen adhuc obniti volunt
et auctoritatem aiunt apostolicae sibi suffragari sententiae,
allegantes scriptum ad Hebraeos: *Inpossibile est enim hos,*
qui semel inluminati sunt, et gustaverunt donum caeleste, et 5
participes facti sunt spiritus sancti, et bonum gustaverunt dei
verbum virtutesque futuri saeculi, lapsos iterum renovari in
paenitentiam, rursus crucifigentes filium dei et ostentatione
triumphantes. **7.** Numquid Paulus adversus factum suum

28—30 I Cor. 4, 12. 13 30 sq. cf. I Cor. 9, 11

2. 4—9 *Hebr. 6, 4—6

25 arat] stercoreat *A* spinas *om. A* tollit] colit *A* (et colit *M*)
perpetuo *V* 26 fructum *CPV* adolet cf. ad I 13, 63 (l. 50) quos]
quod *PV* inter mortuos *m* cum *codd. multis* in se mortuos (se *i. r.*) *R*
in terra mortuos *XY* in te mortuos *a* credebatur *ERS* credatis *Ta. c. m 2*
29 sq. purgamentum *L* 30 si] sic *ΘM* tu] *add. si ΘM* 31 spiri-
tualia *DY* 32 effectum *VRS* affectuum *L* 34 nobis *om. RS*

2. 1 sq. et ex scriptorum *Pa* 3 auctoritate *PVRS* apostolice
VHĀ 4 alligantes *B* (in *mg. praeciso* . . gentes, fortasse legentes),
TD, Ea. c. Ma. c. m 2 allegantis *VP* 5 semel *om. Σ* 6 sancti
spiritus *M* 6 sq. verbum dei *A* 7 virtutemque *A* saeculi et
TDIV, Pa. c. Ma lapsum *H* lapsus *TPa. c.* reuocari *PLPa* in]
per *A* ad *P* 8 rursus *BAOM* rursus *cel. ostentationem V* 8 sq.
ostentatione triumphantes] ostentui habentes *Lp. r. m 2* 9 factum]
actum *V* peccatum *Pa. c. m 3*

10 praedicare potuit? Donavit Corinthio peccatum per paenitentiam: quomodo hic potuit sententiam suam ipse repraehendere? Ergo quia non potuit, quod aedificaverat, destruere, non contrarium dixisse eum, sed diversum advertimus. Quod enim contrarium est, se ipsum in pugnat, quod diversum
 15 est, distinctam solet habere rationem. Ita autem contrarium non est, ut alterum suffragetur alteri. Etenim quia de remittenda praedicavit paenitentia, debuit et de his, qui iterandum putant baptismum, non silere. Et prius sollicitudinem nobis auferri oportuit, ut sciremus, etiam post baptismum si qui
 20 peccarent, donari eis posse peccatum, ne spe veniae destitutos iterandi baptismatis opinio vana perverteret. Deinde iterandum non esse baptismum rationabili disputatione suadendum fuit. 8. De baptismo autem dictum verba ipsa declarant, quibus significavit impossibile esse 'lapsos renovari in paenitentiam'.
 25 Per lavacrum enim renovamur, per quod renascimur, sicut ipse Paulus dicit: *Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem, ut, quemadmodum surrexit Christus ex mortuis per gloriam patris, ita et nos in novitate vitae ambulemus.* Et alibi: *Renovamini spiritu mentis vestrae, et induite novum hominem, qui secundum deum creatus est.*
 30 Et alibi: *Renovabitur sicut aquilae iuventus tua,* quod etiam

10 cf. supra I 13, 59 sqq. I Cor. 4. 21—5, 5 et II Cor. 2, 5—11
 24 sq. cf. Hebr. 6, 6 25 cf. Tit. 3, 5 per lavacrum regenerationis
 26—30 *Rom. 6, 4 29—31 *Eph. 4, 23. 24 31 *Ps. 102, 5

10 donare Pa.c.m 3 11 quomodo — 11 sq. repraehendere om. P
 quomodo hic] et V sententiam] per praedicationem V praedicationem M
 13 eum sed om. P 16 sq. remittendis A, Pp.c.m 3 17 paenitentiam A
 his] iis m 19 oportuit] non potuit O sentiremus A 19 sq. quis
 peccaret A qui peccaret V 20 ei APm 3 (his Pm 1) posse om. P VRS
 destitutus A, Ca.c.X 21 opinione Pp.c.m 3 Mp.c.m 2 RS perverte-
 retur Pp.c.m 3 A 23 declarent CHa.c.a 24 revocari V in] per A,
 Lp.r. 25 nascimur P VRS 27 morte FVP, Σ > DL, a 28 ex]
 a A 29 vitae om. P 31 aquila M

aquila, cum fuerit mortua, ex suis reliquiis renascitur, sicut per baptismatis sacramentum, cum fuerimus peccato mortui, renascimur deo ac reformamur. Unum ergo baptismum docet, sicut alibi: *Una fides, unum, inquit, baptisma.* 9. Illud quoque evidens, quod in eo, qui baptizatur, crucifigitur filius dei, quia non potuit caro nostra abolere peccatum, nisi crucifixus esset in Christo Iesu. Denique habes scriptum, quia, *quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus.* Et infra: *Si enim conplantati sumus similitudini mortis eius, simul et resurrectionis erimus, scientes, quia vetus homo noster simul confixus est cruci.* Et ad Colossenses ait: *Consepulti ei in baptismo, in quo et consurrexistis.* Quod ideo scriptum est, ut credamus, quia ipse crucifigitur in nobis, ut per illum peccata nostra mudentur, ut ipse chirographum nostrum adfigat cruci, qui solus potest donare delicta. Ipse in nobis principatus et potestates triumphat, quoniam de ipso scriptum est: *Principatus et potestates ostentavit triumphans eos in semetipso.* 10. Ergo quod ait in hac epistula, quae scribitur ad Hebraeos: 'Impossibile est lapsos renovari in paenitentiam rursus crucifigentes filium dei et

32 aquila . . . renascens cf. ExcF. II 59 35 Eph. 4, 5 39 sq.
 Rom. 6, 3 40—42 *Rom. 6, 5, 6 43 *Col. 2, 12 46 cf. Col. 2, 14
 48 sq. *Col. 2, 15 50—52 cf. supra II 2, 6 Hebr. 6, 4—6

32 cum] quae VRS renascatur Γa sic A significat quia (corr. ex sicut) Bm3 34 ergo] enim A baptisma m 38 habes scriptum] scriptum est ΓΔPam 39 quia om. DM in Christo — 40 sumus pr. om. ERS iesu om. VP mortem m 40 ipsius — sumus pr. om. V sumus alt. om. M 41 simul] sed P 42 confixus] crucifixus ELA cruci eras. L, exp. M 42 sq. colosensis B colosenses vel cholosenses cet. 43 ei] enim estis cum illo M ei om. LRS per baptismum V, (um ex o) P in quo et consurrexistis om. RS conresurrexistis EHX resurrexistis L 44 quia om. C 46 adfigat cruci] crucifigat M 47 delicta] peccata L triumphat ΓARSA triumphat — 48 potestates om. PVM 48 quoniam] qui T 50 esse TΓΔPam 51 paenitentiam ac Γa rursus om. VRS

ostentatione triumphantes', eo spectat, ut de baptismo dictum credamus, in quo crucifigimus filium dei in nobis, ut per illum nobis mundus crucifigatur, qui quadam triumphamus specie, dum similitudinem mortis eius adsumimus, qui *principatus* et *potestates* in sua cruce *ostentavit* ac triumphavit, ut in mortis eius similitudinem nos quoque de principatibus, quorum iugum deponimus, triumphemus. Semel autem crucifixus est Christus, semel 'peccato mortuus', et ideo unum, non plura
 50 baptismata. 11. Quid quod et supra doctrinam baptismorum praemisit? Et quia multa erant baptismata in lege, merito repraehendit illos, qui perfecta dimittant, principia verbi requirant. Docet nos scire oportere destructa esse universa legis baptismata, unum baptisma esse in ecclesiae sacramentis.
 65 Hortatur autem nos, ut relinquentes initium verbi ad perfectum tendamus: *Et hoc faciemus*, inquit, *si quidem permiserit deus*. Non potest enim sine favore dei aliquis esse perfectus.

12. Possem quidem etiam illud dicere ei, qui hoc de paenitentia dictum putat, quia, quae impossibilia sunt homini, possibilis sunt apud deum, et potens est deus, quando vult, donare nobis peccata, etiam quae putamus non posse concedi, et ideo quod nobis impossibile inpetratu videtur, deo

53 sq. cf. Gal. 6, 14 55 sq. cf. Col. 2, 15 59 cf. Rom. 6, 10
 unum baptisma cf. Eph. 4, 5 60 cf. Hebr. 6, 1, 2 61 sqq. cf. Hebr.
 5, 12—6, 1 66 sq. Hebr. 6, 3 69 sq. cf. Matth. 19, 26

52 ostentationi *La.c.* 1 habentes s. triumphantes *L* eos *BΘOR*,
PLa.c. 54 qui] quia *Ha* 55 mortis *om. LM* eiusdem *A* 56 sus-
 tentavit *VRS* ut *om. PVRS* ac *Pm2 s.l.* 57 similitudine *ΓRa*
 58 sq. est christus *om. P* 59 mortuus est *VP* 60 quid] qui
TERS et *om. AP* 61 et *om. L* 62 dimittunt *TELA* dimittant
 et *ΓAPDa* principium *AP* principalia *X* 63 requirunt *ΘAL* de-
 functa *T* 64 baptisma] baptismum *A* ecclesia (sacramentis *om.*)
ΓAPa 67 pavore *M* 68 possum *ED* possim *A* possumus *M*
 posset *RS* eis *PV*, *Ha.r.* hoc *om. RS* 69 dictum *om. P* putant *PV*
 69 sq. apud homines *APm* 70 possibilis — deum *om. Pa.c.m2*
 72 quod in *A* inpetratu *B* inpetrat *V* imperatu *CPMa.c.* impetratu *cel.*

donare possibile est. Nam et impossibile videbatur, ut peccatum ablueret aqua. Denique Neman Syrus lepram suam mundari per aquam posse non credidit. Sed quod impossibile erat, 75 fecit deus esse possibile, qui tantam nobis donavit gratiam. Similiter impossibile videbatur per paenitentiam peccata dimitti: concessit hoc Christus apostolis suis, quod ab apostolis ad sacerdotum officia transmissum est. Factum est igitur possibile, quod impossibile aestimabatur. — Sed tamen de 80 baptismo dictum, ne quis iteraret, vera ratione persuadet.

3, 13. Neque enim apostolus contra evidentem Christi doctrinam veniret, qui de peccatore paenitentiam agente comparationem posuit, eo quod 'peregre profectus' acceptam a patre omnem substantiam devoraverit vivendo luxuriose, et postea panes patris desideraverit, cum vesceretur siliquis, 5 et meruerit stolam, anulum, calciamentum, immolationem quoque vituli, quae speciem habet passionis dominicae, per quam caeleste sacramentum nobis donatum est. **14.** Bene dicitur, quia *peregre profectus est*, ut qui erat a sacris altaribus separatus; hoc est enim ab Hierusalem illa, quae in caelo est, 10 civico quodam et domestico sanctorum separari domicilio.

74—76 cf. IV Reg. 5, 10—14 (Sacr. I 5, 13—15 Myst. 3, 16) 78 sq. cf. I 2, 6 Ioh. 20, 22 sq.

3. 2 sqq. cf. Luc. 15, 11—24 9 Luc. 15, 13 9 sq. cf. ELuc. VII 213 (p. 378, 7 sq. Sch.) 10 cf. Gal. 4, 26 ELuc. VII 226. 214 (p. 384, 1 sq. et p. 378, 15 Sch.) 11 cf. Eph. 2, 19

73 esse V 74 neman BV, TCEa.c. neeman RS naaman cet. 75 posse om. VRS 76 possibile esse VHLa 78 concessit tamen Pm2 80 aestimabatur] videbatur ΓΔΠΟαm 81 baptisma BT, EDa.c.O veram rationem V vera ratio Dp.c.Cp.r.

3. 2 agente] habente ΓV, Ra.c. faciente Ts.l.m2 3 composuit V accepta BΘ 4 devoraverat Va.c.m2 luxuriose BE, TPa.c. 5 et om. P panem ΓΔΠΟαm 6 meruit ΓΔΠαm immolatione V 8 datum est C donatur ΔPm 9 profectus est peregre Δ ut om. ΓΔΠαm a om. Σ 10 enim om. M 11 quodam civico H civico] et uico B civitas Δ, La.c. quadam Ba.c.m3

Unde et apostolus ait: *Ergo iam non estis advenae atque peregrini, sed estis cives sanctorum et domestici dei.* 15. *Et consumpsit*, inquit, *substantiam suam.* Merito 'consumpsit' 15 eam, cuius fides in operibus claudicabat. *Fides* est enim eorum, quae sperantur, *substantia*, rerum argumentum non parentium. Et bona 'substantia' fides, in qua spei est nostrae patrimonium. 16. Nec mirum, si fame peribat, qui divino alimento egebat, cuius desiderio compulsus *surgam*, inquit, 20 *et ibo ad patrem meum et dicam illi: 'Pater, peccavi in caelum et coram te.'* Nonne advertitis id evidenter nobis expositum, quod emerendi gratia sacramenti ad precandum inpellimur, et hoc auferre vultis, propter quod agitur paenitentia? Tolle gubernatori perveniendi spem, et in mediis fluctibus incertus 25 errabit. Tolle luctatori coronam, lentus iacebit in stadio. Tolle piscatori captionis efficaciam, desinit iactare retia. Quomodo ergo potest, qui famem patitur animae suae, studiosius deum precari, si sacram desperet alimoniam? 17. 'Peccavi', inquit, 'in caelum et coram te.' Fatetur utique 30 peccatum ad mortem, ne quem vos agentem cuiuslibet criminis paenitentiam iure excludi putaretis, quando is, qui 'in caelum' peccavit vel in regnum caeleste vel in animam suam, quod est peccatum ad mortem, et peccavit coram deo, cui soli

13 sq. *Eph. 2, 19 14 sq. Luc. 15, 13 15—17 *Hebr. 11, 1
18 cf. Luc. 15, 17 19—21 *Luc. 15, 18 23 sq. cf. Cypr. ep. 52, 28 sq.
29 Luc. 15, 21

12 et om. A 13 estis om. ΓΔPam 15 in] sine VP est post
substantia (16) m om. Γa 16 earum ALM rerum om. VRS 17 pa-
rentum Va.c.ΘORS apparentium Bp.c.m3AHMam 18 periebat
Bp.c.m3RS 20 illi] ei L peccavi pater M 21 advertistis
PHVRSa ut advertistis C 22 emerendi] cf. praef. not. 106; merendi
Γa admerendi M demerendi L gratiam ΔPO praedicandum P
23 offerre RS agitur] dicitur A 25 luctanti (t alt. ex d m l) Pa.c.
man. post. 26 capiendi ΓΔPam pescationis L efficientiam RS
desinet ΘA 28 studiosus TDOA deprecari M 32 regno caelesti V
anima sua CX 33 ad mortem — 34 tibi soli om. RS peccavit] peccavi
inquit (coram — 34 peccavi om.) M

dicitur: *Tibi soli peccavi et malum coram te feci*, 18. tam cito
 veniam meretur, ut venienti et 'adhuc longe' posito occurrat 35
 pater et 'osculum' tribuat, quod insigne est sacrae pacis,
 'stolam proferri' iubeat, quae vestis est nuptialis, quam si
 qui non habuerit, a convivio nuptiali excluditur, det 'anulum'
 in manum eius, quod est fidei pignus et sancti spiritus signa-
 culum, 'calciamenta' deferri praecipiat, — celebraturus enim 40
 pascha domini, epulaturus agnum, tectum debet adversus
 omnes incursus bestiarum spiritalium morsusque serpentis
 habere vestigium —, 'vitulum' praecipiat occidi, quia *pascha*
nostrum immolatus est Christus. Etenim quotienscumque
 sanguinem domini sumimus, mortem domini adnuntiamus. 45
 Sicut ergo semel pro omnibus immolatus est, ita, quotiens-
 cumque peccata donantur, corporis eius sacramentum
 sumimus, ut per sanguinem eius fiat peccatorum remissio.
 19. Ergo evidentissime domini praedicatione mandatum est
 etiam gravissimi criminis reis, si ex toto corde et manifesta 50
 confessione peccati paenitentiam gerant, sacramenti caelestis
 reformandam gratiam. Unde nihil vobis ad excusationem
 resedissee certum est.

34 Ps. 50, 6 35 sqq. cf. Luc. 15, 20—23 ELuc. VII 229 sqq. (p. 384,
 17—386, 6 Sch.) 38 cf. Matth. 22, 11 sqq. 40 sq. cf. Exod. 12, 11
 calceamenta habebitis in pedibus 43 cf. Luc. 15, 23 43 sq.
 I Cor. 5, 7 44 sq. cf. I Cor. 11, 26 46 sq. cf. Hebr. 9, 28 48 cf.
 Hebr. 9, 22

34 te om. C 35 meremur Ca.c. 36 pater om. Σ > O et
 om. Pm 37 iubet Ba.c.m3 si om. L 38 quis Σ > Bm1L,
 Γ > C, ΔPm3 excludetur V, Pp.c.OA dat Σ > EO det et M
 39 manu DAOLHPA > MV, m 40 calciamentum VPO calciamenta]
 add. quoque Bm3 in mg. praecipit Σ > O, M praecepit O 41 tectum
 om. O 42 bestiarum] add. morsus (morsus spiritalium in mg.) V morsus
 (om. -que) H serpentium PV 43 habere] add. munitum Y praecipit AO
 praecepit A, Pp.c. 49 evidentissimae B 50 gravissimis VRa.r.
 51 egerint (ex gerant) Rp.c. sacramentis caelestibus Γ 52 refun-
 dendam ΓAPam 53 resedissee BX

4, 20. Perlatum est tamen ad nos etiam illud vos obicere solere, quod dicatis scriptum esse: *Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus, spiritus autem blasphemiae non remittetur hominibus. Et quicumque dixerit verbum contra*
 5 *filium hominis, remittetur ei; qui autem dixerit contra spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc saeculo neque in futuro.* Quo exemplo omnis adsertio vestra destruitur et resolvitur. Scriptum est enim: 'Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus.' Cur igitur non remittitis? Cur ligatis vincula,
 10 quae non solvitis? Cur nodos nectitis, quos non relaxatis? Remittite ceteris, agite de his, quos peccantes in spiritum sanctum evangelica auctoritate in perpetuum adstringi putatis. **21.** Et tamen, quos adstringat, consideremus, repetentes superiora lectionis ipsius, ut evidentius conpraehendamus. Dicebant Iudaei: *Hic non eicit daemonia nisi in*
 15 *Belzebul principe daemoniorum.* Respondit Iesus: *Omne regnum divisum contra se destruetur, et omnis civitas vel domus divisa contra se non stabit; si enim satanas satanan eicit, adversum se divisus est. Quomodo ergo stabit regnum eius? Quod si*
 20 *ego in Belzebul eicio daemonia, filii vestri in quo eiciunt?* **22.** De his utique expressum videmus, qui dominum Iesum in Belzebul eicere daemonia loquebantur, quibus sic respondit dominus, quod satanae hereditas in his esset, qui satanae

4. 2—6 *Matth. 12, 31 sq. 8 Matth. 12, 31 15 sq. *Matth. 12. 24
 16—20 *Matth. 12, 25—27

4. 2 quo *M* 3 spiritus — 4 hominibus *om.* *RS* blasphemia *ΓΘα*
 7 quo* *B* quod *Pa.c.* absolvitur *ΓαμPmIM* absorbetur *Pm2RS*
 absorbeatur *V* (*in mg.*: al solvitur) 9 remittis *VRa.c.D* alligatis *m*
 12 auctoritatem *Ba.c.* 13 quos] quod *MX* 15 eicit *CV* eiecit
Ra.r. 16 belzebul *Ba.c.m3* belzebub *CPRS* behelzebub *M* beelze-
 bub *cel. am* principem *BPa.c.* 17 div. c. se] in se ipsum divisum *L*
 destruitur *Ba.c.m3 Pa.c.* desolabitur *L* 18 satanan (sathanan) *codd.*
 satanam *m* eiecit *Va.c.* 18 sq. adversus *AX* 19 ergo *om. P*
 20 ego] ergo *HPa.c.* 20 et 21 sq. belzebul] *ut supra l. 16* 23 do-
 minus] Iesus *AX*

compararent salvatorem omnium et in regno diaboli consti-
 tuerent Christi gratiam. Et ut cognosceremus, quia de hac 25
 dixit blasphemia, adiunxit: *Progenies viperarum, quomodo
 potestis bona loqui, cum sitis mali?* Hos ergo, qui haec loquun-
 tur, negat ad veniam pertinere. 23. Denique Petrus Simoni,
 qui magicae artis consuetudine depravatus putasset, quod
 gratiam Christi per inpositionem manus atque infusionem 30
 spiritus sancti compararet pecunia, ait: *Non est tibi pars neque
 sors in hac fide, quia cor tuum non est rectum apud deum. Paeni-
 tentiam itaque age ab hac nequitia tua et precare deum, si forte
 remittatur tibi recordatio cordis tui; in obligatione enim iniqui-
 tatis et amaritudine fellis video te esse.* Vides, quod hunc 35
 magica vanitate blasphemantem spiritum sanctum aposto-
 lica auctoritate condemnet, et eo magis, quia puram con-
 scientiam fidei non habebat. Et tamen non interclusit ei spem
 veniae, quem invitavit ad paenitentiam. 24. Responsum
 est igitur a domino blasphemiae pharisaeorum, et ideo his 40
 potestatis suae gratiam negat — quae in remissione pecca-
 torum est —, qui caelestem eius potestatem diabolico fultam
 suffragio iudicarent. Eos quoque adserit diabolico uti spiritu,
 qui separarent ecclesiam domini, ut omnium temporum haere-
 ticos et schismaticos conpraehenderet, quibus indulgentiam 45

26 sq. Matth. 12, 34 28 sqq. cf. Act. 8, 18—23 31—35 *Act.
 8, 21—23

24 comparant *ELX* regnum *V* 25 gratiam christi *VRSm*
 gratiam dei *M* et *om.* *AP* 28 veniam] *add.* posse *L* denique] *add.*
 sanctus *A* 29 qui] *ui V* 31 conparet *Ba.c.* 31 sq. sors neque
 pars *V* 32 dominum deum *M* dominum *RS* 33 agam (*m graphio*
add.) *C* nequitia] *malitia* (vel *stultitia s.l.*) *V* *stultitia A* et *precare*
deum om. A dominum *ΓAm* 34 tibi] *add. in mg:* haec *Bm 3* haec tibi *L*
recordatio] cogitatio add. in mg. Bm 3, AX, iniquitas *L* obligationem *C*
obliuione M 36 in spiritum sanctum *Γa* in spiritu sancto *Am* 37 et
om. A 38 habeat *AE* ei *om. M* 41 remissionem *ΓΔa* (*m eras. R*)
 42 fulta *VP* 43 vindicarent (*vendicarent*) *ΓΔPTQam* diabolo *V*
 ut spiritum *V, Pa.c.m 2* 44 dei *M*

negat, quod omne peccatum circa singulos est, hoc in universos. Soli sunt enim, qui volunt solvere Christi gratiam, qui ecclesiae membra discerpunt, propter quam passus est dominus Iesus spiritusque sanctus datus est nobis. 25. Denique ut sciatis, quia de dispersoribus dicit, sic habemus scriptum: *Qui non est mecum, contra me est, et qui non colligit mecum, dispergit.* Et ut sciremus de his dictum, statim subiunxit: *Ideo dico vobis: Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus, spiritus autem blasphemiae non remittetur hominibus.* Cum dicit: 'Ideo dico vobis', nonne evidenter hoc prae ceteris a nobis intellegi voluit? Meritoque adiunxit: *Arbor bona bonos fructus facit, mala autem arbor malos fructus facit;* congregatio enim mala bonum facere fructum non potest. Arbor itaque congregatio est, fructus bonae arboris filii ecclesiae sunt.

26. Et ideo revertimini ad ecclesiam, si qui vos separastis impie. Omnibus enim conversis pollicetur veniam, quia scriptum est: *Omnis, quicumque invocaverit nomen domini, salvus erit.* Denique etiam Iudaeorum populus, qui dicebat de domino Iesu: *Daemonium habet,* qui dicebat: *In Belzebul eicit daemonia,* qui crucifixit dominum suum, Petri praedicatione vocatur ad baptismum, ut sceleris tanti merita deponat. — 27. Sed quid mirum, si salutem negatis aliis, qui

51 sq. *Matth. 12, 30 53—55 *Matth. 12, 31 57 sq. cf. Matth. 7, 17 12, 33 63 sq. *Ioel 2, 32 65 cf. Ioh. 10, 20 65 sq. cf. Matth. 12, 24 66 sq. cf. I Cor. 2, 8 Act. 2, 14—38

47 enim sunt am 48 qui] quia RS est] add. christus M, post (49) Iesus RS 49 spiritusque] qui A 50 scias Pa.c.m3 dispersoribus] superioribus M dispersoribus Ea.c. 52 spargit P (Vulg.) 53 dico vobis om. B et blasphemiae CX 54 dimittetur VRS spiritu Ba.c.m2 blasphemia FVRS^a remittitur B 57 fructus bonos VX facit fructus H 59 boni BAHX, Pa.c.a bonus C 61 qui] quos et M 63 omnis enim D 64 qui om. Σ > TO 65 habet et AP belzebul] ut supra l. 16 66 eiecit V suum] iesum FEam 67 merita] crimina AO

vestram recusatis, licet illi nihil differant, qui a vobis paenitentiam petunt. Arbitror enim, quod etiam Iudas potuisset 70
 tanta domini miseratione non excludi a venia, si paenitentiam non apud Iudaeos, sed apud Christum egisset. *Peccavi*, inquit, *quod tradiderim sanguinem iustum*. Responderunt: *Quid ad nos? tu videris*. Quae vox alia vestra est, cum etiam minoris peccati reus vobis factum proprium confitetur? Quid 75
 respondetis aliud nisi hoc: *Quid ad nos? tu videris?* Hunc sermonem laqueus sequitur, eo feraliore poena, quo culpa est minor.

28. Sed si isti non convertuntur, vel vos revertimini, qui lapsu vario de innocentiae fideique praecelso fastigio 80
 decidistis. 'Bonum dominum' habemus, qui velit donare omnibus, qui te per prophetam vocavit dicens: *Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas, et memor non ero. Tu autem memor esto, et iudicemur*.

5, 29. Referunt tamen quaestionem de verbis apostoli Petri, quia dixit 'ne forte', et putant non confirmasse Petrum, ut agenti paenitentiam peccatum remitteretur. — Sed con-

70 sqq. cf. ELuc. X 94 (p. 491, 5—9 Sch.); cf. praef. II 1, 2 not. 87
 72 sq. *Matth. 27, 4 74 Matth. 27, 4 76 sq. cf. Matth. 27, 4. 5
 79—84 cf. infra II 6, 40, ubi repetitur idem locus cum emphasi et amplificatur 81 cf. Ps. 134, 3 82—84 *Esai. 43, 25 sq. (codd. Sept.)

5. 2 cf. supra II 4, 23 (l. 33) Act. 8, 22 (si forte, apud Ambrosium i. q. ne forte; cf. ind.: ne interrogativ.)

69 deferant *FLPa* 70 quod] ut *C* 71 domini tanta *V* tanta dei *Dam* miseratione domini *L* 75 reos *V*, *Ra.c.* confutetur *Pa.c.* confiteretur *RS* 76 aliud *om.* *AP* 76 sq. hos sermonum laqueos *VM*, *Ra.c.m2* 77 feralior *Va.c.Pp.r.M* feralior est *Ha* ferocior (oci *s. ras. 3 litt.*) *R* quod *C* 78 maior *Op.c.* (*ex-minor*) 79 isti (*i pr. s.l.*) *B* 80 innocentia *Vp.c.* 81 cecidistis *A* vult *A*, *Pp.c.* (*ex uellit*) 82 ego sum *alt. om.* *A* 83 tuas *om.* *TMM*

5. 1 verbo *FLAa* 2 ne] si *HMa* et *om.* *AA* putent *A* putarent *Ra.c.m2* 3 peccata *A* peccatorum *P* remitteret *BAOPXa* remitterent *V* remitterentur *RS* redimeret *M* 3 sq. consideret *Ba.c.RS*

siderent, de quo loquitur, hoc est de Simone, qui non ex fide
 5 crederet, sed dolum cogitaret. Denique et dominus dicenti ei,
 cuius non plenam sinceritatem videret: *Sequar te*, ait: *Vulpes
 foveas habent*. Quem ergo dominus ante baptismum prohibuit
 sequi, quoniam fraudulentum videbat, miraris, si post bap-
 10 tismum praevaricantem non absolvit apostolus, quem in obli-
 gatione iniquitatis manere pronuntiavit? 30. Sed hoc illis
 responsum sit. Ego autem nec Petrum dubitasse dico, nec
 verbi unius praeiudicio tantam causam strangulandam arbi-
 tror. Nam si putant dubitasse Petrum, numquid et deus dubi-
 tavit, qui ait ad Hieremiam prophetam; *Sta in atrio domus*
 15 *domini et responsum dabis omni Iudae, his, qui veniunt adorare*
in domo domini, omnia verba, quae constitui tibi respondere
illis; noli auferre verbum: forsitan audient et revertentur?
 Dicant ergo et deum ignorasse, quid esset futurum. 31. Sed
 non ignorantia in eo verbo exprimitur, sed in scripturis divinis
 20 frequens huiusmodi consuetudo advertitur, eo quod simplex
 sit elocutio, si quidem et ad Ezechiel dicit dominus: *Fili*
hominis, mittam ego te ad domum Israhel, eos, qui me exacer-

6 sq. Matth. 8, 19 sq. 14—17 *Hier. 26, 2 sq. 21—24 *Ezech.
 2, 3—5' (Sept.)

4 loquitur $\Sigma > O$ loquatur *cet.* 5 crediderit *VM*, *Pp.c.m2*
 ceciderit *Rp.r.* ei] et *A* 6 cuius] cum *O* plenam] palam *Va.c.m2*
 puram *Vm2* penam *H* planam *RS* viderit *AP* 8 quoniam] quem *O*
 8 sq. si post baptismum *s.l. Bm2* 9 sq. obligationem *BL* 10 pro-
 nuntiat *La* illi *AO* 11 sanctum Petrum *A* 12 verbo *C* prae-
 iudicio] *add. ne s.l. Bm3* transgulandam *A* 13 et *om. A* dominus *A*
 14 atrium *BL* 15 omnibus Iudeis *A* iudae de *P* adorare] *add. in*
 Hierusalem *L* 16 domum *RS* responde *M* 17 forsitam *B* ad-
 vertentur *V, Pp.c.m2Rp.c.* convertentur *M* adverterentur *Ra.c.* aver-
 tentur *PPm1Sam* 18 $\text{dnm} a$ quid] quod *D* qui *Ra.c.* 19 non
om. C in *om. LAPOam* 21 eiechiel *B* ezechiel *VRS* ezechihel *Pa.c.*
 (1 *s.l.m2*) hiezechiel *O* hezechiel *A* dominus *om. P* 22 strahel *B*
 israhel *TDP* israhel *cet.* ad eos *AOEm2A* me *om. CXPm1* 22 sq.
 exacerbaverunt me *APm2* me exasperaverunt *L*

baverunt, ipsi et patres eorum usque in hodiernum, et dices ad eos: Haec dicit dominus, si forte audient et terrebuntur. Nesciebat ergo eos posse aut non posse converti? Non ergo semper dubi-²⁵ tantis ista est elocutio. 32. Denique ipsi sapientes saeculi, qui omnem gloriam suam statuunt in expressione verborum, quod Latine 'forte' dicimus, Graece τάχα, non ubique pro dubitatione posuerunt. Aiunt itaque dixisse primum suorum poetam: ἢ τάχα χήρη, quod est cito vidua ero, et alibi:³⁰ τάχα γάρ σε κατακτανέουσιν Ἀχαιοὶ πάντες ἐφορμηθέντες. Non enim dubitaret omnibus simul insurgentibus unum facile ab universis posse prosterni. 33. Sed nos nostris magis quam alienis utamur. Denique habes in evangelio, quia ipse filius de patre ait, cum misisset servos ad vineam suam et occidissent, dixisse patrem: *Mittam filium meum dilectissimum,*³⁵ *forsitan hunc verebuntur.* Et alibi ex sua persona filius ait:

30 Hom. Il. VI 408

31 Hom. Il. VI 409 sq.

36 sq. *Luc. 20, 13

23 hodiernum diem *A* 24 audiant *ΘL* verebuntur *M* 25 semper om. *A* 28 τάχα om. *Σ > O* 29 aiunt om. *A* aiunt itaque om. *P* 30 HTAXAXHPH (litteris uncialibus *B*, varia litterarum separatione cet.) *Σ* τάχα χηρη (om. *ῖ*) *VM* ταχathephi (th *i. r.*) *R* HTAXAXHHPH *C*, sim. *H* ἢ τάχα χηρά Ἡρή α ἢ τάχα χήρα ἔσομαι *m* Erasmus, (ἢ τάχα χήρη σεῦ ἔσομαι Hom. Il. VI 408/9) 31 TAXAΓAPΓEKAKATAKTA-NEOYCINAXAIOIΠIANTECEDOPAHΘENTEC (litt. uncial.) *B* TAXA TAPGEK . ataktaNEOYCINAXAIONANTE cedo pheeNTEC *T* τάχα TaPGEKATANEOYCIN (sic) ΔΧΛΙΟΝΑΝTEC EDOPHEENTE C *E* taxa tap gekataktaneoycinax aionante cedopheentec *D* taxasatak taNEOYCI NaXaIO IΠarT ECEdopahΘeNTEc *A* sim. *OL* TAXAPCEKATAΜΚΤΑ-NEOYCINAXAIOI INANTETEΦOPMΘENTET *C*, ταχαρσε κατακτανεου σιναχαιωιν αντετερορM HΘεντες α sim. *H* (in quo *s. l.* haec: taxarse catactane oysina xaioin antete forme tenteht) taxa . IOIN . ANTECE . ΦOPNIAENTEE *V* taxa iomantece ΘPNEONTET. *M* taxa ioi nantece ΦOPNEDENTIT (*s. l. m.* alia fornede) *R* taka deka iakta neovcinaxaio antecelopMeθentet' *P* 32 dubitavit *VP* dubitare *RS* dubitaret in *m* 33 ab om. *BΘ* 34 utimur *ACPX* 35 ad] in *V* 36 occidi essent *C* occisi essent *HXα* 37 hunc] ipsum *ΓΔPαm* verebuntur *P*

Neque me scitis neque patrem meum; si enim me sciretis, et patrem meum forsitan sciretis. 34. Si ergo his verbis usus est
 40 Petrus, quibus deus usus est sine praeiudicio scientiae suae, cur non accipimus et Petrum his usum sermonibus sine suae fidei praeiudicio? Neque enim poterat dubitare de Christi munere, qui sibi solvendorum peccatorum dederat potestatem, praesertim cum versutiis haereticorum locum non deberet
 45 relinquere, qui ideo volunt spem hominum destituere, ut iterandi baptismatis apud desperantes facilius inducant persuasionem. 35. Sed apostoli hoc habentes secundum Christi magisterium paenitentiam docuerunt, sponderunt veniam, culpam relaxaverunt, sicut et David docuit dicens: *Beati,*
 50 *quorum remissae sunt iniquitates et quorum tecta sunt peccata: beatus, cui non inputavit dominus peccatum.* Utrumque enim beatum dixit, et cuius iniquitas remittitur per lavacrum, et cuius peccatum tegitur operibus bonis. Qui enim agit paenitentiam, non solum diluere lacrimis debet peccatum
 55 suum, sed etiam emendationibus factis operire et tegere delicta superiora, ut non ei inputetur peccatum.

36. Ergo tegamus lapsus nostros posterioribus factis. mundemus fletibus, ut audiat nos dominus deus noster ingemiscentes, sicut audivit lacrimantem Ephraem, quemad-

38 sq. *Ioh. 8, 19 43 cf. Ioh. 20, 23 (*supra* I 2, 6) 49—51
 *Ps. 31, 1. 2

38 sciretis me *DM* 40 sanctus Petrus *A* deus *om. Pa.c.m.2*
 sententiae *Ha* conscientiae *Y* 41 accipiamus *PAPEdam* suae
om. OM 42 enim *om. Pa* dubitari *P* 45 destruere *AVP*. (ad
 destituere *Vm2 in mg.*) 47 habentes] debentes *Pa.c.m.2* caventes *Y*
 48 sponderunt *B* responderunt *C* 49 culpam relaxaverunt *om. RS*
 relaxarunt *VP* et *om. A* docuit david *m* 51 beatus] *add. vir Es.l.*
mIDOlam enim *om. V* 54 solum diluere] soluere *A* debet lacri-
 mis *V* 55 emendationibus *A* facta *RS* 56 superiora *Cl.r.* ei
om. V 57 lapsos *BPa.c.* factis] nostris *H* 58 sq. ingemescentes
Ea.c. TRX 59 cfr. *om. BV (semper)* effrem *cel. a (semper)* 59 sq.
 quemadmodum — 60 ephraem *om. F*

modum scriptum est dicente deo: *Audiens audivi Ephraem* 60
lamentantem. Et ipsa verba Ephraem lamentantis expressit
 dicens: *Castigasti me et castigatus sum, sicut vitulus non sum*
edoctus. Vitulus enim ludit et praesepe deserit, et ideo Ephraem
 ‘sicut vitulus non est edoctus’, longe positus a praesepe,
 quia ‘praesepe domini’ deseruit et Ieroboam secutus vitulos 65
 adoravit, quod prophetia futurum per Aaron indicaverat:
 sic lapsurum populum Iudaeorum. Ideoque agens paenitentiam
 dicit: *Converte me et convertar, quia tu dominus meus,*
quia in novissimo captivitatis meae paenitentiam egi, et post-
quam cognovi, ingemui super dies confusionis et subiectus sum 70
tibi, quia accepi opprobrium et demonstravi te.

37. Advertimus, quomodo agenda sit paenitentia, quibus
 sermonibus, quibus fletibus, ut peccati dies ‘dies confusionis’
 appellet; confusio est enim, quando Christus negatur. 38. Et
 ideo subiciamus nos deo et non subditi simus peccato et 75
 delictorum nostrorum memoriam recensentes tamquam opprobrium
 erubescamus, non velut quandam gloriam praedicemus,
 sicut quidam expugnata pudicitia, oppressa iustitia gloriantur.
 Et tanta fiat conversio, ut, qui deum non agnoscebamus, ipsi
 eum iam aliis demonstramus, motus autem dominus tali 80

60 sq. *Hier. 38, 18 (Sept.) 62 sq. *Hier. 38, 18 (Sept.) 65 praesepe domini cf. Esai. 1, 3 65 sq. cf. III Reg. 12, 28—32 66 cf. Exod. 32, 1—6 68—71 *Hier. 38, 18 sq. (Sept.)

60 domino TOA 61 lacrimantem IAPTLam ipse V (om. verba) lacrimantis VP 63 vitulus — 64 edoctus om. Pa.c.m3 ludens Pm3 et pr. om. A praesepia APm3m 64 praesepi DAPam praesipe Pa.c. 65 praesipe Ba.c.m3 ieroboam B P m hieroboam cet. a secutus] add. est A (exp. R) 66 per aaron futurum V 68 tu es APm deus A dominus deus DOLm 69 captivitati Ba.c. 71 accipio Y 73 ut om. RS dies alt. om. ILa 74 appelletur V (?) m christus om. C 75 et pr.] ut Ia 76 dilectorum Ba.c.m3 77 non om. PVRS 78 pudicitia et m oppressã iustitiã (* fortasse m. post.) B gloriatur Pp.c.M 79 conversatio RS 80 eum] enim C iam om. A in aliis I demonstraremus CX

conversione nostra respondeat: *A iuventute mea es tu filius dilectus mihi Ephraem ut puer in deliciis, quoniam eo, quod sermones mei in ipso sunt, memoria memor ero eius; propterea festinavi super illum, misericordia miserebor eius, dixit dominus.*

85 **39.** Quam autem misericordiam nobis polliceatur, infra ostendit dicens: *Inebriavi omnem animam sitientem et omnem animam esurientem satiavi; ideo exsurrexi et vidi et somnus meus mihi dulcis est.* Advertimus, quod peccantibus dominus sacramenta promittit sua. Et ideo omnes convertamur ad dominum.

6, 40. Sed si isti non convertuntur, vel vos revertimini, qui lapsu vario de innocentiae fideique praelcelso fastigio decidistis. Bonum dominum habemus, qui velit donare omnibus, qui te per prophetam vocavit dicens: *Ego sum, ego sum,*
5 *qui deleo iniquitates tuas, et memor non ero, tu autem memor esto, ut iudicemur.* ‘Ego’, inquit, ‘memor non ero, tu autem memor esto’, hoc est: Non revoco illa, quaecumque delicta donavi tibi, velut quadam oblivione tecta sint; ‘tu autem memor esto’. ‘Ego’, inquit, ‘memor non ero’ propter gratiam,
10 ‘tu memor esto’ propter correctionem, memor esto, ut scias

81—84 *Hier. 38, 19 sq. (Sept.) 86—88 *Hier. 38, 25 sq. (Sept.)

6. 1—6 cf. supra II 4, 28 4—6 *Esai. 43, 25 sq.

81 conversatione *RS* conversioni nostrae *VP* mea] tua *Y* 81 sq. tu es dilectus filius mihi *L* esto filius dilectus mihi *RS*, *Pp.c.* esto mihi filius dilectus *V* esto fidelis dilectus mihi *M* dilectus mihi est filius *m* 82 ephraem] cf. ad l. 59 ut *om. m* ex eo quod *VP* (quod *corr. ex quo Pm2*) 83 in ipsum *Ba.c.m3* in ipsius *ΘAL* memoria sunt *A* ero *om. L* 84 festinavit *VRS* dicit *Va.c.m2m* 85 pollicetur *M* 86 inebriavi—sitientem *om. VRS* 87 satiavi et *Δ* somnium eius *Pa.c.m2* 89 promittat *PAPO* convertantur *RS* convertimur *Ca.c.*

6. 1 sed *om. Pa* si *Pi.r.* convertimini *RS* 2 qui] quia *Θ, La.r.* innocentia *Δ* fastigio *Ba.c.m3* 4 ego sum *alt. om. RS* 6 ut—7 esto *om. A* ut] et *VP* 7 non] num *Y* 7 sq. donavi tibi delicta *V* 8 sunt *ΔL, TCa.c.* 8 sq. autem *memor (sic) esto B* 9 ego] *add. autem M, add. a (exp.) P* 10 correptionem *Δ (corr. Rm2)* scias tibi *L*

donatum esse peccatum, ne glorieris quasi innocens, ne te iustificando plus ingraves. Sed si vis iustificari, fatere delictum tuum; solvit enim criminum nexus verecunda confessio peccatorum. 41. Vides, quid a te exigit *deus, deus tuus*, ut memor sis eius quam accepisti gratiae, non ‘glorieris, quasi non acceperis’. Vides, qua remissionis pollicitatione te provocet ad confitendum. Vide, ne reluctando mandatis caelestibus indevotionem Iudaeorum incidas, quibus dicit dominus Iesus: *Cantavimus vobis et non saltastis, lamentavimus et non plorastis*. 42. Vilis sermo, sed non vile mysterium. Et ideo cavendum, ne qui vulgari quadam sermonis huius deceptus interpretatione putet nobis saltationis lubricae histrionicos motus et scenae deliramenta mandari: haec etiam in adulescentula aetate vitiosa sunt. Sed saltationem eam mandavit, quam saltavit David ante arcam domini. Totum enim decet, quidquid defertur religioni, ut nullum obsequium, quod proficiat ad cultum et observantiam Christi, erubescamus. 43. Non ergo illa deliciarum comes atque luxuriae saltatio praedicatur, sed qua unusquisque corpus adtollat inpigrum, nec humi pigra iacere membra vel tardis sinat torpere vestigiis. Saltabat

14 cf. Ps. 49, 7 15 cf. I Cor. 4, 7 19 *Luc. 7, 32 25 cf. II Reg. 6, 14. 16. 20—22

12 plus *om. D* graves *V* graveris *I* ingraveris *La* 13 verecundia *Ha.r.Da.c.X* 14 *deus, deus] dominus deus Θ deus I, Op.c.m2LV,Rp.r.Pp.c.αm* 15 gratiae et *m* non *pr.* — 15 sq. acceperis *om. PVR* non *pr.]* ne *L* 16 videmus *M* qua] quia *EDXY* quod a *A* provocat *Δ* 17 sq. in indevotionem *ΘFML* indevotionem *V, Op.c.* indevocationem *Oa.c.RS* 21 qui] quis *AH, Pp.c.m2Δαm* 22 pudet *C* lubricae] publice *V* publicae *R* strionicos *VRS* strionicus *Pa.c.m2* 24 vitio *V* salutationem *C* saltationem — quam *om. VRS* eam *om. Σ* qua *LM* 25 saltavit etiam *VRS* 26 refertur *I, Pa.c.* obsequium] servicium *L* 28 deliciarum *T* diliciorum *Pa.c.* comes atque] escarumque *VRS* comes escarumque atque *M* praedicatur *om. Σ > O* 29 qua] quia *PVRSX* corpus suum *ΔO* 30 tepore *Pa.c.* torpore *C* saltabit *Pa.c.*

spiritaliter Paulus, cum se pro nobis extenderet, et posteriora obliviscens priora adpetens contenderet ad braviū Christi. Tu quoque, cum ad baptismum venis, manus elevare, pedes, quibus ad aeterna conscendas, velociores habere admoneris.

35 Haec est saltatio fidei socia, gratiae comes. 44. Hoc est ergo mysterium: 'Cantavimus vobis' novi utique canticum testamenti, 'et non saltastis', hoc est: non elevastis animam ad spiritalem gratiam. 'Lamentavimus et non plorastis', hoc est: non egistis paenitentiam. Et ideo derelictus est Iudaeorum populus, quia nec egit paenitentiam et gratiam refutavit, per Iohannem paenitentiam, per Christum gratiam: istam quasi dominus donat, illam quasi servus adnuntiat. Utrumque igitur ecclesia custodit, ut et consequatur gratiam et non abiciat paenitentiam. Gratia enim munus largientis

45 est, paenitentia delinquentis remedium.

45. Scivit Hieremias magnum remedium esse paenitentiae, quam in Threnis suis suscepit pro Hierusalem et ipsam inducit agentem Hierusalem dicens: *Plorans ploravit in nocte, et lacrimae eius in maxillis eius, nec est, qui eam consoletur ab*

31 sq. cf. Phil. 3. 13. 14 33 manus elevare] cf. Sac. VI 4, 18
 (l. 23 sq.) 36—38 cf. supra II 6, 41; Luc. 7, 32 41 cf. Ioh. 1, 17
 48—50 *Thren. 1. 2. 4

31 tenderet PVRS ostenderet M 32 brabium Pa.c. brachium Ca.c.
 33 venies V, Ra.r. pervenies M manus elevare om. Pa.c.m2
 34 aeternam B aeternam vitam A conscendens Pa.c.m2 ammoneris LM moneris m
 35 est pr. om. FEVam salutatio Ra.r. gratia V
 36 novi] hoc VP non Σ > O (post utique add. nisi L), RS 37 animus a
 38 lamentavimus om. Pa.c.m2 40 nec] non LRS
 41 paenitentia Cp.r.Ham gratia Pa.m 43 utrum C et om. P
 44 gratia] paenitentia VRS 46 scivit] sicut Σ > D magnum om. VP
 remedium] add. dicit in L paenitentiam O 47 quam om. O et quam
 RS suscipit P pro] per V, om. Y 47 sq. suscepit et ipsam inducit
 hierusalem dicens (dicentem TE) pro hierusalem dicens BTEA suscepit
 hierusalem dicentem (i.r.) pro hierusalem L inducit] indicia V iudicia RS
 ducit O 48 agentem] ad gentem AO hierusalem] israel V ploravi
 BTEO 49 eam om. a consoletur eam LMM ab] ex Bp.c.m3s.l., L

omnibus, qui diligunt eam. Viae Sion lugent. Et adiecit: In 50
his ergo fleo, hinc oculi mei caligaverunt a fletu, quia elongavit
a me, qui me consolabatur. Advertimus, quod hunc malorum
suorum acerbissimum cumulum arbitrabatur, quia deerat,
qui consolaretur maerentem. Quomodo ergo vos ipsam con-
solationem aufertis, qui spem relaxandae negatis paeniten- 55
tiae?

46. Sed audiant, qui agunt paenitentiam, quomodo
 agere debeant, quo studio, quo adfectu, qua mentis intentione,
 qua intimorum concussione viscerum, qua cordis conversione:
Vide, inquit, domine, quia tribulor, venter meus turbatus est 60
a fletu meo, conversum est cor meum in me. 47. Cognovisti
intentionem animi, fidem mentis, cognosce habitum corporis.
Sederunt, inquit, in terra, tacuerunt seniores filiae Sion, et
inposuerunt terram super caput suum, praecinxerunt se cilicia,
deduxerunt in terram principes virgines Hierusalem. Defece- 65
runt in lacrimis oculi mei, caligaverunt, turbatus est venter
meus, effusa est in terra gloria mea. 48. Sic flevit et Ninives
populus et denuntiatum excidium civitatis evasit; tanta est
enim paenitentiae medicina, ut mutare videatur suam deus

50—52 *Thren. 1, 16 51 cf. Hiob 16, 17 60 sq. *Thren. 1, 20
 63—67 *Thren. 2, 10, 11 66 caligaverunt cf. Hiob 16, 17 67 sq.
 cf. Ion. 3, 5—10

50 diligunt] delinquant *V* derelinquant *RS* eam *om.* *Pa.c.m2*
 viae] ut *V* legunt *V* 51 fleo *om.* *VRS*, *exp.* *P* hinc *om.* *ΓΑΡΑΜ*
 52 me *alt. om.* *M* consolabitur *Ba.c.m3* huc *Ba.c.* hic *M* 54 qui]
 quo *P* consolabatur *ORS* merentem *ΓΑΘΟΛΡ* ergo *om.* *RS* 55 non
 (*i.r.*) aufertis *L* 55 sq. paenitentiam *Ca.c.m2* 57 audiunt *Θ* audiuit
Pa.c. 58 debent *V*, *Ra.c.* affletu *T* 59 intimore *VRS* timore
Pp.c. concussione] consensione *Vp.c.m2* (consen *VmI*), *Pa.c.m2* ac
 concussione *Pm2RS* accusatione *M* conversatione *C* conversionis *V*,
Pa.c. 60 vide] unde *C*, *Ta.c.* tribulor et *OVM* conturbatus *Δ*.
 61 meo et *ΔΟ* 62 cognosce et *Hαμ* habitum] actum *Δ* 64 suum
 et *Δ* cilicio *Bp.c.m3* (*ex* cilicia), *ORp.c.αμ* 65 virginis *BPa.c.TDA*
 hierusalem] israel *V* iuda *Y* 66 lacrimas *CX* 67 ninives *Ba.c.m3*
 ninive *ΓΑΟVMαμ* 68 evasit] *add.* paenitentia est medicina *VP*

70 sententiam. In te est igitur, ut evadas. Vult rogari dominus,
vult de se sperari, vult sibi supplicari. Homo es, et vis rogari,
ut ignoscas, et putas deum tibi non roganti ignoscere? 49. Ipse
dominus Hierusalem flevit, ut, quia ipsa flere nolebat, domini
lacrimis ad veniam pertineret. Ipse nos flere vult, ut evadere
75 possimus, sicut habes scriptum in evangelio: *Filiae Hierusalem,*
nolite me flere, sed vos ipsas flete. 50. Flevit David et meruit,
ut mortem populi pereuntis divina removeret misericordia,
quando tribus sibi propositis optionibus eam tamen, in qua
maiores domini miserationem experiretur, elegit. Quid
80 erubescis tu peccata tua flere, cum deus etiam prophetas
iusserit flere pro populis? 51. Denique et Ezechiel iussus
est flere Hierusalem et accepit librum, in cuius capite scripta
erat *lamentatio et melos et vae*, duo tristitiae, unum delectabile,
quoniam ille salvus erit in futurum, qui in hoc saeculo plus
85 fleverit. *Cor enim sapientium in domo luctus, et cor stultorum*
in domo epularum. Et ipse dominus ait: *Beati, qui fletis, quia*
ridebitis.

7, 52. Fleamus igitur ad tempus, ut exultemus in aeter-
num. Timeamus dominum, praeveniamus eum confitendo
peccata nostra, corrigamus lapsus nostros, emendemus er-

70 cf. ELuc. VII 236 (p. 387, 20 Sch.) 73 cf. Luc. 19, 41—44
75 sq. *Luc. 23, 28 76—79 cf. II Reg. 24, 10—17 81 sq. cf.
Ezech. 2, 9 sq. 85 sq. *Eccl. 7, 5 86 sq. *Luc. 6, 21

70 igitur] enim C vult se Ha 71 se s. l. V sibi om. ΓΔP
72 ipsa om. RS 76 flere me A vosmet Y 77 reuoueret T 78 sibi
tribus V propositis V 79 expertus est Δ 80 etiam om. Γα
prophetam Δ 81 eiechiel B hezechihel P ezechihel T iezechiel O
iussus] uisus OM 83 erant Cp.c.HL lamentio B melos et] mo-
lestiae B molestiae et Θ carmen et L due (e i. r.) A tristitiae BA
recte, cum 'lamentatio et vae' 'duo' verba sint 'tristitiae' tristitia Va.c.
Ea.c.m2 tristicia CX tristi**ia R tris**tia P unum Σ > OL et unum
cet. 84 futuro JOM, Pp.c., (add. saeculo) L saeculo om. L 86 epu-
latorum (ep. s. l. m2) V, RS, (to s. l.) Pp.c. qui nunc am

7. 1 igitur om. H tempus (pus s. l. m2) B

rorem, ne et de nobis dicatur: *Heu me, anima, quia perit*
timoratus a terra, et qui corrigit, in hominibus non est. 53. Quid 5
 vereris apud bonum dominum tuas iniquitates fateri? *Dic,*
inquit, iniquitates tuas, ut iustificeris. Adhuc reo culpae
 iustificationis praemia proponuntur; ille enim iustificatur,
 qui proprium crimen sponte agnoverit. Denique *iustus in*
exordio sermonis accusator est sui. Novit omnia dominus, 10
 sed expectat vocem tuam, non ut puniat, sed ut ignoscat.
 Non vult, ut insultet tibi diabolus et celantem peccata tua
 arguat. Praeveni accusatorem tuum; si te ipse accusaveris,
 accusatorem nullum timebis; si te detuleris ipse, etsi mortuus
 fueris, revivesces. 54. Veniet ad monumentum tuum Christus, 15
 et si viderit flere pro te Martham, boni feminam ministerii,
 flere Mariam, quae adtente audiebat verbum dei sicut sancta
 ecclesia, quae *optimam partem sibi elegit*, movebitur miseri-
 cordia; cum viderit in tuo obitu lacrimas plurimorum, dicet:
Ubi posuistis eum? hoc est 'in quo reorum statu est, in quo 20
 paenitentium ordine? Videam, quem fletis, ut lacrimis suis
 ipse me moveat. Videam, si iam peccato ei, cuius venia pos-

7. 4 sq. *Mich. 7, 2 (Sept.) 6 sq. *Esai. 43, 26 9 sq. *Prov.
 18, 17 15 cf. Ioh. 11, 17 16 sq. cf. Luc. 10, 40. 39 18 Luc. 10, 42
 20 Ioh. 11, 34

4 anima mea AP perit BA 5 timoratus] timoratur Pa.c.
 timor tuus Γa (timor tus Ca.c.) reverens A (vel timoratus V) Lm a]
 in M 6 dominum] deum A 7 eo culpa Pa.c.m2 8 iustifica-
 tiones a 9 in om. Ba.c.m2 10 sermonis suo V est] erit Ca.c.m2
 suo (om. sermonis) A 12 ut om. A (add. s.l.R) tibi om. M 13 ipsum
 Y accusaberis B 14 etsi] et non Va.c. 15 fueris om. M reviv-
 vesces Bp.c.m3 Pa.c.MX reviviscis C revivisces cet. monimentum Ba.c.
 m3 tuum om. ΓPa 16 pro te flere V bonam A mysterii PX 17 flebat
 V sic PVRS 18 sibi om. Ba.c.m2 19 plurimorum et HAm dicit
 MX 20 rerum ΓPVRSa 21 paenitentium Va.c.m2 penitentiae A
 videam quem] videatque V, Pp.c. quem] quam Γa fletus V fletis
 (is i. r.) P ut] si TEM 22 me om. P, Ma.c.m2 VRSX videat V
 si iam] suam VX veniam V, add. poscit Y

citur, defunctus est'. 55. Dicit ei plebs: *Veni et vide*. Quid
 est 'veni'? Hoc est: veniat peccatorum remissio, veniat
 25 defunctorum vita, mortuorum resurrectio, 'veniat' et in hunc
 peccatorem 'regnum tuum'. 56: Veniet itaque et levari
 lapidem iubebit, quem cervicibus peccatoris lapsus inposuit.
 Potuit remove re lapidem imperio sermonis; iubenti enim
 Christo etiam insensibilis solet natura oboedire. Poterat
 30 tacita vi operationis occultae transferre saxum sepulchri,
 in cuius passione motis subito lapidibus plurima defunctorum
 sepulchra patuerunt. Sed hominibus iussit, ut removerent
 lapidem, in veritate quidem, ut increduli crederent, quod
 videbant, et aspicerent resurgentem mortuum, in typo autem,
 35 quod nobis donaret, ut levaremus delictorum onera, moles
 quasdam reorum. Nostrum est onera remove re, illius est
 resuscitare, illius educere de sepulchris exutos vinculis. 57. Vi-
 dens itaque grave onus peccatoris inlacrimat dominus Iesus:
 solam enim flere non patitur ecclesiam, conpatitur dilectae
 40 suae et dicit defuncto: *Veni foras*, hoc est: 'qui iaces in tene-
 bris conscientiae et delictorum tuorum sordibus, quodam
 reorum carcere, exi foras, delictum proprium prode, ut iusti-

23 Ioh. 11, 34 25 sq. cf. Matth. 6, 10 Luc. 11, 2 26 sq. cf.
 Ioh. 11, 38 sq. 28—34 cf. Exa. I 7, 27 (p. 26, 12—24 Sch.) 31 sq.
 Matth. 27, 52 37 sq. cf. Ioh. 11, 35 40 Ioh. 11, 43

- 23 dicit FEVRSa ei om. FPV a clemens super plebs R 24 hoc
 est om. P 25 et om. AX 26 itaque om. Pa.c.m2m utique Rp.c.m2
 et levari] elevari VR SX 28 potuit om. Ba.c.m2 iubente Bp.c.OTV,
 Pa.c. 30 vi om. Ma.c.m2 occultae om. O occulta et BA occultae
 et Θ occulte CXPM, (post saxum) V et occulta* (m eras.) L 31 re-
 motis LAP O am subito om. LAP a 33 ut om. C 35 quod] quo
 RX lavaremus P laberemus Pa.c. laevaremus Pp.c. onerum BTEA
 36 reorum om. Σ > O (add. Dm2 in mg.) movere AX 37 suscitare
 AOX vinculis] pondere Σ > O 39 enim] igitur M non patitur
 flere V conpatiat BO 40 dicat Bp.c.m3 qui] quid FVRSa
 41 sordibus velut in M quodam] quasi (ex quosdam) Bp.c. 42 prode]

profer AX perfer V

ficeris'. *Ore enim confessio fit ad salutem.* 58. Si confessus fueris a Christo vocatus, claustra rumpentur et omnia solventur vincula, etsi corruptelae corporeae faetor gravis sit. 45 Quatriduum enim habebat ille, cuius faetebat in tumulto caro. Cuius autem 'caro non vidit corruptionem', triduo fuit in sepulchro; carnis enim vitia nescivit, quae ex quattuor constat elementorum substantiis. Quantuslibet ergo mortui factor sit, aboletur omnis, ubi sacrum redoluerit unguentum. 50 Et surgit defunctus, et solvere iubentur eius vincula, qui adhuc in peccato sunt, tollere velamen de facie eius, quo veritatem gratiae, quam acceperat, obumbrabat. Sed quia venia donatus est, revelare faciem, aperire vultum iubetur: non habet enim, quod erubescat, cui peccatum remissum est. 55

59. In tanta tamen domini gratia tantoque divini muneris miraculo, cum oporteret universos laetari, commovebantur impii et adversus Christum concilium congregabant, Lazarum quoque interficere volebant. Nonne meriti eorum successores vos fore cognoscitis, quorum duritiae heredes estis? Nam 60 et vos indignamini et contra ecclesiam congregatis concilium.

43 Rom. 10, 10 46 cf. Ioh. 11, 39 46—49 cf. Origen. In Ioh. Comm. fragm. LXXIX (p. 546, 23—547, 10 Preuschen) 47 cf. Act. 2, 31 51 cf. Ioh. 11, 44 EPs. 1, 55 (p. 46, 23 sq. Pe.) 57 sq. cf. Ioh. 11, 46—56 58 sq. cf. Ioh. 12, 10

43 enim om. Pa conversus M 44 fuerit IRS clustra Ra.c. 45 etiamsi DMm corruptela A corporea A, Ca.c.mI corporis V faetor om. A gravescit M 46 habet OA cuius — caro om. RX caro in tumulto PV 47 vidit (t s. l.) B corruptionem codd. > B 50 sit om. O hominis aboletur M redoleverit IADLam unguentum BAH, Va.c. 51 resurgit m surget APp.c. solvi AOΔ, Pp.c.m ei C qui] que Aα, Dp.c. man. post. quia X 52 sunt] est OLA, Pp.c.m, cf. praef. not. 110 tollitur Mm tollent A tollis Y [velamen] add. ignorantiae Mi.r. quo] quod TEAOHA, Pp.c. 54 veniae ΔPOX 55 enim habet AX 56 in tanta] intorta V tamen] enim IΔPa vero m enim tamen O domini om. O divi V 57 cum] non Va.c. 58 consilium Pa.c.M 59 meritis VRSX, Pp.c. merito OCHMam 60 fore] esse Y

quia videtis mortuos in ecclesia revivescere et peccatorum
indulta venia resuscitari. Itaque quod in vobis est, per in-
vidiam rursus vultis interficere suscitatos. 60. Sed Iesus non
85 revocat beneficia, immo cumulo suae liberalitatis amplificat.
Revisit sollicite resuscitatum, et celebratae resurrectionis
gratia laetus ad cenam venit, quam ei sua praeparavit ecclesia,
in qua ille, qui fuerat mortuus, unus inter discumbentes cum
Christo invenitur. 61. Tunc mirantur omnes, qui vident
70 puro utique obtutu mentis, qui invidere non norunt — tales
enim ecclesia filios habet —, mirantur, ut dixi, quomodo ille,
qui iacebat in tumulo heri et nudustertius, unus sit de dis-
cumbentibus cum domino Iesu. 62. Ipsa Maria mittit un-
guentum in pedes domini Iesu, ideo forte in pedes, quia unus
75 de infirmis ereptus est morti; omnes enim corpus Christi
sumus, sed alii forte superiora membra sunt: Os erat Christi
apostolus, qui dicebat: *Experimentum quaeritis eius, qui in
me loquitur Christus?* os eius prophetae, per quos loquebatur
futura. Utinam ego pes eius esse merear et mittat in me Maria
80 unguentum suum pretiosum et unguat et a peccato extergeat!

66 sqq. cf. Ioh. 12, 1 sq. 73 sqq. cf. Ioh. 12, 3 75 sq. cf.
I Cor. 12, 12—31 77 sq. II Cor. 13, 3 79 sq. cf. Ioh. 12, 3

62 in ecclesia mortuos LM 63 indulgentia V indulgentiam RS
resuscitare C 65 suae om. Tm libertatis AVR^S, Da.c. man. post.
Oa.c. liberalitatis munus Θ 66 revexit RS sollicitae POR^S cele-
brata Oi.r.A 67 gratia] gloria VX preparabat V 68 sq. cum
christo om. Y 70 puro] pro I utique purae Y obtuto BOa.c.m2
optutu FP non norunt] nolunt M non nolunt V non uolunt RS
72 nudostertius Ba.c. nudustertius Bp.c.Pa.c. 73 sq. unguentum
BAR^S 75 infirmis codd. infirmis am morti* B mortis V omnis
Ba.c.m3 76 fortes Y 77 ei V 79 utinam] add. et OVR^S.
Pp.c.Mp.c.m2m, add. fetebat mortuus illic bono odore tanta repleatur
domus (cf. infra § 63) C merear esse H et] ut Ca.c. 80 suum
om. O ungat Bp.r.AOL, Va.c.MP et — extergeat] ut unguento pecca-
tum expellat (terg s. pell) Y a peccato] peccato C, Pa.c. peccata HX a
peccatum Pp.c.IOm extergeat BCX extergat cet. am

63. Quod igitur de Lazaro legimus, in unoquoque debemus converso peccatore credere, qui, licet faetorem habeat, tamen fidei pretiosae emundatur unguento; tantum enim gratiae fides habet, ut, ubi ante diem faetebat mortuus, illic bono odore tota repleatur domus. 64. Faetebat Corinthia domus, quando scriptum est de ea: *Auditur inter vos fornicatio, qualis nec inter gentes.* Faetor erat, quia modicum fermentum totam massam corruperat. Coepit bene olere, cum dicitur: *Si cui quid donastis, et ego; nam et ego quod donavi, propter vos in persona Christi.* Itaque liberato peccatore factum est in ea gaudium magnum et redoluit domus tota suavitate gratiae. Unde bene conscius, quod omnes apostolicae remissionis perfudisset unguento, ait: *Christi bonus odor sumus deo in his, qui salvi fiunt.* 65. Huius igitur effusione unguenti laetantur omnes, solus Iudas contradicit. Ergo et nunc, qui praevericator est, contradicat, repraehendat, qui proditor. Sed a Christo ipse repraehenditur, qui dominicae remedium mortis ignorat, et tantae mysterium sepulturae non intellegit. Ideo enim et passus et mortuus est dominus,

83 fidei unguento] *cf.* Ioh. 12, 3 nardi 'pistici' 84 sq. *cf.*
ibid. 86 sq. I Cor. 5, 1 87 sq. *cf.* I Cor. 5, 6 89 sq. *II
 Cor. 2, 10 93 sq. *II Cor. 2, 15 95 *cf.* Ioh. 12, 4 sqq. 97 sq.
cf. Ioh. 12, 7

81 quid *C, LRa.c.* quod *Di.r.* in unoquoque] nunc quoque *XY*
 81 sq. debemus de *XY* 82 pectore *Ca.c.* 83 pretioso *OA, Pp.c.*
 emendatur *Γα* mundatur *P* 84 gratiae] gloriae *RS* die *C* mortuus—
 85 faetebat *om. C* (*cf. supra § 62*) illic enim *M* 85 tanta *H* co-
 rinthi *V* corinthii *A* chorinthi* *P* 86 eo (*o i. r.*) *R* vos talis *Θ*
 86 sq. fornicatio] *add.* et talis fornicatio *Γαμ* 87 faetor enim a
 88 corrumpere *AX* corrumpere *Ca.c.m2 Pi.r.V.* bene *om. BEAL,*
Da.c. man. post. 89 quid cui *A* quid] et *C* 91 ea (*o s. a*) *M* eo a
 92 conscius apostolus *m* omnis omnis (*omnis pr. del.*) *B* omnis *V*
 93 perfudisse *V* unguentum *VRS* ait] at *D* ut *Pa.c.* 95 contradicit
ΓΑΡΟαμ 96 reprehendit *HΔαμ, Pi.r.* 97 proditor] *add.* sit *A,*
Pi.r. sed *om. AP* 98 tantae] tamen *ΓPVRSa*

100 ut nos redimeret a morte. Hoc excellentissimum iudicat pretium suae mortis, quo peccator absolvitur, et in novam assumitur gratiam, ut veniant et mirentur omnes, quomodo cum Christo recumbat, et laudantes dominum dicant: *Manducemus et epulemur, quia hic mortuus erat et revixit, perierat*
 105 *et inventus est.* Si qui autem infidelis obiecerit: *Quare cum publicanis et peccatoribus manducat?* respondetur ei: *Non opus est sanis medicus, sed his, qui male habent.*

8, 66. Ostende igitur medico vulnus tuum, ut sanari possis. Etsi non monstraveris, novit, sed a te audire expetit vocem tuam. Absterge lacrimis cicatrices tuas. Sic peccatum mulier illa in evangelio faectoremque sui erroris abstersit,
 5 sic culpam diluit, dum Iesu pedes lacrimis lavat. **67.** Utinam mihi quoque pedum tuorum lotum, Iesu, reserves, quos, dum in me deambulas, inquinasti! Utinam sordes vestigiorum tuorum detergendas mihi offeras, quas ego actu meo tuis ad-
 10 *fixi gressibus!* Sed unde mihi aquam vivam, qua pedes tuos possim lavare? Si aquam non habeo, habeo lacrimas, quibus dum pedes tuos lavo, utinam me ipsum diluam! Unde mihi, ut

103—105 *Luc. 15, 23. 24
 *Matth. 9, 12

105 sq. Matth. 9, 11

106 sq.

8. 3—5 cf. Luc. 7, 37. 38

100 indicat *DAOAm* 101 quo] quod *A* 102 mirantur *C*
 103 deum *TAPAam* 104 quia *om. A* fuerat *VX* 105 qui
Ba.c.m3 Ca.c.m2 quis *cet. am* obicerit *B* adiecerit *V* abiecerit
Pa.c. 106 manducet *a* responderunt *Ca.c.* respondebit *VM*,
Pp.c.m2 respondit *RS* eis *PVRS* 107 medico *A* male habentibus *X*

8. 1 ut] et *C* 2 non] *add.* possis *Ca.r.* expectat *A* 3 absterget *VRS* 4 absterxit *M* 5 deluit *P* dum] cum *DEAm* lavit *TEOLVRS*, *Pp.c.a* 6 lotum *B* (*i. e.* 'das Waschen') locum *O* luctum *Ra.c.* lutum *cet. am* iesu *om. M*, *La.c.* reserves iesu *DA* 7 deambulabas *PV* 8 afferas *M* 9 aquam vivam (*sc. sumam*) *Ba.c.TDAL* aqua viva *cet.* 10 habeo *alt. om. VRS* lacrimis *VRS* quibusdam *ex* quibus dum *Rp.c.m1* 11 tuos *om. RS* inde *C*

de me dicas: *Remissa sunt eius peccata multa, quia dilexit multum?* Plus debuisse me fateor et plus dimissum mihi, qui de forensium strepitu iurgiorum et a publicae terrore administrationis ad sacerdotium vocatus sim. Et ideo vereor, 15 ne ingratus inveniar, si minus diligam, cui plus dimissum est. 68. Sed non omnibus mulierem istam aequare possum, quae etiam Simoni, qui prandium domino dabat, merito praelata est, quae omnibus, qui volunt veniam promereri, magisterium praestitit, osculando pedes Christi, lacrimis lavando, tergendo 20 crinibus, unguendo unguento. 69. In osculo insigne caritatis est, et ideo dicit ipse dominus Iesus: *Osculetur me ab osculo oris sui.* Capilli quid significant, nisi ut noveris inclinata omni infularum dignitate saecularium obsecrandam indulgentiam, ut ad terram flens te ipse prosternas, ut humi iacens 25 moveas misericordiam? In unguento quoque bonae conversionis exprimitur odor. Rex nempe erat David et dicebat: *Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrimis stratum meum rigabo,* et ideo tantam gratiam meruit, ut ex eius familia virgo eligeretur, quae nobis partu proprio Christum 30 ederet. Ideo et ista in evangelio praedicatur mulier.

70. Tamen si hanc aequare non possumus, scit dominus Iesus et infirmis subvenire; ubi non est, quae possit parare

12 sq. *Luc. 7, 47 14 sqq. cf. Off. I 1, 4 18 cf. Luc. 7, 44—46
22 sq. *Cant. 1, 1 28 sq. *Ps. 6, 7 33 cf. Ioh. 12, 1 sqq.

12 dimissa *ΓΔαμ* eius] illi *P* ei *ΜΧα* multa *om. M* quia] quoniam *m* 13 dimissum est *ΘL* dimisisset *Pa.c.* 14 a *om. LAP* publica *L* terrore] rerum *L* 15 sum *Σ > Ba.c. Μαμ* 16 dimissum *Ba.c.* 17 omnes *DLp.c. ΓΔPαμ* possunt *Dp.c. ΓΔPαμ* 18 domino *om. Ca.c.m?* 21 criminibus *Va.c.* unguendo *ΓΔPO* unguento *BDA* insignia *Δ* 22 est] sunt *Δ* ipse *om. EDPΓαμ* ab *om. ALCM, Oa.c.* 23 moveris *C* movearis *Ha* 24 dignitatum *Y* saecularium ad *Ha* 25 ut *pr. om. Pa* flens *om. Pa* humili *V* 26 in *om. Pa* unguento *B* bene *C* 26 sq. conversationis *ΓΘLRSα* 27 odor] dolor *O* 28 lava *Ca.c.* (lavo *p.c.*) lacrimis meis *ΓΑΤDLPm* 32 aequari *ET* scit] sit *CM* didicit *Θ, Li. r.* (add. dicit, quod exp.) sic *RS* 33 quae] qui *V*

convivium, quae deferre unguentum, quae 'fontem aquae
35 vivae' secum portare, venit ipse ad sepulchrum.

71. Utinam ergo ad hoc monumentum meum digneris
accedere, domine Iesu, tuis me lacrimis laves, quoniam duri-
oribus oculis non habeo tantas lacrimas, ut possim mea lavare
delicta! Si inlacrimaveris pro me, salvus ero. Si dignus fuero
40 lacrimis tuis, faectorem abstergebo delictorum omnium. Si
fuero dignus, ut paulisper inlacrimes, vocabis me de monu-
mento huius corporis et dices 'exi foras', ut non intra corporis
huius angustias inclusae teneantur cogitationes meae, sed egre-
diantur ad Christum, in lumine versentur, ut non cogitem
45 opera tenebrarum, sed opera lucis. Qui enim peccatum cogi-
tat, intra suam conscientiam studet se ipse includere. 72. Voca
ergo foras servum tuum. Quamvis ligatus vinculis peccatorum
meorum vinctos habeam pedes, innexas manus, et cogitationi-
bus et 'operibus mortuis' iam sepultus, te vocante liber
50 egrediar et inveniar 'unus de discumbentibus' in convivio tuo.
Et domus tua pretioso replebitur unguento, si, quem redimere
dignatus es, custodieris. Dicitur enim: 'Ecce ille non in ec-
clesiae nutritus sinu, non edomatus a puero, sed raptus de

34 sq. cf. Ioh. 4, 10, 14 35 cf. Ioh. 11, 17 36 sq. cf. Ioh. 11, 34 sq.
42 *Ioh. 11, 43 45 cf. Rom. 13, 12 49 cf. Hebr. 9, 14 50 cf.
Ioh. 12, 2

- 34 quae pr.] *add.* vel *M* referre *V*, *Pa.c.* quae *alt. om.* *Pa*
35 portaret *V*, *Pa.r.* 36 monimentum *Ba.c.m 3* 37 tuisque *P*
ut tuis (ut *s.l.*) *L* me *om.* *Pa.c.m 2* 39 indignus *Cp.c.m 2* 40 ab-
sterge *CHMm* absterges *A* abstergam *Vi.r.Pi.r.Ep.c.* abstergo a
41 fuero] uero *C* inlacrimis *Ba.c.m 3 Pa.c.Rp.c.m 2* 42 non *om.* *M*
45 sq. cogitum cogitat (cogitum *del.*) *B* 46 ipsam *Va.c.* ipsum
Vp.c.M illudere *O* 48 innoxas *V*, *Pa.c.* innexus *Da.c.* 49 mor-
tuus *V*, *Pp.c.* iam] *add.* et *Pm 2* sepultus] si pulsatur *M* si pulsatus
RS secutus *X* 50 egreditur *Va.c.m 2* ingrediar *RS* 51 repleatur
CXa 52 est *Oa.r.RS* 52 sq. ecclesia *VRS* 53 enutritus *VRS*,
(*add.* est) *P* edomatus] cf. *praef. not. 110* domatus *V* edomitus (i *i.r.*) *P*
edomitus *OHAm* puero — 55 voce *om.* *Pa.c.m 2* de] a *LAPDam*

tribunalibus, abductus vanitatibus saeculi huius, a praeconis
 voce ad psalmistae adsuefactus canticum, in sacerdotio manet 55
 non virtute sua, sed Christi gratia, et inter convivas mensae
 caelestis recumbit.' 73. Serva, domine, munus tuum, custodi
 donum, quod contulisti etiam refugienti. Ego enim sciebam,
 quod non eram dignus vocari episcopus, quoniam dederam me
 saeculo huic. Sed *gratia tua sum, quod sum, et sum quidem* 60
minimus omnium episcoporum et infimus merito; tamen quia
 et ego laborem aliquem pro sancta ecclesia tua suscepi, hunc
 fructum tuere, ne, quem perditum vocasti ad sacerdotium,
 eum sacerdotem perire patiaris, ac primum, ut condolere
 norimus peccantibus adfectu intimo—haec enim summa virtus, 65
 quia scriptum est: *Et non gaudebis super filios Iuda in die per-*
ditionis eorum, et ne magniloquaris in die tribulationis eorum —,
 sed quotienscumque peccatum alicuius lapsi exponitur, con-
 patiar nec superbe increpem, sed lugeam et defleam, ut, dum
 alium fleo, me ipsum defleam dicens: *Iustificata est magis* 70
Thamar quam ego. 74. Fortasse adulescentula lapsa sit,
 occasionibus, quia delictorum fomites sunt, decepta ac

59—61 cf. I Cor. 15, 9 sq. 66 sq. *Abd. 12 68—70 cf. Paulini
 Vita Ambrosii 39 70 sq. *Gen. 38, 26

54 abductus a *Bp.c.m2PA* abductus de *ΘL* adductus de *AO* a —
 55 voce] ad . . vocem *PVM* 55 salmistae *AX* sacerdotium *BL*, *Rp.c.*
 56 et *om. M* 58 enim *om. Γa* 60 sum id quod *Rp.c.* et *om. P*
 62 et *om. O* et ego *om. VRS* tua *om. M* 63 tuere] vere *C*
om. Pa.c.m2 perditum] per debitum *M* 64 primum] *add. da HmPp.c.*
 ut] in *Ca.c.* 64 sq. condolere norimus *Γa* condolere noverimus *OV*
 condoleremus in (*om. norimus*) *BL* condoleamus in *Θ* condole in *A* cum
 dolere nouerim *M* cum dolore noluerim *Rm1* (voluerim *m2*) condolere
 norim (*post con ras., e pr.s. o*) *Pp.c.*, *m* 65 peccatoribus *Σ* enim] *add.*
est s.l.Bm3 summa] *add. est Pp.c.* virtus] *add. est OVRS* 66 gau-
 debit *VRSX* filiis *Γa* 67 et — eorum *om. V*, in *mg. H* magniloquia
 loquaris *P* magna loquaris *Γ, Bp.c.m3ALVMam* tribulationis] *proditi-*
onis L 69 fleam *LM* 70 est *om. V* 71 lapsa] ipsa *VRS*, *om. Y*
 72 quia] quae *ΓAPam* fomite *C*, (ex fomites) *Bp.c.* fomitis *V* fomitibus-
 que (busque *i.r.*) *R* sunt *om. RS*

praecipitata. Peccamus seniores, repugnat in nobis lex huius
 75 carnis legi mentis nostrae et captivos nos in peccatum trahit,
 ut faciamus, quod nolumus. Illi de aetate suppetit excusatio,
 mihi iam nulla; illa enim debet discere, nos docere. Ergo
iustificata est magis Thamar quam ego. 75. Incusamus alicuius
 avaritiam? Recordemur, si nihil ipsi avare facimus, et si
 fecimus — quoniam *radix est malorum avaritia* et tamquam sub
 80 terra occulte in nostro serpit corpore—, dicamus singuli: *Iusti-*
ficata est magis Thamar quam ego. 76. Si conmoti fuerimus in
 quemquam graviter, leviolem causam laicus habet quam
 episcopus, eo quod conmotus aliquid egerit: retractemus no-
 biscum et dicamus: *Iustificatus est magis iste, qui conmotionis*
 85 *arguitur quam ego.* Haec enim si dicamus, ipsi nobis cave-
 bimus, ne dicat nobis dominus Iesus aut quisquam de discipulis
 eius: *Festucam in oculo fratris tui vides, trabem autem, quae in*
oculo tuo est, non vides. Hypocrita, eice primum trabem de
oculo tuo, et tunc videbis eicere festucam de oculo fratris tui.
 90 77. Non ergo erubescamus dicere graviolem nostram culpam
 esse quam eius, quem arguendum putamus, quia dixit hoc
 Iuda, qui arguebat Thamar, et recordatus suam ipse culpam
 ait: *Iustificata est magis Thamar quam ego.* In quo et altitudo
 mysterii est et morale praeceptum, et ideo culpae eius depu-

73 sq. cf. Rom. 7, 23 76 cf. Off. I 1, 4 77. 80 sq. *Gen. 38, 26
 79 cf. I Tim. 6, 10 87—89 *Matth. 7, 3. 5 93 *Gen. 38, 26

73 praecipitata] *add.* sit *ΓΑΡ* *α* *m* *add.* sunt *V* peccamus] *add.* et
ΓΙΠΟΛ *α* *m* 74 trahit (trahet *α*) ante in *H* *α* *m* 75 ut] *add.* et *VM*
 78 nil *ΘL* avare fecimus *FP* aqua refecimus *V*, *Rp.c.* (ex refecimus)
 78 sq. et si fecimus *om.* *OPVM* 79 est] *add.* omnium *ΔPm2* 80 ter-
 ram *C* seruit *TCa.c.X* 81 magis *om.* *CX* comiti *Ca.c.m2* in] et *M*
 83 commotius *ΓTEAM* commodius *OPVRS* egerit aliquid *H* *α* *m* trac-
 temus *P* 83 sq. nobiscum *om.* *PVRS* 85 nos *C* vobis *α* 85 sq. cave-
 mus *ΓM* *α* *m* 87 eius] suis *M* fistucam *Ba.c.m3Pa.c.* 88 tuo oculo *V*
 89 fistucam *Pa.c.* 91 direxit *C* 92 iuda — et *om.* *VRS* iuda *BΘ* iudas
cet. α m ipse suam *PVX* ipsam *BTEA* 93 in quo — 94 praeceptum *om.* *V*
 94 mortale *C* in culpa ei (ex culpa eius) *Rp.c.* 94 sq. deputandum *O*

tatum non est, quia ipse se accusavit, priusquam ab aliis accu- 95
saretur. 78. Non ergo gaudeam super alicuius peccatum, sed
magis lugeam, quia scriptum est: *Noli supergaudere mihi,*
inimica mea, quia cecidi, sed resurgam, quoniam, si sedero in
tenebris, dominus inluminabit me. Iram domini sustinebo,
quia peccavi ei, donec iustificet causam meam; et faciet iudicium 100
meum et educet me ad lumen et videbo iustitiam eius. Et videbit
inimica mea et cooperietur confusione, quae dicit mihi: Ubi
est dominus deus tuus? Oculi mei videbunt eam et erit in con-
culcatione sicut lutum in via. Nec inmerito, quoniam qui lapsu
alieno gaudet, diaboli gaudet victoria. Et ideo doleamus 105
magis, cum audimus perisse hominem, pro quo Christus
mortuus est, qui nec stipulam in messe neglegit. 79. Atque
utinam hanc 'stipulam in messe', hoc est inanem avenam
fructus mei non abiciat, sed colligat, sicut ipse ait: Heu me,
quia factus sum sicut qui colligit stipulam in messe et sicut 110
racemum in vindemia, ut vel primitiva manducet in me gratiae
suae, etsi posteriora non adprobet.

97—104 *Mich. 7, 8—10 106 sq. Rom. 14, 15 107 et
109—111 *Mich. 7, 1 (et sicut racemum in vindemia = καὶ ὡς ἐπιφυλλίδα
ἐν τρυγίτῳ)

95 se om. V prius magis quam VRS 96 gaudeamus ΓDMam
peccato TYm 97 lugeamus ΓDMam 98 mea om. RS surgam RS
resedero M 100 faciat Σ > B, Γ > CX, PAm 101 meum om. VM
educat Γ > CX, Pp.c. Δam 102 operietur ΔL mihi] ad me ΓAPam
103 dominus om. A deus om. V eum Ta.c.ED 103 sq. conculcati-
onem T, (add. et videbit eam) M, PAm 105 diabolo VRS victo-
riam V, add. cessisse R dole Ba.c.m 3 105 sq. dolere magis debemus Θ
106 audieris L audiamus TDRS 107 stipulam om. CXPVM, Ra.c.
tr. post messe Ham in messe — 108 stipulam om. Σ 108 messem B
avenam] habenam BO, CPa.c., habet nam Θ, habet L 109 meos L
(utinam fructus i. r.) abiciet A colliget A ipse om. ΓVRSa ait] add.
quidam MPm 109 sq. heu me quia om. Pa.c.m 3 110 sicut alt.
om. Pa 111 racemum] faenum P vindemiis (ex vindemius) add. et
Vp.c. in me om. M 112 adprobem Pa

9, 80. Ergo et agendam paenitentiam et tribuendam veniam credere nos convenit, ut veniam tamen tamquam ex fide speremus, non tamquam ex debito. Aliud est enim mereri, aliud praesumere. Tamquam ex syngrapha fides inpetrat, 5 praesumptio autem adroganti est propior quam roganti. Prius solve, quod debitum est, ut, quod speraveris, inpetrare merearis. Solve boni adfectum debitoris, ut versuram non facias, sed fidei tuae censu contracti nominis fenus evacues. **81.** Plura solvendi habet subsidia, qui deo, quam is, qui 10 homini debet. Homo pecuniam pro pecunia repossit, quae non semper debitori praesto est, deus adfectum exigit, qui in tua potestate est. Non pauper est, qui deo debet, nisi qui se ipsum pauperem fecerit. Etsi non habet, quae vendat, habet, quae solvat. Oratio, lacrimae, ieiunia debitoris boni census 15 est multoque uberior, quam si quis ex pretiis fundorum pecuniam sine fide deferat. **82.** Denique pauper erat Ananias, cum vendito agro pecuniam deferret ad apostolos, unde nec solvere se potuit, sed implicavit; dives illa vidua, quae duo aera minuta in gazophylacium misit, de qua dictum est: *Haec vidua pau-* 20 *percula plus omnibus misit.* Non enim pecuniam deus, sed

9. 4 tamquam ex syngrapha] *scilicet deo per paenitentiam solvenda* 16—18 cf. Act. 5, 1—11 18 sq. cf. Luc. 21, 2 19 sq. *Luc. 21, 3

9. 2 conveniunt *Ca.c.* tamen *del. Cm1* 4 tamquam] tamen *A* syngrapha (singrafa) *Γα* ingrapha *VO* ingrata *B* ingrato *A* ingratia (ia *i.r.*, in *exp.*) *L* gratia *Θ* integro *Pp.c.* (o *ex a*) ingrata gratia *codd. post.*, ingressu *RS* syngrapho *cet. m* inpetret *Ba.c.m3* impetretur (ur *i. r.*) *H* impetratur *M* 5 arroganti** (or *eras.*) *C* propior *ΓEDPLa* 6 quod *pr. om.* *Ha* est *om.* *ΓMa* ut — 46 illam] in folio post finem libri annexo (fol. 119^r et 119^v) *B* 7 merearis] *add. et M* affectu *ΘAOLX* versura *V* usuram *LHM, DOp.c.a* 8 contracti nominis] contracti-
onis *Lp.c.* 9 is] his *Pa* hic *V, Ra.c.* 12 non] nemo *ΓΔPOM* est *om. M* 13 etsi] sed si *M* non *om. A* quae] quod *VRS* 14 orati *V* orationes *M* debitoris — 15 multoque *om. VRS* 16 fine *X* 18 se *om. M* 19 gazophylacio *Σ*

fidem quaerit. 83. Neque ego abnuo liberalitatibus in pauperes factis posse minui peccatum, sed si fides commendet expensas. Quid enim prodest conlatio patrimonii sine gratia caritatis? 84. Sunt, qui iactantiam solam, decorem largitatis adfectent, ut eo se probatos vulgo videri velint, quod sibi nihil reliquerint. Sed dum praesentis saeculi mercedem requirunt, non recondunt futuri, et quia hic *perceperunt mercedem suam*, illic sperare non possunt. 85. Sunt, qui opes suas tumultuario mentis impulsu, non iudicio perpetuo ubi ecclesiae contulerant, postea revocandas putarunt, quibus nec prima merces rata est nec secunda, quia nec prima iudicium habuit et secunda habuit sacrilegium. 86. Sunt, quos paenituerit opes suas divisisse pauperibus. Sed eos, qui paenitentiam agunt, hoc solum paenitere non debet, ne ipsius paenitentiae agant paenitentiam. Nam plerique futuri supplicii metu peccatorum suorum conscii paenitentiam petunt, et cum acceperint, publicae supplicationis revocantur pudore. Hi videntur malorum petisse paenitentiam, agere bonorum. 87. Nonnulli ideo poscunt paenitentiam, ut statim sibi reddi communionem velint. Hi non tam se solvere cupiunt quam sacerdotem ligare. Suam enim conscientiam non exuunt, sacerdotis induunt, cui

27 sq. cf. Matth. 6, 2. 5 35 plerique = *quidam*

21 neque] non *Va.c.m2* nec *R* ego] ergo *BTEO*, *Aa.r.* enim *AH*
 23 conlatio *om.* *A* patrimonium *A* 24 qui] *add.* ad *TDOLVM* *m*
 decore *FA*, *Lp.r.a* 25 adfectant *Tm* videri *om.* *FEa* 26 dum]
 iam *A* requirunt — 27 sq. mercedem *om.* *Aa.c.m2* 27 recordantur
 (or *ex on*) *Rp.c.* futuri] in futurum *Ha* 29 tumultuario *EPHVR*
 tumulario *C*, *Ma.c.m2* 30 contulerunt *FΔPOam* cf. *praej. not. 107*
 putauerunt *CΔ* putabunt *Pa.c.m3* (putant) 31 rata] grata *Σ >*
DL, Pp.c. VM gratia *R* nata *Pa.c.m3* 35 supplicii] iudicii *V* 37 hii
BDOLP 38 petisse] paenituisse *Γ* petiisse *m* agere bonorum *om.*
Rm1 sed agere nolunt *Rm2* in *mg.* bonorum *Vm2* *i.r.* 40 hii
BDOLM tamen *Ca.r.Aa.c.* 41 sua *V* conscientia *V*, *Ra.c.* con-
 scientiae *Rp.c.* conscientiam] *add.* culpa *Ym* exsunt *V* exuunt] *add.*
 et *m*, *add.* sed *L* in *mg.* sacerdotes *Σ > O, VRSX* induit *PVRS* cui]
 quibus *Ep.c.m2Pp.c.AL* qui *Em1* cum *RS om.* *Γa*

praeceptum est: *Nolite dare sanctum canibus neque miseritis margaritas vestras ante porcos*, hoc est: inmundis impuritatibus sacrae communionis non inpertienda consortia. 88. Itaque
 45 videas eos mutata veste incedere, quos lugere et gemere oportebat, quia vestem illam ablutionis et gratiae sordidarunt, feminas autem margaritis onerare aures, curvare cervices, quas bene Christo, non auro inclinarent, quae se ipsas flere debebant, quod margaritam, quae de caelo est, perdi-
 50 derunt.

89. Sunt etiam, qui arbitrentur hoc esse paenitentiam, si abstineant a sacramentis caelestibus. Hi saeviores in se iudices sunt, qui poenam praescribunt sibi, declinant remedium, quos vel poenam suam conveniebat dolere, quia caelesti
 55 fraudarentur gratia.

90. Alii proposita spe agendae paenitentiae licentiam sibi delinquendi prorogatam putant, cum paenitentia remedium peccati sit, non peccandi incentivum. Vulneri enim medicamentum necessarium est, non vulnus medicamento, quia
 60 propter vulnus medicamentum quaeritur, non propter medicamentum vulnus desideratur. Infirma deinde spes, quae committitur tempori, cum omne tempus incertum sit, non omnis spes tempori sit superstes.

42 sq. *Matth. 7, 6 49 sq. cf. Matth. 13, 45. 46

42 est] sit *Ri.r.* sanctum dare *ΘOHX* 44 inpertienda] in
 percipienda *A* inpendenda *Γα* 45 incidere *Ba.c.m3* incaedere *P*
 46 quia] qui *Va.c.m2* ablutionis] oblationis *ΓΑΡα* sordidauerunt *H*
 47 margaritas *Oa.c.m2Ta.c.* ornare *Y* curare *BA* curbare *Pa.c.*
 48 christo] ipse *Ri.r.* 49 deberent *Y* quae] *add. et Ri.r.* 51 etiam]
 enim *A* arbitrantur *A* 52 abstinence *V* 53 proscribunt *C* sibi]
 si *VP*, filii *E*, sibi si *M*, sed *RS* 54 suam *om. Ea.c.m2* dolore *P*,
Ra.c. 56 agendi *V* 57 delinquenti *C* prorogatam *BT* prerogatam
AL propagatam *cet. am* 59 est necessarium *A* non vulnus medi-
 camento *om. VRS* 60 medicamentum *pr. (medica s.l.m2)* *B*
 63 omni *L*, *Dp.c.VRSam* temporis *OMPX* tempori] *add. commi-
 tenda (sic!) L* sit] *add. ut Σ (Da.r.) a*

10, 91. An quisquam ferat, ut erubescas deum rogare, qui non erubescis rogare hominem, et pudeat te deo supplicare, quem non lateas, cum te non pudeat peccata tua homini, quem lateas, confiteri? An testes precationis et conscios refugis, cum, si homini satisfaciendum sit, multos necesse est ambias, obsecres, ut dignentur intervenire, ad genua te ipse prosternas, osculeris vestigia, filios offeras culpae adhuc ignaros, paternae etiam veniae precatores? Hoc ergo in ecclesia facere fastidis, ut deo supplices, ut patrocinium tibi ad obsecrandum sanctae plebis requiras, ubi nihil est, quod pudori esse debeat, nisi non fateri, cum omnes simus peccatores, ubi ille laudabilior, qui humilior, ille iustior, qui sibi abiectior.

92. Fleat pro te mater ecclesia et culpam tuam lacrimis lavet, videat te Christus maerentem, ut dicat: 'Beati tristes, quia gaudebitis.' Amat, ut pro uno multi rogent; denique in evangelio motus viduae lacrimis, quia plurimi pro ea flebant, filium eius resuscitavit. Ideo citius exaudivit Petrum, ut Dorcas resurgeret, quia pauperes mortem mulieris ingemiscabant. Ideo ipsi Petro statim remisit, quia amarissime flevit. Et tu si amarissime fleas, Christus ad te respiciet, culpa discedet. Usus enim doloris ablegat luxuriam criminis, erroris

10. 14 cf. Luc. 6, 21 **15 sq.** cf. Luc. 7, 12, 13 **17 sq.** cf. Act. 9, 36—41 **19** cf. Luc. 22, 61, 62

10. 1 an] hanc Σ erubescat *A* **2** erubescit *A*, *Ra.c.* et] ut *C* deum *V* **3** pudeant *C*, *Hi.r.a* **4** lateas *LAP* an testes] antistes *La.c.Op.c.* antestites *TEa.c.* antistites *TEp.c.* precationibus *M* conscius *B*, *LRa.c.* **5 sq.** ambias obsecres] habeas obsecratores *R* **6** ipsum *RS* **7** ignarus *BPa.c.* ignoras *Va.c.m2* **8** ecclesiam *CX* facite (*om.* fastidis) *Pa.c.m3* fastidiis (*om.* facere) *E* **9** patrocina *VRS* ad] *add.* dominum *CM*, *add.* deum *HXa* **10** quod] quo *Ba.c.m3ED* pudoris $\Sigma > OLP$ **12** qui humilior *om.* *Pa.c.m2* ille — abiectior *om.* *V* **14** tristes] estis *V* **15** ridebitis († gaudebitis *s.l.*) *H* uno] illo *H* **18** dorchas *P*, tabita *M*, habitha *V*, tabitha *RS* morte Σ **19** dimisit *a* **20** et — fleas *om.* *Ca.c.m1* (*in mg.*), *RS* **21** usus] unus *VRS* uulnus *O* utilius *L* enim *om.* *FVa*, *Li.r.* abligat $\Sigma > O$ abnegat *Ca.c.PA* carnis († criminis *s.*) *Y*

delicias. Ita dum dolemus admissa, admittenda excludimus et fit quaedam de condemnatione culpae disciplina innocentiae. 93. Nihil ergo te revocet a paenitentia; haec tibi
 25 communis cum sanctis est, utinamque imitanda talis, qualis sanctorum deploratio. David 'manducabat sicut panem cinerem et potum suum lacrimis temperabat'. Ideo nunc amplius gaudet, quia amplius flevit: *Per exitus aquarum descenderunt*, inquit, *oculi mei*. 94. Iohannes multum ploravit et revelata sibi dicit Christi mysteria. At vero illa mulier,
 30 quae, cum esset in peccatis et deberet flere, gaudebat et veste purpurea atque coccinea operiebatur et auro se multo et pretiosis lapidibus ornabat, aeterni fletus luget aerumnam merito.

95. Repperiuntur, qui saepius agendam paenitentiam
 35 putant. Qui 'luxuriantur in Christo'. Nam si vere agerent paenitentiam, iterandam postea non putarent, quia sicut 'unum baptisma', ita una paenitentia, quae tamen publice

26 sq. cf. Ps. 101, 10 28 sq. *Ps. 118, 136 29 cf. Apoc. 5, 4
 30—33 cf. Apoc. 17, 4—18; 18, 7 35 cf. I Tim. 5, 11 37 cf. Eph. 4, 5

22 amissa VM ammissa RS ammittenda VRS amittenda LM
 23 quaedam] quoque GAP condemnatione del. D emendatione p.c.
 24 nil Ia te om. Ba.c.m3TEL ab Ba.r. ad Va.c. (d exp.) 25 utinamque imitanda] utinam namque emerenda V utinam namque emigranda M utinam que imitanda X numquam namque emiganda Ra.c.m2 numquam namque est mitiganda Rp.c.m2 26 manducabat — 27 temperabat C in mg. inf. 27 suum om. T cum lacrimis OPM 28 quia] qui FOa 28 sq. deduxerunt MX 30 didicit Bp.c.m3 sibi dicit christi] sunt ei diuina M christi om. VRS ad B 31 deberet flere] crebre flere OMMIRa.c. crebre fletet VMm2 (in mg. deberet Mm2) crebro flere Rp.c. 32 adque B, Pa.c. at Ma.c.m2 33 ornabat] add. nunc A add. sed L fletus] add. nunc m erumna P merito cum V cod. coniunzi cum hac sententia, (cf. Apoc. 18, 7: quantum—tantum). cum sequenti iungunt cet. am 34 repperiuntur SIGAP reprehenduntur Lp.c. et dett. 33—57. 65. 66. 180 m reprehenditur a reppenduntur det. 19 repudiantur dett. 141. 260 reppenduntur Sch. 35 putant — 36 paenitentiam om. A qui Y quia cet. am 36 iterandum V

agitur; nam cottidie nos debet paenitere peccati, sed haec delictorum leviorum, illa graviorum.

96. Facilius autem inveni, qui innocentiam servaverint, 40
quam qui congrue egerint paenitentiam. An quisquam illam
paenitentiam putat, ubi adquirendae ambitio dignitatis, ubi
vini effusio, ubi ipsius copulae coniugalis usus? Renuntian-
dum saeculo est, somno ipsi minus indulgendum quam natura
postulat, interpellandus est gemitibus, interrumpendus su- 45
spiriiis, sequestrandus orationibus, vivendum ita, ut vitali
huic moriamur usui. Se ipsum sibi homo abneget et totus
mutetur, sicut quendam adulescentem fabulae ferunt post
amores meretricios peregre profectum et abolito amore re-
gressum postea veteri occurrisse dilectae, quae, ubi se non 50
interpellatam mirata, hinc putaverit non recognitam, rursus
occurrans dixerit 'ego sum', responderit ille: 'Sed ego non sum
ego.' 97. Unde bene dominus ait: *Qui vult post me venire,*
abneget se ipsum sibi et tollat crucem suam et sequatur me. Et-
enim qui mortui et consepulti Christo sunt, non debent iterum 55

53 sq. *Matth. 16, 24 55 cf. Rom. 6, 4. 8 et Col. 2, 20

38 cotidiani $\Gamma A P \alpha m$ 39 debitorum P leviorum illa graviorum
om. Rm 1 (leviorum add. m 2) 40 invenis M servaverit $Da.c.VRS$
41 egerit Δ paenitentiam] *add. peccati VM an —* 42 putat *om. \Delta P*
42 putant CXP 43 copulae] culpa $\Sigma > DO$ 44 minus $H i. r.$
44 sq. quam natura postulat in- $C i. r.$ 45 interpellandum $O V R S Y$
interpolandus $E, Lp.c.$ interrumpendus] interpendus $Ba.c.m 3$ interrump-
pendum est ΔO utrū inpend C 46 sequestrandum $\Delta O, Pp.c.$ vi-
dendum $Pa.c.$ ita*** (que eras.) C 47 hic $Ma.c.m 2$ moriatur A
usui] sensui Y adneget V 48 famulae $Ba.c.$ post] propter $\Delta P O T m$
49 amorem meretricium $\Delta, Pp.c.$ abolito amore] abmoto animo $Pa.c.m 3$
50 veteri] vero $\Delta O, (ex uearii) Pp.c.m 3$ veteri] *add. ei \Theta L, (post*
occurrisse) \Delta, Pp.c.m 3 dilectam \Delta, Pp.c.m 3 se om. \Gamma a non om. C
51 interpellavit $OVM, Ra.c.m 2, (ex interpellat) Pp.c.m 3, m$ admirata
(ammirata) $\Delta O, Pp.c.m 3$ hinc *om. \Gamma \Delta P O \alpha m* 52 dixerit *om. Pa.c.m 3*
53 venire post me Δ 54 semet ΘLCm et *pr. om. Ma.c.m 2* 55 se-
pulti $\Gamma A P \alpha m$ in christo $\Delta P O D$

velut viventes de hoc mundo decernere. *Ne tetigeritis*, inquit, *nec adtaminaveritis, quae sunt omnia ad corruptelam ipso usu.* eo quod ipse vitae huius usus corruptela sit integritatis.

11, 98. Bona ergo paenitentia, quae si non esset, omnes ad senectutem differrent ablutionis gratiam. Quibus satis responsi sit, quia melius est, ut habeam, quod sarciam, quam non habeam, quod vestiar. Sed sicut semel adsuta redintegran-
 5 tur, ita frequenter suta solvuntur. **99.** Eos autem, qui paenitentiam differunt, satis ipse dominus admonuit dicens: *Paenitentiam agite, adpropinquavit enim regnum caelorum.* Nescimus, qua hora fur venit, nescimus, an proxima nocte a nobis nostra reposcatur anima. Adam post culpam statim de
 10 paradiso deus eiecit; non distulit, sed statim separavit a deliciis, ut ageret paenitentiam, statim tunicam vestivit pelliciam, non sericam. **100.** Quid enim est, quod differas? An ut plura peccata committas? Ergo quia deus bonus est, ideo tu malus, et *divitias bonitatis eius et patientiae contemnis?* Sed bonitas
 15 domini magis ad paenitentiam te debet adducere. Ideo ad

56 sq. *Col. 2, 21

11. 7 Matth. 4, 17 8 cf. Matth. 24, 43 (Luc. 12, 39) 8 sq.
 cf. Luc. 12, 20 9 sq. cf. Gen. 3, 6—24 14 Rom. 2, 4

56 discernere *A* (corr. *Rm* 2) 56 sq. inquit nec adtaminaveritis
om. A 57 nec] ne *TEALCXP* 58 huius vitae *H m*
 11. 1 bona] *add. est AO* 3 responsum *ΘLM* sit] est *m set P*
 quod — 4 habeam *om. VRS* 4 habeam] *add. quod sartiam et non*
 habeam *M* quod] quo *EDOLMa* 4 sq. reintegrantur *Ba.c.m 3La.c.T*
 6 deferunt *V*, dixerunt *Ca.c.* ipse *om. D* 7 adpropinquabit *DOLCX,*
Ra.c. caelorum] dei *M* 8 nescimus *pr.] add. ergo ΔPOTm* veniat
ΔOHa veniet *Y* venerit *Pm* 9 nostra *om. Γa* 11 agerent *RS*
 tunica . . pellicia *PVRS* pelliceam *Hm* 12 sirica *VM* syrica *Pa.c.m 2*
 serica *RS* siricam *Θ* enim *om. CP* est *om. CXAa* quod *om. RS*
 quod] quid *M* 13 dimittas *V* 14 et *pr.] nam A* divitiae (*om.*
 eius — bonitas) *VRS* 15 domini] dei *L* ad paenitentiam *om. D*
 debent *RS*

omnes dicit sanctus David: *Venite, adoremus et procidamus ante eum, et ploremus ante dominum nostrum, qui fecit nos.* De peccatore autem sine paenitentia mortuo, quia nihil aliud superest nisi graviter maerere, nisi flere, habes plorantem ipsum et dicentem: *Filius meus Abessalon, filius meus Abessalon*; qui enim penitus est mortuus, sine ulla exceptione defletur. 101. De his autem, qui exules atque peregrini limitum paternorum, quos lex Moysi sancta praescripsit, mundanis implicabantur erroribus, audis canentem: *Super flumina Babylonis illic sedimus et flevimus, cum recordaremur Sion.* Inducit enim lapsorum genus in ipso temporum praesentium et rerum labentium adhuc positos statu debere resipiscere, eorum videlicet exemplo, qui propter peccati pretium deducti erant in captivitatis aerumnam. 102. Nihil autem est, quod tam summo dolori sit, quam si unusquisque positus sub captivitate peccati recordetur, unde lapsus sit atque unde deciderit, eo quod ad corporea atque terrena ab illa speciosa ac pulchra

16 sq. *Ps. 94, 6 20 sq. *II Reg. 18, 33 24 sq. Ps. 136, 1
29—33 cf. supra l. 25: cum recordaremur Sion

16 sanctus david dicit Ham dicit dñs sp̄s david V procedamus B
17 et om. DC ploremusque C 18 autem] eum V aliud om. D
19 graviter] gratiam Va.c.m2 maereri V mereri DRS, Pp.c. merere
TEI, Pa.c. 20 ipsum om. D, add. david Mm2 filius meus Abes-
salon pr.] filia abielon (m1, abamlon m2) V fili** (us eras.) R meus
om. A absalon AD, Cp.c. Aa 20 sq. filius — abessalon alt. om. FLVRSa
meus om. M absalon ADM 21 ulla om. P exceptacione CX
22 autem] enim VM, om. Fa qui*** (bus eras.) C atque] et A limi-
tum] lamentorum M 23 quod AP 24 implicabuntur EMPm
audi M 25 flevimus BC dum LAPTAam recordaremur] add.
tui HM 26 genus] gemitus LAPOam tempore C, Aa.c. 27 posito
Σ > OL, V positum L respicere et A resipiscere et a 28 qui om. V
29 est autem Fa est om. VRS 30 summi doloris AA si om. ΣAP
si] ut dett. m 31 peccati] add. non A recordatur Pa.c. Fa unde]
unde quo T quo E ceciderit DLP 32 ad] a Ca.c.V corpoream Ha
terrenam Ha

divinae cognitionis intentione deflexerit. 103. Sic habes Adam abscondentem se, ubi deum cognovit esse praesentem, et quaesitum latere voluisse et vocatum a deo ea voce, quae latentis morderet adfectum, hoc est: *Adam, ubi es?* Hoc est: 'Cur te abscondis, cur lates, cur fugis eum, quem videre desiderabas?' Ita gravis culpa est conscientiae, ut sine iudice ipsa se puniat et velare se cupiat, et tamen apud deum nuda sit. 104. Et ideo nemo in peccato positus adrogare sibi debet auctoritatem aut usurpationem sacramentorum, quia scriptum est: *Peccasti? quiesce!* Quod in praesenti psalmo David dicit: *In salicibus, inquit, in medio eius suspendimus organa nostra; et infra: Quomodo cantabimus canticum domini in terra aliena?* Si enim caro menti repugnat nec subdita est animi gubernaculo et mentis imperio, aliena est terra, quae non domatur exercitio cultoris, et ideo fructus non potest caritatis, patientiae, pacis adferre. Melius est ergo tunc quiescere, cum exercere non queas opera paenitentiae, ne in ipsa paenitentia fiat, quod postea indigeat paenitentia. Quae si semel fuerit usurpata nec iure celebrata, nec prioris fructum obtinet et aufert usum posterioris.

33 sq. cf. Gen. 3, 8 36 *Gen. 3, 9 42 *Gen. 4, 7 Sept. cf. Cain 7, 24 (p. 399, 8 sq. Sch.) 43 sq. Ps. 136, 2. 4 45 sq. cf. Rom. 7, 23 · 47 sq. cf. Gal. 5, 22

33 conditionis Δ cogitationis *Ca.c.E* deflexerit *Pp.c.A* 35 latere *om. D* vocatumque (*om. et*) *C* domino $\Gamma\Delta P\alpha m$ 36 adam — hoc est *om. VRS* 37 abscondisti ΔP lates (*la s. l.*) *B*, talis *RS* 37 sq. desideras *Ba.c.* desiderabas videre Δ 39 dominum *C* 40 peccato *s. l. Cm2* arrogari *TE* 42 quod] *add. et AMm2* dicit] dicens Δ (*in mg. add. ostendit Mm2*) demonstrat dicens *Y* 43 psallicibus *C* inquit *om. PMa* inquit *A* 44 cantavimus *BVRS* 45 est *om. IM* 47 et ideo *om. VRS* non potest fructus *Mam* 47 sq. paenitentiae *ED, La.c.A* patientiam $\Gamma\alpha$ 48 ac pacis *Am* et pacis *M* cum] quam Δ 49 quaeas *B* queras Δ (*quaeras M*) in *om. A* 50 paenitentiae *Ca.c.* 51 auferet *DAP*

105. Sane et cum caro repugnat, mens ad deum debet esse intenta, et si opera non sequuntur, fides deserviat, et si inpugnant vel carnis inlecebrae vel potestates adversariae, 55 maneat mens deo dedita. Tunc enim maxime urgemur, cum caro caedit. Et sunt, qui vehementer incumbant miserae animae quaerentes omne auferre praesidium; unde illud est: *Exinanite, exinanite, usque dum fundamenta in ea.* **106.** Quam miseratus David ait: *Filia Babylonis misera!* Misera utique, 60 quae Babylonis filia est, quae dei filia esse desiit. Cui tamen medicum invitat dicens: *Beatus, qui tenebit et adlidet parvulos tuos ad petram,* hoc est, qui infirmas et lubricas cogitationes elidat ad Christum, qui omnes inrationabiles motus sui reverentia et disceptatione conminuat, ut, si adulterino quis 65 amore raptatur, excludat ignem copulamque meretricis et se suo studio abdicet, ut Christum adquirat.

107. Didicimus ergo et agendam paenitentiam et eo agendam tempore, quo culpa defervescat luxuria, et in captivitate peccati positos reverentiores nos, non usurpatiores 70

53 cf. Rom. 7, 23 54 cf. Rom. 7, 15—22 57 cf. II Cor. 12, 7
 (caedit = κολαφιζει) 59 *Ps. 136, 7 60 Ps. 136, 8 62 Ps. 136, 9
 62—67 cf. EPs. 118 8, 34, 3 (p. 170, 16—18 Pe.)

53 Dñm Γα 54 sequitur Σ (Ba.c.m2). fides] add. non Δ, Pp.c.m3m deserviat Σ deseratur Rp.c.m2 desideret Ha deserat cet. m
 55 vel carnis] vitia carnis in deo suspensi sumus seq̄r V carnes B
 56 urguemur CORS, Pa.c. urgentur V urguetur M 57 caedit P
 cedit cet. am 59 usque dum (= εως οὐ Sept.) BOXYP,
 Ra.c. usque ad cet. am fundamenta BOLPPY fundamentum cet. am
 60 filia—misera pr. om. D misera alt. om. VRS 61 quae pr. om. P, quia
 ΓΔam est om. P 63 suos LOp.r.CRPa.c.XM 64 allidat V
 elidit Pp.c. (ex elidat) 65 discretione OV, Pp.c. dilectione Ri.r.
 communiat A ut om. ΔP si] sed RS 67 abdicat VRS 68 di-
 cimus ΔPX et pr. om. ΔP 69 quo om. Pa.c.m2 culpa Δ, Pp.r.
 luxuriae ΔP et om. Ba.c.m2 70 peccati om. RS usurpatores Pa.c.
 Cp.c.HXa usurpationes Ca.c.

esse debere. Nam si Moysi propius accedere gestienti, ut cognitionem mysterii caelestis hauriret, dicitur: *Solve calciamentum pedum tuorum*, quanto magis nos animae nostrae pedes exuere vinculis corporalibus et gressus omnes mundi
75 istius nexu debemus absolvere.

72 sq. *Exod. 3, 5

71 proprius *Ba.c.* accedenti gestienti *V* 72 cogitationem *Ra.c.*
Pa.c.m3 auriret *AMX*, *Ra.c.* audiret *Pa.c.m3* 72 sq. calciamenta *O*
 73 impedum *O* 74 regressus *XY* 75 absolvere *B* TRACTA-
 TUS PAENITENTIAE EXPLICIT LIBER II FELICITER *B*, (*om. felici-*
citer) *DT* explicit liber II *sci ambrosii de paenitentia A* sancti ambrosii
 de paenitentia liber II explicit *L* explicit de penitencia liber secundus
I > XV explicit liber sancti ambrosii de penitencia. amen. *E, om.*
 amen *add. secundus P* explicit tractatus beati ambrosii de penitencia *O*
 explicit de penitencia liber secundus *V* *carent subscriptione XRS*

DE EXCESSU FRATRIS

Conspectus codicum

- B* = Bononiensis (Boulogne-sur-mer) 32 saec. VII
P = Parisinus bibliothecae nationalis Lat. 12137 (olim S. Germani a Pratis 204) saec. IX
D = Parisinus bibliothecae nationalis Lat. 11624 (olim S. Benigni Divionensis) saec. XI
O = Oxoniensis Bodleianus 137 (olim capituli Exoniensis) saec. XII
L = Laudunensis (oppidi Laon) 178 (olim Vallis Clarae) saec. XII
F = Oxoniensis Bodleianus 762 (olim Elyensis) saec. XIII

Σ = consensus codicum *BP DOLF*

- C* = Coloniensis ecclesiae metropolitanae 38 saec. X
H = Herbipolitanus bibliothecae universitatis M. Theol. Fol. 26 (olim monasterii S. Benedicti Herbipolitani ad S. Stephanum) saec. XI
W = Montepessulanus (Montpellier) 305 saec. XIII
X = Avenionensis 276 saec. XI (interdum adhibitus)
K = Turonensis 267 (olim S. Gatiani) saec. X vel XI

Γ = consensus codicum *CHWXK*

In l. I 1—II 53:

- E* = Augiensis, nunc Caroliruhensis, CXXX (olim Augiae maioris) saec. X
A = Parisinus bibliothecae armamentarii 1244 (olim Cluniacensis 119) saec. XI
Q = Vaticanus bibliothecae Ottobonianae Lat. 107 (olim bibliothecae Reginae 75) saec. IX vel X

In l. II 53—135:

- Y* = Bruxellensis bibliothecae regiae 952 (1893—99) (olim Vallis S. Martini in Lovanio) saec. XI
T = Trecensis 284 (olim Clarae Vallis F. 45) saec. XII

In l. II 106—126:

- V* = Vaticanus bibliothecae Vaticanae antiquae Lat. 296 (olim Ios. Ioffridi) saec. IX vel X
R = Vindobonensis bibliothecae nation. 1029 saec. XI
S = Vindobonensis bibliothecae nation. 1010 saec. XI
M = Laurentianus S. Marci 519 saec. XI/XII
G = Monacensis bibliothecae nation. 2564 (olim Alderspacensis 34) saec. XII (interdum adhibitus)
N = Bambergensis Msc. Patr. 7 (B. II. 9) (olim montis S. Michaelis) saec. XI (interdum adhibitus)

Δ = consensus codicum *VRS M(GN)*

- a* = Editio Amerbachii Basileensis anni 1492
m = Editio Maurinorum anni 1690
Sch = Proecdosis libri I ed. Car. Schenkl in Ambrosiana, Scritti Vari pubblicati nel XV Centenario dalla morte di S. Ambrogio (Milano 1897, nr. V)

Liber primus

1. Deduximus, fratres dilectissimi, hostiam meam, hostiam incontaminatam, 'hostiam deo placentem', domnum et fratrem meum Satyrum. Memineram esse mortalem, nec fefellit opinio, sed 'superabundavit gratia'. Itaque nihil habeo, quod querar, et habeo, in quo deo gratias agam, quia 5 semper optavi, ut, si quae perturbationes vel ecclesiam vel me manerent, in me potius ac meam deciderent domum. Deo igitur gratias, quia in hoc omnium metu, cum omnia motibus sint suspecta barbaricis, communem maerorem privato dolore transegi, et in me conversum est, quidquid timebamus omni- 10 bus. Atque utinam hic consummatum sit, ut dolor meus publici doloris redemptio sit! 2. Nihil quidem habui, fratres

I, 1. 2 cf. Phil. 4, 18 **3** memineram *eqs. cf.* Sen. Ad Marc. 10. 5
4 cf. Rom. 5, 20 **5** querar . . . gratias agam: *cf.* Sen. Ad Marc. 12, 1 **6 sq.**
cf. Liv. XLV 41, 8 Val. Max. V 10, 2 (Cic. Tusc. III 70 *ad consolationem*
revocat, unde forte Ambrosius hausit verba)

ΣΓΕΑQ

In̄c liber I de excessu fratris sc̄i ambrosii (*uncialibus litteris*) *B* incipit liber primus de excessu Satyri fratris sancti ambrosii episcopi *POX*, *similiter Q* incipiunt libri sancti ambrosii episcopi de excessu fratris sui et de resurrectione mortuorum *D* incipit eiusdem liber I de satyro fratre suo *L* incipit liber eiusdem primus de excessu fratris sui *F* incipit liber sancti ambrosii de fratris excessu *CH* incipit de excessu fratris *E* incipit liber I sancti ambrosii episcopi mediolanensis de excessu fratris sui satyri *A* flebilis querimonia beati ambrosii antistitis de excessu karissimi sui fratris *K* incipit liber . . . de morte satyri fratris sui (*vel similiter*) *codd. recentiores*

I, 1. 1 karissimi *D* **2** domnum Σ dominum Γα et *s. l. m 2* *B*
3 satirum *CHEA* memineram] *add.* quippe *A*, *Q p. c. m 2*, quippe eum *CHα* **4** sed — gratia *om. O* **5** et] sed *Hα* **6** si *om. L* vel] *add.* in (*utroque loco*) *Bm 3* **7** in] im *B* reciderent *ΓE* **8** montibus *Ba. r.*
10 timebam *DFm* **10 sq.** omnes *Γ, Pa. c. m 1α* **11** hinc *E* consumptum *C* meus (*e s. l. m 2*) *B*

carissimi, in rebus humanis tanto fratre pretiosius, nihil amabilius, nihil carius, sed praestant privatis publica. Ipsius quoque si quis sententiam sciscitaretur, mallet occidere pro
 5 aliis quam sibi vivere. Propterea enim pro omnibus secundum carnem Christus est mortuus, ut nos non solis nobis vivere disceremus. 3. Accedit illud, quod ingratus divinitati esse non possum. Lactandum enim magis est, quod talem fratrem habuerim, quam dolendum, quod fratrem amiserim; illud enim munus, hoc debitum est. Itaque perfunctus sum, quamdiu
 5 licuit, commisso mihi fenore; qui deposuit pignus, recepit. Nihil interest, utrum abiures depositum an doleas restitutum. In utroque fidei ambiguum, vitae periculum est. An si pecuniam neges, culpa est, si hostiam neges, pietas est, cum pecuniae fenerator inludi possit, naturae auctor et necessitudinis
 10 creditor fraudari non queat? Itaque quanto uberius fenoris summa, tanto gratior usura sortis. 4. Unde ingrati de fratre esse non possumus, quia, quod naturae communis fuit, reddidit, quod gratiae singularis est, meruit. Quis enim commu-

2. 5 sq. cf. II Cor. 5, 15

3. 1 sqq. cf. Sen. Ad Pol. 10, 1. 6; De tranqu. an. 11. Cic. Tusc. I 93 (usura vitae) 2 sq. cf. Hieron. Ep. 60, 7 (PL 22, 593) nec doleas — talem habueris

4. de tota § 4 sqq. cf. Menandri Rhetor. Περὶ παραμυθητικῶν (Spengel. Rhet. Graec. III. p. 414, 3): ὅτι τὸ θεῖον κατέκρινε τῶν ἀνθρώπων τὸν θάνατον καὶ ὅτι πέρας ἐστὶν ἅπασιν τοῖς ἀνθρώποις ὁ θάνατος καὶ ὅτι ἡρώες καὶ θεῶν παῖδες οὐ διέφυγον.

ΣΓΕΑQ

2. 3 clarius D 4 sententiam si quis Da.c.m suscitaretur Pa.c. sciscitaretur D mallit BDL, Pa.c. occidere CK, Aa.c.Qp.c. occidi cet.. cf. praef. not. 142 5 pro omnibus om. K 6 mortuus est F nos om. HEa, add. post nobis C nobis solis CHa solum Ap.c.

3. 1 accidit Σ, Pa.c.m l 2 est enim magis CHam 3 habuerim — fratrem om. A 4 perfructus F perfruitus D perfectus X 7 in utroque bis Ca.r. ambiguum**** C 8 impietas Σ > D, Sch., (add. non) Wa 8 sq. pecunia ΣX 11 sortis usura Km fortis HWa

4. 1 de fratris morte a 2 naturae] add. ei D communi X

nem condicionem recuset? Quis doleat sibi proprium pignus ereptum, cum ad solacium nostri filium suum unicum pro nobis pater tradiderit ad mortem? Quis exceptum se putet esse debere a condicione moriendi, qui non sit exceptus condicione nascendi? Magnum pietatis mysterium, ut mors corporis nec in Christo esset excepta, ac licet naturae dominus, carnis tamen, quam susceperat, legem non recusaret. Et mihi necesse est mori, illi necesse non fuit. An qui de servo dicit: *Si volo eum sic manere, donec venio, quid ad te?* non potuit ipse sic manere, si vellet? Sed perpetuitate vitae huius sibi pretium, mihi sacrificium perdidisset. Quo igitur maius est solacium nostri, quam quod 'secundum carnem' et Christus est mortuus? Aut cur ego vehementius fleam fratrem, cum sciam illam mori non potuisse pietatem?

5. Cur solus prae ceteris fleam, quem fletis omnes? Privatum dolorem communi dolore digessi, praesertim cum meae lacrimae nihil prosint, vestrae autem lacrimae fidem adstruant, consolationem adferant. Fletis, divites, et flendo probatis nihil opitulari repositas divitias ad salutem, cum pecuniae pretio mors differri non queat et pari usu divitem inopemque dies supremus eripiat. Fletis, senes, quod in hoc liberum sortem pavetis. Et ideo, quia vitam corporis producere non potestis, institute liberos non ad usum corporis, sed

5 sq. cf. Rom. 8, 32 12 *Ioh. 21, 22 15 cf. Rom. 1, 3

5. 8 sq. vitam producere cf. Verg. Aen. II 637

ΣΓΕΑQ

4 sibi om. L 7 exceptus] (scil. a condicione moriendi; 'condicione nascendi' est abl. causae, cf. praef. not. 156) add. a AQWXam Sch. 12 si] sic WX si om. KF eum volo Hm ad] a P, Ea.c.m3
13 vellit BPa.c.m2 14 quo] quod Bp.c.m3Op.c.m1, Γ 16 mortuus est WXm 17 posse DW

5. 1 solum Σ > D 5 sq. pecuniae] penitentiae Ca.c. potentiae A, Qs.l.m2 7 subpremus CE suppressus BOF 8 liberum EQa.c.m2 (ro s. rum) liberam Σ (i. r. Fm2) liberorum cet. am quia] qui L 9 non potestis om. X institute BPa.c. instruite D

10 ad virtutis officium. Fletis et iuvenes, quod naturae finis non sit maturitas senectutis. Fleverunt et pauperes, et, quod multo est pretiosius multoque uberius, lacrimis suis eius delicta laverunt. Illae sunt lacrimae redemptrices, illi gemitus, qui dolorem mortis abscondunt, ille dolor, qui perpetuae
15 ubertate laetitiae veteris sensum doloris obducat. Itaque licet privatum funus, tamen fletus est publicus. Et ideo non potest fletus esse diuturnus, qui universorum est adfectibus consecratus.

6. Nam quid te, mi frater amantissime, fleam, qui mihi sic ereptus es, ut esses omnium? Non enim perdidisti usum tui, sed commutavi, ante corpore inseparabilis, nunc individuus adfectu; manes enim mecum ac semper manebis. Et quidem
5 cum viveres nobiscum, numquam te patria eripuit mihi, nec ipse mihi umquam patriam praetulisti, et nunc alteram praestitisti; coepi enim iam hic non esse peregrinus, ubi melior mei portio est. Numquam enim in me totus fui, sed in altero nostri pars maior amborum, uterque autem eramus in Christo,
10 in quo et summa universitatis et portio singulorum est. Hic mihi tumulus genitalem solo gratior, in quo non naturae, sed gratiae meae fructus est; in isto enim corpore, quod nunc exanimatum iacet, praestantior vitae meae functio, quia in hoc quoque, quod gero, corpore uberius tui portio. 7. Atque utinam ut memoriae, ut gratiae, ita etiam vitae tuae hoc,

6. 9 sq. cf. Col. 1, 18. 19

ΣΓΕΑQ

13 redemptrices *B, Pa.c.m2* 14 qui *om. F* perpetua *DF* 16 fletus tamen *m* 17 esse fletus *H* 17 sq. adfletibus congregatus *Pa.c.m2* fletibus affectibus *X* 18 consecratus *om. O*

6. 1 mi *om. D* 2 omnium] somnium *Ha, Pp.c.m2* 4 ac] at *m* et *D, Ha.c.* 5 numquam *om. K* 7 hic iam *CHWAQa* non hic *K* 8 totus in me *H am* 9 maior] *add. est C* autem] enim *L* 11 genitalem *O* 13 exanimatum *CHWa* exanime *X*

7. 2 ut gratiae *om. E*

quidquid est, quod spiramus, spirare possemus, dimidiumque meorum decederet temporum, quod ad tuorum proficeret usum! Par enim erat, ut, quibus indivisum semper fuit patri-
monium facultatum, non esset vitae tempus divisum, vel
certe qui indistincta semper habuimus vivendi consortia,
non haberemus distincta moriendi.

8. Nunc vero, frater, quo progrediar quove convertar? Bos bovem requirit seque non totum putat et frequenti mugitu pium testatur adfectum, si forte defecerit, cum quo ducere collo aratra consuevit: ego te, frater, non requiram? Aut possim umquam oblivisci tui, cum quo vitae huius semper aratra sustinui, labore inferior, sed amore coniunctior, non tam mea virtute habilis quam tua patientia tolerabilis, qui pio semper sollicitus adfectu latus meum tuo latere saepiebas, caritate ut frater, cura ut pater, sollicitudine ut senior, reverentia ut iunior? Ita in unius necessitudinis gradu con-
plurium mihi necessitudinum officia pendebas, ut in te non unum, sed plures amissos requiram, in quo uno ignorata adulatio, expressa pietas. Neque enim habebas, quod simulatione adderes, qui totum pietate conpraehenderas, ut nec incrementa reciperes nec vicem expectares.

8. 1 sqq. cf. Menandri Rhetor. Περὶ Μονωδίας 319 (III, p. 436, 26—29 Spengel). 3 sq. cf. Verg. Georg. III 518

Σ Π Ε Α Q

3 speramus sperare Pa.c.m 20, Ea.c.m 3K spe paramus sperare BFL sperabamus sperare D possimus PDOFE 4 decideret Pm 2CHWA a m, Qp.c.m 2 4 sq. proficeret usum Pi.r. 5 qui divisum Pa.c.m 2 6 divisum tempus CHa 8 moriendi] add. contubernia K

8. 3 adfectum] amorem m defecit CAa.c. 4 consuevit] add. et m 5 possum LFHWA m 6 aratra semper LH labore] add. enim CHWa inferior] add. fui HWa 7 quam—tolerabilis s. l. Bm 1 8 pio om. X sollicitus C 8 sq. sapiebas X 10 ita] add. ut DFEX, Qa.r. 11 inpendebas HWa m 13 adulatio] add. est HWa expressa] add. est m 14 conpraehenderes nonnulli dett. m 15 receperis m expectaris BOa.c.m 3PLFA

9. Sed quo, inmemor officii, memor gratiae, inmodico dolore progredior? Revocat apostolus et tamquam frenos maerori inducit dicens, sicut nuper audistis: *Nolumus vos ignorare, fratres, de dormientibus, ut non tristes sitis sicut et ceteri, qui spem non habent.* — Date veniam, fratres carissimi, neque enim omnes possumus dicere: *Imitatores mei estote sicut et ego Christi*, sed ad imitandum si auctorem quaeritis, habetis, quem possitis imitari. Non omnes ad docendum idonei, utinam omnes ad discendum habiles! 10. Non gravem lacrimis contraximus culpam, non omnis infidelitatis aut infirmitatis est fletus. Alius naturae dolor, alia est tristitia diffidentiae. Et plurimum refert desiderare, quod habueris, et lugere, quod amiseris. Non solus dolor lacrimas habet, habet et laetitia lacrimas suas, et pietas fletum excitat, et oratio stratum rigat, et praecatio iuxta propheticum dictum lectulum lavat. Fecerunt et fletum magnum sui, cum patriarchae sepelirentur. Lacrimae ergo pietatis indices, non indices sunt doloris. Lacrimavi ergo, fateor, etiam ego, sed lacrimavit et dominus, ille alienum, ego fratrem, ille in uno lacrimavit omnes, ego in omnibus lacrimabo te, frater. 11. Ille nostro,

9. 3 sqq. *I Thess. 4, 13 6 sq. I Cor. 11, 1 8 docendum] cf. Off. I 1, 4

10. 7 sq. cf. Ps. 6, 7 8 sq. cf. Gen. 49, 32 sq. 50, 10 10 sq. cf. Ioh. 11, 35 et Paen. II 7, 54—58

ΣΓΕΑQ

9. 1 quo] quod BOKXQ, (quid m2) P, om. L 3 maeroris (meroris frenos C) Fz, Qu.r. dicit A 4 contristes sitis E contristetis (tis i. r. m2) F contristemini L et om. L 6 enim om. P 8 potestis W 9 discendum] docendum Ca.c. hamabiles (m ex b) X

10. 1 at non Pp.c. (ex ut), quidam dett. m aut non O 2 traximus W omnis] add. ã D infidelitatis aut om. Σ 3 alius] add. est am 6 fletus L 7 predicatio CH 8 fletum] planctum AQX 10 lacrimatus sum a 10 sq. lacrimatus est et dñs a (item in sequentibus vv.) 11 sq. lacrimavit (corr. m3 graphio: lacrimatus) affectu (om. omnes) E

non suo inlacrimavit adfectu — neque enim divinitas lacrimas habet —, sed lacrimavit in eo, qui tristis fuit, lacrimavit in eo, qui crucifixus est, qui mortuus, qui sepultus est, lacrimavit in eo, de quo hodie nobis insinuavit propheta dicens: ‘*Mater Sion*’, *dicet homo, et homo factus est in ea, et ipse fundavit eam altissimus*. In eo lacrimavit, quod ‘matrem’ Sion dixit genitus in Iudaea, susceptus ex virgine, matrem autem secundum divinitatem habere non potuit, quia auctor est matris. Ille ‘factus est’ non divina generatione, sed humana, quia ‘homo factus est’, deus natus est. **12.** Sic et alibi habes: *Puer natus est nobis, filius datus est nobis*; in puero enim nomen aetatis, in filio ‘plenitudo divinitatis’ est. ‘Factus’ ex matre, ‘natus’ ex patre, idem tamen et ‘natus est’ et ‘datus’. Non diversum, sed unum putes; unus enim dei filius et ‘natus’ ex patre et ortus ex virgine distanti ordine, sed in uno concurrat nomine, sicut et praesens lectio docet, quia ‘et homo factus est in ea, et ipse fundavit eam altissimus’, ‘homo’ utique corpore, ‘altissimus’ potestate, etsi deus et homo diversitate naturae, idem

11. 3 cf. Matth. 26, 38 *al.* **5 sqq.** *Ps. 86, 5

12. 1 sq. *Esai. 9, 6 **3** cf. Col. 2, 9 **3 sqq.** cf. Fid. I 14, 93 *sqq.*; III 8, 54—58; *Symbolum “Quicumque”* (Denzinger-Umberg, *Enchiridion symbolorum* nr. 40): qui licet deus sit et homo, non duo tamen, sed unus est Christus **6** in uno concurrat nomine] cf. Fid. III 9, 60

Σ P E A Q

11. 2 lacrimavit Σ > BL, HW **3** in (*utrumque*) om. Γ a m **3** sq. qui] quo (*quattuor locis*) Γ a m (qui *pr.* — **4** eo om. C W a; qui mortuus qui sepultus K) **5** in om. Γ E A a de om. C **6** dicit B O, Q a. c. m 2 **7** altissimus in mg. P m 2 in om. Γ E A a m quod] quo Γ E A a m **9.** quia] qui D F a est s. l. Q m 2

12. 1 sic et] sicut K sicut et a **2** et filius X **3** est om. D **4** idem — **5** patre om. X et *pr.* om. H est om. Γ E a **5** enim] autem W enim] *add.* est D F **6** distant A p. r. E, Sch. in om. C unum concurrente Γ A a m unum concurrunt E Sch. eucurrit F nomen E p. c. m 2 nomina Sch. cf. *praef. not.* 153 **7** docet dicens X docens dicit Q **8** homo — **9** potestate in mg. *suppl.* K

10 tamen, non alter in utroque. Aliud ergo speciale naturae
suae, aliud commune nobiscum, sed in utroque unus et utrum-
que perfectus. 13. Non igitur mirandum est, quia *et dominum*
eum et Christum fecit deus. 'Fecit' ergo Iesum, eum utique,
qui ex corpore nomen accepit, fecit eum, de quo etiam patri-
archa scribit David: '*Mater Sion*', *dicet homo, et homo factus*
5 *est in ea*. Dissimilis utique non divinitate, sed corpore, nec
discretus a patre, sed exceptus in munere, manens in consortio
potestatis, segregatus in mysterio passionis.

14. Plura loci huius tractatus exposcit, quibus possimus
ostendere auctoritatem patris, proprietatem filii, trinitatis
totius unitatem. Sed consolandi hodie, non tractandi partes
recepti, quamquam abducere a maerore animum intentione
5 tractandi consolationis usus sit. Sed temperandus mihi maeror
quam alienandus adfectus est, ut mulceantur magis desideria
quam sopiantur. Non libet enim abire a fratre longius et
occupatione subduci, cum velut comitandi eius gratia hic

11 sq. "utrumque perfectus" cf. *symbolum* "Quicumque" l. c.: perfectus deus, perfectus homo; Fid. III 8, 54

13. 1 sq. Act. 2, 36 4 *Ps. 86, 5

14. 4 sq. cf. Sen. Ad Marc. 1, 6; 8, 2; Ad Pol. 8, 1 sq.; Plut. Ad uxor. 8; *al.*

ΣΓΕΑQ

11 sq. utrumque] in utrumque *F* utrimque *K Sch.* utroque *CHX.*
Wa.c.m2m in utroque *EAQa*

13. 2 fecit deus *om. E* iesum] *add. christum K* 4 david] *add.*
quia *ΓΕΑa* dicit *BLE* 5 ea] *add. quasi ergo factus homo C*, quasi
homo ergo factus *HWAa*, quasi homo factus ergo *X*, *Qa.c.m2*, homo
autem factus *m* utique] *add. est m* 7 misterio *D*, *Qa.c.m2* minist-
terio *CX*, *Wa.c.*

14. 1 possumus *LXAQ* possemus *K* 2 proprietatem *Ba.c.m3*
Pa.c.m2 filii *B*, *Pa.c.m2Ea.c.m1* 3 consulendi *D* tractandi] *add.*
consolationis *Pi.r.* 4 recipi *Ba.c.m3* 5 sit usus *m* mihi] *add.*
magis m 6 est *om. m* 7 opinatur *Qa.c.m2* 8 occupationi *G*
conmutandi *CHXAa*, *Qp.c.m2*

sermo susceptus sit, ut diutius sensu prosequar proficiscentem,
 et, quem oculis teneo, mente conplectar. In illo enim totam 10
 oculorum aciem figere libet, cum illo totis animorum officiis
 inmorari, illum toto blanditiarum ambire obsequio. Dum
 stupet animus, nec amissum credo, quem adhuc cerno prae-
 sentem, nec mortuum puto, cuius adhuc officia non requiro,
 quibus ego vitae meae usum et spirandi omne munus ad- 15
 dixeram.

15. Quid enim referrem tantae gratiae, tanto labori?
 Ego te, frater, heredem feceram, tu me heredem reliquisti,
 ego te superstitem optabam, tu me superstitem dimisisti.
 Ego pro muneribus tuis, ut compensarem beneficia, vota
 referebam, nunc et vota perdidisti, sed tamen tua beneficia non 5
 amisi. Quid agam mei successor heredis? Quid agam meae
 vitae superstes? Quid agam exsors huius quod capio luminis?
 Quas grates, quae munera referam tibi? Nihil a me praeter
 lacrimas habes. Aut fortasse securus meriti tui quas solas
 superstites habeo lacrimas non requiris. Nam etiam cum 10
 adhuc viveres, flere prohibebas, maeroremque magis nostrum
 quam tuam mortem tibi esse testabaris dolori. Prohibent
 ulterius prodire lacrimae fletusque revocant. Prohibent etiam
 tui gratia, ne, dum nostra deflemus, de tuis meritis desperare

15. 1 sqq. cf. Sen. Ad Pol. 5, 1—3

Σ Γ Ε Α Q

10 totam] tantam A 11 animis (om. officiis) Ep.c. 12 abire
 Bm1 (abere corr. m3) ābire P 14 non eras. A 1 sine non s.Fm2
 15 usum] quibus sum P

15. 1 referam Bp.c.m3 (a ex e), Pa.c.m2 referre C referam
 HWO referre valeam (ex refferam) Qp.c. 2 feceram] reliqueram D
 5 tua tamen W 6 sq. quid—superstes om. P 7 cupio CHWXa
 9 an fortassis W 10 requires HWKa, CQa.c. *etiam (cum s.l.) C
 11 nostrum magis C 12 tristabaris C prohibeantur (n s.l.) A
 13 prodere BPO, Da.c. pondere F prohibet FLAam 14 flemus E
 meritis (ex muneribus) Pp.c.m2

videamur. 16. At certe tu nobis etiam maeroris istius minuisti acerbitatem: Non habeo, quod timeam, qui timebam tibi. Non habeo, quod mihi iam mundus eripiat. Etsi sancta supersit soror integritate venerabilis, aequalis moribus, non
 5 inpar officiis, tibi tamen ambo plus timebamus, in te vitae huius iucunditatem repositam putabamus. Propter te vivere delectabat, propter te non pigebat mori; te enim ambo superstitem praecabamur, tibi nos supervivere non iuvabat. Quando non coartavit animus, cum metus huiusmodi titillaret?
 10 Quomodo consternata mens erat aegritudinis tuae nuntio! 17. Vae miserae opinioni! Putabamus redditum, quem videmus dilatatum; tuis enim votis apud sanctum martyrem Laurentium inpetratum esse nunc cognoscimus commeatum. Atque utinam non solum commeatum, sed etiam prolixum
 5 vitae tempus rogasses! Potuisti annos plurimos inpetrare vivendi, qui potuisti commeatum inpetrare veniendi. Equidem tibi, omnipotens aeternae deus, gratias ago, quod vel haec nobis suprema solacia non negasti, quod amantissimi fratris ex Siculo Africanisque regionibus exoptatum nobis redditum
 10 contulisti; ita enim mature, postquam venit, ereptus est,

17. 2 cf. ExhV. 3, 15 9 cf. *infra* I 24—27

ΣΓΕΑQ

16. 1 ad B, *Ea.c.* an A aut *POHWXa* tu] ut *CHWAa*, *Qp.c.* nobis *bis Ca.c.* etiam *om. KWQ* 1 sq. minus *CHKXEm*, *Qa.c.m2* minus *Aa*, *Qp.c.m2* 2 acerbitatem *Bp.c.m2*, *PEa.c.* 3 mundus mihi iam C iam mihi mundus *EQ* mundus iam mihi W 4 soror] *add.* Marcellina *HWa* 5 pius in *mg. C* 6 portabamus Q propter] propterea *Pa.c.m2* 7 mori non pigebat m 8 praedicabamus E supervivere] vivere P sempervivere F, (*s. super*) H 9 coartavit *BO*, *Pa.r.* coartavit (*scil. nos*) *Pp.r.DL* coartavit se F cohorrui (*co s.l.*) *C, HEQp.c.am* corruit *KW* (*ex chorrui*) A huiusmundi *Ca.c.*

17. 2 tuis *Di.r.* martyrem *om. D* 3 esse *om. C* commeatum *om. E* 4 non solum *s.l.C* prolixae E 6 qui—veniendi in *mg. Hm1* vivendi] *Pm1C* 6 sq. equidem] et quidem Σ > *BO, CXAQAam* 7 aeternae *Fi.r.* 10 naturae *PE*

quasi propter hoc solum videretur esse dilatus, ut ad fratres rediret. **18.** Habeo plane pignus meum, quod nulla mihi peregrinatio iam possit avellere, habeo, quas complectar reliquias, habeo tumulum, quem corpore tegam, habeo sepulchrum, super quod iaceam: commendabiliorem deo futurum esse me credam, quod supra sancti corporis ossa requiescam. ⁵ Utinam sic potuissem adversus mortem quoque tuam meum corpus obicere! Si gladiis petitus esses, me pro te potius subfigendum dedissem, si exeuntem potuissem revocare animam, meam potius obtulissem. **19.** Nihil mihi profuit ultimos haurisse anhelitus, nihil flatus meos inspirasse morienti; putabam enim, quod aut tuam mortem ipse susciperem aut meam vitam in te ipse transfunderem. O infelicia illa, sed tamen dulcia ⁵ suprema osculorum pignora! O amplexus miseri, inter quos exanimum corpus obrigit, halitus supremus evanuit! Stringebam quidem brachia, sed iam perdideram, quem tenebam, et extremum spiritum ore relegabam, ut consortium mortis haurirem. Sed nescio quomodo vitalis ille mihi halitus factus

19. 8 cf. Verg. Aen. IV 684 sq. (*De extremi osculi more* cf. Cic. Verr. V 118; Stat. Silv. V 1, 195; Plin. Nat. Hist. IX 16; Sen. Ad Marc. 3. 2; Quint. Inst. VI praef. 12; *al.*; *cui consuetudini Anbr. hic novam subdit significationem*)

Σ PEAQ

11 delatus DLX dilatatus F

18. 1 habeo — **2** avellere *om. A* habeo] *add. enim L* **2** posita velle *Pp.c.E* posita velleret (*in mg. m1* possit avellere) C **4** iaceam] *add. et Pam* commendabiliorem — **5** credam *om. X* **5** me esse LFC **7** obicere B, Pa.r. obducere W opponere K **7 sq.** subrigendum Σ (*surrigendum F*) **8** animam revocare C

19. 1 sq. habuisse W **2** hanillitus (e s. i *pr. m3*) B, hanelitus (*h eras.*) P fletus Ca.c. meos] meus Ba.c.m3 (σ s. u), PE mōs A in os F m inspirare P **3** quod *om. E* susciperem ipse C vitam] tuam A.Q **7** perdideram] amiseram X quem] quod C **8** relegabam Ba.c.m3 religabam Bp.c.PDO, Fp.c.m2 religebam Fa.c.WE **9** ille mihi vitalis A vitalis ille halitus mihi W halitus (*h s.l.*) D hanelitus L alitus WE habitus A

10 est et maiorem gratiam in ipsa morte redolebat. Atque utinam, si tuam nequivi meo spiritu vitam producere, vel ultimi anhelitus tui vigor transfundi potuisset in meam mentem et illam tui animi puritatem atque innocentiam noster spiraret adfectus! Hanc mihi hereditatem, frater carissime, reliquisses, 15 quae non lacrimabili dolore percuteret adfectum, sed memorabili gratia commendaret heredem. 20. Quid igitur nunc agam, cum omnis vitae istius suavitates, cuncta solacia, cuncta denique ornamenta amiserim? Tu enim mihi unus eras domi solacio, foris decori, tu, inquam, in consiliis arbiter, 5 curae particeps, depraecator sollicitudinis, depulsor maeroris, tu meorum adsertor actuum cogitationumque defensor, tu postremo unus, in quo domestica sollicitudo resideret, publica cura requiesceret. Testor sanctam animam tuam me in fabricis ecclesiae id saepe veritum esse, ne displicerem tibi. 10 Denique ubi redisti, obiurgasti moram, ita domi forisque eruditor quidam et arbiter sacerdotis, ut domestica cogitare non sineres, publica curare censeris, ut non verear, ne videar adroganter dicere; haec enim laudis tuae portio est, quia sine

11 vitam producere *cf.* Verg. Aen. II 637

20. 9 fabricis ecclesiae] *i. e. basilicae ab Ambr. aedificatae: cf.* Ep. 22, 1. 13

ΣΓΕΑQ

-10 redolebam Σ 11 nequivi] nequeuim C ultimi (1 *s. l.*) B 11 sq. hanelitus BLF haelitus (h *eras.*) P 12 vigor *s. l. L* potuisse F et] *add.* in Σ (B*s. l. m*2) 13 spirasset a m speraret CX 15 non] nunc C dolore — 15 sq. memorabili *om.* E percuteret C aspectum P (asspectum C)

20. 1 quod C 2 omnes Pa.c.m2HWXKEAa huius K 4 domi eras H solacia O inquam] enim quam P 5 depraecator] ademptor A, (ex demtor) Qp.c.m2 7 resideret] urgueret X 8 testor] *add.* in Σ 9 fabricis] publicis HWa 10 rediisti CWL, Ep.c. morem Ca.c. 11 eruditos Aa.c. et] ut E 12 censeris Ba.c.m3 Pa.c.m2 (iura recenseris Pm2), Qa.c.m2 ut] at m non] ne C non *om. a* vereor HWa ne videar *om.* X videar] verear F videret Pa.c.m2

offensione ulla et gubernasti fratris domum et commendasti sacerdotium. 15

21. Sentio equidem, quod repetendis officiis tuis recensendisque virtutibus adficiatur animus, sed tamen in ipsa mei adfectione requiesco atque hae mihi recordationes, etsi dolorem renovant, tamen voluptatem adferunt. An ego possum aut non cogitare de te aut umquam sine lacrimis cogitare? 5 Et potero umquam aut tanti non meminisse fratris aut sine lacrimabili quadam meminisse gratia? Quid enim mihi umquam iucundum, quod non esset ex te profectum? Quid, inquam, mihi sine te aut tibi umquam sine me voluptati fuit? Quis non usus nobis et prope visus ipse somnusque communis? 10 Quae discreta umquam voluntas? Quod non commune vestigium, vere ut, cum gradum tollerem, vel tu meum vel ego tuum corpus videremur adtollere? 22. Quodsi quando sine altero prodeundum fuit, intectum latus putares, adfectum vultum cernereres, maestum animum iudicares. Non adsueta gratia, non vigor solitus praenitebat, suspecta omnibus solitudo metum alicuius aegritudinis adferebat: ita novum videbatur omnibus nos dividi. Ego certe fraternae oblitus absen- 5

21. 3 sq. cf. Verg. Aen. II 3 (renovare dolorem)

Σ Γ Ε Α Q

14 commendasti] *add.* tibi O, (ex ubi) P m 2

21. 1. quod] *add.* in A, Q p. c. m 2 reprehendis F 4 voluntatem A Q X adferunt voluptatem m an] aut L 5 aut pr. s. l. H, om. L numquam F sine — 6 aut alt. om. A 7 quadam] *add.* non X 7 sq. umquam bis A Q 8 sq. mihi inquam C 9 voluntati X 12 vere] fuere P p. c. m 2, fere H W a m 13 videre B, P a. c. m 2 viderem O viderer P p. c. m 2 L

22. 3 vultum] multatum K iudicaris B 3 sq. adsueta gratia] ad sanctam gratiam Σ 4 non om. Σ paenitebat B P L F E, O a. c. m 2 (pendebat), Q a. c. m 2 renitebat D praeminebat X 6 nos] non Σ nobis nos E om. C 6 sq. fraternae oblitus absentiae] fraternae absentiae impatiens vel inmemor (corr. ex in morte) C fraternae absentiae impatiens vel non inmemor H W a fraternae impatiens et non oblitus absentiae m

tiae quasi praesentem reflexa saepius cervice quaerebam et coram alloqui atque aspicere videbar mihi, sed tamquam suspensum collo iugum, ubi speratis excideram, trahere me
 10 putabam, difficilis progredi, verecundus videri, et redire de-
 properans, quod sine te procedere non liberet. **23.** At vero
 ubi ambobus prodeundum fuit, non plura in itinere vestigia
 quam verba, nec incessus quam sermo crebrior, nec ambu-
 landi cura, sed conloquendi gratia. Uterque enim nostrum
 5 ex alterius ore pendebat, non intento aspectu legere iter, sed
 mutuos sollicitus excipere sermones, haurire oculorum gratiam,
 spirare fraternae imaginis voluptatem. Quam virtutes tuas
 tacitus mecum ipse mirabar, quam plaudebam mihi, quod
 tali me dominus fratre donaverat, tam pudico, tam efficaci,
 10 tam innocente, tam simplici, ut, cum tuam innocentiam cogi-
 tare, efficaciam desperarem, cum efficaciam cernere, inno-
 centiam non putarem! Sed utrumque mira quadam virtute
 iungebas. **24.** Denique ea, quae ambo nequiveramus con-
 cludere, solus inplesti. Plaudebat sibi, ut audio, Prosper,
 quod sacerdotii mei occasione redditurum se, quae abstulerat,
 non putabat, sed vehementiorem tuam unius efficaciam ex-

23. 4 sq. cf. Verg. Aen. IV 79 5 legere iter cf. Verg. Aen. IX
 392 sq. vestigia legit; cf. Val. 25

ΣΓΕΑQ

7 relaxa *F* 8 coram] quasi *X* spicere *Ba.c.m3* 9 suspensio *Km*
 speratus *W* 10 verecundus *D* verecundis *X* 10 sq. properans
KAQm 11 procedere *in mg. Pm2*

23. 4 loquendi *AQ* 5 aspectu *Ca.c.m2* iter] iterum *PDLF*
 iter *in O* sed *post 6* gratiam *Σ* 6 mutuo sollicitos *F > W. EAa,*
(et facta interpunctione maiore post pendebat) m Sch. excipere] expe-
 riri *m* gratiam] *add. et Sch.* 7 aspirare *AQX* voluntatem (*sic!*) *B*
 voluntate *PDLF,* (*p.c. ex volubtate?*) *O* voluntatem *X,* *Qa.c.* volup-
 tates *Km* quam] quas *CHWXEa* 10 innocento *ΣQX* innocenti
et. am 11 desperarem — **11 sq.** innocentiam *om. E*

2 . 1 sq. conducere *L* 3 occansione *Ba.c.Pa.r.* quae] qui
AQp.c. quem (*quē*) *Σ* 4 tuam *om. X*

pertus est quam duorum. Itaque solvit omnia, nec modera- 5
 tioni ingratus tuae nec inludens pudori, sed et modestiae
 gratus nec insolens efficaciae. Sed cui, frater, illa quaesisti?
 Nos enim idem volebamus laborum tuorum esse praemium,
 quod documentum erat: peregisti omnia, et ubi perfunctus
 omnibus revertisti, tu solus nobis, qui omnibus es prae- 10
 ferendus, eriperis, quasi ideo mortem distuleris, ut consummares
 pietatis officium, palmam efficaciae reportares.

25. Quam nec ipsi nos, frater carissime, saeculi huius
 delectabant honores, quod nos a nobis invicem dividebant!
 Quos ideo adepti sumus, non quia eorum fuit expetenda per-
 ceptio, sed ne vilis dissimulatio videretur. Aut fortasse ideo
 sunt tributi, ut, quia maturo tui obitu nostrae futurus erat 5
 voluptatis occasus, sine nobis iam vivere disceremus. 26. Equi-
 dem praesagae mentis agnosco formidinem, dum repeto saepe,
 quae scripserim. Revocabam te, frater, ne ipse Africam pete-
 res ac potius aliquem destinares. Timebam te committere viae,
 fluctibus credere, et solito metus maior incesserat animum. 5
 Sed et peregrinationem explicuisti et rem ordinasti et veteri
 et sentinoso — ut audio — navigio iterum te fluctibus credi-

26. 2 cf. Verg. Aen. X 843 (praesaga mali meus)

ΣΓΕΑ Q

6 alludens a sed] uerum AQX modesti Ca.c. 8 volabamus
 (a pr. ex i) Cp.c. 9 quod] quia A perlegisti (om. omnia) D perc-
 gistis F perfunctis Bp.c.m3O functus D 11 eripies Pa.c.m2 destu-
 leris Ba.c.m3, (exp. s pr. m2) P consumeres Ca.c.m2 12 efficatia AQ

25. 1 quam] I quia s.l.Em1 ipse Ea.c.m2 ipsius (om. nos) D
 2 quod] quos Ca.c. que Ap.c. 3 fuit eorum CHXQam expectanda
 ΣE, Qa.c. 5 quia maturo] quiamator B quia mator Pa.c.m2 (i s. t)
 quia maior DO qui amator F quia maturiori (om. tui) L qui amaturo C
 quia inmaturo HWam obitus Bp.c.m3 futuris K eras Xm 6 iam]
 add. non F

26. 1 sq. et quidem DHWE m 2 recepto F 3 ipsi C
 4 potium Pa.c.m2 5 fluctibus — animum om. CHW a 6 explicuisti
 om. L 7 et om. C

disti. Namque dum celeritatem aucuparis, cautelam praetermisisti, avidus nostrae gratiae, dissimulans periculi tui.

27. O fallax laetitia, o incerta humanarum rerum curricula! Ex Africa redditum, ex mari restitutum, ex naufragio servatum putabamus iam nobis non posse eripi. Sed graviora naufragia in terris positi sustinemus; nam quem non potuerunt naufragia ad mortem deducere strenuis natatibus evitata, eius mors coepit nobis esse naufragio. Quid enim superest suavitatis, quibus tam praedulce decus, tam carum in his mundi tenebris lumen extinctum est, in quo non nostrae solum familiae, sed totius patriae decus occidit?

28. Habeo sane vobis, fratres dilectissimi, plebs sancta, maximam gratiam, quod non alium meum dolorem quam vestrum putatis, quod vobis accidisse hanc nostri creditis solitudinem, quod fletum totius civitatis, aetatum omnium, omnium ordinum nova quadam pietate defertis. Non enim misericordiae privatae dolor, sed quoddam publicae officium et munus est gratiae, aut, si qua vos mei tangit misericordia, quod talem fratrem amiserim, habeo fructum uberem, habeo vestri pignus adfectus. Mallem fratrem viventem, sed tamen

27. 7 praedulce decus *cf.* Verg. Aen. XI 155

28. 1 sqq. *cf.* Menandri Rhetor. Περὶ μονωφθίας (Περὶ Ἐπιδεικτικῶν) 318 (III p. 436. 11 sq. Spengel)

ΣΓΕΑΘ

8 dum] cum *Km* aucupares *KL*, *Bp.c.m3*

27. 1 laetitia *Pa.c.m2* o *alt. s.l.C* humana *Pa.c.m2* 2 re-
ditum *EF* naufragia *Pp.c.* (*sic!*) 2 sq. reservatum *PDFE* 3 puta-
bam nobis iam *E* iam nobis *om. W* 4 sq. poterunt *C* 5 naufragia]
add. maris m 6 huius *L* 7 dulce *WX* clarum *m Sch.* (*cum ed.*
Paris. a. 1642) his] huius *K*

28. 2 dolorem meum *CHWam* 4 sollicitudinem *EKX* quod]
quia *C* 5 ordinum omnium *CHWam* omnium *om. QX* ordinum]
add. vota am difertis *Ba.c.m3F* differtis *LW* 7 est *om. L* si
vosmet (*om. qua . . mei*) *L* tanget *Pa.c.m2Da.c.F* 9 vivere *HWa*
fratre vivente *CA, Qp.r.*

publicum officium in secundis rebus iucundius est, in adversis 10
 gratius. **29.** Neque vero mihi mediocre meritum tanti videtur
 officii. Neque enim otiose vel in actibus apostolorum Tabitha
 mortua flentes viduae describuntur, vel in evangelio mota
 lacrimis viduae prosequens turba funus adulescentis inducitur,
 cui resurrectio debebatur; illam tamen Tabitham viduae, 5
 hunc tota civitas flevit. Non ergo dubium est vestris lacrimis
 apostolorum patrocinium comparari, non, inquam, dubium
 est Christum misericordia motum, cum vos flentes videret.
 Etsi nunc non 'tetigit loculum', suscepit tamen commendatum.
 Etsi non appellavit corporis voce defunctum, divinae tamen 10
 potestatis auctoritate a cruciatibus mortis et a 'nequitiae
 spiritalis' incursionibus eius animam liberavit. Etsi non
 'resedit' in loculo, 'qui erat mortuus', tamen requievit in
 Christo. Etsi non locutus est nobis, tamen ea, quae supra
 nos sunt, cernit, et quae potiora sunt nobis, iam se videre 15
 laetatur. Per ea enim, quae in evangelio legimus, 'quae
 futura sunt', intellegimus, et praesentium species indicium
 futurorum est. **30.** Non opus fuit ei resurrectio temporalis, cui
 aeterna debetur.

29. 2 sq. cf. Act. 9, 36 *sqq.* **3 sqq.** cf. Luc. 7, 12 *sqq.* **9** Luc.
 7, 14 **11 sq.** cf. Eph. 6, 12 **13** Luc. 7, 15 **14 sq.** cf. Menandr.
 Rhet. Περὶ ἐπιδεικτικῶν (περὶ παραμυθητικοῦ) 283 (III p. 414, 15—20
Spengel); (περὶ ἐπιταφίου) 294 (III p. 421, 16 *sq. Spengel*) **16 sq.** cf.
 Dan. 8, 19

ΣΓΕΑQ

29. 2 otiose] occisae *F* **2 sq.** tabitham mortuam *WKa* **4** in-
 dicitur *E* **6** est *om. E* **9** non tegit (non teg *i. r.*) *C* non con-
 tigit *D* commendatum] datum *D* commendatum spiritum *FEAQam Sch.*
10 voce corporis *LH* corpus (*ras. s. us*) *P* tamen divinae *E* **11** a *alt.*
om. DH **11 sq.** spiritalis nequitiae *L* **15** sunt *pr. om. LF* nobis
om. L **16** per ea] propterea *P* **17** intellegamus *BP* indicium *om. Ca*
18 est futurorum *m*

30. 1 corporalis *L*

Quid enim in hanc miseram et aerumnosissimam recideret
 labem atque in hanc flebilem vitam rediret, quem raptum
 5 magis esse ex tam imminentibus malis urgentibusque peri-
 culis gaudere debemus? Nam si paeato saeculo bellisque ces-
 santibus raptum Enoc nemo deflevit, sed magis propheta
 laudavit, sicut de illo scriptura dixit: *Raptus est, ne malitia*
mutaret cor eius, quanto magis nunc iure dicendum est, cum
 10 ad saeculi lubricum vitae accedat ambiguum: *Raptus est*, ne
 in manus incideret barbarorum, *raptus est*, ne totius orbis
 exeidia, mundi finem, propinquorum funera, civium mortes,
 postremo ne sanctarum virginum atque viduarum, quod
 omni morte acerbius est, conlusionem videret. **31.** Ego vero
 te, frater, cum vitae tuae flore, tum mortis commoditate
 beatum arbitror. Non enim nobis ereptus es, sed periculis,
 non vitam amisisti, sed ingruentium acerbisatum formidine
 5 caruisti. Nam qui eras sanctae mentis misericordia in tuos, si
 nunc urgeri Italiam tam propinquo hoste cognosceres, quan-
 tum ingemisceres, quam doleres in Alpium vallo summam

30. 3 sqq. cf. Menandr. Rhèt. l. c. 283 (III p. 414, 8—15 Spengel)
 7 sq. cf. Gen. 5, 22—24. Hebr. 11, 5 (Eccli. 44, 16) **8 sq.** *Sap. 4, 11
 12 sq. cf. Amm. XXXI 8, 6—8; 10, 4

31. 2 sqq. cf. Cic. De orat. III 3, 12 **3** cf. Sall. Iug. 14, 22 sq.

ΣΓΕΑQ

3 miseriam *K* aerumnosam *HWa* decideret *W* **4** vitam] eta-
 tem-*W* **5** urgentibusque *PEQ*, (que *s. l.*) *C* **6** gaudere (a *i. r.*, ude
s. l. m2) *B* pacto *BPDa.c.m2* peccato *Ka.c.m2*, *XEa.c.* peccata *Qa.r.*
 (a *tert. ex o*) **7** enoc *BC* in hoc *O* enohe *H* hunc *AQ* enoch *cet.*
8 sicut] sic *BO* si *Ea.c.m3* sed *CQ* **9** nun *B* non *PO* nunc — est]
 nuntius edicendus est *E* **10** ad] ob Σ > *O*, hoc *O*, ab *E* lubrico
Ep.c. accidit *L* abscedit (bs *s. c*) *E* **11** in *om. CHXAQ*, *Ea.c.m3a*
13 ne postremo *ΓEAQam* **14** omnium *W*

31. 1 vero] enim *CHWa* **2** florem *B*, *Pa.c.Ea.r.* tum] sum
Oa.r. tuum *Ea.r.* te *DF* et *L* **4** admisisti *C* acerbisatum *BEa.c.*
 acerbisatum *Da.c.* forinidinem *BEa.c.* **5** qui] quae (*s. vel qui*) *E*
 qua *Ap.c.m2am* sanctae *om. A* **6** nunc] non *Pa.c.m2* urgeri
AQ, Pp.c. **7** ingemisceres *Pa.c.m2D* dolores *PQa.c.m2*

nostrae salutis consistere lignorumque concaedibus construi
 murum pudoris! Qua adfflictione maereres tam tenui ab hoste
 discrimine tuos esse, ab hoste impuro atque crudeli, qui nec
 pudicitiae parceret nec saluti! 32. Quonam, inquam, haec
 modo ferres, quae nosp erpeti et fortasse, quod gravius est,
 spectare cogemur: rapi virgines et avulsos a complexu paren-
 tum parvos liberos supra tela iactari, incestari sacrata deo
 corpora et senilem viduae maturioris uterum in usus desuetos
 onerum redire, non pignorum? Quonam, inquam, modo ista
 tolerares, qui etiam ultimo spiritu tui iam fortasse oblitus et
 adhuc nostri non inmemor de cavenda incursione barbarorum
 nos saepius admonebas, commemorans non frustra te dixisse
 fugiendum, fortasse ideo, quod nos destitui tua morte cernebas?
 Quod non infirmitate animi, sed pietate faciebas, etsi infirmus
 pro nobis, tamen firmus tibi, qui, cum a viro nobili revocareris,
 Symmacho, tuo parente, quod ardere bello Italia diceretur,
 quod in periculum tenderes, quod in hostem incurreres, re-

32. 3 sq. cf. Sall. Cat. 51, 9 12 revocareris] *i. q.* retinereris (cf. Exa. V 13, 41: p. 173, 10 Sch.; V 11, 32: p. 166, 17 Sch.; *al.*) 13 parente] *i. q.* propinquo (*infra* I 52, l. 5; Exa. VI 7, 40: p. 232, 2 Sch.; Abr. I 6, 51: p. 536, 20 Sch.; I 3, 10: p. 510, 6; Ep. 17, 12; *al.*)

ΣΓΕΑQ

8 congeribus Σ (congeriebus *L* congerie *Dp.c.*) 9 muros *EA* tam tenui] in tanto teneri *HWa* 9 sq. discrimine tuos ab hoste *HWam* 10 discrimine *om. D* esse ab hoste *om. HWa* esse] distineri *m* creduli *Pa.c.m2*

32. 1 quoniam (\overline{qm}) *E* hoc Σ (*om. D*) 2 et *om. E* 3 expectare (*ex* expectare) *Am2Q* cogimur *OFKE, Qa.c.m2* conspectu *E* 4 parvulos *m* lactari *Aa.c.* incestari *om. A* 5 ueterum *Ea.c.* dissuetos *L* desuetus *Ca.c.Ea.c.m2* 6 non redire *E* quoniam (\overline{qm}) *E* inquam *om. L* 6 sq. ista tolerares] ferres ista *O* 7 ultimi *Bp.c.m1* spiritui *KF* tui *om. DLKF* fortasses *PQ* (-is *ex* *es m2*), *O* fortassis *ΓEA* et *om. E* 12 tam *W* a viro] ex utero *Ki.r.* revoreris *Pa.c.m2* revocare *C* revocarere *HWaQ, Ea.r.* (*e s. is, sed eras.*) revocares *K* 14 quod *pr.*] quid *Pa.c.m2* tenderis *Ba.c.m3Pa.c.m2* incurreris *Ea.c.m3*

15 spondisti hanc ipsam tibi causam esse veniendi, ne nostro deesses periculo, ut consortem te fraterni discriminis exhiberes.

33. Felix igitur tam oportuno obitu, quia non es in hunc servatus dolorem, certe felicior quam sancta soror, quae tuo solacio destituta, de suo pudore sollicita, duobus nuper beata germanis, nunc ex duobus fratribus aerumnosa, neque alterum
5 sequi potest neque alterum derelinquere, cui tumulus hospitium tuus et corporis tui sepulchrum est domus — atque utinam vel hoc tutum diversorium! — cibus in fletibus, potus in lacrimis. *Cibum etenim dedisti nobis panem lacrimarum et potum dedisti nobis in lacrimis in mensura*, aut fortasse ultra mensuram. 34. Nam quid de me loquar, cui neque mori licet, ne sororem relinquam, neque vivere libet, ne a te revellar? Quid enim mihi sine te potest esse iucundum, in quo omnis semper fuit nostra iucunditas? Aut quid diutius in hac vita
5 degere iuvat atque in terris morari, in quibus tamdiu iucunde viximus, quamdiu simul viximus? Etsi esset, quod hic delectare nos posset, sine te delectare non posset. Etsi quando voluissemus impense vitam producere, iam tamen sine te esse nollemus. 35. Haec intolerabilia. Quid enim tolerabile

33. 1 sq. cf. Verg. Aen. XI 159 8 sq. *Ps. 79, 6

34. 1 sq. cf. Sall. Iug. 14, 24 8 vitam producere] cf. Verg. Aen. II 637

ΣΓΕΑQ

15 causam tibi DF esse s.l.Pm2 16 periculi vel discriminis A, (vel discrimi- in mg.) Q

33. 1 est m 2 certe certe K 5 sq. tuus hospitium A 6 sq. utinam om. L 7 vel om. H 8 sq. cibasti enim nos pane . . potasti nos . . AQ 9 in mensuram CHa

34. 1 loquor a 2 evellar ΣX avellar A, Q s.l.m Sch. 6 viximus simul E 6 sq. delectari PDp.c.m2 7 nos om. Σ posset alt.] possit Ba.c.P 8 te om. L 9 nolemus PEa.c.

35. 1 haec] nec a quod C quid non (non s.l.m2) intollerabile (om. enim) A intolerabilius (in- s.l. exp.) E

sine tanto vitae comite, tanto laborum meorum officiorumque consorte? Cuius ego casum, quo esset tolerabilior, nec praemeditari potui: ita pavebat animus de illo tale aliquid cogitare, non quo condicionem ignorarem, sed quidam votorum usus 5 sensum communis fragilitatis obduxerat, ut de illo nisi secunda omnia cogitare nescirem. 36. Denique proxime cum gravi quodam — atque utinam supremo — urgerer occasu, hoc solum dolebam, quod non ipse adsideres lectulo ac votivum mihi cum sancta sorore partitus officium morientis oculos digitis tuis clauderes. Quid optaveram, quid rependo? 5 Quae vota deficiunt, quae ministeria succedunt? Aliud praeparabam, aliud exhibere compellor, non iam ipse ministerium funeris, sed minister. O dura oculorum lumina, quae potuistis fratrem videre morientem! O inmites et asperae manus, quae clausistis oculos, in quibus plus videbam! O durior cervix, 10 quae tam lugubre onus, consolabili licet obsequio, gestare potuisti! 37. Haec tu, frater, mihi iustius exhiberes, haec ego a te expectabam, haec ego officia desiderabam. Nunc vero ipse meae vitae superstes, quod sine te solacium capiam, qui solus maerentem solari solebas, excitare laetitiam, maestitudinem propulsare? Qualem te nunc ego, frater, aspicio iam 5 nulla mihi verba referentem, iam nulla offerentem oscula! Quamquam ita mutuus semper utrique nostrum insederit amor, ut interiore potius foveretur adfectu quam forensi

35. 3 sqq. cf. Cic. Tusc. III 14. 29—15, 31

ΣΓΕΑQ

2 sine] *add.* te am 4 aliquid tale W aliquid C 5 non] in F
6 coñmunis B 6 sq. secundam Pa.c.m2

36. 2 urgerer OAQX occasum EAa.r. 3 adsederes BPDa.c.
adsedere E 6 sq. praeparaueram E 9 inmitis CEa.c. 10 clausisti B, Pa.c.m2 oculos om. L plus om. L videbam plus C

37. 1 iustus Ba.c. 2 ego *alt.*] *add.* a te H 3 vitae meae WA
4 consolari H 4 sq. maesticiam CHWELa 5 nunc te C ergo nunc (om. ego) A aspiciam D, Aa.c. iam om. D 6 efferentem osculo F 8 aspectu E forens E

blanditia divulgaretur; neque enim aliorum quaerebamus tes-
 10 timonium, qui tantam nostri gratiam tenebamus. Ita virilis
 se utrique nostrum germanitatis sucus infuderat, ut non
 blanditiis probare amorem, sed conscia mente pietatis interno
 amore contenti fucum blanditiarum non requirere videremur,
 quos et ipsa in amorem mutuum imago formaret. Neseio
 15 qua enim expressione mentis, qua corporis similitudine alter
 in altero videbamus. 38. Quis te aspexit, qui non me visum
 putaret? Quotiens aliquos salutavi, qui, quoniam te prius
 consalutaverant, se a me iam dicerent salutatos! Quanti tibi
 dixerunt aliquid, qui se mihi dixisse memorarent! Quae mihi
 5 hinc gaudia, quanta frequenter oborta laetitia, quod eos
 errare in nobis cernerem! Quam gratus error, quam iucunda
 prolapsio, quam religiosa fallacia, quam suavis calumnia!
 Neque enim de tuis erat aliquid aut factis aut sermonibus,
 quod timerem, qui mihi tua lactabar adscribi. 39. Tamen
 si vehementius tenderent, quod se mihi aliquid intimasse
 memorarent, respondebam ridens et gaudens: Videte, ne
 5 fratri dixeritis! Nam cum omnia nobis essent nostra commu-
 nia, individuus spiritus, individuus adfectus, solum tamen
 commune non erat secretum amicorum, non quo conferendi

38. 6 gratus error| *cf.* Verg. Aen. X 392

Σ F E A Q

9 enim *om. E* 9 sq. testimonia *Da.c.* 12 conscia mente] con-
 scientia teste *HWA a.* (teste *s.l.*, signo addito in *mg.*: al mente; mente *post*
 pietatis *del.*) *C* 13 fucum] sucum *C* succum (*c pr. exp.*) *L* 15 quae
 (*om. enim*) *DF* quam (*om. enim*) *L* quam enim *B* enim qua *Op.c.m*
 expressiorē *Ba.c.m 3* (-nē in *mg.*), *DF* expressiorem *Pa.r.L* expressiore
 (-ne *s. re m 2*) *O* qua *alt.*] quam *BPF C*, atque *O* similitudinem *B D L F*,
 sollicitudinē *Oa.r.* (≈ *eras.*)

38. 3 salutaverant *H*, consalutatos (*om. se — salutatos*) *K* a me]
 ante *W* 5 gaudio *C* 6 in nobis *om. L* 9—39, 1 adscribi tamen]
 adscribitamen *Ea.c.m 1* (nam *s. mēn*)

39. 2 contenderent *F > K, A Q a m* 3 respondebat *B L F, Pa.c.m 2*
 5 spiritus individuus (*alt.*) *om. E* tamen *om. O* 6 amicorum secretum *E*

periculum vereremur, sed tenendi servare fidem. Sane si consilio pendenda res esset, erat semper commune consilium, non semper commune secretum. Nam etsi amici alteri nostrum dicerent, ut dicta sua ad alterum pervenirent, tamen scio ¹⁰ plerumque conplacitum ita fidem secreti esse servatam, ut nec fratri committeretur; erat enim fidele indicium et extraneo non esse proditum, quod non esset cum fratre conlatum.

40. His igitur tantis ac talibus bonis in excessum quendam, fateor, mentis elatus superstitem me timere desieram, quod illum vita crederem digniorem, et ideo excepi plagam, quam ferre non possum; tolerabiliora enim tanti doloris praemeditata quam inexplorata vulnera. Quis iam maestum ⁵ solabitur, quis adfictum levabit, cum quo participabo curas, quis me ab istius mundi vindicabit usu? Tu enim actor negotiorum, censor servulorum, arbiter fratrum, non litis, sed pietatis arbiter. 41. Nam si quando aliquid cum sancta sorore mihi conferendum fuit, ultra melior videretur sententia, te iudicem sumebamus, qui nulli laederes os. Atque utrique satisfacere gestiens et amandi adfectum tenebas et censendi

40. 4 sq. cf. supra I 35, 3 sq. et Sen. Ad Helv. 5, 3

41. 3 sq. cf. Ter. Ad. 864; Vgs. II 2, 7 (p. 47, 17 Faller)

ΣΓΕΑQ

9 non] nec m amici] add. ita Γ > K, A Q a m 10 sqq. cf. praef. not. 156 10 alterutrum CH W a scio s.l. H sic A sio Q a.c.m 2 11 conplacitum om. m complacito Sch.

40. 2 desideram CF desiderarem a temere desiderarem W 4 tolerabilia D, A a.c. laboris H 5 inexplorata A, Q X p.c.a m Sch. explorata cet. vulnere C a.c. 6 consolabitur D levavit E cumque quo W 7 vindicabit (s. liberabit) Q uisu W usura E m actor B D K X auctor cet. 8 censura E

41. 2 ultra B p.c. P p.r. Γ, A p.r. (ex utraque) ultra B P E X a.c. D L F, Q a.r. ultro O utrum E p.c. intra a videbatur Σ 3 nulli C K X A Q cum Terentio! nullius D H E a m nullum cet. laederes os (cf. praef. not. 142) Γ > X (ōs C) A E, (laederis a.c.m 2) Q os om. cet. utrisque O 4 satisfacere gestiens] satisfaceres Σ tenebas affectum H

5 modum, ut et utrumque gratum dimitteres et utriusque tibi
 gratiam vindicares. Aut si ipse aliquid disceptandum deferres,
 quam grata contentio tua, quam sine felle ipsa indignatio,
 quam servulis ipsis coercitio non amara, cum te fratribus
 magis deferre quam ex adfectu diceres vindicare! Nobis
 10 enim professio repressit studia coercendi, immo tu, frater,
 ab omni nos abducebas coercitionis adfectu, vindicare polli-
 cens et lenire desiderans.

42. Non mediocris igitur prudentiae testimonium, quae
 ita a sapientibus definitur: bonorum primum esse deum scire
 et verum illud atque divinum pia mente venerari, illam ama-
 bilem et concupiscendam aeternae pulchritudinem veritatis
 5 tota mentis caritate diligere, secundum autem in proximos
 a divino illo atque caelesti naturae derivare pietatem. Quod
 etiam mundi sapientes nostris hausere de legibus; neque
 enim derivare ista in hominum disciplinas nisi de caelesti illo
 divinae legis fonte potuissent. 43. Quid igitur observantiam
 eius erga dei cultum praedicem? Qui priusquam perfectioribus
 esset initiatus mysteriis, in naufragio constitutus, cum ea,

42. 2 sqq. *ex gnomologio?* 6 sq. *cf.* Matth. 22, 37—39; Eccli. 13, 18—19

ΣΓΕΑQ

5 ut *om.* KF et *pr.* *om.* X, Qa.c. dimitteres (*dimitte- i. r.*) B
 et utriusque — 6 vindicares *s.l.* Bm2 6 si ipse] *subse* C deceptan-
 dum W differres Σ 7 indignatio *add.* tua H 8 ipsis *om.* O, Aa.c.
 ipsa X coercio X, Qa.c.m2 cohercio O 9 ex *om.* P disceres m
 vindicari AQ 9 sq. Vindicare enim nobis *coniungit* K 10 immo
 tu] in motu L immo** Pa.c.m2 frater *om.* E 11 deducebas A,
 (*de- s.l.m2*) Q

42. 2 omnium bonorum (*om.* definitur) L esse primum W 3 et
 tunc A et tum EX 5 caritate] veritate L 6 illo] *add.* fonte
 ΓΕΑQam, (*post naturae*) K, (*post caelesti*) O 7 etiam *om.* W ausere
 Aa.c.m2, QX auxere E 8 disciplinis K [disciplinas] *add.* potuissent
 DF 9 fonte *om.* X potauissent W potassent DF

43. 2 cultum dei D 3 in *om.* D constitus Ba.c.E, Fa.c.m2

qua veheretur, navis scopuloso inlisa vado et urgentibus hinc
 atque inde fluctibus solveretur, non mortem metuens, sed ne 5
 vacuus mysterii exiret e vita, quos initiatos esse cognoverat,
 ab his divinum illud fidelium sacramentum poposcit, non ut
 curiosos oculos insereret arcanis, sed ut fidei suae consequere-
 tur auxilium. Etenim ligari fecit in orario et orarium involvit
 in collo atque ita se deiecit in mare, non requirens de navis 10
 conpage resoluta tabulam, cui supernatans iuvaretur, quon-
 iam fidei solius arma quaesierat. Itaque his se tectum
 atque munitum satis credens alia auxilia non desideravit.

44. Simul fortitudinem eius spectare licet, qui fatiscente
 remigio non quasi naufragus tabulam sumpserit, sed quasi
 fortis ex se ipso adminiculum suae virtutis adsumpserit. Nec
 deseruit spes nec fefellit opinio; denique primus servatus ex
 undis et in portum terrenae stationis evectus praesulem suum, 5
 cui se crediderat, recognovit, statimque ubi etiam ceteros
 servulos suos vel ipse liberavit vel liberatos conperit, negligens
 facultatum nec amissa desiderans dei ecclesiam requisivit, ut
 ageret gratias liberatus et mysteria aeterna cognosceret, pron-
 untians nullum referenda gratia maius esse officium. Quodsi 10
 homini non referre simile homicidio iudicatum est, non referre
 deo quantum crimen est!

43. 4 cf. Verg. Aen. I 112 (inluditque vadis)

44. 10 cf. Cic. De off. I 15, 47 10 sq. cf. Prov. 28, 24

Σ P E A Q

4 quae OL navis] *add.* in P 6 mysteriis E c] et EF de W
 8 curioso W curiosus L inferret m in archanis A Q 9 ligari in
 mg. P m 2 largiri F oratorio A Q a. c. W 10 in *pr.* om. W m mari
 Ep. c. 11 resolutam H W X E A a m tabula Σ supernatans (r eras.) P
 12 quaesierat] poposcerat W 13 munitum salis La. c. m 2, in mg. mu-
 nimentum salutis L m 2 auxilia — 44, 1 fortitudinem L i. r.

44. 1 expectare A a. c. m 2 Q X F 2 supersederit L 3 assump-
 sit K 4 se fellit C 6 cui] ubi A m 1 (vel cui m 2 s. l.), Q X se om. L
 etiam om. F ceteros] alios W 10 referendae gratiae H W a ad refe-
 rendam gratiam Σ 11 referre *pr.*] referret Σ E 11 sq. non referre
 deo — est om. E quantum crimen est non referre deo Γ A Q a m

45. Est ergo prudentis agnoscere se ipsum, et, quemadmodum a sapientibus definitum est, secundum naturam vivere. Quid est enim tam secundum naturam quam referre auctori gratiam? Aspice caelum hoc! Nonne auctori refert gratiam, cum videtur? *Caeli enim enarrant gloriam dei et opera eius adnuntiat firmamentum.* Mare ipsum, cum sedatum atque tranquillum est, divinae serenitatis testatur indicium, cum movetur, indignatio superna terrori est. Nonne omnes dei gratiam iure miramur, cum advertimus, quod insensibilis natura quadam sensibili ratione suos fluctus coerceat et fines suos unda cognoscat? Nam de terris quid loquar, quae divino oboedientes praecepto omnibus sponte animantibus pabulum subministrant atque id, quod acceperint agri, velut crescentibus usuris multiplicatum cumulatumque restitunt? 46. Ergo ille, qui natura duce divini rationem operis igneo mentis vigore perceperat, scivit primo omnium servatori suo gratiam esse referendam. Sed quia referre non poterat, habere poterat; est enim huiuscemodi gratiae vis, ut et, cum refertur, habeatur et habendo referatur. Referbat igitur gratiam, deferebat fidem. Nam qui tantum mysterii caelestis involuti in oratio

45. 2 sq. cf. Cic. De fin. V 9, 26 5 sq. *Ps. 18, 2 10 sq. cf. Prov. 8, 29 11 sqq. cf. Gen. 1, 11 13 sq. cf. Cic. Cat. m. 15, 51
46. 2 cf. Verg. Aen. VI 730 (igneus vigor) 5 sq. cf. Cic. Planc. 28, 68 (Gell. I 4)

Σ Γ Ε Α Q

45. 1 est — agnoscere *C i. r.* 3 enim est *CHWam* est *om. L* ferre *Ba.c.* 4 auctori *A* victori *E* 5 videtur] *add. denique A Q* enim *om. A Q* 6 opera] *add. manuum DLFHWEAQXam* annuntiant *CD* adnuntiant *E* 7 serenitatis divinae *A Q* 8 cum (*u ex o m 2*) *B* commovetur (*om. cum*) *F* supernae terroris *Bp.c.m 3* 9 gratiam dei *A Q*, (iure gratiam dei) *W* quod] quia *Aa.c.m 2 Q* 10 suos *om. W* 12 oboedientia *F*

46. 2 naturae *Ea.c.* divinae *Ea.c.m 3*, divinam *Em 3*, dum (*om. divini*) *D* 4 non *om. a* 5 grata (*ex gratia*) vis *Ep.c.* gratia eius *LF* vis *in mg. Pm 2* cum refertur] circumfertur *W* 7 involutum *E*

praesidium fuisset expertus, quantum arbitrabatur, si ore
sumeret et toto pectoris hauriret arcano! Quam maius puta-
bat fusum in viscera, quod tantum sibi tectum orario profuisset! 10

47. Sed non ita avidus, ut esset incautus; seimus enim pleros-
que aviditate studii praetermittere cautionem. Advocavit
ad se episcopum nec ullam veram putavit nisi verae fidei
gratiam percontatusque ex eo est, utrumnam cum episcopis
catholicis, hoc est cum Romana ecclesia conveniret. Et forte 5
ad id locorum in schismate regionis illius ecclesia erat; Lucifer
enim se a nostra tunc temporis communione diviserat. Et
quamquam pro fide exulasset et fidei suae reliquisset heredes,
non putavit tamen fidem esse in schismate; nam etsi fidem
erga deum tenerent, tamen erga dei ecclesiam non tenerent, 10
cuius patiebantur velut quosdam artus dividi et membra
lacerari. Etenim cum propter ecclesiam Christus passus sit et
Christi corpus ecclesia sit, non videtur ab his exhiberi Christo
fides, a quibus evacuatur eius passio corpusque distrahitur.
48. Itaque quamvis gratiae fenus teneret et metueret tanti
nominis debitor navigare, tamen eo transire maluit, ubi tuto
posset exolvere; iudicabat enim divinae solutionem gratiae

47. 6 ad id locorum] *cf.* Sall. Iug. 63, 6 **12 sq.** *cf.* Eph. 5, 25;
Col. 1, 24 **14** *cf.* I Cor. 1, 17

Σ FEA, Q usque ad § 46, l. 9 arcano

9 archano hauriret H archanum Aa.c. quam maius — § 63 incl.
om. Q maius] magis DFX 10 tecto Σ E Sch.

47. 1 avidus] *add.* fuit HWam ut om. EA 3 illam K veram
om. LX putabit BPa.c. putabat L verae om. Σ E 4 percunctatus-
que Bp.c.m3Ap.c.m2FWX 5 catholicis] *add.* hoc est cum episcopis
catholicis Pa.c.m2 *add.* ei K et forte] *add.* et a 6 locorum] lucrum Σ
(loci s. lucrum PmI) loci lucrum O 8 pro fide] provide Fa exsul-
tasset BO exulasset (l i. r.) P 10 tamen — tenerent alt. om. W erga
om. F dei om. E tenerent alt.] tenebat** X tenebant Am tenere Sch.
14 distreitur Ba.c.m2 distraitur Bp.c.m2 D

48. 1 fenus] stenus A 2 debito E toto O 3 possit E iudi-
cavit ED solutione BP

in adfectu ac fide esse. Quam quidem statim, ubi primum
 5 copia liberior ecclesiae fuit, implere non distulit deique gra-
 tiam et accepit desideratam et servavit acceptam. Nihil
 igitur ea prudentia sapientius, quae divina et humana secernit.
 49. Nam quid spectatam stipendiis forensibus eius facundiam
 loquar? Quam incredibili admiratione in auditorio praefec-
 turae sublimis emicuit! Sed malo illa laudare, quae perceptis
 mysteriis dei duxit humanis esse potiora.

50. Fortitudinem quoque eius si quis plenius spectare
 volet, consideret, quotiens post naufragium invicto quodam
 contemptu vitae huius maria transfretaverit diffusasque re-
 giones obeundo peragravit, postremo quod hoc ipso tempore
 5 periculum non refugerit, sed ad periculum venerit patiens
 iniuriae, negligens frigoris atque utinam sollicitus cautionis,
 sed hoc ipso beatus, quod, dum licuit vigore uti corporis,
 inoffenso ad exequenda, quae vellet, functus iuventutis
 officio vitam vixit, debilitatem ignoravit.

51. Qua vero prosecutione simplicitatem eius edisseram?
 Ea est enim quaedam morum temperantia mentisque sobrie-
 tas. Date, quaeso, veniam et permittite dolori meo, ut de eo
 mihi paulo uberius liceat loqui, cum quo iam non conceditur
 5 conloqui. Certe et vobis proficit, ut advertatis non fragilitate

ΣΓΕΑ

4 ac] et H 5 dei (om. que) CHW^a denique m 7 igitur
 om. K

49. 1 expectatam EX in stipendiis Γ^am 2 quam] quae Γ^a
 in — 3 sublimis om. W adiutorio Pa.c.m2^a 2 sq. praefecturae sub-
 limis om. CHA^a 3 sublimis om. X mallo B, PDa.c. illam BX
 praeceptis L 4 dei om. L dixit LA, Op.c. fortiora K

50. 1 expectare a 2 voluerit A invictus (s. s.l.m1) E 4 pe-
 ragraverit LA peragravit (r s. u m3) E 5 ad (d s.l.) PE 8 vellit
 Ba.c. (l pr. exp.), Pa.c.m2 (e ex i) fructus F (om. iuventutis) iuventutis
 BEa.c.m3Ca.c.A 9 vita O vixit] signo app. in mg. uicit Bm2
 ignoravit (v i. r.) B

51. 1 persecutione CD disseram Σ 2 ea om. L 4 paulo
 om. W conceditur] (con s.l.) E, liceat D 5 adversitatis WF nos L

quadam vos hoc officium, sed iudicio detulisse, nec misericordia mortis impulsos, sed virtutum honorificentia provocatos. *Anima enim benedicta omnis simplex*. Tanta autem simplicitas, ut conversus in puerum simplicitate illius aetatis innoxiae, perfectae virtutis effigie et quodam innocentium 10 morum speculo reluceret. Intravit igitur in regnum caelorum, quoniam credidit dei verbo, quoniam sicut puer artem reppulit adulandi, iniuriae dolorem clementer absorbit quam inclementius vindicavit, querelae quam dolo promptior, satisfactioni facilis, difficilis ambitioni, sanctus pudori, ut frequenter 15 in eo superfluum magis verecundiam praedicares quam necessariam quaereres. 52. Sed numquam superflua fundamenta virtutis; pudor enim non revocat, sed commendat officium. Itaque velut quadam virginali verecundia suffusus ora, cum vultu adfectum proderet, si forte aliquam subito veniens offendisset parentem, veluti depressus et quasi demersus in 5 terram, licet in ipso nequaquam dissimilis coetu virorum, rarus ad tollere os, elevare oculos, referre sermonem. Quod pudico quodam mentis pudore faciebat, cum quo castimonia quoque corporis congruebat. Etenim intemerata sacri baptismatis dona servavit, mundo corpore, purior corde, non 10

51. 8 *Prov. 11, 25 (*Sept.*) 9—12 cf. Matth. 18. 3

52. 3 cf. Verg. Georg. I 430 5 parentem] cf. I 32, l. 13

ΣΓΕΑ

6 indicio *E* 6 sq. miseria *Ap.c.m2*, vel miseria *s.* misericordia *EmI* 7 sq. provocatus *Ba.c.L* 8 sq. tantae autem simplicitatis erat *HWa* 9 simplicitas] *add.* erat *m* in] ad *E* simplicitatem *CEALa* simplicitatis (*om.* aetatis) *W* 10 effigiae *C* effigiem *BLE*, *Pa.c.* quadam *Pa.c.m2K* innocentiae *E* 11 murum *D* specula *K* eluceret *m* 13 sq. elementius *CHWAa* 14 doli *A* 14 sq. satisfactione *EWa.c.* 15 difficilis *om.* *K* sanctus *om.* *K* 16 sq. necessarium *Ea.c.m3* necessaria *A*

52. 3 suffusum Σ 4 affectus *E* proderet *K* aliquem *Pp.c.m2F* 5 veluti *B* velut *cet.* 7 os] omnes *F* 10 mundus *KLm* puriore Σ durior *E*

minus adulterini sermonis obprobrium quam corporis perhorrescens, non minorem ratus pudicitiae reverentiam deferendam integritate verborum quam corporis castitate. 53. Denique in tantum castimoniam dilexit, ut nec uxorem expeteret, licet in eo non solum castitatis adpetentia fuerit, sed etiam pietatis gratia. Miro autem modo et coniugium dissimulabat et iactantiam declinabat. Tantaque erat dissimulatio, ut nobis quoque urgentibus differre magis consortium quam refugere videretur. Hoc unum itaque fuit, quod nec fratribus crederet, non aliqua cunctationis haesitantia, sed virtutis verecundia. 54. Quis igitur non miretur virum inter fratres duos, alteram virginem, alterum sacerdotem, aetate medium, magnanimitate non inparem ita inter duo maxima munera praestitisse, ut alterius muneris castitatem, alterius sanctitatem referret, non professionis vinculo, sed virtutis officio? Ergo si libido atque iracundia reliquorum vitiorum educatrices sunt, iure castitatem atque clementiam dixerim quasdam virtutum parentes, quamquam pietas quoque ut omnium principatus bonorum, ita etiam seminarium virtutum est ceterarum. 55. Nam de parsimonia quid loquar et quadam habendi castitate? Is enim non quaerit aliena, qui sua servat, nec inflatur inmodico, qui contentus est proprio. Nihil ergo aliud nisi proprium recuperare voluit, magis ne fraudaretur, quam ut ditaretur. Nam eos, qui aliena quaerent, recte

55. 5 sq. cf. Plaut. Pers. 409

ΣΓΕΑ

12 sq. differendam K 13 castitatem BPDF

53. 1 sq. deinde W 2 castimonia A nec] ne E expectaret ΣΕ
3 appetenda W 4 gratia pietatis C 5 simulatio K 7 quo D
8 inhaesitantia H

54. 2 alterum Bp.c.m 3 4 perstitisse Bp.c.m 3 muneris] minoris
HW a 7 iure] iustae Ea.c. (exp. a) quasdamna (na exp.) B

55. 2 castitatem B, Pa.c. 3 in modico a contemptus D,
AFa.c.m 2 4 ne Fm 2 i. r. 5 ut om. KW quaerunt HW a

'accipitres pecuniae' nominabat — quodsi *radix malorum omnium avaritia est*, utique vitia exiit, qui pecuniam non requirit —, (56.) non umquam accuratioribus epulis aut congestis ferculis delectatus, nisi cum amicos rogaret, quantum naturae satis esset, non quantum voluptati superesset, requirens. Et certe erat non pauper opibus, sed tamen pauper spiritu, *quoniam ipsorum est regnum caelorum*. De istius beatitudine 5 nequaquam utique dubitare debemus, qui neque ut opulens exultavit in divitiis neque ut pauper exiguum, quod habuit, iudicavit.

57. Superest, ut ad conclusionem cardinalium virtutum etiam iustitiae partes in eo debeamus advertere. Nam etsi cognatae sint inter se concretaeque virtutes, tamen singularum quaedam forma et expressio desideratur maximeque iustitiae. Ea enim sibi parciore, foris tota est, et quidquid habet, 5 quadam inclementia sui, dum rapitur amore communi, transfundit in proximos. 58. Sed huius multiplex species, alia erga propinquos, alia erga universos, alia erga dei cultum vel adiumentum inopum. Itaque qualis in universos fuerit, provin-

6 sq. *I Tim. 6, 10

56. 2 sq. quantum — requirens] cf. Liv. XXI 4, 6 5 Matth. 5, 3

57. 1 *cardinalium virtutum divisionem et descriptionem Stoicorum ex Cicerone* (De off. I 5, 15—17) *adsumpsit*: cf. Ambros. Off. II 49; Par. 3, 14 (p. 273, 22—24 Sch.); EPs. 118, 11, 11 (p. 239, 21—24 Pe.); cf. Quint. III 7, 15 2 sq. cf. Off. II 43; Par. 3, 22 (p. 279, 11 sq. Sch.)

58. 1 sqq. cf. Off. I 127: *aliam divisionem!*

Σ F E A

6 acceptores DF acceptrices CEa.c.m1 quod (om. si) Σ 8 relinquet Ea.c. (reliquit p.c.) quaerit A

56. 1 nonnunquam F 2 delectatus est HWam ad epulas rogaret Ha ad epulas invitavit W 4 spiritu] add. beati autem pauperes spiritu Sch.; cf. praef. not. 156 5 quoniam — caelorum om. m
6 opulentus L 7 sq. habuit iudicavit C i. r.

57. 3 sint BOC sunt cet. 4 forma expressior FEAm 6 sq. transfundi Ba.c.m2

58. 1 multiplex] add. est Lm

cialium, quibus praefuit, studia docent, qui parentem magis
 5 fuisse proprium quam iudicem loquebantur, gratum piae
 necessitudinis arbitrum, constantem aequi iuris discepta-
 torem. 59. Inter fratres autem qualis fuerit, licet omne
 hominum genus benivolentia conplecteretur, indivisum patri-
 monium docet nec distributa aut delibata, sed reservata
 hereditas. Etenim pietatem sibi causam negavit esse testandi.
 5 Nam hoc quoque ultimo sermone signavit, cum, quos dilexerat,
 commendaret, sibi nec uxoris arbitrium fuisse ducendae, ne
 a fratribus divelleretur, nec testamenti faciendi voluntatem,
 ne nostrum in aliquo arbitrium laederetur. Denique et oratus
 et obsecratus a nobis nihil tamen condendum putavit, non
 10 oblitus pauperum, sed tantum obsecrans esse tribuendum,
 quantum nobis iustum videretur. 60. Quo uno satis et divini
 timoris expressit indicium et humanae edidit religionis exem-
 plum. Nam quod pauperibus contulit, deo detulit, quoniam,
 qui largitur pauperi, deo fenerat, et postulando, quod iustum
 5 est, non exiguum, sed totum reliquit. Haec enim summa ius-
 titiae: vendere, quae habeas, et conferre pauperibus; qui
 enim dispersit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in aeternum.
 Ergo dispensatores nos, non heredes reliquit; nam hereditas
 successori quaeritur, dispensatio pauperibus obligatur.

61. Unde non inmerito quantus fuerit, hodie quoque per

60. 4 *Prov. 19. 17 6 cf. Matth. 19. 21 7 *Ps. 111, 9

ΣΓΕΑ

6 sq. disceptat*orem (i eras.) B

59. 1 qualis om. L 4 pietate O, PEAp.r. esse negavit Hām
 5 cum] ut Σ (Bp.r. ex cum) 6 docende E ne] nec Pa.r. (om. a)
 7 faciundi Ca.c.Ea.c.m3W 9 non] nec L 10 oblitus] add.
 tamen Km

60. 1 quod F 2 iudicium E 4 feneratur deo CHWXEAA
 (Hp.c. ex fenerator) 5 est enim AW enim est Hām 5 sq. ius-
 titia EL 6 quod D conferre] dare A qui] quid Ba.c. 7 dispersit]
 add. et A aeternum] saeculum saeculi W

vocem lectoris parvuli spiritus sanctus expressit: *Innocens manibus et mundo corde, qui non accepit in vanum animam suam nec fecit proximo suo dolum: haec generatio requirentium deum.* Hic ergo et 'in montem domini ascendet' et in 'tabernaculo habitabit' dei, quia *ingressus sine macula operatus est iustitiam, locutus est veritatem, non decepit proximum, nec pecuniam feneratus est suam,* qui semper voluit recuperare hereditariam. Agnosco oraculum; quod enim nulla ordinavit dispositio, spiritus revelavit. **62.** Quid vero illud recenseam, quod supra ipsam iustitiam pietate progressus, cum quaedam incubatori communium fructuum mei contemplatione muneris putasset esse tribuenda, largitatis me iactabat auctorem, portionis suae lucrum ad commune consortium conferebat? **63.** Haec et alia, quae mihi tunc erant voluptati, maxime nunc recordationem doloris exasperant. Manent tamen eruntque semper, nec tamquam umbra praeterierunt; neque enim virtutis gratia cum corpore occidit, nec idem naturae meritumque finis, licet ipsius naturae usus non in aeternum occidat, sed temporali quadam vacatione requiescat.

61. 2 sqq. *Ps. 23, 4 4 *Ps. 14, 3 4 sq. *Ps. 23, 6 5 sq. cf. Ps. 23, 3 et Ps. 14, 1 6 sqq. *Ps. 14, 2—5
63. 3 cf. Ps. 143, 4 4 cf. *infra* § 66

ΣΓΕΑ

61. 3 vano PHWEX 4 dolum] malum E haec] *add.* est ΓΕΑαm quaerentium EALW 5 deum] dominum A, Ka.c.X ascendit EAH, Da.c.a 6 habitavit E quia] qui EL est om. E 7 veritatem] *add.* quod E 9 hereditatem E agnosce D

62. 4 mee E, Pa.r. meae L mei Oa.r. actorem Op.c.m2

63. 1 in voluptate K, E (e ex i m2) 2 nunc om. D recordatione HWa dolorem AL exasperavi CHa manent — 3 praeterierunt in mg. Pm2, om. L 3 tamquam] umquam velut m praetereunt m vel praeter- (in mg. dextro abscisis reliquis litteris, fortasse eunt) Bm2 6nim om. CHWa 4 corpore (ore *add.* m2) B natura E, Bm2 (ex nature) 4 sq. meritorum quae E meritorum qui BLF meritumque D e vocatione LOFEHW

64. Talibus igitur perfunctum virtutibus, ereptum periculis, desiderio magis quam amissione flebo. Suadet enim ipsa oportunitas mortis, ut prosequendum magis gratia quam dolendum putemus. Scriptum est enim in communi dolore
 5 proprium vacare debere; neque enim prophetico sermone uni illi mulieri, quae figuratur, sed singulis dicitur, cum ecclesiae dictum videtur. 65. Dicitur ergo et ad me et dicit scriptura caelestis: Hocine doces, sic instituis dei plebem? An nescis, quia exemplum tuum periculum ceterorum est? Nisi forte exauditum non esse te quereris! Primum istud adrogantis est
 5 inpudentiae mereri solum velle, quod multis etiam sanctis negatum noveris, cum scias, *quia non est personarum acceptor deus*. Nam etsi misericors deus, tamen, si semper exaudiret omnes, non iam ex voluntate libera, sed ex quadam velut necessitate facere videretur. Deinde cum omnes rogent, si
 10 exaudiret omnes, nemo ergo moreretur. Pro quantis cottidie rogas! Numquid constitutio dei contemplatione solvenda est tui? Cur ergo non inpetratum aliquando doles, quod non semper inpetrabile esse cognoscis? 66. Stulte, inquit, *super omnes mulieres, nonne vides luctum nostrum et quae nobis contigerunt, quoniam Sion mater nostra omnium in tristitia contristatur et humilitate humiliata est? Lugete validissime et*

65. 6 sq. Act. 10, 34 11 'constitutio dei' cf. Gen. 3, 19 Hebr. 9, 27

66. 1—12 *IV Hesdrae 10, 6—11

Σ FEA, Q inde a § 64

64. 1 perfunctum Ba.c.m3 perfructum (vel functum s. fructum) P, (func s. fruc) C 3 gratiam Pa.c.m2 4 putamus A dolori Ap.c. 5 vocare FW 6 mulierique L

65. 1 dicitur] dicit E 2 hocine D, Ea.c.Qa.c.m2 hocine Ep.c.Qp.c.m2Wam heccine A hoc in eo CH hoc ne K hoc me cet. sic] add. et K instruis A, Qa.c.X 3 periculum om. O 4 est s. l. Hm1K 7 etsi] et CHEa· si] etsi L 8 iam non E non iam — 10 omnes om. D voluntate B 9 videtur Ca.c. 10 ergo post quantis m

66. 3 in om. m 4 luget enim L validissimi C, Ea.c.

nunc, quoniam omnes lugemus, et tristes este, quoniam omnes
 contristati sumus! Tu enim contristaris in fratre. Interroga
 terram, et dicet tibi, quoniam haec est, quae debeat lugere, tan-
 torum superstes germinum. Et ex ipsa, inquit, initio omnes
 nati, et alii venient, et ecce paene omnes in perditionem ambu-
 lant, et in exterminium fit multitudo eorum. Et quis ergo debet
 lugere magis nisi quae tam magnam multitudinem perdidit,
 quam tu, qui pro uno doles? 67. Absorbeat igitur nostrum
 dolorem communis dolor et acerbitatem proprii maeroris
 excludat! Non enim dolere debemus eos, quos cernimus
 liberatos; neque enim otiose tam sanctas hoc tempore animas
 corporeis vinculis reminiscimur absolutas. Namque velut
 divino iudicio tam graves viduas ita uno tempore defunctas
 videmus, ut profectionis quidam videatur excessus, non mortis
 occasus, ne veterana emeritis stipendiis pudicitia dubium
 diu servati pudoris incideret. Quos gemitus mihi, quos dolores
 tam acerba excitat recordatio! Etsi maeroribus non vacabam,
 tamen in ipso dolore privato, in ipso tantorum amisso flore
 meritorum communis quaedam naturae me condicio solabatur
 defixusque in uno dolor acerbitatem publici funeris domesticae
 specie pietatis obduxerat. 68. Repeto ergo, sancta scriptura,
 solacia tua; iuvat enim tuis praeceptis, tuis sententiis inmorari.
 Quam facilius est caelum et terram praeterire quam de lege

67. 3 sqq. cf. supra §§ 30—32 8 emeritis stipendiis] cf. Cic. Cat.
 m. 14, 49 emeritis stipendiis libidinis eqs.

68. 3 sq. Luc. 16, 17

ΣΓΕΑQ

5 lugeamus E etsi tristis (tristes m2) estis E este CQa.c. estote
 HWA, Qp.c.Xa sitis Km estis cet. Sch. 6 in fratrem a 7 debebat
 HWOa 8 inquit om. A, add. ab Qp.c.m2m 9 pone C penes H
 10 exterminum Pa.c.F fit] fuit E 12 quam] quod F

67. 1 sq. dolorem nostrum L 7 profectionis A 8 veterana—
 9 incideret in mg. Am2 meritis Σ pudicitia] add. in m 10 acerua B,
 PEa.c. vacabant D 13 deflexusque (l s. l.) C una D doloris acer-
 bitate DF

68. 1 repete Ca sacra CHWLa m

unum apicem cadere! Sed iam audiamus, quae scripta sunt:
 5 *Nunc, inquit, retine apud te ipsum dolorem tuum et fortiter
 fer, qui tibi contigerunt, casus! Si enim iustificaveris terminum
 dei, et filium tuum recipies in tempore et in mulieribus conlauda-
 beris. Si hoc ad mulierem, quanto magis ad sacerdotem! Si
 de filio, non utique absurdum etiam de fratrum amissione talia
 10 posse memorari. Quamquam si mihi fuisset filius, numquam
 eum amplius dilexisset. Nam sicut in obitu liberum effusi
 labores, suscepti frustra dolores maerorem videntur augere,
 ita etiam in fratribus consuetudinis usus atque collegii acer-
 bitatem doloris accendunt.*

69. Sed ecce dicentem scripturam audio: *Noli facere
 hunc sermonem, sed consenti persuaderi — qui enim casus
 Sion! — et consolare propter dolorem Hierusalem! Vides enim,
 quia sancta nostra contaminata sunt et nomen, quod nomi-
 5 natum est super nos, paene profanatum est et filii nostri con-
 tumeliam passi sunt et sacerdotes nostri succensi sunt et levitae
 nostri in captivitate fuerunt et mulieres nostrae contaminatae
 sunt et virgines nostrae vim passae sunt et iusti nostri rapti
 sunt et parvuli nostri proditi sunt et iuvenes nostri servierunt et*

5—8 *IV Hesdrae 10, 15 sq.

69. 1—15 *IV Hesdrae 10, 20—24

Σ P E A Q

4 iam] *add.* ut *K* 5 temetipsam *m* 6 quae *K* 8 si *alt.*
om. L 9 amissione fratrum *H* 10 posse *om. CHW_a* 11 liberum
Ba.c.m2Ea.c.PC liberorum *cet. a m* 12 laboris *E* maerorem] *memo-*
riam Σ (memoria D), EA

69. 1 audio scripturam *AW* facere] *credere Oa.c.* 2 sed con-
 senti *om. O* enim] *add.* fles *HW_a* 3 et *om. m* enim] *ergo ΣK*
 5 filii] illi *ΣKm* filii *Sch.* iuvenes *CHWE_a* nostri] *add.* et iuvenes nos-
 tri *A, Qm2 in mg. inf.* 6 nostri *s. l. B* et levitae — 7 fuerunt *om. L*
 7 nostri] *nostrae C* fuerunt *om. O* nostrae *om. C* contaminatae —
 8 virgines nostrae *om. E* 8 sunt *alt. om. m* 8 sq. et iusti nostri
 rapti sunt *om. L, Qa.c.m2* 9 sunt *pr. om. m* et parvuli — proditi
 sunt *om. E, Qa.c.m2* et iuvenes — 10 facti sunt *om. Qa.c.m2*

fortes nostri invalidi facti sunt et, quod omnium maius, signaculum Sion, quoniam resignata est de gloria sua nunc et tradita est in manibus eorum, qui nos oderunt. Tu ergo excute tuam multam tristitiam et depone abs te multitudinem dolorum, ut tibi repropitiatur fortis et requiem faciat tibi altissimus requie-tione dolorum!

70. Cessabunt igitur lacrimae; parendum est enim remediis salutaribus, quia debet aliquid inter fidos et perfidos interesse. Fleant ergo, qui spem resurrectionis habere non possunt, quam non sententia dei eripit, sed fidei inclementia. Intersit inter Christi servulos idolorumque cultores, ut illi fleant suos, quos in perpetuum existimant interisse, illi nullas habeant lacrimarum ferias, nullam tristitiae requiem consequantur, qui nullam putant requiem mortuorum, nobis vero, quibus mors non naturae, sed vitae istius finis est, quoniam in melius ipsa natura reparatur, fletus omnes casus mortis abstergeat. 71. Certe si illi sibi aliqua solacia reppererunt, qui finem sensus defectumque naturae mortem arbitrati sunt, quanto magis nos, quibus meliora post mortem praemia bonorum factorum conscientia pollicetur! Habent gentiles solacia sua, quia requiem malorum omnium mortem existi-

70. 3 sq. cf. I Thess. 4, 13

71. 4 sqq. cf. Cic. Tusc. I 34, 82—84; Sall. Cat. 51, 20; Sen. Ad Marc. 19, 5—6; Ad Pol. 9, 2; al.

ΣΓΕΑQ

10 magis omnium (ex omnium magis) A, Qp.c. 13 te] add. tuam W 14 tibi alt. s. l. Om 2 14 sq. requetione Ba.c.m 2 (i s. e alt.), requietionem E

70. 1 est om. L enim om. W 2 aliquid om. W fidos ex filios Cp.c. filios X perfidos] infidos K 3 interesse] esse distantia W 4 eripit dei PD clementia Ap.r.Ep.c. 5 interserit (r alt. s. l. m 2) A inter om. L 6 inter**isse C 7 abeant C 8 qui] quia DLF 9 quibus] qui E 10 omnis Ea.c.m 2 K 11 abstergat ΓLFEam abstergat mortis E

71. 1 si om. E illis Ba.c. repperierunt BOF, La.c. 2 mortem om. E

mant, et, ut vitae fructu carent, ita etiam caruisse se putant
 omni sensu et dolore poenarum, quas in hac vita graves et ad-
 siduas sustinemus. Nos vero, ut erectiores praemio, ita etiam
 patientiores solacio esse debemus; non enim amitti, sed prae-
 10 mitti videntur, quos non adsumptura mors, sed aeternitas
 receptura est.

72. Cessabunt ergo lacrimae, aut, si cessare non poterunt,
 in communibus lamentis flebo te, frater, et sub dolore publico
 domesticos gemitus tegam. Nam cessare qui poterunt,
 cum ad omnem sonum nominis tui lacrimae subrepant, vel
 5 cum usus ipse recordationem excitat, vel cum adfectus ima-
 ginem repraesentat, vel cum recordatio dolorem renovat?
 Quando enim dees, qui tantis officiis repraesentaris? Ades,
 inquam, et semper offerris, et toto te animo ac mente complec-
 tor, aspicio, adloquor, osculor, conpraehendo, vel in ipsa
 10 quiete nocturna vel in luce clara, cum revisere et solari dignaris
 maerentem. Denique ipsae iam noctes, quae quasi molestiores
 vivente te videbantur, quod mutui conspectus copiam dene-
 garent, ipse iam somnus, conloquiorum nostrorum dudum
 interruptor inamabilis, dulcis esse iam coepit, quia te mihi
 15 reddit. Non igitur miseri, sed beati, quorum nec praesentia
 deficit nec cura minuitur et augetur gratia; etenim somni

72. 15 — 73, 5 cf. Cic. Cat. mai. 22, 80, 81 (Verg. Aen. VI 522; II 369)

Σ F E A Q

6 fructificarent *Pa.c.m2* corruisse (*om. sc*) *D* 7 omni** sensu
 et dolorum et poenarum *D* dolore mortis poenarumque (*que s. l.*) *A*,
 (*sine que*) *Q* quas* (*i eras.*) *A* 8 rectiores *E* 9 patientiores — non
C i. r. 10 videntur] iubentur *E* adsumptura (*ass.*) *B L O F C Q X*, *A a. c. m*
 absumpta *K* absumptura *cet. a Sch.*

72. 1 non *om. D* 3 qui] non *CH W a* 5 excitant *E* (*om. vel*)
 8 inquam] enim *L* offerris Σ (*offereris PO*) offenderis *CH A*, *Ep. c.*
m 3 Q p. c. offunderis *E a. c. m 3 K*, *Q a. c. m* effunderis *X* ostenderis *W a*
 10 consolari *D F m* 12 evidebantur *B a. r.* mutuis *E* aspectus *H*
 13 iam] *add. michi D* 14 iam *om. D* mihi] *add. iam E* 15 red-
 didit *I > K*, *DE A Q*, *B p. c. m 3 a m* 16 defecit *B* somno *P p. c. m 2*

similis imago mortis. 73. Quodsi in quiete nocturna vinculis adhuc corporeis inhaerentes et quasi in carceraria religatae claustra membrorum possunt tamen animae altiora et discreta perspicere, quanto magis spectant haec, cum iam puro aetherio-
 que sensu nulla corporeae labis impedimenta patiuntur! 5
 Meritoque mihi conquerenti vergente quodam iam in occasum die, quod non reviseres quiescentem, totus omni tempore individuus adfuisti, ita ut illo perfusus sopore membrorum, cum ego vigilarem tibi, tu viveres mihi, dicerem: 'Quid est mors, frater? Nam certe nullis a me separaris momentis.' 10
 Ita enim ubique praesto eras, ut, quam in istius vitae usu habere nostri copiam nequibamus, nunc nobis semper et ubique praesto sit. Nam tunc utique omnia praesto esse non poterant; neque enim complexionis nostrae, conspectus et osculorum corporalium suavitates locis omnibus et omnibus 15
 temporibus subpetebant, animorum imagines semper nobiscum erant, etiam quando non eramus una. Quae ne nunc quidem occiderunt adsiduoque advolant, quo maiore desiderio, eo maiore copia. 74. Teneo igitur te, frater, nec mihi te aut mors aut tempus avellet. Ipsae dulces lacrimae sunt, ipsi

73. 4 sq. cf. Verg. Aen. VI 746 sq. purumque relinquit aetherium sensum

ΣΓΕΑQ

73. 2 in] inter Γ > K, EAQam carceralia E carcerarea C carcerali K ligatae K relegate A, Qp.c. (e ult. ex i) 3 secreta D 4 expectant Ea.c.DF 4 sq. aetherioque (h s.l. m3) B aethereoque (e tert. ex i) P ethereoque (h s.l.) A aerioque L 5 corporae B, Pa.c.m2 potiuntur H 6 conquiriti Bp.c.DFW urgente Σ quodam] quod CHW, -que a casum E 7 quod om. CHW a revisceres C, Aa.r.X 8 sopore] opere Σ (sopore Pp.c.m2Op.c.), K 10 nam] nunc Sch. separare CWKAQa, Ea.c. separabare H 11 utique F eris Pp.c.O quamvis L usus K 12 nostri om. CHWADa 14 nec HWm complexiones ΓEAQam conspectusque ΓAQam complexusque EX 15 et omnibus om. F 16 temporalibus A, Qp.c. animarum E annorum D 17 ne] nec O

74. 2 avellat W

fletus iucundi, quibus restringitur ardor animi et quasi relaxatus evaporat adfectus. Neque enim sine te esse possum aut
 5 tui non meminisse umquam aut meminisse sine lacrimis. O amari dies, qui interruptam copulam proditis! O flebiles noctes, quae tam bonum consortem quietis et individuum mihi comitem perdidistis! Quas ederetis cruces, nisi se offunderet imago praesentis, nisi visiones animi repraesentarent, quem species corporis denegaret! 75. 'Iam iam, frater animo meo carissime, quamquam' tu 'inmature' decesseris obitu, beatus tamen, qui ista non sustines nec amissum fratrem maerere compelleris, quem absentem diu ferre non poteras, sed recursu
 5 celeri revisebas. Quodsi tunc solitudinis meae taedia repellere, maestitiam fraternae mentis ablevare properabas, quanto nunc crebrius adflictum animum debes revisere et ex te conceptum per te lenire maerorem!

76. Ac mihi tamen dat aliquas officii usus inducias et obsequii sacerdotalis intentio abducit animum. Sanctae vero sorori quid fiet, quae, licet divino metu pietatem temperet, rursus tamen ipsum pietatis dolorem studio religionis accendit,
 5 strata humi et totum gremio sui complexa tumulum, laborioso fessa incessu, tristis adfectu dies noctesque maerorem integrat?

75. 1 sq. Sall. Iug. 14, 22

ΣΓΕΑQ

3 restringitur LF restringitur A restringitur QX quasi] quibus W
 3 sq. relaxatos K 4 esse om. E esse non DF, Ca.r. esso possum Li.r.
 5 umquam] add. aut meminisse umquam Aa, Qp.c.m2 8 offenderet
 PLOFA offerret D eo funderet (om. se) E

75. 2 tu om. CHWa 5 sollicitudinis QX depellere EA 6 frater paterne AQ allevare Pp.c.m2LF, Ep.c.m3 (ablevare i. q. „erleichtern“ cf. Iug. 7, 38; Ep. 68, 3; Vid. 36 al.)

76. 1 at Eam, Lp.c.m2 1 sq. obsequio (om. intentio) L
 2 sancta Ba.c.m2Apr.C de sancta HWa 3 sorore BEa.c.Apr.
 CH, Pp.c.m2La sanctam . . . sororem Q, Aa.r. 4 regionis Ba.c.
 6 iterat D

Nam licet fletum plerumque sermone suspendat, in oratione renovat, et quamvis scripturarum memoria consolationes serentibus praecurrat, flendi tamen desiderium precandi ad-
 siduitate compensat, lacrimarum ubertatem tunc praecipue, 10
 quando nemo interrumpere possit, instaurans. Ita quod miserearis, habes, quod repraehendas, non habes; flere enim in oratione virtutis est. Et quamquam istud familiare virgini-
 bus, quibus mollior sexus, tenerior adfectus, contuitu com-
 munis fragilitatis in lacrimas etiam sine domestici sensu 15
 doloris exuberat, tamen, cum maior causa maerendi est, finis maeroris excluditur. 77. Deest igitur consolandi via, quia sub-
 petit excusandi gratia. Neque enim possis prohibere, quod doceas, praesertim cum religionis adstruat lacrimas, non
 doloris, et communis seriem deplorationis in metu pudoris obtexat. Consolare ergo, qui potes adire animum, penetrare 5
 mentem. Cernat te esse praesentem, sentiat non esse de-
 functum, ut, cuius secunda de merito, eius functa solacio discat
 pro eo non graviter dolere, qui se admonuerit non dolendum.

78. Sed quid ego demoror, frater? Quid expecto, ut nostra tecum commoriatur et quasi consepeliatur oratio? Licet ipsa species et exanimis corporis forma soletur ocu-

78. 3 sq. cf. Menandr. Rhet. Περὶ ἐπιδεικτικῶν (Περὶ μονοδίας) 318 (III p. 436, 15—20 Spengel)

ΣΓΕΑQ

8 recovat *L* renovet *K* 9 merentibus *F* procuret *F* 9 sq. assiduitatem *DL* 10 ubertate *ΣEK* 14 melior *CH* contuitu—
 16 exuberat *in mg. Qm2* 15 domesticis *BP, Oa.c.* 17 maeroribus *m*, doloris *W*

77. 1 igitur *om. H* 3 adstruant *C* 4 in *om. m* 4 sq. pudoris subtexat (u *alt. ex o*) *B* 5 obtegat *Pa.c.m2* obtexit *Da.c.* 7 functa] facta *POF*, fota *D*, defuncta *K*, funera sint *E*, funera *Qa.c.m2* 8 admouerit *L* non *alt.*] *add. esse m*

78. 1 ergo *Ca.r. Sch.* demorer *LA* te morer *m* expecto *B* expectem *cet.* 2 quasi *om. W* 3 et *om. W* examini *EF*

losque manens gratia et permanens figura demulceat, nihil,
 5 inquam, moror: procedamus ad tumulum. Sed prius ulti-
 mum coram populo vale dico, pacem praedico, osculum
 solvo. Praecede ad illam communem omnibus et debitam,
 sed iam mihi prae ceteris desiderabilem domum. Para
 hospitii consortium, et quemadmodum hic omnia nobis
 10 fuere communia, ita illic quoque ius dividuum nesciamus.

79. Ne, quaeso, cupientem tui diu deseras: properantem
 expecta, festinantem adiuva, et si diutius morari tibi
 videbor, accerse. Neque enim umquam prolixius afuimus a
 nobis, tu tamen solebas revisere. Nunc quoniam tu redire
 5 iam non potes, nos ad te ibimus. Aequum est, ut officium
 rependamus, subeamus vicem. Numquam nobis fuit vitae
 condicio discretior, semper aut sanitas aut aegritudo
 communis, ut, cum alter aegresceret, alter incurreret, et
 cum alter revaleretur, uterque consurgeret. Quomodo ius
 10 nostrum amisimus? Et nunc consortium aegritudinis fuit,
 quomodo mortis consortium non fuit?

80. Tibi nunc, omnipotens deus, innoxiam commendo
 animam, tibi hostiam meam offero: cape propitius ac
 serenus fraternum munus, sacrificium sacerdotis! Haec mei
 iam libamina praemitto, in hoc ad te pignore venio, non

80. 1 sq. cf. ibidem (Περὶ ἐπιταφίου) 295 (III p. 422, 2—4 *Spengel*)

ΣΓΕΑQ

5 precedamus *D* 6 dico] dedico *A* oscula *H* 8 sed] *add.* et *D*
 iam *om.* *A* 9 hospiti *CHWam*

79. 1 diu *om.* *F*, *Oa.c.m2L* desideras *B*, *PLa.c.m2* desideres *F*
 deferas *C* 3 videar *D* accersi *PDLFHwa* affuimus *PDL*, *Oa.c.CH*
 abfuimus *Ep.c.WKam* 6 fuit *om.* *W* 7 decretior *BDLF*,
Pa.c.m2 8 aegresceret] aeger esset *ΣKXEQ m1* aegresceret] *add.*
 aegritudinem *Sch.* in morbum incurreret *m* et *om.* *HAA* 9 conva-
 leret (con *s. l. m3*) *E*

80. 4 libamina] liba *ΓΕΑQa* pervenio *L*

pecuniae, sed vitae pignore. Ne me diutius residere facias 5
 tanti fenoris debitorem! Non mediocris est fraterni amoris
 usura nec vilis naturae sors, quam cumulant incrementa
 virtutis. Possum ferre, si cito cogar exsolvere.

Libër secundus

1. Superiore libro aliquid indulsum desiderio, ne tam-
 quam ferventi plagae austeriora adhibita medicamenta ex-
 asperarent magis quam lenirent dolorem. Simul quia fratrem
 saepius adlocuti sumus et oculis tenebamus, absurdum non 5
 fuit relaxare paulisper adfectum naturae, qui lacrimis magis
 pascitur, fletibus delinitur, stupore defigitur. Mollis enim et
 tenera species est et forma pietatis, nil insolens amat, nil
 inmite, nil durum. Ferendo autem probatur patientia quam
 resistendo. 2. Ergo quia dudum dies mortis inter lacrimabiles
 aspectus debuit animum inclinare fraternum, qui totum tene-

ΣΓΕΑQ

7 nec] haec (c post add.) E cumulavit a incrementum Wa explicit* (B eras.) liber I incipit liber II de fratre sancti ambrosii B, (. . . primus . . . secundus) P, (primus . . . secundus . . . sancti ambrosii episcopi) D explicit liber I sancti ambrosii de satyro. incipit secundus L explicit primus liber (dein unus versus erasus) fratre sancti ambrosii. incipit II. O explicit liber I. (p.c. ex II.) beati ambrosii. Incipit II. (p.c. ex III.) de excessu fratris F explicit de fratris excessu K explicit liber primus de excessu fratris sui incipit liber secundus de eodem A, (om. sui et de eodem) Q finit de excessu fratris liber I incipit liber II E de excessu fratris sui explicit incipit de resurrectione C explicit liber de fratris excessu incipit de resurrectione H explicit liber sancti ambrosii de obitu fratris incipit liber eiusdem de resurrectione W

II, 1. 1 superiori PDOK 6 delenitur E defrigitur C, designatur AQ etenim et D 7 terrena AQ et] ut C om. ΣX nihil C (bis) 8 autem] add. in mg. magis(?) Bm3 patientia] add. magis L (quam i.q. magis quam: cf. I 51 l. 13; Off. I 173. 174; II 50; III 127; CSEL 64, Index III s. v. quam), add. plus dett.

2. 2 declinare m quia Dm 2 sq. tenebatur D

bat, nunc, quoniam die septimo ad sepulcrum redimus, qui
 dies symbolum futurae quietis est, a fratre paululum ad com-
 5 munem humani generis cohortationem iuvat derivare mentem
 intentionemque transfundere, ita ut neque totis sensibus de-
 figamur in fratre, ne obrepat adfectus neque tantae exules
 pietatis et gratiae eum, quem diligimus, deseramus et vere
 ipsi nobis tanti doloris augeamus iniuriam, si hodie nobis et
 in sermone moriatur. 3. Unde proposuimus, fratres carissimi,
 solari nos communi usu nec durum putare, quidquid uni-
 versos maneret, et ideo mortem non esse lugendam, primum
 quia communis sit et cunctis debita, deinde quia nos saeculi
 5 huius absolvat aerumnis, postremo quia somni specie, ubi
 ab istius mundi labore requietum sit, vigor nobis vivacior
 refundatur. Quem enim non soletur resurrectionis gratia,
 quem non excludat maerorem, si credas nihil perire morte,
 immo ipsius celeritate fieri mortis, plus perire ne possit?
 10 Erit ergo, fratres carissimi, ut in adhortatione communi
 etiam fratri nostrum pendamus adfectum nec ab eo lon-
 gius deviasse videamur, si per resurrectionis spem et fu-
 turae gloriae suavitatem etiam in sermone nobis hodie re-
 vivescat.

II, 2. 3 sq. cf. Gen. 2, 2. 3; Lev. 23, 3

ΣΓΕΑ, Q usque ad 2, l. 7 fra[tre]

3 septima DF 5 cohortationes Aa.c.Qp.c.m2 6 toti Om 6 sq.
 defingamur A defigamus E 7 fra desinit Q fratre ne] fraterne Aa.c.
 fraternis Ap.c. tantae om. K 8 gratiae om. F 9 augeamus (e pr.
 i. r.) B abigamus O

3. 2 nec dū O quidquid] add. in E 3 manaret Ep.c.m3 ma-
 net Ha primum] add. quidem X 4 deinde] sed inde A 5 ab-
 solvit a ubi om. Σ 6 mundi] modi DF quietum Pa.c.m2 vel
 quiescendum in mg. Bm3 7 enim] dolorem a m 9 mortis celeritate
 fieri dett. 192. 229. 294. 297. m morti K mortis] add. ut Pp.c.m2DO,
 dett. m ne] cf. praef. not. 156 non PDOFCKQm 11 nostro CHWa
 vestrum X ne D 13 hodie om. K 13 sq. revivescat BD, POEa.c.
 reviviscat cel.

4. Ordiamur igitur ab eo, ut lugendum nobis nostrorum obitum non esse doceamus. Quid enim absurdius quam ut id, quod scias omnibus esse praescriptum, quasi speciale deplores? Hoc est animum supra condicionem extollere, legem non recipere communem, naturae consortium recusare, mente 5
carnis inflari et carnis ipsius nescire mensuram. Quid absurdius quam nescire, qui sis, adfectare, quod non sis? Aut quid imprudentius: quod futurum scias, id cum acciderit, ferre non posse? Natura ipsa nos revocat et ab huiusmodi maeroribus quadam sui consolatione subducit. Quis est 10
enim tam gravis luctus aut tam acerbus dolor, in quo non interdum relaxetur animus? Habet hoc natura, ut, quamvis homines in tristibus rebus sint, tamen — si modo homines sunt — a maerore mentem paulisper abducant. 5. Fuisse etiam quidam feruntur populi, qui ortus hominum lugerent obitusque celebrarent; nec imprudenter enim eos, qui in hoc vitae salum venissent, maerendos putabant, eos vero, qui ex istius mundi procellis et fluctibus emersissent, non iniusto 5
gaudio prosequendos arbitrabantur. Nos quoque ipsi natales

4. 2 sqq. cf. Sen. Ad Pol. 1, 1—3; 21, 1; Ad Marc. 10, 5; 11, 1, 2
5 sq. cf. Col. 2, 18

5. 1 sqq. cf. Pompon. Mel. II 2, 3; Val. Max. II 6, 12; Herod. V 4

Σ PEA, def. Q

4. 1 ordiamus D ordinamur A ut om. F legendum Ea.c.m2
2 doceamur Ap.c. 3 quod] add. ut D 5 commune CHXa, Ap.r.
communem] add. non F refutare L mentem A 7 qui] quis W
quid AX, Ep.c.m3 quod] quo B, Pa.c.m2 non om. A 8 in-
prudentius EAX imprudentius] add. quam (in marg. absciso superest m)
Bm3m id] idem K acciderit Ba.c. acciderit Bm2, Ea.c. absciderit F
9 ab om. PEAa 10 suis A collatione CHWa conlatione X est
om. LW 11 acruus BX, PEa.c.

5. 3 obitumque D inprudenter A eos enim PEAa enim om. X
4 salum Ca.c.HA solum EKW salo Cp.c. cursu Σ 5 istius mundi
(-s mun- i. r.) B 6 naturales K

dies defunctorum obliviscimur et eum, quo obierunt, diem celebri sollemnitate renovamus.

6. Non est ergo gravis subcundus maeror secundum naturam, ne aut excellentiorem aliquam naturae exceptionem nobis adrogare videamur aut communem recusare. Etenim mors aequalis est omnibus, indiscreta pauperibus, inexcepta divitibus. Et ideo, licet per unius peccatum, in omnes tamen pertransivit, ut, quem generis non refugimus auctorem, non refugiamus et mortis et sit nobis sicut per unum mors, ita per unum etiam resurrectio nec recusemus acrumnam, ut perveniamus ad gratiam. Venit enim, ut legimus, *Christus* ¹⁰ *salvum facere, quod perierat*, sed ut non solum *vivorum*, sed etiam *mortuorum* dominetur. Lapsus sum in Adam, de paradiso eiectus in Adam, mortuus in Adam: quem revocat, nisi me in Adam invenerit, ut in illo culpa obnoxium, morti debitum, ita in Christo iustificatum? Si ergo debitum mortis est, ¹⁵ solutio debet esse tolerabilis. Sed hic locus posterioribus partibus reservandus. 7. Nunc propositum est adserere mortem graviori non debere esse maerori, quod cum natura

6. 5 sq. cf. Rom. 5, 18 9 sq. Luc. 19, 10 10 sq. cf. Rom. 14, 9
11 lapsus sum — 14 iustificatum] Aug. De pecc. origin. 41, 47 (p. 205, 9—12 *Verba-Zycha*)

ΣΓΕΑ, def. Q

7 quo] qui E obierint CHKEADL, Fp.c. 8 celebri om. D
renovamur A

6. 1 ergo om. CHWAa 2 aut] ab E excellentiore E exceptionem HWAa 3 commune E 3 sq. mors enim K 4 indiscreta] indiscrepta CHWAa inexcepta] indiscrepta CHWAa 5 ideo om. L
7 ita] add. et L 8 etiam per unum EWX nec] non O recusemur A
9 enim] ergo H christus] add. querere et L 10 ut salvum faceret K
sed pr.] et m non om. W 12 quem] quomodo m revocaret a revocet m 13 illum EA 13 sq. debitum pr.] deditum KW 14 est mortis m mors est X

7. 1 adserere (re s. l. m2) B

ipsa respuat. Denique Lyciorum feruntur esse praecepta, quae viros iubeant mulierum vestem induere, si maerori indulgeant, quod mollem et effeminatum iudicaverint in viro luctum. Deforme est enim eos, qui pro fide, pro religione, pro patria, pro aequitate iudicii atque intentione virtutis obvium morti debeant pectus offerre, maerere in alio gravius, quod in se, si causa exegerit, expetendum sit. Nam quemadmodum potes in te non refugere, quod impatientius alii doleas accidisse? Depone maerorem, si potes, include, si non potes! 8. Aut absorbendus omnis aut premendus est dolor. Cur enim maestitiam tuam non ratio potius quam dies leniat? Nam quod obliteratura est temporis series, melius prudentia mitigabit. Quin etiam hoc ipsum inreligiosum puto erga ipsorum memoriam, quos dolemus amissos, ut oblivisci eorum malimus quam consolatione mulceri aut cum horrore reminisci quam meminisse cum gratia, recordationem timere, quorum imago esse debeat voluptati, diffidere potius quam sperare de meritis defunctorum et poenae addictos quam immortalitati debitos, quos dilexeris, aestimare.

7. 3 sqq. fort. ex Cic. Consolatione, cf. Val. Max. II 6, 13; Plut. Cons. ad Apollon. 113 A 5—9, Cic. Tusc. I 48, 116

8. 2 sq. cf. Cic. ad Att. XII 10 (Sen. Ad Marc. 8, 1—3) 5 sqq. cf. Sen. Ad Pol. 5, 1—3

ΣΓΕΑ, def. Q

3 litiorum CL, Dp.c. ditiorum Da.c.F 4 quæ] quod Bm3 muliebrem HWa 4 sq. indulgent Σ, Op.r. 5 eo quod am quod mollēm om. K 6 regione A, La.c. 7 sq. obvium — pectus in mg. inf. Bm2 obvium] civium A 8 debent Ham 9 expectandum DLF sit] est ΓΕΑa 10 aliis HWXa

8. 2 obsorbendus A prætermittendus L 3 nam] non in 5 ergo BPLO ipsorum (o i. r.) B 6 dolebamus EX 7 conprolari (om. mulceri) E 8 recordatione EA tinere Oa.c. (tenere p.c.) 8 sq. debeat esse HWXam differre O 10 additos Aa.c.CWa debitos om. K

9. Sed dicis: 'Quos diligebamus, amisimus.' — Nonne haec nobis cum ipso mundo elementisque communia sunt, quia ad tempus credita in perpetuum tenere non possumus? Gemit terra sub aratris, imbribus caeditur, tempestate concutitur, stringitur frigore, sole torretur, ut fructus annuos feta parturiat, et cum se vario flore vestierit, exiit proprio et spoliatur ornatu. Quantos haec raptores habet! Nec fructum suum queritur amissum, quem ideo generavit, ut amitteret, nec in posterum negat, quem sibi meminit auferendum. 10. Caelum ipsum non semper stellarum micantium globis fulget et quasi quibusdam insignitur coronis. Non semper ortu lucis albescit, radiis solis rutilat, sed adsiduis vicibus ille quidam mundi vultus gratissimus umentium noctium caligat horrore. Quid gratius luce, quid sole iucundius? Quae cottidie occidunt; tamen decessisse nobis haec non moleste ferimus, quia redire praesumimus. Doceris in his, quam in tuis debeas exhibere patientiam. Si superiora tibi occidunt nec dolori sunt, cur, si occiderint humana, doleantur?

11. Sit tamen patiens dolor, sit in tristibus modus, qui exigitur in secundis. An si immoderate gaudere non convenit, lugere convenit? Non enim mediocre malum est immoderatio

9. 1 sqq. cf. Sen. Ad Pol. 1, 1 (10, 4; Cic. Tusc. I 39, 93)

ΣΤΕΑ, def. Q

9. 1 quos] quodsi E nonne] non E 3 quia] qui E 5 sol exoritur L sole uritur DF 6 proprio exiit m 7 et] eius L 8 quaeritur C, PEa.c. amisum B generaverit A 9 imposterum am

10. 2 fulgente Ea.c.m2 et] et cum Ep.c.m2, quibus Bm3 i. r. P s. l. m2Om et om. X 3 ortu lucis om. D orto Ea.c.m3 inrutilat CHWam 4 quidem EA umentium BPE, Dp.c. humenti cet. 5 quid gratius — 6 cottidie om. E 6 qui cotidie occidit Wa decessisse tamen ΓEAam haec nobis HWam 7 quia] add. eum Hm redire praesumimus] repraesumimus HWA 8 excipere A 9 doloris Bp.c.m3AX sic (c s. l., occiderint om.) O

11. 1 sit] si EO in om. PDF nodus H 2 exitur L moderate O 3 lugere convenit om. K

doloris aut metus mortis. Quantos ad laqueum inpulit, armavit ad gladium, ut in eo ipso amentiam suam proderent, mortem non ferentes et mortem adpetentes, et quod pro malo fugerent, pro remedio adsciscerent! Qui quoniam consentaneum naturae suae ferre ac perpeti nequiverunt, contrarium voti incidunt, ut ab his in perpetuum separentur, quos sequi desideraverint. Sed haec rara, quoniam natura ipsa revocat, etsi praecipitet amentia.

12. Illud vero frequens in mulieribus, ut clamores publicos serant, quasi metuant, ne earum ignoretur aerumna, ut inluviem vestis adfectent, quasi in ea sit sensus dolendi, ut inpexum sordibus inmadident caput, ut postremo — quod plerisque in locis vulgo fieri solet — discisso amictu, diloricata veste secreti pudoris nuda prostituant, quasi ipsum lenocinentur pudorem, quia pudoris sui praemia perdiderunt. Sic procaces oculi provocantur, ut concupiscant, ut amare incipiant membra nudata, quae si non aspicerent, non amarent. Atque utinam sordidata illa tegimenta corporis non speciem, sed mentem obnuberent! Latet plerumque sub tristi amictu mentis lascivia et deformis horror vestis obtexitur, ut secreta petulantium tegantur animorum. 13. Satis pie virum luget, quae servat pudorem, non deserit fidem. Haec bene defunctis officia penduntur, ut vivant in mentibus, in adfectibus perse-

ΓΕΑ, def. Q

4 quantum *Ea.c.m2* (1 *tos s. tum m2*) . 5 gladios *L* proderent *Oa.c.m2* prodant *Om2* 6 appendentes *D* 7 fugerunt *Pa.c.m2* fugerant *Da.c.m2* asscriberent *W* qui] quia *E* 8 nequierunt *D* nequient *H* nequiunt *W* nequeunt a 9 voci *F* voto *m* imperpetuum *HWF* sequi (*s. l.*) *H* 10 desideraverunt a 11 praecipit *A* praecepit *F* amentiam *EAA.r.*

12. 2 ferant *O* 4 inplexum *Pa.r.D, Ap.c.m2* (*ex* inplexum) inmadidum *Ep.c.* (*ex* inmadidens), *K* 5 doloricata *A* 6 quasi *C* ipsum *om. X* 8 oculis *K* 10 illa *om. L* tegumenta *LFXam* 11 obnubilent *F* tristitia ictu (*e s. a, sed eras.*) *Ea.c.m2* tristitia mictu *C* 12 mentis *om. AK* lascivia (*ia s. l.*) *B* lasciva *Pa.c.* veste *KX*

13. 3 inpenduntur *H, Ep.c.m3* inpenduntur a *m* dependuntur *X*

verent. Non amisit virum, quae exhibet castitatem, non est
 5 viduata coniugio, quae non mutavit nomen mariti. Nec tu
 perdidisti heredem, quae adiuvas coheredem, sed pro succes-
 sore corruptibilium mutasti consortem immortalium. Habes,
 qui tibi repraesentet heredem: solve pauperi, quod debetur
 heredi, ut non solum maternae aut patriae senectutis, sed etiam
 10 vitae propriae sit superstes. Plus successori tuo relinquis, si
 portio eius non ad luxum praesentium proficiat, sed ad pre-
 tium futurorum.

14. Sed desideramus amissos. Duo sunt enim, quae
 maxime angunt: aut desiderium eorum, quos amiserimus,
 sicut meo exemplo metior, aut quod eos vitae suavitate pri-
 vatos, ereptos laboris sui fructibus arbitremur. Tenera enim
 5 amoris est titillatio, quae improvisum affectum excitat, ut
 sedandi magis quam excludendi doloris facultas relinquatur,
 simul quia pium videtur desiderare, quod amiseris, et specie
 virtutis adolescit infirmitas.

15. Sed cur tu putas patientiorem illam esse debere,
 quae dilectum ad peregrina dimiserit et militiae gratia vel
 susceptae administrationis officio vel negotiandi usu trans-
 fretasse conpererit, quam te, quae non fortuito arbitrio dere-
 5 linqueris aut studio pecuniae, sed lege naturae? — Sed
 recuperandi tibi interclusa spes! Quasi cuiquam certa rede-
 undi! Et plerumque dubia plus fatigant, ubi periculi metus

14. 3 sq. cf. Cic. Tusc. I 34, 83

ΣΓΕΑ, def. Q

6 quem adiuvas quo heredem A 7 corruptibilem Da.c. consor-
 tium Σ 9 patriae] paternae HFam 10 relinques Γα

14. 2 agunt BPOFEK augent L 4 arbitramur H WX 5 in-
 proviso E ex improvise Ha

15. 1 putas B, om. C putes cet. am 2 ad peregrinandum mi-
 serit K malitiae CL 4 fortuito Ba.c.DLFC, Ea.c. fortuito cet.
 dereliqueris DHKa 5 legi F sed alt.] at m 6 interclusa DF
 cuidam AHa certe X certa] add. sit m

integer, graviusque est timere, ne acciderit, quam dolere, quod iam noveris accidisse; aliud enim summam formidinis coacervat, aliud finem expectat doloris. 16. An dominis ius 10 est — quae non creaverint — transferre mancipia, deo non est? — ‘Sed non subpetit expectare remeantem!’ Subpetit tamen praecedentem sequi. Et certe brevis vitae usus nec illi multum videtur eripuisse, qui ante praecessit, nec te differre 5 diutius, qui remanseris. 17. Quodsi desiderium tuum mitigare non possis, nonne tamen videtur indignum pro desiderii tui studio rerum ordinem velle converti? Amantium ardentiora utique desideria sunt et tamen necessitatis contuitu temperantur; et si dolent discedere, lugere tamen non solent, destituti 5 amare impatientius erubescunt. Ita patientia desiderii plus probatur.

18. Quid autem de his loquar, qui defunctos putant vitae suavitate privari? — Nulla potest esse iucunditas inter has vitae nostrae amaritudines aut dolores, quae vel ex corporis ipsius infirmitate vel extrinsecus accidentium incommoditate generantur. Anxii enim semper et ad ipsa laetiorum 5 vota suspensi quodam fluctuamus incerto, sperantes dubia pro certis, incommoda pro secundis, caduca pro solidis, nihil

18. 2 sqq. fortasse secundum Ciceronis Consolationem: cf. Cic. Tusc. I 34, 83—35, 85 (I 31, 76)

Σ ΓΕΑ, def. Q

8 integer (ege s. l. m 2) P dolore Ea.c.Pa.c.m 2 dolare Fa.c. tolerare CHW am 9 summa DE 10 coa*cebat (r eras.) C coacerbat Ba.c.PD coercebat L in finem Ca.c. expectabat L

16. 1 an] in D ius] usus A usus ius C 2 quae non creaverint] quo decreverint am; cf. praef. not. 157 3 meantem Ha.c.K 4 vitae s. l. K 5 differt (t s. l.) E

17. 1 quod (om. si) EAX 5 discedere (discere L) Σ deseri cet. am 5 sq. destitui a 7 plus] populi F probatur] amatur H

18. 2 vitae om. W 3 vel] velut EAX 4 ipsius om. W 5 ad] ab A laetitiae ΓΕΑ a laetitiarum Bp.c.m 3 7 fecundis Ba.c.m 2 Ea.c.m 3 solis C

habentes potestatis in arbitrio, firmitatis in voto. At si aliquid contra voluntatem acciderit, perditos nos putamus
 10 plusque adversorum dolore frangimur quam secundorum fructu potimur. Quibus igitur carent bonis, qui magis eripiuntur incommodis? 19. Valitudo, credo, bona plus adiuvat quam adfligit mala, aut opulentia plus delectat quam egestas adficiat, aut filiorum magis amabilis gratia quam lugubris amissio, aut adulescentia iucundior quam senectus tristior,
 5 quam plerumque suorum taedet votorum et optati paenitet, ut doleat inpetratum, quod non inpetrare metuebat. Exilia vero et ceterarum poenarum acerbitates quae potest compensare patria? Quae voluptates? Quae etiam cum sunt, debilitantur tamen aut non utendi adfectu aut amittendi metu. 20. Esto tamen, maneat inoffensus, immunis a doloribus, perpes in voluptatibus vitae cursus humanae: quid tamen commodi consequi potest anima in istiusmodi corporis inclusa conpagibus et
 5 quibusdam membrorum angustiis coartata? Si caro nostra carcerem fugit, si detestatur omne, quidquid evagandi facultatem negat, quae utique parvis ultra se audiendi videndique excurrere videtur sensibus, quanto magis anima nostra corporeum istud evadere gestit ergastulum, quae motu aereo
 10 libera nescimus quo vadat aut unde veniat. 21. Scimus

11 *cf.* Sen. Ad Pol. 9, 2

20. 2 *sq.* *cf.* Sen. Ad Pol. 9, 3; Ad Marc. 24, 5 10 *cf.* Joh. 3, 8

21. 1—4 *cf.* Sen. Ad Pol. 9, 3

$\Sigma \Gamma E A$, *def.* Q

8 habentis $A a. c. m 2$ arbitrio] *add.* nihil $E m$ at] ad BC , $E a. c.$, aut X 9 voluntatem B 10 dolo C 11 potimur] poriamur X magis] maioribus $W a$

19. 1 valetudo CKX 2 adfligit $B p. c. m 3$ aut] autem A opulenta X 3 adficiat] adfigit E afficit $\Gamma A a m$ 6 non *om.* A inpetrare] inpetraret A 7 et *om.* E 8 adsunt m 9 aut *pr.*] ut A utendi] intendendi $CH W A m 2 a$

20. 1 esto] tu Σ 2 mane Σ perpes] expers Σ 3 consequi commodi EX 5 coartata m 6 carcer fuit L 9 aereo $B p. c. WX$ 9 *sq.* aereo — vadit (*sic!*) $C i. r.$

tamen, quod corpori supervivat, et ea iam depositis proprii sensus repagulis expedita libero cernat obtutu, quae ante sita in corpore non videbat — quod exemplo dormientium possumus aestimare, quorum animi velut sepulto quieti corpore ad altiora se subrigunt et renuntiant corpori — rerum absentium vel etiam caelestium visiones. Ergo si mors carnis et saeculi nos absolvit aerumnis, utique malum non est, quae libertatem restituit, excludit dolorem.

22. His igitur nobis adoriendus disputandi locus mortem malum non esse, quia sit aerumnarum omnium malorumque per- fugium, fida statio securitatis, portus quietis. Nam quid in hac vita non experimur adversi? Quas non procellas tempestatesque perpetimur? Quibus non exagitamur incommodis? Cuius par- citur meritis? 23. Sanctus patriarcha Israhel profugus patria, parentibus, domum mutavit exilio, stuprum filiae, generi necem flevit, famem pertulit, sepulturam defunctus amisit; transferri ossa sua, ne vel mortuus requiesceret, obsecravit.

23. 1 sq. cf. Gen. 28, 5 2 sq. cf. Gen. 34, 1—30 3 cf. Gen. 42, 2
3 sq. cf. Gen. 49, 29—50, 14

ΣΓΕΑ, def. Q

21. 2 vivat D ea iam] eam EA ea X depositi EAL 3 op-
tuitu F 4 sita B in (i s. l.) B non s. l. B videbat B i. r. 5 se-
pulti K quieti corpore om. K quiete EDF, Sch. quietis L 6 ulte-
riora EA se om. F 7 visitationes Dp.c.m2 8 et] ex Ap.c.m2
a DFK, Pp.c.m2 s. l. (1 a), e Cp.c.s. l. absolvat Ca.c.Wa aerumnis —
9 dolorem in mg. inf. Cm1 utique] atque utinam W mala Ap.c. esse a
9 et cludit C et excludit Wa

22. 1 his Bm1PDLO iis F is EK hic Bm3CHWAaSch. hinc
cet. m adoriendus (ex adoriendos) Bm3 locus disputandi H 2 esse
D i. r. sit om. Ham malorumque om. L 2 sq. per fugium] add. est
et Ham 3 securitatis] add. ac Ham numquid CHWa 4 adversa
HWa non om. F 5 exagitur O

23. 1 israhel B (semper) israhel PK isrl cet. patria] add. fratre
ΓAam 2 generis KHW, Aa.r.a generique Bp.c.m3 3 famem]
stamen Pa.c. attamen Pp.c.

24. Sanctus Ioseph odia fratrum, insidias invidorum, servu-
 lorum obsequia, mercatorum imperia, reginae petulantiam,
 regis inscitiam, carceris quoque est expertus aerumnam.
 25. Sanctus David filios amisit duos, unum incestum, alterum
 parricidam. Hos habuisse pudoris est, doloris est perdidisse.
 Amisit et tertium, quem amabat, parvulum. Hunc viventem
 adhuc flevit, mortuum non desideravit. Sic enim legimus,
 5 quod aegrotante puero deprecabatur David dominum pro
 puero et ieiunavit et in cilicio iacuit et adstantibus maioribus
 natu, ut excitarent eum de terra, nec surgendum sibi nec
 cenandum putavit. Ubi vero defunctum puerum conperit,
 surrexit de terra, lavit ilico, unctus est, vestimenta mutavit,
 10 adoravit dominum, cibum sumpsit. Cum haec miranda
 pueris suis viderentur, respondit eis recte se infante vivente
 ieiunasse, plorasse, quia iure arbitrabatur dominum posse
 misereri nec dubitandum, quod vitam posset servare viventis,
 qui posset vivificare defunctos. Iam vero obita morte quid
 15 ieiunaret, qui iam non posset reducere mortuum exanimemque
 revocare? *Ego, inquit, ibo ad eum, ipse autem non revertetur
 ad me.* 26. O maximum solacium desiderantis, o verum sapi-
 entis iudicium, o miram patientiam servientis, ut nemo sibi

24. 1 *cf.* Gen. 37, 4—11. 18—24 2 *sq.* Gen. 37, 28—36; 39, 7—20

25. 1 *sq.* *cf.* II Reg. 13, 28—31 *et* 18, 32. 33 3 *sqq.* *cf.* II Reg.
 12, 15—23 16 *sq.* *II Reg. 12, 23

ΣΓΕΑ, *def.* Q

24. 2 reginae] dominae a m; *cf. praef., not. 156* inpetulantiam C
 3 regis] mariti a m

25. 1 alterum] alium A unum K 2 pudoris] doloris L est *alt.*
om. DW 5 quod] quia A 6 puero] eo *Pp.c.m2m* 7 ut *om. C*
 11 suis pueris *PDLEAΓa* respondit — se *om. CHa* se *om. A* infantem
 viventem E vivente] *add. eum HWa* 12 ieiunasse] *add. et Km* quia
 iure *om. K* 13 mereri E 14 iustificare F defunctum L 15 ex-
 animumque F

26. 2 mira EX patientia DFX, *Ep.c.* patientium *Ea.c.* sapien-
 tiam *Ba.c.m1m*

adversi aliquid accidisse indigne ferat et contra meritum suum se queratur adflictum! Quis enim tu es, qui de tuo merito ante pronunties? Cur praevenire desideras cognitorem? 5
 Cur eripis sententiam iudicaturō? Nec sanctis istud permissum est nec a sanctis inpune umquam est usurpatum. David se propterea flagellatum suo carmine confitetur: *Ecce ipsi peccatores et abundantes in saeculum obtinuerunt divitias. Ergo sine causa iustificavi cor meum, lavi inter innocentes manus meas,* 10
et fui flagellatus tota die et index meus in matutinum. 27. Petrus quoque quamvis plenus fide devotionis, tamen, quia nondum conscius nostrae infirmitatis praesumptive dixerat domino: *Animam meam pro te ponam,* temptationem praesumptionis, antequam tertio gallus cantaret, incurrit, licet illa temptatio 5
 documentum fuerit ad salutem, ut discamus non contemnere carnis infirmitatem, ne contemnendo temptemur. Si Petrus temptatus est, quis praesumat, quis adstruat se non posse temptari? Atque haud dubie pro nobis temptatus est Petrus, ut in fortiore non esset temptamenti periculum, sed in illo 10
 disceremus, quemadmodum in persecutionibus resistentes, etsi vitae studio temptaremur, temptationis tamen aculeum patientiae lacrimis vinceremus. 28. Idem tamen David, ne

26. 8—11 *Ps. 72, 12—14

27. 4 Ioh. 13, 37 4 sq. cf. Ioh. 18, 27 Marc. 14, 72

ΣΓΕΑ, def. Q

3 adversis C 4 suum om. DK queretur E 9 saeculum
 Ba.c.m 3 PF, Ea.c. (cf. Sept. εἰς τὸν αἰῶνα) saeculo cet. am 10 meum]
 add. et ΓΟΕα m 11 iudex Pp.c. AOp.c.m 2F, vindex DWa

27. 2 fide s. l. C 5 tertio om. A ipsa a 6 contemnere]
 tenere C 7 temtetur Ca.c. (temptemur p.c.) temptetur E 8 quis
 pr.] qui Ea.c.m 3 9 dubio Bp.c.L 10 in pr. om. Pa.c.m 2 for-
 tiori Ea.c.m 3 AX fortiorem FK non ante ut Castiglioni (Ambrosiana,
 Scritti di storia . . . nel XVI Centenario della Nascita di S. Ambrogio,
 Milano 1942, p. 122) deesset Ap.c.m 2 esse PDF in alt. om. CHW,
 ab a 11 resisteremus A essemus resistentes Pp.c.m 2 O resistantes C
 12 eculeum F

quem fortassis scripturarum tenacem moveat factorum diversitas, idem, inquam, David parricidam mortuum flevit, qui non fleverat innocentem. Denique cum ploraret et lugeret, 5 dixit: *Filius meus Abessalon, filius meus Abessalon, quis dabit mihi mortem pro te?* Non solus ergo fletur Abessalon, fletur parricida, fletur Amnon. Non solum fletur incestus, sed etiam vindicatur, alter contemptu regni, alter fratris exilio. Fletur sceleratus, non fletur dilectus. Quae causa? Quae 10 ratio? Non mediocris igitur in prudentibus deliberatio, sapientibus confirmatio; magna enim prudentiae in tanta factorum diversitate constantia, una fides. Et illos mortuos flevit et flendum infantem mortuum non putavit; illos enim sibi perisse credebat, hunc resurrecturum sperabat.

29. Sed de resurrectione posterius, nunc ad proposita revertamur. Praemisimus enim etiam sanctos viros gravia in hoc mundo multa perpeccos, sine suffragatione meritorum, cum aerumna laborum. Unde regressus ad se David in posterioribus dicit: *Memento, domine, quia pulvis sumus; homo, tamquam faenum dies illius.* Et alibi: *Homo vanitati similis factus est, dies eius sicut umbra praeterierunt.* Quid enim nobis mise-

28. 5 sq. *II Reg. 18, 33 7 cf. II Reg. 13, 31 7 sq. cf. II Reg. 13, 34—38

29. 5 sq. *Ps. 102, 14 sq. 6 sq. *Ps. 143, 4

ΣΓĒΑ, def. Q

28. 2 fortasse E 3 patricidam A parricidiam F 4 fleverat] flevit A dum L 5 meus pr. om. D absalon HWKDF_a habsalon C abesalon A filius meus abessalon alt. om. DOF quis — 6 abessalon in mg. Pm² 6 solum CHW_a 7 fletur amnon om. CHW_a amnon O anon Ba.c.m² amon X ammon LAm non solum om. EAX solum om. CH_a 9 dilectis C 10 imprudentibus L in pudentibus EA 11 magnae E enim om. D prudentia* (e eras.) P 12 una est a 13 mortuum (ex mortui) Pp.c. illos — 14 sperabat om. A 14 hinc C 29. 2 etiam om. EX 3 mundo] add. et ΓEA_am 4 in om. F 6 dies illius] cf. Sept. Ps. 102, 15 ἄνθρωπος, ὡσεὶ χορτὸς αἱ ἡμέραι αὐτοῦ eius LHWX_am vanitatis B, Op.c.PLa.c. 7 praetereunt Γ>H, DOL_am

rius, qui tamquam spoliati et nudi proicimur in hanc vitam, corpore fragili, corde lubrico, inbecillo animo, anxii ad sollicitudines, desidiosus ad labores, proni ad voluptates? 10

30. Non nasci igitur longe optimum secundum sancti Salomonis sententiam. Ipsum enim etiam hi, qui sibi visi sunt in philosophia excellere, secuti sunt. Nam ipse illis anterior, nostris posterior, ita in Ecclesiaste locutus est: *Et laudavi ego omnes defunctos, qui iam mortui sunt, magis quam viventes, quicumque vivunt usque adhuc. Et optimus supra hos duos, qui nondum natus est, qui non vidit hoc opus malum, quod factum est sub sole. Et vidi ego universum laborem et omnem virtutem huius operis, quia aemulatio viro ab altero eius. Et quidem hoc vanitas et praesumptio spiritus.* 5

31. Et hoc quis dixit nisi ille, qui sapientiam poposeit et inpetravit, ut sciret *dispositionem orbis terrarum et virtutem elementorum, anni cursus et stellarum dispositiones, non ignoraret naturas animalium et iras colligeret bestiarum, vim ventorum et cogitationes hominum* 5 depraehenderet? Quem igitur non latuerunt caelestia, quemadmodum laterent mortalia? Qui cogitatio-

8—10 *cf.* Cic. De re publ. III 1, 1. 2 Aug. Contra Iul. Pelag. IV 12, 60 (PL 44, 767 B) Lact. De opif. dei 3

30. 2 *cf.* Cic. De Cons. fragm. 9 (Lact. Div. inst. III 19, 13) Tusc. I 48, 114 4 sqq. *Eccle. 4, 2—4 (Sept.)

31. 2 sqq. *cf.* Sap. 7, 7. 17. 19. 20 7 sq. *cf.* III Reg. 3, 16—27

ΣΓΕΑ, def. Q

8 proiciamur C producimur E, Ap.c. 9 flagili C fragiles K inbecilli L 9 sq. sollicitudinem a solitudinem A 10 laborem CHWEAXa voluntates Ba.c.m3 voluntates Pa.c.m2F

30. 1 sancti om. H 2 solomonis B hii CKWL ii m, om. a 4 nostri Ba.c.L ita om. E ecclesiasten B ecclesiasten Pa.c.m2DLFKEA locutum C 5 defunctos] mortuos EAX mortui] defuncti EAX 6 super Ham 7 est] add. et Ham videt C opus om. W 8 laborem] add. eorum ΓΕΑa 9 operis huius Wam viri Cp.c. viro ab altero om. D 10 eius om. HWa equidem Ha

31. 2 quis hoc Wam sapientiam qui A poposeisset H 3 dispositiones CHWEAa compositionem m 4 ignoret C 5 colligere EA

nem mulieris investigavit infantem vindicantis alienum, qui naturas animalium, quas non acceperat, divina tamen gratia
 10 adspirante cognovit, hic de suae condicionem naturae, quam in se expertus est, errare aut mentiri potuit? **32.** Sed non solus hoc sensit, etsi solus expressit. Legerat sanctum dixisse Iob: *Pereat dies illa, qua natus sum*, et cognoverat nasci malorum omnium esse principium et ideo diem, qua natus
 5 est, perire optavit, ut tolleretur origo incommodorum, et optavit perire diem generationis suae, ut diem resurrectionis acciperet. Audierat etiam Salomon dixisse patrem suum: *Notum fac mihi, domine, finem meum et numerum dierum meorum, quis est, ut sciam, quid desit mihi*. Noverat enim David non
 10 posse hic, quod perfectum est, conpraehendi et ideo ad ea, quae sunt futura, properabat. Nunc enim ex parte scimus et *ex parte cognoscimus*, tunc autem id, *quod perfectum est*, poterit conpraehendi, cum revelata facie nobis speculandae maiestatis aeternitatisque divinae coeperit relucere non umbra, sed veritas. **33.** Nemo tamen festinaret ad finem, nisi vitae istius fugeret incommoditatem, et ideo etiam David, quare ad finem festinet, exposuit dicens: *Ecce veteres posuisti dies meos et habitudo mea tamquam nihil ante te, verumtamen universa*

8 sq. cf. Sap. 7, 20

32. 3 *Hiob. 3, 3 7—9 Ps. 38, 5 11 sqq. cf. I Cor. 13, 9—12

33. 3—5 *Ps. 38, 6

ΣΓΕΑ, def. Q

8 mulie*ris B infantem] *add. sibi Pm2, ante infantem m iudicantis C* 9 quassi H 10 sua PCA, Ea.c. 11 metari Ca.c.

32. 2 solus *pr.*] solum Aa.c. E hoc om. A sentit A solus *alt.*] plus A expressisset F 3 ille Pm om. L in qua LA in quo m qui C
 4 in qua L qui C in quo m 6 ut diem] et idem Ea.c.m2 (et diem p.c.) 9 qui est CHWa om. m 10 hic] id CEAHsm est] *add. hic am* 11 et om. P 13 speculantae B speculante PLOF speculum tante D 14 ceperit L deperit B coeperit (c p.c. m2. ras. sup. o) P coeperat C

33. 2 fugaret Ca.c. 3 festinaret DLOF posuisti] posui W
 4 habitudo] substantia F nihilum DFA

vanitas omnis homo vivens. Quid igitur moramur fugere vani- 5
tatem? Aut quid nos delectat in hoc saeculo vane conturbari,
thensaurum pecuniarum condere et ignorare, cui congregemus
heredi? Petamus amoveri a nobis plagas, eripi nos ex insi-
pienti saeculo, carere peregrinatione diuturna, ad illam redire
patriam et naturalem domum. In hac enim terra advenae 10
sumus atque peregrini; remigrandum eo, unde descendimus,
ambiendum et obsecrandum non perfunctorie, sed obnixè, ut
a dolo et ab iniquitate loquacium liberemur. Et ille, qui re-
medium noverat, prolongatum tamen suum ingemit incolatum
et cum peccatoribus et iniquis se habitare deplorat. Quid 15
ego faciam, qui et peccatum habeo et ignoro remedium?
34. Hieremias quoque quod generatus sit, et ipse deplorat
his verbis dicens: *Heu me ego, mater, ut quid me peperisti*
virum causam dicentem iudicii in omni terra? Non profui
neque profuit mihi quicquam, virtus mea defecit. Si igitur
sancti viri vitam fugiunt, quorum vita, etsi nobis utilis, sibi 5
tamen inutilis aestimatur, quid nos facere oportet, qui nec aliis
prodesse possumus et nobis vitam hanc quasi fenebrem
pecuniam usurario quodam cumulo gravescentem onerari

6 sq. cf. Ps. 38, 7 8 cf. Ps. 38, 11 9 cf. Ps. 38, 13 10 sq.
cf. Ps. 38, 13 (Eph. 2, 19) 12 sq. cf. Ps. 119, 1—3 14 sq. cf. Ps.
119, 5 sq.

34. 2—4 *Hier. 15, 10 (Sept.)

ΣΓΕΑ, def. Q

5 moramur] videmur CHWAα 6 delectet A 7 thensaurum B
thesaurum cet. pecuniam C congregamus LA 8 ex] et CHα 9 ca-
rere de HWα peregrinationem C, Ea.r. diuturnam EAa.r. 11 atque]
et DW atque peregrini Ki.r. 12 ambigendum α 13 dolis ΓΕΑαm
14 ingemuit Bp.c. 15 habere CHWA 16 ergo Cα facio E
habeo] facio E

34. 1 ieremias BF iheremias LHW 2 ego om. HWαm
ergo EPp.c.Ca.r. (graece: οἱμοι ἐγώ!) peperisti me HW 3 profui]
fui EA 4 quisquam Pm2LOH 5 sibi] si C 7 foeneb-
rem m funebrem codd. (u i. r. C) α 8 in usurario K usurario C
gravescente E

in dies peccatorum aere sentimus? **35.** *Cottidie morior*, apostolus dicit, melius quam illi, qui meditationem mortis philosophiam esse dixerunt; illi enim studium praedicarunt, hic usum ipsum mortis exercuit, et illi quidem propter se, Paulus autem ipse
 5 perfectus moriebatur non propter suam, sed propter nostram infirmitatem. Quid autem est mortis meditatio nisi quaedam corporis et animae segregatio, quia mors ipsa non aliud quam
 5 corporis atque animae secessio definitur?

36. Sed hoc secundum communem opinionem, secundum scripturas autem triplicem esse mortem accipimus, unam, cum morimur peccato, deo vivimus: beata igitur mors, quae culpae refuga, domino dedita a mortali nos separat, immortalis nos con-
 5 secrat. Alia mors est vitae huius excessus, qua mortuus est patriarcha Abraham, patriarcha David, et sepulti sunt cum patribus suis, cum anima nexu corporis liberatur. Tertia mors est, de qua dictum est: *Dimitte mortuos sepelire mortuos suos*. Ea morte non solum caro, sed etiam anima moritur: *Anima enim*,

35. 1 I Cor. 15, 31 2 sqq. cf. Cic. Tusc. I 30, 74—31, 75 (Plat. Phaed. p. 67 DE); Hieron. ep. 60, 14 7 sq. cf. Stob. Flor. 119, 30 Plat. Phaed. p. 67 D (Ambr. Bon. 8, 32: p. 731, 11 Sch.)

36. 2 sqq. cf. Rom. 6, 10 9 Matth. 8, 22 9 sq. *Ezech. 18, 4

ΣΓΕΑ, def. Q

9 aere sentimus] cupimus CHWEa ore sentimus dett. 38. 39 arescere sentimus dett. 49 arcescere sentimus dett. 64

35. 2 melius] add. utique m 3 praedicauerunt DF 4 ipse] iam in se E 6 est autem A mortis om. A 7 et om. E qua a 8 corpus C successio BL, PAa.c.Oa.c.m2Ea.c.m3 succisio D diffinitur W

36. 1 hoc Bi. r. 2 scripturam A mortem om. L accepimus A, Pa.c. una CHKEA una est Wam 3 vivimus deo K 4 refugat Aa.r.Kp.c. refugit Ka.c. deo E debita F 5 huius om. HWa excelsus C 6 abraam B 8 post dictum ras. 14 litterarum C dimitte mortuos sine (exp. m2) mortuos suos sepeliant E 8 sq. et a morte EXAa.c. et ea morte Ap.c. 9 moriatur Aa.c.EX morietur Ap.c.

quae peccat, ipsa morietur. Moritur enim domino, non naturae 10
 infirmitate, sed culpa. Sed haec mors non perfunctio huius
 est vitae, sed lapsus erroris. 37. Una ergo est mors spiritalis,
 alia naturalis, tertia poenalis. Sed (non), quae naturalis,
 eadem poenalis; non enim pro poena dominus, sed pro re-
 medio dedit mortem. Denique Adae peccanti praescriptum
 est aliud pro poena, aliud pro remedio, pro poena, cum dicitur: 5
Quoniam audisti vocem mulieris tuae et manducasti de ligno,
de quo praeceperam tibi, ab hoc solo ne manducares, maledicta
terra in operibus tuis, manducabis fructum eius omnibus diebus
vitae tuae. Spinās et tribulos germinabit tibi et edes pabulum
agri, cum sudore vultus tui manducabis panem tuum, donec 10
revertaris in terram, ex qua adsumptus es. 38. Habes poenarum
 ferias, quia adversum spinas saeculi huius et sollicitudines
 mundi voluptatesque divitiarum, quae verbum excludunt,
 poenam includunt, mors pro remedio data est quasi finis ma-
 lorum. Non enim dixit: 'quoniam audisti vocem mulieris, 5
 reverteris in terram'. Haec enim esset poenalis sententia,
 quemadmodum est illa: *Maledicta terra, spinas et tribulos*

37. 6—11 *Gen. 3, 17—19

38. 2 sq. cf. Luc. 8, 11—14 7 sq. Gen. 3, 17 sq.

ΣΓΕΑ, def. Q

10 peccat om. W peccaverit P D O F K X m morietur] moritur L
 moritur] meritur C 11 infirmitati B F culpa] cure X perfunctoria L
 12 est om. D

37. 2 tertia — naturalis (alt.) om. P a. c. m 2 sed — 3 poenalis om. K
 non m om. codd. 3 dominus om. C H W a 4 dedit mortem] difinitio
 mortis. iterum duplicem esse mortem (vacua dimidia linea) C denique —
 5 remedio P m 2 in mg. inf., om. L 5 cum om. C H W F a 6 mulieris]
 uxoris L W a m 7 de om. W praeperam C hoc] eo m ne] non F
 8 tuis] add. in tristitia m eius] add. in L 9 edes] credes C a. c. m 2 et
 des C m 2 10 agri] add. tui C H E A X a 11 ex] de H A X a m
 sumptus D F

38. 2 adversus L C H W A a m et sollicitudines om. D sollicitudinis
 B a. c. C 5 uxoris vocem W 6 haec] non W 7 est] add. de A s. l.

germinabit tibi. Sed dixit: 'manducabis panem tuum in sudore, donec revertaris in terram'. Vides mortem magis metam nostrarum esse poenarum, qua cursus vitae huius inciditur.

39. Ergo mors non solum malum non est, sed etiam bonum est. Denique pro bono quaeritur, sicut scriptum est: *Quaerent homines mortem et non invenient eam*. Quaerent enim illi, qui dicturi sunt *montibus: cadite super nos, et collibus: operite nos*. Quaeret etiam 'anima illa, quae peccat', quaeret dives ille positus in inferno, qui vult digito Lazari refrigerari linguam suam. 40. Videmus itaque, quod et mors haec lucrum est et vita poena est. Unde et Paulus ait: *Mihi enim vivere Christus et mori lucrum*. Quid est Christus nisi mors corporis, spiritus vitae? Et ideo commoriamur cum eo, ut vivamus cum eo. Sit quidam cottidianus in nobis usus adfectusque moriendi, ut per illam, quam diximus, segregationem a corporeis cupiditatibus anima nostra se discat extrahere et tamquam in sublimi locata, quo terrenae adire libidines et eam sibi glutinare non possint, suscipiat mortis imaginem, ne poenam mortis incurrat. Repugnat enim lex carnis legi mentis et eam legi erroris addicit, sicut apostolus revelavit dicens: *Video enim legem carnis meae repugnantem legi mentis meae et capti-*

39. 3 Apoc. 9, 6 4 sq. Luc. 23, 30 5 cf. Ezech. 18, 4 (*supra* II 36) 5 sqq. cf. Luc. 16, 24

40. 2 sq. *Phil. 1, 21 4 sq. cf. II Tim. 2, 11 5 cf. *supra* II 35 11--13 cf. Rom. 7, 23

ΣΓΕΑ, def. Q

9 sq. esse nostrarum HWam 10 huius vitae HWam vitae istius L

39. 2 queritur CHA ponitur L sic a est om. Ba.c.m3 3 quaerent pr.] querunt CHAa quaerent alt.] querunt CHa illi om. LW
4 aperite B, Pa.c. operire a 5 vos B, Pa.c. quaeret pr.] quaerit CWE etiam] enim E quaeret alt.] quaerit PPEAam

40. 2 vitae E poenam Ea.r. est om. E et alt. om. HX enim om. LWAm 3 christus pr.] add. est Bp.c.m3 DHWXAam 4 spiritus vitae] christus vita est A eo] illo W, eo sit quidam Ca.c. ut] et E ut — 5 eo om. W 5 usus in nobis Ham — que om. E 6 quam] quem A
9 possunt X suscipiant D ne om. E 10 carnalis PDF 11 adiecit a

vantem me in lege peccati. Omnes inpugnamur, omnes sentimus, sed non omnes liberamur. Et ideo *infelix ego homo*, nisi remedium quaeram. **41.** Sed quod remedium? *Quis me liberabit* 15 *de corpore mortis? Gratia dei per Iesum Christum dominum nostrum.* Habemus medicum, sequamur remedium. Remedium nostrum Christi gratia est, et corpus mortis corpus est nostrum. Ergo peregrinemur a corpore, ne peregrinemur a 5 Christo. Etsi in corpore sumus, tamen, quae sunt corporis, non sequamur nec deseramus iura naturae, sed dona gratiae praeoptemus. *Dissolvi enim et cum Christo esse multo melius, permanere autem in carne magis necessarium propter vos.* **42.** Sed non omnibus necessarium, domine Iesu, non mihi, qui nulli utilis sum; nam mihi lucrum est mori, ne plura pecceni, lucrum mihi est mori, qui ipso libro, quo alios consolor, quasi vehementiore monitore ad desiderium amissi fratris inpellor, 5 quoniam me eius non sinit oblivisci. Nunc magis amo et vehementius desidero. Desidero, cum loquor, desidero, cum relego, et ideo hoc potius scribendum arbitror, ne quando ab eius recordatione divellar. Quod non contra scripturas facio, sed cum scripturis sentio, ut patientius doleam, impatientius 10 desiderem.

14 Rom. 7, 24

41. 1—3 *Rom. 7, 24 sq. 5 cf. II Cor. 5, 6—8 6 sq. cf. II Cor. 10, 3 8 sq. *Phil. 1, 23 sq.

42. 3 cf. Phil. 1, 21 4 sq. cf. Sen. Ad Pol. 18, 2

ΣΓΕΑ, def. Q

14 homo om. W **15** quaeram — **41,** 1 remedium om. Pa.c.m2

41. 1 liberavit A a.c. E 2 mortis] add. huius EXm 4 est pr. om. CHWAa corpus pr.] add. est O mortis — 5 nostrum] nostrum corpus est mortis H 5 peregrinamur a.c. (om. a corpore ne peregrinemur) E 7 deseremus Bp.c.m3 desideremus L

42. 3 est] enim A 4 quo] qua A aliis D consulo Ba.c.m3 Pa.c.m2DLF consolor Bp.c.m3 4 sq. vehementiori DFCWAa, Hp.c. 6 oblivisci non sinit C 7 desidero cum loquor om. K, repetit E desidero alt. om. Σ > F, AX 10 patientiam Ca.c.m2 11 desiderem repetit E

43. Praestitisti mihi, frater, ne mortem timerem, atque utinam moriatur anima mea in anima tua! Hoc enim sibi Balaam pro maximo bono optat donatus spiritu prophetandi: *Moriatur anima mea in animis iustorum et fiat semen meum* 5 *sicut semen istorum*. Et vere hoc secundum prophetiam optat; qui enim viderat ortum Christi, vidit eius triumphalem mortem, vidit in eo perennem hominum resurrectionem et ideo mori non timet resurrecturus. Non moriatur ergo anima mea in peccato neque peccatum in se recipiat, sed moriatur in 10 anima iusti, ut eius recipiat aequitatem. Denique qui moritur in Christo, fit eius gratiae particeps in lavacro.

44. Non ergo formidabilis mors nec amara egentibus nec gravior divitibus nec iniusta senioribus nec ignava fortibus nec perpetua fidelibus nec improvisa sapientibus. Quam multi enim vitam solo mortis titulo consecrarunt! Quantos 5 vivere puduit, mori profuit! Morte unius plerumque accipimus maximos populos liberatos, morte imperatoris fugatos exercitus hostium, quos vivus vincere nequivisset. 45. Morte

43. 4 sq. *Num. 23, 10 (Sept.) 6 sq. cf. Num. 24, 17—19 (Sept.) 10 sq. cf. Rom. 6, 3 sq.

44. 5 sq. cf. ELuc. VI 108 (p. 280, 19 sqq. Sch.) Cic. Tusc. I 48, 116

ΣΓΕΑ, def. Q

43. 1 prestiti A nec D timerem] metuam W 2 enim om. C mihi a. c. (sibi s. mihi) C 3 maximo] proximo C spiritus EAa. c. 4 moriatur] add. inquit Ham 5 istorum (τοῦτων Sept.) OFA iustorum cet. am vero C 6 triumphale DLHAM, add. vidit alt. m 7 eo] eum Σ, Aa. c. meum Ea. c. m2 meam et Ep. c. m2 hominum] eius D 8 non alt.] ne (ex non) Ap. c. 9 neque] ne CHWEXa nec A in se om. A in pr. Bi. r. sed — 10 recipiat om. L 10 ut] et E iniquitatem L 11 particeps om. A

44. 1 gentibus Aa. c. Pa. c. m2 CE 2 gravior] gratiosa ΓΕΑa ingratiōsa X 3 nec alt. om. K 4 solo vitam A morti stimulo CH mortis stimulo Wa 5 accepimus Bp. c. m3, Cp. c. Ham 6 mortem Aa. r. fugatus EA fugatur X 7 vivos B, Pa. c. m2 OFEK nequisset L non potuisset W

martyrum religio defensa, cumulata fides, ecclesia roborata est. Vicerunt mortui, victi persecutores sunt. Itaque quorum vitam nescimus, horum mortem¹ celebramus. Unde et David propheticè gloriatur in suae mentis excessu: *Pretiosa*, inquit, *in conspectu domini mors sanctorum eius*. Mortem maluit praeferre quam vitam. Ipsa mors martyrum praemium vitae est. Morte etiam inimicorum odia solvuntur. 46. Quid plura? Unius morte mundus redemptus est. Potuit enim Christus non mori, si noluisset, sed neque refugiendam mortem quasi ignavam putavit neque melius nos quam moriendo servasset. Itaque mors eius vita est omnium. Morte eius signamur, mortem eius orantes adnuntiamus, mortem eius offerentes praedicamus. Mors eius victoria est, mors eius sacramentum est, mors eius annua sollemnitatis mundi est. Quid praeterea de eius morte dicamus, cum divino probemus exemplo, quia immortalitatem mors sola quaesivit atque ipsa se mors redemit? Non igitur maerenda mors, quae causa salutis est publicae, non fugienda mors, quam dei filius non dedignatus est, non refugit. Non resolvendus ordo naturae; quod enim commune est omnibus, exceptum in singulis esse non potest.

45. 5 sq. Ps. 115, 15

ΣΓΕΑ, def. Q

45. 5 gloriatus C W A K a m suo ex sua A p. c. m 2 inquit om. EA
6 sq. proferre L A 7 vitae] vita C

46. 1 quod C 3 non] noster B a. c. m 2 noster non B m 2 P D O F
post mori ras. in B F voluisset L O F H W K A, E p. c. a m 4 ignavam
i. q. 'unwirksam', 'nutzlos'; ignavem D nos quam] nusquam C H nos W
5 morte] mortem P a. c. m 2 6 mortem pr. — adnuntiamus om. K, —
7 praedicamus om. L orantes] hortantes EA adnuntiamus B (n eras?)
7 victoria — 8 eius om. P a. c. m 2 est] eius C H W A a 8 est pr.] eius C,
W a. c. sollemnia E a. c. m 2 10 sola] illa D 13 dignatus B a. c. m 2
solvendus m, (add. est) K resolvendus] add. igitur B m 3 in mg., add. est a
14 in om. C H W X E A a

47. Et mors quidem in natura non fuit, sed conversa in naturam est; non enim a principio deus mortem instituit, sed pro remedio dedit. Et consideremus, ne videatur esse contrarium. Nam si bonum est mors, cur scriptum est, quia
 5 *deus mortem non fecit, sed malitia hominum mors introivit in orbem terrarum?* Re vera enim mors divino operi necessaria non fuit, cum in paradiso positus bonorum omnium iugis successus adflueret, sed praevaricatione damnata in labore diuturno gemituque intolerando vita hominum coepit esse
 10 miserabilis: Debit dari finis malorum, ut mors restitueret, quod vita amiserat. Inmortalitas enim oneri potius quam usui est, nisi adspiret gratia. 48. Et si bene discutias, non naturae mors ista est, sed malitiae; manet enim natura, malitia moritur. Resurgit, quod fuit, atque utinam ut iam peccandi liberum, ita vacuum culpae prioris! Sed hoc ipsum
 5 indicio est mortem non esse naturae, quia idem erimus, qui fuimus. Itaque aut peccatorum nostrorum supplicia pendemus aut bene gestorum gratiam consequemur. Resurgit enim natura eadem iam stipendiis mortis honoratur. Denique *mortui qui in Christo sunt, resurgunt primi, deinde et nos, qui*

47. 5 sq. Sap. 1, 13; 2, 24 11 sq. cf. Sall. Iug. 14, 4 prius oneri quam usui esse

48. 9—11 *I Thess. 4, 16 sq.

ΣΓΕΑ, def. Q

47. 1 et s. l. Bm2 cum s. in Bm3 2 est in naturam m naturam] natura LF, (om. in) CX 5 intravit LK 6 orbe B
 7 positus L omnium bonorum O 8 successus om. Pa.c.m2 afflueret Ba.c.m3E affuerat F afflueret Bm3 cet. 9 diurno CHW a
 10 debuitque m dare L 11 immortalis CHW a 12 nisi] add. quod W

48. 2 malitiae (l mi s. ma) D 3 utinam (i alt. ex n) Cp.c. ut iam om. CX iam om. HWA a ut om. F iam] add. non F 4 culpa L
 5 indicium EK iudicio a iidem m 6 itaque om. A aut] ut Ba.c.m3 POa.c.m2 6 sq. pendimus K 7 surgit PDF resurget ΓALM
 8 natura om. L stipendio (o ex i) Ep.c. 9 qui mortui E sunt om. C resurgent Pp.c.DLFWKXA m

vivimus, inquit, simul cum illis rapiemur in nubibus obviam 10
Christo in aera et ita semper cum domino erimus. Illi primi,
viventes autem secundi, illi cum Iesu, viventes per Iesum,
illis dulcior vita post requiem, viventibus etsi grata compendia,
tamen ignota remedia.

49. Nihil est igitur, quod in morte timeamus, nihil,
 quod debeamus dolere, si aut naturae repenti vita, quae
 accepta est, rependatur, aut petenti inpendatur officio, in quo
 religionis cultus aut virtutis usus est. Neque enim quisquam
 sibi, ut sic maneret, optavit. Iohanni promissum aestimatum 5
 est, sed non est creditum. Verba tenemus, sententiam deri-
 vamus: ipso in libro negat sibi, quod non moreretur, esse
 promissum, ne quem vana spes exemplo incesseret. Quod
 si id velle spes insolens, quanto insolentius, quod non praeter
 modum acciderit, ultra modum dolere? 10

50. Gentiles plerumque se consolantur viri vel de commu-
 nitate aerumnae vel de iure naturae vel de immortalitate
 animae. Quibus utinam sermo constaret ac non miseram
 animam in varia portentorum ludibria formasque transfun-
 derent! Quid igitur facere nos oportet, quorum stipendium 5

49. 4 sqq. cf. Ioh. 21, 22 sq.

50. 1 cf. Menandr. Περὶ ἐπιδεικτικῶν: Περὶ παραμυθητικοῦ (III p. 414,
 2—27 Spengel) 3 sq. cf. Plat. Phaid. 81 E—82 B

ΣΤΕΑ, def. Q

10 rapiemur cum illis W rapimur B, Pa.c. 13 etsi grata] et
 signata A et figurata H 14 ignota] add. esse A ignorata Hα

49. 1 igitur] enim A 2 dolore C repenti E repen*ti C vita —
 3 petenti Pm2 in mg. 3 rependantur E 4 regionis B, POa.c.m2
 uisus BOF, (1 usus s. l.) P 5 manet Ba.c.m2 7 ipsi E ipse m
 8 quem] que BOFE qua DL vana] una Pa.c. incesseret DF 9 in-
 solens] add. est Hα insolentius] add. est Wα 10 accideret Bm3 acce-
 deret DF doleret D

50. 1 sq. communitate] add. naturae D commoditate Wα 4 for-
 maque LF formamque BPO funderent Σ transfunderet Ha.c. 5 nos
 facere CHαm

resurrectio est? Cuius gratiam quoniam negare plerique non possunt, fidem abnuunt. Et ideo eam non uno argumento aliquo, sed pluribus modis, ut possumus, adstruamus.

51. Et quidem omnia aut usu aut ratione aut exemplo aut eo, quia decorum sit esse ea, ideo esse creduntur. Et ad fidem singula suffragantur: usus, quia movemur, ratio, quia, quod movet, virtutis alterius convenit aestimari, exemplum, 5 quia generavit ager fruges et ideo generaturum esse praesumimus, decorum, quia, et ubi fructum non putamus, decere tamen credimus, ut virtutis opera minime deseramus. 52. Singula igitur singulis adstruuntur, tribus tamen evidentius colligitur resurrectionis fides, quibus omnia conpraehenduntur: ratione, universitatis exemplo, testimonio rei gestae, quia 5 plurimi resurrexerunt. Ratio evidens, quia, cum omnis vitae nostrae usus in corporis animaeque consortio sit, resurrectio autem aut boni actus praemium habeat aut poenam improbi, necesse sit corpus resurgere, cuius actus expenditur. Quomodo enim in iudicium vocabitur anima sine corpore, cum de suo 10 et corporis contubernio ratio praestanda sit?

53. Resurrectio omnibus adtributa est, sed ideo difficile

52. 5—10 *cf.* Athenagorae De resurr. 18—23 (PG VI 1068 *sqq.*)

$\Sigma T E A$, *def. Q*

6 est *om.* K quoniam] quia W quam LX 7 *cam om.* CHW_a
8 possimus E

51. 1 equidem W_a 2 aut eo] audeo Ba.c.m3 Pa.c.m2F aut
ideo Bp.c.m3 aut eo — 3 sin(gula) *in mg. inf. Pm1* quia] quo K
esse ei CH ea esse a esse eius A esse ea ideo *del. Pm2* 3 fidem Dm
finem *cet. a* movetur OX 4 aestimare K exemplo K 5 genera-
tuum] generatum O 6 de quorum CHWE_a quia et] gratia HW_a
quia ut C dicere AX, La.c. docere F 7 credimur P

52. 5 surrexerunt DCHW_am evidens] *add. est Ham* 6 usus
nostrae K sit consortio O 7 autem *om. A* habet BOK habent F
8 inpenditur A expeditur L 9 *in s. l. C*

53. 1 adtributa est] erit HW_a, *om. CKEAX*

creditur, quia supra nostrum meritum dei munus est. Prima
 igitur resurrectionis fides usus est mundi rerumque status
 omnium, generationum series, successio vices, obitus
 ortusque signorum, diei et noctis occasus eorumque cottidie 5
 tamquam rediviva successio. Temperamenti quoque genitalis
 huius aliter ratio subesse non posset, nisi umoris ipsius, quo
 omnia terrena generantur, quantum diurni solis aestus ex-
 coqueret, tantum rore nocturno dispositio divina repararet.
 Nam quid de fructibus loquar? Nonne tibi videntur occidere, 10
 cum decidunt, resurgere, cum virescunt? Quod satum est,
 resurgit, resurgit, quod mortuum est, et in eadem genera, in
 easdem species reformatur. Hos terra primum reddidit fruc-
 tus, in his primum natura nostrae speciem resurrectionis imi-
 tata est. 54. Quid dubitas de corpore corpus resurgere? Gra-
 num seritur, granum resurgit, pomum decidit, pomum re-
 surgit. Sed flore granum induitur folliculoque vestitur, *et*
hoc mortale oportet induere immortalitatem et hoc corruptibile
induere incorruptionem. Flos resurrectionis immortalitas est, 5

53. 2 sqq. cf. Clementis Rom. Ep. I 24 (p. 93 Funk)

54. 3—5 *I Cor. 15, 53

ΣΓ, EA usque ad § 53, 2, inde YT; def. Q

2 supra] non HWam, om. C meritum] add. sed Ham est] desi-
 nunt EA EXPLICIT DE EXCESSU FRATRIS LIBER .II. A Ex-
 plicit de excessu fratris liber secundus E Prima] incipiunt YT Incipit
 liber sancti Ambrosii mediolanensis episcopi de resurrectione YT pri-
 mum K 5 occasum C 6 genitalis] add. usus P 7 huius] add.
 terrae Ym, add. arvi Sch.; sed referendum ad temperamenti 8 diuturni
 OHX diurna W 8 sq. excoqueret BPOX extorqueret H extorre-
 ret Wa 9 divina] diurna Y 10 videtur H 11 cum pr.] dum W dece-
 dunt YT revirescunt Hm viviscunt L satis Ya.c.m1 est om. K
 12 resurgit alt. post mortuum est Pm2 (in mg. dext.), m genera] add.
 et F 13 reddit Ya.c. 14 naturae BDL, Pm1 (1 a s. ae m2)
 nostra OFKXm

54. 3 sed om. F, et PD follibusque Ca.c. foliisque Cp.c. 5 in-
 mortalitas — 6 resurrectionis om. F

flos resurrectionis incorruptio est. Quid uberius quiete perpetua, quid locupletius securitate diuturna? Hic est multiplex fructus, cuius proventu pullulat fecundior hominum natura post mortem.

55. Sed miraris, quemadmodum putrefacta solidentur, dispersa coeant, absumpta reparentur. — Non miraris, quemadmodum semina vapore et compressu terrae soluta viridescant? Nam utique etiam ipsa terreno coalitu putrefacta solvuntur, et cum obaeccata et mortua soli genitalis
 5 sueus animaverit quodam calore vitali, spiritum quendam herbae viridantis exhalant. Deinde paulatim teneram spicae adulescentis aetatem culmo erigit et vaginis quibusdam
 10 naturam tamquam sedula mater includit, ne pubescentem glacies adurat aspera atque a nimio solis defendat ardore. Frugem quoque ipsam adhuc quasi primis erumpentem eunabulis, mox adultam, ne pluvia decutiat, ne aura dispergat, ne avium minorum morsus interimat, vallo aristarum saepire consuevit. 56. Quid igitur miraris, si homines, quos acceperat, terra restituat, cum seminum corpora, quaecumque susceperit,

55. 4—15 sq. cf. Cic. Cato. Mai. 15, 51: quae cum gremio — vallo aristarum (Exa. III 8, 34: p. 81, 17—82, 13 Sch.) 10 sq. cf. Cic. Cato. Mai. 15, 53: nimios solis defendit ardores.

ΣFYT, def. QEA

6 quid] add. enim HWam 8 proventus CHa secundior P
 9 naturam HWa

55. 1 mirares BPLa.c.D mira res YT 2 adsumpta B, Pa.c. assumpta Pp.c.OF 3 soluta om. W 5 abaeccata Σ > F occata Wa obiecta X et mortua om. HWa mortui F 6 animavertet F quodam] quod a BO, Pa.c.m2 vitalem Σ > L vitalis X spiritu Y spiritus X quaedam X 7 viridantes K virides YT virido X 8 culmus T 10 a nimio] animo Ca.c. animi dett. 26. 44. 204. 242 animis dett. 32. 82. 160. 216 a minis dett. 100 a nimis dett. 274 annui Σ defendit T ardorem Σ ardoribus dett. 100 11 erumpentem primis YT 12 adulta Y no alt.] nec F 13 no] nec X morsu BDLF aristaram BPa.c.

56. 1 miraris] intraris a si om. Oa.c.m2 acceperit B, Pa.c. acceperit X 2 quaecumque] quae cum ui CHa

vivincet, erigat, vestiat, muniat atque defendat? Desine ergo dubitare, quod depositum generis humani terrae fides reddat, quae commendata sibi semina usurario quodam fenore multiplicata restituat. Nam quid de generibus arborum loquar, quae ‘posito resurgunt de semine’ fructusque resolutos rediviva fecunditate resuscitant et formae veteri atque imagini suae reddunt, multasque aetates quaedam arborum corpora reparata transmittunt, ut ipsa ‘durando vincant saecula’? Putrescere videmus acinum, vitem resurgere; surculus inseritur, arbor renascitur. An de reparandis arboribus divina est providentia, de hominibus nulla cura? Et qui ea, quae ad usus hominum dedit, perire non passus est, hominem perire patietur, quem ad imaginem sui fecit?

57. Sed incredibile tibi videtur, ut mortui revivescant? — *Insiptens, tu ipse quod seminās, non prius moritur, ut vivificetur? Sere quemlibet fructum arentem: resuscitatur. ‘Sed habet sucum!’ — Et nostrum corpus habet sanguinem suum, habet umorem suum. Hic nostri sucus est corporis. Unde illud quoque explosum arbitror, quod arentem surculum quidam revivescere negant idque ad praeiudicium carnis derivare nituntur. Non enim caro arida, cum caro omnis e limo sit, limus in umore, umor e terris. Denique multa gignentia*

56. 5 usurario quodam fenore] cf. Cic. Cato. Mai. 15, 51 (*initio*)
7 cf. Verg. Georg. II 14 10 cf. Verg. Georg. II 295 15 cf. Gen. 1, 26 sq.

57. 2 *I Cor. 15, 36

ΣFYT, def. QEA

3 desinat HY 4 humani generis YT terrae om. K 5 usurario W 7 surgunt Yam resurgant W 8 resuscitante YT et om. Y imaginis DF 9 multasque] add. in T 10 vincant saecula om. X
11 vite Y vites T surculis C 12 an de] unde CHWa parandis X renascendis H 14 non — perire alt. om. F

57. 1 revivescant Ba.c.m3DKX reviviscant cet. 2 non] nonne HLaM 6 ex***plosum C, exemplo sumendum K 7 revivescere BDK reviviscere cet. ad om. K

10 quamvis iugi serenitate 'humi arido harenosoque' nascuntur,
 quoniam ipsa sibi terra umorem sufficit. Num igitur in homi-
 nibus terra degenerat, quae omnia regenerare consuevit?
 Unde claret non esse dubitandum, quod secundum naturam
 magis quam contra naturam est; ex natura est enim resurgere
 15 nascentia omnia, contra naturam est interire.

58. Sequitur illud, quod gentiles plerumque perturbat,
 quomodo fieri possit, ut quos mare absorbuerit, ferae dila-
 ceraverint, bestiae devoraverint, terra restituat. — Quod
 ita demum inveniatur necesse est, ut non de fide resurrectionis,
 5 sed de parte dubitetur. Esto enim, ut laceratorum corpora
 non resurgant, resurgunt ceteri, nec resurrectio destruitur,
 si condicio excipitur. Miror tamen, cur vel de his dubitandum
 putent, quasi non omnia, quae ex terris sunt, in terram rede-
 ant et in terram resolvantur. Mare quoque ipsum, quaecum-
 10 que corpora humana demerserit, vicinis expuit unda plerum-
 que litoribus. Quod ni ita esset, difficile, credo, deo foret dis-
 persa conectere, dissipata sociare, cui mundus obtemperat,

10 Sall. Iug. 48, 3

58. 1 sqq. cf. Athenagorae De resurr. 4—8 (PG VI 981 sqq.) 8 sq.
 cf. Eccle. 3, 20 11—14 cf. Athenagorae De resurr. 3 (PG VI 980 B sqq.)

ΣFYT, def. QEA

10 humi arido] humo arida HLa m humando Y humido T humi arida
 dett. 61. 99. 204. 240. 242 harenosoque] harenoque Ba.c.O arenaque L
 arenosoque X harenosaque HK, dett. 61. 204. 240. 242 nascantur LH
 11 quoniam] tamen H sibi ipsa YT terra om. L humore Y ad humo-
 rem Ha suffit O sufficiat D sufficit** B subiciat L proficit X num]
 non X in] id K 12 denegarat B (in mg. absciso rat m3, fortasse
 degenerat), Oa.c. denegat Op.c.m2K denegaret D 14 est pr.] add.
 interire X est pr. — 15 naturam om. HWaPa.c.m1 ex — 15 naturam
 om. C enim est Lm

58. 1 perturbant Ba.c.m3Pa.r. 2 obsorbuit Ca.c. obsorbuerit
 Cp.c. ferae] fe*re C fere P facile Da.c.m2 2 sq. dilaniaverint
 (1 dilaceraverint s.) H 3 quo CHWYTam 4 veniatur YTa m
 6 resurgunt om. K, resurgant Ya.c.T ceterum K 8 quasi] quas C
 11 nisi Pp.c.m2DK, Ta.c. cedo Yp.c. (exp. r)

muta obsequuntur elementa, servit natura, quasi non maioris miraculi sit limum animare quam iungere!

59. Avis in regione Arabiae, cui nomen est Phoenix, redivivo suae carnis umore reparabilis, cum mortua fuerit, revivescit: solos non credimus homines resuscitari? Atqui hoc relatione crebra et scripturarum auctoritate cognovimus memoratam avem quingentorum annorum spatia vitali usui habere 5 praescripta eamque, cum sibi finem vitae adesse praesaga quadam naturae suae aestimatione cognoverit, thecam sibi de ture et myrra et ceteris odoribus adornare completoque opere pariter ac tempore intrare illo atque emori. Ex cuius umore oriri vermem paulatimque eum in avis eiusdem figuram 10 concrelescere usumque formari, subnixam quoque remigio pennarum renovatae vitae officia munere pictatis ordiri; nam thecam illam, vel tumulum corporis vel incunabulum resurgentis, in qua deficiens occidit et occidens surrexit, ex Aethiopia in Lycaoniam vehit. Atque ita resurrectione avis 15 huius locorum incolae completum quingentorum annorum tempus intellegunt. Ergo isti avi quingentesimus resurrec-

59. 1 sqq. cf. Clementis Rom. Ep. I 25 (p. 49, 20 sqq. *Bihlmeyer*); Exa. V 23, 79 (p. 197, 1 sqq.) cum nota *Caroli Sch.* (CSEL 32, 1 p. XVII) 2 reparabilis cf. Auson. Idyll. XXXII 6 4 scripturarum auctoritate: Aut cum Tert. De resurr. carn. 13 (p. 42, 11 sq. *Kroymann*) respicit Ps. 91, 13 (textum graecum: ὡς φοῖνῖξ ἀνθήσει) aut Clementis epistolam scripturarum auctoritati aequiperat.

ΣΓΥΤ, def. QEA

59. 2 redivivos *Ba.c.m3, PDL a.c.* 3 revivescit *Ba.c.m3DK* reviviscit *cet.* atque X 4 crebra relatione *Ha.c.T* 5 vitalis *B (s i. r.), PDLO, Ya.r.m* usus *LKm* 7 aestimatione] aestimare X existimare Y, instigante T 8 adornare C 9 opere *i. e.* theca ac] et *D om.* Σ > D illa C illam *HWa* atque] et K mori *Pa.c.OYT* 10 eum in *om. L* figura *PDOFY* 11 usuque Σ subnixam *YT* 12 ordinari *XYT* odori *F* 13 cunabulum *YT* 14 cecidit *D, om. YT* resurgit *KLM* 15 vehit *Bp.c.m3ΓΥΤam* vehi *cet.* resurrectionem Y, *T a.c.* resurrectionis D 16 quingentesimus *Ba.c.*

tionis annus est, nobis millesimus, illi in hoc saeculo, nobis
in consummatione mundi. Plerique etiam opinantur, quod
20 avis haec rogum sibi ipsa succendat et rursus de favillis suis
et cineribus revivescat.

60. Sed fortasse natura discretior fidei quoque discreti-
onem videatur adferre: In originem principiumque hominis
procreandi mens nostra redeat. Viri estis, feminae estis;
quae humana sunt, non ignoratis et, si qui ignoratis ex nihilo
5 putantes esse, quod nascimur, quam ex parvo quanti exsur-
gimus! Etsi non exprimimus, intellegitis tamen, quid veli-
mus vel potius quid nolimus dicere. Unde hoc caput et
vultus iste mirabilis, cuius artificem non videmus, opus vide-
mus, in varia officia ususque formatur? Unde forma erectior,
10 status excelsior, faciendi vis, sentiendi vivacitas, gradiendi
facultas? Ignota certe nobis sunt naturae organa, sed nota
ministeria. Et tu semen fuisti et tuum corpus semen est re-
surrecturi. Audi Paulum et discite, quia semen est: *Seminatur
in corruptione, surgit in incorruptione, seminatur in ignobilitate,
15 surgit in gloria, seminatur in infirmitate, surgit in virtute, semi-
natur corpus animale, surgit corpus spiritale.* Et tu ergo se-

18 cf. Apoc. 20, 5 sq. 19 sqq. cf. Lactant., De Phoenice 86—92,
Claudian., Carm. min. 27, al.

60. 13—16 *I Cor. 15, 42—44

ΣFYT, def. QEA

18 est annus FT illi post saeculo TW 19 mundi om. D 20 ipsa
om. LOW 21 revivescat BDKP reviviscat cet.

60. 4 qui om. C quid YT 5 putantis Ba.c.Oa.c.m2 putatis
FYT am resurgimus W 6 experimur W intellegimus C intelli-
gimus HWYTa 7 vel — nolimus om. K 9 formari Yp.c.m2 (ex
formari), T forma] formae DFYT rector DLOFYT 10 gradien-
dique H 12 misteria KY, Ta.c. tu] add. quidem W tu semen]
tamen L fuisti] fecisti CHW 13 es DLCHW am 14 corruptionem
Pa.c.L 14, 15, 16 surget Pp.c.m2DLFK 14 incorruptionem BDO,
Pa.c. 15 gloriam F 15 sq. seminatur] add. in K 16 spirituale
FYT et] add. cum Bm3

minaris ut cetera: quid miraris, si resurgis ut cetera? Sed illa credis, quia vides, ista non credis, quia non vides? *Beati, qui non viderunt et crediderunt.* 61. Tamen antequam tempus veniat, nec illa creduntur; non enim omne tempus adcommo- dum ad resuscitanda semina. Alio triticum seminatur, alio nascitur; alio vitis inseritur, alio gemmantia sarmenta pu- bescunt, luxuriat pampinus, uva formatur; alio plantatur 5 olea, alio velut alvo gravis et onusta prole bacarum fructus sui ubertate curvescit. Ante vero quam suum cuique tempus adveniat, fetura restrictior est nec generationis aetatem habet in potestate generandi ipsa, quae generat: nunc informem situ, nunc fetu nudam, nunc virentem floribus, nunc arentem 10 ipsam omnium cernas parentem. Quae utique vellet omnibus se vestire temporibus nec umquam aurea segetum aut viri- dantia pratorum indumenta deponere, ipsa sui egens et pro- ventuum suorum, quae in alios transfuderit, indotata con- pendiiis. 15

62. Ergo et nostram resurrectionem etsi non credis fide, non credis exemplo, usu es crediturus. Et aliis quidem fruc- tibus, ut viti, oleae pomisque diversis, anni aetas extrema habilis maturandis: nobis quoque mundi consummatio tam- quam extremus anni finis adcommo- dam resurgendi prae- 5

18 sq. Ioh. 20, 29

61. 4 sq. cf. Cic. Cato. Mai. 15, 53

$\Sigma P Y T$, def. $Q E A$

17 resurges $K W$ resurgas $B p. c.$ 18 beatiore $\Gamma Y T a$

61. 4 germinantia D 5 luxuriaet D pampinus $B P F Y$ 8 fu- tura $D H$ restrictio $D F$, $P a. c.$ 10 foetum C fetuum $H W a$ fetuum $K Y T$ nudam] fecundam L virentem] virtutem H carentem $C H W L$

11 omnium $om. O$ cerno L 12 aut aurea D area $Y a. c. T$ aream $Y p. c.$

13 agens $B L F$, $P a. c. m 2$ aegens D 14 quem Σ induta Σ indota C

62. 1 fide — 2 credis $om. F$ 2 usus Y usui K crediturus es Σ

3 olere F 4 nobis] oris C sic oris H 5 extremis $Y T$ finis $om. Y T$ adcommo- dum X ad commoda $D F Y$ 5 sq. praescipit $K m$ ascribit W praescribat F

scribit aetatem. Et bene in consummatione mundi resurrectio mortuorum est, ne post resurrectionem in hoc malum nobis esset sacculum recidendum. Ideo enim Christus est passus, ut nos ex hoc malo sacco liberaret, ne iterum nos huius
 10 saeculi temptamenta subruerent et obsesset renasci, si renasceremur ad culpam.

63. Et rationem igitur resurrectionis et tempus tenemus, rationem, quia in omnibus sibi fetibus aequae natura respondet nec in sola hominum successione degenerat, tempus, quia omnia in anni fine generantur. Mundi tempora annus unus est.
 5 Et quid mirum est, si annus unus est, quando dies una est? Una enim die dominus operarios conduxit ad vineam dicens: *Quid hic statis tota die otiosi?*

64. Causae originum semina sunt. Semen esse corpus humanum gentium doctor adseruit. Est ergo substantia resurgendi, quando est series seminandi. Quodsi substantia aut causa non esset, arduum quisquam putaret deo, unde vellet
 5 vel quemadmodum vellet, homines regenerare, qui mundum ex nulla materia, nulla substantia esse iussit, et factus est? Caelum aspice, terram intueri! Unde stellarum ignes, unde orbis solis et radius, globus lunae? Unde montium vertices, dura saxorum, nemorosa silvarum? Unde vel diffusus aer
 10 vel infusae vel superfusae aquae? Sed si haec omnia deus

63. 7 Matth. 20, 6

64. 1 sq. cf. I Cor. 15, 42—49

Σ FYT, def. QEA

8 esset] est L 9 malo om. YT nos alt. om. L 10 ob+esset B

63. 1 et pr. om. YT 2 fructibus F respondit BF, Pa.c.
 3 degerat Ca.c. degenerant Y 4 tempora om. P annis a 5 quid est mirum T quidem mirum (om. ost) Y quid mirum FLam est alt. om. C est unus KYT est tert. om. K 7 statis hic F

64. 4 quisquam om. YT quicquam Ca.c. putaretur T vellet — 6 materia om. YT 5 quemadmodum] quomodo I > CK, YTam 6 factum YT 7 respice F ignis DFYT 8 et om. YT radius] add. unde Pm2m radiis BF radii OX lunae globus m

fecit ex nihilo — *ipse enim dixit et facta sunt, ipse mandavit et creata sunt* —, cur miremur renasci posse, quod fuerit, cum videamus natum esse, quod non fuit?

65. Illud mirum, quod, cum resurrectionem non credant, tamen ne genus pereat humanum, clementi quadam benignitate prospiciunt et ideo transire ac demigrare in corpora dicunt animas, ne mundus intereat. Sed quid sit difficilius, ipsi adserant, transire animas an redire, sua repetere an nova quaerere. **66.** Sed illi dubitent, qui non didicerunt, nos vero, qui legimus legem, prophetas, apostolos, evangelium, dubitare fas non est. Quis enim dubitet, cum legit: *Et in tempore illo salvabitur omnis plebs tua, quae scripta est in libro, et multi dormientium in terrae fossu in adapertionem exurgent, hi in vitam aeternam et hi in obprobrium et confusionem perpetuam. Et intellegentes splendent ut splendor firmamenti et ex iustis multi sicut stellae in saecula?* Bene itaque dormientium dixit quietem, ut intellegas mortem non esse perpetuam, quae somni vice initur ad tempus et ad tempus excluditur, melioremque

11 sq. *Ps. 32, 9 (148, 5)

65. 3 sqq. cf. Plat. Phaed. p. 72 C—D, p. 81 E—82 B forte contra Porphyrium: cf. Aug. De Civ. Dei 30

66. 3—8 *Dan. 12, 1—3 (Sept.)

ΣΓΥΤ, def. QEA

11 ipse *alt. om. K* **13** fuerit *Dp.c.m2*

65. 1 cum *om. K* credat *Ba.c.C* **2** genus] *add. ne Pa.c.m2*
pereat genus *Y* humanum] hominum *ΓPOLam* **3** proficiunt *Ca.c.*
4 ne — **5** animas *om. W* quod *C*

66. 1 dicerent *Ba.c.m3* didicerent *Bm2*, *Pa.c.m2* didicerint *L*
2 legem *om. L* **3** dubitat *P* **4** est] sunt *L* **5** terra ΣX fossu]
cf. *praef. not. 142* defossi Σ fossa *KX* fossis *m* in adapertionem
BPDLF i. e. ut adaperiatur, utri in vitam aeternam, utri in opprobrium exsurgant in adapertione *O* in apertione *KYT* ima apertione (aperticione *Ca.c.*) *CHW* una apertione *am* in una apertione *dett. 29* (una *add. m2*) in operatione *dett. 204* et surgent *YT* **6** opprobrium *B* in confusionem *ΓΥΤ* (in confusionem et in obprobrium perpetuum *WY*)
8 in saecula *om. YT* **9** non esse mortem *H*

profectum vitae eius ostendit, quae futura post mortem est, quam eius, quae ante mortem maerore ac dolore transigitur. Siquidem illa stellis comparatur, haec aerumnae addicitur. 67. Nam quid illa contexam, quae alio loco scripta sunt: *Suscitabis me et confitebor tibi?* Quid etiam illud, quod Iob sanctus vitae istius expertus iniurias et adversa omnia patientia virtutis exsuperans compensationem sibi malorum praesentium de resurrectione promisit dicens: *Suscitabis corpus meum hoc, quod multa mala passum est?* Esaias quoque resurrectionem populis adnuntians dominici se nuntium dixit esse responsi; sic enim habes: *Os enim domini locutum est et dicent die illa.* Quid igitur os domini locutum sit populos esse dicturos, in posterioribus declaratur, ubi scriptum est: *Propter timorem tuum in utero accepimus et parturivimus spiritum salutis tuae, quem effudisti super terram. Cadent, qui inhabitant terram, resurgent, qui in monumentis sunt. Ros enim, qui abs te, sanitas est illis, terra vero impiorum peribit. Ambula, populus meus, et intra in recessus tuos, absconde te aliquantulum, donec transeat ira domini.* 68. Quam bene recessus esse signavit tumulos mortuorum, quibus paucillulum abscondimur, ut in iudicium dei, quod pro nostris sceleribus ius debitae indignationis

67. 2 *Ps. 117, 16. 28? 5 sq. *Hiob. 19, 26 (Sept.) 8 sq. *Esai. 25, 8 sq. (Sept.) 10 sqq. *Esai 26, 17 (in fine) —20 (Sept.)

ΣΓΥΤ, def. QEA

67. 2 suseitabit F et] add. ego T 2 sq. sanctus Iob YTF 3 sq. patientiae Pp.c. 4 virtute (ex virtus) Cp.c. virtutes Pp.c.m2 6 perpassum est TW esaias B esaias PO esaias CH ysaias F 8 domini enim C 11 tuum] add. domine m accipimus BPa.c.m2, Ca.c. et] ut Ca.c. parturimus Ba.c.m2 12 quam F inhabitent F 13 te] add. est ΓPDLOFα 14 ambulate Σ> F, HWXYα, CTa.c. popule L 15 in recessus (ex ingressus) Pp.c. abscondere m te] add. pusillum XY 16 domini] dei CHWXαm

68. 1 sq. mortuorum tumulos Y, (-lus) T 2 pusillulum B (a post p add. m3), PDOF pusillum LXYT 3 ius] uis T

adsumet, tolerabilius transire possimus! Vivit igitur, qui
 absconditur, et quiescit quasi e medio se subtrahens et recedens, 5
 ne eum artioribus laqueis mundi huius involvat aerumna,
 quibus repositam resurrectionis esse laetitiam sanitatemque
 corporum solutorum divino rore reparabilem caelestia oracula
 propheticis vocibus pollicentur. Et bene ros significatur, quo
 genitalia omnia terrarum semina suscitantur. Quid igitur 10
 mirum, si fatiscentis quoque corporis nostri cineres ac favillae
 pinguedine caelestis roris exuberant et accepto umore vitali
 in compagem suam membrorum nostrorum habitus refor-
 mantur?

69. Docet etiam sanctus Ezechiel propheta et plena
 expositione describit, quemadmodum arentibus vigor ossibus
 refundatur, sensus redeat, motus accedat nervisque redeunti-
 bus compago corporis rigescat humani, quemadmodum nimis 5
 arida renatis ossa visceribus vestiantur, venarumque hiatus
 et sanguinis rivulus extentae cutis velamen obducat. In ipsis,
 dum legimus, propheticis sermonibus humanorum videtur
 seges corporum rediviva consurgere, atque ipsa spatia diffusa
 camporum novis videas pullulare seminibus. 70. Quod si
 veteres sapientes satis hydri dentibus in regione Thebana
 inhorruisse armatorum segetem crediderunt, cum utique
 alterius naturae semina certum sit in naturam verti alteram

69. 1 sqq. cf. Ezech. 37, 1—10 (*infra* § 71)

70. 1 sqq. cf. Verg. Georg. II 140—142 (satis immanis dentibus hydri)

ΣΓΥΤ, def. QEA

4 vivit] venit W qui] quod L 5 de medio W 6 eum] cum
 FK, umquam L artioribus F 8 solutorum Ca.c.H solidorum Cp.c.
 11 quoque om. L ac] aut La.c. 12 pinguine K 13 compaginem m
 nostrorum om. L 13 sq. reformatur T

69. 1 dicit Ca iezechiel YTO hiezechiel (hi s.l.) D 2 dispo-
 sitione K scribit K arentibus] add. uirentibus C 4 corporis compago
 am nimiis D, POa.c. 6 rivulos Tm

70. 2 hydrae Cp.c.HWα 4 semine YT

5 nequiverit nec partum suis discordem fuisse seminibus, ut ex serpente homines nascerentur, ut caro ex dentibus gigneretur, quanto magis utique credendum est, quaecumque seminata sint, in suam naturam resurgere nec a satione sua segetes discrepare nec duris mollia nec mollibus dura vivere nec
 10 in sanguinem venena converti, sed carnem de carne, os de ossibus, sanguinem de sanguine, umorem de umore reparari. Potestis ergo, gentiles, reformationem negare naturae, qui mutationem potestis adserere? Potestis non credere oraculis, non evangelio, non prophetis, qui fabulis inanibus creditis?
 71. Sed iam ipsum audiamus prophetam; sic enim ait: *Et facta est super me manus domini et eduxit me in spiritu dominus et posuit me in medio campo et hic erat plenus ossibus humanis. Et circumduxit me per gyrum eorum et ecce multa valde in facie*
 5 *campi, arida nimis. Et ait ad me: 'Fili hominis, si vivent ossa ista?' Et dixi: 'Domine, tu scis.' Et ait ad me: 'Prophetiza super ossa ista et dices illis: "Ossa arida haec, audite verbum domini! Haec dicit dominus ossibus istis: Ecce ego induco in vos spiritum vitae et dabo in vos nervos et adducam super vos*
 10 *viscera et extendam super vos cutem et dabo spiritum meum in vos et vivetis et scietis, quod ego sum dominus."* Et prophetavi sicut mandavit mihi. Et factum est, cum prophetarem haec omnia, et ecce terrae motus magnus. 72. Vide nunc, quemad-

71. 1 sqq. *Ezech. 37, 1—7

ΣΓΥΤ, def. QEA

5 nequiverit D fudisse am 8 sint B sunt cet. (sunt seminata ΓΥΤam) sua natura ΧΥΤ 9 viviscere FCHW 10 venas L 13 mutatione F 14 non pr.] in L evangeliiis ΓΥΤa prophetiis m

71. 2 est om. C me alt. om. L 3 plenus erat L 4 ecce] add. ossa Lm faciem PDOFKYX, Ta.c. 5 si om. ΧΥΤ 6 dixit C, Pa.r. domine] add. mi LW scis] add. ista KXYT ad me om. DF 6 sq. prophetiza super ossa ista] sta CHWa 7 haec om. CHWYT a 8 dominus] add. de O 8 sq. in vobis Y, (om. in) X 11 quod] quia WXY 12 mandavit] praeceperat W mihi] add. dominus H 13 et om. KYT ecce] add. factus est CHXYam, (post terrae motus) WT

modum et auditum in ossibus et motum prius ostendat esse, quam vitae spiritus refundatur. Nam et supra ossa arida iubentur audire, quasi sensum habeant audiendi, et hic accessisse eorum unumquodque ad suam compaginem prophético sermone signatur; sic enim habes: *Et accedebant ossa, unumquodque ad suam compaginem. Et vidi et ecce super illa nervi et viscera nascebantur et ascendebat super ea cutis desuper et spiritus in his non erat.* 73. Magna domini gratia, quod futurae resurrectionis propheta testis adhibetur, ut nos quoque ea illius oculis videremus. Neque enim omnes testes adhiberi poterant, sed in uno omnes testes sumus, quia nec in virum sanctum cadit mendacium nec in tantum error prophetam. 74. Nec minus verisimile debet videri, quia iubente deo ossa in suam compaginem reformantur, cum utique innumera habeamus exempla, quibus natura rerum caelestibus est obsecuta praeceptis: ut terra pabulum gignere iuberetur et gigneret, ut ad virgae tactum sitientibus populis petra vomeret aquam atque aestu torridis miseratione divina undarent fluentia dura saxorum. Virga in serpentem versa quid aliud indicavit nisi volente deo de insensibilibus sensibilia posse generari? An vero incredibilius putas quod ossa, cum iubentur, accedunt, quam quod retrorsum fluentia vertuntur, maria fugiunt? Sic enim propheta testatur: *Mare vidit et fugit, Ior-*

72. 6 sqq. *Ezech. 37, 7 sq.

74. 4 sq. cf. Gen. 1, 11 5 sq. cf. Num. 20, 11; Sacr. V 1, 3; Myst. 8, 48 7 cf. Exod. 4, 3 11 sq. Ps. 113, 3

Σ FYT, def. QEA

72. 2 auditus W et motum om. XYT 3 quam] quo Σ 6 accedebat T os YT 9 his] eis Y

73. 3 eam OKm 4 sed] si BPOF 5 in pr. om. Ba.c.m2

74. 1 sq. deo iubente W 2 sua compagine ΣXYT reformatur Ba.c.m3 3 est om. Σ > P 4 obscura C obscura L obsequuta H iubetur O, uideretur W 5 a virgae tactu YT 6 a virgae Ba.c.m2 7 fluentum YT 8 de] ex Ham, sed C om. D insibilibus Ba.c.m2 10 avertuntur Σ 11 testatur om. W

danis conversus est retrorsum. Nec super hoc ambigi potest, quod duorum populorum alterius salute, alterius obitu comprobatum est aquarum cursus stetisse frenatos eosdemque
 15 aliis circumfusos, aliis ad mortem refusos, ut alios mergerent, alios reservarent. Quid in ipso evangelio? Nonne tibi probavit dominus, quod verbo unda mitescat, fugentur caeli nubila, cedant flabra ventorum placidisque litoribus muta deo famulentur elementa? 75. Sed persequamur cetera, ut et, quemadmodum spiritu vitae animentur defuncti, surgant iacentes, sepulcra reserentur, possimus advertere. *Et ait ad me: Prophetiza, fili hominis, et dic spiritui: 'Haec dicit dominus: A*
 5 *quattuor ventis caeli veni, spiritus, et insuffla in mortuos istos et vivant.'* *Et prophetavi, sicut mandavit mihi, et intravit in eos spiritus vitae et vixerunt et steterunt in pedibus suis congregatio nimis multa. Et locutus est dominus ad me dicens: Fili hominis, ossa haec omnis domus Israhel est. Ipsi enim*
 10 *dicunt: 'Arida facta sunt ossa nostra, periit spes nostra, interivimus.'* *Propterea prophetiza et dic: 'Haec dicit dominus: Ecce ego aperio vobis monumenta vestra et educam vos de monumentis vestris in terram Israhel et scietis, quod ego sum dominus, cum aperiā sepulcra vestra et educam de sepulcris populum*
 15 *meum, et dabo spiritum meum in vobis et vivetis et ponam vos*

12—16 cf. Exod. 14, 21—31; Sacr. I 6, 20; IV 4, 18; Myst. 3, 12;

9, 51 16—19 cf. Matth. 8, 26

75. 3 sqq. *Ezech. 37, 9—14

Σ ΓΥΤ, def. QEA

13 salus Σ obitus Σ 13 sq. conprobatur (om. est) Σ 15 mergerent] eligerent Σ 16 quod P ibi H α m 16 sq. probabit YT
 18 fabra C 18 sq. fabulentur K famulantur F

75. 1 et om. P (ras.), L W K α m 2 resurgant YT 3 possumus C
 5 infla W mortuis istis DF 8 multa nimis WYT ad me dominus DOFT dominus om. L 9 est om. m 10 perit BC, Pa.c. spes] omnis species L 10 sq. interimus CKXYT interibimus P m 11 et om. BD, Pa.c. 12 ego om. K aperiā H W α

super terram vestram et scietis, quod ego sum dominus locutus, et faciam, dicit dominus. 76. Advertimus, quemadmodum vitalis spiritus commercia resumantur, cognovimus, quemadmodum deliscentibus tumultis mortui suscitentur. An vero mirandum est iussu domini mortuorum sepulera reserari, cum tota suis terminis uno tonitruo terra quatitur, mare suis exundet finibus idemque suarum cursus refrenet undarum? Denique ille, qui credidit, quia *in momento oculi, in novissima tuba et mortui resurgent primi*, rapietur *in nubibus obviam Christo in aera*, qui non credidit, relinquetur et perfidia sua subdet se ipse sententiae.

77. Ostendit tibi etiam dominus in evangelio — ut iam ad exempla veniamus —, quemadmodum resurgas. Non enim unum Lazarum, sed fidem omnium suscitavit, quod tu si credas, cum legis, mens quoque tua, quae mortua fuerat, in illo Lazaro revivescit. Quid enim sibi vult quod dominus ad monumentum accessit, *magna voce clamavit: Lazare, exi foras*, nisi ut futurae resurrectionis speciem praestaret,

76. 7—9 *1 Cor. 15, 52 et 1 Thess. 4, 16 sq.

77. 6 sq. *Ioh. 11, 43

ΣFYT, def. QEA

16 quod] quia YTm locutus] add. sum LXYTm

76. 2 vitalis — resumantur Ci.r. vitales Cp.c. 3 commercia] in artus CHWa resumatur Wa resumuntur K reformantur T rimentur L reparantur dett. 5 tonitruo YT 6 exundet Ci.r. abundet H itemque HWa refrenetur HWa 7 crediderit HWa in momento B momento] add. in ictu m 8 tuba] add. canet enim K add. canet enim tuba m et om. am primi] cum primis HWam rapiuntur BPa.c. Dp.c. LOFCKYT rapiuntur Da.c. obviam B 9 non] si Y crediderit HWLa credit K relinquitur Y perfidiae Xa suo Pa.c.m2 (corr. sui) suo Pa 10 subsidet ipsam sententiam T ipsi POL

77. 1 dominus etiam CHWTam 3 fidem om. D fide Y 3 sq. si tu LF 5 revivescit Ba.c.m3 Da.c. revivescet Bp.c.m3 reviviscit cet. 6 accessit] add. et Y exi] veni DFYT 7 specimen m praestaret] add. et Pm2O

exemplum ederet? Cur voce clamavit, quasi spiritu non soleat operari, quasi tacitus non soleat imperare? Sed ut illud ostenderet, quod scriptum est, quoniam *in momento oculi in novissima tuba et mortui resurgent incorrupti*. Tubarum enim strepitus vocis mentitur elatio. Et clamavit: *Lazare, exi foras!* Cur etiam nomen additur, nisi forte ne alius resuscitatus pro alio videretur aut fortuita magis resurrectio quam imperata? 78. Audivit ergo defunctus, et exivit foras de monumento, *ligatus pedes et manus institis, et facies eius orario colligata erat*. Conpraehende, si potes, quemadmodum clausis oculis iter carpat, vinctis pedibus gradum dirigat, inseparabili gressu, separabili progressu. Manebant vincula nec tenebant, tegebantur oculi, sed videbant. Videbat denique, qui resurgebat, qui ambulabat, qui deserebat sepulcrum. Virtute enim divinae praeceptionis operante natura suum non requirebat officium et tamquam in excessu posita non iam suo ordini, sed divino nutui serviebat. Rumpebantur prius mortis quam sepulturae vincula, agebatur prius, quam parabatur incessus. 79. Si miraris haec, disce, qui imperaverit, ut mirari desinas: Iesus Christus, dei virtus, via, lux,

10 sq. *I Cor. 15, 52 12 sq. *Ioh. 11, 43

78. 2 sq. *Ioh. 11, 44

79. 2 sq. cf. Rom. 1, 16; Ioh. 14, 6; 8, 12; 11, 25

ΣFYT , def. QEA

8 spiritum YT 9 impetrare W 10 quoniam om. YT im momento BC momento] add. in ictu $Lp.c.m$ 11 resurgunt Σ
12 crepitus $CHWam$ crepitu XYT strepitu F metitur $BPp.r.LHYTam$
imitatur elevatio $Dm3$ in $mg.$ 13 ne om. $\Sigma > L, Ta.c.m2Y$ suscitatus $\Sigma > P, YT$ 15 impetrata W intuperata $Da.c.m3$ (vera $corr. m3$)

78. 2 ligatos P manus et pedes LT institutis $Pa.c.m2$ 3 orario] sudario YT 4 gressum KY gradus T 5 separabilique m manebat $B, Pa.c.$ 6 nectebant $C, Ha.c.$ (in $mg.$ \dagger nec tenebant) tegebant D 10 ordine Σ

79. 1 quis $Tp.c.Ym$ 2 ut] tum HWa desines a deus Σ vita am

resurrectio mortuorum. Virtus erexit iacentem, via gressum
 extulit, lux fugavit tenebras, reparavit obtutum, resurrectio
 vivendi gratiam reformavit. 80. Fortasse moveat, quod 5
 Iudaei lapidem tollunt, Iudaei institas solvunt, ne forte et
 tu sollicitus sis, qui lapidem de monumento tuo tollant.
 Quasi vero qui spiritum refundere poterat, lapidem remove
 non poterat, aut vincla rumpere, qui vinctum fecerat 5
 ambulare, aut deoperire faciem, qui opertis oculis lumen
 infuderat, aut findere petram, qui poterat reformare
 naturam! Sed ut vel oculis suis crederent, qui credere mente
 volebant, remonent lapidem, vident cadaver, factorem senti-
 unt, institas rumpunt. Non possunt negare defunctum, 10
 quem aspiciunt resurgentem. Vident signa mortis et vitae
 munera. Quid si, dum conantur, labore ipso emendantur?
 Quid si, dum audiunt, vel auribus suis credunt? Quid si,
 dum intuentur, vel oculis corriguntur? Quid si, dum rum-
 punt vincula, mentes suas solvunt? Quid si, dum Lazarus 15
 exiit, populus liberatur, dum Lazarum abire permittunt,
 ipsi ad dominum revertuntur? Denique multi, qui venerant
 ad Mariam, videntes, quae facta sunt, crediderunt.

81. Nec hoc solum exemplum edidit dominus noster Iesus,
 sed alios quoque resuscitavit, ut nos vel exemplis uberioribus

80. 1 sq. cf. Ioh. 11, 41, 44 18 cf. Ioh. 11, 45

Σ P Y T, def. Q A E

3 vita C a m 5 vivendi om. H

80. 2 instita P > X T a, c. Y a solvant K 3 quis m quia Y T
 tollat m 4 movere C H W a 5 vincula P L F Y T a m qui] per C
 6 apertis L a, c. W lumen om. L 7 aut — 8 naturam om. O fundere P
 8 vel oculis] velocius Y T suis] add. factis Y T 9 factorem C 10 in-
 stita C H W a 11 sq. munera vitae Y T 12 quid — emendantur post
 13 credunt Y 13 quid — credunt om. T 13 sq. quid — corriguntur
 post 15 solvunt P 14 intuerentur C oculis] add. suis a m 15 sol-
 vant W 17 qui] quidem Y T qui venerant] quidem erant X 18 ma-
 riam] add. et T facta fuerant L

81. 1 dedit P K, om. W iesum] add. christus P D L F a m

crederemus. Resuscitavit adolescentem fletu viduae matris inflexus, quando *accessit et tetigit loculum* dicens: *Adolescens, tibi dico, surge!* Et resedit, qui erat mortuus, et coepit loqui. Statim audivit, statim resedit, statim locutus est. Alia enim virtutis gratia, alius ordo naturae. 82. Nam quid de archisynagogae filia loquar, in cuius obitu flebant turbae, tibicines personabant? Etenim ad fidem mortis pompa funeris exhibetur. Quam cito ad vocem domini convertitur spiritus, redivivum corpus erigitur, eibus sumitur, ut vitae testimonium crederetur.

83. Et quid miremur ad vocem dei refundi animam, redire ossibus viscera, eum meminerimus prophetici tactu corporis mortuum suscitatum? Helias oravit et defunctum suscitavit infantem. Petrus in nomine Christi Tabitham surgere atque ambulare praecepit et redditam sibi pauperes gratulati crediderunt pro alimentis. Et nos adhuc pro salute non credimus? Illi resurrectionem alienam suis laerimis redemerunt, nos nostram nec Christi credidimus passione? Qui eum emitteret spiritum, ut ostenderet pro nostra resurrectione se mortuum, seriem ipsam resurrectionis exereuit;

81. 3—6 cf. Luc. 7, 14 sq.

82. 1 sqq. cf. Matth. 9, 18—25 Luc. 8, 55

83. 1—3 cf. IV Reg. 13, 21 3 sq. cf. III Reg. 17, 20—22 4—6 cf. Act. 9, 40

Σ Γ Ψ Τ, deff. Q E A

5 sq. statim ut audivit H W a m 6 statim pr. om. W X enim] ergo X Y T m

82. 1 archisynagogae] cf. ELuc. VI 64 (p. 258,9 Sch.), Isa. 5, 45 (p. 670,2 Sch.) archisynagogi D O m, F p. c. 2 flebat C a. c. turbae om. O tubicines B P O C K Y tybicides L 3 finem Σ > D, X Y T a 4 domini om. L

83. 1 dei] domini D L F 2 prophetico C H a 3 helias D L O F H elias cet. 4 thabitam P O H tabitam C F 5 resurgere F Y T 6 alimento X Y T 7 illi — 10 mortuum om., ipse etiam dñs n̄r ihs add. K 8 redimerunt B P F, L a. c. m 2 C Y credidimus B, P p. c. m 2 redimimus C H W X Y T a credimus cet. passionem H Y 9 amitteret D

simul enim, ut *clamans iterum voce magna emisit spiritum, et terra mota est et petrae fissae sunt et monumenta aperta sunt et multa corpora sanctorum dormientium resurrexerunt et exeuntes de monumento post resurrectionem eius venerunt in sanctam civitatem et multis apparuerunt.* 84. Si haec lecta, sunt, cum emitteret spiritum, cur incredibilia putamus, cum redire coeperit ad iudicium, praesertim cum haec resurrexerunt documentum illius resurrectionis et futurae veritatis exemplum sit? Minus autem exemplum est quam veritas. Quis igitur in domini passione monumenta aperuit, manum resurgentibus dedit, viam, qua civitatem sanctam peterent, demonstravit? Si nemo fuit, fuit utique vis divina, quae operaretur in corporibus mortuorum. Hominis tu quaeris auxilium, ubi opus dei cernis? 85. Non egent humanis divina ministeriis. Caelum deus fieri iussit et factum est, terram creari statuit et creata est. Quis umeris saxa convexit, quis congegessit inpensas, quis laboranti deo suam operam ministravit? In momento haec facta sunt. Vis scire, quam brevi? Dixit et fecit. Si dicto elementa consurgunt, cur dicto mortui non resurgant? Qui licet mortui sunt,

11—15 *Matth. 27, 50—53

85. 2 sq. et 6 cf. Gen. 1, 6 sqq. et Ps. 32, 9 (148, 5)

ΣΠΥΤ, def. QEA

11 remisit BPFXY, OTa.c. 12 et pr. om. HWa fissae] scissae
Pm2DLFCHWYTa m aperta om. Ba.c.m2 13 surrexerunt Pa.c.m2 L
15 apparuerunt multis HFX

84. 1 lecta] facta m 2 cum] ut Y, Ta.c.m2 incredibile L
4 documenta YT 5 sit om. C, sit exemplum Ha 6 igitur] add.
qui Y 8 itaque CHa

85. 2 misterii DOXY inysteria CWa ministeria H 5 de-
monstravit XYT monumento F in momento — 7 resurgant om. Y
6 dixit et fecit] ipse dixit et facta sunt W fecit] facta sunt a m 7 re-
surgunt XKT sunt BPOFCXY: ad indicativum cf. Exa. V 11, 34
(167,23 Sch.) Par. 14, 71 (329,11 sq. Sch.) Noe 27, 99 (482,20 Sch.)
Abr. I 4, 23 (518,6 Sch.) sint cet. a m

tamen aliquando vixerunt, habuerunt spiritum sentiendi,
 habuerunt vires agendi, plurimumque refert capax animi
 10 non fuisse et exanimum remansisse. Diabolus dicit: *Dic
 lapidi huic, ut fiat panis*, confitetur iubente deo converti
 posse naturam. Tu non credis iubente deo reformari posse
 naturam?

86. De solis cursu caelique ratione philosophi disputant
 et sunt, qui putant his esse credendum, cum, quid loquantur,
 ignorent. Neque enim caelum ascenderunt, axen dimensi
 mundum oculis perscrutati sunt, quia nullus eorum cum deo
 5 in principio fuit, nullus eorum de deo dixit: *Cum pararet
 caelum, cum ipso eram, et eram cum eo componens, ego eram, cui
 adgaudebat*. Si ergo illis creditur, non creditur deo, qui ait:
*Quemadmodum enim caelum novum et terra nova, quae ego
 facio manere coram me, dixit dominus, sic stabit nomen vestrum
 10 et semen vestrum; et erit mensis ex mense et sabbatum ex sabbato
 et veniet omnis caro in conspectu meo, ut adorent in Hierusalem,
 dixit dominus deus. Et exhibunt et videbunt membra hominum,
 qui praevaricati sunt in me. Nam vermis eorum non morietur
 et ignis eorum non extinguetur et erunt in aspectu universae*

10 sq. *Luc. 4, 3

86. 5—7 *Prov. 8, 27. 30 (Sept.) 8—15 *Esai. 66, 22—24 (Sept.)

Σ FYT, deff. QEA, a. l. 12 F

9 refert i. q. interest (*es ist ein Unterschied*); saepe apud Ambrosium,
 e. gr. Abr. I 3, 17 (p. 514, 10 Sch.) referre K capax] sc. aliquid animo L
 10 exanimem WL dixit a m 11 deo] dñō KT 12 tu — 13 naturam
 om. Pa.c.L credes B deo om. F dñō XYT

86. 2 quod DW 3 neque axem dimensi sunt K axen B, Pa.c.
 axem cet. 6 ipso] eo LW eram pr. om. Ca.c.m2 et eram cum eo
 om. XKYT 7 adplaudebat BOK, Pa.c. applaudebat Pp.c.DLF
 creditur pr.] add. cur Pp.c.m.2 8 enim om. FYT terram novam
 BPLO 9 dixit dominus om. HWa dicit DLCm statui X 9 sq. se-
 men vestrum et nomen vestrum L 11 venit C caro om. L conspectum C
 12 dicit Dm hominum — § 93, 6 bona quies, sed vita melior om. F
 13 moritur Ta.c.m2 14 non om. W aspectum Ham conspectu L

carnis? 87. Si terra renovatur et caelum, cur dubitemus hominem posse renovari, propter quem terra facta vel caelum est? Si praevaricator servatur ad poenam, cur iustus non perpetuatur ad gloriam? Si vermis non moritur peccatorum, quemadmodum interibit caro iustorum? Haec est enim resurrectio — sicut verbi ipsius sonus exprimitur — ut, quod cecidit, hoc resurgat, quod mortuum fuerit, revivescat. 88. Et haec est series et causa iustitiae, ut quoniam corporis animique communis est actus, quia animus cogitavit, corpus effecit, utrumque in iudicium veniat, utrumque aut poenae dedatur aut gloriae reservetur. Nam propemodum absurdum videtur, ut, cum animi legem lex carnis inpugnet et mens plerumque, quod odit, hoc faciat, quando inhabitans in homine peccatum carnis operatur, animus subdatur iniuriae, alienae reus culpae, caro quiete potiatur, auctor aerumnae, et solus adteratur, qui non solus erravit, aut solus gloriam referat, qui non solus gloriae militavit.

89. Plena, ni fallor, et iusta ratio. Sed ego rationem a Christo non exigo. Si ratione vincor, fidem abnuo. *Credidit Abraham deo*. Et nos credamus, ut, qui sumus generis, etiam fidei simus heredes. ‘Credidit’ et David, ‘propter quod

88. 1 sqq. cf. Athenagorae De resurr. 21 sqq. (PG VI 1013 D sqq.)

89. 2 sq. Rom. 4, 3 (Gal. 3, 6) 4 sq. cf. Ps. 115, 1

ΣΓΥΤ, def. Q E A F

15 carni Ym

87. 2 hominem om. X vel] et XTm 3 praevaricatio YT reservatur YT 6 somnus C sono a exprimit Tm 7 moriturum Ca.c. fuit YT, Pp.c.m2 fuerat W revivescat BO, Da.c. revivescat cet.

88. 2 est om. X Y T seriei D 2 sq. animaeque X Y T L 3 quia] quae CHW^a quia quae m cogitavit] add. quod Y T 4 efficit H W inditium Cp.c. veniet K ut utrumque K - 5 detur Y datur (ex deputet) Tp.c.m2 6 carnalis Y T inpugnat L 7 haec B P O D habitans Ba.c.m2 9 quietem patiatu K 10 adatur Ba.c. gloriam] gratiam Pa.c.W 11 gloriae] gratiae Om

89. 2 non vincor D 3 abram B et] ut Y T credimus Ta.c.Y 4 quod] add. et Lm, Ka.c.

5 locutus est'; et nos credamus, ut possimus loqui: *scientes, quoniam, qui suscitavit dominum Iesum, et nos cum Iesu suscitabit. Hoc enim promisit qui numquam mentitur deus. Hoc promisit veritas in evangelio suo dicens: Haec est autem voluntas eius, qui misit me, ut omne, quod dedit mihi, non*
 10 *perdam ex eo, sed resuscitem illud in novissimo die. Nec satis putavit semel dixisse, sed etiam repetita expressione signavit; sic enim sequitur: Haec est enim voluntas patris mei, qui me misit, ut omnis, qui videt filium et credit in eum, habeat vitam aeternam. Et resuscitabo eum in novissimo die. 90. Quis hoc dicit? Utique is, qui mortuus plurima defunctorum corpora suscitavit. Si deo non credimus, nec exemplo credimus? Non credimus, quod promisit, quando etiam, quod*
 5 *non promisit, effecit? Ipse autem quam causam moriendi habuisset, nisi habuisset et causam resurgendi? Etenim quoniam deus mori non poterat, mori non poterat sapientia, resurgere autem non poterat, quod mortuum non erat, adsumitur caro, quae mori possit, ut, dum moritur, quod solet,*
 10 *quod mortuum fuerat, hoc resurgeret. Neque enim poterat esse nisi per hominem resurrectio, quoniam sicut per hominem mors, ita et per hominem resurrectio mortuorum. 91. Ergo*

5—7 *II Cor. 4, 14 7 *Tit. 1, 2 8—10 *Ioh. 6, 39 12—14 *Ioh. 6, 40

90. 2 sq. cf. Matth. 27, 52 11 sq. I Cor. 15, 21

ΣΓΥΤ, deff. Q E A F

6 iesum] *add.* christum α m iesu] sanctis X 7 suscitavit T a. c. Y
 8 suo om. Y autem om. Y 11 putavit] *add.* se Y T repetit C Y,
 T a. c. m 2 repetiit W H α signavit] firmavit C H W α 12 enim voluntas
 est Y 12 sq. misit me D L C H W X α m 13 credidit eum Y 14 et]
add. ego L m illum T

90. 2 is] his D K, om. L qui om. Y 4 non credimus om. K
 non nec L 5 efficit C et fecit Σ X K Y 6 et om. L C H W Y T α
 causam om. X 7 dei L W α mori non poterat *alt.* om. C H W L α
 8 autem om. L 9 mori] *add.* non X posset C H W D α m 10 resur-
 gat L 11 esse om. L 12 et om. C H W Y α

resurrexit homo, quoniam homo mortuus est, resuscitatus homo, sed 'resuscitans deus', tunc 'secundum carnem' homo, nunc 'per omnia deus'; 'nunc' enim 'secundum carnem iam non novimus Christum', sed carnis gratiam tenemus, ut ipsum 5 'primitias quiescentium', ipsum 'primogenitum ex mortuis' noverimus. Primitiae utique eiusdem sunt generis atque naturae, cuius et reliqui fructus, quorum pro laetiore proventu primitiva deo munera deferuntur, sacrum munus pro omnibus et quasi reparatae quaedam libamina naturae. Pri- 10 mitiae ergo quiescentium Christus. Sed utrum suorum quiescentium, qui quasi mortis exsortes dulci quodam sopore teneantur, an omnium mortuorum? — Sed *sicut in Adam omnes moriuntur, ita in Christo omnes vivificantur*. Itaque sicut primitiae mortis in Adam, ita etiam primitiae resurre- 15 ctionis in Christo.

92. Omnes resurgunt, sed nemo desperet neque iustus doleat commune consortium resurgendi, cum praecipuum fructum virtutis expectet. Omnes quidem resurgunt, sed *unusquisque*, ut ait apostolus, *in suo ordine*. Communis est divinae fructus clementiae, sed distinctus ordo meritorum. 5 Dies omnibus lucet, sol omnes populos fovet, pluvia possessiones omnium uberiore imbre fecundat. 93. Omnes nascimur,

91. 3 cf. Act. 2, 32 3 sq. cf. Rom. 9, 5 4 sq. cf. II Cor. 5, 16
6 cf. I Cor. 15, 20 Col. 1, 18 13 sq. *I Cor. 15, 22

92. 4 *I Cor. 15, 23

ΣΓΥΤ, def. QEAF

91. 2 est] et CHW_a est] add. sic O resuscitatur YT 3 resuscitat Tp.c. 5 non om. Y carnem Ca.c.m2, (add. per) HW_a 8 pro laetiore] prolixiore B prolixiore PDLO 9 offeruntur (i de s. of) H 9 sq. pro omnibus om. T 10 liba CHWXYT_a 11 sq. quiescentium] add. fructus H 12 quadam C 13 tenentur W_a 14 ita] add. et PDLK_m in christo Ci.r. omnes om. L vivicabuntur C vivificabuntur HWX_am 15 primitiae⁶ pr.] primitia C etiam om. O primitiae alt.] primiciae C
92. 3 fructuum B, Pa.c. resurgent HWXT_am 5 fructus divinae DT 7 omnium — 93. 2 omnes om. D uberiori YT

omnes resurgimus, sed in utroque vel vivendi vel reviviscendi gratia dispar, diversa condicio. *In momento enim oculi, in novissima tuba et mortui resurgent incorrupti et nos immutabimur.* Quin etiam in ipsa morte quiescunt alii, vivunt alii. Bona quies, sed vita melior. Denique Paulus ad vitam excitat quiescentem dicens: *Surge, qui dormis, et exurge a mortuis et inluminabit tibi Christus.* Ergo hic excitatur, ut vivat, ut similis Pauli sit, ut possit dicere: *Quia nos, qui vivimus, non praeveniemus eos, qui dormierunt.* Non enim communem hunc vivendi loquitur usum spirandique commercium, sed meritum resurgendi. Nam cum dixisset: *Et mortui, qui in Christo sunt, resurgunt primi,* subiecit: *Deinde et nos, qui vivimus, simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in aera.* 94. Utique mortuus est Paulus et passione venerabili vitam corporis cum immortalis gloria conmutavit. Non fefellit ergo, qui se viventem scripsit in nubibus obviam Christo esse rapiendum. Hoc enim de Enoch legimus aut Helia. Sed et tu rapieris in spiritu. Ecce currus Heliae, ecce ignes, etsi non videntur, parantur, ut iustus ascendat, innocens transferatur. Et tua vita mori nescit; denique mori apostoli nescierunt, unde et dictum est: *Amen, amen dico*

93. 3—5 *I Cor. 15, 52 7 sq. *Eph. 5, 14 9 sq. I Thess. 4, 15
12—15 *I Thess. 4, 16 sq.

94. 4 cf. Gen. 5, 24 5 sq. cf. IV Reg. 2, 11 8—10 *Matth. 16, 28

$\Sigma \Gamma Y T$, deff. QEA (F usque ad 93. 6)

93. 2 resurgemus $Bp.c.m3 Pp.c.m2 OHWam$ reviviscendi DXK
3 diversaque CHa in momento BP momento (me *i. r.*) C enim] *add.*
in ictu $HWam$ 4 et *pr. om. m* resurgunt $B, Pa.c.m2$ 5 alii vivunt YT
6 denique Paulus] *rursus incipit F* (cf. § 86, l. 12) 8 inluminabit tibi
christus] continges christum XYT tibi] te F excitatur Y excitatus F
11 sperandique $BPWY, OTa.c.$ 13 resurgent $\Sigma > B P m I, \Gamma > C, Y T$
94. 2 non] num Γam 4 christo] *add. se F* legimus aut *om. L*
5 helia] haelia C helya LW elia B Heliae] elie B helye W 6 ignis
 $\Sigma > B, XKYT$ etsi] et K ut] et F 7 nesciat KLm 7 sq.
apostoli mori $OTam$

vobis, multi ex his adstantibus non gustabunt mortem, donec videant filium hominis venientem in regno suo. Vivit enim, 10
 qui non habet, quod moriatur in eo, qui non habet ex Aegypto calciamentum aliquod ut vinculum, sed exiit illud, priusquam corporis huius deponat officium. Non solus itaque Enoch vivit, quia non solus est raptus, rapitur et Paulus 'obviam Christo'. 15

95. Vivunt etiam patriarchae; neque enim aliter deus Abraham, deus Isaac et deus Iacob, nisi mortui viverent, diceretur; *deus enim mortuorum non est, sed viventium*. Vivemus et nos, si gesta moresque maiorum sequamur. Miramur patriarcharum praemia, imitemur obsequia, praedicamus gratiam, sequamur oboedientiam, non escis inducti saeculi laqueos incidamus. Arripiamus oportunitatem temporis, praescriptum legis, clementiam vocationis, desiderium passionis. Exierunt de terra sua patriarchae, et nos exeamus proposito de corporis potestate, nos exeamus proposito, illi 10
 exilio. Sed exilium non putarunt, quod devotio obiret, non necessitas imperaret. Illi terram solo mutarunt, nos caelo

11 sq. cf. Exod. 3, 5 Origen. In Gen. Hom. VIII, 7 (p. 82, 1—5 Baehrens) 15 cf. I Thess. 4, 17

95. 1 sq. cf. Luc. 20, 37 (Exod. 3, 6) 3 *Luc. 20, 38 6 sq. cf. Exod. 32, 6 9 cf. Gen. 12, 1. 4

Σ I Y T, deff. Q E A

9 iis F 10 venientem] viventem F 11 quod] quo K quod — habet alt. om. Σ qui alt.] quod Y T 12 ut] aut Σ > Ba.c.m2, Y T exiit Cp.c. (ex exiuit) 14 raptus om. CHW_a rapietur CHWXYT_a
 95. 1 alter BPa.c. 2 abraam B isac B et om. Ca.c.YT deus alt. om. BPDO 3 non diceretur Bp.c.m2 PDa.c.OF 4 vivimus Y T sequamur] voluerimus imitari IYTam 5 miremur Y T 5 sq. praedicemus BPLHWYT 6 sequamur oboedientiam om. CHW_a non — 9 passionis om. K 8 elementia Y T desiderio Y desiderio T 10 proposito pr. om. XKYT proposito alt. om. CHW_a illi] add. de H 11 putauerunt C quo devotione K obediret LOX, ambiret Ta.c.m2, abirent K 12 impetraret O illic (ex illit) Pp.c.m2 sole F 12 sq. terram caelo m

terram mutemus, illi habitatione, nos spiritu. Illis inlumina-
 tum stellis caelum ostenderit sapientia, nostri oculos cordis
 15 inluminet. Sic typus veritati et veritas concurret typo.
 96. Abraham paratus hospitibus, fidelis deo, impiger mysterio,
 promptus officio trinitatem in typo vidit, hospitalitatem
 religione cumulavit, tres suscipiens, unum adorans, et per-
 5 sonarum distinctione servata unum tamen dominum nomina-
 bat, tribus honorificentiam muneris deferens et unam signi-
 ficans potestatem. Loquebatur enim in eo non doctrina, sed
 gratia, et melius credebat ille, quod non didicerat, quam nos,
 qui discimus. Nemo enim typum falsaverat veritatis et ideo
 10 tres videt, sed unitatem veneratur. Tres mensuras simila-
 ginis promit, unum immolat vitulum, satis credens unum
 esse sacrificium, trium munus, unam hostiam, trium gratiam.
 Nam in quattuor regibus quis non intellegat, quod materialis
 elementa naturae praefiguratae dominicae passionis indicio
 et omnia sibi mundana subiecerit? Fidelis in bello, abstemius
 15 in triumpho, qui donis non hominum ditescere, sed dei mallet.
 97. Generare posse filium senex credit, immolare se posse

13 sq. cf. Gen. 15, 5

96. 1—6 cf. Gen. 18, 2 sq. 3 tres — adorans cf. Origen. In Gen.
 Hom. IV, 2 (p. 52, 20 sq. Baehrens) 9 sq. cf. Gen. 18. 6 10 cf. Gen.
 18, 7 12 cf. Gen. 14, 1—15 12 sq. ex Origene? 14 sq. cf. Gen.
 14, 21—24

97. 1 cf. Gen. 18, 10—14 1—16 cf. Gen. 22, 1—10

Σ P Y T, deff. Q E A

13 habitationis (om. nos) K 14 ostendit P p. c. m 2 D O F K cordis
 oculos a m 15 et veritas om. B a. c. m 2 occurat (veritas oc i. r.) W

96. 1 paratus] add. excipiendis m deo fidelis C ministerio P L T a m
 3 religionem Y suscipiens m 4 sq. nominavit L 8 didicimus L m
 typo Y typum falsauerat (spat. vac. rel.) om. L 9 vidit P Y T a
 10 immolans P 10 sq. esse unum H 11 trinum munus L una hostia
 C H W a gratiarum P D F K 13 praefigurato C H W T a iudicio C a. c.
 14 munda K abstes C a. c., abstinens H W a, abstemis X, strenuus L
 15 ditesceret Y malle T a. c. Y

97. 1 generare] add. se H W X a m, (post posse) Y T credit X a
 se om. P F posse se C a m posse om. W

filium pater iudicavit. Nec patris trepidavit adfectus, cum
 senis dexteram pietas adiuveret; sciebat enim acceptiorem
 deo filium immolatum esse quam sanum. Ergo adducit ad
 sacrificium 'filium dilectissimum', et quem sero susceperat, 5
 cito obtulit, nec paterni nominis adpellatione revocavit, cum
 ille patrem vocaret, hic filium. Cara quidem nominum
 pignora, sed amabiliora praecepta. Itaque licet conpaterentur
 corda, vota durabant. Destrinxit super filium gladium paterna
 manu et patrio percussus adfectu, ne periret poena, trepidavit, 10
 ne ictus erraret, dextra deficeret. Sensit pietatis adfectum,
 sed non omisit devotionis negotium et properabat obsequium,
 etiam cum audiret oraculum. Unde nos quoque deum omni-
 bus, quos diligimus, praeferamus, patri, fratribus, matri,
 ut possit nobis servare dilectos, sicut in Abraham uberiorem 15
 remuneratorem quam ministrum videmus. 98. Obtulit qui-
 dem filium pater, sed deus non sanguine, sed pietate placatur.
 Ovem pro homine demonstravit in ligno, ut et filium patri
 redderet nec periret hostia sacerdoti. Itaque nec Abraham
 parricidio cruentatus est nec deus sacrificio defraudatus est. 5
 Vidit propheta nec adfectavit iactantiam nec tenuit perti-

5 *cf.* Gen. 22, 2 6 *sq.* *cf.* Gen. 22, 7 13—16 *cf.* Origen. In Gen.
 Hom. VIII 8 (p. 83, 6—9 *Baehrens*) 15 *cf.* Vgs. I 7, 32 (p. 31, 25
Faller); II 2, 16 (p. 51, 7—9 *Faller*)

98. 3 *sq.* *cf.* Gen. 22, 11—13

ΣFYT , *deff.* *QEA*

2 patrius $F > KYT\alpha m$ 3 senex *CKY* dextram *H* dextera *K*
 pietatis *Y*, *Ta.c.m2* 4 immolatum — 5 filium *i. mg. Cm1* immolatum]
 dilectissimum Σ 4 *sq.* filium dilectissimum ad sacrificium *YT* 6 re-
 vocavit] *scil. eum ille ab sacrificio* revocatur *LHWXYT\alpha m* 7 clara *F*
 nominum] nominavit *W* 8 amabiliora] *add. dei m* licet *om. T* cum-
 paterentur *BF, POa.c.* 9 destrinxit *C* distinxit *PLF* distrinxit *cet. \alpha m*
 10 percussit $F\alpha m$ processit *T* pene *L* 11 dextera *OCWYT* 12 non
om. \Sigma > L et *om. L* 15 nos *HWYT\alpha* servari *Bp.c.Op.c.m2 LF*
 dilectus Σ 16 remunerationem *T, om. K* quam] *quaem D* quem *KY*,
Ta.c.

98. 3 ovem — 6 *sq.* pertinaciam *om. K* 4 nec] *ne F* 5 est *pr.*
om. CHW\alpha est *alt. om. Dp.r.m*

naciam, ovem pro homine mutavit. Quo magis ostenditur, quam religiose obtulerit, quem tam libenter receperit. Et tu, si munus tuum offeras, non amittis. Sed avari sumus. Deus
 10 unicum filium morti pro nobis obtulit, nos nostros negamus. Vidit hoc Abraham et agnovit mysterium, salutem nobis in ligno futuram. Nec latuit in uno eodemque sacrificio aliud esse, quod videretur offerri, aliud, quod possit occidi.
 99. Imitemur ergo Abrahae devotionem, imitemur Isaac bonitatem, imitemur castimoniam. Bonus plane et pudicus vir, devotus deo, castus uxori, qui iniuriam non reddidit, excludentibus cessit, paenitentes eosdem recepit nec protervus
 5 contumaciae nec durus gratiae. Litium fugitans, cum recederet, facilis veniae, cum reciperet, profusior bonitate, cum ignosceret. Petebatur societatis consortium, adiunxit convivium voluptatis. 100. Imitemur etiam in Iacob typum Christi, sit eius in nobis aliqua similitudo factorum. Erimus consortes, si fuerimus imitatores. Matri obedivit, fratri cessit, socero servivit, mercedem de lucris, non de gregis
 5 divisione quaesivit. Non avara divisio, ubi lucrativa portio. Nec illa otiosa significatio, scala de caelo, quod per crucem

8 sqq. cf. Origen. In Gen. Hom. VIII, 8. 10 (pp. 84, 6—11; 85, 25 Baehrens) 9 sq. cf. Rom. 8, 32 11 cf. Origen. l. c. VIII 9 (p. 84, 29 sqq. Baehrens)

99. 3—8 cf. Gen. 26, 14—31

100. 3 sq. cf. Gen. 27, 5—14; 27, 41—28, 5; 29, 18—20 4 sq. cf. Gen. 30, 27—34 6 cf. Gen. 28, 12—15

ΣΓΥΤ, deff. QEA

8 quem tam (spat. vac. rel.) om. L recipit Pm1 recepit Pm2 LTm recipere Bm1 reciperet Bm3 9 si] add. deo α amittes CHWα
 10 filium suum pro nobis morti L 13 videretur om. Ka.c.m2 posset H W X K Y T α m

99. 1 isac B 2 castitatem L 5 fugax Σ 6 facilior YT
 7 petebat CWα 7 sq. voluptatis convivium H 8 voluntatis L

100. 2 eius in nobis aliqua (spat. vac. rel.) om. L 5 non] add. est L
 6 ulla CHWα scalae Bp.c.m3

Christi angelorum atque hominum futura consortia viderentur, cui obstupefactum esset femur, ut in femore suo agnosceret generationis heredem et obstupefactio femoris passionem prophetaret heredis. **101.** Videmus igitur caelum patere virtuti nec hoc esse paucorum; *multi enim venient ab oriente et ab occidente et ab aquilone et ab austro et recumbent in regno dei*, delectationem perpetuae quietis sepultis animorum motibus exprimentes. Sequamur Abraham moribus, ut nos recipiat in gremium suum et tamquam Lazarum suae humilitatis heredem propriis circumfusum virtutibus pio fovcat amplexu. Non enim nos in gremio corporali, sed in quodam bonorum factorum amictu sancti patriarchae probata deo successio fovet. *Nolite, inquit, seduci, deus non deridetur.*

102. Advertimus, quam grave sit sacrilegium resurrectionem non credere; si enim non resurgimus, *ergo Christus gratis mortuus est, ergo Christus non resurrexit.* Si enim nobis non resurrexit, utique non resurrexit, qui, sibi cur resurgeret, non habebat. Resurrexit in eo mundus, resurrexit in eo caelum, resurrexit in eo terra; erit enim caelum novum et terra nova.

8 cf. Gen. 32, 25—32

101. 2—4 *Luc. 13, 29 et Matth. 8, 11 5 sq. cf. Luc. 16, 22
10 *Gal. 6, 7

102. 2 sq. cf. Gal. 2, 21 3 cf. I Cor. 15, 13 6 cf. Apoc. 21, 1

ΣΓΥΤ, deff. QEA

8 esse W est DLM, Yp.c. 9 spefactio Y pefactio Ta.c.

101. 1 videamus DF 3 et ab occidente om. XY, T a. c.
ab pr. om. HK ab alt. et tert. om. CHWam 4 dilectio onem C
dilectionem H delectionem Y 4 sq. motibus] mortibus (r s. l.) H
moribus K 5 exprimentis BPLO ut] et C 6 recipiat] eripiat a
7 circumfusum F, Yp.c. fovebat BDC, Pa.c. 8 in alt. om. Ca.c.
9 factorum amictu bonorum K 10 fovetur D inridetur P irridetur
DFa deridebitur T

102. 2 non s. l. C enim] ergo XYT resurgemus Bp.c.m3, Ha
3 resurrexit] surrexit m 4 resurgeret] add. rationem a 5 resurrexit
in eo caelum om. XYT 6 eo om. F

Sibi autem ubi erat necessaria resurrectio, quem mortis vincula non tenebant? Nam etsi secundum hominem mortuus, in ipsis tamen erat liber infernis. **103.** Vis scire, quam liber? *Factus sum sicut homo sine adiutorio inter mortuos liber.* Et bene 'liber', qui se poterat suscitare, iuxta quod scriptum est: *Solvite hoc templum, et in triduo resuscitabo illud.* Et bene 'liber',
 5 qui alios descenderat redempturus. Factus est autem 'sicut homo', non specie utique, sed veritate formatus, quia *et homo est, et quis cognoscit eum?* Etenim *in similitudine hominum factus et specie inventus ut homo, humiliavit semetipsum, factus oboediens usque ad mortem,* ut per illam scilicet oboedientiam
 10 eius gloriam videremus, *gloriam quasi unigeniti* secundum sanctum Iohannem. Ita enim scripturae figura servatur, ut et unigeniti gloria et perfecti hominis natura servetur in Christo. **104.** Itaque 'adiutore' non eguit; neque enim eguit, cum faceret mundum, ut egeret, cum redimeret. Non legatus, non nuntius, sed ipse dominus salvum fecit eum: *Ipse dixit et facta sunt.* Ipse dominus salvum fecit eum, ubique ipse,
 5 quia *per ipsum omnia.* Quis autem adiuveret eum, in quo creata sunt omnia *et omnia in ipso constant?* Quis adiuveret eum, qui omnia 'in momento' facit? Et in 'novissima tuba'

103. 2 Ps. 87, 5 Fid. III 4, 27 sq. 4 *Ioh. 2, 19 6 sq. cf. *Hier. 17, 9 (Sept.) 7—9 *Phil. 2, 7 sq. 10 Ioh. 1, 14

104. 3 sq. Ps. 32, 9 (148, 5) 5 sq. *Col. 1, 16 sq. 7 cf. I Cor. 15, 52

ΣFYT , def. QEA

7 ubi] non a quae C

103. 2 mortuo B 4 templum hoc DLK Y T triduum $\Sigma > FH$ resuscitabo L Y T 5 descendebat CH W a est om. W 7 cognoscet Da. c. LH a m cognovit Y T in om. CH W a similitudinem DF a. c. LX Y T m 8 ut s. l. C 9 obedientiam scilicet Y T 10 unigeniti] add. a patre m 11 iohannem sanctum H L m

104. 1 neque enim eguit in mg. inf. P 3 munitius D fecit (spat. vac. rel.) om. L ipse — 4 eum om. Y 5 quis (spat. vac. rel.) om. L in quo — 7 eum om. W, in mg. P 6 omnia alt. om. Y constat Ca. c. quis (spat. vac. rel.) om. L quis] add. autem C Y

mortuos suscitatur, non quia prima aut secunda non possit aut tertia, sed ordo servatur, non quo difficultas sero vincenda, sed legitimus numerus vindicandus sit. 10

105. Tempus autem arbitror de tubarum specie dicere, quoniam sermo propinquat ad finem, ut nostri quoque consummandi eloquii tuba signum sit. Septem tubas legimus in apocalypsi Iohannis, quas septem sumpsere angeli. Ubi habes, quoniam septimus angelus tuba cecinit, et facta est 5 vox magna de caelo dicens: *Factum est regnum huius mundi dei et Christi eius, et regnabit in saecula saeculorum.* Tuba quidem et pro voce accipitur, quia habes, quoniam *et ecce ostium apertum in caelo et vox prima, quam audivi, sicut tubam loquentem mecum et dicentem: Ascende huc, et ostendam 10 tibi, quae oportet fieri.* Legimus etiam: *Canite in initio mensis tuba*, sed etiam alibi: *Laudate dominum in sono tubae.*

106. Ergo quid sibi velit tubarum significatio, omni virtute debemus advertere, ne quasi fabulam aniliter accipientes periclitemur, si indigna dogmate spiritali nec convenientia scripturarum eminentiae sentiamus. Nam cum legerimus bellum nobis esse *non adversus carnem et sanguinem, sed adversus 5*

105. 3 sq. cf. Apoc. 8, 2 6 sq. *Apoc. 11, 15 8—11 *Apoc. 4, 1
11 sq. *Ps. 80, 4 12 *Ps. 150, 3

106. 5—8 cf. Eph. 6, 12

ΣFYT, a § 106, l. 5 Δ; def. QEA

8 quia] *add.* aut m posset C 9 non *om.* YT quo CHWam quod *cet.* 10 vindicandus] explicandus FYT am

105. 2 sq. consummandi DF 3 sit signum Wm 4 angeli sumpsere H 7 dei] domini nostri W dei nostri m 8 quoniam *om.* LK, *add.* vidi D et *alt. om.* PFYTam 9 et *om.* BDOF, Pa.c. sicut] tamquam W 10 tubam — dicentem] tubae loquentis (*add.* mecum a) et dicentis Wa 11 tibi *om.* L fieri] *add.* cito post haec F in *om.* CHWYTam initium CY, Ta.c. 12 tuba] tubae Ba.c.P dominum] eum WYTam

106. 1 vult CHWa 2 aniliter *om.* W 3 si] sed F dogmati YT spiritali FY 4 eminentia Ta.c.Y sentiamus] significamus XYT legimus CHWXYTa legeremus Fp.c.m2 5 sed] *hic incipit* Δ (*cf. praef.* II 2, 14—18. 24; III 2, 17. 22)

spiritalia nequitiae, quae sunt in caelestibus, non carnalia utique arma, sed fortia deo aestimare debemus. Non enim satis est tubam videre nec sonum eius audire, nisi proprietatem sonitus intellegas. Etenim si incertam vocem det tuba,
 10 *quomodo quis parabit se ad bellum? Unde oportet vocis tubae nos scire virtutem, ne videamur barbari, cum tubas huiusmodi aut audimus aut loquimur. Et ideo cum loquimur, oremus, ut eas nobis spiritus sanctus interpretetur.*

107. *Requiramus igitur in scripturis veteribus, quid de tubarum genere legerimus, conicientes eas sollemnitates, quae Iudaeis lege praescriptae sunt, superiorum esse umbram celebratum caelestiumque festorum. Hic enim umbra, illic veritas.*
 5 *Per umbram ad veritatem pervenire nitamur. Cuius figura etiam alibi expressa est hoc modo; habes enim, quia locutus est dominus ad Moysen: Loquere filiis Israhel dicens: Mense septimo, una mensis, erit vobis requies in memoriale tubarum, vocata sancta erit vobis. Omne opus servile non facietis et accen-*
 10 *detis holocaustum domino. In Numeris autem locutus est dominus ad Moysen dicens: Fac tibi duas tubas ductiles, argenteas facies eas, et erunt tibi ad evocandam synagogam et promo-*

6 sq. cf. II Cor. 10, 4

107. 2—4 cf. Col. 2, 16 sq. 7—10 *Lev. 23, 24 (Sept.) 10 sqq.
 *Num. 10, 1—10 (Sept.)

ΣΓJYT, def. QEA

7 ubique Bp.c.m(3?) deo] eo Ca.c. dei Ta.c.YG 8 tuba PO
 te videre m videre] cedere Pa.c.m2 (canere m2), DOLF videre tubam J
 nec — audire om. K 8 sq. pietatem P 10 quomodo om. Wa pa-
 ravit C praeparabit X voci Ba.c.m2 11 ne (ex de corr.) C vide-
 amus Y 12 huius mundi L audiimus F uidimus Y audemus Ta.c.

107. 2 conscientes C, Ha.c.m2 conscinentes Hm2 continentes X
 consentientes dett. 204. 240. 242 m scientes J Wa eas sollemnitates om. J
 3 praescripta CH scriptae F 4 festorum] secretorum G 5 umbra C
 nitamur pervenire J venire X nituntur O 6 hoc modo om. Ha hoc
 mei C 8 nobis a 9 et om. a 11 dominus om. Y tubas] tabulas
 BDF, PL.a.c. 12 facies eas om. G tibi] ibi C evocandum FM
 12 sq. promotes Ma.c.m2, RV promovebis Mp.c.m2

venda castra. Et tuba canes in illis et colligetur omnis turba ad
 ostium tabernaculi testimonii. Si autem in una tuba cecinerit,
 ad te venient omnes principes et duces Israhel et tuba canetis 15
 significationem et promovebunt castra et constituentur ad ori-
 entem. Et tuba canetis significationem secundam et promovebunt
 castra et constituentur ad Libanum. Et tuba canetis significatio-
 nem tertiam et promovebunt castra, quae constituentur ad mare.
 Et tuba canetis significationem quartam et promovebunt castra, 20
 quae constituentur ad aquilonem. Significationem tuba canent
 in promotu eorum. Et cum congregabitis synagogam, tuba
 canite et non significationem. Et filii Aaron sacerdotes tubis
 canent et erunt vobis legitimum aeternum in progenies vestras.
 Si autem exieritis in bellum in terram vestram ad adversarios, 25
 qui resistunt vobis, et significabitis tubis et reminiscemini coram
 domino et liberationem habebitis a mortuis vestris. Et in diebus
 laetitiae vestrae et in diebus festis vestris et in neomeniis vestris
 concinite tubis et in holocaustis et sacrificiis salutaribus vestris
 et erit vobis in commemoratione vestra coram domino, ait dominus. 30

ΣΓΔΥΤ, def. QEA

13 turba (r s. l.) P 14 in om. K cecineris Lam 16 move-
 bunt Y castra] *add.* quae D et constituentur om. O 18 et *pr.*] quae X
 Libanum] *error transferentis substantivum* Sept. Δίβα (a nom. λίψ = Notus
 'Südwestwind'), quo transfertur vox Hebraica *témándh*, 'Süden' ut vidit
 R. Meister 19 quae] et K ad mare *scripsi*; ad borram B, Pa.c. ad
 bosram F ad boream *cet.* (ad mare = Sept. παρὰ θάλασσαν; sic certe legit
 Ambrosius, ut patet ex § 115, l. 6 sq.; ad borram lapsus secretarii videtur esse
 in libro edendo 21 significatione C canenti B canetis X canente L
 canent W i. r. 22 in om. XL cum om. CHWYTLNRa, POMa.c.
 congregatis Ba.c.K 23 significatione CHWa, Rp.c. filii B, Pa.c.
 sacerdotis Σ > P, XYTA tuba XLGV 24 erit Pp.c. LOAm aeternum]
 sempiternum CHWXYTA 25 terra vestra D ad om. Pa.c.F, contra A
 26 et *pr.* om. HWAm signabitis HWa reminiscimini PDa.c.FYV
 27 deo CHWa et liberationem — 30 domino om. Y a mortuis vestris]
supponitur alius textus Sept. (fortasse ἀπὸ τῶν νεκρῶν pro ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν):
 'Mortui' vocabantur 'hostes fidei' (cf. Tertull. De carne Chr. 2 (p. 192, 20—25
 Kroymann); F. I. Dölger, Ichthys I 169; II 569 not. 2 28 numiniis
 Ba.c.m 3 30 commemorationem vestram A domino] *add.* et BPa.c.LO

108. Quid igitur? Dies festos in potu et in epulis aestimabimus? Sed nemo nos in manducando diiudicet; *novimus enim, quia lex spiritalis est. Nemo ergo nos iudicet in escis aliquibus aut in potu aut in parte diei festi aut neomeniis aut*
 5 *sabbato, quae sunt umbra futurorum, corpus autem Christi.* Corpus itaque Christi requiramus, quod nobis quasi novissima tuba vox de caelo paterna monstravit, tunc, cum dicebant Iudaei, quia *tonitruum factum est illi, corpus Christi, quod iterum tuba nobis novissima revelabit, quoniam ipse dominus*
 10 *in iussu archangeli et in tuba domini descendet de caelo, et mortui, qui in Christo sunt, resurgunt; ubi enim corpus, illic et aquilae,* ubi Christi corpus, ibi veritas. Septima igitur tuba hebdomadis requiem videtur significare, quae non solum in diebus et annis et periodis aestimatur — unde et iubilaeus
 15 *sacratu* est numerus —, sed etiam annum septuagesimum conpraehendit, quando in Hierusalem regressus est populus, qui septuaginta annis in captivitate duravit. In centesimis quoque, etiam in millesimis sacri observatio numeri minime

108. 2 sq. *Rom. 7, 14 3—5 *Col. 2, 16 sq. 8 *Ioh. 12, 29
 9—11 *I Thess. 4, 16 11 sq. cf. Luc. 17, 37 16 sq. cf. II Par. 36, 21 sqq.

ΣPXYT, deff. QEA, a § 108, l. 17 L

108. 2 vos XYTM noscimus YT 3 quia] quoniam YT spiritalis YTGf nos om. L diiudicet XYT 4 numiniis Ba.c.m3 neomeniis P 5 corpus autem christi om. D 6 vobis Tm 8 illi] om. K illis Σ > L (illud) ei W illic YTA corpus christi om. K quid YT 9 nobis om. YTV revelavit Ta.c.XYR 10 iussu] add. et in voce G angeli XYTN dei XYTLGm descendit CYG, HTa.c. 11 qui om. F sunt om. F resurgunt BCY, Pa.c. resurgent cet. am, add. primi A et om. CHWa 12 veritas] libertas A 13 ebdomadis ΣCHG videtur requiem YT requies C qui Ta.c.Y 14 et alt.] ex K perimodis BF, Pa.c. (ut vid.), pentomadis Pp.c.m2 15 septuagensimum B 17 annos XY captivitate] hic desinit L centesimis Ba.c. (exp. n alt.) 18 etiam] et Tmm etiam et Pp.c.Ha et etiam G in om. XM sacris DY sacra Tpc. observatio numeri] observationum CF, Ta.c., add. ritus D, add. eius XY numeri om. HW

practeritur; neque enim otiose dixit: *Reliqui mihi septem milia virorum, qui non curvaverunt genua ante Bahal.* Ergo 20
 umbra futurae quietis in diebus, mensibus, annis, mundi ipsius tempore figuratur, et ideo per Moysen mandatur filiis Israhel, ut septimo mense una mensis singulis fiat requies in memoriale tubarum nec servile aliquod opus, sed deo sacrificium deferatur, 25
 eo quod in ipso fine hebdomadis quasi mundi sabbato spiritalia a nobis, non carnalia opera flagitentur. Quod enim carnale, servile, quia animo caro servit, liberum innocentia facit, culpa vernaculum.

109. Oportuit igitur per speculum et in aenigmate fieri spiritalia. *Nunc enim per speculum videmus, tunc facie ad faciem, nunc secundum carnem militamus, tunc spiritu videbimus divina mysteria.* Et ideo verae legis character in nostris moribus exprimat, qui in dei ambulamus imagine, 5
 quoniam legis umbra transivit, umbra Iudaeis carnalibus, imago nobis, veritas resurrecturis. Tria enim haec secundum legem esse cognovimus, umbram, imaginem, veritatem, umbram in lege, imaginem in evangelio, in iudicio veritatem. Sed Christi omnia et in Christo omnia, quem nunc secundum 10
 veritatem videre non possumus, sed videmus quasi in quadam

19 sq. *III Reg. 19, 18 22 sqq. cf. Lev. 23, 24 (Sept. supra II 107)

109. 2 sq. I Cor. 13, 12 3 cf. II Cor. 10, 3 6 cf. Hebr. 10, 1

ΣΓΔΥΤ, deff. Q E A L

19 enim om. D otiose] add. deus Pm2m mihi om. Da.c. 20 qui non] quin C curvaverunt] flexerunt CHWΔa ante om. CHa babahal B baalim Δ 21 annis om. C 24 nec] ne Ta.c.Y offeratur XΓa m 25 sq. spiritali D spiritalia FYTG 26 flagitantur m 27 animae DF anima carni OA liborum] add. vero m

109. 1 in om. DFX enigmata DF 2 spiritalia om. YT tunc] add. autem DFm 2 sq. faciem ad faciem BCa.c. 4 videmus CHWa vere BPDCK 5 exprimitur OA imaginem Ba.c.P 6 quoniam iam FOΔa m quia iam X quia YT legis] legimus Y 7 resurrectionis Ka.c.m2 X 9 umbra C veritatem in iudicio HWKa m 11 vidimus C in om. Pa.c.YT 11 sq. quandam imaginem YT

imagine futurorum, quorum umbram in lege perspeximus. Ergo Christus non umbra, sed *imago dei*, non vacua imago, sed veritas. Et ideo *per Moysen lex*, quia umbra per hominem,

15 figura per legem, per Iesum veritas. Neque enim veritas aliunde nisi ex veritate procederet. **110.** Si quis ergo hanc imaginem dei videre desiderat, debet diligere deum, ut diligatur a deo et sit iam non servus, sed amicus, qui mandata dei fecerit, ut possit introire in nubem, ubi est deus. Ipse

5 faciat sibi rationabiles *tubas duas ductiles argento probato*, hoc est pretioso verbo compositas et ornatas, quibus non raucum increpans terribili sonitu murmur interstrepit, sed sublimes gratiae deo continua iubilatione fundantur. Talium enim tubarum sonitu mortui suscitantur, non crepitu utique

10 aeris, sed verbo veritatis animati. Et fortasse duae istae tubae sunt, per quas divino spiritu Paulus increpavit dicens: *Orabo spiritu, orabo et mente; psallam spiritu, psallam et mente*; alterum enim sine altero nequaquam videtur evocationem habere perfectam. **111.** Nec tamen omnium est utraque canere tuba nec omnium est universam colligere synagogam,

13 cf. II Cor. 4, 4 14 cf. Ioh. 1, 17

110. 3 cf. Ioh. 15, 14 sq. 4 cf. Exod. 24, 15 sq. 5 cf. Num. 10, 1
 (supra II 107) 12 sq. I Cor. 14, 15

ΣΓΔΥΤ, def. QEAL

12 quorum om. CHW_a 14 per hominem umbra YT 15 figuram C 16 per veritatem CHW_a

110. 3 a deo om. W et sit om. Δ 4 deus] x̄ps O ipse om. Y
 5 faciet a duas rationabiles tubas T ex argento K 6 sq. non raucum] nostrarum vocum HX 7 inter se repat F inter se strepat Y
 7 sq. sublimis BPDOYT 8 fundatur ΣWY enim] ergo H, om. Δ
 9 strepitu Y 10 istae duae Δ 10 sq. tubae istae HY 11 tubae] add. illae XYTΔ increpavit BOT increpuit cet. a m 12 psallam pr.
 — 13 mente om. D 13 alterum] alterā C altera HW_a altero] altera HW_a 13 sq. vocationem CHW_a

111. 1 omnium] hoc omnium X, hoc mirum Y, mirum Ta.c.m 2, minimum Tp.c. 2 est omnium HW_a m

sed solis sacerdotibus et ministris dei canentibus praerogativa ista defertur, ut, quicumque audierit et secutus eos fuerit, ubi est dei gloria, et ad tabernaculum testimonii praematura intentione convenerit, opera possit spectare divina et legitimum illud aeternumque domicilium in suae posteritatis serie promereri. Tunc enim bellum conficitur, hostis fugatur, quando spiritus gratia concinit et mentis industria. **112.** Sunt et illae salutes tubae, si corde credas et ore fatearis; *corde enim creditur ad iustitiam, ore confessio fit ad salutem.* Hac igitur gemina tuba ad illam sanctam terram, resurrectionis scilicet gratiam, pervenitur. Et ideo semper tibi concinat, ut semper audias dei voces, semper te angelorum prophetarumque oracula excitent atque commoveant, ut ad superiora festines, **(113.)** *in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum dei; in voce exultationis et confessionis sonitus epulantis.* Non enim soli hostes harum tubarum sonitu vincuntur, sed et delectationes et dies festi et neomeniae sine his esse non possunt. Nemo enim potest, nisi divini hauriat promissa sermonis et resultantibus credat oraculis, exultare laetitia, dies festos aut neomenias agere, quibus se corporali gratia

111. 3—8 cf. Num. 10, 8

112. 2 sq. Rom. 10, 10

113. 1—3 *Ps. 41, 5 3—5 cf. Num. 10, 9 sq.

ΣΓΔΥΤ, deff. Q E A L

3 et — canentibus om. Δ 3 sq. ista praerogativa a m 4 secutusque Δ eo HW ea X 5 dei om. Δ et ad] in Δ 6 convenerit] add. et P O m expectare X Y T 7 potestatis T 8 seriem Γ Υ Τ α m

112. 2 credas — 3 enim om. Δ confitearis a m 3 ore] add. autem X α m confensio C 5 gratia B F et gratiam T a. c. X Y pervenimus T concinant m 6 vocem X dett. m semper — 8 festines om. T 8 festines] add. hanc intentionem david versabat (servabat T) in pectore cum dicebat quoniam transibo Y T m

113. 2 dei] add. voces semper B a. c. (exp.) et confessionis om. K sonus P D O F, C a. c. m 2 X Y T sonitu K 3 vincuntur F 4 neomeniae B a. c. m 3 neomenia C H 5 hauriant O audiat Δ 7 neomenia C H numinias B a. c. m 3

et saeculari occupatione vacuatum Christi repleri luce desideret. Sacrificia quoque ipsa deo probata esse non possunt,
 10 nisi confessio vocis adspiret, quae sacerdotali oblatione ad
 obsecrandam dei gratiam populos excitare consuevit. 114. Ita-
 que simus praedicatores domini et laudemus eum *in voce*
tubae, non exigua de virtute eius et vilia sentientes, sed ea,
 quae possint aurem mentis implere et intimae conscientiae
 5 penetrare secretum, ut ea, quae corpori conveniunt, divinitati
 non putemus aptanda nec divinae magnitudinem potestatis
 humanis viribus metiamur, ut quaeramus, quomodo quis
 resurgat aut quali corpore veniat aut quemadmodum soluta
 coeant, lapsa reparentur; haec enim arbitrio dei simul ut
 10 statuuntur, implentur. Nec sensibilis tubarum expectatur
 auditus, sed invisibilis potentia magnificentiae caelestis
 operatur; deo enim velle pro facto est. Nec resurrectionis
 requirendus nisus, sed fructus nobis est expetendus. Quae
 proclivius celebrabitur, si exinaniti vitiis plenitudinem spiri-
 15 talis mysterii consequamur gratiamque renovatam caro
 sumat a spiritu et fulgorem lucis aeternae anima mutuetur
 a Christo.

115. Sed non solum singulorum, verum etiam universi-
 tatis ista mysteria sunt. Adverte enim iuxta typum legis

114. 2 sq. cf. Ps. 97, 6 16 mutuetur eqs.] cf. Val. 64

$\Sigma \Gamma \Delta Y T$, deff. $Q E A L$

-8 repleri christi $Y T$ 8 sq. desiderat luce repleri W 10 aspiceret

F quae om. $Y T$ 11 populus C populus excitari $Y T$

114. 5 ut] et $C H a$ 8 aut alt.] ut $P D F$ 9 coeant om. $Y T$
 11 magnificentiae — 12 operatur $B s. l. m 1$ 12 pro facto $C H X$ 13 est
 nobis $W G V$ expectandus T qui $Y T \Delta$ 14 proclivis $B O F$, $P a. c. m 2$
 († profecto facilius in $m g. m 2$) proclive $\Gamma \Delta Y T a$ proclitus D plenu-
 dine Δ 14 sq. spiritualis $Y T F$ 15 renovata Δm 16 sumata $C a. c.$
 consumata $C p. c.$ a om. $\Sigma \Delta H W K$ spm Δ [anima om. O mutuetur]
 mereatur $C p. c. H W X a$ meretur $C a. c.$ mutetur Δ

115. 1 sed om. Δ verum — 3 ordinem] hominum resurgentium sed
 etiam ordo designatur conveniens caelestis $Y T$ 2 ista sunt mysteria W
 sunt ista mysteria m

ordinem gratiae. Cum tuba prima cecinerit, orientales congregat quasi praecipuos et electos, cum secunda, subpares meritis, qui secundum Libanum siti dereliquerint ludibria nationum, cum tertia, eos, qui tamquam in mari exagitati istius freto mundi, saeculi huius fluctibus vacillaverint, cum quarta, illos, qui dura mentium nequaquam satis potuerint eloquii spiritalis mollire praecepto et ideo secundum boream vocati sunt; boreas enim secundum Salomonem durus est ventus. **116.** Itaque licet *in momento* resuscitentur omnes, omnes tamen meritorum ordine suscitantur. Et ideo primi resurgunt, qui maturi devotionis occursu et quodam antelucano fidei exortu prodeuntes solis aeterni radios receperunt. Quod vel de patriarchis iuxta veteris seriem testamenti vel de apostolis iuxta evangelium iure memoraverim. Secundi autem, qui ritum gentium relinquentes ab errore sacrilego transierunt in ecclesiae disciplinam. Et ideo illi primi ex patribus, isti secundi ex gentibus; ab illis enim lux fidei coepit, in istis usque ad mundi occasum suscepta durabit. Tertii suscitantur et quarti, qui ab austro et ab aquilone sunt.

115. 3 sqq. cf. *supra* § 107, 13 sqq. (Num. 10, 1—10) **10** sq. cf. Eccli. 43, 22

116. 1 I Cor. 15, 52

Σ Γ Δ Υ Τ, def. Q E A L

3 prima tuba Y T **4** supparis B P, F m 1 **5** meriti P p. r. dereliquerunt F H X Y T **7** freto Σ X K Y T Δ flato C H W viagillarint (a pr. exp.) C vacillarint H a vacillarent W **8** qui] per C duritiam a satis om. W potuerunt K Y T Δ **9** eloquiis C spiritalis F Y T borram (o ex u) B p. c. m 3 boram P a. c. borem O **10** sunt vocati W salomonem B

116. 1 itaque] ita P in om. m **2** meritorum om. D meritorum] add. suorum X Y T suscitentur B, P a. c. **3** resurgent D H W m maturo Γ Δ Υ T a m **4** prodeuntis W Δ a susceperunt T **6** memoraverimus Δ nominaverim D **7** ritus K ritu Y **9** isti] illi T p. c. m 2 X Y **10** occasum mundi H durabit B a. c. m 3 W duravit cet. a m **11** et quarti Y m, om. Σ, et C H W K a, hii (ii) Δ et alt.] et qui Γ a m sunt om. D

His quattuor terra distinguitur, his quattuor annus includitur, his quattuor mundus inpletur, his quattuor ecclesia congregatur. Omnes enim, qui sacrosanctae ecclesiae copulati
 15 divini nominis adpellatione censentur, praerogativam resurrectionis et delectationis aeternae gratiam consequuntur, quoniam *venient ab oriente et occidente et ab aquilone et austro et recumbent in regno dei.* 117. Non enim exigua mundum suum Christus luce complectitur, quandoquidem *a summo caelo egressio eius et occursus eius usque ad summum eius nec est, qui se abscondat a calore eius.* Omnes enim benignus
 5 inlustrat nec refutare levem, sed emendare vult, nec excludere durum ecclesia, sed mollire desiderat. Et ideo eos in Canticis Canticorum ecclesia, in evangelio Christus invitat dicens: *Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam; tollite iugum meum super vos et discite a me,*
 10 *quia mitis sum et humilis corde.* 118. Ecclesiae quoque vocem invitantis agnosce; dicit enim: *Exsurge, aquilo, et veni, auster, perfla hortum meum et defluant unguenta mea. Descendat frater meus ad hortum suum et edat fructum pomiferarum*
 5 *suarum.* Sciens enim iam tunc etiam horum tibi forte opera

17 sq. *Luc. 13, 29

117. 2—4 Ps. 18, 7 8—10 *Matth. 11, 28 sq.

118. 2—5 *Cant. 4, 16 5, 1

$\Sigma \Gamma \Delta Y T$, def. Q E A L

12 terra distinguitur — 13 quattuor *pr. in fine folii post § 118, 1* quoque C, om. X $\Delta > G$ annus] agnus C 13 his quattuor mundus inpletur om. H W a mundus inpletur, his quattuor (alt.) om. C 15 consentur Cp.c.m2 16 consequuntur T 17 et ab occidente C et alt. om. P X m ab austro et ab aquilone X Y T et ab austro B a.c.K W

117. 3 usque om. W 6 sed — 7 ecclesia om. $\Delta > G$ 8 onerati C honorati F 9 reficiam vos G a m a me om. C H W a

118. 2 agnoscite W audi T agnoscit $\Delta > G$ dicit enim om. Δ 3 defluat Δ unguenta B Y, Pa.c.m2 unguentum meum Δ 4 ad] in C H W a m et om. Y T W edat] ad $\Sigma \Delta Y T$, ut comedat W, colligat M, om. X pomiferum C 5 iam] add. et T a.c. Y horum] hortum C H W a forte Σ (eras. t P) fore cet. a m

fructuosa, Christo tuo fructum de talibus pollicebare, quae primo te in cubiculum dixisti regis inductam diligens 'ubera super vinum', cum diligentem amares, latentem quaereres, pericula pro religione contemneres. **119.** Deinde a Libano sponsa rogaris, ut venias, iudicio domini adhuc tota inreprehensibilis, tota formonsa. Sic enim scriptum est: *Tota es formonsa, proxima mea, et repraehensio non est in te.* **120.** Ades huc a Libano, sponsa, ades huc a Libano, postea ipsa iam nullos aquae lapsus, iam nullos impetus descendentes a Libano pertimescens, aquilonem et austrum advocans, perflari cupiens hortum tuum, ut in aliis unguenta defluant, in aliis multiplices fecunditatis tuae fructus offeras Christo.

121. Et ideo *beatus, qui custodit verba prophetiae huius,* quae nobis resurrectionem evidentioribus testimoniis revelavit dicens: *Et vidi mortuos magnos et pusillos stantes ante sedem*

7 sq. cf. Cant. 1, 1—3

119. 3—**120.** 2 *Cant. 4, 7 sq. 2 cf. Cant. 4, 15 4 sqq. cf. Cant. 4, 16; 5, 1 (*supra* § 118, 2—5)

121. 1 cf. Apoc. 1, 3 3—7 *Apoc. 20, 12. 13

ΣΤΔΥΤ, deff. Q E A L

6 pollicabar *DXK* pollicebaris *YT* pollicetur *O* pollicebatur *Δ* quae] et quae *Tp.c.m2m* et qui *Δ* que *s. l. B* quo *Ca.c.m2Pp.c.m2* eque *Ta.c.YOF* denique *D* **7** te primo *YT* te primum *X* duxisti *YT* inducta *YT* inductam a **8** diligenter *K* amaris *YT* amoris Σ latentem *HW* lactantem a m quaeris Σ quaereres *Y* quesioris *T* **9** contemneris *B*, *Pa.c.* contemnis *PDp.c.O* contempseris *YT*

119. 2 sponsam rogares *K* ad iudicium *OA* **2 sq.** tota formosa (*add.* adhuc m) tota inreprehensibilis *CHWam* **3** formonsa *Ba.c.* (= *l.* 4) formosa *cet.*

120. 2 huc *pr.*] adhuc *PDGVM* sponsa — libano *alt. om.* *CHWKMa* **3** aquae *om.* *Δ* ad aquae *B*, *Pa.r.* aequae *C* equae *HWa* nullos *alt.*] nullus *BYT* descendentes (*den i. r.*) *B* descendentis *Ta.c.XY* descendens *Tp.c.Δ* **4** pertimescit *Δ* advocas *HWam* **5** suum *XYTΔ* aliis *pr.*] alios *Δ* unguenta] *add.* tua m aliis *alt.*] alios *Δ* **6** fecunditati *P* tuae *om.* *Δ* offerat *Δ*

121. 3 et *pr. om.* *Y*

et libros aperuerunt; et alius liber apertus est, qui est vitae,
 5 et iudicati sunt mortui de scriptis in libris secundum facta sua.
 Et dedit mare mortuos, qui in ipso erant, et inferni dederunt
 mortuos, qui penes se erant. Ne ergo dubites, quemadmodum
 resurgant, quos inferi revomunt, mare reddidit. 122. Accipe
 etiam, quando promittatur gratia futura iustorum: Et
 audivi, inquit, vocem magnam de caelo dicentem: Ecce taberna-
 culum dei cum hominibus et habitabit cum illis. Et ipsi populus
 5 eius erunt et ipse deus cum illis erit illorum deus et delebit
 omnem lacrimam de oculis eorum et mors non erit amplius
 neque luctus neque clamor neque dolor ultra erit.

123. Conpara nunc, si placet, atque contende vitam
 hanc cum illa vita et elige, si potes, perpetuam corporis
 vitam in labore aerumnaque miserabili tantarum conmutati-
 onum, votorum taedio, fastidio voluptatum. Nonne si deus
 5 ista perpetuare vellet, illa diligeres? Nam si per se ipsa vita
 fugienda est, ut sit molestiarum fuga, requies aerumnarum,
 quanto magis ea requies expetenda, cui futurae resurrec-
 tionis voluptas perpetua succedet, ubi nulla criminum series,
 nulla inlecebra delictorum? 124. Quis in dolore tam patiens,
 qui non mortem oret? Quis in infirmitate tam constans, ut

122. 2—7 *Apoc. 21, 3 sq.

Σ Γ Δ Υ Τ, deff. Ε Α Q L

4 qui est om. W, s. l. O 5 de scriptis] descripti Bm3XYTΔ
 discripti Bm1 descripti sunt (add. qui s. descr. m2) P 6 inferi HWam
 8 resurgunt Δ reddit Γ (reddet X) a

122. 2 gratia futura] gloria futurorum W 3 caelo] throno Nm
 de caelo om. K 4 habitavit CWK m1FGN habitavi B, Pa.c.m2
 5 et pr. om. Σ > F eorum WYT, (et erit eorum) X

123. 2 et om. CHWΔ 3 et erumpna W tantorum Δ 3 sq.
 commotionum F 4 votorumque HWam fastidioque Δ 5 velet
 BPO velit CHWam illam Δ deligeres OFm2YTm ipsam KYT
 6 ut] add. quid C sit] si F requies] add. est HWam 7 expetenda]
 add. est Δ 8 succedit YTΔ

124. 2 qui] quis BPa.c.F om. X oret] horret M, Ra.c. in om.
 BF, Pa.c.m2

non optet mori se potius quam debilem vivere? Quis in maerore tam fortis, ut non desideret eo se vel moriendo defungi? Quod si ipsi nobis, dum vivimus, displicemus, cum vivendo finem praestitutum esse norimus, quanto amplius vitae nos taederet istius, si sine fine futuros nobis labores huius corporis cerneremus? Quis est igitur, qui se velit mortis exsortem? Aut quid gravius immortalitate miserabili? *Si in hac vita, inquit, in Christo tantum sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus, non quo in Christo sperare sit miserum, sed quia Christus sperantibus in se vitam alteram praeparaverit.* Haec enim peccato obnoxia, illa praemio reservata. **124 b.** Ipsos cursus breves nostrarum aetatum quantum videmus nobis adferre fastidium! Puer adolescentiam desiderat, adolescens annos sibi maioris mentitur aetatis, iuvenis beneficio aevi florentis ingratus senilem honorificentiam concupiscit. Ita omnibus ex natura venit velle mutari, quia eius nos, quod sumus, paenitet. Denique etiam ipsa post usum vota fastidio sunt, et quae mereri optavimus, cum meruimus, abdicamus. **125.** Unde non inmerito sancti etiam viri 'prolongatum incolatum' suum

124. 9—11 *I Cor. 15, 19

125. 2 cf. Ps. 119, 5

$\Sigma \Gamma \Delta Y T$, def. $EAQL$

3 se mori WYT **4** non *om.* Σ vel se Y se velle Δ **5** ipsi] *add.* in $CHWa$ vivendo $BOFm$ vivendi *cet.* **6** praestitutum $Pa.c.CWam$ norimus] morimus F novimus XYT noverimus $CHW\Delta LOam$ vitae *om.* D **7** taedere $Ta.c.Y$ si *s. l.* $COM2$ nobis *om.* W **8** volet Δ **10** sumus] simus K **10 sq.** mirabiliores C **11** quod ΣWYT quo *cet.* **13** obnoxia] *add.* est Ham **14** observata W

124 b. 3 maiores $Ba.c.PDK$ metitur $FWTp.c.am$ **4** florentes C **6** mutari] imitari H ; *add.* contra sectas (sectias C) philosophorum qui vel (-rum qui vel *om.* C , *ras. 7 litt.*) animam solam (animas solas W) durare dicant post corporis mortem vel (*om.* K) metempsychosim credant $CHWKa$ et *aliqui dett.* sumus] scimus Y **7** post usum] postremum Ha postumum C post ipsum $X om.W$ nota H **8** comeruimus C meruerimus $HT\Delta am$

125. 2 etiam sancti Γam

saepe doluerunt. Doluit David, doluit Hieremias, doluit Helias. Sapientibus creditur et hi, in quibus divinus spiritus loquebatur, ad meliora properabant. Si reliquorum iudicia sciscitemur, ut cognoscamus omnes in unam convenire sententiam, quanti mortem maerori, quanti mortem formidini praetulerunt, iudicantes videlicet graviolem metum mortis esse quam mortem! Adeo suis malis mors non timetur, sed vitae miseriis antefertur, cum expetitur morientis exitus et evitatur formido viventis.

126. Sed esto, huic vitae resurrectio praeferatur: quid philosophi ipsi genus post mortem aliquod reppererunt, quo nos uti magis quam resurgere delectabit? Et illi quidem, qui dicunt animas immortales esse, non satis mulcere me possunt, cum pro parte me redimunt. Nam quae potest esse gratia, ubi non totus evasi, quae vita, si in me opus dei occidat, quae iustitia, si naturae finis mors sit erranti iustove communis, quae veritas, ut, 'quia ipsa se moveat' et semper moveatur anima, immortalis esse credatur — quod nobis

3 Hier. 20, 14—18 3 sq. cf. III Reg. 19, 4

126. 3 sq. Cic. Cato M. 21, 77—23, 85 respicitur (cf. *infra* l. 8 et §§ 134 et 135, ubi laudatur!) 8 sq. cf. Cic. Cato M. 21, 78 (p. 159, 8 Müller; De re publ. VI 27 Tusc. I 22, 53—23, 54; Plat. Phaedr. p. 245 C) fortasse respicit Plat. Phaedon. p. 70 C sqq.

Σ FYT, deff. QEAL, a § 126, l. A

4 helias] add. si CHKam sapientes creduntur K hii BKW his XG
6 sciscitamur LFAam suscitentur P sciscitentur O sciscitantur T
suscitamur Y cognoscamus om. CHWa convenient HW 8 mortis]
meroris] CHWa 10 miseris Ba.c. expeditur C, Fa.c.m2 morientis]
mortis D 11 forinido] mors T

126. 1 esto om. YT quod PDOF numquid A 3 delectavit YT
5 pro om. Ca.c.m2 potest esse] est ista A (ipsa M) 6 ovasit Tp.c.Y
in om. F dei om. VRMN 7 iudicia W sit om. VR est MN erranti]
siorit VRMN, om. F iustove] et iusto vitae CHWa iusto vitae K
uictorie X iustone G iusto voce VMN iusto Rm1 iusta Rm2 8 se ipsa
YT moneat VRN 9 moveatur] voveatur C move M mone V monet N
moneat R movet alii dett. hic desinunt VRMN credatur] hic desinit G

in corpore commune cum bestiis, ante corpus, quid geratur, 10
 incertum — nec ex contrariis colligatur veritas, sed destru-
 atur? 127. An vero illorum sententia placet, qui nostras
 animas, ubi ex hoc corpore emigraverint, in corpora ferarum
 variarumque animantium transire commemorant? At certe
 haec Circeis medicamentorum inlecebris composita esse
 ludibria poetarum ipsi philosophi disserere solent, nec tam 5
 illos, qui perpersi ista simulentur, quam sensus eorum, qui
 ista confinxerint, velut Circeo poculo ferunt in varia bestiarum
 monstra conversos. Quid enim tam simile prodigii quam
 homines credere in habitus ferarum potuisse mutari? Quanto
 maioris est prodigii gubernatricem hominis animam adversam 10
 humano generi bestiarum suscipere naturam capacemque
 rationis ad irrationabile animal posse transire quam corporis
 effigies esse mutatas? Vos ipsi haec destruitis, qui docetis.
 Nam magicis incantata carminibus portentosa huius con-
 versionis genera tradidistis. 128. Ludunt haec poetae, re- 15
 praehendunt philosophi, et quae putant ficta de viventibus,
 haec arbitrantur vera de mortuis. Illi autem, qui ista
 finxerunt, non suam probare fabulam, sed philosophorum
 errores inridere voluerunt, qui putant, quod illa anima, quae 5
 miti humilique proposito iracundiam vincere, patientiam ad-

127. 1—3 cf. Plat. Phaedon. p. 81 E — 82 B 4 sqq. cf. Verg. Aen. VII 15—20 (Hom. Od. K 229 sqq. Ov. Met. XIV 8 sqq.)

$\Sigma \Gamma Y T$. deff. $Q E A L A$

10 quod C , $Pa.c.$ generatur $Y T a.c.$

127. 1 quao K 2 hoc *s. l.* $C m 2$ migravorint $Pa.c.m 2$ migra-
 verunt F 3 variorumque m , *pauci dett.* 4 haec] eis $Y T$ circaeis
 CH circa $Y T$ circa eis $X K$ illecebras $Y T$ 5 penarum a doserere
 BF , $Pa.c.$ tam *om.* F tantum $Op.c.m 2$ 6 ista] has $Y T$ 7 confixerint
 $C P Y a.c.$ DF vel $X Y T$ circaeo C circaeos $X H Y T$ circcos $W a$ poculum X
 populo C populos $H W a$ populum $Y T$ 8 quid] qui W enim] etiam H
 9 habitus $X Y T$ habitu $\Sigma \Gamma$ habitum a m posse a mutuari Y minari $T a.c.m 2$
 12 irrationale H 13 mutata si Y destruitis $B P a.c.C$ 14 portento
 $CH W a$ portentosa $B p.c.$ portento so Y 15 tradidisti $Y T$

128. 5 quae *om.* Y 6 mitti $P F T a.c.$ verecundiam Σ

sumere, cruore abstinere consueverat, eadem frementi motu leonis incensa irae inpatiens effrena rabie sitire sanguinem caedemque possit expetere, et illa, quae populorum fremitus
 10 varios regali quodam consilio temperabat et rationabili voce mulcebat, eadem se inter devia atque deserta ritu 'luporum' patiatur 'ululare', aut quae iniusto sub onere gemens duros aratri labores questu miserabili mugiebat, eadem postea in figuram hominis conmutata 'levi cornua quaerat in fronte',
 15 vel illa, quam praepetes prius pennae usque ad alta caeli per sublime aeris alarum remigiis evehebant, eadem postea volatus iam non suos requirat et se humani doleat corporis gravitate pigrescere. 129. Hinc fortasse et illum Icarum perdidistis, quod persuasionibus vestris inductus adolescens prius avem se fuisse fortasse crediderat. Hinc etiam senes plerique decepti sunt, ut gravi inmorerentur dolori, cygneis
 5 male creduli fabulis, dum putant modulis se mulcendo flebilibus albam 'molli pluma' mutare canitiem.

130. Haec quam incredibilia, quam deformia! Quanto illud convenientius, ut credas secundum naturam, credas secundum usum fructuum ceterorum, credas secundum exempla gestorum, oracula prophetarum Christi caeleste

128. 11 sq. cf. Verg. Aen. VII 18 14 cf. Verg. Ecl. VI 51 15 sq. cf. Verg. Aen. VI 14—19

129. 1 sqq. cf. Ov. Met. VIII 223 sqq. 3—6 cf. Verg. Aen. X 189—192 Ov. Met. II 367 sqq.

$\Sigma \Gamma \dot{Y} T$, def. Q E A L A

7 consueverat W X frequenti C H W a 8 et patiens Y effrenata K
 12 patiatur om. W iniusto] in isto C onere] honore P m 1 honore P m 2 B m 2
 13 quaestu B P 14 leve H W a levia B p. c. m 3 cornu C H W X a 17 avo-
 latus T p. r. Y evolatus X et se] esse T a. c. X Y humanis B a. c. C

129. 1 hic X 3 avem] autem P D X Y T hinc K i. r. huic C
 4 inmorerentur W a morerentur ΣX dolore C O, P p. c. m 2 cigneis D F H
 cygneis X T, Y a. c. m 3 cicneis K 5 credi D crudeli (e. s. u) W 6 al-
 bente T a. c. m 2 Y

130. 2 illud] add. est am convenientibus B a. r. credas alt. —
 3 ceterorum om. D 3 fructivum C 4 gestorum exempla C H W a m

promissum! Quid vero praestantius, quam ut opus dei 5
iudices non perire et secundum imaginem et similitudinem
dei factos transferri non posse in effigies bestiarum, cum
utique ad similitudinem dei non corporis sit imago, sed
ratio? Nam quemadmodum homo, cui subiecta sunt ani-
mantium genera ceterarum, in subiectum sibi animal meliore 10
sui parte demigret? Non patitur hoc natura, et si pateretur
natura, non pateretur gratia. **131.** Sed videro quid vos
de vobis, gentes, opinionis habeatis; neque enim mirum debet
videri, quod creditis vos in bestias posse mutari, qui bestias
adoratis. Ego tamen malim de vestro merito melius iudicetis,
ut non inter coetus ferarum, sed inter angelorum consortia 5
vos credatis futuros.

132. Habet animus ex hoc iam vitae anfractu et terreni
corporis conluuione discedere et ad illa concilia superna
contendere, etsi sanctorum sit pervenire, laudem dicere
deo — quam citharizantes illos dicere prophetica lectione
conperimus, quia *magna et mirabilia opera tua, domine deus 5*
omnipotens, iustae et verae viae tuae, rex gentium. Quis non
timebit et magnificabit nomen tuum, quia solus sanctus es,
quia omnes gentes venient et adorabunt ante te —, videre quoque
tuas, Iesu, nuptias, in quibus de terrenis ad caelestia conci-

132. 1 sq. cf. Cic. Cato M. 23, 84: O praeclarum diem — conluuione
discedam 4 sq. cf. Apoc. 14, 2 5—8 *Apoc. 15, 3. 4 8 sqq. cf.
Matth. 22, 2 Cant. 6, 8 sq.

ΣΓΥΤ, def. QEALΔ

5 quod C quis Ta.c. Y 6 iudices] radices Ca 7 dei om. Ta.c.m2 Y
9 ratio] spiritus ΓΥΤαm 10 ceterorum OHp.c.m2am (cf. § 127, 3)
11 parte om. D demigeret Pa.c.m2 (demigraret m2) si om. F

131. 1 quid] quas T p.c.m2 3 qui] quia D 4 ergo D malum
DF 5 ut] uter Y

132. 1 habet] et CHWα ardet Tm3s.l. animos CHWYα, Ta.c.
2 consilia Ta.c. Y 3 etsi] et sic HWα etsi — pervenire om. K 3 sq.
laudemque deo dicere K 4 quam — dicere om. K chitarizantes B
cytharizantes CO 5 quia om. K et om. m 6 quis — 8 te om. K
7 timebit] add. te H 8 videro K 9 iesus C de] deo PF

10 nentibus omnium gaudiis sponsa deducitur — *ad te enim
omnis caro veniet* — iam non saeculo obnoxia, sed spiritui
copulata, videre thalamos ornatos byssino, rosis, liliis et
coronis. Sic enim cuius alterius ornantur nuptiae: confessorum
15 livore, martyrum sanguine, liliis virginum, coronis etiam
sacerdotum? 133. Hoc sibi prae ceteris David sanctus
optavit, ut haec spectaret et cerneret; denique ait: *Unam
petivi a domino, hanc requiram, ut inhabitem in domo domini
omnes dies vitae meae et videam voluptatem domini.* 134. Iuvat
hoc credere, sperare delectat, certe non credidisse poena est,
sperasse gratia. Quod si in hoc erro, quia angelis me post
mortem sociari malo quam bestiis, libenter erro neque um-
5 quam hac me opinione, dum vivo, fraudari patiar.

135. Quid enim superest solacii mihi, quam quod me
citius ad te, frater, spero venturum nec digressus tui inter
nos longa divortia fore tuisque intercessionibus mihi hoc
posse conferri, ut citius desiderantem tui advoces? Quis
5 enim est, qui non sibi debeat istud optare prae ceteris, ut

10 sq. Ps. 64, 3 14 livore] *cf.* Esai. 53, 5

133. 2—4 *Ps. 26, 4

134. 3—5 *cf.* Cic. Cato M. 23, 85: Quod si in hoc erro — volo

135. 2 sq. nec digressus — fore: *cf.* Cic. Cato M. 23, 84 (*fin.*) non
longinquum — fore 5 sq. *cf.* I Cor. 15, 53

Σ ΓΥΤ, *deff.* QEALJ

10 sponsae K enim *om.* HXYT 11 veniet et Y iam *om.* W
13 cuius enim alterius sic ornantur nuptiae ornantur enim *deff.* 99. 204.
240. 242. m 14 libore Ba.c.m3X labore DYT, (labore confessorum)
K sanguine martyrum K

133. 2 expectaret Ta.c.m2XY et *om.* CH 3 petii DKXYT
4 omnibus diebus XYT omnes — domini] et sequentia K et] ut FYT
voluntatem B voluntatem PDXYT

134. 3 quia] qui BDF, Pa.c.m2 4 mallo B, Pa.c. libenter]
add. in hoc Wam 5 me hac YT fraudari dum vivo YT

135. 1 quod C mihi superest solacii am 3 tuis (*om.* que) HWa
5 istud Ca.l.

corruptibile hoc induat incorruptelam et mortale hoc induat immortalitatem, ut, qui nunc morti corporis fragilitate subcumbimus, supra naturam siti mortem iam timere nequeamus.

ΣFYT , deff. $QEALJ$

6 incorruptelam — induat *alt. Bm2 in mg. inf.* 8 siti] sit ut ΣK
 e \tilde{x} p. liber secundus lege felex in \tilde{X} po ihm B explicit liber secundus PO
 explicit secundus liber $D m. saec. XIV$ explicit de resurrectione CHY ,
 (add. liber post explicit) W nulla subscriptio in $FKXUT$

DE OBITU VALENTINIANI

Conspectus codicum

- A* = Audomaropolitanus (S. Omer) 72 s. VIII/IX
P = Parisinus bibliothecae nationalis Lat. 1913 s. IX
C = Parisinus bibliothecae nationalis Lat. 1719 s. XI
D = Dunelmensis (Durham) bibliothecae cathedralis B II 6 s. XI
E = Parisinus bibliothecae nationalis Lat. 1729 s. XII
- II* = consensus codicum APCDE
Γ = consensus codicum CDE
- B* = Parisinus bibliothecae nationalis Lat. 1920 s. XIV
H = Ambrosianus J 71 sup. s. XI (olim S. Mariae Coronatae Mediolanensis)
α = liber monasterii S. Crucis (Heiligenkreuz prope Vindobonam) 254 s. XII
- K* = Laurentianus S. Crucis XIV dext. 9 s. XII
- a* = Editio Amerbachii Basileensis anni 1492
m = Editio Maurinorum anni 1690

1. Etsi incrementum doloris sit id, quod doleas, scribere, tamen quoniam plerumque in eius, quem amissum dolemus, commemoratione requiescimus, eo quod in scribendo, dum in eum mentem dirigimus intentionemque defigimus, videtur nobis in sermone revivescere, signare aliquid de Valentiniani iunioris ultimis cordi fuit, ne aut obliterasse silentio bene meriti de nobis pignoris memoriam videremur atque inhonoratam reliquisse aut refugisse incentivum dolendi, cum doluisse plerumque solatium sit dolentis, simul cum de ipso aut ad ipsum loquor, tamquam de praesente mihi vel ad praesentem sermo sit. 5

2. Quid igitur primum defleam? Quid primum amara conquestione deplem? Conversi sunt dies nobis votorum nostrorum in lacrimas, siquidem Valentinianus nobis, sed

2. 2 sq. cf. I Mach. 1, 41

Explicit liber de paradiso beati ambrosii incipit liber de consolatione valentiniani (*corr. ex valetiani*) *A* incipit de consolatione valentiniani liber I. *P* incipit eiusdem de consolatione valentiniani *C* liber sancti ambrosii de consolatione Valentiniani *D* de consolatione Valentiniani *E* de obitu Valentiniani imperatoris incipit *B* incipit de obitu Valentiniani imperatoris (iunioris *add. m2*) *H* incipit idem de morte valentiniani iunioris *K* sine inscriptione *α* (*manu recenti add.:* Ambrosii de obitu Valentiniani consolatio)

1. 1 doleat *B*, *Ka.c.* 2 quoniam tamen *Hααm* quoniam *om. K* admissum doleas *K* 4 dirigimus] intendimus *α* 5 revivescere *PHa.c.* reviviscere *cet.* signare *om. Hα* 7 atque] aut *K* 7 sq. honoratam *Ka.c.m2* inhonoratum *Pp.c.m2* 8 refugisse] reliquisse *B* fuisse *K* incentivum *A* intentivum *D* 9 dolentis] dolendi *α* dolenti *K* dolentis (di *eras.*) *A* dolentis sit *D* simul] *supplendum* ut, quo continuatur ne *l. 6;* *add.* ut *Hαα* de *om. Γ* 10 aut *Ei.r.* ad* (*a s. l., e eras.*) *A* loquor *II > P, KHα* loquar *P* aliquis *B* praesenti *K* 10 sq. mihi vel ad praesentem *om. Hαα* vel ad praesentem mihi *m*

2. 2 deplem *Pm1* deplemur *Pm2* deplem *corr. m3* cum versi *K* 3 in *B s. l.* valentianus *A*

non talis, qualis sperabatur, advenit. Et iste quidem vel
 5 morte sua promissum voluit implere, sed nobis acerbissima
 est facta eius, quae exoptabatur, praesentia. Utinam adhuc
 nobis abesset, ut sibi viveret! Sed ille non passus, cum audiret
 Alpes Italiae hoste infestari barbaro, maluit periclitari se,
 si Gallias dereliqueret, quam nostro deesse periculo. Ma-
 10 gnum crimen agnoscimus imperatoris, quod Romano sub-
 venire voluit imperio! Haec causa mortis, quae plena laudis!
 Solvamus bono principi stipendiarias lacrimas, quia ille nobis
 solvit etiam mortis suae stipendium.

3. Nec tamen flendi admonitio necessaria. Flent omnes,
 flent et ignoti, flent et timentes, flent et inviti, flent et barbari,
 flent et qui videbantur inimici. Quantos iste de Galliis usque
 huc totius tractus itineris populorum egit gemitus! Omnes
 5 enim non tamquam imperatorem sibi, sed tamquam parentem
 publicum obisse domestico fletu doloris inlacrimant, suaque
 omnes funera dolent. Amisimus enim imperatorem, in quo
 duo pariter acerbant dolorem, annorum immaturitas et consi-
 liorum senectus. In his ergo fleo, sicut dixit propheta: *Oculi*
 10 *mei caligaverunt a fletu, quia elongavit a me, qui consolabatur*
me. Oculi non solum corporis, sed etiam mentis hebetati

3. 3 sq. cf. Verg. Aen. VI 872 sq. Quantos ille . . . campus aget gemitus
 9 sqq. *Thren. I, 16 (Sept.)

4 quidem] tamen *IKm* 5 adimplere *D* implere voluit *C* voluit
 implere promissum *am* saed (ex ad) *Ap.c.* nobis *om. IK* acerbissima
Ha.c.m2 6 eius *om. α* exortabatur *Ka.c.m2* 6 sq. nobis adhuc *E*
 7 audiret] *add. non Ka.c.* 8 barbarorum *K* 9 si *om. Ka.c.m2*
 deesset *B* 10 discrimen *α* cognoscimus *D* quod] qui *K* 11 voluit
 subvenire *E* plena] *add. est D* 13 suae *om. B*

3. 1 tamen] non *α.c.* est ammonitio *K* ammonitio est *D* admo-
 nitione *CE* 2 et *pr. om. IK* ignoti] *add. sunt Ba.c.* flent et inviti
om. α 3 quantus *A, Pa.c.* istic *B* 4 hic *Γ* adhuc *K* tractu *Haαm*
 6 publi-cum *A* 7 enim] etiam *K* 8 acervant dolorem *K* 9 ergo]
 ego *m* flent *Haα* 10 elongaverit *D* 11 oculi] *add. mei Haαm*
 mentis *om. B*

sunt, et quadam caecitate omnis sensus obductus est, quoniam ereptus est mihi, qui convertit animam meam et ad spem maximam de summa rerum desperatione revocavit. 4. *Audite, omnes populi, et videte dolorem meum. Virgines meae et iuvenes mei abierunt in captivitatem*, sed cognito, quod de Valentiniani essent partibus, liberi reverterunt. Militavit hostis barbarus imperatori adulescenti et suae oblitus victoriae memor fuit imperialis reverentiae. Laxavit sponte, quos ceperat, excusans, quod ignorasset Italos. Nos adhuc murum Alpius addere parabamus: Valentiniani gratia non expectavit Alpius vallum, fluentia amnium, aggeres nivium, sed Alpes et fluvios supergressa muro nos sui imperii protexit. Unde propheticus threni mihi utendum exordio videtur: Quomodo maeret Italia, quae abundabat gaudiis? *Plorans ploravit in nocte, et lacrimae eius in maxillis eius, nec est, qui eam consoletur ab omnibus, qui diligunt eam. Omnes, qui amant illam, despexerunt eam. Omnis populus eius ingemescentes*. 5. Et quia de Hierusalem dictum est, 'ploravit' et nostra Hierusalem, id est ecclesia, et 'ploravit in nocte', quoniam, qui eam splendidiorem fide sua et devotione faciebat, occubuit. Merito ergo 'plorans ploravit et adhuc lacrimae eius in maxillis eius'. Ubertatem

4. 1—3 *Thren. 1, 18 10 sq. cf. Thren. 1, 1 12—14 *Thren. 1, 2
15 *Thren. 1, 11 (*Sept.*)

12 eductus *K* 13 ad om. *K* 14 summo *K*

4. 2 omnes bis *Aa.r.* 6 coeperat *α* 8 apium *ACa.c.* alpicum *Pp.c.m2* 9 animum *B* 9 sq. supergressus *Ap.c.m2Pm3* supergressos *Pm2* 10 profecti cithreni *Am1* profecto threni *Am2*
11 tuendum *T* exordium utendum videtur *α* exordium *CEHα* videtur exordium *m* 12 habundavit *Aa.c.* 13 eius *pr.]* illius *αm* nec] non *BKHααm* 14 illam] eam *E* eam *alt.]* illam *-EKα* 15 ingemescentes *Am1* ingemescentis *Am2Pm3H* ingemiscens *Pm1ΓKα* (*cf. Sept. πᾶς ὁ λαὸς αὐτῆς καταστενάζοντες*)

5. 1 quia de] quidem *α* 2 dictum — hierusalem *om. Hca* est *pr.]* *add.* plorans *m* ploravit] *add.* in nocte *m* 3 et *om. Pp.c.m2αm*
4 occubuit *A*

quidem fletuum solet vultus umescentis declarare infusio, cum lacrimis genae rorant, sed quia scriptum est: *Genae eius sicut falae aromatis gignentis unguentaria, labia eius lilia distillantia myrram plenam*, mystice ecclesiae gratia deflentis accipitur, quae in obitu Valentiniani bonam doloris sui effundit unguentum et vitam eius praedicando concelebrat. Cui mors obesse non potuit, eo quod odor praedicationis universorum ore celebrabilis faectorem omnem mortis abolevit.

6. Flet igitur ecclesia pignus suum, *et lacrimae eius in maxillis eius*. Quid sit maxilla, audi: *Qui te percusserit in maxillam, praebe ei et alteram*, eo quod in dolore sit patiens, ut paeniteat verberantem. Percussa eras, ecclesia, in maxilla tua, cum amitteres Gratianum, praeuisti et alteram, quando tibi Valentinianus ereptus est. Merito tibi non in una maxilla, sed in utraque sunt lacrimae, quia pie germanum utrumque deploras. Ploras, igitur, ecclesia, et fletu genae tuae velut fluentibus quibusdam stillicidiis pietatis exundant. Quae sunt istae genae ecclesiae, de quibus et alibi ait scriptura: *Ut corium malorum granatorum genae tuae?* Istae sunt genae,

5. 7 cum — rorant] cf. Lucr. III 469 lacrimis rorantes ora genasque 7—9 *Cant. 5. 13 (Sept. . σιαρόνεζ αὐτοῦ ὡζ πύλαι τοῦ ἀράματος πύουσαι ἡρεῖ|ακῖ)

6. 1 sq. Thren. 1. 2 2 sq. *Luc. 6, 29 cf. Thren. 3, 30 11 *Cant. 6, 6

6 quidem] quam D humescentis Ap.c.m2ΓBαK m 7 lacrimas Pa.c.m2Γ genae rorant] generarunt APa.c.m2 generarit Pp.c.m2Γ 8 gignentis α unguentaria Aa.c.P eius alt.] add. sicut α 9 lilia] labia CK destillantia Pa.c.m3 mirtam B murrām A plenam] primam K mystica HK m 10 deflentis CE defletis Pa.c.m2D deflaetibus A qui AD, Pa.c.m3 doloris] odoris K 11 effudit HKHα m unguentum AP 12 odor] dolor HK 13 celebralis (e pr. s.l.) A

6. 2 quid] quae Am 3 et om. E 4 percusseras H eras] es B erat α ecclesiam H maxillam tuam α 5 ammitteres A admitteres K mitteres H gratianum] granum B tibi] iterum α 6 tibi] tibi sed H igitur sed α 7 sunt] add. maxime K pie om. K 8 fletum BHαα 9 exundant α 10 ecclesiae] add. iste sunt K et om. m scriptura ait B

in quibus solet nitere verecundia, pulchritudo fulgere, in quibus aut flos iuventae aut perfectae aetatis insigne est. In obitu igitur fidelium imperatorum quidam fidei pudor, quaedam ecclesiae verecundia est, et in tam inmaturo morte 15
 piorum principum omnis ecclesiae maestior pulchritudo est. 7. Plorat ecclesia in sapientibus suis, qui sunt velut caput ecclesiae; *oculi enim sapientis in capite eius*. Plorat in oculis, hoc est in suis fidelibus, quia scriptum est: *Oculi tui sicut columbae extra taciturnitatem tuam*, eo quod et videant spiritualiter et noverint ea, quae viderint, tacere mysteria. 5
 Plorat in sacerdotibus suis, qui sunt sicut genae ecclesiae, in quibus est 'barba Aaron', hoc est barba sacerdotalis, in quam de capite descendit unguentum. Isti sunt, in quibus est pulchritudo ecclesiae, in quibus flos eius gratior, in quibus aetas perfectior: qui velut cortices malorum punicorum 10
 decorem foris praeferant abstinentia corporali, intus autem commissam sibi plebem diversae aetatis et sexus foveant sapientia spiritali, obiecti quidem saeculo ad iniurias, sed interna mysteria dividentes. Plorat in virginibus suis, quae sunt sicut 'lilia', et lilia 'myrra plena', candorem integritatis 15
 et mortificatae corporalis inlecebrae gloriam praeferentes. 8. In his ergo flet, sicut scriptum est: *Viae Sion lugent*,

7. 2 *Eccle. 2, 14 3 sq. *Cant. 4, 1 (Sept.) 4 sq. cf. Origen. Exc. Procop. In Cant. cap. 4 (PG 13, 202 B) Inst. V. 1, 4 7 cf. Ps. 132, 2 10 sq. cf. Cant. 6, 6 4, 3 Origen. *l. c.* 15 cf. Cant. 5, 13
 8. 1—3 *Thren. 1, 4 (Sept.)

12 nitare H 13 aut *alt.*] ac D 14 oblitu K 15 tam*** E
 7. 1 sq. velut caput ecclesiae sunt Hααm 2 enim***** A sapientium K 3 est *pr. om.* H 4 extra] et habet B suam B et *om.* Dm, (euideant) K 5 ea] et *APa.c.m2CK om. APp.c.m2D* 6 sicut *om. D, Ha.c. gene As.l.* 7 est *pr. As.l.* 8 qua C descendit de capite α descendet H 9 gratior *om.* K 10 aetatis *Pa.r.* cortices (c *pr. s.l.*) B 11 floris BHαα praeferunt HK 12 foveat *Ap.c.K* 13 sapientiae *APa.c.* 14 interna] in terra AP 15 lilia et *om.* Hα candore H > D 16 mortifice H

sacerdotes eius ingemescunt, virgines eius abductae, et ipsa indignatur intra se.

Et intra se quidem indignatur, ad Valentinianum autem
 5 dicit: *Adsumam te et inducam te in domum matris meae et in secretum eius, quae concepit me. Potum tibi dabo a vino operosi unguenti, hoc est multi operis, multi odoris unguento, a fluxu malorum granatorum meorum, ut bibat vinum, quod laetificat cor hominis, et defluat in eum malorum granatorum*
 10 *fluxus, in quibus multus et diversus est fructus. Sermo enim multorum sensuum et de diversis scripturis abundans, sermo angelorum, sermo apostolorum ac prophetarum, quos uno velut corio ecclesia sancta complectitur, malorum fluxus est granatorum.*

9. Videns haec Valentinianus integrae plena gratiae respondet: *Misericordiae domini, quod non defecimus, quia non sunt consummatae miserationes eius. Renovavit illas sicut lux matutina. Multi sunt gemitus mei et cor meum*
 5 *defecit. Sors mea dominus, dixi, ideo sustinebo eum. Bonus est dominus sustentibus eum, animae, quae quaerit eum. Bonum est sperare in salutare domini. Bonum est viro, cum portavit iugum grave in iuventute sua: Sedebit singulariter et*

5—7 *Cant. 8, 2 (Sept.) 8 *ibidem* 8 sq. cf. Ps. 103, 15 10—14
 ex Origenis *Comm. in Cant.*?

9. 2—4 *Thren. 3, 22 sq. 5—9 *Thren. 3, 24—28

8. 2 ingemescunt *AH* ingemiscunt *cet.* eius *alt. om. DK* ipse *A a. c. m 2*
 3 indignabitur *K* 4 quidem] inquam *D* indignabitur *K* 5 te *alt. om. m*
 6 a *om. D* 7 unguento] unguenti a 8 a fluxu] a fluxa *A a. c. P*
affluxa D adfluxu *H a* et a fluxu *K* granorum *B* ut — 9 granatorum
om. ΠK 10 fluxus *om. K* 11 ultorum *H a. c. m 2* 12 ac] sermo *D*
 9. 1 plene *B* plena esse *C* gratia *AP* 3 consummatae *BH a*
consumpte K renovavi *K Π > D* renovabit *H a a m* illa *Γ H a a* 4 sunt
om. K 5 dominus *H s. l.* dixit *H a a* suscitabo *H a a* 6 dominus
om. K animae quaserenti illum *Γ* quae] qui *H* 7 salutari *K* dei *ΠK*
est alt. om. E a. c. viro *om. K Π > E* 8 portabit *BH* portaverit *DE a m*
grave om. C singulariter sedebit *D*

silebit, quia tulit iugum grave. Et ille quidem se suarum virtutum remuneratione solatur, eo quod in iuventute sua labores absorbit, pericula multa toleravit, iugum maluit grave emendationis propositi quam molle illud ac plenum deliciarum vivida mentis cervice portare. 10. Beatus plane, qui vel in senectute correxit errorem, beatus, qui vel sub ictu mortis animum avertit a vitiis. *Beati enim, quorum tecta sunt peccata*, quia scriptum est: *Desine a malo et fac bonum et inhabita in saeculum saeculi*. Quicumque ergo desierit a peccatis et fuerit ad meliora in quacumque conversus aetate, habebit superiorum indulgentiam peccatorum, quae fuerit vel paenitenti confessus adfectu vel corrigenti aversus ingenio. Sed huic cum plurimis veniae societas emendandae; plurimi enim sunt, qui se a peccatis et a lubrico iuventutis in senectute revocare potuerunt, rarus autem, qui in iuventute iugum grave seria sobrietate portaverit. Hoc est illud iugum, de quo ait dominus in evangelio: *Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis, et ego vos reficiam: tollite iugum meum super vos*. Si quis ergo, antequam gravi oneretur peccatorum sarcina, tulerit iugum in iuventute, 'singulariter sedebit', non cum plurimis conferendus, sed cum illo, qui

10. 3 sq. Ps. 31, 1 4 sq. *Ps. 36, 27 13—15 *Matth. 11, 28 sq.

10 virtute *A* 11 toleravit multa *E* multorum *Hαα* 12 emendationis *Aa.c.PDE* eminentioris *B* 12 plena *Aa.c.m2* 13 deliciarum *AB* diuitiarum *Γ* inuida *α*

10. 1 bene beatus plane *Hαα* plene *Aa.c.m2* 2 correxerit *A* surrexit ab errore *B* 3 averterit *Ap.c.m2* vertit *Hα* convertit *a*
5 saeculum saeculum *A* saecula saeculorum *Hαα* 6 peccato *Γ* 6 sq. aetate conversus *E* 7 habebit (eb *i. r.*) *A* habet *BHαK* 8 penitendi *Pp.c.m2* poenitendi *m* pacienti *Hα* patienti *a* corrigendi *Pp.c.m2m* 9 adversus *Ba.c.K* adversatus *a* aversatus *m* 10 et a lubrico *om. Hαα* in lubrico *Aa.r.* (in *s. l.*), *PCEK* quae in lubrico *D* 10 sq. iuventutis] *add.* commiserunt *D*, *add.* et *Pm2CEK* 12 grave iugum *am* sera *Hα* 13 dominus in evangelio ait *m* 14 recipiam *B* iugum *A* 16 in *As.l.* 17 conplurimus *Am1* (i *ex u alt. m2*) qui *om. Hαα*

potest dicere: *Quoniam tu singulariter in spe constituisti me.*

11. Sed forte dicas: Quomodo iugum grave dicit Hieremias, cum in evangelio dominus dixerit: *Iugum enim meum suave est et onus meum leve est?* — Ac primo disce, quia Graecus ‘iugum’ tantummodo posuit, non addidit ‘grave’. Tamen et illud adverte, quia, etsi ita esset in threnis, in evangelio ‘iugum suave’ dixerit et ‘onus leve’, non iugum leve. Potest enim grave iugum verbi esse, sed suave: grave adulescenti, grave iuveni, cuius aetas est florulentior, ut nolit iugo verbi subiciendam animi praebere cervicem. Potest et grave verbi iugum videri propter onera disciplinae, austeritatem correctionis, pondus abstinentiae restrictionemque lasciviae: Suave tamen est fructu gratiae, spe remunerationis aeternae, purioris conscientiae suavitate. Tamen iugum verbi suave dixit, onus oboedientiae leve, quoniam ei, qui iugum verbi patienti

15 cervice susceperit, disciplinae onus grave esse non poterit. 12. Qui ergo tulerit in iuventute iugum, ‘singulariter sedebit et silebit’, revelata sibi gaudens divinae remunerationis aeterna mysteria. Aut certe ‘silebit’ non opus habens excusatione peccati, quod matura confessione praeventit et 5 propera correctione deposuit. Non enim dicitur huic: *Quae in iuventute non congregasti, quomodo inveniēs in senectute?*

18 *Ps. 4, 10

11. 2 sq. *Matth. 11, 30 3 sq. cf. Thren. 3, 27 (*supra* 9, 7 sq.)

12. 1 sq. et 9 cf. Thren. 3, 28 5 sq. *Eccli. 25, 5

11. 1 grave om. Da.c.m2 2 enim om. m 3 est pr. om. Hα
 primum Hαα grecus quia D 5 averte H evangelio] add. tamen m
 6 dixit m 7 grave adulescenti om. K 8 est om. K 9 subiciendum
 Aa.c.m2P et om. Π 9 sq. iugum verbi DE 10 propter onera]
 praepondere α preponere H prae pondere α 11 pondere Hαα re-
 strictioneque Hαα 12 est] esse BHααm fructum H 13 verbis
 Aa.r.Pa.c. 14 patientię Ha.r.

12. 1 in] a BHααm 2 gaudens] add. esse K 3 sq. ex-
 cusationem D 4 quod] cum ΠK (quod s.l. eras. P) confessio B
 5 prospera Hα dicitur enim D dicitur m 6 in senectute inveniēs C

Potest autem et sic intellegi, quoniam, qui cito portaverit iugum verbi, hoc est a iuventute, non se miscebit cum iuvenibus, sed 'sedebit seorsum et silebit', donec plena se perfectione virtutis erudiat et magnam induat animo patientiam, *dabitque* 10 *percutienti maxillam* suam, etiam caedis contemptus iniuriam, ut mandatis obsequatur caelestibus. 13. Magnum est enim vel abstinere a vitiis iuventutis vel ea in ipso iuventutis vestibulo derelinquere atque ad seriora converti. Lubricae enim et perplexae viae sunt iuventutis. Denique Salomon ait: *Tria mihi impossibilia intellegere et quartum, quod non* 5 *cognosco: vestigia aquilae volantis et vias serpentis in petra et semitas navis navigantis et vias viri in iuventute.* David autem ait: *Delictum iuventutis meae et ignorantiae ne memineris.* Iuvenis enim non solum fragilitate lubricae aetatis prolabitur, verum etiam ignorantia caelestium mandatorum plerumque 10 delinquit: cito autem meretur veniam, qui praetendit ignorantiam. Propheta itaque dicit: 'Delicta iuventutis meae et ignorantiae ne memineris.' Non dicit: 'Delicta senectutis meae et scientiae ne memineris', sed quasi propheta, qui cito correxerit et emendaverit vitia iuventutis, aetatem ignorantiamque 15 praetendit.

14. Valentinianus quoque, etiam in delicto prophetae

10 sq. cf. Thren. 3, 30

13. 5—7 *Prov. 30, 18 sq. 8 *Ps. 24, 7 12 sq. *ibid.*

9 sed *om. a* perfectionis *Aa.c.m2* 10 induet *APK*. inducet *E*
11 contemptus *Pa.c.m2* (contempnens *m2*), *K* contentus *AFHaa* con-
tempta *B* contemnens *m* (cf. *praef. adn. 178*) iniuria *Ap.r.KBHaa*

13. 2 a vitiis abstinere *C* 3 ad seriora] in saniora *K* ad sa-
niora *aa* 4 sunt viae *F* 5 tria] *add.* sunt *Cm3* impossibilia] *add.*
sunt *Haaam* 6 agnosco *D* viam *B* 8 delicta *BHaaam* (delictum
secundum Sept. ἀμαρτίας νεότητός μου καὶ ἀγνοίας μὴ μνησθῆς) igno-
rantias meas *BHaa* ignorantiae meae *CKm* 13 ignorantiae meae
CHaaam ignorantias meas *a* 14 scientiae meae *CKaaam* 15 correxit *B*
15 sq. ignoranti eamque *K* 16 protendit *H*

14. 1 in delicto etiam *D* etiam *om. a* 1 sq. similis prophetae *E*

similis, ait: 'Delicta adolescentiae meae et ignorantiae meae ne memineris.' Nec solum dixit, sed etiam ante correxit errorem, quam disceret esse lapsum alicuius erroris. Itaque
 5 dicit: 'Correctionem iuventutis meae memineris.' Error in pluribus est, in paucis correctio. 15. Et quid de aliis dicam, qui etiam ludo iuventutis putaverit abstinendum, resecandam aetatis laetitiam, severitatis publicae duritiam molliendam, lenitatem senectutis in alienis annis deferendam ei, qui in peri-
 5 culum convicti criminis vocaretur? Ferebatur primo ludis circensibus delectari: sic istud absternit, ut ne sollemnibus quidem principum natalibus vel imperialis honoris gratia circenses putaret celebrandos. Aiebant aliqui ferarum eum venationibus occupari atque ab actibus publicis intentionem eius
 10 abduci: omnes feras uno momento iussit interfici. 16. Audire in consistorio negotia et Danihelis spiritu, in quibus dubitarent senes vel personae alicuius contuitu ducerentur, congruam vero adolescentem videres senilem ferre sententiam. Iacta-
 5 bant invidi, quod praemature prandium peteret: coepit ita frequentare ieiunium, ut plerumque ipse inpransus convivium sollemne suis comitibus exhiberet, quo et religioni sacrae satisfaceret et principis humanitati. 17. Scenicae alicuius forma ac

14. 2 sq. cf. Ps. 24, 7

16. 2 sq. cf. Sus. 45—64 (Dan. 13, 45—64)

2 similis] simul α meae pr. om. BHm 3 nec] non BHαKα
 5 meae] add. ne ΠKHαα

15. 1 quid] quidam H quid iam αm quid amo (o s. m) α 2 qui] quid Pa.c. resecandum A, Pa.c. nec secundum K 3 laetitiam] licentiam ααm duritiam m 5 ludis om. CE 6 circensibus Ha.c.m 2 cirenensibus Km1 solentibus K 7 imperialibus P 7 sq. cirenensis H cirenenses Km1 8 esse celebrandos α 10 uno] in D

16. 1 cum audiret K 4 vero del. P, om. K adolescentie Kp.c.m 2 videres et K senilemque m feruere K 5 peteret] prependeret Ha.c.m 2 7 exhiberet AC 8 et] add. ne Pm2, dett. princeps humanitatis APm1P, dett.

17. 1 alicuius] cuiusdam m

decore deperire Romae adulescentes nobiles nuntiabatur: iussit eam ad comitatum venire. Missus pretio depravatus sine mandati effectum redit. Alterum misit, ne voluisse emendare vitia adulescentium et non potuisse videretur. Datus est 5 obtrectandi aliquibus locus. Deductam tamen numquam aut spectavit aut vidit. Postea redire praecepit, ut et omnes cognoscerent irritum eius non esse mandatum et adulescentes doceret ab amore mulieris temperare, quam ipse, qui poterat habere in potestate, despexerat. Et haec fecit, cum adhuc non 10 haberet uxorem et tamen exhiberet sui tamquam vinctus coniugio castitatem. Quis tam dominus servi quam ille sui corporis fuit? Quis tam aliorum arbiter quam ille suae censor aetatis?

18. Quid de pietate eius loquar, qui cum hominem nobili ortum genere et locupleti prosapia, quae cito movere invidiam solent, regiae cupiditatis accusator urgeret et praefectus insisteret, respondit, ut nihil cruentum sanctis praesertim diebus 5 statueretur? Et cum post aliquot dies accusatoris legeretur 5 libellus, calumniam pronuntiavit, accusatum libere, donec praefectus cognosceret, observare iussit. Neque ante aut postea quisquam tanti criminis sub adolescente imperatore formidavit invidiam. Risit adolescens, quod robusti metuunt imperatores. 19. Miserat propter recuperanda templorum iura,

19. 1 sqq. cf. Ep. 57, 2—5; Ep. 17

2 deperiret *II* (non deperiret, non *s. l. C*) adolescens nobilis *II* nuntiabantur *B* 3 eam] enim *Aa.c.m2* 4 rediit *HKα* ne] nec *B* 5 adolescentum *Dαm* est] esset *D* 7 expectavit *PCE* aspexit *D* 8 agnoscerent *m* 9 docerent *a* 10 non adhuc *Γ* 11 iunctus *Γ* 12 in coniugio *B* qui *Ba.c.m2* 13 consor *Aa.c.m2Pa.c.Ba.c.m2*
 18. 1 sq. homines nobili ortos *IIHαam* (hortos *PH*) 2 et *om.* *A* locupletes *II*. 3 solet *IIKHαm* solet invidiam *E* causator (*ex* accusator) *Ap.c.m2* urgere *Pp.c.* urgueret *Hα* et *B om. cet. m* 4 ut *om. II* 5 statuetur *K* cum post] comptus *D* aliquod *Aa.c.P* 6 libellis *Aa.c.* pronuntiat *Ha.c.m2* pronunciaturus *a* 7 observari *K* antea *Dα*
 19. 1 miserant *Pp.c.*

sacerdotiorum profana privilegia, cultus sacrorum suorum
 Roma legatos et, quod est gravius, senatus nomine nitebantur.
 Et cum universi, in consistorio qui aderant, Christiani pariter
 5 atque gentiles, dicerent esse reddenda, solus velut Danihel ex-
 citato in se dei spiritu arguebat perfidiae Christianos, gentilibus
 obviabat dicens: 'Quod pius frater non eripuit, quomodo a
 me putatis esse reddendum, cum in eo et religio laedatur et
 frater?' — a quo se nollet pietate superari. 20. Et cum paterno
 conveniretur exemplo, quod sub patre suo ea nullus abstulerat,
 respondit: 'Patrem meum laudatis, quia non abstulit: nec ego
 abstuli. Numquid pater meus reddidit, ut me debere reddere
 5 postuletis? Postremo etiamsi pater reddidisset, frater ab-
 stulerat! Imitatorem in ea parte fratris esse me mallet. Aut
 numquid pater Augustus fuit et frater non fuit? Par utrique
 debetur reverentia et par utriusque est circa rem publicam
 gratia. Utrumque imitabor, ut et non reddam, quod et pater
 10 reddere non potuit, quia nullus abstulerat, et servem, quod
 a fratre est constitutum. Postulet parens Roma alia, quae-
 cumque desiderat: Debeo adfectum parenti, sed magis obse-
 quium debeo salutis auctori.'

21. Quid de amore provincialium loquar, vel quo eos ipse
 complectebatur, vel qui ab his consultori suo rependebatur,

5 sq. cf. Sus. 45 (Dan. 13, 45)

20. 3 sqq. cf. Ep. 57, 2 Ep. 17, 16 sq.

2 sacerdotum II (sacerdotes Pp.c.) et profana D ac cultus D
 3 Romam Hp.c. nomine om. K nitebatur Kp.c. 4 qui in consistorio
 Haam consistorio D 5 vel aut Ha.c. 7 quid Pa.c. non om. IIam
 (fortasse propter verba 20. 5 sq.: frater abstulerat; sed retinendum non, quia
 ex mente Ambrosii 'pius frater non eripuit' verum ius deorum cultoribus;
 cf. Ep. 17, 7 nullius iniuria est, cui deus omnipotens antefertur) 7 sq.
 putatis a me E 8 esse om. I

20. 2 suo om. I eo H abstulerit B 4 reddere debere B 5 eti-
 amsi] autem si K etsi a 7 numquid] add. meus Haam et frater non
 fuit om. B 8 est om. D 9 et alt. om. m 10 abstulit C 11 Roma parens B

21. 1 ipso B 2 complectabatur Aa his] iis a m

quibus nihil umquam indici passus est? 'Praeterita', inquit, 'non queunt solvere, nova poterunt sustinere?' Hoc laudant provinciae Iulianum: et ille quidem robusta aetate, iste in processu adolescentiae; ille plurima repperit et exhausit omnia, iste nihil invenit et omnibus abundavit. **22.** Audivit in Transalpinis partibus positus ad Italiae fines barbaros adpropinquasse: sollicitus, ne alieno hoste suum regnum adtemptaretur, venire properabat, cupiens dimittere Gallicana otia et pericula nostra suscipere.

23. Haec mihi cum aliis communia. Illa privata, quod saepe me adpellabat absentem et a me initiandum se sacris mysteriis praeferebat. Quin etiam cum rumor quidam ad Viennensem pertulisset urbem, quod invitandi eius ad Italiam gratia eo pergerem, quam gaudebat, quam gratulabatur me sibi optato adfore! Mora ei adventus mei prolixior videbatur. Atque utinam adventus ipsius nullus praevenisset nuntius! **24.** Iam promiseram me profecturum, respondens vel honoratis petentibus vel praefecto, ut tranquillitati Italiae consuleretur, me, sicut superfluo ingerere non possem propter verecundiam, ita necessitatibus non defuturum. Confirmatum hoc erat. Ecce postridie litterae de instruendis mansionibus, in vectio ornamentorum regalium aliaque huiusmodi, quae in-

21. 3 indici] *scil.* tributorum

23. 1 sqq. *cf.* Ep. 53, 1—3

4 hoc *om.* *F* in hoc *B* ex hoc *Km* **5** in robusta *Eam* **6** exhausit *APKH*

22. 2 positas *Aa.c.* postias *P* posticas *F* barbaros *Cs.l.* propinquasse *m* **3** aptemptaretur *B*

23. 2 appellabant *B* initiatum *Haa* se *om.* *D* **3** quidam] quidum *Aa.c.m2* quondam *Am2* quidnon *PCE* **4** eius] eum *K* **5** gratiae *A*, *Pa.c.E* gratiam *H* eo *om.* *Il* **6** **optato *E* optatum *D* **7** adventum *CHaa* *m* ipse *Ka.r.* illius *Kp.c.*

24. 1 sq. oneratis *A* **2** profecto *DEa* tranquillitate *Pp.c.m2* in tranquillitate *D* **2 sq.** consoletur *A* consoleretur *Pm1* consolaretur *Pm2P* **3** ingerere] iungere *a* possim *IK* **5** postriduum *Aa.c.m2P* post triduum *Am2F* post tridie *K* **6** eiusmodi *Haa* *m*

gressurum iter imperatorem significarent. Quibus rebus ab
 ipsis, a quibus fuerat postulata, intermissa legatio est. 25. Reus
 mihi videbar speratae meae praesentiae nec inpletae: sed
 utinam viventi tibi hunc deberem reatum! Excusarem, quod
 nulla tua audissem pericula, nullas tuas accepissem litteras,
 5 quod non potuissem propriis animalibus occurrere, etiamsi iter
 ingressus essem. Itaque securus veniae, dum dies subduco,
 adventus tui iter lego; ecce rescriptum accipio, ut sine mora
 pergendum putarem, eo quod vadem fidei tuae habere me apud
 comitem tuum velles. Num restiti? Num moratus sum? Ad-
 10 ditur eo, ut properarem ocius nec arbitrarer causam itineris
 mei synodum Gallorum esse episcoporum, propter quorum fre-
 quentes dissensiones crebro excusaveram, sed ut ipse bapti-
 zaretur. 26. In ipso egressu gestarum iam rerum indicia potui
 cognoscere, sed properandi studio nihil advertere poteram.
 Iam superabam Alpium iuga, et ecce nuntius amarus mihi et
 omnibus de tanti morte imperatoris. Reflexi iter et fletibus
 5 meis lavi. Quibus ego votis omnium proficiscebar; quo gemitu
 omnium revertabar! Non enim imperatorem sibi, sed salutem
 ereptam putabant. Quanto ipse angebar dolore! Primum
 quod tantus princeps, quod dulce pignus meum, quod ita mei
 cupidissimus occidisset. Quos ego aestus eius illo biduo fuisse
 10 conperi, quo litteris, quas ad me miserat, supervixit! Vesperi
 profectus est silentarius, tertio die mane quaerebat, iamne

25. 7 iter lego] *cf.* ExcF. I 23 (Verg. Aen. IX 392 *sq.*) 9 comi-
 tem] *scil.* Arbogastem (*cf.* *praef.* IV 1, 1 *sqq.*)

7 iter *om.* K imperatorum A significarent] *add.* accepta sunt K
 8 a *om.* BHα fuerant *Ap.c.m2m*

25. 2 inpletae] susceptae K 3 excusare I K 5 proprias *Aa.r.*
 7 adventum BHαα tuum α iter lego] intellego BHαα 8 habere *om.* D
 habere me apud] haberem caput Hαα 9 non restiti C 11 pro-
 episcoporum B 11 *sq.* frequentas AD, *Pa.c.m2* 12 crebro] *add.* me a m

26. 1 regum *APa.c.* indicia *om.* D 1 *sq.* cognoscere potui C
 4 et *om.* Hαα 7 quā tū *Aa.r.* quantum *Ap.r.PCE* 8 quod *tert.*
 quo A, *Pa.c.* 10 ad me *As.l. om.* I 11 requirebat K

remeasset, iamne venirem : ita sibi salutem quandam venturam arbitrabatur.

27. O iuvenis optime, utinam te viventem invenire potuissem, utinam te dilatio aliqua meo reservasset adventui! Nihil de aliqua mei virtute polliceor, nihil de ingenio atque prudentia, sed quanta ego cura inter te et comitem tuum, quanta scdulitate concordiam et gratiam refudissem! Qua me ipsum pro tua obtulissem fide, quam in me ipsum eos recepissem, quibus ille se timere dicebat! Certe si comes non esset inflexus, tecum remansissem. Praesumebam de te, quod ipse me audires, si pro te non esse auditum videres. 28. Multa habueram, quae tenerem; nunc nihil habeo praeter lacrimas et fletus. Cottidie mihi maior ad dolorem es, crescis ad gemitum. Omnes quanti me feceris, protestantur, omnes absentiam meam causam tuae mortis adpellant. Sed non sum Helias, non sum propheta, ut potuerim futura cognoscere. Sed sum 'vox clamantis' in gemitu, quo possim deflere praeterita. Quid enim habeo, quod melius faciam, quam ut tibi lacrimas pro tanto tuo in me adfectu rependam? Ego te suscepi parvulum, cum legatus ad hostem tuum pergerem, ego maternis traditum manibus amplexus sum, ego tuus iterum legatus repetivi Gallias, et mihi dulce illud officium fuit pro salute tua primo, deinde pro pace atque pietate, qua fraternas reliquias postulabas, nondum pro te securus et iam pro fraternae sepulturae honore sollicitus.

29. Sed revertamur ad threnos et ipsa doloris in-

28. 5—7 *cf.* Ioh. 1, 21—23 9—14 *cf.* Ep. 24

12 iam venire *IIα* iam venirem *HKα* sibi] *is D* venturam *om. CE*

27. 2 adventu *B* 5 qua (*sc. fide; cf. l. 6*) *AB* quam *cel. m* 6 quam] quia *B* ipso *B* 7 dicebat (*t i. r. m2*) *A* inflexus non esset *C*

28. 3 *es eras. P* est *A* (*cres. i. r.*) crescis] *add. et As.l. ac (c er d m2)* gemitum *Pp.c.m2* 4 quanta *II* me] *mi APa.c.m2* mihi *APp.c.m2 Γ* 5 non sum helias *om. Hαα* 6 ut] non *H*, quo *αα* 7 in] *add. deserto Ba.c.* 10 ego] *add. Iustinae Hm2ααm*

29. 1 revertam (*om. ad*) *AD*, *Pm1* revertimur ad *Pm2* revertar ad *CE* 1 sq. ingredimur *PCE* ingrediamus *A* ingrediar *D*

grediamur viscera: *Quid testabor, inquit, tibi aut quid ad-*
similabo tibi, filia Hierusalem? Quis salvam faciet te et quis
consolabitur te, virgo filia Sion? Quia magna facta est super te
 5 *contritio tua. Quis sanabit te? Quis autem me consolabitur, a quo*
 alii petunt consolationis officium? *Inplevit me amaritudine,*
inebriavit me felle. Ventrem meum doleo, ut prophetico utar
 eloquio, quoniam, quem in evangelio eram generaturus, amisi.

30. Sed ille non amisit gratiam, quam poposcit, qui mihi
 in sermone, quo utebar ad plebem, hodie resurrexit. Nam cum
 in tractatum incidissem propositae lectionis, quod populus
 pauper benediceret deum, quaerere coepi, quis esset hic po-
 5 pulus, et distinguere, quod esset populus alter dives, alter
 pauper, dives Iudaeorum, pauper ecclesiae, dives ille eloquiis
 sibi creditis, iste pauper aliena eloquia mutuatus. Merito pau-
 per, quia congregatus a paupere est, illo videlicet, qui pauper
 factus est, cum dives esset, ut nos eius inopia ditaremur; ex-
 10 inanivit enim se, ut omnes repleret. 31. Sed quomodo pauper,
 qui habebat aeternitatis divitias et 'plenitudinem divinitatis'?
 Denique in carne erat et dicebat: *Amodo videbitis filium ho-*
minis sedentem ad dexteram virtutis. Et alibi ad Petrum dicit:
 5 *Tibi dabo claves regni caelorum.* Hic ergo pauper, qui regnum
 caeleste donabat? Sed audi, quomodo pauper: *Tollite, inquit,*

29. 2—5 *Thren. 2, 13 (Sept.) 6 sq. *Thren. 3, 15 (Sept.) et
 Hier. 4, 19 8 cf. I Cor. 4, 15

30. 3 sq. cf. Soph. 3, 12 Ps. 73, 21 (?) 7 sq. cf. II Cor. 8, 9
 8 sq. cf. Phil. 2, 7

31. 2 cf. Col. 2, 9 3 sq. *Matth. 26, 64 5 Matth. 16, 19
 6 sq. Matth. 11, 29

3 te faciet m 4 virgo in mg. C filie A 7 me] in Haa ventrem
 meum doleo bis C D m (cf. Hier. 4, 19)

30. 2 surrexit DHaa 3 tractatu II > D, B 4 dominum be-
 nediceret K 5 et — populus alt. om. DE dives] add. et II 7 alieno
 A a. c. m 2 alienis eloquiis K 8 quia H s. l. est a paupere D a om. B
 ille CE illo — 9 factus est om. D qui] quia H 9 fractus Pa. c. m 2
 esset dives B nos om. K

31. 4 a dextris K ad alt.] ait Pa. c. m 2 om. I Petro I

iugum meum super vos, quia mitis sum et humilis corde. Ideo et populus eius pauper est, non indigentia, quem divite illo populo video ditio-rem; non solum enim oracula prophetarum, sed etiam apostolorum meruit divino fusa spiritu habere praecepta. 32. Non ergo inopia pauper, sed pauper spiritu, cui dictum est: *Beati pauperes spiritu, ipsorum enim est regnum caelorum.* Vere 'beati pauperes', qui acceperunt, quod divites non habebant. Ex hoc numero est ille propheticus pauper, de quo scriptum est: *Iste pauper clamavit, et dominus exaudivit eum.* Ex hoc populo ille, qui ait: *Argentum et aurum non habeo, sed, quod habeo, do tibi: in nomine Iesu Nazareni surge et ambula.* Ille ergo pauper auctor populi pauperis dicit: *Deus, laudem meam ne tacueris, quoniam os peccatoris et os dolosi super me apertum est. Locuti sunt super me lingua dolosa et sermonibus odii circumdederunt me et expugnaverunt me gratis. Pro eo, ut me diligenter, detrahebant mihi, ego autem orabam.* Bonum scutum oratio, quo omnia adversarii ignita spicula repelluntur. Orabat ergo dominus Iesus, et eius imitator Valentinianus orabat. 33. Sed forte dicatur: 'Quid ei sua profuit oratio? Ecce in primo vitae occidit cursu.' — De celeritate mortis, non de genere loquor; non enim accusationis voce utor, sed doloris. — Sed etiam dominus orabat et crucifixus est; hoc enim orabat,

32. 2 *Matth. 5, 3 5 sq. Ps. 33, 7 6—8 *Act. 3, 6 8—12 *Ps. 108, 1—4 12 sq. cf. Eph. 6, 16

7 et alt. *As.l.* 8 divitem *Pa.c.m 2ACE* 9 video] iudeorum *Ea.c.m 2C* oraculas *B* 10 divina *Ba.c.D* spiritui *Ea.r.*

32. 1 sed pauper *om. H* pauper *alt. om. a* 2 est *alt. om. Aa.c.P* enim *om. D* est enim *CEm* 4 habeant *B* 5 dictum est *D* 7 habeo] *add. hoc Ham nazarei A, Pa.c.* 8 pauper et pauperis *om. B* 8 sq. laude *A* 9 quia *H* os *alt. om. B* 10 sunt *om. E* super] adversum *K* 11 me *pr.] add. circumierunt AP expugnauerunt B* 12 diligenter me *PF* me *om. H* 13 quo] qui *Pa.c.m 2* spectacula *Aa.r.* 14 ergo *om. K*

33. 1 profuit sua *DKa* 2 primo] principio *H* cursu (*spat. vac. rel. om. K*)

5 ut 'peccatum mundi tolleret'. Audiamus ergo, quid oret Christi discipulus. Utique quod magister docuit. Docuit autem, ut vigilemus et oremus, ne ingrediamur in temptationem, hoc est, ne incidamus in peccatum. Haec est enim temptatio Christiani, si in suae animae periculum prolabatur: mortem autem timere non est perfectionis. **34.** Rogare autem quis debeat et pro inimicis suis, orare etiam pro persequentibus, sicut ipse dominus orabat dicens: *Pater, dimitte illis, non enim sciunt, quid faciunt.* Vide clementiam magnam: Illi suum persequen-

5 bantur auctorem, ipse adversariis etiam gravia peccata donabat; quin etiam ignorantiae velamine excusabat admissum dicens, quia 'nesciunt quid faciunt'; nam si scirent, dominum non persequerentur suum, in cuius potestate ac iure salutem suam esse arbitrarentur. Et quia non sola Christi persecutores

10 eius erant morte contenti, addebant maledicta atque convicia, ut ait ipse: *Maledicent ipsi, et tu benedices.* Docuit nos; quod timere maledicta persequentium minime debeamus, cum habeamus benedictionis auctorem, nec movere nos convicia debeant, ubi praesul est, qui possit auferre maledicta.

35. Quid illud, quod mori non timuit? Immo pro omnibus se obtulit dicens, quod frustra innoxii in invidiam vocarentur, quod frustra propter se alii periclitarentur, sibi que potius mortem optabat, ne ipse aliis causa mortis esset. Hoc est illud

33. 5 cf. Ioh. 1, 29 6 sq. cf. Matth. 26, 41 (Marc. 14, 38 Luc. 22, 40. 46) 9 sq. cf. Matth. 10, 28

34. 1 sq. cf. Matth. 5, 44 3 sq. (7) Luc. 23, 34 7 sq. cf. I Cor. 2, 8 11 *Ps. 108, 28

5 quid oret] qui doceret *A a. r.* 6 docuit *alt.*] docui *A* 7 oramus *A* ploremus *P T* et oremus *om.* *H a a* ingrediamur] intremus *H a*

34. 1 debet *Γ B K m* 2 etiam] autem *E* autem et *D* etiam et *B* ipse *om.* *B H a m* 3 dimitte] ignosce *C E* 5 adversarius *P a. c.* 6 velamine ignorantiae *E* 9 esse *om.* *K* esse suam *a m* 10 contempti *K* addebat *D* 11 ut] et *H K* illi *D K B* 12 persequentum *a* 12 sq. abeamus *A* 13 vicia *C* vitia *D*

35. 2 innoxii — 3 frustra *in mg.* *A m I* in *om.* *B H*

evangelicum domini in ipsa sui captione dicentis: *Si me quaeritis, sinite hos ire.* Occidit itaque pro omnibus, quos diligebat, pro quo amici sui parum putabant, si omnes perirent.

36. Advertimus, quem circa amicos suos habuerit animum, consideremus, quem erga germanas suas habuerit adfectum. In ipsis requiescebat, in ipsis consolabatur, in ipsis relaxabat animum et fessa curis corda mulcebat. Rogabat eas, ut, si quo pueritiae suae lapsu, si sermone aliquo offensae a fratre viderentur, ignoscerent, veniam sibi a domino deo depraecarentur. Manus, capita sororibus osculabatur, in memoriam imperii, memor germanitatis. Et quanto magis aliis potestatis iure praestaret, hoc se magis humilem sororibus exhibebat. Rogabat, ut non meminissent iniuriae, meminissent gratiae.

37. Acciderat, ut quoddam de earum possessione audiret negotium; tantus enim erat, ut etiam in causa sororum aequus fore arbiter a provincialibus aestimaretur, quod, etsi circa sanctas necessitudines suas caritate propenderet, tamen pietatem suam iustitia temperaret. Audivit negotium non de iure, sed de possessione praedii. Hinc pietas pro sororibus, inde misericordiae pro orphano causa certabat, ut pro eo apud ipsas interveniret sorores. Remisit ad iudicem publice ne-

35. 5 sq. *Ioh. 18, 8

5 domini *om. D* sua *DE* 5 sq. queritis interficere *C* 6 irae *A*
abire *ΓKam* itaque] igitur *K* quo *K*

36. 1 advertimus *αα* 2 consideremus *post* adfectum *m* suas
om. A 2 sq. affectum *s.l.m1*, animum *Aa.c.* 3 se consulabatur *αam*
4 se relaxabat animum *K* 5 suae *om. B* offensae *post* 6 viderentur *B*
6 deo *om. Haα* 7 capit *a Ha* caput *a* sororum *D* 8 menor *A*
quanto] quo *a* postestatis *Da.r.* 9 iure (*re s.l.*) *P* humilem *om. a*

37. 1 acciderat *post* quoddam *H* ut quod dum acciderat *α* ut quod
acciderat *a* 2 erat enim *D* 3 forte *CDK* existimaretur *a* 3 sq.
sanctas circa *B* 4 caritatem *BHK* propenderet *A* perpenderet *a*
4 sq. pietate sua *IK* 5 iustitiam *Pm2ΓK* 7 misericordia est *Γ*
misericordia *dett. m* orphani *II m* (*pro — certabat om. C*) certabatur
Kp.c.m2 8 publicem *A, Pa.c.* publicum *Pp.c.m*

gotium, ne aut ius aut pietatem laederet. Privatim tamen, quan-
 10 tum ex proposito nobilium puellarum advertimus, pium sanc-
 tis sororibus inpressit adfectum, ut concedendi praedii volun-
 tatem haberent, indicium darent. Vere dignae tanto fratre
 germanae, quae id, quod mater sibi reliquerat, mallent de suo
 potius iure laxare quam fratrem in sua causa verecundiam
 15 sustinere.

38. Haec est vobis, sanctae animae, hereditas pretiosior
 fraternae laudis et gloriae, his vos pius frater nobiliores et
 ditiores reddidit, qui caput vestrum non gemmis onerabat,
 sed osculis, manus vestras non tam regalibus ambiebat in-
 5 signibus, quam imperatorio ore lambebat. In vestrae fructu
 praesentiae omne ponebat solatium, ut nec ipsam nimie
 desideraret uxorem. Ideo nuptias differebat, quia pius eum
 vestrae gratiae pascebat adfectus. Haec vobis desiderio
 amplius quam dolori sint, ut fraterna gloria plus reficiat
 10 mentem quam dolor torqueat. Pascunt frequenter et lacrimae
 et mentem allevant, fletus refrigerant pectus et maestum
 solantur adfectum. 39. Durum quidem funus videtis, sed
 stabat et sancta Maria iuxta crucem filii et spectabat virgo
 sui unigeniti passionem. Stantem illam lego, flentem non
 lego. Unde dixit ei filius: *Mulier, ecce filius tuus*, et discipulo
 5 dixit: *Ecce mater tua*, hereditatem illi caritatis suae et gratiae
 derelinquens. In quo vobis, pia pignora, quoniam fratrem

39. 2—4 cf. Ioh. 19, 25 ELuc. X 132 (p. 505, 18—21 Sch.) Ep. 63,
 110 InstV. 49 4 sq. cf. Ioh. 19, 26 sq.

9 privatam Pa.c. 10 puellarum nobilium E 12 haberent]
 add. et D verę A vero I fratri I 13 id] ei Hαα

38. 1 vobis om. K nobis B 3 ornabat K 4 ambiebat Cp.r.
 6 nimiae AP 7 pius] plus Pp.c.m2m 9 doloris II (dolores Pp.c.)
 sint ut] in tot II > C (in tota), sit ut BH, sint K 10 et om. B
 11 allevant Iam

39. 1 funus om. C videris I 2 et pr. om. K sancta s. l. K
 3 flentem] add. illam Cα 5 illi B om. D illis cet. m 6 pio D

vestrum servare propter mea peccata non merui, adfectum paternum exhibere desidero. Illum intueor in vobis, illum teneo, illum puto mihi esse praesentem, immo utrumque germanum, quos velut oculos mihi effossos arbitror. 10 Felicius episcopos persequuntur imperatores quam diligunt. Quanto mihi beatius Maximus minabatur! In illius odio laus erat, in horum amore supplicii feralis hereditas. Utinam, filii, pro vobis licuisset hunc spiritum fundere! Compendium doloris inveneram et gloriosius mihi fuerat pro tantis obire 15 pignoribus.

40. Sed ad vestram, sanctae filiae, consolationem revertar, quamvis rerum gestarum acerbitas vim omnem consolationis absorbeat. Quae si brevis sit, nihil adfert, quo maestum adfectum demulceat, sin prolixior, longiorem adfert admonitionem doloris. Quo enim prolixior fueris, hoc 5 magis in consolando adicies eum, quem consolari velis, et diutius maerorem eius tenebis. 41. Non igitur velut penicillo quodam sermonis mei vestras abstergebo lacrimas; neque enim id facere vellem, etiamsi possem — est enim piis adfectibus quaedam etiam flendi voluptas et plerumque 5 gravis lacrimis evaporat dolor —. Sed id postulo, ne vel

12 cf. Ep. 24, 12

41. 3—5 cf. ExcF. I 74

7 servare *om.* Hαα servire *Da.c.* peccata mea C merui *s.* potui C meruit H 8 parentum α 9 esse mihi Hm 10 effossos mihi E arbitror] doleo BHα 11 persecuntur AE persequantur BHαα diligant BHα 12 mihi *om.* K 14 nobis α effundere D 15 doloris *om.* α

40. 2 quamvis] *add.* per CE acerbias AP*a.c.m*2 aceruias Am2 acerbius P*m*2 aceruitas H 3 absorbeam II > D nil Γ afferet Bαα afferret H 4 m**estum A adfectum *om.* A affectu α 4 sq. afferet Bα afferret H afferat α 6 in *om.* K 7 maerorem] memoriam B tenebit B

41. 1 sq. pincello AP*p.c.m*2 pinnicello K pincillo C penicello B pinicello α penicillo Hαm (*i. q.* spongia) 2 abstergendo B abstergo Kα abstergam Dαm 3 possim II > D, K 4 etiam *om.* IK voluntas II 5 lacrimis *om.* Hα lacrimas D euaportat P*a.c.* seuā poscat P*p.c.*

infixum pectori vestro fratrem duris gemitibus revellatis
 vel avertatis planctibus vel requiescentem excitetis. Ille
 vobis maneat in corde, ille vivat in pectore, ille amplexibus
 piis haereat, ut solebat, ille fraterna oscula premat, ille semper
 10 in oculis sit, semper in osculis, semper in adloquiis, semper
 in mentibus, ille iam talis, ut ei nihil timeatis sicut ante.
 Obliviscamini eius aerumnam, teneatis gratiam. Ille vobis
 auxiliaturus speretur, ille noctibus praesul adsistat, illum a
 vobis iam nec somnus excludat. Propter ipsum delectet
 15 quies, ut vobis gratior revertatur. In vobis est, filiae, ut
 fratrem vobis iam nemo possit auferre.

42. Sed corpus eius tenere desideratis, tumulum circum-
 fusae tenetis. Ille tumulus vobis fratris habitatio sit, ille
 sit aula palatii, in quo cara vobis membra requiescent.

43. Quodsi me ad illum revocatis dolorem, quod cito
 excessit e vita, nec ego abnuo inmatura obisse aetate, quem
 nostrae vitae temporibus fulcire cuperemus, ut de nostris
 annis viveret, qui fungi non potuit suis. 44. Sed quaero,
 utrum aliquis sit post mortem sensus an nullus. Si est, vivit;
 immo quia est, vita iam fruitur aeterna. Quomodo enim
 non habet sensum, cuius anima et vivit et viget et remeabit
 5 ad corpus et faciet illud, cum refusa fuerit, revivescere? Cla-

44. 1 sqq. cf. Sen. Ad Pol. 9, 2, 3; Cic. Tusc. I 34, 82

-6 infixum *A a. r.* revelatis *H a* relevetis a 7 plantibus *B* 8 ille
alt. — 9 premat *om. D* 10 oculis] osculis *AP* semper in osculis *om. II*
 11 nihil ei *DK* sicut ante] sic *B* 12 tenetis *A a. c.* ut teneatis *B*
 13 noctibus] nobis *K* existat *K* 14 nec iam sonus *D* 15 requies *A*
 est *om. K* 16 posset *H*

42. 2 fratris vobis a m 3 pa*latii *A* palatium *B* vobis *om. a*
 requiescunt a

43. 1 me] mentem *K* illam *Ap. c. m 2* 2 de vita *K* a vita *E*
 e *om. B* abuno *B* inmature *A a. c.*

44. 2 an] aut *B* vivit — 4 cuius *om. IIK* 4 et *pr. om. m*
 remeavit *A*, *Pa. c.* remanebit *D* 5 ad] in *IIK* corpore *D* reversa
K revivescere *AH*, *Pa. c.* reviviscere *cet.*

mat apostolus: *Nolumus autem vos ignorare, fratres, de dormientibus, ut non tristes sitis, sicut et ceteri, qui spem non habent. Nam si credimus, quod Iesus mortuus est et resurrexit, ita et deus illos, qui dormierunt, per Iesum adducet cum ipso. Manet ergo eos vita, quos manet resurrectio.* 45. Quod si gentes, quae spem resurrectionis non habent, hoc uno se consolantur, quo dicant, quod nullus post mortem sensus sit defunctorum ac per hoc nullus remaneat sensus doloris, quanto magis nos consolationem recipere debemus, quia mors metuenda non sit, eo quod finis sit peccatorum, vita autem desperanda non sit, quae resurrectione reparatur? Iob quoque docet nec mortem timendam et potius optandam piis dicens: *Utinam in inferno me custodires, absconderes me, donec mitigetur ira tua et constituas mihi tempus, in quo memor sis mei. Si enim mortuus fuerit homo, vivet. Consummans dies vitae meae sustinebo, donec iterum fiam. Tunc vocabis, et ego tibi oboediam: opera autem manuum tuarum ne despicias.*

46. Esto tamen, dolendum sit, quod primaeva obierit aetate: gratulandum tamen, quod virtutum stipendiis veteranus decesserit. Tanta enim fuit emendatio vitae eius in

6—9 *I Thess. 4, 13 sq.

45. 1 sqq. cf. ExcF. I 71 5 sq. cf. ExcF. II 48 9—13 *Hiob. 14, 13—15 (Sept.)

46. 1 sqq. cf. Menandr. Περὶ Παραμυθητικῶν (III p. 413, 15—414, 27 Spengel)

6 autem om. Hαα fratres om. K 7 ut non contristemini BHαKα (Vulg.) ut non contristetis A 9 qui dormierunt om. D cum eo Hααm
10 eorum vita Hαα

45. 2 quae] qui AD, Pa.c.α 3 quo Hαα quod cet. m 5 debeamus D 6 non A s.l. 7 non sit om. D 8 docet] dicit IK mortem nec B 8 sq. piis optandam E 9 dicit Aa.c.m2 custodires] add. et Hααm 11 *mei (e eras.) A fuerat ADE, Pa.c. consummas BPD consummas A et cum summas E et cum consummas C 13 obedientiam D despicias Aa.c.m2 dispicias Am2

46. 1 esto] istud Hα illud α 2 tamen] autem α 3 discesserit BC

illo omnibus lubrico adolescentiae tempore, tanta laus morum
 5 eius, ut omnem memoriam doloris obducat. Quod enim obiit,
 fragilitatis est, quod talis fuit, admirationis. Quam beata
 fuisset res publica, si eum diutius servare potuisset! Sed
 quia vita sanctorum non hic in terris est, sed in caelo —
 iustis enim vivere Christus et mori lucrum, quia dissolvi et
 10 cum Christo esse multo melius —, dolendum est, quod nobis
 cito raptus sit, consolandum, quod ad meliora transierit.
 47. Denique David moriturum filium flebat, mortuum non
 dolebat. Flebat, ne sibi eriperetur, sed flere desivit ereptum,
 quem sciebat esse cum Christo. Et ut scias verum esse, quod
 adsero: Incestum Amnon filium flevit occisum, parricidam
 5 Abessalon doluit interemptum dicens: *Filius meus Abes-*
salon, filius meus Abessalon, innocentem filium non putavit
 esse lugendum, quia illos sibi perisse pro scelere, hunc pro
 innocentia credidit esse victurum.

48. Nihil ergo habetis, quod gravissime doleatis in fratre:
 homo natus est, humanae fuit obnoxius fragilitati. Nemo
 se redimit a morte, non dives, non ipsi reges, immo ipsi
 gravioribus subiacent. Iob dixit: *Numerati anni dati sunt*
 5 *potenti, timor autem eius in auribus eius; quando vide-*
tur pacem habere, tunc veniet eius eversio. Vobis quoque
 ipsis tam acerba incidisse patienter ferre debetis, quae

9 sq. *Phil. 1, 21. 23

47. 1 sqq. cf. II Reg. 12, 16 sqq. ExcF. II 28 4 cf. II Reg. 13,
 32. 36 sq. 5 sq. *II Reg. 18, 33 6 sq. cf. II Reg. 12, 19—23

48. 4—6 *Hiob. 15, 20 sq. (Sept.)

4 laus *Ai.r.* 5 doloris] *add.* eius *Ea.c.* obiit enim *D* 8 hic]
 haec *IIHα* 9 enim *om.* *A* quia] *add.* et *Hα* 11 quod *om.* *CE*

47. 2 eripetur *B* sed flere *Ei.r.* 3 et] sed *BHα* ut *s.l.* *A*
 4 assero *Ei.r.* filium *om.* *CK* 6 meus abessalon *alt.*] meus absalon
Ei.r. 7 luguendum *A* hinc *H*

48. 2 fragilitatis *AP* nemo — 7 eversio *om.* *IIK* 3 redemit *H*
 6 habere pacem *Hαα m* eius] ei *Hαα* a vobis *II* (sed vobis *Pp.c.*) ac vobis *K*
 7 ferre patienter *B* debetis *om.* *K*

videtis vobis communia esse cum sanctis. Etiam David amissis filiis destitutus est. Optasset illos tales obire, qualis vobis frater ereptus est. Ille crimina doluit, non exitum 10 filiorum.

49. Sed esto, fuerit ingemiscendum. Quo usque luctus tempora protrahantur? Duorum mensuum curricula in fraterni funeris cottidiano clausistis amplexu. Sola in scripturis Iepthae filia fletus sui tempora postulavit, cognito, quod pater eius profecturus ad proelium voverat, quia id rerum 5 potitus offerret domino, quod sibi primum occurreret. Post victoriam revertenti occurrerat filia gnara pietatis, ignara promissi. Vidit eam et ingemuit pater dicens: *Heu me, filia, impedisti me, in stimulum doloris facta es mihi. Ego vero aperui os meum de te ad dominum et non potero avertere.* 10 Illa dixit ad eum: *Pater, si in me aperuisti os tuum, fac mihi ita, ut exiit de ore tuo.* Et iterum dixit: *Sine me mensibus duobus et vadens flebo in montibus super virginitatem meam, ego et compares amicae meae.* Itaque duobus exactis regressa mensibus sacrificii munus implevit. Quae decreto populi 15 Israhel quaternis in anno diebus ab eiusdem plebis feminis deplorabatur. 50. Ad defendendum igitur virginitatis suae

49. 3 sqq. cf. Iudd. 11, 29—40 7 gnara — ignara] cf. Vgt. 2, 5 9—11 *Iudd. 11, 35 (Sept.) 12 sq. *Iudd. 11, 36 (Sept.) 13—15 *Iudd. 11, 37 (Sept.) 15 sqq. cf. Iudd. 11, 38—40

9 destitutis D 10 illae C illa E

49. 1 sed — ingemiscendum om. Haa quo usque] quae Ha 2 protrahuntur BHaaam mensuum AP mensium cet. 5 voverat B vocaverat H 6 potitus H potius cet. offerret — sibi Ei.r. 7 occurreret A, Pa.c.CE occurrit Pp.c.DKm gnara] ignara AFHa 8 eam] etiam Aa.r. et om. CE 9 es facta Ha est Aa.r. 10 vero]enim Am de te A s.l. et non potero bis A advertere AFH, Pa.c. 12 ita om. Haaam me Ks.l. om. Haa 12 sq. duobus mensibus E 13 in montibus om. K 14 amicae] animae D regresso H 16 quaternos Aa.c. diebus] mensibus K 17 deploratur a

50. 1 suae virginitatis m

florem duos sat esse menses Iepthae filia iudicavit, et adhuc non venerat resurrectio. Et hoc spatio temporis satis putavit a paucis se esse defletam. Vobiscum omnes populi defleverunt, 5 omnes ingemuerunt provinciae, et adhuc parva putatis vestri haec esse supplicia? Si fratrem vestro redimere possetis exitio, nollet tamen ille vestra afflictione resuscitari, qui se melius vivere credit in vobis, qui optavit potius se ipsum mori quam vestram videre iniuriam, qui pro vobis se libenter 10 fuit paratus offerre, qui ipso nostri doloris die dicitur hanc solam emisisse vocem: 'Vae miseris sororibus meis!' Itaque magis vestram destitutionem quam suam mortem dolebat.

51. Sed audio vos dolere, quod non acceperit sacramenta baptismatis. Dicite mihi: Quid aliud in nobis est nisi voluntas, nisi petitio? Atqui etiam dudum hoc voti habuit, ut, antequam in Italiam venisset, initiaretur, et proxime baptizari se 5 a me velle significavit, et ideo prae ceteris causis me acciendum putavit. Non habet ergo gratiam, quam desideravit, non habet, quam poposcit? Et quia poposcit, accepit, et ubi illud est: *Iustus quacumque morte praeventus fuerit, anima eius in requie erit.*

52. Solve igitur, pater sancte, munus servo tuo, quod Moyses, quia in spiritu vidit, accepit, quod David, quia

51. 8 sq. *Sap. 4, 7

52. 2 cf. Myst. 3, 12(I Cor. 10, 1. 2) 2 sq. cf. Myst. 5, 26 (Ps. 28, 3)

2 satis K sat C sat (s man. rec.) H 4 a om. Hαα se om. D deflendam K defluerunt B 5 vestra Km 6 vestrum Dαα possitis AP 7 adfflictatione Pa.c.Ap.c.Γ 8 credidit Hαα m mori] add. pro vobis C 9 cum vestram videret Hαα 10 vestri α

51. 1 audiui Hαα acceperat Ba.c. sacramentum Γ 2 quod Ha.c. est in vobis D vobis APK 3 adqui (ex adque) A atque K aut qui ΓHα at qui α votum BHα ut] add. et m antequam] cum ΠK 4 in om. BD proximo Γ 5 prae ceteris] praeteritis P 5 sq. accedendum (eden i. r.) A accipiendum Hαα accersendum m 6 gratia A 7 habet] add. ergo gratiam D et pr.] certe m 8 ubi] unde m quacumque quae H 9 requie] refrigerio α

52. 1 sanctae AP 2 moysē Hα quia pr.] dum Hαα

ex revelatione cognovit, emeruit. Solve, inquam, servo tuo Valentiniano munus, quod concupivit, munus, quod poposcit sanus, robustus, incolumis. Si adfectus aegritudine distulisset, tamen non penitus a tua misericordia esset alienus, qui celeritate temporis esset, non voluntate, fraudatus. Solve ergo servo tuo munus tuae gratiae, quam ille numquam negavit, qui ante diem mortis templorum privilegia denegavit his urgentibus, quos revereri posset. Adstabat virorum caterva gentilium, supplicabat senatus. Non metuebat hominibus displicere, ut tibi soli placeret in Christo. Qui habuit spiritum tuum, quomodo non accepit gratiam tuam?

53. Aut si, quia sollemniter non sunt celebrata mysteria, hoc movet, ergo nec martyres, si catechumeni fuerint, coronantur; non enim coronantur, si non initiantur. Quodsi suo abluuntur sanguine, et hunc sua pietas abluit et voluntas.

54. Ne, quaeso, eum, domine, a fratre seiungas, ne iugum hoc piaie germanitatis patiaris abrumpi. Hic tuus iam et tuo iudicio vindicatus periclitatur amplius Gratianus, si separetur a fratre, si non mereatur esse cum eo, per quem meruit vindicari. Quas ille nunc manus ad te, pater, erigit!

3 meruit *HK* inquit *Ha.c.m2* 5 incolomis *AHα, Ka.c.* 6 distulisset *PE* paenitus *AP* penitens *CE* 7 alienus esset *B* 8 gratiae tuae *Bm* 10 denegavit] negavit *Haα* denegavit] *add.* et negavit *B* his urgentibus] insurgentibus *Paα* hi surgentibus *H* reveri *APa.c.m2* 11 renatus *Hα* 12 dispicere *Ha.c.man.rec.* ut — placeret *om. Haα* placere *B* 13 spiritum] *add.* sanctum *Ba.c.*

53. 1 quia] qua *H* 2 si] sic *Ha.c.* si catechumeni] sicuthaec umini *Aa.c.* (-amini *p.c.*) si cuthecumini *Pa.c.* si catecumini *ΓK* si cathecumini *B* 2 sq. coronentur *Cm* 3 si non] nisi *K* 4 hanc *A, Pa.c.* voluntas abluit et pietas *D* abluat *K*

54. 1 domine eum *D* ne *alt.*] nec *K* 2 patiaris *om. H > D,* *K* sinas *D* abrumpas *Pp.c.m2K,* (iugum — abrumpas *i. r.*) *E* et] ex *D* 3 vendicatus *D* vindicatur *E* amplius *om. K* 5 at te *A, Pa.c.*

Quas pro fratre preces fundit! Quo ei inhaeret amplexu!
 Quemadmodum sibi eum non patitur avelli! 55. Adest
 etiam pater, qui militiam sub Iuliano et tribunatus honores
 fidei amore contempsit. Dona patri filium, fratri germanum
 suum, quorum utrumque imitatus, alterum fide, alterum
 5 devotione pariter atque pietate in templorum privilegiis
 denegandis, quod patri defuerat, adiunxit, quod frater consti-
 tuit, custodivit. Et huic adhuc intercessionem adscisco,
 cui remunerationem praesumo. 56. 'Date manibus' sancta
 mysteria, pio requiem eius poscamus adfectu. Date sacra-
 menta caelestia, 'animam nepotis' nostris oblationibus pro-
 sequamur. *Extollite*, populi, mecum *manus in sancta*, ut eo
 5 'saltem munere' vicem eius meritis rependamus. Non ego
 floribus tumulum eius aspergam, sed spiritum eius Christi
 odore perfundam. Spargant alii 'plenis lilia' calathis, nobis
 Christus est lilium. Hoc reliquias eius sacrabo, hoc eius
 commendabo gratiam. Numquam ego piorum fratrum sepa-
 10 rabo nomina, merita discernam. Scio, quod dominum com-
 memoratio ista conciliet et copula ista delectet. 57. Nec
 putet aliquis meritis eorum obitus celeritate detractum.
 Raptus est et Enoch, ne malitia mutaret cor eius, et Iosias
 XVIII anno regni sui ita domini pascha celebravit, ut omnes

56. 1—7 *cf.* Verg. Aen. VI 883—886 4 *cf.* Ps. 133, 2

57. 3 *cf.* Gen. 5, 21—24 Sap. 4, 11 3 sq. — 7 *cf.* IV Reg. 23, 21—30

- 7 velli B

55. 1 adest — militam *E i. r.* 4 suum *om. K* imitatur *Γ* imi-
 tatus est *am* fides *A* 5 templum *Γ*

56. 2 sq. sacramenta] sacrata *B* caelestia] mysteria *B, Ha.c.*
 caelestia mysteria *αα* 3 nepotis] piam *BHα* (*cf. prae f. not. 181*)
 nostris] matris *α* 4 eo] eos *A* eius *Γ* 5 saltim *AK, Pa.c.* non]
 nec *Ha* 6 spiritum] bustum *K* 7 profundam *α* spargunt *D* plenos liliis
 calathos *K* lilia plena calathis *D* 8 lilium est Christus *Hαam* eius
pr. om. DE 10 nomina] numerum *α* 11 et *om. BHα*

57. 2 aliquis] *add.* quidquam *m* 3 et *pr. om. Hαam* 4 XVIII.
APKα octavo decimo *Γ* decem et octo *Ha.c.* decimo et octavo *Hpc.*
 nono decimo *B* omnes *om. K*

retro principes devotione superaret, nec diutius fidei suae 5
meritis supervixit, immo quia plebi Iudaeae grave imminabat
exitium, rex iustus ante sublatus est. Metuo, ne et tu
nobis aliqua nostri offensione sis raptus, ut octavo decimo
regni tui anno imminentis mali acerbitatem quasi iustus
evaderes. 10

58. Sed iam cara mihi conplectar viscera et debito con-
dam sepulchro. Prius tamen singula membra perspiciam.
Valentinianus meus, *iuvenis meus candidus et rubeus* habens
in se imaginem Christi — talibus enim prosequitur ecclesia
in Canticis Christum; nec iniuriam putes: caractere domini 5
inscribuntur et servuli et nomine imperatoris signantur
milites. Denique et ipse dominus dicit: *Nolite tangere christos
meos*, et: *Vos estis lux mundi*, et Iacob dixit: *Iuda, te con-
laudant fratres tui*. Ad filium loquebatur et dominum reve-
labat. Et de Ioseph dixit: *Filius meus ampliatus, filius* 10
meus ampliatus Ioseph, et Christum significabat. 59. Licet
ergo et mihi caractere domini signare servulum — *iuvenis
meus candidus et rubeus electus de decem milibus!* Electus
est filius meus, cum post mortem patris parvulus adsciscere-

58. 2 sqq. cf. Menandr. Περὶ Μονωδίας (III p. 436, 15—21 Spengel)
3 *Cant. 5, 10 7 Ps. 104, 15 8 Matth. 5, 14 8 sq. *Gen. 49, 8
10 sq. *Gen. 49, 22

59. 2 sq. *Cant. 5, 10 4 parvulus] anno 375 Val. erat quattuor
annorum

5 superasset K 7 exitum B, Ha.c. sublevatus H metuo] add.
ergo m ne om. D 8 aliqua] add. nobis alt. APm1 (a s. nobis Pm2)
nostre A ut] et AHa.c. 9 aceruitatem Ap.c.

58. 1 conplectar] completa A debito] bito AΓ, Pa.c. subito Pp.c.
aito K debita α 1 sq. quondam ΓHαα 2 prius om. ΠA 3 meus
alt.] add. et m ruber α 5 canticis canticorum K 6 nomina AP
signatur B 7 dixit BHαΓKα m 8 sq. collaudant Γ laudabunt Hαα m
conlaudabunt K 10 dictum Π (add. est D), m 10 sq. filius meus
ampliatus alt. om. B 11 meus om. K et om. ΓK

59. 2 signare] scena (om. servulum) Hα, schema α 3 ruber α
electus de om. Hαα de om. A de] e m

5 tur imperio. *Caput eius aurum cephaz, oculi eius sicut columbae super abundantiam aquarum. Ibi enim sedimus et flevimus, dixerunt, qui inde venerunt. 60. Venter eius pyxis eburnea, qui reciperet oracula scripturarum, ut posset dicere: Ventrem meum doleo, sicut dixit propheta; dicit enim haec, qui imitator est Christi. 61. Genae eius sicut fialae aromatis, quibus Christi influebat unguentum. 62. Labia eius sicut lilia stillantia myrra plena. Manus eius tornatae, aureae, plenae tharsis, eo quod in verbis eius iustitia refulgeret, in factis et operibus reniteret gratia: in quo et plenum virtutis auctoritatisque*
 5 *regalis esset adloquium nec inflexa aliquo mortis terrore constantia et factorum pretiosa et emendata correctio; omnis enim bonus operarius manus Christi est. 63. Fauces eius dulcedines et totus desiderium. Quam dulcia enim omnia iudicia eius universorum faucibus adhaeserunt! Quanta*

5 sq. *Cant. 5, 11 sq. 6 Ps. 136, 1

60. 1 *Cant. 5, 14 (Sept.) *Multa abhinc ex aeperdito Origenis Comm. in Cant. hausta esse veri simile est. 2 sq. Hier. 4, 19*

61. *Cant. 5, 13 (Sept.)

62. 1 sq. *Cant. 5, 13 sq. (Sept.)

63. 1 sq. *Cant. 5, 16 (Sept.: φάρυγξ—ὄλος ἐπιθυμία: fauces — totus desiderium)

5 cephaz] *ex verbis Sept. non intellectis καὶ φάξ (var. lect. καιφάξ vel κεφάξ); φάξ pro Hebraico p̄az, i. e. aurum purum (cf. Vulg. aurum optimum) ophaz B cephat D*

60. 1 eius] *add. sicut BΓ pixis A p.c. ΓΗαΚ piscis Aa.c. pisis B oburnea B 2 reciperat AP receperat ΓΚ oraculas Aa.c. possit A 3 dicit] dixit B*

61. 1 sicut om. α 2 christus Bα

62. 1 illius D sicut om. Bα distillantia BHαΚαμ 2 murra A, Pa.c. mirram primam K mirrã prima D auræ Pa.c. A auro Pp.c. Γ aureae et B tharsis] Sept.: Θαρσείξ vel Θαρσίξ, pro Hebraico 'tarschisch', i. e. lapidis pretiosi (chrysolithi) 3 refulgebat K et] *add. in B 4 reniteret] redderet B auctoritatis quae A auctoritatis Hα et auctoritatis αμ 5 aliquo] aloquo A Pa.c. a loco Γ 6 et alt. om. Hαα 7 est] et K 63. 2 dulcedinis BΠ totū α desiderabilis B*

gratia sermones ipsius singuli recensentur! Quemadmodum,
 fili, desideraris a populis! Mihi certe impressisti, quae pectore 5
 teneo, verba illa postrema, quibus me vadem tuum fieri
 postulabas. Reliquisti ipse de me testimonium iudicii gloriosi.
 Ego tibi fidem meam exhibere non potui, quam parabam;
 dixi tamen absens, et dicentem me fidem pro te Christus
 audivit. Tenetur in caelo sponsio mea, etsi non tenetur in 10
 terris. Obligatus sum deo, etsi non potui hominibus obligari.

64. Locutus sum de corpore tuo, nunc adloquar animam
 tuam dignam propheticis ornamentis. Isdem igitur utar
 exordiis: *Quaenam est haec prospiciens sicut diluculum, speci-*
osa sicut luna, electa sicut sol? Videor mihi te videre fulgentem,
 videor audire dicentem: 'Diluculum mihi est pater: *nox* 5
terrena praecessit, dies caelestis adpropinquavit.' Prospicis
 igitur nos, sancta anima, de loco superiore tamquam inferiora
 respiciens. Existi de tenebris istius saeculi, et 'ut luna' re-
 splendes, 'ut sol' refulges. Et bene 'ut luna', quia et ante, in
 umbra licet istius corporis, refulgebas et terrarum tenebras 10
 inluminabas et nunc lumen a sole iustitiae mutuata clarum
 diem ducis. Videre igitur videor te tamquam de corpore
 recedentem et repulsa noctis caligine surgentem diluculo

64. 3 sq. *Cant. 6, 9 (Sept. 6, 10) 5 sq. cf. Rom. 13. 12 11 cf. ExcF.
 II 114 l. 16 sq.

5 a populis] apostolis B certe] *add. erit Ba.c. imprestisti H* 6 illa
Am2s.l. postremo B me vadem tuum] meoaduentu (uent i. r.) A meo
eadem tuum Pm1 meo vadem tuum Pm2 me adesse tibi D 7 re-
 quisisti *Γ* 9 me *om. Ha.c.m2* pro te *post* 10 audivit B christi A
 10 responsio *IKK* tenetis *PCE*

64. 1 sum *om. DE* corpore] corde puro *Aa.c.* 2 dignum *A, Pa.c. K*
hisdem IKKH 3 exordiis A 4 sicut (*utrumque*)] ut Bm 5 est mihi *Γ*
 6 processit *AP* 7 nos igitur *Haα* superiori *Aa.c.* inferiores B
 8 huius *Γ* 8 sq. resplendens *BD* 9 ut *pr. — et pr. om. α* reful-
 gens B et *pr. om. Ha* 10 corporis] saeculi *Pa.c.* 11 sola *Aa.c.*
 solae *Ap.c.P* iustitiae A 12 diem] de *Γ* dem *Pa.c.* ducis] dicit
Ha.c. ducit Hp.c.α

sicut solem, adpropinquantem deo et rapido volatu sicut
 15 aquilam, quae terrena sunt, relinquentem. **65.** *Convertere, Solamitis, convertere, convertere et videbimus in te.* Convertere ad nos ‘pacifica’, ut gloriam tuam sororibus tuis monstres et incipient se tuae quietis et gratiae securitate solari. Semel
 5 tantum ad nos convertere, ut te videamus, et rursus convertere atque ad Hierusalem illam civitatem sanctorum tota intentione festina. Aut certe, quia ad animam piam Christus hoc dicit, iubet illam paulisper converti, ut nobis gloria eius appareat et requies futura cum sanctis, et postea praecipit
 10 eam ad illud supernum sanctorum festinare consortium. **66.** *Quid videbitis, inquit, in Solamitide, quae venit sicut chori castrorum,* hoc est in ea, quae multum et adversum plurimos in corpore proeliata est? Etenim pugnavit adversus extraneos hostes, pugnavit adversus lubricas saeculi mutationes, pu-
 5 gnavit adversus corporis fragilitates, adversus multiplices passiones. Audivit a domino: ‘Convertere, Solamitis’. Conversa est ‘ad pacem’ semel in saeculo, conversa est iterata conmonitione ad gratiam Christi, et ideo pulchra conversio

65. 1 sq. *Cant. 6, 12 (*Sept.* 7, 1) Solamitis = pacifica cf. Isa. 8, 66 (p. 689, 5 Sch.) Onomastica Sacra, On. Vatican. p. 222, 66 Lagarde Gloss. Colbert. *ibid.* p. 227, 41 6 cf. Apoc. 21, 10

66. 1 sq. *Cant. 7, 1 (*Sept.*) 6 sq. cf. *supra* 65. 1 sq.

15 aquila DE delinquentem B

65. 2 sunamitis BH, Cp.c.DKα salamitis Pa.c. sonamitis Pp.c. convertere alt. om. D in As.l., om. DEαKm 3 tuis om. Γ 4 incipient BHαΓα te Ea.c. 5 tantum] add. nos A, Pa.c. (os p.c.), add. modo D 6 ad As.l. 7 quia om. Hαα 8 iubet] ubi et D nobis om. D 9 et pr.] ut A, Pa.c.Γ

66. 1 quituidebitis P quidem videbitis A qua Hαα thori D 2 et om. P adversus m 3 in corpore om. B praelia B adversum II 4 adversum CDK 5 adversus pr.] adversum II > D, K 5 multipliciter H 6 passiones] add. ideo D sunamitis α 6 sq. conversa] converteres Aa.r. (s eras.) convertere K 7 est pr. om. AK es P, Ep.r.CD 8 commonitione B communionem cet. m conversio] confessio Aa.c.

eius in saeculo, pulcherrimus incessus eius et volatus in caelum.
67. Unde meretur audire: *Speciosi facti sunt gressus tui in calciamentis, filia Aminadab*, hoc est 'filia principis'; speciosos enim processus habuisti in corpore, tamquam calciamento eo usa, non ut involucro, ut quasi superior et eminentior, quo velles, tuum circumferres sine ulla offensione vestigium, vel certe sicut calciamentum illud exsolveres, sicut Moyses fecit, cui dictum est: *Solve calciamentum pedum tuorum.*
68. Dicit igitur tibi nunc pater Aminadab, ille 'populi princeps': *Audi, filia, et vide, quoniam concupivit rex speciem tuam. Speciosi ergo facti sunt gressus tui in calciamentis, filia Aminadab. Moduli femorum tuorum similes torquibus*, hoc est consonans sibi in omnibus factis tuis gratia atque moderatio magnorum aequavit insignia triumphorum. Denique moderatione tua et tranquillitate pacifica nec Gallia hostem sensit et Italia hostem reppulit, qui eius finibus iminebat. Torques autem insignia esse victoriae dubitari non potest, cum hi, qui in bello fortiter fecerint, torquibus

67. 1 sq. *Cant. 7, 1 (*Sept. 7, 2*) **1 sqq.** cf. InstV. 14, 87 **2** 'filia principis'; cf. Isa. 8, 65 (*p. 688, 22 Sch.*: Aminadab, hoc est pater populi; *aliter Hieronymus et Onom. Sacra Lagarde nr. 12, 10 15, 14 31, 20 34. 11/12 60, 8 161, 14 171, 37 185, 91/92;*) Origen. In Cant. Excerpta Procop. *cp. 6 fin.* (PG 13, 211 A) **6** cf. Origen., In Gen. Hom. 8, 7 (*p. 82, 1—5 Baehrens*) **7** *Exod. 3, 5

68. 1 populi princeps] cf. **67. 2** **2 sq.** *Ps. 44, 11 *sq.* **3 sq.** *Cant. 7, 1 (*Sept. 7, 2*) **9** cf. Origen. In Cant. Excerpta Procop. *cp. 7* (PG 13, 212 A περιτραχηλίους κατεσκευασμένους τῇ ἀρετῇ

9 incensus *A a. c. m 2* et *om. H a*

67. 1 mereretur *II* **2** filia *pr.*] filii *Ap. c.* (fili *a. c.*), *CE* minadap *P* **2 sq.** speciosus enim (*add. es a*) in processu *H a* speciosa es enim in processu, habitasti *a* **4** volucra *A* involucra *II > AHm1* quasi] quia *a* **5** quo] ei ut *H* eo ut *a a* velles tuum (-les tu- *i. r.*) *A* circumferes *A* circumferre *BE* **6** exsolvere *codd. > K, a*

68. 1 tibi *om. I'* nunc *om. K* populi *om. K* **4** filii *E, A a. r.* (fili *p. r.*) **5** consonant *K* in *A i. r.* suis *IK* **6** signa *D* **7** sua *K* et] ex *H a a* galilea *H* galliam *A, Pa. c.* **9** dubitare *E* **10** cum mihi *A a. c.* hi] *ii a m*

honorentur. 69. *Umbilicus tuus crater tornatilis non deficiens mixto. Venter tuus acervus tritici munitus inter lilia. Cervix tua sicut turris eburnea. Oculi tui stagna in Esebon.* Bonus 'umbilicus' animae, virtutum omnium capax sicut crater ab ipso fidei auctore tornatus. *Sapientia enim in cratere miscuit vinum suum* dicens: *Venite, edite panes meos et bibite vinum, quod miscui vobis.* Ergo umbilicus iste tornatus omni decore virtutum non deficit mixto. Venter quoque eius non solum iustitiae velut frumentario cibo replebatur, sed etiam gratiae suavitatis, quae florebat ut liliū. Cervix quoque eius candida et pura, iugo Christi sponte subiecta; cogitationes rationabiles, fidei odor, 'circumcisionis adtentio', ornatus capitis gloriosus, quod non regalia diademata, sed domini sanguinis insignia coronarent. 70. Merito tamquam rex peccati victor et caelesti corona redimitus ascendit, cuius animae dicit deus verbum: *Quid pulchra et suavis facta es, caritas, in deliciis tuis,* pulchra per virtutis decorem, suavis per gratiam, procera sicut palma, quae vincentis est praemium.

71. Huic ascendenti animae Gratianus frater occurrit et complexus eam dicit: *Ego fratri meo, et super me conversio*

69. 1—3 *Cant. 7, 2—4 (Sept. 3—5) 3—14 cf. Origen. *l. c. cp.* 7 (PG 13, 212 B—D) 5—7 *Prov. 9, 1. 2. 5 11—14 cf. Cant. 7, 4. 5

70. 3 *Cant. 7, 6 (Sept. 7, 7) 4 sq. cf. Origen. In Cant. Excerpta Procop. cp. 7 (PG 13, 213 A): εἰς ἀρετῆς ἀραιότηρα — γλυκεῖαι

71. 2 sq. *Cant. 7, 10 (Sept. 7, 11)

69. 2 musto *BDE* munitus *scripsi* (cf. Sept. πεφραγμένη) minutus *Aa.c.* minuti *Ap.c. PEK* mixti minuti *D* muniti *cel. m* 3 sicut *om. D* stagna] sunt agna *B* sicut stagna *m* stagna in] sanguine *K* 4 anima et *K* grater *AP*, erat *EK*, (ex erant) *C* 7 umbilicus ergo *Hααm* 8 defecit *Pa.c.* deficiet *K* musto *F* 9 vel (ut *s.l.*) *A* gratia *Aa.c. Pp.c. DKm* 10 suavitatisque, *om.* quae (-que—11 sponte in *mg. A*) *APCEHαm* ut *DK* sicut *m om. cel.* 11 purpura *Ca.c.* purpurae *Cp.c.m3* sponte *om. K* 12 odor] honor *II* caput gloriosum *II* 13 quot *H* dominici *m*

70. 3 quid] quam *Bm* (cf. Cant. 7, 7 Sept. Τί ἀραιώθης καὶ τί ἠδύνθης) est *APα* 4 gratiam] *add.* sicut *A, Pa.c.*

71. 1 huic] tuae *Hαα* ascendenti est *Aa.r.* 2 dixit *B*

eius, vel quod sibi eum cupiat inhaerere, vel quod pietate fraterna quasi advocatus adsistat, dicens conversionem eius etiam suae gratiae praeferendam. 72. *Veni, inquit, frater meus, exeamus in agrum, requiescamus in castellis, diluculo surgamus in vineas*, hoc est: Venisti eo, ubi diversarum virtutum fructus pro singulorum meritis deferuntur, ubi abundant meritorum praemia. ‘Exeamus’ ergo ‘in agrum’,⁵ in quo non vacuus labor, sed fecundus proventus est gratiarum. Quod in terris seminasti, hic mete; quod ibi sparsisti, hic collige. Aut certe veni in illum agrum, qui est odor Iacob, hoc est veni in gremium Iacob, ut sicut Lazarus pauper in Abrahæ sinu, ita etiam tu in Iacob patriarchae tranquillitate¹⁰ requiescas; sinus enim patriarcharum recessus quidam est quietis aeternae. Merito ergo Iacob ager est fructuosus, sicut Isaac patriarcha testatus est dicens: *Ecce odor filii mei tamquam odor agri pleni, quem benedixit dominus*. 73. ‘Requiescamus’, inquit, ‘in castellis’, ostendens illic esse requiem tutiorem, quae septo caelestis refugii munita atque vallata non exagitetur saecularium incursibus bestiarum. 74. *In foribus, inquit, nostris omnes fetus arborum: nova et vetera, frater meus, servavi tibi. Quis dabit te, frater, fratrem mihi, lactantem ubera matris meae? Inveniens te foris osculabor te, adsumam te et inducam te in domum matris meae et in secretum*⁵

72. 1—3 *Cant. 7, 11 sq. (Sept. 7, 12 sq.) 8 cf. Gen. 27, 27
9 sq. cf. Luc. 16, 22 13 sq. *Gen. 27, 27
74. 1—8 *Cant. 7, 13 — 8, 3 (Sept. 7, 14 — 8, 3)

3 eam BHα pi**etate P

72. 3 vineis K 6 gratiarum est B 9 lazarus A pauperem
A p. c. m 2 10 abrae Pa. c. 11 quiescas m 12 meritum IIK
ager om. Hαα 14 tamquam] sicut C

73. 3 refugii caelestis B

74. 2 fetus Pa. r. fructus Γ 3 fratrem om. K 4 lactentem
BCEK m osculabor te] add. et quidem non spernent me Cm (cf. Sept.
Cant. 8, 1 fin.) 5 te pr. om. II > E et alt. om. Aa. c.

eius, quae concepit me. Potum dabo tibi a vino operosi unguenti, a fluxu malorum granatorum meorum. Laeva eius sub caput meum et dextera eius complectetur me. Promittit fratri augustae memoriae Gratianus praesto sibi fructus diversarum esse virtutum; fuit enim et ipse fidelis in domino, pius atque mansuetus, puro corde. Fuit etiam castus corpore, qui praeter coniugium nescierit feminae alterius consuetudinem. 75. Ideo 'in foribus' sedis suae habet fructus paratos nec longe petendos. Offert, quae servaverit fratri 'nova et vetera', hoc est et testamenti veteris et evangelii sacramenta, et dicit: 'Quis dabit te, frater, fratrem mihi lactantem ubera matris meae?' Hoc est: non quicumque te, sed Christus inluminavit gratia spiritali. Ille te baptizavit, quia humana tibi officia defuerunt. Plus adeptus es, qui minora te amisisse credebas. Quae sunt 'ubera' ecclesiae nisi sacramenta baptismatis? Et bene ait 'lactantem', quasi qui baptizatus lactis nivei sucum requirat. 'Inveniens', inquit, 'te foris osculabor te', hoc est extra corpus te reperiens osculo mysticae pacis amplectar. 'Nemo' te 'spernet', nullus excludet, 'in penetralia' te et arcana ecclesiae 'matris' inducam et in omnia secreta mysterii, ut bibas 'poculum' gratiae spiritalis. 76. Amplexatus igitur fratrem ducere coepit ad propriam mansionem,

75. 1 sq. cf. supra 74. 1—3 4 sq. cf. 74. 3 sq. 8 sq. cf. e. g. Origen. In Exod. Hom. 2, 3 (p. 158, 6—10 Baehrens) 10 cf. I Petr. 2. 2
10 sq. cf. 74. 4 12 cf. Cant. 8, 1 12 sqq. cf. 74. 5—7
- 76. 1 sq. cf. 74. 7 sq.

6 tibi dabo D operiosi B operisi K 7 meorum om. K 7 sq. capite meo B 8 eius om. B complectatur B frater D 11 puro] pio K etiam] et P enim K

75. 2 qui a servaverat K servavit B fratri Hs.l. 3 et pr. om. Γ 4 fratrem] add. meum K lactentem BCEKm 6 inluminabit Hαα spiritali Γ 7 minora] inmora B 9 lactentem BCEKm qui] eum II > D eum qui Dm enim K cum dett. 12 amplector II spernat B 13 et pr. om. Hαα induam A introducam K 14 spiritalis Γ

76. 2 *fratrem A deducere A, (add. eum) m

et quia pro officio ad ulteriora processerat, cum fratre coepit
ascendere petens, ut sibi et fratri maior illic caritas augeatur,
eo quod vitia humana defecerant, invidia atque iactantia, quae 5
in plerisque solent fraternae pietatis iura vacuare. 77. Viden-
tes eos vel angeli vel aliae animae quaerunt ab his, quae
veluti comitatu suo fratres hos et officio deducebant,
dicentes: *Quae est haec, quae ascendit candida innitens super*
fratrem suum? Nec nos quidem dubitabamus de meritis 5
Valentiniani, sed iam credamus vel testimoniis angelorum,
quod deterisa labe peccati ablutus ascendit, quem sua fides
lavavit et petito consecravit. Credamus et sicut alii habent,
quia *ascendit a deserto*, hoc est ex hoc arido et inculto loco ad
illas florulentas delectationes, ubi cum fratre coniunctus 10
aeternae vitae fruitur voluptate. 78. 'Beati ambo', 'si quid'
meae orationes 'valebunt': 'nulla dies' vos silentio praeteribit,
nulla inhonoratos vos mea transibit oratio, nulla nox non
donatos aliqua praecum mearum contextione transcurret,
omnibus vos oblationibus frequentabo. Quis prohibebit inno- 5
xios nominare, quis vetabit commendationis prosecutione
conplecti? *Si oblitus fuero te, sancta Hierusalem*, hoc est
sancta anima, pia et 'pacifica' germanitas, *obliviscatur me*
dextera mea, adhaereat lingua mea faucibus meis, si non meminero

77. 4 sq. *Cant. 8, 5 (*Sept.*) 9 *Cant. 8, 5 (*Vulg. et Complut.*)
EPs. 118, 14, 34 (*p. 321, 9 sq. Pe.*) Sac. IV 2, 5, l. 5

78. 1 sq. *cf. Verg. Aen. IX 446 sq.* 7—10 *Ps. 136, 5 sq.

3 pro] pio B α am 4 et om. H α α illi P 5 iactantia]
iudicia C

77. 2 eos om. D his] iis am qui K 3 cominatu A hos] honore
B et hos F et] ex D officium H α 5 dubitamus IK dubitemus m
6 credimus D 7 quod] quo PC 8 et alt. — habent om. H α α
9 hoc alt. om. K 10 florentes A α .c.m2 florulentas Am2Pa.c.m2
fratre E*i.r.* coniunctus A

78. 2 die suos H dies suos A α .c. 3 honoratos CE transiuit
A α .c.m2 nox] uox F nos H α .c. 4 pretium B contextione F α
5 uox A 6 commendationes II prosecutiones C prosecutionem BH α

10 *tui, si non meminero Hierusalem in principio laetitiae meae.*
 Ipse me citius quam vos obliviscar, et si umquam sermo
 tacebit, loquetur adfectus, et si vox deficiet, non deficiet
 gratia, quae meis est infixae praecordiis.

79. *Quomodo ceciderunt potentes!* Quomodo uterque
super illa Babylonis ceciderunt flumina! Quomodo rapidiora
 utriusque vitae fuere curricula quam ipsius Rhodani sunt
 fluenta! O mihi, Gratiane et Valentiniane, speciosi et carissimi,
 5 quam angusto vitam fine clausistis, quam proxima vobis
 mortis fuere confinia, quam sepulcra vicina! Gratiane, inquam,
 et Valentiniane, in vestris nominibus adhaerere iuvat, atque
 delectat in vestri commemoratione requiescere. O omnibus,
 Gratiane et Valentiniane, speciosi et carissimi, inseparabiles
 10 in vita et in morte non estis separati. Non vos discrevit
 tumulus, quos non discernabat adfectus, non causa mortis
 separavit, quos pietas una iungebat. Non virtutum distantia
 dispares fecit super columbas simpliciores, super aquilas
 leviores, super agnos clementiores, super vitulos innocentiores.
 15 Gratiani *sagitta non est reversa retro*, et Valentiniani iustitia
 ‘non fuit vacua’ nec inanis auctoritas. *Quomodo sine pugna*
ceciderunt potentes! 79 b. *Doleo in te*, fili Gratiane, ‘suavis
 mihi valde’. Plurima dedisti tuae pietatis insignia. Tu me

79. 1 *II Reg. 1, 27 2 cf. Ps. 136, 1 4 et 9 sq. et 13 sq. cf. II Reg. 1, 23
 15 sq. cf. II Reg. 1, 22 (Hier. 50, 9) I Cor. 15, 10 16 sq. *II Reg. 1, 27

79. b 1 sq. cf. II Reg. 1, 26

10 meminero] *add.* tui *alt.* D meae laetitiae H a m 11 me *om.* H K
 quam vos *As.l.* sermo umquam I

79. 2 sq. rapidior utrisque *Aa.c.* rapidior utrisque *Ap.c.* rapidi-
 ora utrisque *PF* 3 vitae] viri *AmICE* viridi (di *s.l.*, *eras.*) *Am2*
 viris *PD* in *K* rodani *codd.* sunt *om.* P 4 fluentia *P* gratia (ne
s.l.) *P* 5 finem *A, Pa.c.* 6 morte *Aa.c.* inquam *Cs.l.* 7 va-
 lentiane *H* 8 delectari *Ha a* commoratione *B* delectatione *C* o *om.*
BD a 9 inseparabiles *A* 11 s. quos *add.* quia *Pm2* 13 impares
D fecit] *add.* quos religio una fovebat in super *pr. Pi.r.*

79 b. 2 mihi *om.* B

inter tua pericula requirebas, tu in tuis extremis me appella-
 bas, meum de te plus dolebas dolorem. *Doleo etiam in te,*
 fili Valentiniane, 'speciosus mihi valde'. Ceciderat amor 5
 tuus in me sicut amor pignoris. Tu per me putabas eripi te
 periculis, tu me non solum ut parentem diligebas, sed ut
 redemptorem tui et liberatorem sperabas. Tu dicebas:
 'Putasne videbo patrem meum?' Speciosa de me voluntas tua,
 sed non efficax praesumptio. Ei mihi, vana spes in homine! 10
 Sed tu in sacerdote dominum requirebas. Ei mihi, quod
 voluntatem tuam non ante cognovi! Ei mihi, quod non
 clanculo ante misisti! Ei mihi, qualia amisi pignora! *Quo-*
modo ceciderunt potentes et perierunt arma concupiscenda!

80. Domine, quia nemo habet, quod alii plus deferat
 quam quod sibi optat, non me ab illis post mortem separe,
 quos in hac vita carissimos sensi. Domine, peto, *ut ubi ego*
fuero, et illi sint mecum: vel illic eorum perpetua copula
 fruar, quia hic uti eorum diuturniore coniunctione non potui. 5
 Te quaeso, summe deus, ut carissimos iuvenes matura re-
 surrectione suscites et resuscites, ut inmaturum hunc vitae
 stius cursum matura resuscitatione compenses.

4 sq. cf. *ibid.* 13 sq. *II Reg. 1, 27

80. 3 sq. cf. Ioh. 17, 24

5 deciderat *Πm* 6 in] a *K* putabas] sperabas *B* eriperet *B* te
 eripi *K* 7 a periculis *DK* 10 sqq. ei] eu *A* *semper* heu *K*
emper hei *m* *semper* vanae *Hαα* 11 dominum requirebas *om. BHαα*
 deum *D* ei] eis *Pa.r.* 12 ante non *B* 13 clanculum *PF* 14 con-
 cupiscentia deum (*om. domine 80, 1*) *Hαα*

80. 1 et quia a plus *Cs.l.* 2 sibi] si *B* mea *Pa.r.* 3 quos]
 quod *A* vita — 4 mecum *Pm2 i. mg.* 4 sint et illi *Ham* mecum]
add. ut Cm copulata *A* 7 hunc *om. B* 7 sq. istius vitae *B*
 8 cursus *A, Pa.c.* maturiore suscitacione *m* matura resurrectione *A,*
Ca.c.α compenses] *add. amen CDKm*

Explicit de consolatione valentinane (!) *A* explicit liber de consolatione
 valentiniani *PCE* explicit de obitu valentiniani imperatoris *H* explicit
 de obitu valentiniani iunioris ephitaphium (!) beati ambrosii episcopi *K*
deest subscriptio in DBα

DE OBITU THEODOSII

Conspectus codicum

- B* = Parisinus bibliothecae nationalis Lat. 1920 saec. XIV
- R* = Berolinensis bibliothecae nationalis theol. Lat. fol. 908 (olim Bellovacensis) saec. IX
- V* = Vaticanus bibliothecae Vaticanae antiquae Lat. 286 saec. IX/X
- A* = Parisinus bibliothecae armamentarii 1244 (olim Cluniacensis 119) saec. XI
- L* = Parisinus bibliothecae nationalis Lat. 1748 (olim Colbertinus) saec. XII
- C* = Coloniensis ecclesiae cathedralis 32 saec. X
- H* = Ambrosianus J 71 sup. (olim S. Mariae coronatae Mediolanensis) saec. XI
- α = liber monasterii S. Crucis (Heiligenkreuz prope Vindobonam) 254 saec. XII
- K* = Laurentianus S. Crucis XIV dext. 9 saec. XII
- Φ = consensus codicum *R V H \alpha*
- Ω = consensus codicum omnium praeter *BC*
- α = Editio Amerbachii Basileensis anni 1492
- m* = Editio Maurinorum anni 1690

1. Hoc nobis motus terrarum graves, hoc iuges pluviae minabantur, et ultra solitum caligo tenebrosior denuntiabat, quod clementissimus imperator Theodosius recessurus esset e terris. Ipsa igitur excessum eius elementa maerebant: caelum tenebris obductum, aer perpeti horrens caligine, terra, quae quatiebatur motibus, replebatur aquarum alluvionibus. Quidni mundus ipse defleret eum principem continuo esse rapiendum, per quem dura mundi istius temperari solerent, cum criminum poenas indulgentia praeveniret? 5

2. Et ille quidem abiit sibi regnumque non deposuit, sed mutavit, in tabernacula Christi iure pietatis adscitus, in illam Hierusalem supernam, ubi nunc positus dicit: *Sicut*

1. 1 sqq. cf. Marcellin. Chron. ad annum 394 (p. 64, 6 Mommsen)

2. 2 cf. Ps. 14, 1 3 cf. Apoc. 21, 10 3—5 *Ps. 47, 9

Incipit de obitu Theodosii imperatoris ubi diei quadragesimae eius fecit verbum. amos. LXXX. C, (om. amos. LXXX.) R (die quadragesima p. r.), (amos] ambrosius) V (psalmus CXIII add. m 2); LXXX Incipit de obitu Theodosii imperatoris (ato eras.) ubi diei quadragesimi eius fecit verbum A

Incipit tractatus beati ambrosii de morte Theodosii imperatoris quem habuit ad populum die quadragesimo obitus eius L Psalmus CXIII de obitu Theodosii imperatoris B Incipit de obitu Theodosii imperatoris liber sanctissimi episcopi eiusdem ambrosii ad filium augustum K Incipit de obitu Theodosii imperatoris psalmus C. XIII. H de morte theodosii imperatoris a man. saec. XV in mg.

1. 3 clementissimo A excessurus m esset] est L 4 e om. B igitur ergo a elementa excessum eius K 5 haerens a 6 quae B om. cet. m motu* (s eras.) A 7 quid nisi A 8 sq. temperare A 9 solent R V A K

2. 1 abiit om. R abiit] add. accipere ALm sibi del. Rm 2 sibi] add. in Hm 2 (sed eras.), a a regnumque] regnum quod LH a a m regnum quem Ra. r. (?) 2 tabernaculo B absцитus B

audivimus, ita et videmus in civitate domini virtutum, in
 5 *civitate dei nostri, quam deus fundavit in aeternum. Sed pluri-*
mos tamquam paterno destitutos praesidio dereliquit, ac
potissimum filios. Sed non sunt destituti, quos pietatis suae
reliquit heredes, non sunt destituti, quibus Christi acquisivit
gratiam et exercitus fidem, cui documento fuit deum favere
 10 *pietati ultoremque esse perfidiae.*

3. Eius ergo principis et proxime conclamavimus obitum
 et nunc quadragesimam celebramus, adsistente saceris altari-
 bus Honorio principe, quia, sicut sanctus Ioseph patri suo
 Iacob quadraginta diebus humationis officia detulit, ita et
 5 hic Theodosio patri iusta persolvit. Et quia alii tertium diem
 et tricesimum, alii septimum et quadragesimum observare
 consueverunt, quid doceat lectio, consideremus. Defuncto,
 inquit, Iacob *praecepit Ioseph pueris sepultoribus, ut sepelirent*
eum. Et sepelierunt sepultores Israhel. Et repleti sunt ei
 10 *quadraginta dies; sic enim dinumerantur dies sepulturae. Et*
luxit eum Aegyptus septuaginta diebus. Haec ergo sequenda
 sollemnitatis, quam praescribit lectio. Sed etiam in Deutero-
 nomio scriptum est, quia *planxerunt filii Israhel Moysen*
diebus triginta, et consummati sunt dies luctus. Utraque ergo
 15 observatio habet auctoritatem, qua necessarium pietatis
 inpletur officium. 4. Bonus itaque Ioseph, qui formam pio

3. 7—11 *Gen. 50, 2 sq. (Sept.) 13 sq. *Deut. 34, 8

4 videmus CH α , Vp.c.m2 vidimus cet. m 6 destitos R praesidio* H praesidio et RVa.r.C 7 potissimos Φ C non—8 heredes post 9 gratiam α sed non sunt] sunt non dicunt (?) L quos—8 heredes in mg. Cm2 8 non sunt destituti om. C 10 pietate L

3. 1 et om. B proximo. B proximae V proximo quadragesime α , Hp.c.m2 2 quadragesimum H $\alpha\alpha$ 2 sq. saceris altaribus om. K 3 qui RVA 5 iura B 7 consueverunt BHM 8 inquit] itaque C Ω H α , m praecepit] add. inquit Am Ioseph om. α 9 ei om. RB 11 aegyptius A.a.c. ergo] add. est H α 12 perscribit R 14 dies] diebus α 15 quia R 16 impletur K

muneri dedit, quem amabat pater, cui dixit: *Adiuvet te deus meus et benedicat te benedictione terrae habentis omnia, propter benedictionem mamillarum et vulvae, benedictiones matris tuae, et propter benedictionem patris tui*, pii patris suboles 5 bona. Celebrat ergo et iste quadragesimam patris Iacob, subplantatoris illius, et nos celebramus Theodosii quadragesimam, qui sanctum imitatus Iacob subplantavit perfidiam tyrannorum, qui abscondit simulacra gentium; — omnes enim cultus idolorum fides eius abscondit, omnes eorum caerimonias obliteravit —, qui etiam his, qui in se peccaverant, doluit, quam dederat, perisse indulgentiam et veniam dene- 10 gatam. Sed non negabunt filii, quod donavit pater, non negabunt, etiamsi quidam interturbare conatus sit; neque enim poterunt negare, quod in commune donavit, qui solvunt, 15 quod singulis dedit.

5. Nihil gloriosius exitus tanti principis habuit, qui omnia iam filiis tradidisset, regnum, potestatem, nomen Augusti, nihil, inquam, speciosius ei in morte servatum est

4. 2—5 *Gen. 49, 25 sq. (Sept.) 6 sq. cf. Gen. 25, 25 sq. cum 27, 36 Cai. II 6, 22 (p. 359, 4 Sch.) 8—11 cf. Gen. 31, 19 sq. cum 31, 34 et 35, 4: Cod. Theod. XVI, 10, 7 — XVI, 10, 12 (p. 899—900 Mommsen) 11 qui in se peccaverant] cf. Orelli, Inscr. nr. 5593 (scl. Flaviano, qui ipse se interfecerat indulgentia Theodosii non expectata)

4. 2 cuique Am 4 benedictiones scripsi cum m benedictionis BCAL, Φ > V benedictione VK 5 benedictionem] benedictiones m benedictionem propter Ba.c. patris alt.] add. officium K, sui Ra.c. suboles C subolis RVa.c. sobolis Vp.c.AK soboles LB, Rp.c.m 6 et eras. R 7 theodosi Ra.c. 7 sq. quadragesimam theodosii K 8 sanctum B cum RVHCAL om. Kαm iacob imitatus CVLK, (add. alt. iacob) RA iacob iacob H 9 omnis Ra.c.m 2HCALa 10 omnis H eorum] enim Ha 11 his] iis am in As.l. 12 sq. dene- gatam (de s. l.) α 13 quod] qui K 14 quiddam α 16 quod] add. in Hαα

5. 1 qui] add. cum BL 2 iam om. B filius H potestate C 3 in Rs.l.

quam quod — inmane quantis! — promissa annonarum
 5 exigendarum relaxatio dum moratur, facta est successio
 eius indulgentiarum hereditas, ut ille, qui voluit impedire,
 sibi odium fecerit, Theodosio tamen tantae cumulus gratiae
 non ademptus sit. Nec inmerito; si enim privatorum ultimae
 voluntates et deficientum testamenta habent perpetem
 10 firmitatem, quomodo potest tanti principis esse inritum
 testamentum? Gloriosius quoque in eo Theodosius, qui non
 communi iure testatus sit; de filiis enim nihil habebat novum,
 quod conderet, quibus totum dederat, nisi ut eos praesenti
 commendaret parenti: de subditis sibi et commissis testari
 15 debuit, ut legata dimitteret, fidei commissis signaret. Prae-
 cepit dari legem indulgentiae, quam scriptam reliquit. Quid
 dignius, quam ut testamentum imperatoris lex sit?

6. Ergo tantus imperator recessit a nobis, sed non totus
 recessit; reliquit enim nobis liberos suos, in quibus eum debe-
 mus agnoscere et in quibus eum et cernimus et tenemus.
 Nec moveat aetas! Fides militum imperatoris perfecta
 5 aetas est; est enim perfecta aetas, ubi perfecta est virtus.
 Reciproca haec, quia et fides imperatoris militum virtus est.

5. 4 sq. annonarum eqs.] cf. Cod. Theod. XI, 28, 2 (p. 617 Mommsen)
 14 parenti] scil. Stiliconi 16 legem indulgentiae] cf. Cod. Theod. XV,
 14, 9—12

6. 4 aetas] *Honorius natus a. d. V. Id. Sept. anni 384, Arcadius anno
 fere 377*

4 inmane quantis (cf. Ambr. Ep. 6, 3 inmane quantum et sim.)]
 humane quantis K in annis quantis B in aliquantis dett. m promissa-
 rum K premissa A promisit L 5 moritur Rp.c.m2BαLK 7 theo-
 dosius K tamen] uero K cumulum K 8 adeptus BK sit ademptus m
 9 et deficientum] ad faciendum B deficientum Ra.c.m2 deficientum cet.
 testamentum B 11 gloriosus Rp.c.BK gloriosior dett. 38. 64. 89. 213.
 quoque] tamen Ra.c.m2K in theodosio VK in eo theodosio Hm2α
 12 sit] est Hααm 14 parenti] add. et m 16 dare φCLα

6. 2 enim] eum C om. α 3 et pr. om. B eum om. R 5 est
 pr. om. V est aetas m est tert. om. B

7. Recognoscitis nempe, quos vobis Theodosii fides triumphos adquisiverit. Cum locorum angustiis et impedimentis calorum agmen exercitus paulo serius in aciem descenderet et inequitare hostis mora belli videretur, desiluit equo princeps et ante aciem solus progrediens ait: 'Ubi est Theodosii deus?' Iam hoc Christo proximus loquebatur. Quis enim posset hoc dicere, nisi qui Christo se adhaerere cognosceret? Quo dicto excitavit omnes, exemplo omnes armavit, et iam certe senior aetate, sed validus fide.

8. Theodosii ergo fides fuit vestra victoria: vestra fides filiorum eius fortitudo sit. Fides ergo auget aetatem. Denique nec Abraham, ut in senectute generaret filium, consideravit aetatem, nec Sara, ut pareret. Nec mirum, si auget aetatem fides, cum repraesentet futura. Quid est enim *fides* nisi *rerum earum, quae sperantur, substantia*? Sic nos scripturae docent. Ergo si substantia eorum, quae sperantur, fides est, quanto magis eorum, quae videntur. Bona fides, de qua scriptum est: *Iustus autem ex fide vivit; quodsi subtraxerit se, non placebit animae meae*. 9. Nos autem non subtrahamus nos ad dispendium animae, sed inhaereamus fidei ad animae nostrae acquisitionem, quoniam in hac fidei militia 'testi-

7. 1 triumphos] scil. in bello contra Eugenium gesto a. 394, in proelio Aquileiensi 7 Christo adhaerere] cf. I Cor. 6, 17

8. 3 cf. Rom. 4, 19—22 Hebr. 11, 11 (Gen. 17, 17) 5 sq. *Hebr. 11, 1 9 sq. *Hebr. 10, 38 (Rom. 1, 17 Gal. 3, 11 Hab. 2. 4)

9. 1 sqq. cf. Hebr. 10, 39 3 sq. cf. Hebr. 11. 2

7. 1 recognoscetis RVCL 2 colonum AHα 3 exercitus om. a 4 desiliuit Rp.c.Hα Kαm 5 theodosi RA 6 christi A possit RVCA hoc] add. est α 7 dictu RCL 8 omnes pr.] add. et Hααm

8. 1 theodosii — 2 sit om. Ω > Hα ergo om. α 2 sq. denique — 4 aetatem in mg. Hm2 4 aetatem] filium Hp.c.m2α 5 cum om. R enim est KHαα 6 sq. scriptura docet B 9 autem om. B vivet Ra.c.m2 quodsi] qui si K

9. 2 fide K ad alt. om. Ra.c.m2 3 inquisitionem K 3 sq. testimonia Ra.c.

monium consecuti sunt' seniores nostri Abraham, Isaac, Iacob
 5 et ideo hereditatem nobis fidei reliquerunt. Fidelis Abraham,
 qui non ex operibus, sed ex fide iustificatus est, quoniam deo
 credidit, Isaac, qui per fidem nec gladium ferituri parentis ex-
 pavit, Iacob, qui paternae fidei vestigiis intentus, dum iter
 agit, angelorum vidit exercitum et vocavit concilium dei.
 10. Alibi quoque, id est in libris regnorum, Helisaeus erat intra
 Samariam et subito eum circumfusus Syrorum obsedit exer-
 citus. Vidit eos Giezi et ait ad dominum suum: '*O domine,*
quid faciemus?' Et dixit Helisaeus propheta: '*Noli timere,*
 5 *quoniam nobiscum plures sunt quam cum illis.*' Et rogavit, ut
 aperiret dominus oculos Giezi. Et aperti sunt oculi eius, et
 vidit plenum montem equis et curribus in circuitu Helisaei.
 Et rogavit Helisaeus, ut percuteret eos deus caecitate. Et per-
 cussi sunt et introierunt in civitatem, quo ingrederentur ne-
 10 quaquam videntes. Audistis certe, milites, qui circumfusi
 estis, quia ubi perfidia, ibi caecitas est. Merito ergo caecus
 erat exercitus infidelium. Ubi autem fides, ibi exercitus an-
 gelorum est. Bona itaque fides, quae frequenter operatur in
 mortuis. Denique adversarius et legiones suae cottidiana
 15 martyrum virtute torquentur. Unde arbitror, quod fila cor-
 darum citharae ideo fides dicantur, quoniam et mortua sonum

5—7 cf. Gen. 15, 6 Rom. 4, 1—22 5—9 cf. ExcF. II 99 sq. 7 sq.
 cf. Gen. 22, 6 sqq. 8 sq. cf. Gen. 32, 1 sq.

10. 1—10 cf. IV Reg. 6, 13—20 3—5 *IV. Reg. 6, 15 sq. 10—12
 cf. supra 7. 2 (de tempestatis pulvere milites Eugenii obcaecante) 14 sq.
 cf. Ep. 22, 2. 9. 16. 21. 22; ExhV. 2, 9: de inventione martyrum Medio-
 lanensium

4 nostri om. B isaac] add. et Va.r. KCαm 7 qui om. α fidem] fi B (!)
 8 qui om. HmIα 9 angelicum B vidit om. B consilium RB
 10. 2 eum om. L 5 quoniam] quia α 6 deus CHLα 7 circuitu]
 exercitu α 8 dominus B 9 in] et B 10 audisti H circumsi B (!)
 11 est om. A 13 sq. operatur in mortuis frequenter L 14 denique]
 add. et L 15 coquentur Vα, (ex consequentur) Hp.c. 16 so-
 nunt (!) B

reddant. **11.** Quo magis ac magis enitendum est, ne in hoc vivendi munere siti simus ingrati, sed pii pignoribus principis sedulum ac patrium inpendamus adfectum. Solvite filiis eius, quod debetis patri. Plus debetis defuncto quam debuistis 5
viventis. Etenim si in liberis privatorum non sine gravi scelere 5
minorum iura temerantur, quanto magis in filiis imperatoris.

12. Addatur eo, cuius imperatoris: imperatoris pii, imperatoris misericordis, imperatoris fidelis, de quo non mediocre locuta est scriptura dicens: *Magnum et honorabile est homo misericors, invenire autem virum fidelem difficile est.* Si magnum 5
est misericordem aut fidelem quemcumque hominem invenire, 5
quanto magis imperatorem, quem potestas ad ulciscendum impellit, sed revocat tamen ab ultione miseratio? Quid praestantius fide imperatoris, quem non extollat potentia, superbia non erigat, sed pietas inclinet? De quo praeclare Salomon inquit: *Regis imitatio similis rugitui leonis, sicut autem ros in herba,* 10
sic et hilaritas eius. Quantum igitur est deponere terrorem 10
potentiae, praeferre suavitatem gratiae? **13.** Beneficium se putabat accepisse augustae memoriae Theodosius, cum roga-
retur ignoscere, et tunc propior erat veniae, cum fuisset con-
motio maior iracundiae. Praerogativa ignoscendi erat indigna-
tum fuisse et optabatur in eo, quod in aliis timebatur, ut 5

12. 3 sq. *Prov. 20, 6 (*Sept.*) **10 sq.** *Prov. 19, 12 (*Sept.*)

13. 1 sqq. cf. Ep. 51, 4

17 reddam *Ra.c.m2*

11. 2 siti *om. Ha.c.m2KL* sitis *Rm1, del. m2* satis *BC* 3 filii *Aa.c.*

12. 1 eo] et *KHαα* 3 scriptura *om. α, add. divina BC* 4 au-
tem *om. α* 5 aut] *ac α at H* 6 sq. impellat *α* 7 revocet *Φα*
ultio *A* 8 quam *R* 9 de quo *om. R* salomon praeclare *Hαα* in-
quit *B* ait iniqui *ΩCm* 10 minatio *A* ministratio *Kp.c. man. s.*
XIV imitatio *α* rugitu *A* autem *om. C* 11 est *om. C* 12 poten-
tia *R* gratia *R*

13. 2 augustae *om. Aα* 3 propior *R, Ba.c.* fuisse *B* 3 sq.
commotior *B* 4 iracundia *B* 5 et] *ex- B* in aliis] *malus α*

irasceret. Hoc erat remedium reorum, quoniam, cum haberet supra omnes potestatem, quasi parens expostulare malebat quam quasi iudex punire. Saepe trementes vidimus, quos obiurgabat, et convictos scelcris, cum desperassent, solutos crimine. Vincere enim volebat, non plectere, aequitatis iudex, non poenae arbiter, qui numquam veniam confitenti negaret; aut si quid esset, quod occulta conscientia involveret, deo servabat. Hanc vocem eius homines amplius quam poenam timebant, quod tanta imperator ageret verecundia, ut mallet sibi homines religione quam timore adstringere.

14. Maximum philosophorum impunitatem ferunt dedisse his facinoribus, quae per iram commissa forent, sed scriptura divina melius ait: *Irascimini et nolite peccare*. Maluit peccatum recidere quam excusare. Satis est in indignatione laudem clementiae repperire quam ira in ultionem excitari.

15. Quis ergo dubitabit filiis eius apud dominum maximum praesidium fore? Domino favente Arcadius iuvenator iam validus iuventa est, Honorius continuo pulsatur adulescentiae fores, provector aetate quam Iosias. Ille enim destitutus

14. 1 sq. cf. Plat. Legg. IX 7—9 (*minime plenam impunitatem dat Plato: cf. in primis p. 866 D — 867 C*). Ceterum ex hoc loco ('ferunt') apparet Platonem ipsum ab Ambrosio lectum non esse (cf. W. Wilbrand, *Ambrosius und Platon, Römische Quartalschrift XXV (1911) p. 42*—49**)
3 Ps. 4, 5

15. 2—4 cf. supra ad § 6. 4 4—8 cf. IV. Reg. 22: 23

7 potestatem supra omnes B super K omnem A expostulari
 $\Phi > R, C A K \alpha$ 9 convinctos A a. c. B 10 non plectere om. B 11 *numquam (om. qui) R 12 aut] at α 13 reservabat B servabant α amplius] magis A H α a m 14 imperatorem H α a

14. 1 maximam H α his] iis m 3 irascimini inquit (om. ait) B 4 satius R V p. c. A a. c. K in om. A H α a in indignationem R V C L 4 sq. laudem] add. etiam B 5 quam — excitari om. B irae $\Phi > \alpha$, A p. c. C L in ira K excitare L

15. 1 dubitavit R a. c. A L K dabit et B 2 forte R a. c. m 2 3 inventa B 4 flores H α a

patre orsus imperium usque ad tricesimum et primum annum 5
 regni sui perduxit aetatem et placuit domino, quoniam prae
 ceteris regibus Israhel domini pascha celebravit et cerimoni-
 arum abolevit errores. Asa quoque adhuc invalidus corporis
 robore, cum regnandi curricula recepisset, quadraginta annis
 regnavit in Hierusalem. Qui, cum Aethiopum infinita ur- 10
 geretur atque innumerabili multitudine, speravit in domino
 et in paucis se posse salvari. Utinam tam fidelis processu
 quam exordio! Nam servatus in paucis et victor, postea a
 Syris auxilia relicto domino postulavit et medicos adhibuit
 ad pedum dolorem; accepto enim tanto indicio divini favoris 15
 auxiliatorem suum non debuit derelinquere, sed tenere. Ideo
 ei nec medici profuerunt et quasi incredulus mortem inplevit.
16. Sed illorum patres Abias et Amos ambo infideles. Theo-
 dosius vero plenus timoris dei, plenus misericordiae, speramus.
 quod liberis suis apud Christum praesul adsistat, si dominus
 propitius sit rebus humanis. Bonum est misericors homo, qui,
 dum aliis subvenit, sibi consulit et in alieno remedio vulnera 5
 sua curat. Agnoscit enim se esse hominem, qui novit ignoscere,
 et vias Christi sequitur, qui carne suscepta maluit in hunc
 mundum redemptor venire quam iudex.

8—17 *cf.* III Reg. 15, 9—24 II Par. 14, 2—16, 14

16. 1 *cf.* III Reg. 15, 3 IV Reg. 21, 21 **4 sq.** *cf.* Prov. 11, 17
7 sq. *cf.* Ioh. 3, 17 12, 47

5 orsus] locutus *a*, *H* in *mg. eras.* imperium] imperatorem *H*
 trecessimum (*om.* et primum) *R* **8** asaph *Ca.c.BHVL. a.a.r.* asaf *R*
9 regni *R* **10** regnavit *om. C* qui *BA* quoniam *cet.* cum] eum *a p.c.*
 infinitae *VH* infinite *Ra.c.m2* **10 sq.** urgueretur *RVCHa* **11** de-
 speravit *L, dett.* in *BCVAK* *a cet.* **12** et — **14** domino *BC om. cet.*
 processus *a* **13** quam] *add.* devotus *m* **13 sq.** ab assiriis *B* *a syriis a*
14 postulavit] *add.* et vicit *A* medicos] *add.* post *A* **15** dolorum
Ra.c.m2 iudicio *C* **16** debuit *om. H* debuisset relinquere *B*
 derelinquere non debuit *m*

16. 1 abdias *Vp.c.KH* abia *B* **5** contulit $\Phi > R, K$

17. Unde pulchre psalmista dixit: *Dilexi, quoniam audiet dominus vocem orationis meae*. In quo psalmo, dum legitur, velut ipsum Theodosium loquentem audivimus. ‘Dilexi’ inquit; agnosco vocem piam, cuius testimonia vocis agnosco.

5 Et vere dilexit, qui officia diligentis implevit, qui servavit hostes, qui dilexit inimicos, qui his, a quibus est appetitus, ignovit, qui regni adfectatores perire non passus est. Non mediocris, sed perfecti in lege vox ista est dicere: ‘Dilexi’; *plenitudo enim legis dilectio est*. Sed quid dilexerit, audiamus. Cum

10 tacetur genus dilectionis, utique divinae caritatis gratia significatur, qua diligimus illud, quod est super omnia desiderabilia desiderabile, de quo scriptum est: *Diliges dominum deum tuum*. 18. Ergo discedens e terris pia anima et sancto repleta spiritu quasi interrogantibus his, qui sibi occurrerent, cum sese ad sublimia et superna subrigeret, dicebat: ‘Dilexi.’ Nihil hoc plenius, nihil expressius. Interrogabant angeli vel archan-

5 geli: ‘Quid egisti in terris?’ — occultorum enim solus cognitor deus —: Dicebat: ‘Dilexi.’ Hoc est dicere: legem implevi, evangelium non praeterivi; hoc est dicere: morti me obtuli et tota die aestimatus sum sicut ovis occisionis et ideo confido, *quia*

17. 1 sq. *Ps. 114, 1 8 Ps. 114, 1 8 sq. *Rom. 13, 10
11 sq. cf. Prov. 8, 11 12 sq. Deut. 6, 5 (Matth. 22, 37 *al.*)

18. 1—11 cf. Origen. In Rom. fragm. VIII 38 (p. 156, 20—33 *Cramer*)
3 Ps. 114, 1 5 cf. Dan. 13, 42 6 Ps. 114, 1 legem implevi] cf. Rom. 13, 8 6 sq. evangelium non praeterivi] cf. Deut. 26, 13 7 sq. cf. Rom. 8, 36 (Ps. 43, 22) 8—11 Rom. 8, 38 *sq.*

17. 1 audiet *BCV* exaudiet (*cf. Vulg.*) *cet. m (om. Ha.c. man. rec.)*
1 sq. dominus audiet *C* 3 audimus *a* 4 testimonium *A* 5 diligentius *Am* dilectionis *K* 6 his] iis *am* 7 affectores *Ha* est passus *Am* 7 sq. mediocri *B* 10 tacetur genus *B* tacet urget nos *ΩC* dilectio *Ha* *a* utique] *add. nomine K, add. in qua A* 11 qua] quia *ALK, φ > R, a*

18. 1 descendens *φCA* decedens *Hp.c.a* ascendens *K* pia *om. VHαLK* 2 his] iis *am* occurrerunt *m* 3 sese (-se *i. r.*) *R* sublimia *A* 4 vel] et *K* 5 conditor *B* 8 oves *R* quia] et *B s. l.*

*neque mors neque vita neque angeli neque virtutes neque altitudo
neque profundum neque creatura alia poterit nos separare a cari- 10
tate dei, quae est in Christo Iesu domino nostro. 19. Hoc man-
datum legis etiam in evangelio dominus Iesus docet esse ser-
vandum, cum dicit ad Petrum: Simon Iohannis, diligis me?
Et ille respondit: Tu scis, domine, quia diligo te. Et iterum
dixit: Simon Iohannis, diligis me? Et iterum respondit: Etiam, 5
domine, tu scis, quia diligo te. Et tertio interrogatus ait: Do-
mine, omnia tu scis, tu nosti, quia amo te. Confirmavit itaque
caritatem trina responsio vel abolevit trinae negationis erro-
rem. Et hic trinam responsionem si quaerimus, invenimus:
*Dilexi, quoniam audiet dominus vocem orationis meae; dilexi, 10
quoniam inclinavit aurem suam mihi, ut in diebus meis in-
vocarem eum; dilexi, quia tribulationem et dolorem inveni et
pro nomine dei mei pericula inferni non refugi, sed expectavi,
ut conprehendere et invenire me possent.**

20. Et pulchre ait: ‘Dilexi’, quia iam cursum vitae huius
inpleverat. Unde et apostolus in passione iam positus ait:
*Certamen bonum certavi, cursum consummavi, fidem servavi;
quod reliquum est, reposita est mihi corona iustitiae.* Magnus
dominus, qui nobis dedit certamina, quibus mereatur, qui 5
vicerit, coronari. *Dilexi, inquit, confidens, quoniam audiet
dominus vocem orationis meae. 21. Dilexi, et ideo inclinavit*

19. 3—7 *Ioh. 21, 15—17 7—9 cf. Sac. II 7, 21 Spi. II 10, 105
10 *Ps. 114, 1 11 sq. Ps. 114, 2 12 sq. Ps. 114, 3
20. 1 Ps. 114, 1 3 sq. *II Tim. 4, 7 sq. 6 sq. *Ps. 114, 1
21. 1 sq. Ps. 114, 2

11 domino] *add. deo R, add. iesu Ba.c.*

19. 3 diligitis *Ra.c.* 4 domine] *d' B diligo] amo K 6 sq.*
domine *om. BΦAKα* 7 nosti] *scis VHαα, (add. domine) K* cor
firmavit *R* 8 vel (*cf. Ap. Dav. I 9, 50 p. 333, 7—9 Sch.*) et *B* ado-
levit *V* trinae] *add. responsionis Ba.c.* 10 exaudiet *RAK m* 11 suam
om. A 11 sq. invocem *R*

20. 1 pulchro *α* 2 passionem *K* 4 relicum *R* magnus *R*
5 dedit nobis *L* 6 exaudiet *Am*

aurem suam mihi, ut iacentem erigeret, mortuum resuscitaret. Non enim deus inclinat aurem suam, ut audiat corporaliter, sed ut condescendat nobis, quo nos audire dignetur et infirmitates nostrae relevare substantiae. Inclinat se nobis, ut nostra ad eum ascendat oratio. Voce non indiget, qui misericordiam defert; neque enim voce indiguit, qui Moysen tacentem audivit et non loquentem, sed interpellantem *gemitibus ineffabilibus* ad se clamare dicebat. Novit deus et sanguinem audire, cui nulla vox subest, lingua non suppetit, sed accepit vocem sacrae titulo passionis. Clamavit in martyrio, clamavit in parricidio, quod pertulit pro sacrificio. 22. 'Dilexi', inquit, et ideo diligens feci voluntatem domini et 'invocavi' eum non in paucis, sed in 'omnibus diebus vitae meae'. Nam certis diebus invocare, non omnibus fastidientis est, non sperantis, et pro usu adfluentium commodorum mercedem gratiarum referre non pro devotionis adfectu. Et ideo Paulus: *In omnibus*, inquit, *gratias agite*. Quando enim non habes, quod deo debeas, aut quando sine dei munere es, cui cottidie vivendi usus a domino est? *Quid enim habes, quod non accepisti?* Ergo quia semper accipis, semper invoca, et quia, quod habes, a domino est, debitorem te semper esse cognosce. Malo tamen, ut quasi diligens quam coactus debitum tuum solvas.

23. Audis dicentem: '*Circumdederunt me dolores mortis, ego tamen et in mortis dolore dominum 'dilexi'*'. *Pericula inferni*

6—9 cf. Exod. 14, 13—15 Origen. In Exod. Hom. 5, 4 (p. 189, 13—20 Bährrens) 8* Rom. 8, 26 9—11 cf. Gen. 4, 10 11 in martyrio] cf. Apoc. 6, 9—11

22. 1 Ps. 114, 1 1 sq. cf. Matth. 7, 21 2 sq. cf. Ps. 114, 2. 4 cum Ps. 26, 4 6 sq. I Thess. 5, 18 7 cf. I Cor. 4, 7 9 I Cor. 4, 7

23. 2 sq. Ps. 114. 3

21. 2 suscitaret *VHαCLKα* 4 sq. infirmitatis *Am* infirmitate *C* infirmitatem *L* 5 levare *B* substantiam *Am* 8 inenarrabilibus *Bα* 9 dominus *C* 10 sacro *B* 11 titulo *om. L*

22. 7 agite] referre *α* aut — 8 es *om. Ω > A i.r., C* 8 et quando *C* dei sine *B* cui — 9 acce (pisti) *A i.r.* vivendi *om. VKHα* 11 malum *Rac.m2*

23. 2 dominum et in morte (*om. dolore*) *B* dolorem *VK* domino *R*

invenerunt me, non timentem utique, sed amantem, sed sperantem, quod nullae me angustiae, nulla persecutio, nulla pericula, nullus gladius separat a Christo.' Denique volens invenit *tribulationem et dolorem*, sciens, quia *tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem*. Etenim quasi bonus athleta quaesivit certamina, ut coronam inveniret, quam tamen non suis viribus, sed domini auxilio novit sibi esse donatam. Non enim potuisset vincere, nisi eum, qui certantes adiuvat, invocasset. 10

24. Miser homo congregatur, ut vincat, et ipse in periculum ruit, nisi domini nomen adfuerit, nisi, eum veretur, oraverit dicens: *O domine, libera animam meam*. Hinc illud apostolicum: *Video legem carnis meae repugnantem legi mentis meae et captivantem me in legem peccati, quod est in membris meis*. 5 *Infelix ego homo! Quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia dei per Iesum Christum dominum nostrum*. 25. Ille vineit, qui gratiam dei sperat, non qui 'de sua virtute praesumit'. Cur enim non praesumas gratiam, eum habéas praesulem certaminis misericordem? *Misericors enim et iustus dominus et deus noster miseretur*. 5 Bis misericordiam posuit, semel iustitiam; in medio iustitia est gemino septo inclusa misericordiae; superabundant enim peccata, superabundet ergo misericordia. Apud dominum omnium virtutum abun-

3 Ps. 114, 1. 3 4 sq. cf. Rom. 8, 35 5 sq. Ps. 114, 3 6 sq. Rom. 5, 3sq.

24. 3 Ps. 114, 4 4—7 *Rom. 7, 23—25

25. 2 sq. cf. Iud. 6, 15 4 sq. *Ps. 114, 5 7 sq. cf. Rom. 5, 20

4 angustiae] *add.* nulla tribulatio *K* 5 sepatet *Bm* 10 vincere *om. C*

24. 1 in periculum ipso *L* 2 nomen domini *L* nisi *alt.*] si non *K* si *VHαα* 3 hinc] *add.* est *L* 5 captivante (*nte add. m2*) *R* captivitatem *B* in legem me *Ba.c.* mo in lege *RVKa* quod] quae *LK* 6 liberavit *RVC*

25. 2 de gratia *B* 3 enim] ergo *Hαα* praesumat *Va.c.* 4 misericordem] misericordiam *α* 5 miserebitur *K* posuit] pro suis *Hα* 6 iustitiae *ΦC* inclusa gemina septa *L* gremio septa et inclusa *K* septa *Φ* septaque *Rm2* septa *α* 7 misericordia *L* 8 domino *R*

dantia est, quia *dominus virtutum* est, neque tamen iustitia
 10 sine misericordia est neque sine miseratione iustitia, quia
 scriptum est: *Noli esse nimium iustus*. Quod supra mensuram
 est, nocet; etsi bonum est, tamen tu non sustines. Mensuram
 conserva, ut secundum mensuram recipias. 26. Non impedit tamen
 iustitia misericordiam, quia misericordia ipsa iustitia est. *Dis-*
persit, dedit pauperibus, iustitia eius manet in aeternum. Novit
 enim iustus debere se infirmis atque inopibus subvenire.
 5 Unde dominus veniens ad baptismum, ut nobis infirmantibus
 peccata donaret, ait ad Iohannem: *Sine modo; sic enim decet*
nos implere omnem iustitiam. Liquet igitur iustitiam esse
 misericordiam et misericordiam esse iustitiam. Etenim si dei
 nos misericordia non sustentaret, quomodo in ipso exordio
 10 parvuli viveremus, cum effusi utero de calidis in frigida, de
 umidis in arida piscium more iactemur, quos naufragos in
 hanc vitam quidam naturae fluctus expuerit? Ratio deest,
 sed gratia divina non deficit. Ipse ergo ‘custodit parvulos’, aut
 certe eos, qui se parvulos humili confitentur adfectu.

27. Bona igitur humilitas, quae liberat periclitantes,
 iacentes erigit. Novit eam ille, qui dixit: *Ecce sum ego; pec-*

9 Ps. 23, 10 *et passim* 11 *Eccle. 7, 17 12 sq. *cf.* Matth. 7, 2 Eph. 4, 7
 Origen. De Princ. II 11, 6, 107 (*p.* 192, 3—14 *Koetschau*) Ambr. Ep. 7, 6
 26. 2 sq. *Ps. 111, 9 6 sq. Matth. 3, 15 10 sq. *cf.* Philo, De
 mundi opificio 161 (I 56, 9—14 *Cohn-Wendland*) 13 *cf.* Ps. 114, 6
 27. 2—4 *II Reg. 24, 17 (*Sept.*)

11 est *Ri.r.* 12 nocet (*cf.* Ep. 7, 6) *BCA om. cet.* non sustines] sustinens *R*
 26. 1 inpetivit *Ra.c.* inpedivit *p.c.* 2 misericordiam iustitia *R*
 ipsa misericordia *L* 4 infirmis *RVC cf.* Int. IV 6, 22 (*p.* 283, 9 *Sch.*)
 ELuc. II 41 IV 6 (*pp.* 63, 19; 141, 24 *Sch.*) infirmis *cet. am* 6 modo
 — decet *om. B* docet *Kp.c.m2* 7 implere *Rm2s.l.* adimplere α
 omnem *om. C* licet *Ha* iustitiam *alt. om. Ha* 8 et misericordiam
om. ΦK esse] *add. et K* 10 videremus (*ex viderimus*) *Rm2, Va.c.*
m2H videremur *K* effusi] *add. de B* 11 umidis *VH* humidis *cet.*
 iactamur *Rp.c.m2* 12 quidam] *add. velut A* expulerit *Va.r.* 13 deficit
B, Rp.c.m2 defecit *cet.* 14 confitentur humili *L*
 27. 2 sum] *adsum B* ego sum qui *K α*

cavi, et ego pastor male feci, et isti in hoc grege quid fecerunt? Fiat manus tua in me. Bene hoc dicit, qui regnum suum deo subiecit et paenitentiam gessit et peccatum suum confessus 5 veniam postulavit. Ipse per humilitatem pervenit ad salutem. Humiliavit se Christus, ut omnes elevaret. Ipse ad Christi pervenit requiem, qui humilitatem fuerit Christi secutus. 28. Et ideo, quia humilem se praebuit Theodosius imperator et, ubi peccatum obrepsit, veniam postulavit, conversa est anima eius in requiem suam, sicut habet scriptura, quae dicit: *Convertere, anima mea, in requiem tuam, quia dominus benefecit mihi.* Pulchre dicit animae ‘convertere’ quasi diuturno 5 cursu usque exercitae, ut a labore convertatur ad requiem. Convertitur equus ad stabulum, ubi cursum inpleverit, navis ad portum, ubi ad stationem fidam a fluctuum mole subducitur. Sed quid est, quod ait ‘ad requiem tuam’, nisi secundum illud intellegas, quod ait dominus Iesus: *Venite, benedicti patris mei, hereditate possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi?* Tamquam enim possessionem hereditariam recipimus, quae promissa sunt nobis; *fidelis enim deus, qui*

5 paenitentiam] *scil. anno 390 de caede Thessalonicensium; cf. infra § 34; Ep. 51; Paulin. Vita Ambr. 24; Rufin. Hist. Eccl. II 18; Sozomen. Hist. Eccl. VII 25; Theodoret. Hist. Eccl. V 17 sq. 7 cf. Phil. 2, 8*

28. 4 sq. *Ps. 114, 7 6 cursu exercitae] *cf. Verg. Georg. III 529 sq. exercita cursu flumina 10—12 *Matth. 25, 34 13 I Cor. 1, 9 et passim*

3 malefici R et *alt. om. B* 6 pervenis *Ha.c.* 7 levaret B 8 christi fueris C christi fuerit Ω m christi fuerat a

28. 1 se *om. C* 2 obrexit B 3 habet *om. K* quae *om. K* 4 mea *om. KH* in] ad B 5 mihi] tibi *Aa.c.BK μ* pulchrae *VC* dicitur B 6 cursu usque *scripsi (cf. praef. V 2, 13) cursu K* cuiusque *BC Φ* cuiusque sudore A quoque L cuiusque operis sudore α m exercito R exercitate *HaL* exercitae] *add. labore dett. 262. 270* 7 convertatur *Ha* aequus C stabulum] salutem Φ *KL* 9 ad] in π tuam *BAK* meam *cet. a* 11 posside C possidite R 12 possessionem H hereditariam possessionem B hereditariam] *add. de qua CA α de qua (om. hereditariam) Ω > A* 13 recepimus R recipimus] *add. ea π enim om. a dominus C qui] que H*

semel servis suis praeparata non subtrahit. Si fides nostra maneat, manet et pensio.

29. Vide, o homo, circa te gratiam Christi: adhuc in terris quateris et in caelo possides! Ibi ergo sit cor tuum, ubi possessio tua. Haec est requies, quae iustis debetur, negatur indignis. Unde ait dominus: *Sicut iuravi in ira*
 5 *mea: si introibunt in requiem meam.* Qui enim non cognoverunt vias domini, non ingrediuntur in requiem domini. Qui autem 'bonum certamen certavit' et 'cursum consummavit', ipsi dicitur: *Convertere in requiem tuam.* Bona requies praeterire, quae mundi sunt, et in illis, quae supra mundum sunt,
 10 caelestium consortiis requiescere secretorum. Haec est requies, ad quam propheta properavit dicens: *Quis dabit mihi pennas sicut columbae, et volabo et requiescam?* Hanc sanctus requiem suam novit, ad hanc requiem convertendum animae suae dicit. Erat ergo anima in requie sua, ad quam
 15 dicit esse redeundum. Haec est requies sabbati magni, ut unusquisque sanctorum supra mundi sensibilia sit in illo intellegibili secreto totus intentus atque adhaerens deo. Haec est illa requies sabbati, quo requievit deus ab omnibus operibus mundi istius.

29. 2 sq. cf. Matth. 6, 21 4 sq. *Ps. 94, 11 (Hebr. 4, 3) 7 cf. II Tim. 4, 7 8 Ps. 114, 7 11 sq. Ps. 54, 7 17 adhaerens deo] cf. Ps. 72, 28 et sim. 18 sq. cf. Gen. 2, 2

14 praeparat *V a. c. m 2 K H α α* subtrahit *H α* si *om. R* 15 permaneat *A* et *om. B* pensio] possessio *B*

29. 1 o *om. V a. c. m 2* 2 quateris *R a. c.* quam terris *R p. c.* quas teris *H, α a. c. α* quas terris *α p. c.* catheris *B* 3 ubi] *add. est A H α α* iustis] iust' *B* 4 vel indignis *s. iniustus A* sic *L* 5 introibit *R* 6 ingredientur *m* 7 et *om. K* 8 sq. praeterise (*s. s. s m 2*) *R* 9 in *om. C Ω > H α, m* 10 caelestibus *C Ω > A, m* requiescere (*cere del. m 2*) *R* 11 propheta *om. Φ L α* praeparavit *α* dicens] diues *L* 12 pinnas *V a. c. m 2* 13 convertendam *Φ* 14 animam suam *L* dicit *bis A* 18 requies illa *A α α m* illa *s. l. H m 2* deus *om. V H α L K* operibus *bis R* 19—30. 1 istius feriatu. His *interpunx. V K* istius feriatu. His *R*

30. Feriatus his saeculi curis Theodosius 'ereptum' esse se gaudet et elevans animam suam ad illam perpetuam dirigit requiem pulchre sibi consultum adserens, quod 'eripuerit a morte animam eius' deus, quam mortem frequenter in hoc saeculi istius lubrico sustinebat, inquietus fluctibus peccatorum, eripuerit etiam 'oculos eius a lacrimis'. *Fugit enim dolor et tristitia et gemitus.* Et alibi habemus: *Delebit omnem lacrimam ab oculis eorum et mors non erit amplius neque luctus neque clamor neque dolor.* Si ergo mors non erit, lapsum sentire non poterit in illa requie constitutus, sed 'placebit deo in regione vivorum'. Non enim, ut hic homo involutus est 'mortis corpore' obnoxio lapsibus atque delictis, ita et illic. Ideoque regio illa vivorum est, ubi anima est, quae 'ad imaginem et similitudinem' dei facta est, non caro figurata 'de limo'. Ideo caro in terram revertitur, anima ad requiem festinat supernam, cui dicitur: *Convertere, anima mea, in requiem tuam.* 31. In quam festinavit intrare Theodosius atque ingredi civitatem Hierusalem, de qua dictum est: *Et reges terrae ferent gloriam suam in illam.* Illa est vera

30. 1 sq. cf. Ps. 114, 8 4 *ibidem* 6 *ibidem* 7 *Esai. 35, 10 et 51, 11 (*Sept.*) 8 sq. *Apoc. 21, 4 11 Ps. 114, 9 12 cf. Rom. 7, 24 14 cf. Gen. 1, 26 sq. Origen. De Princ. III 6, 1 (*pp.* 280, 5—282, 6 *Koetschau*) 15 cf. Gen. 2, 7 16 sq. Ps. 114, 7

31. 3 *Apoc. 21, 24

30. 1 sq. se ereptum esse *CA* secretum (*om.* esse) *Hα* se ereptum (*om.* esse) *cet. α m* 2 et *om.* *RL* elevat *α m* suam] *add.* atque *CΩ > L, m* 2 sq. requiem illam perpetuam (*om.* dirigit) atque *L* 3 dirigere *Φ* dirigens *K* pulchrae *V* 4 a morte *om.* *ΦCK* animam eius deus de morte *m* deus *om.* *L* 5 lubrico] libri eo *B* 6 peccatorum] *add.* et quod *L*, *add.* et *K* etiam *om.* *ΦKL* 7 fugiet *m* 8 deleuit *ΦKa* lacrimam *om.* *B* 12 est *om.* *K* 14 dei — 15 caro *om.* *Hα* facti *Ka.c.* factus *Kp.c.* 15 caro *om.* *α* in terra *BCΦ* revertit *Φ* 16 festinat — 17 requiem *om.* *R* festinant *C* 17 suam *R*

31. 1 intrare *Hm2s.l.*

gloria, quae ibi sumitur, illud regnum beatissimum, quod
 5 ibi possidetur, ad quod festinabat apostolus dicens: *Audemus
 ergo et consentimus magis peregrinari de corpore et adesse ad
 dominum. Et ideo conitimus sive absentes sive praesentes
 placere illi.* 32. Absolutus igitur dubio certaminum fruitur
 nunc augustae memoriae Theodosius luce perpetua, tranquil-
 litate diuturna, et pro his, quae in hoc gessit corpore, remun-
 rationis divinae fructibus gratulatur. Ergo quia dilexit
 5 augustae memoriae Theodosius dominum deum suum, meruit
 sanctorum consortia.

33. Et ego — ut quadam sermonem meum peroratione
 concludam — ‘dilexi’ virum misericordem, humilem in im-
 perio, corde puro et pectore mansueto praeditum, qualem
 dominus amare consuevit dicens: ‘Supra quem requiescam,
 5 nisi supra humilem atque mansuetum?’ 34. ‘Dilexi’ virum,
 qui magis arguentem quam adulantem probaret. Stravit
 omne, quo utebatur, insigne regium, deflevit in ecclesia
 publice peccatum suum, quod ei aliorum fraude obrepserat,
 5 gemitu et lacrimis oravit veniam. Quod privati erubescunt,
 non erubuit imperator, publicam agere paenitentiam, neque
 ullus postea dies fuit, quo non illum doleret errorem. Quid

5—8 *II Cor. 5, 8 sq.

33. 2 cf. Ps. 114, 1 4 sq. cf. Esai. 66, 2

34. 2 arguentem] cf. § 27

4 ibi] ubi *Aa.c.* illic *K* summittitur *H* submittitur *a* 6 sq.
 adñō *Ra.r.* dñō *p.r.* 7 sive *alt.* (ve *s.l.*) *V*

32. 1 certaminum *B* certamen *RV* certo (*post* fruitur) *K* certa-
 mine *cel. m* 2 *nunc *R* memoria *Ra.c.m2* 3 his] iis *m* 3 sq.
 munerationis *ΦCL* numerationis *A* 6 consortia sanctorum *B* con-
 sortium *K*

33. 1 quidam *ΦCA* quidem *Rm2LKα* per orationem *RKLLHαα*
 2 dilexit *Ha.c.* in *om.* *Hαα* 4 supra] super *LK* 5 supra] super *L*
 atque] et *KHααm*

34. 3 quod *RV*, *Aa.c.* regnum *Bα* 6 publice *Ωαm* 7 qua
Rp.r. quod *Aa.r.* deleret *Hα* qui* (d *eras.*) *R*

quod praeclaram adeptus victoriam, tamen, quia hostes in acie strati sunt, abstinuit a consortio sacramentorum, donec domini circa se gratiam filiorum experiretur adventu? 35. 'Dilexi' virum, qui me in supremis suis ultimo spiritu requirebat. 'Dilexi' virum, qui cum iam corpore solveretur, magis de statu ecclesiarum quam de suis periculis angebatur. 'Dilexi' ergo, fateor, et ideo dolorem meum intimo viscere dolui et prolixiore sermonis prosecutione solandum putavi. 'Dilexi' et praesumo de domino, quod suscipiat 'vocem orationis meae', qua prosequor animam piam.

36. *Circumdederunt me dolores mortis, pericula inferni invenerunt me*; multorum enim pericula sunt, sed remedia paucorum. In omnibus sacerdos periclitatur, in omnibus reis angitur; quod enim alii patiuntur, ipse sustinet, et iterum liberatur ipse, cum alii, qui tenentur periculis, liberantur. Conteror corde, quia ereptus est vir, quem vix possumus invenire. Sed tamen tu solus, domine, invocandus es, tu rogandus, ut eum in filiis repraesentes. Tu, domine, *custodiens etiam parvulos* in hac humilitate, *salvos facito sperantes in te*. Da requiem perfectam servo tuo Theodosio, requiem illam, quam praeparasti sanctis tuis. Illo convertatur anima eius, unde descendit, ubi mortis aculeum sentire non possit, ubi cognoscat mortem hanc non

8 victoriam scil. ad Frigidum fluvium die 8 Sept. anni 394

35. 1. 3. 4. 6. 7 sq. Ps. 114, 1

36. 1 sq. Ps. 114, 3 6 sq. Ps. 114, 4 8 cf. Ps. 114, 6 9 Ps. 16, 7 9 sqq. cf. Ps. 114, 7 11 sq. cf. Ps. 114, 8 (Hymn. 'Te Deum laudamus' v. 17: devicto mortis aculeo)

8 quod om. R 8 sq. in acie hostes L 9 acies VK strati] irati VKH prostrati m 10 gratia* A gratia Hαα exprimeretur Hαα

35. 2 in — 3 qui om. A supernis Vp.c.m2Hαα 5 ergo om. B intimo bis B 6 persecutione R solendum R

36. 1 inferni om. H 3 rei VH 4 ipse om. Ωαm 5 alii qui] aliqui H liberatur B 9 fac B facis R facies A daque (om. requiem)L perfecto α 10 illam om. Hα sanctis]servis L 12 cognoscant Hα

naturae finem esse, sed culpa. *Quod enim mortuus est, peccato mortuus est*, ut iam peccato locus esse non possit. Resurget autem, ut perfectior renovato munere vita reparetur. 15 37. 'Dilexi' et ideo prosequor eum usque ad 'regionem vivorum' nec deseram, donec fletu praecibusque inducam virum, quo sua merita vocant, *in montem domini sanctum*, ubi perennis vita, ubi corruptelae nulla contagio, nullus gemitus, nullus 5 dolor, nulla consortia mortuorum. Vera regio viventium, ubi *mortale hoc induet immortalitatem et corruptibile hoc induet incorruptionem*. Magna 'requies', quae votum inpleat diligentis, pulcherrima promissio.

Ideo et 'centesimus quartus decimus' psalmus inscribitur; denique supra in quarto decimo psalmo perfectionem hominis accepimus, sed illic formatur, perfectus licet vir, sed adhuc peccato obnoxius, quia vivit in saeculo: hic vera perfectio est, ubi iam culpa cessavit, gratia

13 sq. *Rom. 6, 10

37. 1 cf. Ps. 114, 1. 9 3 cf. Ps. 2, 6 3, 5 14. 1 al. 3 sqq. cf. Esai. 35, 10 6 sq. cf. I Cor. 15, 53 7 sq. cf. Ps. 114, 7. 1 9 sqq. de numeri quarti decimi significatione cf. Abr. II 9, 65 (pp. 619, 15—620, 8 Sch.); fons est Philo De Abr. § 13 (vol. IV p. 4, 7—11 Cohn-Wendland); de numeri centesimi significatione idem Philo, De mut. nom. § 189 (vol. III 188, 25 sqq. Cohn-Wendland) 10 supra] scil. in eodem libro Psalmorum (cf. Sacr. VI 5, 25: Psalmorum unus libellus) 10 sq. cf. totum Ps. 14

13 naturae] hominis α est om. Hα 14 ut iam] utinam H ut—possit om. α

37. 1 dilex̄ V dilexit H 2 ne Ra.c.VH et precibus Am precibus φCLK 3 advocavit B 4 corruptela nulla, nulla Lm contagia B 5 nullum consortium Am religio R 6 induet pr.] induat RACam induit VHαK induet alt.] induat φACam induit K 9 et om. Ωam psalmus — 38, 2 decimus om. A psalmus] add. alleluia Bm 10 quarto decimo] centesimo undecimo B 10 sq. perfectionem Bm per refectionem C refectionem Ω 11 accipimus K formatur B formatus et L formatus CΩ > L, αm licet om. α lice Va.c.m 2 12 quia] add. qui B 13 vero L

perpetuae quietis adfulsit. 38. Ideo 'centesimus quartus decimus' psalmus, quia remuneratio caritatis est. Unde domini pascha quarta decima luna formam celebritatis accepit, quoniam, qui pascha celebrat, debet esse perfectus, debet amare dominum Iesum, qui diligens populum suum perfecta caritate sese obtulit passioni. Et nos sic diligamus, ut, si necesse fuerit, pro domini nomine mortem non fugiamus, nullum aestimemus dolorem, nihil metuamus; *perfecta enim caritas timorem expellit foras*. Grande numeri mysterium, quando pater unicum filium pro nobis omnibus tradidit, cum pleno luminis sui orbe luna fulgeret. Ita est enim ecclesia, quae pie pascha celebrat domini nostri Iesu Christi: *sicut luna perfecta in aeternum manet*. Quisquis bene hic domini pascha celebraverit, in lumine perpetuo erit. Quis splendidius celebravit quam qui sacrilegos removit errores, clusit templa, simulacra destruxit? In hoc Iosias rex superioribus antelatus est.

39. Manet ergo in lumine Theodosius et sanctorum coetibus gloriatur. Illic nunc complectitur Gratianum iam sua vulnera non maerentem, quia invenit ultorem; qui licet

38. 2 sqq. cf. Exod. 12, 6 Lev. 23, 5 al. 5 cf. I Cor. 16, 22
 8 sq. *I Ioh. 4, 18 10 cf. Ioh. 3, 16 Rom. 8, 32 11 sq. cf. Ep. 23, 4
 (de festo paschatis) 12 sq. Ps. 88, 38 15 sq. cf. Cod. Theod. II, 8, 18—21
 (p. 87 sq. Mommsen) et supra § 4, ll. 8—11 16 Iosias] cf. IV Reg.
 23, 4—25 et supra § 15, l. 4 sqq.

39. 1 cf. I Ioh. 2, 10 3 sua vulnera] Gratianus imperator anno
 383 a. d. VIII Kal. Sept. Lugduni occisus erat Maximo auctore; cf. EPs.
 61, 17 (p. 388, 1—19 Pe.) Val. 54 sqq.

14 adfulxit H adluxit L

38. 1 et ideo C ideo et B 2 quia] qui AC 6 et sic diligamus
 nos quoque Hαα 7 refugiamus L 8 extimemus H extimeamus α
 existimemus α recusemus B 9 foris RV 10 filium unicum Hαm
 12 pium L piaē C pia VHα om. B pascham B 13 quisq; VHα ACL
 quisque R bene om. C domini hic C 14 celebrat Hαα qui Aa.c.B
 15 celebrabit Ra.c.L clusit ΦKα clausit cet. 16 rex om. B

39. 2 grā*num V gratia nunc Ap.c. 3 non] add. me H

indigna morte praereptus sit, requiem animae suae possidet.
 5 Illic bonus uterque et pietatis interpres largus misericordiae
 suae consortio delectantur. De quibus bene dicitur: *Dies
 diei eructat verbum*. Contra autem Maximus et Eugenius in
 inferno quasi *nox nocti indicat scientiam*, docentes exemplo
 miserabili, quam durum sit arma suis principibus inrogare.
 10 De quibus pulchre dicitur: *Vidi inpium superexaltatum et
 elevatum super cedros Libani: et transivi et ecce non erat*.
 Transivit enim pius de caligine saeculari ad lumen aeternum,
 et 'non erat inpius', qui esse desivit iniquus. 40. Nunc se
 augustae memoriae Theodosius regnare cognoscit, quando
 in regno est domini Iesu et considerat templum eius. Nunc
 sibi rex est, quando recepit etiam filium Gratianum et Pul-
 5 cheriam, dulcissima sibi pignora, quos hic amiserat, quando
 ei Flaccilla adhaeret, fidelis anima deo, quando patrem
 sibi redditum gratulatur, quando Constantino adhaeret.
 Cui licet baptismatis gratia in ultimis constituto omnia peccata
 dimiserit, tamen quod primus imperatorum credidit et post se
 10 hereditatem fidei principibus dereliquit, magni meriti locum
 repperit. Cuius temporibus completum est propheticum
 illud: *In illo die erit, quod super frenum equi, sanctum domino*

6—8 Ps. 18, 3 10 sq. *Ps. 36, 35 sq. 13 cf. Prov. 10, 25
 40. 3 cf. Ps. 26, 4 12 sq. *Zach. 14, 20

4 morte] *add.* preventus ac *Ha* praereptus a 5 ille a largos *Ap.c.*
 largius a misericordia *L* 6 delectatur *Ha.c.a* 7 eructuat *RVL*
 autem] *hoc *A* 11 super] ultra *B* sicut *AK* (*cf. Vulg.*) 13 iniquus
om. B; cf. praef. not. 197

40. 2 regno recognoscit *Ra.c.m2VC* regem recognoscit *Rm2B*
 regno cognoscit *K* regem cognoscit *L* 3 iesu] *add.* christi *Hcaam*
 4 recepit *B*, *La.c.* recipit *cet. am* ut etiam *C* 4 sq. pulcherrimam
Aa.c. pulcherrima *Ap.c.L* pulcher iam *VHK* pulchra iam a 5 dul-
 cissimaque *Ap.c.* (dulcissimamque *a.c.*), *L* quos] quae *Aam* 6 ei]
 eius *Hca* ei sua *m* deo *om. L* 6 sq. sibi patrem *BK* 7 constan-
 tinus *B* 9 quod *bis R* se *om. ΦALK* 11 temporibus] *add.* locum est *Ba.c.*
 11 sq. illud propheticum *HKam* 12 frenum] *add.* est *A* aequi *AC* equi
 sanctum] equis cum *R* sanctum domino *om. K* 12 sq. dominus omnipotens *R*

omnipotenti. Quod illa sanctae memoriae Helena, mater eius, infuso sibi dei spiritu revelavit.

41. Beatus Constantinus tali parente, quae imperanti filio divini muneris quaesivit auxilium, quo inter proelia quoque tutus adsisteret et periculum non timeret. Magna femina, quae multo amplius invenit, quod imperatori conferret quam quod ab imperatore acciperet. Anxia mater pro filio, cui regnum orbis Romani cesserat, festinavit Hierosolymam et scrutata est locum dominicae passionis. 42. Stabulariam hanc primo fuisse adserunt sic cognitam Constantio seniori, qui postea regnum adeptus est. Bona stabularia, quae tam diligenter praesepe domini requisivit. Bona stabularia, quae stabularium non ignoravit illum, qui vulnera curavit a latronibus vulnerati. Bona stabularia, quae maluit aestimari stercora, ut Christum lucrifaceret. Ideo illam Christus de stercore levavit ad regnum, secundum quod scriptum est, quia *suscitat de terra inopem et de stercore erigit pauperem*.

43. Venit ergo Helena, coepit revisere loca sancta, infudit ei spiritus, ut lignum crucis requireret. Accessit ad Golgotham et ait: 'Ecce locus pugnae, ubi est victoria? Quaero vexillum salutis et non invenio. Ego, inquit, in regnis, et crux domini

42. 1 stabulariam] *cf.* Hieron. *Chronic. ad annum 306* (p. 228, 23 *Helm*) concubina Helena 4—6 *cf.* Luc. 10, 34 *sq.* 6 *sq.* *cf.* Phil. 3, 8 7 *sq.* *cf.* I Reg. 2, 8 9 *Ps. 112, 7

14 infusu *C* dei] sancto *H a a om. B*

41. 1 imperanti *om. K* 2 quod ΦCL 4 conferet *B* deferret *L*
6 romã *B*

42. 2 primum *C* sic cognitam] sed coniunctam *K* cognatam *A* cognitam a *B* constantio *R* constantino (constantino cognitam) *H a. c.* seniore *B* 3 *sq.* bona — 4 requisivit *RH in mg.* 4 quae *om. C* 6 *sq.* maluit aestimari] omnia aestimavit ut *B* 7 illum $C\Omega > L$ 8 christum *R* elevavit *C* 9 quia] qui *C* 10 eriget *R a. c. m 2*

43. 1 cepit *B* cecipit *H a. c.* 2 ei *H m 2 s. l.* golgotha *AL m* 3 et ait ecce] ecce inquit *B* vel vexillum *H a* 4 domini] christi *R*

5 in pulvere? Ego in aureis, et in ruinis Christi triumphus?
 Ille adhuc latet et latet palma vitae aeternae? Quomodo me
 redemptam arbitror, si redemptio ipsa non cernitur?
 44. Video quid egeris, diabole, ut gladius, quo peremptus es,
 obstrueretur. Sed Isaac obstructos ab alienigenis puteos
 eruderavit nec latere aquam passus est. Tollatur igitur
 ruina, ut vita appareat: promatur gladius, quo veri Goliae
 5 caput est amputatum: aperiatur humus, ut salus fulgeat.
 Quid egisti, diabole, ut absconderes lignum, nisi ut iterum
 vinceris? Vicit te Maria, quae genuit triumphatorem, quae
 sine inminutione virginitatis edidit eum, qui crucifixus vinceret
 te et mortuus subiugaret. Vinceris et hodie, ut mulier tuas insi-
 10 dias depraehendat. Illa quasi sancta dominum gesta vit, ego cru-
 cem eius investigabo. Illa generatum docuit, ego resuscitatum.
 Illa fecit, ut deus inter homines videretur, ego ad nostrorum
 remedium peccatorum divinum de ruinis elevabo vexillum.'

45. Aperit itaque humum, decutit pulverem, tria
 patibula confusa repperit, quae ruina contexerat, inimicus
 absconderat. Sed non potuit oblitterari Christi triumphus.
 Incerto haeret, haeret ut mulier, sed certam indaginem
 5 spiritus sanctus inspirat, eo quod duo latrones cum do-

44. 2 sq. cf. Gen. 26, 18 4 sq. cf. I Reg. 17, 51 5 aperiatur
 eqs.] cf. Esai. 45, 8

45. 1 sqq. cf. Cyrill. Hierosol. Ep. ad Const. 3 (PG 33, 1167 B)
 Rufin. Hist. Eccl. I 7 sq. (PL 21, 475—478) Soer. Hist. Eccl. I 17 (PG 67,
 117—121) 5 sq. cf. Matth. 27, 38

5 aureis] *substantivum* (= aureis ornamentis), cf. Mart. III 26, 2 et XII
 49, 4 auris H aures Va.c.m2 aulis αα 7 redemptam] redempta C

44. 2 isaac] is A hec L et ysaac B sed isaac obstructos ab]
 sedis ab obstructos Ra.c.m2 obstrictos Va.c.m2 alienis H 4 goliae]
 gloriae Ca.c. 5 amputandum B amputatum est L 7 vinceris Aa.c.B
 8 sq. te crucifixus vinceret (om. et) B 10 **gestuit (ex gustavit) Rp.c.
 decuit Haα 12 nostrum RC \widehat{nm} V nostrorum om. Haα 13 levabo B

45. 3 sed] se C non om. ϕCK 4 incerta LK haeret pr.] ha-
 beret H haeret alt. om. α 5 sanctus spiritus Haαm latrones duo Ha

mino crucifixi fuerint. Quaerit ergo medium lignum. Sed poterat fieri, ut patibula inter se ruina confunderet, casus inverteret. Redit ad evangelii lectionem, invenit, quia in medio patibulo titulus erat: *Iesus Nazarenus, rex Iudaeorum*. Hinc collecta est series veritatis, titulo crux patuit salutaris. 10 Hoc est, quod petentibus Iudaeis *respondit Pilatus: Quod scripsi, scripsi*, id est: non ea scripsi, quae vobis placerent, sed quae aetas futura cognosceret, non vobis scripsi, sed posteritati; propemodum dicens: Habeat Helena, quod legat, unde crucem domini recognoscat. 46. Invenit ergo titulum, regem adoravit, non lignum utique, quia hic gentilis est error et vanitas impiorum, sed adoravit illum, qui pependit in ligno inscriptus in titulo, illum, qui sicut scarabeus clamavit, ut persecutoribus suis pater peccata donaret. Avida mulier 5 festinabat tangere remedium immortalitatis, metuebat calcare sacramentum salutis. Laeto corde et trepidante vestigio, quid faceret, nesciebat; pertendit tamen ad cubile veritatis. Lignum refulsit et gratia emicuit, ut, quia iam feminam visitaverat Christus in Maria, spiritus in Helena visitaret. 10

9 Ioh. 19, 19 11 sq. Ioh. 19, 22

46. 3 sq. cf. Gal. 3, 13 4 scarabeus] cf. Hab. 2, 11 (*Sept.* κάθαρος) et cf. ELuc. X 113 (p. 498, 2 sqq. *Sch.*) EPs. 118, 3, 8 (p. 45, 23 *Pe.*) Ep. 32, 5 Ep. 46, 5; Hieron. Comm. In Abacuc I 2; *Fons Ambrosii videtur esse* Origen. In Hier. Hom. 17, unde Ep. 32 *pars prior* (F. I. Dölger, *Antike u. Christentum II* (1930) pp. 230—240)

6 querite *K* 7 patibula] tabulas *K* casus] *add.* mutaret et *Hαα*
8 reddit *V* 8 sq. imedio *C* in eo *Ap.c.* (*ex* in meo) 9 patibulo]
add. praelatus *am* 11 est *del.* *Rm2* et *Ap.c.* quod *pr. om.* *ΦC* iudaeis]
add. scripsit *Hα* pilatus respondit *Hαm* respondi *C* 12 scripsi *tert.*]
scribi *V* scribo *Rp.c.* 13 scripsi *om.* *ΦALK* 14 future posteritati
K quod] que *Hα*

46. 2 utique *om.* *K* 3 et] ut *VH* aut *A* (aut vanitas impiorum
i. r.) adoravit] *add.* non *C* 4 inscriptus] scripsit *R* (scripsit in ligno,
quod *del. m2*) scriptus $\Omega > R, m$ in *alt. om.* *C* titulo] ligno Ω illum]
add. inquam *m* 5 pater *om.* ΩC 7 trepidanti *AHαam* 9 micuit
 $\Omega Cαm$ ut] et $\Omega Cαm$ 10 visitaverat] visitaret *Hα* visitavit et *Rp.c.*
visitavit *m*

Docuit eam, quod mulier ignorabat, et deduxit in viam, quam mortalis scire non poterat.

47. Quaesivit clavos, quibus crucifixus est dominus, et invenit. De uno clavo frenum fieri praecepit, de altero diadema intexuit; unum ad decorem, alterum ad devotionem vertit. Visitata est Maria, ut Eŷam liberaret, visitata est Helena, ut
 5 redimerentur imperatores. Misit itaque filio suo Constantino diadema gemmis insignitum, quas pretiosior ferro innexa crucis redemptionis divinae gemma conecteret, misit et frenum. Utroque usus est Constantinus et fidem transmisit ad posteros reges. Principium itaque credentium imperatorum *sanctum* est,
 10 *quod super frenum*: ex illo fides, ut persecutio cessaret, devotio succederet. 48. Sapienter Helena, quae crucem in capite regum locavit, ut Christi crux in regibus adoretur. Non insolentia ista, sed pietas est, cum defertur sacrae redemptioni. Bonus itaque Romani clavus imperii, qui totum regit orbem
 5 ac vestit principum frontem, ut sint praedicatores, qui persecutores esse consueverant. Recte in capite clavus, ut ubi sensus est, ibi praesidium. In vertice corona, in manibus habena: corona de cruce, ut fides luceat, habena quoque de

47. 2 de uno clavo eqs.] cf. *ind. rer. s. v. crucis inventio* 9 sq.
 Zach. 14, 20 Hieron. In Zach. 14, 20 (PL 25, 1540 A)

48. 5 sq. cf. Hilar. In Ps. 138, 27 (PL 9, 807 A)

11 eam] ea L etiam Haa in om. A

47. 1 et om. B 1 sq. inveniet C 2 de] et B frenum BK frenos cet.
 3 altera Ra.c.m2 devotionem] tutionem Ba 5 imperatores redimerentur ΩCαm (contra clausulam) 6 innexas ΩCαm cruci K 7 connectat K conecterat RVCL 8 finem R posteros] pastores R

48. 1 sapiens BC sapienter egit LKHaa 2 regum] add. levavit et Haa crux christi Aαm 4 clavus romani ΩCαm imperatorii V imperatoris Haa regit BL redemit Rp.c.m2 redigit Ω > L, C 5 principium B 6 consuerunt ΩCα consueverunt m 7 est om. B ibi] add. sit m 8 habena pr.] habent V fides habent RmIAL fides habenta C fides habetur Ha fidem habent K fides. Habet Rm2 corona] coronam AL habena alt.] habent RVALK habet Ha habenta C quoque] add. frenum dett. 21. 37. 38. 104. 213, add. vexillum dett. 98, aliis

cruce, ut potestas regat sitque iusta moderatio, non iniusta
praeceptio. Habeant hoc etiam principes Christi sibi liberali- 10
tate concessum, ut ad imitationem domini dicatur de impera-
tore Romano: *Posuisti in capite eius coronam de lapide
pretioso.*

49. Ex illo gratulatur ecclesia, erubescit Iudaeus, nec
solum erubescit, sed etiam torquetur, quod ipse sibi auctor
confusionis est. Dum insultat Christo, confessus est eum
regem; dum regem Iudaeorum adpellavit, sacrilegium suum,
qui non credidit, confitetur. ‘Ecce, inquit, et crucifiximus 5
Iesum, ut Christiani et post mortem resurgant et mortui
regnent. Nos crucifiximus, quem reges adorant; quem
non adoramus, ipsi adorant. Ecce et clavus in honore est,
et quem ad mortem impressimus, remedium salutis est atque
invisibili quadam potestate daemones torquet. Putabamus 10
nos vicisse, sed victos fatemur. Iterum Christus resurrexit
et resurrexisse eum principes agnoverunt. Iterum vivit,
qui non videtur. Nunc maior nobis contentio, nunc pugna
vehementior adversus eum. Cui regna famulantur, cui
servit potestas, illum contempsimus. Quomodo regibus resis- 15
temus? Ferro pedum eius reges inclinantur.’ — Reges
adorant, et Photiniani divinitatem eius negant! Clavum
crucis eius diademate suo praeferunt imperatores, et Arriani
potestatem eius inminuunt!

12 sq. Ps. 20, 4

49. 3 sq. cf. Matth. 27, 29. 37

9 iusta C 10 praecatio ΦAL praedatio K habebant ΦALK
12⁷ posuisti — coronam om. ΦCK eius] meo RAL

49. 1 gratulatur ecclesia bis *Ra.r.* iudaeus] impius A nec]
non $RH\alpha$ 4 appellat B 5 et] ut A om. m crucifixum $H\alpha$ 6 re-
surgent $Rm1$ resurgant $Rm2$ 7 quem *alt.*] quos RVC 8 non] nos
 RC et om. K 11 surrexit christus A 13 nunc *pr.*] hinc AL pugna]
add. nobis $H\alpha\alpha$ 15 regibus] regnanti L 15 sq. resistimus ΩC
17 clavus L 18 diademati $C\alpha m$ 19 potestate a

50. Sed quaero: Quare *sanctum super frenum*, nisi ut imperatorum insolentiam refrenaret, conprimeret licentiam tyrannorum, qui quasi equi in libidines adhinnirent, quod liceret illis adulteria inpune committere? Quae
 5 Neronum, quae Caligularum ceterorumque probra conperimus, quibus non fuit *sanctum super frenum*! 51. Quid ergo aliud egit Helenae operatio, ut frena dirigeret, nisi ut omnibus imperatoribus sancto dicere spiritu videretur: 'Nolite fieri sicut equus et mulus', sed *in freno et camo maxillas*
 5 *eorum* constringeret, qui se non agnoscerent reges, ut regerent sibi subditos? Prona enim potestas in vitium ferebatur et more pecudum vaga sese libidine polluebant, ignorabant deum. Restrinxit eos crux domini et revocavit a lapsu impietatis, levavit oculos eorum, ut Christum in caelo quae-
 10 rerent. Exuerunt se camo perfidiae, susceperunt frena devotionis et fidei, secuti dicentem: *Tollite iugum meum super vos; iugum enim meum suave est et onus meum leve est*. Inde reliqui principes Christiani — praeter unum Iulianum, qui salutis suae reliquit auctorem, dum philosophiae se dedit
 15 errori — inde Gratianus et Theodosius.

52. Non ergo mentita est prophetia dicens: *Ambulabunt reges in lumine tuo*. 'Ambulabunt' plane ac maxime Gratianus et Theodosius, prae ceteris 'principes', non iam armis militum,

50. 1 sq. 6 cf. Zach. 14, 20

51. 4 sq. *Ps. 31, 9 6 sq. cf. Sall. Cat. 1, 1 11 sq. *Matth. 11, 29 sq.

52. 1 sq. *Esai. 60, 3 (Sept.)

50. 1 ut *Bs.l.* 2 refrenarent *C* 3 libidinem *B* adhinnirent *BK*
 4 illis] eis *L*

51. 2 ergo] enim *C* 3 spiritu dicere *LK* 4 mulus] *add.* quibus non est intellectus *K* (*Vulg.*) 5 se *om.* *Ha* 6 potestas] *add.* eorum *K*
 7 vage *H* se *R* in libidines *K* libidine (!) *R* 9 caelum $\Phi CALm$
 12 est *alt. om.* *m* 13 christi ΩC unum *om.* *Ca.c.m* 2 14 suae *om.* *H*
 reliquit] reddidit *H* auctorem reliquit *m*

52. 2 reges] gentes *K* (*Vulg.*) 3 caeteri *V* ceteris] *add.* pii *B*
 principibus *K*

sed meritis suis tecti, non purpureum habitum, sed amictum
induti gloriae. Qui cum hic delectarentur absolute mul- 5
torum, quanto magis illic pepercisse se pluribus recensendo
pietatis suae recordatione mulcentur. Qui nunc luce fruuntur
candida, longe meliora illic, quam hic possidebant, habitacula
consecuti dicentes: *O Israhel, quam magna est domus tua et*
quam ingens locus possessionis eius, magnus et non habens 10
finem. Et perfuncti maximis laboribus inter se conferunt:
Bonum est viro, cum portavit iugum grave a iuventute, sedebit
singulariter et silebit, quia portavit iugum grave. Qui enim
iugum grave portavit a iuventute, requiescit postea; remotus
a turba praecipuum locum quietis suae possidet dicens: 15
Quoniam tu singulariter in spe constituisti me. 53. ‘Portavit
iugum grave a iuventute’ sua Lazarus pauper, ideo singula-
riter *in sinu Abrahae* requiescit divinae testimonio lectionis.
‘Portavit iugum grave’ Theodosius ‘a iuventute’, quando
insidiabantur eius saluti, qui patrem eius triumphatorem 5
occiderant. ‘Portavit iugum grave’, quando subiit pietatis
exilium, quando infusis Romano imperio barbaris suscepit
imperium. ‘Portavit iugum grave’, ut tyrannos Romano
imperio dimoveret. Sed quia hic in labore, ibi in requie.

54. Sed iam veniamus ad augusti corporis transmissionem.

4 sq. cf. Eccli. 50, 12; 6, 32 9—11 cf. *Bar. 3, 24 sq. 12 sq.
*Thren. 3, 27 sq. 16 Ps. 4, 10
53. 2 sq. cf. Luc. 16, 23

6 se om. C 7 luce] cruce Hα 9 tua] domini AHαam et om. K
10 eius] tue K magnum A habet K 12 portaverit Ω > RV, am
grave a iuventute] ab adolescentia sua K a — 13 grave om. V 13 sin-
gulariter] solitarius Hα (Vulg.) silebit] tacebit Lα sedebit Ba.c. 14 por-
tat B portaverit Lm iuventute] add. sua, om. requiescit — 15 turba VHα K
16 tu] add. domine Km

53. 2 sq. in sinu abraham singulariter K 4 theodosius — 6 grave
om. Ω 6 grave] add. theodosius L, add. iste K 7 auxilium LK
8 grave iugum B 9 demoveret ΦC dimoveret imperio m ibi] illic B

54. 1 iam om. VHα

Fles, Honori, germen augustum, et lacrimis pium testificaris adfectum, quod inhonorum adhuc honore tumuli patris corpus per spatia multa transmittis. Sed et patriarcha Iacob
 5 propter populum liberandum, quem tetra fames gravi urgebat periculo, relicta domo senex ad peregrina contendit atque ibi defunctus ad sepulchrum patrium per aliquot dies filio prosequente deductus est. Nec derogatum est aliquid meritis eius, sed magis accessit ad laudem, quod pro suis carens debi-
 10 tae domus sorte quodam supremi funeris peregrinabatur exilio.

55. Fles etiam, imperator auguste, quod non usque Constantinopolim reverendas reliquias ipse prosequeris. Eadem tibi causa nobiscum est: omnes iusto dolore prosequimur, omnes, si fieri posset, deductores tecum esse cuperemus. Sed
 5 Ioseph ad finitimam accessit provinciam, hic multa interiacent regionum divortia, hic maria transfretanda sunt. Nec hoc quidem tibi laboriosum, nisi te teneret res publica, quam boni imperatores et parentibus et filiis praetulerunt. Denique ideo te imperatorem pater fecit, dominus confirmavit, ut
 10 non soli militares patri, sed omnibus imperares.

56. Nec vereare, ne inhonoraee videantur, quocumque accesserint reliquiae triumphales. Non hoc sentit Italia, quae claros spectavit triumphos, quae a tyrannis iterum liberata

54. 4—6 *cf.* Gen. 42, 1 *sq.* et 45, 18—46, 7 6—8 *cf.* Gen. 50, 4—14

55. 4 *sq.* *cf.* Gen. 50, 13

2 flens *Ra.c.VC* flentes *H* honore *Va.c.m2* testificari *Va.c.H*
 4 multa *om. K* transmittitis *H* 5 tetra] terra *BC* famis *RmIV*
 6 senes *H* 9 quo *A* careres *B* 9 *sq.* deditae $\Omega > Vm2$ dedita *a*
 10 quadam *A* peregrinatus est *a*

55. 1 flens *RH* etiam] *add.* archadi *B* 3 est] nam *Vm2* (*s. est*)
 iusta *Ra.c.m2C* iuxta *Ha.c m2* 4 si *Rm2s.l.* potest *L* 5 hic]
 huic *H* 5 *sq.* regionum interiacent *B* 6 divortia] discreta *K* 7 te
om. VK 10 solum *Ka.c.Haa* militares] imitares *R* imperatores *R*

56. 1 vereare] ue rearis *K* ue et ea re *H* videantur] indecenti sit
Vm2 2 reliquias *V*

concelebrat suae libertatis auctorem; non hoc Constantinopolis, quae secundo ad victoriam principem misit, quem, cum vellet 5 tenere, non potuit. Expectabat quidem in reditu eius triumphales sollemnitates et titulos victoriarum, expectabat totius orbis imperatorem stipatum exercitu Gallicano et totius orbis subnixum viribus. Sed nunc illi Theodosius potentior, nunc gloriosior redit, quem angelorum caterva deducit, 10 quem sanctorum turba prosequitur. Beata plane, quae paradisi incolam suscipis et habitatorem supernae illius civitatis augusto sepulti corporis tenebris hospitio.

4 hic B 5 secundo (*i. q. iterum cf. Paen. I 90 al.*) secundum *K p.c.m2* principem] in melius in *Vm2* (!) quem] quae *RAB* 7 victoriae *R* totus *A* 8 stipatum] stipendio et *K* 9 subnixu muneribus *C* subnixu in uiribus *Ha.c.m2* nunc] et no *K* illic Ωm illuc α (illi *dat., i. e. Constantinopoli*) 10 rediit *K* quem *om. B* 11 plane] *add. terra K* 13 angusto *LH $\alpha\alpha$* augusti *AK* sepulchri *RVCAL* sepulero *K* tenebris *B* ospitium *K* explicit opistula do obitu theodosii *AK* explicit de morte theodosii *R*, (theosii) *C*, (*add. imperatoris*) *L* deo gratias amen α , *H man. rec.; deest subscriptio in BV*

INDEX LOCORUM SACRAE SCRIPTURAE¹⁾

Gen.

- *1, 2: 92, 3. 15 s
 1, 6 ss: cf. 52, 4. 17 ss; 295, 85.
 2. 6
 1, 11: cf. 234, 45. 11 ss; 289,
 74. 4 s
 1, 11 s: cf. 38, 1. 22 s
 1, 20 s: cf. 38, 1. 24 s
 1, 26: cf. 70, 4. 87 s
 1, 26 s: cf. 279, 56. 15; 387, 30. 14
 2, 2: cf. 386, 29. 18 s
 2, 2 s: cf. 252, 2. 3 s
 2, 7: cf. 32, 6. 4—11; 387, 30. 15
 2, 15—17: cf. 32, 6. 4—11
 3, 1—6, 15: cf. 41, 1. 74
 3, 6—24: cf. 32, 6. 4—11; 202,
 11. 9 s
 3, 7: cf. 70, 4. 89 s
 3, 8: cf. 204, 11. 33 s
 *3, 9: 204, 11. 36
 3, 14: cf. 151, 13. 79 s
 3, 17: cf. 269, 38. 7 s
 *3, 17—19: 269, 37. 6—11
 *3, 19: 32, 6. 10; 34, 6. 34; 151,
 13. 80 s; cf. 242, 65. 11
 *4, 7: 204, 11. 42
 4, 10: cf. 382, 21. 9—11
 5, 21—24: cf. 356, 57. 3
 5, 22—24: cf. 226, 30. 7 s
 5, 24: cf. 300, 94. 4
 *6, 3: 92, 3. 26 s
 6, 12—8, 12: cf. 93, 3. 29—32
 6, 12—9, 17: cf. 25, 6. 22
 12, 1. 4: cf. 301, 95. 9
 14, 1—15: cf. 302, 96. 12
 14, 14—18: cf. 50, 3. 14—17; 108,
 8. 25—30
 14, 18: cf. 59, 1. 15
 14, 21—24: cf. 302, 96. 14 s
 15, 5: cf. 302, 95. 13 s
 15, 6: cf. 376, 9. 5—7
 18, 2 s: cf. 302, 96. 1—6
 18, 6: cf. 302, 96. 9 s
 18, 7: cf. 302, 96. 10
 18, 10—14: cf. 302, 97. 1
 18, 27: cf. 164, 1. 18 s
 19, 32 ss: cf. 155, 14. 91
 22, 1—10: cf. 302, 97. 1—16
 22, 2: cf. 303, 97. 5
 22, 6 ss: cf. 376, 9. 7 s
 22, 7: cf. 303, 97. 6 s
 22, 11—13: cf. 303, 98. 3 s
 25, 25 s: cf. 373, 4. 6 s
 26, 14—31: cf. 304, 99. 3—8
 26, 18: cf. 394, 44. 2 s
 27, 5—14: cf. 304, 100. 3 s
 27, 27: cf. 363, 72. 8. 13 s
 27, 36: cf. 373, 4. 6 s
 27, 41—28, 5: cf. 304, 100. 3 s
 28, 5: cf. 261, 23. 1 s
 28, 12—15: cf. 304, 100. 6
 29, 18—20: cf. 304, 100. 3 s
 30, 27—34: cf. 304, 100. 4 s
 31, 19 s: cf. 373, 4. 8—11
 31, 34: cf. 373, 4. 8. 11
 32, 1 s: cf. 376, 9. 8 s

¹⁾ Primo numero indicatur pagina, secundo caput, tertio linea, asterisco (ut in adnotatione) lectio a Vulgata differens, verbo cf.: non afferri ipsa verba sacrae scripturae.

- 32, 25—32: cf. 305, 100. 8
 34, 1—30: cf. 261, 23. 2 s
 35, 4: cf. 373, 4. 8—11
 37, 4—11: cf. 262, 24. 1
 37, 18—24: cf. 262, 24. 1
 37, 28—36: cf. 262, 24. 2 s
 *38, 26: 193, 8. 70 s; 194, 8. 77.
 80 s. 93
 39, 7—13: cf. 153, 14. 43 ss
 39, 7—20: cf. 262, 24. 2 s
 42, 1 s: cf. 400, 54. 4—6
 42, 2: cf. 261, 23. 3
 45, 18—46, 7: cf. 400, 54. 4—6
 *49, 8: 357, 58. 8 s
 49, 22: 357, 58. 10 s
 *49, 25 s: 373, 4. 2—5
 49, 29—50, 14: 261, 23. 3 s
 49, 32 s: cf. 214, 10. 8 s
 *50, 2 s: 372, 3. 7—11
 50, 4—14: cf. 400, 54. 6—8
 50, 10: cf. 214, 10. 8 s
 50, 13: cf. 400, 55. 4 s
- Exod.
 *3, 3: 154, 14. 72 s
 *3, 5: 206, 11. 72 s; 361, 67. 7;
 cf. 301, 94. 11 s
 3, 6: cf. 301, 95. 1 s
 4, 1—4: cf. 110, 9. 7 s
 4, 3: cf. 289, 74. 7
 7, 19—21: cf. 110, 9. 10—13
 12, 6: cf. 391, 38. 2 ss
 12, 11: cf. 20, 4. 10; 171, 3. 40 s
 12, 22: cf. 103, 7. 6 s
 13, 21. 22: cf. 24, 6. 13 s; 94, 3. 55 s;
 14, 1—15, 21: cf. 20, 4. 6—8
 14, 9—15, 21: cf. 24, 6. 5—21
 14, 13—15: cf. 382, 21. 6—9
 14, 21. 22: cf. 53, 4. 41—43;
 94, 3. 55 s; 111, 9. 14—17
 14, 21—31: cf. 290, 74. 12—16
 *15, 10: 93, 3. 45 s
 15, 13: cf. 39, 1. 35
 15, 22—25: cf. 30, 4. 18—22;
 111, 9. 23—26
 15, 23—25: cf. 54, 4. 45—47;
 94, 3. 60 s
 16, 2—36: cf. 49, 3. 12
 16, 4—36: cf. 109, 8. 45 s
 16, 13—15: cf. 107, 8. 17 s
 16, 14. 15: cf. 49, 3. 3 s
 16, 14—36: cf. 51, 4. 3—5
 17, 1—7: cf. 59, 1. 17—21
 17, 5. 6: cf. 109, 8. 58; 111, 9. 20 s
 24, 15 s: cf. 312, 110. 3
 30, 10: cf. 46, 1. 1—3
 32, 1 ss: cf. 140, 9. 31 s
 32, 1—6: cf. 179, 5. 66
 32, 6: cf. 301, 95. 6 s
 *32, 31 s: 140, 9. 35 s
- Lev.
 16, 2—34: cf. 46, 1. 1—3
 19, 2: 67, 4. 36
 23, 3: cf. 252, 2. 3 s
 23, 5: cf. 391, 38. 2 ss
 *23, 24: 308, 107. 7—10; cf. 311,
 108. 22 ss
- Num.
 10, 1: cf. 312, 110. 5
 *10, 1—10: 308, 107. 10 ss; cf.
 315, 115. 3 ss
 10, 8: cf. 313, 111. 3—8
 10, 9 s: cf. 313, 113. 3—5
 17, 2—10: cf. 46, 1. 6
 20, 11: cf. 289, 74. 5 s
 *23, 10: 272. 43. 4 s
 24, 17—19: cf. 272, 43. 6 s
- Deut.
 6, 5: 380, 17. 12 s
 26, 13: cf. 380, 18. 6 s
 29, 23: 129, 5. 14 s
 *34, 8: 372, 3. 13 s
- Ios.
 3, 15. 16: cf. 111, 9. 17 s
 10, 12—14: cf. 27, 2. 7 s

Iudices.

- 6, 19—21: cf. 100, 5. 7 s
 11, 29—40: cf. 353, 49. 3 ss
 *11, 35: 353, 49. 9—11
 *11, 36: 353, 49. 12 s
 *11, 37: 353, 49. 12—14
 11, 38—40: cf. 353, 49. 15 ss

I Reg.

- 2, 8: cf. 393, 42. 7 s
 *2, 25: 138, 9. 1—3
 17, 51: cf. 394, 44. 4 s

II Reg.

- 1, 22: cf. 366, 79. 15 s
 1, 23: cf. 366, 79. 4. 9. 13
 1, 26: cf. 366, 79 b. 1 s; 367, 79 b. 4 s
 *1, 27: 366, 79. 1. 16 s; 367, 79 b. 13 s
 6, 14. 16. 20—22: cf. 181, 6. 25
 12, 15—23: cf. 262, 25. 3 ss
 12, 16 ss: cf. 352, 47. 1 ss
 12, 19—23: cf. 352, 47. 6 s
 12, 23: cf. 262, 25. 16 s
 13, 28—31: cf. 262, 25. 1 s
 13, 31: cf. 264, 28. 7
 13, 32—36 s: cf. 352, 47. 4
 13, 34—38: cf. 264, 28. 7 s
 18, 32 s: cf. 262, 25. 1 s
 *18, 33: 203, 11. 20 s; 264, 28. 5 s; 352, 47. 5 s
 24, 10—17: cf. 184, 6. 76—79
 *24, 17: 384, 27. 2—4

III Reg.

- 3, 16—27: cf. 265, 31. 7 s
 8, 27: cf. 67, 4. 28
 12, 28—32: cf. 179, 5. 65 s
 15, 3: cf. 379, 16. 1
 15, 9—24: cf. 379, 15. 8—17
 17, 20—22: cf. 294, 83. 3 s
 18, 36—38: cf. 29, 4. 4; 100. 5. 8; 112, 9. 38 s
 19, 4: cf. 320, 125. 3 s

*19, 18: 311, 108. 19 s

IV Reg.

- 2, 11: cf. 136, 8. 11 s; 300, 94. 5 s
 5, 1 ss: cf. 19, 3. 3 s
 5, 1—14: cf. 21, 5. 1—16
 5, 1—19: cf. 95, 3. 71—86
 5, 10—14: cf. 169, 2. 74—76
 5, 14: cf. 97, 4. 17 s
 6, 5—7: cf. 29, 4. 4 s; 54, 4. 49—52; 111, 9. 26—29
 6, 13—20: cf. 376, 10. 1—10
 *6, 15 s: 376, 10. 3—5
 13, 21: cf. 294, 83. 1—3
 21, 21: cf. 379, 16. 1
 22; 23: cf. 378, 15. 4—8
 23, 4—25: cf. 391, 38. 16
 23, 21—30: cf. 356, 57. 3 s—7

I Par.

1, 34: cf. 49, 3. 9

II Par.

14, 2—16, 14: cf. 379, 15. 8—17
 36, 21 ss: cf. 310, 108. 16 s

Iudith.

6, 15: cf. 383, 25. 2 s

Hiob

- 1, 5: cf. 69, 4. 69 s
 *2, 6: 149, 13. 41 s; 150, 13. 65 s; cf. 148, 13. 15 s
 2, 7: 149, 13. 39 s
 2, 7—10: cf. 149, 13. 52 ss
 2, 8: cf. 164, 1. 20 s
 *3, 3: 266, 32. 3
 14, 4: cf. 45, 2. 50
 *14, 4 s: 120, 1. 27; cf. 137, 8. 43
 *14, 13—15: 351, 45. 9—13
 *15, 20: 352, 48. 4—6
 16, 17: cf. 183, 6. 51. 66
 *19, 26: 286, 67. 5 s
 *40, 20. 24. 27: 150, 13. 55—57
 42, 10 ss: cf. 164, 1. 20 s

Ps.

*1, 3: 46, 1. 13 s

- 2, 6: cf. 390, 37. 3
 2, 7: 37, 1. 11; 70, 4. 78 s
 4, 5: 378, 14. 3
 *4, 10: 336, 10. 18; 399, 52. 16
 *6, 7: 191, 8. 28 s; cf. 214, 10. 7 s
 7, 10: cf. 78, 4. 9 s
 *8, 2. 4: 84, 5. 62 ss
 8, 2: cf. 67, 4. 28
 *8, 5—8: 84, 5. 71—75
 *14, 1: 139, 9. 9 s; cf. 241, 61. 5 s;
 371, 2. 2
 *14, 2—5: 241, 61. 6 ss
 *14, 3: 241, 61. 4
 16, 7: 389, 36. 9
 18, 2: 67, 4. 30 s; *234, 45. 5 s
 18, 3: 392, 39. 6—8
 18, 7: 316, 117. 2—4
 20, 4: 397. 48. 12 s
 *21, 2: 6, 4. 8 s
 *22, 1 s: 107, 8. 7 ss
 *22, 1—4: 63, 3. 7—12
 *22, 4 s: 107, 8. 9—14
 *22, 5: 63, 3. 15—17; 107, 8. 6
 23, 3: 139, 9. 13 s. 17 s; cf. 241,
 61. 5 s
 23, 4: 139, 9. 18 s; 241, 61. 2 ss
 *23, 6: 241, 61. 4 s
 *23, 7: 104, 7. 22 s
 23, 8: 104, 7. 24; cf. 104, 7. 21
 23, 10: 384, 25. 9
 *24, 7: 337, 13. 8. 12 s; cf. 338,
 14. 2 s
 *26, 2: 155, 14. 102 s
 *26, 4: 324, 133. 2—4; cf. 382,
 22. 2 s; 392, 40. 3
 28, 3: 100, 5. 5 s; cf. 354, 52. 2
 31, 1: 335, 10. 3 s
 *31, 1 s: 178, 5. 49—51
 *31, 9: 398, 51. 4 s
 *32, 6: 92, 3. 20 s
 *32, 9: 285, 64. 11 s; 306, 104. 3 s;
 cf. 295, 85. 2 s. 6
 33, 7: 345, 32. 5 s
 *33, 9: 115, 9. 96 s
 *36, 27: 335, 10. 4 s
 *36, 35 s: 154, 14. 69 s; 392, 39. 10 s
 38, 5: 266, 32. 7—9
 *38, 6: 266, 33. 3—5
 38, 7: cf. 267, 33. 6 s
 38, 11: cf. 267, 33. 8
 38, 13: cf. 267, 33. 9. 10 s
 *41, 5: 313, 113. 1—3
 *42, 4: 48, 2. 19 s; 107, 8. 2 s
 *44, 11 s: 361, 68, 2 s
 *47, 9: 371, 2. 3—5
 49, 7: cf. 181, 6. 14
 *50, 4: 137, 8. 43 s
 50, 6: 171, 3. 34
 *50, 7: 126, 3. 46 s
 50, 9: 103, 7. 3 s; cf. 48, 2. 12 s
 54, 7: 386, 29. 11 s
 64, 3: 324, 132. 10 s
 *72, 12—14: 263, 26. 8—11
 72, 28: cf. 386, 29. 17
 *76, 8: 128, 4. 40
 76, 9 s: 128, 4. 41—43
 77, 25: 109, 8. 47
 79, 5. 8. 15. 20: 42, 2. 16
 79, 6: 147, 13. 4 s; *228, 33. 8 s
 *79, 9: 64, 3. 33 s
 *80, 4: 307, 105. 11 s
 82, 2: 139, 9. 26
 *86, 5: 215, 11. 5 ss; 216, 13. 4
 87, 5: 306, 103. 2
 *88, 32 s: 146, 12. 40—43
 88, 38: 391, 38. 12 s
 91, 13: cf. 281, 59. 4
 *94, 6: 203, 11. 16 s
 *94, 11: 386, 29. 4 s
 97, 6: cf. 314, 114. 2 s
 101, 10: cf. 200, 10. 26 s
 *102, 5: 48, 2. 23; 166, 2, 31; cf.
 107, 8. 4
 *102, 14 s: 264, 29. 5 s

- 103, 15: cf. 115, 9. 104 s; 334, 8. 8 s
 104, 15: 357, 58. 7
 *108, 1—4: 345, 32. 8—12
 *108, 28: 346, 34. 11
 109, 4: 51, 3. 39
 *111, 9: 240, 60. 7; 384, 26. 2 s
 112, 4: cf. 67, 4. 27
 *112, 7: 393, 42. 9; cf. 130, 5. 37 s;
 164, 1. 21 s
 113, 3: 289, 74. 11 s
 *114, 1: 380, 17. 1 s. 8; 380, 18.
 3. 6; 381, 19. 10 *eqs.*
 114, 2: 381, 19. 11 s; 381, 21. 1 s
 114, 2. 4: cf. 382, 22. 2 s
 114, 3: 381, 19. 12 s; 382, 23. 2 s;
 383, 23. 5 s; 389, 36. 1 s
 114, 4: 383, 24. 3; 389, 36. 6 s
 *114, 5: 383, 25. 2 s
 114, 6: cf. 384, 26. 13; 389, 36. 8
 *114, 7: 385, 28. 4 s; 386, 29. 8;
 387, 30. 16 s; 389, 36. 9 s;
 390, 37. 7 s
 114, 8: cf. 387, 30. 1 s. 4. 6;
 389, 36. 11
 114, 9: 387, 30. 11
 115, 1: cf. 297, 89. 4 s
 115, 4: cf. 94, 3. 64
 115, 15: 273, 45. 5 s
 *117, 16. 28 (?): 286, 67. 2
 117, 18: 147, 12. 52 s
 *118, 136: 200, 10. 28 s
 119, 1—3: cf. 267, 33. 12 s
 119, 5: cf. 319, 125. 2
 119, 5 s: cf. 267, 33. 14 s
 122, 1: cf. 82, 5. 40
 123, 5: 154, 14. 66 s
 *132, 2: 101, 6. 3 s; cf. 333, 7. 7
 133, 2: cf. 356, 56. 4
 134, 3: cf. 175, 4. 81
 136, 1: 203, 11. 24 s; 358, 59. 6;
 cf. 366, 79. 2
 136, 2. 4: 204, 11. 43 s
 136, 5 s: 365, 78. 7—10
 *136, 7: 205, 11. 59
 136, 8: 205, 11. 60
 136, 9: 205, 11. 62
 *140, 3: 77, 3. 37 s
 *143, 4: 264, 29. 6 s; cf. 241, 63. 3
 148, 5: 52, 4. 24 s; 112, 9. 40 s
 *150, 3: 307, 105. 12
- Prov.
- 5, 2 (3): cf. 152, 14. 28
 5, 22: 154, 14. 62 s
 *6, 25: 153, 14. 60
 6, 27: 151, 14. 5—8
 *6, 28: 155, 14. 87 s
 7, 21: cf. 153, 14. 50 s
 8, 11: cf. 380, 17. 11 s
 *8, 27. 30: 296, 86. 5—7
 8, 29: cf. 234, 45. 10 s
 *9, 1. 2. 5: 362, 69. 5—7
 10, 25: cf. 392, 39. 13
 11, 17: cf. 379, 16. 4 s
 *11, 25: 237, 51. 8
 *15, 1: 80, 4. 27
 *18, 17: 185, 7. 9 s
 *19, 12: 377, 12. 10 s
 *19, 17: 240, 60. 4
 *20, 6: 377, 12. 3 s
 *23, 14: 148, 13. 9 s
 28, 24: 233, 44. 10 s
 *30, 18 s: 337, 13. 5—7
- Eccle.
- *2, 14: 37, 1. 6; 101, 6. 9 s; 333,
 7. 2
 3, 20: cf. 280, 58. 8 s
 *4, 2—4: 265, 30. 4 s
 *7, 5: 184, 6. 85 s
 *7, 17: 120, 1. 12; cf. 334, 25. 11
- Cant.
- *1, 1: 61, 2. 2; 191, 8. 22 s; cf. 61,
 2. 12 s
 1, 1—3: cf. 317, 118. 7 s

- *1, 2: 61, 2. 13 s; 101, 6. 5 s
 *1, 3: 62, 2. 19 s; 101, 6. 7 s
 *1, 4 (*Sept.*): 62, 2. 23 s. 26 s; 103, 7. 13 s
 *4, 1: 104, 7. 30 ss; 333, 7. 3 s
 *4, 2 s: 104, 7. 34 ss
 4, 3: cf. 333, 7. 10 s
 *4, 7: 105, 7. 45
 *4, 7 s: 317, 119. 3—120. 2
 *4, 8: 105, 7. 46 s
 *4, 10—12: 113, 9. 64—69
 4, 15: cf. 317, 120. 2 s
 *4, 16 (*Sept.*): 64, 3. 23 ss; 316, 118. 2—5; cf. 317, 120. 4 ss
 *4, 16—5, 1: 114, 9. 78—81
 *5, 1: 64, 3. 28—31; 114, 9. 86—88; 115, 9. 93 s; 316, 118. 3—5; cf. 317, 120. 4 ss
 *5, 10: 357, 58. 3; 357, 59. 2 s
 *5, 11 s: 358, 59. 5 s
 *5, 13: 332, 5. 7—9; 358, 61. 1; cf. 333, 7. 15
 *5, 13 s: 358, 62. 1 s
 *5, 14: 358, 60. 1
 *5, 16: 358, 63. 1 s
 *6, 6: 332, 6. 11; cf. 333, 7. 10 s
 6, 8 s: cf. 323, 132. 8 ss
 *6, 9: 359, 64. 3 s
 *6, 12: 360, 65. 1 s
 *7, 1: 360, 66. 1 s; 361, 67. 1 s. 68. 3 s
 *7, 2—4: 362, 69. 1—3
 7, 4 s: cf. 362, 69. 11—14
 *7, 6: 362, 70. 3
 *7, 6 s: 105, 7. 49 ss
 *7, 10: 362, 71. 2 s
 *7, 11 s: 363, 72. 1—3
 *7, 13—8, 3: 363, 74. 1—8
 *8, 1 s: 105, 7. 52—55; cf. 364, 75. 12
 *8, 2: 334, 8. 5—7. 8
 *8, 5: 47, 2. 5; 103, 7. 17 s; 365, 77. 4 s
 *8, 6: 74, 2. 11 s; 106, 7. 63 s
 8, 7: cf. 106, 7. 69 s
 Sap.
 1, 13: 274, 47. 5
 2, 24: 274, 47. 5 s
 *4, 7: 354, 51. 8 s
 *4, 11: 226, 30. 8 s; cf. 356, 57. 3
 7, 7. 17. 19. 20: cf. 265, 31. 2 ss
 7, 20: cf. 266, 31. 8 s
 Eccli.
 6, 32: cf. 399, 52. 4 s
 13, 18—19: cf. 232, 42. 6 s
 *25, 5: 336, 12. 5 s
 25, 13: cf. 160, 16. 18 ss
 25, 28: cf. 152, 14. 28
 43, 22: cf. 315, 115. 10 s
 44, 16: cf. 226, 30. 7 s
 50, 12: cf. 399, 52. 4 s
 Esai.
 1, 3: cf. 179, 5. 65
 *1, 18: 103, 7. 11 s
 *6, 5: 137, 8. 40—42
 *9, 6 (5): 26, 2. 6; 215, 12. 1 s
 *11, 2 s: 42, 2. 3—5; 106, 7. 72 s
 *11, 6. 7. 9: 150, 13. 76—78
 11, 8: cf. 150, 13. 58 s
 *19, 20: 28, 2. 33 s
 *25, 8 s: 286, 67. 8 s
 *26, 17—20: 286, 67. 10 ss
 *26, 20: 77, 3. 30 s
 29, 13: 77, 3. 23 s; cf. 131, 5. 43
 *30, 15: 130, 5. 21
 33, 6: cf. 81, 5. 18
 *35, 10: 387, 30. 7; cf. 390, 37. 3 ss
 41, 4: cf. 59, 1. 10
 *43, 2: 154, 14. 68; cf. 151, 14. 8
 *43, 25 s: 180, 6. 4—6; 175, 4. 82—84
 43, 26: 185, 7. 6 s
 44, 6: cf. 59, 1. 10
 45, 8: cf. 394, 44. 5
 48, 12: cf. 59, 1. 10

- 50, 11: cf. 155, 14. 83 s
 51, 11: 387, 30. 7
 53, 4: cf. 5, 3. 17 s
 53, 5: cf. 324, 132. 14
 *60, 3: 398, 52. 1 s
 *63, 1: 104, 7. 25 ss
 66, 2: cf. 388, 33. 4 s
 *66, 22—24: 296, 86. 8—15
- Hier.
 4, 19: 358, 60. 2 s; cf. 344, 29. 6 s
 *7, 16: 140, 9. 44
 *15, 10: 267, 34. 2—4
 *15, 18: 98, 4. 37
 *17, 9: 125, 3. 36 s; 306, 103. 6 s
 *17, 14: 134, 7. 15
 20, 14—18: 320, 125. 3
 *26, 2 s: 176, 5. 14—17
 *38, 18 (31, 18 *Vulg.*): 179, 5.
 60 s. 62 s
 38, 18 s (31, 18 s *Vulg.*): 179, 5.
 68—71
 *38, 19 s (31, 19 s *Vulg.*): 180, 5.
 81—84
 *38, 25 s (31, 25 s *Vulg.*): 180, 5.
 86—88
- Thren.
 1, 1: cf. 331, 4. 10 s
 *1, 2: 331, 4. 12—14; 332, 6. 1 s
 *1, 2, 4: 182, 6. 48—50
 *1, 4: 333, 8. 1—3
 *1, 11: 331, 4. 15
 *1, 16: 183, 6. 50—52; 330, 3. 9 ss
 *1, 18: 331, 4. 1—3
 *1, 20: 183, 6. 60 s
 *2, 10 s: 183, 6. 63—67
 *2, 13: 344, 29. 2—5
 *3, 15: 344, 29. 6 s
 *3, 22 s: 334, 9. 2—4
 *3, 24—28: 334, 9. 5—9
 3, 27: cf. 336, 11. 3 s
 *3, 27 s: 399, 52. 12 s
 3, 28: cf. 336, 12. 1 s
 3, 30: cf. 332, 6. 2 s; 337, 12. 10 s
 *3, 31—33: 130, 5. 30—33
 3, 34: cf. 130, 5. 35 s
 *4, 20: 115, 9. 102 s
- Bar.
 3, 1: 140, 9. 48 s
 *3, 24 s: 399, 52. 9—11
 4, 26: 137, 8. 34
 *5, 1: 141, 9. 51—53
- Ezech.
 *2, 3—5: 176, 5. 21—24
 2, 9 s: cf. 184, 6. 81 s
 *18, 4: 268, 36. 9 s; cf. 270, 39. 5
 33, 11: cf. 125, 3. 27 s; 145, 12. 16
 *37, 1—7: 288, 71. 1 ss
 37, 1—10: cf. 287, 69. 1 ss
 *37, 7 s: 289, 72. 6 ss
 *37, 9—14: 290, 75. 3 ss
- Dan.
 8, 19: cf. 225, 29. 16 s
 *12, 1—3: 285, 66. 3—8
 12, 3: cf. 84, 5. 69 s
 13, 42: cf. 380, 18. 5
 13, 45: cf. 340, 19. 5 s
 13, 45—64: cf. 338, 16. 2 s
- Os.
 *6, 4: 129, 5. 8 s
 *6, 6: 124, 3. 25; 146, 12. 20
 *11, 8: 129, 5. 9 s
 *11, 8 s: 129, 5. 15—17
 *14, 10: 139, 9. 19 s
- Ioel
 *2, 32: 174, 4. 63 s
- Abd.
 *12: 193, 8. 66 s
- Ion.
 3, 5—10: cf. 183, 6. 67 s
- Mich.
 *7, 1: 195, 8. 107. 109—111
 *7, 2: 185, 7. 4 s
 *7, 8—10: 195, 8. 97—104
 7, 17: cf. 148, 13. 17 s

- Hab.
 2, 11 : cf. 395, 46. 4
- Soph.
 3, 12: cf. 344, 30. 3 s
- Zach.
 3, 3: 104, 7. 28 s
 *14, 20: 392, 40. 12 s; 396, 47. 9 s;
 cf. 398, 50. 1 s
- Mal.
 *2, 7: 18, 2. 30 ss; 90, 2. 9—11
 *3, 1: 18, 2. 28 s
- I Macc.
 1, 41: cf. 329, 2. 2 s
- (IV Hesdrae
 *10, 6—11: 242, 66. 1—12
 *10, 15 s: 244, 68. 5—8
 *10, 20—24: 244, 69. 1—15)
- Matth.
 1, 1: cf. 121, 1. 29
 1, 18: 116, 9. 115 s
 1, 18—23: cf. 121, 1. 30
 3, 10: cf. 114, 9. 84
 3, 11: cf. 136, 8. 12 s
 3, 14: 39, 1. 47; 22, 5. 24; 138, 8. 53
 3, 15: 22, 1. 25 s; 138, 8. 53 s;
 384, 26. 6 s; cf. 40, 1. 49
 3, 16: cf. 93, 3. 37
 3, 16 s: cf. 22, 5. 33—52
 *3, 17: 99, 5. 2 s
 4, 17: 202, 11. 7
 5, 3: 239, 56. 5; *345, 32. 2
 5, 14: 357, 58. 8; cf. 136, 8. 9
 *5, 28: 152, 14. 29 s
 5, 44: cf. 346, 34. 1 s
 6, 2: cf. 197, 9. 27 s
 6, 5: cf. 197, 9. 27 s
 *6, 6: 76, 3. 5 s; 77, 3. 22. 28 s;
 77, 3. 32 s; 78, 3. 43 s
 *6, 9—13: 65, 4. 5—9; 82, 5. 38—53
 6, 10: cf. 186, 7. 25 s
 6, 12: 70, 4. 83. 94
 6, 13: cf. 71, 4. 99 s
 6, 21: cf. 386, 29. 2 s
 7, 2: cf. 384, 25. 12 s
 *7, 3: 194, 8. 87 s; cf. 138, 8. 46
 *7, 5: 194, 8. 88 s
 *7, 6: 198, 9. 42 s
 7, 17: cf. 174, 4. 57 s
 7, 21: cf. 382, 22. 1 s
 8, 11: cf. 305, 101. 2—4
 8, 22: 268, 36. 9
 8, 26: cf. 290, 74. 16—19
 9, 11: 190, 7. 105 s
 *9, 12: 133, 6. 27; 190, 7. 106 s
 9, 13: 146, 12. 22
 9, 18—25: cf. 294, 82. 1 ss
 *9, 20 s: 134, 7. 16 ss
 9, 27—30: cf. 43, 2. 32 s
 10, 8: cf. 136, 8. 3 s
 *10, 16: 99, 4. 63 s
 *10, 28: 127, 4. 4—6; cf. 346,
 33. 9 s
 *10, 32: 127, 4. 6—9; 128, 4. 23
 *11, 10: 18, 2. 28 s
 *11, 28: 120, 1. 18; 316, 117. 8—10;
 335, 10. 13—15
 *11, 29: 344, 31. 6 s; 398, 51. 11 s;
 cf. 134, 7. 3
 *11, 29 s: 126, 3. 61—64
 *11, 30: 336, 11. 2 s
 12, 22: cf. 43, 2. 32 s
 *12, 24: 172, 4. 15 s; cf. 174, 4. 65 s
 *12, 25—27: 172, 4. 16—20
 *12, 30: 174, 4. 51 s
 12, 31: 172, 4. 8; *174, 4. 53—55
 *12, 31 s: 172, 4. 2—6
 12, 33: cf. 174, 4. 57 s
 12, 34: 173, 4. 26 s
 13, 25 ss: cf. 6, 4. 26
 13, 45 s: cf. 198, 9. 49 s
 14, 19: cf. 55, 5. 5 ss. 11
 14, 29—31: cf. 136, 8. 7 s
 15, 8: 77, 3. 23 s; 131, 5. 43;
 132, 5. 64 s

- *16, 11: 157, 15. 34—36
 16, 12: cf. 157, 15. 36—38
 *16, 19: 135, 7. 32—35; 344, 31. 5
 *16, 24: 201, 10. 53 s
 *16, 28: 300, 94. 8—10
 17, 2: cf. 103, 7. 8
 17, 10 s: cf. 136, 8. 11 s
 18, 3: cf. 237, 51. 9—12
 *18, 20: 100, 5. 16
 19, 21: cf. 240, 60. 6
 19, 26: cf. 81, 5. 23 s; 168, 2. 69 s
 19, 29: cf. 160, 16. 18 ss
 20, 6: 284, 63. 7
 20, 30—34: cf. 43, 2. 32 s
 21, 14: cf. 43, 2. 32 s
 22, 2: cf. 323, 132. 8 ss
 22, 6: cf. 134, 7. 5 s
 22, 11 ss: cf. 171, 3. 38
 22, 11—14: cf. 134, 7. 10 s
 22, 37: 380, 17. 12 s
 22, 37—39: cf. 232, 42. 6 s
 *24, 28: 18. 2. 22; 49, 2. 25
 24, 43: cf. 202, 11. 8
 25, 26: cf. 66, 4. 14
 *25, 34: 385, 28. 10—12
 25, 35. 36. 40: cf. 114, 9. 89—91
 *25, 36: 134, 7. 22 s
 26, 26: 113, 9. 55; cf. 55, 5. 6—9
 26, 27 s: cf. 55, 5. 12 ss
 26, 28: cf. 58, 6. 15 s; 65, 3. 41 s
 26, 38: cf. 215, 11. 3
 26, 41: cf. 346, 33. 6 s
 *26, 64: 344, 31. 3 s
 *27, 4: 175, 4. 72 s. 74
 27, 4 s: 175, 4. 76 s
 27, 29: cf. 397, 49. 3 s
 27, 37: cf. 397, 49. 4
 27, 38: cf. 394, 45. 5 s
 27, 50—53: 295, 83. 11—15
 27, 52: 186, 7. 31 s; cf. 298, 90. 2 s
 *28, 19: 29, 4. 2 s; 31, 5. 4 s;
 35, 7. 16 s; 97, 4. 15 s
- Marc.**
 1, 10 s: cf. 22, 5. 33—52
 6, 41: cf. 55, 5. 5 s
 7, 4. 8: cf. 26, 1. 14
 7, 19: cf. 68, 4. 58
 7, 32—35: cf. 15, 1. 11—13
 7, 32—37: cf. 90, 1. 17 s
 7, 34: 16, 1. 14; 90, 1. 15
 8, 22—25: cf. 43, 2. 32 s
 10, 27: cf. 81, 5. 23 s
 10, 46—52: cf. 43, 2. 32 s
 10, 52: 9, 6. 14 s
 14, 22: 113, 9. 55; cf. 55, 5. 6—9
 14, 23 s: cf. 55, 5. 12 ss
 14, 36: cf. 81, 5. 23 s
 14, 38: cf. 346, 33. 6 s
 14, 72: cf. 263, 27. 4 s
 *16, 17 s: 136, 8. 15—17
- Luc.**
 1, 35: cf. 94, 3. 53 s
 2, 14: cf. 7, 5. 14 s; 68, 4. 51
 3, 8: cf. 160, 16. 15 s
 3, 22: cf. 22, 5. 33—52; 99, 4.
 57—60
 *4, 3: 296, 85. 10 s
 *6, 21: 184, 6. 86 s; cf. 199, 10.
 14
 *6, 29: 332, 6. 2 s
 7, 12 ss: cf. 130, 5. 24 s; 199, 10.
 15 s; 225, 29. 3 ss
 7, 14: 225, 29. 9
 7, 14 s: cf. 294, 81. 3—6
 7, 15: 225, 29. 13
 7, 30: 33, 6. 26 s
 *7, 32: 181, 6. 19; cf. 182, 6. 36—38
 7, 37 s: cf. 190, 8. 3—5
 7, 44—46: cf. 191, 8. 18
 *7, 47: 160, 16. 32 s; 191, 8. 12 s
 8, 11—14: cf. 269, 38. 2 s
 8, 55: cf. 294, 82. 1 ss
 9, 16: cf. 55, 5. 5 s
 9, 52—56: cf. 159, 16. 6 ss

- *9, 55 s: 159, 16. 9 s
 *10, 29: 133, 6. 10; cf. 133, 6. 8 s
 10, 30—37: cf. 144, 11. 36 s
 10, 31 s: cf. 133, 6. 11 s
 10, 33 s: cf. 132, 6. 2—6
 10, 34 s: cf. 393, 42. 4—6
 10, 35. 37: cf. 133, 6. 13
 10, 36 s: cf. 133, 6. 15 s
 10, 37: 145, 11. 56
 10, 39 s: cf. 185, 7. 16 s
 10, 42: 185, 7. 18
 11, 1: 65, 4. 3 s
 11, 2: cf. 186, 7. 25 s
 11, 4: cf. 138, 8. 49 s
 12, 8 s: cf. 127, 4. 20
 12, 20: cf. 202, 11. 8 s
 12, 39: cf. 202, 11. 8
 *12, 42: 139, 9. 21—23
 *12, 43: 139, 9. 24—26
 *12, 47 s: 147, 12. 48—50
 13, 6—9: cf. 164, 1. 6—12
 13, 19: cf. 114, 9. 84
 13, 21: cf. 157, 15. 31—33
 *13, 29: 305, 101. 2—4; 316, 116. 17 s
 14, 19: 134, 7. 2 s
 14, 21—23: 134, 7. 7 ss
 15, 4—6: cf. 132, 6. 6 s
 15, 5: cf. 120, 1. 10
 *15, 7: 132, 5. 70—72
 15, 11—24: cf. 169, 3. 2 ss
 15, 13: 169, 3. 9; 170, 3. 13 s
 15, 17: cf. 170, 3. 18
 *15, 18: 170, 3. 19—21
 15, 20—23: cf. 171, 3. 35 ss
 15, 21: 170, 3. 29
 15, 23: cf. 171, 3. 43
 *15, 23 s: 190, 7. 103—105
 15, 25—32: cf. 158, 15. 61 s
 16, 17: 243, 68. 3 s
 16, 22: cf. 305, 101. 5 s; 363, 72. 9 s
 16, 23: cf. 399, 53. 2 s
 16, 24: cf. 270, 39. 5 ss
 17, 5: 143, 11. 12
 17, 21: 68, 4. 45
 *17, 37: 18, 2. 22; 49, 2. 25; cf. 310, 108. 11 s
 18, 35—43: cf. 43, 2. 32 s
 19, 10: 254, 6. 9 s
 19, 41—44: cf. 184, 6. 73
 *20, 13: 177, 5. 36 s
 20, 37: cf. 301, 95. 1 s
 *20, 38: 301, 95. 3
 21, 2: cf. 196, 9. 18 s
 *21, 3: 196, 9. 19 s
 22, 19: 113, 9. 55; cf. 55, 5. 6—9
 22, 20: cf. 55, 5. 10. 12 ss
 22, 40. 46: cf. 346, 33. 6 s
 22, 61 s: cf. 199, 10. 19
 *23, 28: 184, 6. 75 s
 23, 30: 270, 39. 4 s
 23, 34: 346, 34. 3 s
 24, 47: cf. 160, 16. 13 s
- Ioh.
 1, 14: 306, 103. 10
 *1, 17: 94, 3. 57 ss; 146, 12. 23; cf. 61, 1. 37; 182, 6. 41; 312, 109. 14
 1, 21—23: cf. 343, 28. 5—7
 1, 29: cf. 346, 33. 5
 *1, 32: 98, 4. 50 s
 *1, 33: 98, 4. 48 s; cf. 99, 4. 57—60
 1, 34: cf. 23, 5. 39
 *2, 19: 306, 103. 4
 3, 4: cf. 115, 9. 108 s
 *3, 5: 97, 4. 12 s; cf. 96, 4. 6 s
 3, 8: cf. 260, 20. 10
 3, 13: cf. 136, 8. 10 s
 *3, 16: 142, 11. 4—6; cf. 391, 38. 10
 3, 17: 146, 12. 18 s; cf. 379, 16. 7 s
 3, 18: 145, 12. 6 s; cf. 145, 12. 17
 *3, 36: 145, 12. 1—3
 4, 10: cf. 192, 8. 34 s

- 4, 14: cf. 60, 1. 27 s
 5, 3: cf. 27, 2. 21 s
 *5, 4: 26, 2. 1—4; 97, 4. 25—28
 5, 6 s: cf. 27, 2. 24 s
 5, 7: cf. 98, 4. 43
 5, 37: 99, 4. 67 s
 6, 35: cf. 63, 3. 5
 6, 35—58: cf. 68, 4. 59
 *6, 39: 298, 89. 8—10
 *6, 40: 298, 89. 12—14
 6, 41: 73, 1. 18 s
 6, 49: cf. 20, 4. 6—8; 56, 5. 31
 6, 49—58: cf. 109, 8. 48 s
 6, 50. 58: cf. 109, 8. 50
 6, 51 s: cf. 109. 8. 49 s
 6, 54—61: cf. 72, 1. 4—9
 6, 55: cf. 72, 1. 3
 6, 58: cf. 56, 5. 33
 6, 67—69: cf. 73, 1. 11—15
 6, 69: 73, 1. 14 s
 8, 12: cf. 136, 8. 10; 292, 79. 2 s
 *8, 19: 178, 5. 38 s
 9, 1—7: cf. 43, 2. 22—35
 *9, 6 s: 43, 2. 33 s
 *9, 7: 44, 2. 34 s; 45, 2. 54 s
 10, 20: cf. 174, 4. 65
 *10, 38: 9, 6. 9; 91, 3. 9
 11, 17: cf. 185, 7. 15; 192, 8. 35
 11, 25: cf. 292, 79. 2 s
 11, 26: cf. 56, 5. 33; 109, 8. 50
 11, 34: 185, 7. 20; 186, 7. 23
 11, 34 s: cf. 192, 8. 36 s
 11, 35: cf. 186, 7. 37 s; 214, 10. 10 s
 11, 38 s: cf. 186, 7. 26 s
 11, 39: cf. 187, 7. 46
 11, 41. 44: cf. 293, 80. 1 s
 11, 43: 186, 7. 40; *192, 8. 42;
 *291, 77. 6 s; 292, 77. 12 s
 *11, 44: 292, 78. 2 s; cf. 187, 7. 51
 11, 45: cf. 293, 80. 18
 11, 46—56: cf. 187, 7. 57 s
 12, 1 s: cf. 188, 7. 66 ss
 12, 1 ss: cf. 191, 8. 33
 12, 2: cf. 192, 8. 50
 12, 3: cf. 188, 7. 73 ss; 188, 7.
 79 s; 189, 7. 83 ss
 12, 4 ss: 189, 7. 95
 12, 7: cf. 189, 7. 97 s
 12, 10: cf. 187, 7. 58 s
 *12, 29: 310, 108. 8
 *12, 32: 62, 2. 25 s
 *12, 46 s: 145, 12. 10—12
 12. 48: 146, 12. 25
 13, 4—11: cf. 39, 1. 42
 13, 5: cf. 101, 6. 15 s
 13, 6: cf. 39, 1. 44
 *13, 8: 40, 1. 50 s; 101, 6. 16 s;
 102, 6. 19 ss; 135, 7. 25 s
 *13, 9: 41, 1. 68 s; 102, 6. 21 s
 *13, 10: 41, 1. 71 s; 102, 6. 22 s
 *13, 14: 102, 6. 29 ss
 13, 37: 263, 27. 4
 14, 6: cf. 292, 79. 2 s
 *14, 12: 136, 8. 3; cf. 135, 8. 1
 *14, 27: 50, 3. 24
 15, 14 s: cf. 312, 110. 3
 16, 20: cf. 155, 14. 98
 17, 24: cf. 367, 80. 3 s
 *18, 8: 347, 35. 5 s
 18, 25—27: cf. 34, 7. 9—14
 18, 27: cf. 263, 27. 4 s
 18, 37: 67, 4. 42
 19, 19: 395, 45. 9
 19, 22: 395, 45. 11 s
 19, 25: cf. 348, 39. 2—4
 19, 26 s: cf. 348, 39. 4 s
 19, 31—34: cf. 60, 1. 28—34
 19, 34: cf. 109, 8. 58 s
 20, 8: cf. 23, 5. 39
 20, 17: 133, 6. 7; 137, 8. 36 s
 20, 22: 122, 2. 17 ss; 123, 2. 42 ss;
 cf. 169, 2. 78 s
 20, 23: cf. 178, 5. 43
 20, 29: 283, 60. 18 s

- *21, 15—17: 381, 19. 3—7
 21, 15—18: cf. 34, 7. 9—14
 *21, 17: 35, 7. 13
 21, 22: 211, 4. 12; cf. 275, 49. 4 ss
 21, 25: cf. 30, 4. 17 s
- Act.
- 2, 1—3: cf. 31, 5. 11—14
 2, 14—38: cf. 174, 4. 66 s
 2, 31: cf. 187, 7. 47
 2, 32: cf. 299, 91. 3
 2, 36: 216, 13. 1 s
 *3, 6: 345, 32. 6—8
 4, 12: cf. 35, 7. 19
 5, 1—11: cf. 196, 9. 16—18
 7, 58: cf. 142, 10. 28—30
 7, 60: 142, 10. 27
 8, 18—23: cf. 173, 4. 28 ss
 *8, 21—23: 173, 4. 31—35
 8, 22: cf. 175, 5. 2
 9, 1 ss: cf. 142, 10. 28—30
 9, 7—18: cf. 136, 8. 5 s
 9, 15: cf. 135, 7. 35
 9, 36—41: cf. 199, 10. 17 s
 9, 36 ss: cf. 225, 29. 2 s
 9, 40: cf. 294, 83. 4—6
 10, 34: 242, 65. 6 s
 13, 33: 37, 1. 9—12; cf. 39, 1. 34
- Rom.
- 1, 3: cf. 121, 1. 29; 211, 4. 15
 1, 16: cf. 292, 79. 2 s
 *1, 20: 91, 3. 6—8
 2, 1: cf. 138, 8. 50 s
 2, 4: 202, 11. 14
 *3, 4: 124, 3. 21 ss
 4, 1—22: cf. 15, 1. 4 s; 376, 9. 5—7
 4, 3: 297, 89. 2 s
 4, 16: cf. 109, 8. 42
 4, 19—22: cf. 375, 8. 3
 5, 3 s: 383, 23. 6 s
 5, 18: cf. 254, 6. 5 s; 157, 15. 22
 5, 20: cf. 209, 1. 4; 383, 25. 7 s
 6, 3: 167, 2. 39 s; cf. 35, 7. 22 s;
 272, 43. 10 s
 6, 3—11: cf. 38, 1. 19
 *6, 4: 166, 2. 26—30; cf. 34, 7. 5 s
 6, 4—6: cf. 74, 2. 16 s
 6, 4. 8: cf. 201, 10. 55
 6, 4. 11: cf. 97, 4. 22
 *6, 5 s: 167, 2. 40—42
 *6, 10: 390, 36. 13 s; cf. 35, 7. 24 s;
 74, 2. 15 s; 162, 17. 41 s; 168,
 2. 59; 268, 36. 2 ss
 6, 11: cf. 97, 4. 21
 *7, 14: 310, 108. 2 s
 7, 15—22: cf. 205, 11. 54
 7, 23: cf. 148, 13. 25 s; 194, 8.
 73 s; 204, 11. 45 s; 205, 11. 53;
 270, 40. 11—13
 *7, 23—25: 383, 24. 4—7; cf. 96,
 3. 89 s
 7, 24: 126, 3. 48 s; 271, 40. 14;
 cf. 387, 30. 12
 *7, 24 s: 271, 41. 1—3
 8, 3 s: 125, 3. 29 ss
 8, 5. 7: 148, 13. 23 ss
 *8, 26: 382. 21. 8
 8, 30: cf. 74, 2. 18
 8, 31: 72, 4. 109; 126, 3. 52
 *8, 31—34: 126, 3. 53—58
 8, 32: cf. 211, 4. 5 s; 304, 98. 9 s;
 391, 38. 10
 8, 35: cf. 383, 23. 4 s
 8, 36: cf. 380, 18. 7 s
 8, 38 s: cf. 380, 18. 8—11
 9, 5: cf. 299, 91. 3 s
 10, 10: 187, 7. 43; 313, 112. 2 s
 12, 1: cf. 57, 6. 6
 13, 8: cf. 380, 18. 6
 *13, 10: 380, 17. 8 s
 13, 12: 70, 4. 81; cf. 192, 8. 45;
 359, 64. 5 s
 14, 9: cf. 254, 6. 10 s
 14, 15: 133, 6. 19; 195, 8. 106 s

I Cor.

- 1, 9: cf. 385. 28. 13
 1, 17: cf. 235. 47. 12 s
 1, 30: cf. 50. 3. 22 s
 2, 8: cf. 174. 4. 66 s; 346. 34. 7 s
 *2, 9: 48, 2. 8 s; 96. 4. 3 s; 108.
 8. 20 s
 4, 7: 382. 22. 9; cf. 181. 6. 15;
 382. 22. 7
 4, 12 s: 165. 1. 28—30
 4, 15: cf. 344. 29. 8
 *4, 21: 147. 13. 7 s; cf. 156. 15.
 1 ss
 4, 21—5. 5: cf. 166. 2. 10
 5, 1: 189. 7. 86 s
 5, 1—5: cf. 148. 13. 10 ss
 5, 2: 159. 15. 70 s
 5, 5: 149. 13. 43 ss; 162. 17. 33 s;
 cf. 149. 13. 36 s
 5, 6: cf. 156. 15. 8; 189. 7. 87 s
 5, 7: 156. 15. 9. 17; 157. 15. 24 s;
 158. 15. 50 s. 55; 171. 3. 43 s
 5, 8: cf. 158. 15. 58
 5, 9 s: 162. 17. 24—26
 5, 11: 162. 17. 26—28; cf. 162.
 17. 29 s
 6, 17: cf. 375. 7. 7
 6, 18: 154. 14. 77
 *7, 9: 151. 14. 4
 9, 11: cf. 165. 1. 30 s
 9, 27: cf. 148. 13. 21 s; 154. 14. 76
 10, 1 s: 24. 6. 2 s; 93. 3. 43—45;
 cf. 354. 52. 2
 *10, 1. 3: 115. 9. 99 ss
 *10, 4: 60. 1. 21 s
 *10, 4—6: 110. 8. 64—66
 *10, 11: 24. 6. 3 s
 11, 1: 76. 3. 16; 214. 9. 6 s
 11, 19: cf. 5. 4. 2
 11, 23: 55. 5. 5 s
 11, 24: 113. 9. 55; cf. 55. 5. 6—9
 11, 25: cf. 55. 5. 10
 11, 25 s: cf. 57. 6. 2 s
 11, 26: cf. 57. 6. 13 s; 65. 3. 41 s;
 171. 3. 44 s
 *12, 4—6: 74. 2. 23—26
 12, 4—11: cf. 42. 2. 13—15
 12, 9: cf. 142. 11. 10 s
 12, 11: 75. 2. 27 s
 12, 12—31: cf. 188. 7. 75 s
 13, 9—12: cf. 266. 32. 11 ss
 13, 12: 311. 109. 2 s
 14, 15: 312. 110. 12 s
 14, 22: cf. 27. 2. 10 s; 32. 5. 19
 15, 9 s: cf. 193. 8. 59—61
 15, 10: cf. 366. 79. 15 s
 15, 13: cf. 305. 102. 3
 15, 14: cf. 9. 6. 20 s
 *15, 19: 319. 124. 9—11
 15, 20: 9. 6. 21 s; 299. 91. 6
 15, 21: 28. 2. 28 s; 298. 90. 11 s
 *15, 22: 299. 91. 13 s
 *15, 23: 299. 92. 4
 15, 24: cf. 7. 5. 14. 20
 15, 31: 268. 35. 1
 *15, 36: 279. 57. 2
 15, 41 ss: 84. 5. 70
 *15, 42—44: 282. 60. 13—16
 15, 42—49: cf. 284. 64. 1 s
 15, 44: cf. 115. 9. 100 s
 *15, 52: 291. 76. 7 s; 292. 77. 10 s;
 300. 93. 3—5; 315. 116. 1; cf.
 306. 104. 7
 *15, 53: 277. 54. 3—5; cf. 324.
 135. 5 s; 390. 37. 6 s
 16, 22: cf. 391. 38. 5

II Cor.

- 1, 3: cf. 75. 2. 36
 1, 21 s: cf. 74. 2. 6 s; 106. 7. 74—76
 2, 5—11: cf. 166. 2. 10
 *2, 6 s: 161. 17. 2—5
 2, 6—10: cf. 156. 15. 8
 *2, 10: 135. 7. 36 s; 189. 7. 89 s
 *2, 10 s: 161. 17. 15—18

- 2, 15: 16, 1. 25; 189, 7. 93 s;
cf. 47, 1. 21 s
- 2, 15 s: cf. 90, 1. 12
- 4, 4: cf. 139, 9. 27; 312, 109. 13
- *4, 14: 298, 89. 5—7
- 4, 18: 20, 3. 12 s; 91, 3. 4 s
- 5, 6—8: cf. 271, 41. 5
- *5, 8 s: 388, 31. 5—8
- 5, 15: cf. 210, 2. 5 s
- 5, 16: cf. 299, 91. 4 s
- *5, 17: 53, 4. 31
- 5, 21: 125, 3. 33 s
- 6, 8: cf. 164, 1. 17
- 8, 9: cf. 344, 30. 7 s
- 9, 8: cf. 71, 4. 104 s
- 10, 3: cf. 271, 41. 6 s; 311, 109. 3
- 10, 4: cf. 308, 106. 6 s
- *12, 7: 156, 14. 108 s; cf. 205, 11. 57
- 12, 9: cf. 148, 13. 31
- 12, 10: cf. 149, 13. 32 s
- 13, 3: 188, 7. 77 s
- Gal.
- 2, 19: cf. 36, 7. 31 s
- 2, 20: cf. 148, 13. 26 s
- 2, 21: cf. 305, 102. 2 s
- 3, 6: 297, 89. 2 s
- 3, 13: cf. 395, 46. 3 s
- 4, 7: cf. 66, 4. 14
- 4, 26: cf. 169, 3. 10
- 5, 9: cf. 156, 15. 8
- 5, 22: cf. 204, 11. 47 s
- *6, 7: 305, 101. 10
- 6, 14: cf. 168, 2. 53 s
- Eph.
- 2, 5: 66, 4. 15 s
- *2, 19: 170, 3. 12 s; cf. 169, 3. 11;
267, 33. 10 s
- 3, 10: 42, 2. 14
- 3, 17: cf. 65, 3. 44
- 4, 5: 26, 1. 10; 167, 2. 35; 168,
2. 59; 200, 10. 37
- 4, 7: cf. 384, 25. 12 s
- *4, 23 s: 166, 2. 29—31
- *5, 14: 300, 93. 7 s
- 5, 18: 65, 3. 43
- 5, 23: cf. 235, 47. 12 s
- 6, 11: cf. 71, 4. 106 s
- 6, 12: cf. 225, 29. 11 s; 307, 106.
5—8
- 6, 16: cf. 345, 32. 12 s
- Phil.
- *1, 21: 270, 40. 2 s; cf. 271, 42. 3
- *1, 21. 23: 352, 46. 9 s
- *1, 23 s: 271, 41. 8 s
- *1, 29: 143, 11. 23 s
- *2, 7: 99, 4. 66 s; cf. 4, 3. 13;
5, 3. 17; 344, 30. 8 s
- *2, 7 s: 306, 103. 7—9
- 2, 8: cf. 385, 27. 7
- *3, 8: 164, 1. 16 s; cf. 393, 42. 6 s
- 3, 13 s: cf. 182, 6. 31 s
- 4, 3: cf. 90, 2. 5
- 4, 18: cf. 209, 1. 2
- Col.
- 1, 15: cf. 139, 9. 27
- *1, 16 s: 306, 104. 5 s; cf. 67, 4. 29
- *1, 18: 38, 1. 15; cf. 299, 91. 6
- 1, 18 s: cf. 212, 6. 9
- 1, 20: cf. 68, 4. 48
- 1, 24: cf. 235, 47. 12 s
- 2, 7: cf. 65, 3. 44
- 2, 9: cf. 215, 12. 3; 344, 31. 2
- *2, 12: 167, 2. 43; cf. 34, 7. 5 s
- 2, 14: cf. 70, 4. 92 s; 167, 2. 46
- *2, 15: 167, 2. 48 s; cf. 168. 2.
55 s
- *2, 16 s: 310, 108. 3—5; cf. 308,
107. 2—4
- *2, 18 s: 133, 6. 17 s; cf. 253, 4. 5 s
- 2, 19: cf. 133, 6. 20 s
- 2, 20: cf. 201, 10. 55
- *2, 21: 202, 10. 56 s
- 3, 9: cf. 156, 15. 10
- *4, 3: 77, 3. 39 s

I Thess.

- *4, 13: 214, 9. 3 ss; cf. 245, 70. 3 s
 *4, 13 s: 351, 44. 6—9
 4, 15: 300, 93. 9 s
 *4, 16 s: 274, 48. 9—11; 291, 76.
 7—9; 310, 108. 9—11; 300, 93.
 12—15
 4, 17: cf. 301, 94. 15
 5, 18: 382, 22. 6 s

I Tim.

- *2, 1: 81, 5. 25 ss; cf. 52, 4. 12 s
 *2, 5: 53, 4. 39; cf. 28, 2. 32
 2, 8: 76, 3. 3 s; cf. 79, 4. 12—26
 2, 9: cf. 80, 5. 5—7; 81, 5. 14
 5, 11: cf. 200, 10. 35
 *5, 23: 155, 14. 95 s
 *6, 10: 239, 55. 6 s; cf. 194, 8. 79

II Tim.

- 2, 11: cf. 270, 40. 4 s
 2, 22: cf. 81, 5. 14 s
 *4, 7 s: 381, 20. 3 s; cf. 386, 29. 7

Tit.

- *1, 2: 298, 89. 7
 3, 5: 103, 7. 12 s; cf. 66, 4. 18 s;
 166, 2. 25

Hebr.

- 1, 2 s: cf. 72, 1. 3
 2, 9: cf. 9, 6. 18
 5, 12—6, 1: cf. 168, 2. 61 s
 6, 1 s: 168, 2. 60
 6, 2: cf. 26, 1. 14
 6, 3: 168, 2. 66 s
 *6, 4—6: 165, 2. 4—9; cf. 167, 2.
 50—52
 6, 6: cf. 166, 2. 24 s
 7, 1—3: cf. 50, 3. 14—17
 7, 2: cf. 50, 3. 20 s
 *7, 3: 50, 3. 30 s; 51, 3. 33; 108,
 8. 30—33; cf. 59, 1. 4 s
 7, 17: 51, 3. 39
 9, 1—7: cf. 46, 1. 3—7
 9, 3 s: cf. 46, 1. 5—7

- 9, 4: cf. 47, 1. 19 s
 9, 6 s: cf. 46, 1. 1—3
 9, 7: 46, 1. 9
 9, 10: cf. 26, 1. 14
 9, 14: cf. 192, 8. 49
 9, 15 s: cf. 33, 6. 15
 9, 22: cf. 171, 3. 48
 9, 27: cf. 242, 65. 11
 9, 28: cf. 171, 3. 46 s
 10, 1: 311, 109. 6
 *10, 38: 375, 8. 9 s
 10, 39: cf. 375, 9. 1 ss
 *11, 1: 170, 3. 15—17; 375, 8. 5 s
 11, 2: cf. 375, 9. 3 s
 11, 5: cf. 226, 30. 7 s
 11, 11: cf. 375, 8. 3
 *12, 6: 147, 12. 51
 13, 8: 70, 4. 80

Iac.

- 1, 18: cf. 66, 4. 18 s
 5, 13—15: 136, 8. 19 s

I Petr.

- *1, 12: 48, 2. 7
 2, 2: cf. 364, 75. 10
 *2, 9: 47, 1. 16 s; cf. 101, 6.
 11 s
 *2, 21: 115, 9. 104
 2, 22: 22, 5. 30; 125, 3. 33 s; cf.
 40, 1. 49
 2, 25: cf. 144, 11. 40 s
 3, 1 s: cf. 80, 5. 8 ss
 3, 3 s: cf. 81, 5. 15 s

I Ioh.

- 2, 10: cf. 391, 39. 1
 2, 18: cf. 26, 2. 6 s
 *4, 18: 391, 38. 8 s
 5, 8: cf. 96, 4. 7 s
 *5, 16: 141, 10. 5 ss

Apoc.

- 1, 3: cf. 317, 121. 1
 1, 7 s: cf. 10, 7. 7 s
 1, 17: 59, 1. 10

- *2, 14—16: 141, 10. 17—21
 *2, 17: 142, 10. 22—24
 3, 11: cf. 48, 2. 14 ss
 *4, 1: 307, 105. 8—11
 5, 4: cf. 200, 10. 29
 6, 9—11: cf. 382, 21. 11
 8, 2: cf. 307, 105. 3 s
 9, 6: 270, 39. 3
 *11, 15: 307, 105. 6 s
 14, 2: cf. 323, 132. 4 s
 *15, 3 s: 323. 132. 5—8
 17, 4—18: cf. 200, 10. 30—33
 18, 7: cf. 200, 10. 33
 20, 5 s: cf. 282, 59. 18
 20, 12 s: 317, 121. 3—7
 21, 1: cf. 305, 102. 6
 *21, 3 s: 318, 122. 2—7
 *21. 4: 387, 30. 8 s
 21, 10: cf. 360, 65. 6; 371, 2. 3
 *21, 24: 387, 31. 3
 22, 13: cf. 108, 8. 39 s
 22, 19: cf. 10, 7. 9 s

INDEX LOCORUM RELIQUORUM AUCTORUM

- Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum* XXXI 8, 6—8 cf. 226, 30. 12 s
- Athanasius, *De synodis* cf. 4, 2. 12 s
- Athenagoras, *De resurrectione* 3 cf. 280, 58. 11—14; 4—8 cf. 280, 58. 1 ss; 18—23 cf. 276, 52. 5—10; 21 ss cf. 297, 88. 1 ss
- Augustinus, *Confessiones* IX 6 cf. 44, 2. 38
- *Contra duas epistolas Pelagianorum* IV 11 cf. 41, 1. 69 s; IV 11, 29 cf. 126, 3. 44 ss
- *Contra Iulianum* I 4, 11 cf. 41, 1. 70—78; IV 12, 60 cf. 265, 29. 8—10
- *De civitate dei* X 30 cf. 285, 65. 3 ss
- *De nuptiis et concupiscentia* II 15 cf. 126, 3. 44 s
- *De gratia Christi et de peccato originali* II 41, 47 cf. 126, 3. 44 s; 254, 6. 11—14
- *De sermone domini in monte* I 9, 30 cf. 71, 4. 99 s
- Ausonius, *Idyllia*, XXXII 6 cf. 281; 59. 2
- Canon *Missae* cf. 55, 5. 2—14; 57, 6. 2—12
- Cicero, *Epp. ad Atticum* XII 10 cf. 255, 8. 2 s
- *Cato Maior* 14, 49 cf. 243, 67. 8; 15, 51 cf. 234, 45. 13 s; 278, 55. 4 ss; 279, 56. 5; 15, 53 cf. 278, 55. 10 s; 283, 61, 4 s; 21, 77—23, 85 cf. 320, 126. 3 s; 21, 78 cf. 320, 126. 8 s; 22, 80 s cf. 246, 72. 15—73. 5; 23, 84 cf. 323. 132. 1 s; 324, 135. 2 s; 23, 85 cf. 324, 134. 3—5
- *Consolatio*, fragm. 9 cf. 265, 30. 2; incertum: 255, 7. 3 ss; 259, 18. 2 ss
- *De finibus* V 9, 26 cf. 234, 45. 2 s
- *De officiis* I 15, 47 cf. 233, 44. 10
- *De oratore* III 3, 12 cf. 226. 31. 2 ss
- *De re publica* III 1, 1. 2 cf. 265. 29. 8—10
- *Paradoxa* III 24 s cf. 121, 2. 6 ss
- *Pro L. Murena* 29, 61 cf. 121. 2. 6 ss
- *Pro Cn. Plancio* 28, 68 cf. 234, 46. 5 s
- *Tusculanarum Disputationum* I 30, 74—31, 75 cf. 268, 35. 2 ss; I 34, 82 cf. 350 44. 1 ss; I 34, 82—84 cf. 245, 71. 4 ss; I 34, 83 cf. 258, 14. 3; I 34, 83—35, 85 cf. 259, 19. 2 ss; I 39, 93 cf. 210, 3. 1 ss; 256, 9. 1 ss; I 48, 114 cf. 265, 30. 2; I 48, 116 cf. 255. 7. 3 ss; 272, 44. 5 s; III 14, 29—15, 31 cf. 229, 35. 3 ss; III 70 cf. 209, 1. 6 s
- Claudianus, *Carmina minora* 27 cf. 282, 59. 19 ss
- Clemens Romanus, *Epistola* I 24 cf. 277, 53. 2 ss; I 25 cf. 281, 59. 1 ss
- Codex Theodosianus II 8, 18—21 cf. 391, 38. 15 s; XI 28, 2 cf. 374, 5. 4 s; XV 14, 9—12 cf. 374, 5.

- 16; XVI 10, 7—XVI 10, 12 cf. 373, 4. 8—11
- Concilium Nicaenum canon 8 cf. 120, 1. 25
- Cyprianus, De dominica oratione 25 cf. 71, 4. 99 s
- Epistula 52, 28 s cf. 170, 3. 23 s; Epistula 55, 15 cf. 120, 1. 10; 55, 16 cf. 121, 2. 6 ss; 143, 11. 17; 55, 19 cf. 133, 6. 11 s; 55, 24 cf. 135, 7. 31
- Cyrillus Hierosolymitanus, *Catecheses mystagogicae*, II 3 cf. 17, 4. 3 s
- — Epistula ad Constantium 3 cf. 394, 45. 1 ss
- Didymus Alexandrinus, De Trinitate II 14 cf. 21, 5. 1—22; 22, 5. 20—52; 24, 6. 1—21; 25, 1. 1—16; 26, 2. 1—37; 28, 3. 2—8; 29, 4. 4—16; 92, 3. 13—19. 25—41. 42—59; 94, 3. 60. 68; 95, 3. 71—86; 96, 3. 87—94; 97, 4. 25—46; 98, 4. 51—55; 99, 4. 63—65; 100, 5. 5 s; 103, 7. 3—9; 107, 8. 9—14; 111, 9. 14—30
- Diogenes Laertius VII 120 cf. 121, 2. 6 ss
- Herodotus, *Historiae*, V 4 cf. 253, 5. 1 ss
- Hieronymus, Epistula 60, 7 cf. 210, 3. 2 s; 60, 14 cf. 268, 35. 2 ss
- Hilarius, *Tractatus super Psalmos*, In Ps. 138, 27 cf. 396, 48. 5 s
- Homerus, *Ilias*, VI 408 cf. 177, 5. 30; 409 s cf. 177, 5. 31
- Horatius, *Satirae*, I 3, 96 ss cf. 121, 2. 6 ss
- Iohannes Chrysostomus, *Homiliae* In Ep. II ad Corinthios 20, 3 cf. 61, 2. 11; In Ep. ad Ephesios 4 cf. 69, 4. 66; In Ep. ad Timotheum 3: ibidem
- Lactantius, *Divinae Institutiones*, III 19, 13 cf. 265, 30. 2
- De opificio dei 3 cf. 265, 29. 8—10
- (?), De ave Phoenice 86—92 cf. 282, 59. 19 ss
- Livius, *Ab urbe condita*, XXI 4, 6 cf. 239, 56. 2 s; XLV 41, 8 cf. 209, 1. 6 s
- Lucretius Carus, *De rerum natura*, III 469 cf. 332, 5. 7
- Menander Rhetor, *Περὶ ἐπιδεικτικῶν*, 283 cf. 226, 30. 3 ss; 225, 29. 14 s; 295 cf. 250, 80. 1 s; 318 cf. 249, 78. 3 s
- — *Περὶ Μονωδίας* 318 cf. 224, 28. 1 ss; 319 cf. 213, 8. 1 ss; 357, 58. 2 ss
- — *Περὶ παραμυθητικῶν* (III 413, 15 ss, *Spengel*) cf. 351, 46. 1 ss; (III 414, 2—27 *Spengel*) cf. 275, 50. 1; 210, 3. 4
- Missale Ambrosianum, ed. Ceriani-Ratti-Magistretti Mediolani 1913, p. 260, 35 ss cf. 26, 2. 1—4; p. 416, n. 33 cf. 83, 54—57
- Origenes Alexandrinus, *De oratione* 9, 1 cf. 80, 5. 5 ss; 9, 1—3 cf. 78, 4. 1—80, 5. 5; 14, 2 ss cf. 81, 5. 20 ss; 22, 2 cf. 66, 4. 14; 25, 1 cf. 67, 4. 42 ss; 26, 5 cf. 68, 4. 49; 27, 9 cf. 68, 4. 57—59; 28, 5 cf. 70, 4. 92 s; 30, 1 cf. 71, 4. 101—104; 31—33 cf. 75, 3. 1 ss; 31, 2 cf. 79, 4. 21 s
- — *De Principiis* II 11, 6, 107 cf. 384, 25. 12 s; III 6, 1 cf. 387, 30. 14
- — In *Genesim* Hom. IV 2 cf. 302, 96. 3; VIII 7 cf. 301, 94.

- 11 s; 361, 67. 6; VIII 8 cf. 303, 97. 13—16; VIII 8. 10 cf. 304, 98. 8 ss; VIII 9 cf. 304, 98. 11
- — In Exodum Hom. II 3 cf. 364, 75. 8 s; V 4 cf. 382, 21. 6—9; XIII 3 cf. 79, 4. 16 s; 80, 5. 1—5
- — In Leviticum Hom. V 12 cf. 79, 4. 23—26
- — In Numeros Hom. XII 4 cf. 90, 2. 2—5
- — In Libros Iudicum Hom. VIII 5 cf. 40, 1. 55—62
- — In Canticum Canticorum I (p. 101, 20 ss *Baehrens*) cf. 62. 2. 19 s
- — In Canticum Excerpta Procopii cap. 4 cf. 333, 7. 4 s; 333, 7. 10 s; cap. 6 cf. 361, 67. 2; cap. 7 cf. 361, 68. 9; 362, 69. 3—14; 362, 70. 4 s
- — In Hieremiam Hom. XVII cf. 395, 46. 4
- — In Matthaeum Comment. ser. 86 cf. 114, 9. 89—91
- — In Matthaeum Tom. XVI 19 ad Matth. 21, 6—11 cf. 103, 7. 19—27
- — In Lucam Hom. XIV (p. 97, 5—11 *Rauer*) cf. 104, 7. 28 s
- — In Iohannem Comment. I 4, 21—23 cf. 43. 2. 26—30; II 11, 84—85 cf. 99, 4. 57—60; fragm. LXXIX cf. 187, 7. 46—49
- — In epistulam ad Romanos Comment. VI 12 cf. 125, 3. 39 ss; fragm. VIII 38 cf. 380, 18. 1—11
- Ovidius Naso, *Metamorphoses*, II 367 ss cf. 322, 129. 3—6; VIII 223 ss cf. 322, 129. 1 ss
- Pacianus Barcinonensis, *Epistula* 1, 7 cf. 147, 12. 47 s
- Paulinus, *Vita Ambrosii*, 39 cf. 193. 8. 68—70
- Philo Alexandrinus, *De Abraham* § 13 cf. 390, 37. 9 ss
- — *De mundi opificio* 161 cf. 384, 26. 10 s
- — *De mutatione nominum* 189 cf. 390, 37. 9 ss
- Plato, *Leges*, IX 7—9 cf. 378, 14. 1 s; — *Phaedo*, p. 67 D cf. 268, 35. 7 s; p. 70 C ss cf. 320. 126, 8 s; p. 72 C—D cf. 285, 65. 3 ss; p. 81 E—82 B cf. 275, 50. 3 s; 285, 65. 3 ss; 321, 127. 1—3
- Plautus, *Persa* 409 cf. 238, 55. 5 s
- Plutarchus, *Ad uxorem* 8 cf. 216, 14. 4 s; — *Consolatio ad Apollonium* 113 cf. 255, 7. 3 ss
- Pomponius Mela, *Choreographia* II 2, 3 cf. 253, 5. 1 ss
- Rituale Ambrosianum, *Oratio post baptismum* cf. 36, 7. 36—38; *Oratio episcopi in protensione manuum super confirmandos* cf. 42, 2. 1—6
- Rufinus Aquileiensis, *Commentarius in Symbolum apostolorum* 5 cf. 5, 4. 4 s
- Sallustius, *De coniuratione Catilinae* 1, 1 cf. 398, 51. 6 s; 51, 9 cf. 227, 32. 3 s; 51, 20 cf. 245, 71. 4 ss
- *De bello Iugurthino* 14, 4 cf. 274, 47. 11 s; 14, 22 s cf. 226, 31, 3; 248, 75. 1 s; 14, 24 cf. 228, 34. 1 s; 48, 3 cf. 280, 57. 10; 63, 6 cf. 235, 47. 6
- Seneca, *Ad Helviam de consolatione* 5, 3 cf. 231, 40. 4 s

- Seneca, Ad Marciam de consolatione
 1, 6 cf. 216, 14. 4 s; 8, 2 cf. 216 14.
 4 s; 10, 5 cf. 209, 1. 3; 253, 4. 2 ss;
 11, 1. 2 cf. 253, 4. 2 ss; 12, 1
 cf. 209, 1. 5; 19, 5. 6 cf. 245,
 71. 4 ss; 24, 5 cf. 260, 20. 2 ss
 — Ad Polybium de consolatione 1,
 1—3 cf. 253, 4. 2 ss; 256, 9. 1 ss;
 5, 1—3 cf. 217, 15. 1 ss; 255, 8.
 5 ss; 8, 1 s cf. 216, 14. 4 s; 9, 2
 cf. 245, 71. 4 ss; 260, 18. 11; 9, 2 s
 cf. 350, 44. 1 ss; 9, 3 cf. 260, 21.
 1—4; 260, 20. 2 ss; 10, 1. 6
 cf. 210, 3. 1 ss; 10, 4 cf. 256, 9.
 1 ss; 18, 2 cf. 271, 42. 4 s; 21,
 1. cf. 253, 4. 2 ss
 — De tranquillitate animi 11 cf. 210,
 3. 1 ss
- Symbolum Romanum 1 cf. 6, 4. 21;
 1 s cf. 6, 5. 1 s; 1—3 cf. 10, 8. 4;
 3 cf. 5, 3. 15 s; 3—4 cf. 7, 5.
 7 s; 3—5 cf. 9, 6. 16 ss; 4 cf. 11,
 8. 7; 5 cf. 7, 5. 8 s; 11, 8. 11;
 5—6 cf. 7, 5. 15; 6 cf. 7, 5. 9 s;
 11, 8. 11; 6 b—7 cf. 8, 5. 22;
 11, 8. 11; 8 cf. 8, 5. 35; 9 a cf.
 8, 6. 2 s; 10 b *et* 11 cf. 8, 6.
 2 s
- Terentius, Adelphoe 864 cf. 231, 41.
 3 s
- Tertullianus, Apologeticum 30, 4
 cf. 79, 4. 21 s; De resurrectione
 carnis 13 cf. 281, 59. 4
- Valerius Maximus, Factorum et
 dictorum memorabilium libri
 novem. II 6, 12 cf. 253, 5. 1 ss;
 II 6, 13 cf. 255, 7. 3 ss; V 10, 2
 cf. 209, 1. 6 s
- Vergilius, Aeneis I 112 cf. 233, 43. 4;
 I 660 cf. 153, 14. 39 s; II 3
 cf. 221, 21. 3 s; II 369 cf. 246, 72.
 15—73, 5; II 637 cf. 211, 5. 8 s;
 220, 19. 11; 228, 34. 8; III 244
 cf. 163, 1. 3; IV 79 cf. 222, 23.
 4 s; IV 684 s cf. 219, 19. 8; VI
 14—19 cf. 322, 128. 15 s; VI 522
 cf. 246, 72. 15—73. 5; VI 730
 cf. 234, 46. 2; VI 746 s cf. 247,
 73. 4 s; VI 872 s cf. 330, 3. 3 s;
 VI 883—886 cf. 356, 56. 1—7;
 VII 15—20 cf. 321, 27. 4 ss; VII
 18 cf. 322, 128. 11 s; IX 392 s cf.
 222, 23. 5; 342, 25. 7; IX 446 s
 cf. 365, 78. 1 s; X 189—192 cf.
 322, 129. 3—6; 392 cf. 230, 38.
 6; X 843 cf. 223, 26. 2; XI 155
 cf. 224, 27. 7; XI 159 cf. 228,
 33. 1 s
 — Eclogae, VI 51 cf. 322, 128. 14
 — Georgica, I 80 s cf. 164, 1. 13 s;
 I 82 s cf. 163, 17. 45—50; I 430
 cf. 237, 52. 3; II 14 cf. 279, 56.
 7; II 140—142 cf. 287, 70. 1 ss;
 II 295 cf. 279, 56. 10; III 518 cf.
 213, 8. 3 s; III 529 s cf. 385,
 28. 6; IV 32 cf. 46, 1. 11; 114,
 9. 82

INDEX NOMINUM, RERUM, VERBORUM¹⁾

- Abraham, pater noster ex fide iustificatus 15, 1. 4 s; Moyse longe anterior 108, 8. 26 s; fidei pater 109, 8. 42; summa humilitate invenit dei gratiam 164, 1. 18 s; credidit deo, . . . nos fidei heredes 297, 89. 2—4; trinitatem in typo vidit 302, 96. 1 ss
- Abrahamae sinus 363, 72. 9 s *et passim*; gremium 305, 101. 6
- abrenuntiatio in baptismo 17, 2. 10 ss
- absolvere: excellentissimum pretium mortis Christi, quo peccator absolvitur 190, 7. 100 s; cf. 187, 7. 51; 186, 7. 32—36; 188, 7. 66—69
- absolutio: moderatio et quos damnaverit, dignos solet facere absolutione 119, 1. 3 s; indignatio domini Iesu absolutionis operatio est 129, 5. 19 s
- abstinentia corporalis (sacerdotum) 333, 7. 11
- Adam subplantatus a diabolo est 41, 1. 74; lapsus sum in A., de paradiso eiectus in A., mortuus in A. 254, 6. 11 ss
- Adama (Os. 11, 8) 129, 5. 10
- adolere (factitivum verbi adolere) 'wachsen lassen' 149, 13. 50; 165, 1. 26; al.
- adolescentiae ignis, ardor iuvenalis aetatis 154, 14. 63 s
- adulterinus amor 205, 11. 65 s; ignis 153, 14. 41 s; cupiditas 151, 14. 10
- adulterium 153, 14. 44 ss
- adultero 152, 14. 28 ss
- aegritudo carnis peccatum repellit 149, 13. 49 s
- alimentum divinum (eucharistia) 170, 3. 18 s
- alimonia sacra (eucharistia) 170, 3. 28
- altare (christianum) 43, 2. 19; 45, 2. 57 ss; 47, 2. 1; 48, 2. 18 s; 49, 3. 1 s; 58, 1. 2; 61, 2. 1; 63, 3. 1. 18; forma corporis Christi 49, 2. 25 s; 61, 2. 11; a. componitur 107, 8. 5 s
- altaria (christiana): ante a. ministrare 18, 2. 19; ad a. Christi contendere 107, 8. 1 s; a. sacris a. separatus 169, 3. 9
- amator: oculus meretricis laqueus amatoris 153, 14. 58
- Ambrosius vocis fragilitate patiens 25, 6. 26; docuit, quod fortasse non didicit 85, 5. 77 s; de forensium strepitu iurgiorum et a publicae terrore administrationis ad sacerdotium vocatus 191, 8. 13 ss; non in ecclesiae nutritus sinu *eqs.* 192, 8. 52—193, 8. 57 ss; minimus omnium episcoporum 193, 8. 58 ss; gravi morbo oppressus paulo ante mortem Satyri fratris 229, 36. 1 ss

¹⁾ Nominum omittuntur ea, quae in laudatis Sacrae Scripturae locis iam continentur. — Verborum ea tantum recepta sunt, quae peculiari videbantur significatione. — Verborum et rerum grammaticarum index completus sequetur in fine omnium Ambrosii operum a me vel ab aliis editorum.

- Amiadab = princeps 361, 67. 2
- amor: incidere amoris incendium 151, 14. 9 ss; amoris nodus manus petulantis mulieris 153, 14. 50 s
- angelus: spectarunt angeli, viderunt vos advenientes ad altare 47, 2. 2 ss; praesentibus angelis locutus es 90, 2. 8; angeli exsultant omnes super uno peccatore paenitentiam agente 132, 5. 70 s; angelorum oracula 313, 112. 6 s; angelis post mortem sociari malo quam bestiis 324, 134. 3 s; angeli animam ascendentem interrogant 380, 18. 4 ss; et homines angeli sunt 18, 2. 25
- anima ad imaginem et similitudinem dei facta 387, 30. 14; animae substantia sacramentis (eucharisticis) firmatur 113, 9. 63; baptismo renovatur 101, 6. 6 s; vocatur sponsa Christi 61, 2. 2 ss; nuptiae Christi et a. 62, 2. 18 s; 104, 7. 29 ss; — a. in corporis inclusa compagibus 260, 20. 4 ss; a corporeis cupiditatibus se discat extrahere 270, 40. 7 ss; a. quae peccat, morietur 268, 36. 9 ss; non accendatur vapore corporis 151, 14. 2 s; in ipsa quiete nocturna altiora perspicit 247, 73. 1—5; scimus quod corpori supervivat 261, 21. 2; a. immortalitas secundum gentiles 275, 50. 2 ss; a. demigrare in corpora dicunt 285, 65. 2 ss; philosophorum immortalitas 320, 126. 4 ss; a. non sine corpore in iudicium vocabitur 276, 52. 5 ss; a. defuncti nequitiae spiritualis obnoxia incursionibus 225, 29. 11 s; pia a. sancto repleta spiritu respondet ascendens interrogantibus (angelis) 380, 18. 1 ss; a. defuncti deo commendatur 250, 80. 1 ss; 354, 52. 1 ss; 391, 39. 1 ss; conversa est in requiem suam 385, 28. 2 ss; cf. requies; mors
- annus mundi 284, 63. 4
- apertio aurium in baptismo 15, 2. 1 ss; a. mysterium 90, 1. 14 ss
- aqua consecratur a sacerdote (episcopo) in baptismo 22, 5. 19; 23, 5. 42 s; 31, 4. 27 ss; 31, 5. 1 ss; 94, 3. 61 s; 96, 4. 10 s; a. et vinum in calice (eucharistico) 59, 1. 14 ss
- aquila, mortua ex suis reliquiis renascitur 167, 2. 32; cf. phoenix
- Arbogastes, comes 102* ss; 343, 27. 4. 7
- Arcadius (filius Theodosii maior, natus anno fere 377, Augustus 383, mortuo patre imperator orientis) cf. 378, 15. 2 s
- Arriani 6, 4. 19; 59, 1. 6 s (filium dei dicunt de tempore esse); 75, 2. 33 ss (sancto spiritui derogant); 397, 49. 18 s (potestatem Christi inminuunt)
- athleta 128, 4. 33 ss; a. Christi 17, 2. 4 ss; 128, 4. 36 ss; 383, 23. 7 s
- auctor = deus 8, 6. 1 s; 9, 6. 7; 5, 3. 16; a. naturae 210, 3. 9; 234, 45. 4; = Christus 59, 1. 11; 110, 8. 67 s; 346, 34. 4 s; auctor salutis 102, 6. 31 s; 340, 20. 13
- auditorium praefecturae 236, 49. 2
- baptisma(-tis,n.) b. unum 167, 2. 34 ss; multa in lege 168, 2. 61 ss; Iudaeorum 26, 1. 14; gentium 26, 1. 11; iteratum Novatianorum 134, 7. 4—6; 178, 5. 45 s; figurae baptismatis 24, 6. 1 ss; 25, 1. 1 ss; 92, 3. 13 ss; formam baptismatis Iesus Ch. dedit 22, 5. 23; b. de cruce

- Christi 27, 2. 25 s; b., quo baptizatus Christus in ecclesia 29, 3. 13 s; si unum detrahas (aqua, sanguis, spiritus), non stat b. sacramentum 96, 4. 8 s; in b. homo vivus moritur et vivus resurgit 33, 6. 30; baptis-
mate peccata omnia diluuntur 26, 1. 8 s; omnis culpa diluitur 41, 1. 73; conerucifigeris Christo 74, 2. 18 s; peccato mortui renascimur deo 167, 2. 33 s; intemerata sacri b. dona servavit 237, 52. 9 s
- baptismum, (-i, n.) propter nos 22. 5. 31; b. perfidorum non sanat 98, 4. 37 s
- baptismus, (-i, m. vel baptismum, -i, n.?) accipere 15, 1. 5; iterare 166, 2. 17 s. 21; baptismi operatio: in lavacro operatur mysteriorum gratia 137, 8. 27; sepelitur omne flagitium 93, 3. 34 s; culpa demersa est 105, 7. 46; remissio peccatorum omnium 137, 8. 23; peccata propria per b. relaxantur 102, 6. 27 s (opp. hereditaria peccata!); per lavacrum pater te genuit (caelestis) 66, 4. 18; renovati per b. cf. regeneratio. — ritus baptismi: apertio aurium 15, 2. 1 ss; 90, 1. 14 ss; venire ad fontem 17, 2. 1; 90, 2. 1 s; unctio ante b. 17, 2. 1; abrenuntiatio 17, 2. 10 ss; 90, 2. 2 ss; ad orientem conversio 91, 2. 16; videre sacerdotem supra fontem 19, 3. 1 s; consecratio fontis 23, 5. 42—46; 91, 3. 2 s; descendere in fontem 32, 6. 2; confessio trinitatis cum trinis mersionibus 34, 7. 1 ss; 97, 4. 19 s; 100, 5. 19 ss; venisti ad sacerdotem 36, 7. 35; 101, 6. 1; oratio sacerdotis 36, 7. 35 ss; unctio post b. ibid.; 101, 6. 2 ss; lectio 39, 1. 38; 101, 6. 16; pedum lotio 39, 1. 39 ss; 101, 6. 15 ss; vestimenta candida 63, 3. 20 (familia candidata); 102, 7. 1 ss; elevare manus 182, 6. 33 s; spiritale signaculum ('consignatio') 42, 2. 1 ss; 106, 7. 71 ss; venire ad altare 43, 2. 19; Valentiniani baptismus in voto pro vero habetur 344, 30. 1 ss; 354, 51. 1 ss; cf. lavacrum; regeneratio; regenero
- baptisterium = secundum tabernaculum veteris testamenti 46, 1. 10
- baptizo: baptizamur in nomine trinitatis 35, 7. 15 s; baptizat Christus in ecclesia 29, 3. 13 s; in eo qui baptizatur crucifigitur filius dei 167, 2. 36 ss; Iudaeus urceos baptizat et calices, tu baptiza hunc calicem tuum sensibilem 98, 4. 38—41; cf. baptisma, baptismum, baptismus
- barbari: barbarorum motus 209, 1. 9; 226, 30. 10—14; 226, 31. 5; 227, 32. 7—10; 330, 2. 7 s; 341, 22. 1 ss; 399, 53. 7 s
- Belzebul 172, 4. 15 ss
- benedictio manuum impositione 136, 8. 19 s; cf. consecratio
- blasphemia remitti potest 172, 4. 8; non vero eorum, qui satanae comparant salvatorem omnium 172, 4. 23—28
- caelum est ibi, ubi culpa cessavit, nullum mortis est vulnus 67, 4. 31 ss; patet virtuti 305, 101. 1 s; ibi sit cor tuum, ubi possessio tua 386, 29. 2 s; patria 267, 33. 8 ss
- Caligula 398, 50. 5

- candidatus: familia candidata (baptizatorum) 63, 3. 20
- candidus: vestimenta candida (baptizatorum) 102, 7. 1 ss
- Canon missae cf. oratio eucharistica
- caro Christi: vera...carnis illius sacramentum 112, 9. 54; cf. eucharistia
- catechumenus credit in crucem, qua signatur 97, 4. 13 s; catechumeni martyres 355, 53. 2
- catholicus: cum episcopis catholicis, hoc est cum Romana ecclesia 235, 47. 4 s
- character: caractere domini inscribuntur servuli 357, 58. 5 s; 59. 2
- Christus cf. Iesus Christus
- comes (Arbogastes) 343, 27. 4. 7
- commori Christo 270, 40. 4 ss
- communio episcoporum 235, 47. 6 s; sacramentorum: tollere a consortio communionis 148, 13. 13 s; a communione sacra remove 156, 15. 2 s; = tradere satanae, separari a Christi corpore 156, 15. 3—7 (opp. sacramentis reddere); a c. sequestrare 156, 15. 7; sacrae communionis consortia non inertienda inmundis 198, 9. 43 s; communionem differre 160, 16. 29 ss; reddere 121, 2. 1 s; 197, 9. 39 s; refundere 160, 16. 26 s; cf. sacramenti caelestis reformare gratiam 171, 3. 51 s; 188, 7. 64—73
- concupiscentia formae non te vincat 153, 14. 57
- confessio peccatorum: confessionem p. hoc ipso inplet, quod baptizari petit 44, 2. 43; etiam gravissimi criminis reis, si ex toto corde et manifesta confessione paenitentiam gerant, sacramenti caelestis reformandam gratiam 171, 3. 50 ss; solvit criminum nexus verecunda confessio peccatorum 181, 6. 12—14; matura confessione 336, 12. 4; cf. 190, 8. 1 ss; cf. confiteor; conversio; paenitentia
- confessor: nuptiae ecclesiae confessorum livore ornatae 324, 132. 13 s
- confiteor: deus te provocat ad confitendum (peccata) 181, 6. 16 s; praeveniamus (deum) confitendo peccata nostra 184, 7. 2 ss; cf. 185, 7. 5 s; 186, 7. 42 ss; c. homini peccata 199, 10. 3. 10; pecc. suum confessus veniam postulavit (Theodosius) 385, 27. 5 s
- consecratio aquae in baptismo 22, 5. 19; 23, 5. 42 s; 31, 4. 27 ss; 31, 5. 1 ss; eucharistica panis et vini 51, 4. 7 s; 52, 4. 10 ss; 53, 4. 25—27; 54, 4. 57—59; 56, 5. 19 ss; 72. 1. 3 ss; 112, 9. 34 ss; 113, 9. 57 ss
- consecro: vidisti sacerdotem consecrantem (aquam) 91, 3. 2 s; cf. 94, 3. 63 s; non quod natura formavit, sed quod benedictio consecravat 110, 9. 4 ss
- consignare: istae sunt septem virtutes, quando consignaris 42, 2. 12
- consolationis Ambrosianae argumenta: memineram esse mortalem 209, 1. 3; ingratus deo esse non possum 210, 3. 1 ss; deus filium unicum tradidit 211, 4, 5; privatam dolorem communi dolore digessi 211, 5. 1 ss; non perdidit usum tui, sed commutavi 212, 6. 2 ss; non tristes sitis, sicut ceteri, qui spem non habent 214, 9. 2 ss; sed non omnis fletus infidelitatis est 214, 10. 2 ss; abducere animum intentione tractandi 216, 14. 4 s; non habeo, quod mihi mundus iam

- eripiat 218, 16. 3 ss; Christus lacrimis misericordia movetur 225, 29. 8 ss; raptus potius est ex malis 226, 30. 4 ss; cardinalibus virtutibus ornatus defunctus est 232, 42. 1 ss; scriptura sacra 242, 64. 4 ss; morte natura non perit, sed in melius reparatur 245, 70. 1 ss; vana gentilium consolatio 245, 71. 1 ss; mortuus revisit maerentem 246, 72. 7 ss; parat hospitii aeterni consortium 250, 78. 7 ss; mors omnium communis est 252, 3. 3 s; 253, 4. 1 ss; saeculi absolvit acrumnis 252, 3. 4 s; 259, 18. 2 ss; 261, 22. 1 ss; vigor nobis vivacior refunditur (resurrectione) 252, 3. 5 ss; 276, 50. 7 ss; — (Val.): Bonum fratrem habuistis 347, 36. 1 ss; manet vobis propinquus 350, 42. 2—44, 1 ss; virtutum stipendiis veteranus discessit 351, 46. 2 ss; nemo se redimit a morte 352, 48. 2 ss; 'Date manibus' sancta mysteria 356, 56. 1 ss; prospicis nos, sancta anima, de loco superiore 359, 64. 6 ss
- consolationes gentilium 275, 50. 1 ss; cf. 245, 71. 1 ss
- consortium sacramentorum 389, 34. 9; cf. communio
- Constantinus (imperator) 392, 40. 7 ss; 393, 41. 1
- consummatio mundi 282, 59. 19; 283, 62. 4 ss
- contemno: *part. perf. activ.* contemptus (caedis iniuriam) 337, 12. 11 (prolegomena 110*, nota 178)
- conversio: expectat Iesus nostram c. 130, 5. 25 s; cf. 145, 12. 16; tanta fiat c., ut deum ipsi iam aliis demonstramus 179, 5. 79 s
- converto: conversus peccator 189, 7. 83 ss; cf. 335, 10. 5 ss
- convivium caeleste = sacramenta caelestia (euchar.) 61, 2. 6 s; 107, 8. 4 s *passim*
- copulae coniugalis usus in paenitentia prohibitus 201, 10. 43
- corpus: carcer animae 260, 20. 3 ss; cf. 192, 8. 42 ss; corpus mortis 126, 3. 47 ss; infirmitas corporis iuvat spiritum 148, 13. 28 ss; 150, 13. 62 s
- corpus Christi = ecclesia 133, 6. 18 ss; 188, 7. 75 ss; 235, 47. 12—14; cf. eucharistia
- corvus (Noe) figura peccati, quod exit et non revertitur (baptismo) 93, 3. 39
- creatura omnis corruptelae obnoxia 30, 4. 23
- credere in Christum lucrum vitae est 145, 12. 6; cf. fides
- crimina occulta 160, 16. 25
- crux Christi: ad crucis ipsius signatus es formam 74, 2. 13 s; nunquid debes in oratione tua crucem gentibus demonstrare? 79, 4. 20 ss; cruce consecratur aqua baptismi 94, 3. 61 ss; 95, 3. 66; 96, 4. 10; catechumenus 97, 4. 14 s; crucem domini Iesu loquantur 105, 7. 43; crucis inventio per Helenam 393, 43. 1—398, 51. 15; cf. Dudden I 315, note 1; Palanque 380. 384 s. 464
- culpae auctor animus 153, 14. 55
- daemones torquet crux Ch. 397, 49. 10
- David 'sanctus' 262, 25. 1 ss, *passim*; de cuius familia Christus 121, 1. 29; ex eius familia virgo Maria 191, 8. 27 ss

- debitor: boni adfectus debitoris (erga deum) 196, 9. 7. 12 ss
- delictum erubescamus 179, 5. 76 s; d. leviora, graviora, maxima 201. 10. 38 s; 141, 10. 2. 10 ss; d. solus Ch. potest donare 167, 2. 46 s
- denique = nam *vel* unde 196, 9. 16; 264, 28. 4; 293, 80. 17; 300, 93. 6; 300, 94. 7; 324, 133. 2; 390, 37. 10 *passim*
- deprecatores delictorum 141, 10. 1 s
- deus super omnia desiderabilia desiderabile 380, 17. 11 s; misericordiam promisit omnibus 124, 3. 8—11. 24 s; misericordia et iustitia 383, 25. 3 ss; semper deo debes 382, 22. 7; dominus virtutum 383, 25. 8 s *passim*; voce non indiget 382, 21. 6; d. diligere 312, 110. 1 ss; d. omnibus praeferamus 303, 97. 13 ss; d. non sanguine, sed pietate placatur 303, 98. 2; dei voces semper audias 313, 112. 6; deus trinus 99, 5. 1 ss; 100, 5. 19 ss *passim*; nulla (personarum dei) discretio maiestatis 4, 3. 8; 42, 2. 16 s; nou maior, minor et ultimus 100, 5. 21; unum iudicium 8, 5. 29 s una maiestas 8, 5. 31; una operatio 4, 3. 5 ss; 73, 2. 4 s; una sanctificatio 73, 2. 4 s; una voluntas 8. 5. 30 s; peccatum dimittit pater, filius, spiritus sanctus 35, 7. 14 s; pater solius Christi specialis 66, 4. 21 s; cf. trinitas
- diabolicus spiritus 173, 4. 43
- diabolus saevo dominatur imperio 29, 3. 7; d. regnum 173, 4. 24; insidiae d. (serpentis) 32, 6. 8; temptator 149, 13. 37; vult semper nocere 161, 17. 19 s; Adam subplantatus a d. est 41, 1. 74 (venenum serpentis); cf. 102, 6. 25 s; debitor factus es d. 70, 4. 91 s; d. celantem peccata arguit 185, 7. 12 s; d. sanguine Ch. deiectus 68, 4. 49; potens dominus tueri nos 71, 4. 104 ss; imperante Ch. ipse fit praedae suae custos 150, 13. 68 s; Ch. d. imperat, ut ipse se destruat 149, 13. 46; ruinam solam facit sibi 155, 14. 104 ss; renuntiasti d. 90, 2. 3 s; si deus in nobis regnat, locum habere adversarius non potest 83, 5. 45; d. et legiones eius cottidiana martyrum virtute torquentur 376, 10. 14 s; d. gladium, quo peremptus est (cruce Ch.), obstruxit 394, 44. 1 s; d. et 'lapsi' 131, 5. 50 ss; 132, 5. 63 ss; cf. exorcismus
- diadema imperatoris clavo crucis ornatum 362, 69. 13; 396, 47. 2 s
- dies quadragesima post obitum 372, 3. 2. 6; d. septimus 252, 2. 3 ss; 372, 3. 6; d. tertius et tricesimus 372, 3. 5 s
- disciplina arcani cf. 11, 9. 1 ss; 12, 9. 14 s; 15, 1. 1 s; 89, 1. 8 s; 113, 9. 70 ss; 114, 9. 89; 333, 7. 3—5
- ebrietas sobria 65, 3. 45 s; cf. luxuria
- ecclesia: credo in e. 8, 6. 2; 9. 6. 11 s; e. = corpus Ch. 235, 47. 12—14; *passim* (cf. corpus Ch.); nostra Hierusalem 331, 5. 2; luna perfecta 391, 38. 11 s; mater 199, 10. 13 ss; grex tonsarum 105, 7. 40; mulier tangens fimbriam vestimenti Ch. 134, 7. 16 ss; 157, 15. 31 ss; puella ex captivis 28, 3. 2 s; 96, 3. 87 ss; populus pauper 344, 30. 6 s; sponsa Ch. 61, 2. 2 s. 9 s; 64, 3. 21—65, 3. 42; 105, 7. 51 ss;

- 114, 9. 85; 134, 7. 1 ss; 357, 58. 4 ss; 316, 117. 6 ss; e. morte martyrum roborata 273, 45. 1 s; moderatio sola e. propagavit 119, 1. 4 s; labor pro c. 193, 8. 62; ubi e., ibi mysteria 100, 4. 17; altitudinem servans mysteriorum cael. 113, 9. 75; e. sacramenta 168, 2. 64; nigra et decora 103, 7. 14—16; hortatur filios, ut ad sacramenta concurrant 114, 9. 92 s; sacramenta e. antiquiora quam synagogae 108, 8. 21 ss; sacramentis pascit e. suam Ch. 113, 9. 62; e. in vestimentis candidis 104, 7. 27 ss; e. dilecta 107, 8. 18 s; gaudet e. redemptione multorum 63, 3. 19 s; e. contuitu te ipse commenda! 66, 4. 24 s; e. non excusat a cena Ch. 134, 7. 12 s; peccatum et alligat et relaxat 122, 2. 20 s; hacresi utrumque non licet 122, 2. 32 s; lapsi ad e. cum desiderio revertuntur 132, 5. 73 ss; in e. donari peccata negant posse 135, 7. 31 ss; in e. unus per omnes redimitur 157, 15. 20 s; tota e. suscipit onus peccatoris 157, 15. 26; e. utrumque custodit . . gratiam . . paenitentiam 182, 6. 43 s; in e. mortui revivescunt 188, 7. 62; in e. praerogativa resurrectionis 316, 116. 14 ss; e. filii bonae arboris fructus 174, 4. 59 s; e. disciplina 315, 116. 7 s; e. deflentis gratia 332, 5. 9 s; c. percussa in maxilla (obitu Gratiani et Valentiniani) 332, 6. 4—6; e. gratulatur 397, 49. 1; c. domini qui separant 173, 4. 43 s; e. membra discernunt schismatici 174, 4. 47 s; Novatiani in e. non conveniunt 159, 15. 65 s; revertimini ad e. 174, 4. 61; excludere ab e. 159, 15. 73 s; a convivio nuptiali 171, 3. 38; opes suas e. conferre 197, 9. 29 ss; de statu ecclesiarum angebatur 389, 35. 3 s
- ecclesia (aedificium ecclesiae): fabrica ecclesiae 220, 20. 8 s; dei e. requisivit 233, 44. 8 s
- ἐπιούσιος panis 68, 4. 57 ss
- episcopi Galli frequenter dissentiunt 342, 25. 11 s
- eucharistia: cf. altare, alimentum, alimonia, convivium, caro Ch., consecratio, panis, sanguis Ch., sacramentum, substantia, oratio; oblatio, offerre
- Eugenius tyrannus 375, 7. 1 ss; 392, 39. 7 ss
- exorcismus 3, 1. 2; cf. 136, 8. 21; cf. satanas
- Ezechiel, vir sanctus 289, 73. 5
- fideles dicuntur qui baptizati sunt 15, 1. 3 s; fideles ecclesiae 333, 7. 2 s; fidelis Abraham 302, 96. 1; 376, 9. 5; f. imperatores 333, 6. 14; f. ('treu') deus 385, 28. 13 s; milites 302, 96. 14; 377, 12. 2 ss
- fides = fila cordarum citharae 376, 10. 15 s
- fides = Treue 257, 13. 2; 279, 56. 4; 359, 63. 8; 372, 2. 9; 374, 6. 4. 6; 375, 8. 1 ss; fidei commissa 374, 5. 15
- fides = Glaube: In Christiano viro prima est fides 15, 1. 3; carum, quae sperantur substantia rerum 170, 3. 15 ss; 375, 8. 5 s; f. divinae est gratiae 142, 11. 10 ss; dei donum 143, 11. 22 ss; pretiosior quam pecunia 19, 2. 37; non pecuniam deus, sed f. quaerit 196, 9. 20 ss; f. patriarcharum 375, 9.

- 3 ss; 315, 116. 3 ss; f. debes Ch. 19, 2. 36; mysticam f. Christo deferre 105, 7. 42; deo 234, 46. 6 s; f. de caritate promatur 8, 5. 23 s; fidei praerogativa 32. 5. 18—20; f. tua pleno fulgeat sacramento 106. 7. 66; f. in operibus claudicabat 170, 3. 15; f. deserviat 205, 11. 53 s; si ratione vincor, fidem abnuo 297, 89. 2; iustus ex f. vivit 375, 8. 9; non iam in carne, sed in f. Ch. 148, 13. 27; f. pretiosae unguentum 189, 7. 83 ss; ex f. venia, non ex debito 196, 9. 2 ss; fidei census 196, 9. 8 (cf. versura); in fide mundo mortuus 97, 4. 21; fidei sacramentum 103, 7. 16; qui f. habet, habet vitam 143, 11. 13; (144, 11. 45); fidei pignus 171, 3. 39; f. sua lavit Val. 365, 77. 7 s; ubi f., ibi exercitus angelorum 376. 10. 12 s; f. frequenter operatur in mortuis 376, 10. 13 s; fidei inhacere 375, 9. 2; f. nostra maneat 386, 28. 14 s; f. morte martyrum cumulata 273, 45. 1 s; vera f. 235, 47. 3 s; vera et integra 9, 6. 11; non in schismate 235, 47. 9 ss; f. resurrectionis 158, 15. 43; f. persecutor studet expugnare 131, 5. 46 s; cf. 36, 7. 39 ss; fidei pauxillitas 136, 8. 8; f. in lapsis 132, 5. 62 s; f. rodditur 143, 11. 22; de f. vestigio decidere 175, 4. 80 s; 180, 6. 2; conscientia f. 173, 4. 37 s; non ex fide creditit 176, 5. 4 s; fidem Constantinus transmisit ad posteros reges 396, 47. 8 ss; f. Theodosii 373, 4. 9 s
- fides et devotio 17, 1. 26; 41, 1. 70; 81, 5. 12; 263, 27. 1 s; 331, 5. 3 s; 398, 51. 10 s
- Flaccilla (Aelia Fl.), prior Theodosii uxor (+ 385) 392, 40. 6
- fornicationem fugiamus 154, 14. 78 ss
- forte = graece τάρχη 177, 5. 28
- frenum imperatoris clavo crucis domini contextum 396, 47. 2 ss
- Galli, G. episcopi 342, 25. 11 s
- gemitus (paenitentis) 130, 5. 21 s; 131, 5. 48 ss; 132, 5. 77 s; 140, 9. 50
- genitale temperamentum 277, 53. 6
- genitalis sucus 278, 55. 5 s; g. semina 287, 68. 10
- gentes (= pagani) 26, 1. 11; 76, 3. 18; 79, 4. 20; 96, 3. 88; 315, 116. 7; 323, 131. 3 s; 351, 45. 1 ss; 373, 4. 9 s al.
- gentiles (= pagani) 245, 71. 4 ss; 275, 50. 1 ss; 288, 70. 12; 340, 19. 6 s; 395, 46. 2 s
- Golgotha 393, 43. 2 s
- gratia (saecularis) 144, 11. 38; 128. 4. 32; 62, 2. 17; g. referro 233, 44. 10; 234, 45. 3 s; 234, 46. 2 ss
- gratia (divina): g. oppon. naturae 111, 9. 21 s; 210, 4. 2 s; 271, 41. 7 s; 302, 96. 6 (doctrinae); g. mulieris (baptizatae) 80, 5. 8 ss; doni 136. 8. 8 s; duplex g. 143, 11. 27 ss; in corporis infirmitate 148, 13. 28 ss; magna g. 149, 13. 45 s; friget sapientia sine g. 37, 1. 6; — gratiae ordo iuxta typum legis 314, 115. 2 s; Abraham, cuius g. miraris 109, 8. 42 s; humilitate invenit g. 164, 1. 18 s; Salomon divina aspirante g. 266, 31. 9 s; Iudaeis deus tantam g. praestitit 49, 3. 4; secundum g. caelestis imperii 53, 4. 43 ss; lex per Moy-

- sen, per me g. 146, 12. 23 s; deus malitiam diaboli nobis in g. vertit 150, 13. 72 s; g. promittit omnibus 127, 4. 16; — g. in lavaacro 272, 43. 11; vocatus ad g. 15, 1. 7; venturus ad g. 90, 1. 15 s; pervenire ad g. 85, 5. 81 s; aqua ad g. dulcis 95, 3. 66 s; g. mundatur unusquisque 96, 3. 86; g. baptisinate resuscitatur 26, 1. 9; g. Christi 35, 7. 27; (de latere Ch.) 61, 1. 36 s; (per g. Ch. pomiferae arbores pullulatis) 64, 3. 26 s; cf. 66, 4. 13 s; 66, 4. 14 s; 173, 4. 25. 30; 386, 29. 1; 174, 4. 47 s; g. redemptionis 73, 1. 16 s; g. ecclesiae 27, 2. 20; cf. 103, 7. 14 s; g. vitae 35, 7. 20; iustificati per g. 126, 3. 51; g. iuventus 48, 2. 21; g. iuventutis 101, 6. 10 s; libertas g. 96, 3. 89 s; cf. 271, 41. 1 ss; per g. regnum dei 68, 4. 44; g. diuturna atque perpetua 48, 2. 15. 17; populus dei, qui dei g. consecutus est 60, 1. 28; ecclesia delectata munere gratiarum 105, 7. 55 s; Iesus invitatus pulchritudine g. 106, 7. 61 s; splendor g. 98, 4. 41; velamen g. (vestitus nuptialis) 134, 7. 11 s; gratiae fructu iugum verbi suave 336, 11. 6 ss; ille vincit, qui g. dei sperat 383, 25. 1 s; g. divina non deficit 384, 26. 13; — g. spiritalis 182, 6. 37 s; cf. 97, 4. 16; gravioris labe peccati avertitur 92, 3. 28 s; divisit spiritus g. 75, 2. 29 s; cf. 142, 11. 10 s; spiritus g. et mentis industria 313, 111. 9; g. divinae caritatis 380, 17. 10; — gratiae profectus 113, 9. 64; suavitas 114, 9. 76; tanta g. (eucharistiae) 114, 9. 92 s; divini muneris g. in consecratione 136, 8. 18; g. sacramenti caelestis 171, 3. 50 ss; — g. per paenitentiam 130, 5. 25 s; 137, 8. 29 s; 138, 8. 58 s; 169, 2. 76; 173, 4. 40 s; 180, 6. 9 s; 181, 6. 14 s; 189, 7. 90 ss; 190, 65. 101 s; — g. resurrectionis 254, 6. 9; 289, 73. 1 ss; 313, 112. 4 s; g. delectationis aeternae 316, 116. 16
- Gratianus, imperator (359 Sirmii natus, Valentiniani I filius maior, frater Valentiniani II, 367 Augustus, 375 imperator occidentis, a. d. VIII Kal. Sept. 383 Lugduni interfectus, cum contra Magnum Maximum usurpatorem proficisceretur) 332, 6. 4 s; 343, 28. 13; 355, 54. 3 ss; 362, 71. 1 s; 364, 74. 9 ss; 366, 79. 4 ss; 366, 79 b. 2 s; 391, 39. 1 ss; 398, 51. 15; 398, 52. 2 ss
- Gratianus, filius imperatoris Theodosii 392, 40. 4
- haeresis Novatianorum se sua damnat sententia 122, 2. 21 ss; cf. 128, 4. 40 s
- haeretici, gravis aegritudo animorum 6, 4. 15; cf. 173, 4. 44
- Helena, mater Constantini Magni 393, 40. 13 ss
- Hesdrae libros (apocryphos) Ambrosius censet 'scripturam caelestem', 'sanctam' 242, 65. 1 ss; 243, 68. 1 ss; 244, 69. 1 ss
- Hiericho, figura istius mundi 144, 11. 37 ss
- Hierusalem superna 169, 3. 10; 360, 65. 6; 371, 2. 3; *passim*
- homo, ad imaginem dei factus 279, 56. 15; non corpore, sed ratione 323, 130. 5—8; creatus immortalis 32, 6. 4 ss; peccato contracto ob-

- noxius morti *ibid.*; deus reparat, quod dederat 93, 3. 29 s; remedium mortis baptismum dat 32, 6. 3—34, 6. 38; 74, 2. 16 s; h. generatur ex semine 282, 60. 2 ss; nascentis miseria 384, 26. 8 ss; cf. 265, 30. 1 ss; 266, 32. 2 ss; 267, 34. 1 ss; aetates h. 319, 124 b; sub peccato nascitur 126, 3. 44 ss; cf. 69, 4. 75; primi h. de successione peccatum 102, 6. 24 ss; nullus h. sine peccato 45, 2. 50 s; debitor factus diaboli 70, 4. 86—91; miseria h. 264, 29. 7—10; cf. 387, 30. 15 s
- Honorius, filius Theodosii minor (natus 384, Augustus 393, mortuo patre imperator occidentis) 372. 3. 2 s; 374, 6. 2 ss; 378, 15. 3 s; 400, 54. 2
- humana condicio: infirmitas 34. 7. 9 s; squalor peccatorum 47, 2. 2 ss; mors 210, 4. 3—211, 4. 8; fragilitas 103, 7. 14 s; temptatio 71, 4. 102 s; baptismo mundata 47, 2. 2 ss; 61, 2. 9 s
- Iacob, typus Christi 304, 100. 1; gremium I. 363, 72. 9
- ieiunium (paenitentis) 132. 5. 77; 161, 16. 36; al.
- Iesus Christus, filius dei unicus, non unicus dominus 6, 5. 2—5; imago patris 139, 9. 27; dei virtus 292, 79. 2 ss *passim*; dominus creaturae 98, 4. 34 s; incarnatio filii dei 7, 5. 7. 11; mysterium inc. 121, 1. 29; solus carnem suscepit 4, 3. 11; unus dei filius et natus ex patre et ortus ex virgine 215, 12. 5—12; deus natus, homo factus 215, 11. 10 ss; cf. 216, 13. 5 ss; carnem suscepit cum anima humana rationabili atque perfecta 4, 3. 11 s; cf. 306, 103. 12; veram carnem 23, 5. 36; 72, 1. 1 ss; 125, 3. 32 s. 39 s; matrem non secundum divinitatem habuit 215, 11. 8 s; carnem suscepit ex virgine 5, 3. 14 s; 28. 2. 31; 98, 4. 44 s; 51, 3. 35 s; 108, 8. 36 ss; 73, 1. 22 s al.; caro non divinitatis detrimentum 7, 5. 15 s; passibilis caro, non divinitas 6, 4. 7; visibilis in carne, non divinitas 6, 4. 6; cf. 6, 4. 22; peccatum non fecit 22, 5. 30; baptizatus, ut sanctificaret aquam 23, 5. 48 s; cf. 138, 8. 55—57; diligens populum suum se obtulit passioni 391, 38. 5 s; moriendo peccatum (cautionem, quam tenebat inimicus) crucifixit 35, 7. 24 s; 70, 4. 92 s; 126, 3. 49 ss; unius morte mundus redemptus est 273, 46. 2 ss; adiutore non eguit, cum redimeret mundum 306, 104. 1 s; auctor salutis per oboedientiam nos redemit 102, 6. 31 s; non solis nobis vivere disceremus 210, 2. 6 s; de latere eius aqua et sanguis 60, 1. 34 ss; — Resurrexit nobis 305, 102. 3—6; primitiae quiescentium 299, 91. 5 s; salvator omnium 173, 4. 24; omnibus promittit gratiam 127, 4. 16 s; in fonte omnium redimit errores 45, 2. 56 s; pacificata sunt omnia 68, 4. 48; propensus ad misericordiam 127, 4. 1 s; cf. 132, 6. 6 s; 152, 14. 26 s; 159, 16. 4 s; 175, 4. 81; 180, 6. 3; mitis venit et humilis 120, 1. 17; mors corporis, spiritus vitae 270. 40. 3 s; de nobis iudicaturus 8, 5. 27 s. al.; dominus omnipotens 10. 7. 7 s; magni consilii angelus 26, 2. 6;

- sacerdos 51, 3. 38 ss; triumphator aeternus 7, 5. 19 s; primus et novissimus 59, 1. 10 ss; — Christo adhaerere 375, 7. 7; pati pro domino I. 143, 11. 28; in Ch. esse 212, 6. 9; Ch. sequi 62, 2. 24 s; Ch. in corde 74, 2. 9 ss; cf. 192, 8. 43 s; cf. ecclesia
- inebriari in spiritu 65, 3. 42 ss; cf. ebrietas sobria
- infirmis, e: *pro* infirmus, a, um 384, 26. 4
- initiare = baptizare 355, 53. 3; cf. 89, 1. 9; 232, 43. 3; 233, 43. 6; 341, 23. 2; 354, 51. 4; 355, 53. 3
- inluminare gratia spiritali (= baptizare) 364, 75. 6
- immortalitas, oneri potius quam usui, nisi adspiret gratia 274, 47, 11; flos resurrectionis 277, 54. 5; cf. anima
- inpassibilis solus pater dicitur ab Arrianis 6, 4. 20 s
- intelligibilis: in illo intelligibili secreto est 386, 29. 16 ss
- interpretatio spiritalis 157, 15. 40
- Iob, sanctus 286, 67. 2 s; cf. 266, 32. 2 s; *passim*
- Iohannes baptista angelus est 18, 2. 27 ss
- Iohannes evangelista, prae ceteris vidit mysteria 43, 2. 25 ss; cf. 200, 10. 29 s; eius apocalypsis canonicatur 10, 7. 6
- Ioseph, patriarcha, 'sanctus' 262, 24. 1 ss; 372, 3. 3
- Israhel, 'sanctus patriarcha' 261, 23. 1 ss
- Iudaei, quando esse coeperunt 49, 3. 9 ss; anteriora mysteria Christianorum quam I. ibid.; 108, 8. 21 ss; I. sollemnitates umbra caelestium festorum 308, 107. 2 ss; I. cruce domini torquentur 397, 49. 1 ss; etiam I. populus vocatus ad baptismum 174, 4. 64
- Iudas, proditor, potuisset non excludi a venia 175, 4. 70 s
- Iulianus, imperator, 'apostata', salutis suae reliquit auctorem 398, 51. 13 ss; laudant provinciae I. 341, 21. 4 s; cf. 356, 55. 2 s
- iustificari, baptismo 44, 2. 44 s; per gratiam 126, 3. 51; cf. 22, 5. 26 s; per paenitentiam 181, 6. 12 s; 185, 7. 7 s; in Christo i. 254, 6. 13—15
- iuventus, aetas lubrica 335, 10. 10 ss; 337, 13. 1 ss; 352, 46. 4
- lacrima: lacrimae paseunt frequenter et mentem ablevant 348, 38. 10 s; cf. 349, 41. 3. 5 al.; l. paenitentis expectat Iesus 130, 5. 23 s; perpeti non potestis 137, 8. 32 s; cf. 147, 13. 2 s; 160, 16. 27 ss; 160, 16. 33—37; 178, 5. 53 ss; 190, 8. 3 ss; l. redemptrices pauperum 212, 5. 11 ss
- laicus: leviolem causam habet quam episcopus 194, 8. 82 s
- lapsi: vel errore vel necessitate 147, 12. 46 s; graviter lapsum sequostrari oportet 156, 15. 7 s; l. in persecutionibus miseratione digni 131, 5. 44 ss; 132, 5. 63 ss; 142, 11. 6 ss; 144, 11. 44 s; lapsorum genus 203, 11. 25 ss
- lapsus, -us: ex quocumque l., si credat, perire non timeat 144, 11. 35 s; cf. 143, 11. 17; 175, 4. 79 s; 180, 6. 1 ss
- lavacrum = lotio 26, 1. 12; = baptismus 66, 4. 18; 94, 3. 63; 103, 7. 13; 104, 7. 30; 105, 7. 41; 137, 8.

24, 27; 166, 2. 25; 178, 5. 52; 272, 43. 11
 lectiones (liturgicae): 26, 2. 1; 35, 7. 21; 74, 2. 22ss; 89, 1. 2s; 101, 6. 14; 106, 7. 76; 108, 8. 25; 215, 12. 6 s; 240, 61. 1 s; 344, 30. 3; 380, 17. 2 s
 lector: parvulus 240, 61. 1 s
 legatum: legata dimittere 374, 5. 15
 levita: minister Christi 17, 2. 3; 18, 2. 18; 19, 3. 6; 32, 6. 3; 90, 2. 6; 91, 3. 1 s
 loca sancta = loca passionis domini 393, 43. 1 ss
 lotio pedum cf. 39, 1. 39 ss; 101, 6. 15 ss
 Lucifer, episcopus schismaticus Calaritanus 235, 47. 6 s
 ludi circenses cf. 338, 15. 5 ss
 luxuria 155, 14. 89 ss; cf. 90, 2. 4; 149, 13. 50; 181, 6. 28; 199, 10. 21; 205. 11. 69
 mansio (statio cursus publici) cf. 341, 24. 5 s
 manus elevare: in baptismo 182, 6. 33 s; cf. 79, 4. 24; m. imponere 136, 8. 19 s; 173, 4. 30
 Marcellina, soror Ambrosii: cf. 218, 16. 3 s (sancta soror); item 228, 33. 2; cf. 228, 34. 2; 231, 41. 1 ss; 238, 54. 1 s; 248, 76. 2 ss
 mare = saeculum 39, 1. 31 s; 315, 115. 6 s
 Maria: sancta M. 348, 39. 3; spiritus sanctus supervenit in M. virginem 94, 3. 53 ss; Maria virgo mater cf. 5, 3. 14—16; 51, 3. 35—37; 53, 4. 38; 73, 1. 19 ss; 98, 4. 44 s; 108, 8. 38; 112, 9. 47 ss; 115, 9. 112 ss; 125, 3. 40' ss; 191, 8. 29 ss; 215, 11. 8; M. iuxta crucem filii stantem lego 348, 39. 3—6; M.

aula caelestis 121, 1. 30 s; vicit diabolum 394, 44. 7 ss; Evain liberavit 395, 46. 9 s; 396, 47. 4
 martyres: morte m. religio defensa. cumulata fides, ecclesia roborata 273, 45. 1 ss; mortem m. celebramus 273, 45. 4; m. sanguine ornantur nuptiae sponsae (ecclesiae) 324. 132, 14; m. catechumeni coronantur 355, 53. 1 ss
 Maximus (Magnus Maximus, Hispanus, 383 contra Gratianum imperator Britanniae, Galliae, Hispaniae. De Ambrosii legationibus ad M. pro Valentiniano II annis 383 et 386 cf. Ep. 24; anno 387 potitur Italia, Valentiniano II Thessalonicam fugiente, 388 a Theodosio devictus a suis militibus occiditur a. d. V Kal. Sept.) cf. 349, 39. 12; 392, 39. 7 ss
 Melchisedech, sacerdos, figura Christi sacerdotis 50, 3. 19 ss; 59, 1. 4 ss; 108, 8. 27 ss
 mensura: quod supra m. est, nocet 384, 25. 11 s
 meretrix: cf. 151, 14. 12
 merita: distinctus ordo meritorum in resurrectione: cf. 255, 8. 9 s; 249, 77. 7; 299, 92. 5; 315, 116.; 10; 363, 72. 3 s; 390, 37. 3 s; 398. 52. 3 s;
 millesimus annus = consummatio mundi 282, 59. 18 s
 missus = nuntius imperatoris 339. 17. 3
 moralis: i. q. ad mores pertinens 89. 1. 1; 194, 8. 94; i. q. bonus, benignus 152, 14. 27; 161, 17. 7 s
 mors definitur 268, 35. 7 s; m. triplex secundum scripturam 268, 36. 1ss; 269, 37. 1 ss; in natura non fuit

- 274, 47. 1 ss; per unius peccatum in omnes 254, 6. 5 s; mors Christi 211, 4. 8 ss; metus m.: pecunia non differtur 211, 5. 6; ad laqueum inpulit 257, 11. 4—9; cruciatus m. 225, 29. 11 s; non solum malum non est, sed etiam bonum est 270, 39. 1 ss; finis peccatorum 351, 45. 6; 387, 30. 1 ss; 389, 36. 12 ss; portus quietis 261, 22. 1 ss; gloria 272, 44. 3 ss; m. triumphalis Christi 272, 43. 6; eius servulis naturae in melius reparatio 245, 70. 9 s; m. spiritalis in baptismo 32, 6. 3 ss; mortis usus 268, 35. 3 ss; idolorum cultoribus nullae lacrimarum feriae 245, 70. 5 ss; cf. consolatio mortis
- mortuus, saepe praesens superstiti 246, 72. 7 ss; 247, 73. 6 ss al.; oblationes, sancta mysteria pro mortuis data 356, 56. 1 ss; mortuus spiritaliter: qui penitus deum ex suo corde abiecit 144, 11. 45 s; mortui in ecclesia revivescunt 188, 7. 62; al.
- mulieres, loquaces 77, 3. 36 s; 79, 4. 15 ss; m. clamores publici in planctu mortuorum 257, 12. 1 ss; m. gratia plurimum valet 80, 5. 8—10; ornatus m. oratio ex corde puro 81, 5. 13 ss
- myrum (graece μύρον) = unguentum 37, 1. 4
- mysterium: = res occultae significationis: numeri m. 391, 38. 9; diluvii 93, 3. 33 s; litterarum scripturae sacrae 158, 15. 42 s; tubarum 314, 115. 1 ss; m. interna ecclesiae 333, 7. 13 s; fideles vident m. spiritaliter et tacent 333, 7. 4 s; m. altitudo 194, 8. 93 s; signatum maneat 113, 9. 70; m. Iudaeorum 20, 4. 2 ss; 25, 6. 23 ss; 49, 3. 5 ss; Abraham agnovit m. 304, 98. 11; cf. 302, 96. 1; Moyses vidit m. 154, 14. 74; — mysteria = veritates christianae occultae significationis: 43, 2. 30 s; 200, 10. 29 s; trinitatis 74, 2. 22; incarnationis 112, 9. 46; 121, 1. 29; passionis Christi 28, 2. 6 s; crucis 94, 3. 63; mortis (Ch. 211, 4. 8; 189, 7. 98 s; mysteria = ritus sacri ecclesiae 100, 4. 17; baptismi 27, 2. 21; 89, 1. 6 ss; 89, 1. 10 s; 90, 1. 14. 17; 92, 3. 13 ss; 96, 4. 2 s; 233, 44. 9; 236, 49. 3 s; 355, 53. 1; (regenerationis) 97, 4. 12; 100, 5. 12; in lavacro operatur mysteriorum gratia 137, 8. 27 s; m. lotionis pedum 40, 1. 56 s. 59; 102, 6. 17 s. 28 s; m. (caelestia) = eucharistia 43, 2. 20 s. 25 s; 113, 9. 75; cf. 60, 1. 24; 63, 3. 3 s; 105, 7. 56 (interiora m.); 121, 2. 9 s; 234, 46. 7; 356, 56. 1 s; — mysteria aeterna divinae remunerationis 336, 12. 2 s; cf. 311, 109. 3 s
- mysticus: mysticam fidem Christo deferre 105, 7. 42 s
- natalia principum 338, 15. 7
- natura: sedula mater 278, 55. 9; iura naturae 271, 41. 7 s; secundum naturam vivere 234, 45. 2 s; ex natura venit . . . 319, 124 b. 5 s; cf. 277, 53. 3 ss; praeter n. ordinem 112, 9. 49 ss; nullus hic naturae ordo, excellentia gratiae 115, 9. 110 ss; cf. 111, 9. 21 ss; 271, 41. 7 s; natura Christi 73, 1. 17 s; naturae reformatio (resurrectione) 288, 70. 12; cf. 293, 80.

- 7 s; 296, 85. 12 s; 299, 91. 10; supra n. siti 325, 135. 8
- ne, *coniunctio interrogativa pro enclitica* -ne: cf. 19, 3. 6; 69, 4. 70; 175, 5. 2
- Neman Syrus 19, 3. 4; 21, 5. 1 ss; 95, 3. 71 ss
- nepos = nepos Augusti, pro imperatore Romano 356, 56. 3
- Nero 398, 50. 5
- nomen dare scil. ad baptismum suscipiendum 44, 2. 38
- Novatiani 120, 1. 25 ss; 129, 5. 1 s; 132, 6. 1 ss; 133, 6. 9 ss; 136, 8. 19 s. 21; 137, 8. 30. 35 ss; 138, 8. 49 s. 57 s; 158, 15. 61 ss; 159, 16. 10; 172, 4. 9 s; 183, 6. 55; 187, 7. 61 ss
- Novatianus 123, 3. 2 s; 126, 3. 58 ss; 134, 7. 2 ss; 159, 15. 67 s
- numeri mysterium (scil. XIV et CXIV) 390, 37. 9 ss; 391, 38. 9 s
- nuptiæ Christi et ecclesiae 62, 2. 18; et animæ ibid.; cf. 324, 132. 9 ss
- oblatio (eucharistica) 55, 5. 3; 57, 6. 8; 356, 56. 3; 365, 78. 5
- offerre (oblationem eucharisticam) 273, 46. 6 s
- operarius: bonus o. manus Christi est 358, 62. 7
- operatio (humana): 66, 4. 14 s; 79, 4. 23; divina: 22, 5. 19 s; 73, 2. 4; 91, 3. 10; 111, 52. 1 ss; 129, 5. 20; 186, 7. 30
- opus (oppositum gratiæ dei): 15, 1. 5; cf. iustificari; opera bona vel mala 16, 1. 22 s; 37, 1. 8 (sapientiæ opus perfectum cum gratiâ); 98, 4. 40 s; 106, 7. 67; 113, 9. 71; 136, 8. 20; 156, 15. 17; 163, 17. 44; 170, 3. 15; 178, 5. 53. 55; 192, 8. 45. 49; 204, 11. 49; 205, 11. 54
- oratio (ad deum) 382, 22. 9 s; 345, 32. 12 s; de arte orandi: 75, 3. 1 ss; o. eucharistica = Canon missæ 52, 4. 11 ss; 55, 5. 1—14; 57, 6. 2—12
- paenitentia: ius ligandi et solvendi solis sacerdotibus permis- sum 122, 2. 33 ss; cf. 122, 2. 24 ss; 137, 8. 24 s; 178, 5. 47 ss; 186, 7. 32 ss; 169, 2. 77 ss; 178, 5. 42 s; excellentissimum pretium mortis Christi 190, 7. 100 ss; per p. peccator in novam adsumitur gratiam 190, 7. 100 ss; dei nomen operatur 137, 8. 28; ad p. invitare 173, 4. 39; p. non abicere 182, 6. 44; petere 175, 4. 69; 197, 9. 36. 38; p. dare 123, 3. 3; differre cf. 161, 17. 9 s; relaxare 121, 1. 31 s; 183, 6. 55; remittere 166, 2. 16 s; pænitentiæ medicina 182, 6. 45 ss; 183, 6. 69 s; 198, 9. 57 s; deus p. exigit 142, 10. 21 s; nihil te revocet a p. 200, 10. 24 ss; quomodo agenda 164, 1. 5 ss; 183, 6. 57 ss; 202, 11. 5 ss; p. agere 137, 8. 31; 140, 9. 47; 142, 10. 20; 144, 11, 49; 147, 13. 6; 157, 15. 29; 160, 16. 26; 164, 1. 5; 169, 3. 2; 170, 3. 23. 30; 175, 4. 71 s; 175, 5. 3; 178, 5. 53 ss; 179, 5. 67. 72; 182, 6. 39 s; 183, 6. 57; 196, 9. 1 ss; 197, 9. 33 ss; 198, 9. 56; 200, 10. 34 ss; 201, 10. 41; 202, 11. 11; 205, 11. 68; p. gerere 44, 2. 40; 158, 15. 58; 171, 3. 51; 385, 27. 5; p. publicâ non iteranda 200, 10. 34. 36 ss; p. opera 204, 11. 48—50; cf. confessio, copula, conversio, correctio, communio, ecclesia, gemitus, ieiunium, lacrima, lapsus.

- prosternere, somnus, supplicatio.
 vestis; paenitentium ordines 185,
 7. 20 s; cf. peccator, peccatum,
 crimen, delictum, al.
 panis cottidianus (eucharistiae) 69.
 4. 64—82; 83. 5. 51 s; 109. 8. 49 ss;
 cf. ἐπιούσιος
 parens = propinquus 227, 32. 13;
 237, 52. 5; 374, 5. 13
 pascha = transitus 20, 4. 10; quarta
 decima luna 391, 38. 3 ss; annua
 sollemnitatis mundi 273, 46. 8
 Patripassiani 5, 4. 3 ss
 peccator: omnes homines peccatores
 137, 8. 42 s; cf. peccatum; figurae
 p. Lazarus 185. 7. 15 ss; ovis errans
 132, 6. 6 s; filius prodigus 169, 3.
 1 ss; p. a sacris altaribus arceatur
 169, 3. 9; conversio p. 130, 5. 36 ss;
 145, 12. 16. 31 s; 158, 15. 60 s;
 186, 7. 24 s; p. sine paenitentia
 mortuus 203, 11. 18 s; cf. paeni-
 tentia
 peccatum: omnes sub p. nascimur
 126, 3. 44 s; cf. 44, 2. 45—45, 2. 50;
 primi hominis de successione p. 102.
 6. 24 ss; p. hereditaria 102, 6. 26 s;
 p. propria 102, 6. 27 s; p. = alicui
 fenoris pecunia 70, 4. 85; offensa
 domini Iesu 130, 5. 27 s; p. cotti-
 diana 267, 34. 8 s; p. supplicia
 274, 48. 6 s; p. senum, iuvenum
 335, 10. 10 ss; superabundant
 383, 25. 7 s; genera p. 121, 2. 6 s;
 graviora, leviora 92, 3. 28 s; 123,
 3. 1 s; 124, 3. 16 s; p. ad mortem
 141, 10. 16; 147, 13. 2; 170, 3. 29 s.
 32 s; inveteratus p. 156. 15. 11;
 p. donantur a Christo 16, 1. 21 s;
 cf. 167, 2. 44 ss; 125, 3. 34; 126, 3.
 49 s; 168, 2. 70 ss; nullum crimen
 exceptum 121, 2. 5 s; cf. 172, 4. 8;
 baptismo omne p. abluitur 93, 3.
 34 s; 97, 4. 22 s; per paenitentiam
 169, 2. 78 s; p. fateri domino
 164, 1. 23; flere 184, 6. 79 s; con-
 fiteri 335, 10. 8; remissio p. 138,
 8. 49 s; 171, 3. 46 ss; 187, 7. 55; cf.
 mors paenitentia, pecco, remissio
 pecco, are: in dominum 138, 9. 1 ss;
 139, 9. 29; in spiritum sanctum
 172, 4. 1 ss; anima, quae pec-
 cat, ipsa morietur 268, 36. 9 ss;
 qui non ex toto corde peccavit
 130. 5. 41 s; etiam post baptismum
 si qui peccarent, donari eis posse
 peccatum 166, 2. 19 s; peccantibus
 condolere 193, 8. 64 ss
 perfectio = spiritale signaculum 42.
 2. 2; vera 390, 37. 10—14; cf. 266.
 32. 9 ss
 persecutores victi sunt 273, 45. 3
 persona: non merita personarum
 consideres 100, 5. 9 s; personarum
 trinitatis distinctio 7, 5. 4 s;
 74, 2. 21 s; 302, 96. 2 s
 Petrus, primus apostolorum Romae
 sedit 10, 7. 15 s; non habent P.
 hereditatem, qui P. sedem non
 habent 135, 7. 29 ss; P. plenus
 fide devotionis 263, 27. 1 ss; tertio
 interrogatus, tertio absolutus 34, 7.
 9 ss; 381, 19. 7 ss; amarissime
 flevit 199, 10. 19; ipsum sequimur
 41, 1. 64 s; cf. Roma
 philosophi, Salomonem secuti 265,
 30. 2 ss; quid loquantur, ignorant
 296, 86. 1 ss; dicunt animas in-
 mortales 320, 126. 1 ss
 philosophia = meditatio mortis 268.
 35. 2
 Phoenix, avis in regione Arabiae,
 redivivus 281, 59. 1 ss
 Photiniani 397, 49. 17

- piscis: imitare illum piscem 38, 1.
 27 ss
 Plato, 'maximus philosophorum' 378,
 14, 1 (cum nota)
 plerique = quidam, multi: 143, 11.
 31; 197, 9, 35; 235, 47, 1 s; 257,
 12, 5; 282, 59, 19; 322, 129, 4;
 365, 76, 6
 populus ecclesiae pauper 344, 30.
 6 ss; sacerdotalis 47, 1, 15 s; cf.
 98, 4, 36; p. nationum = gentiles
 (gentes) 27, 2, 15; 28, 3, 4 s; 96, 3,
 90
 praesepe domini, quaesitum ab He-
 lena 393, 42, 4
 praevaricatio = peccatum in deum
 141, 10, 14; cf. 121, 2, 1 s; 274, 47,
 8
 praevaricator 189, 7, 96; 297, 87, 3
 praevaricor, -ari 138, 9, 4 s; 176, 5, 9
 precator: suorum peccatorum pre-
 catorem adhibere 141, 10, 9 s
 presbyter (ecclesiae) 17, 2, 3; 32, 6,
 3; 39, 1, 39
 Prosper, debitor Ambrosii 222, 24, 2 ss
 prosternere se: (paenitens) ad terram
 flens te ipse prosternas 191, 8,
 24 ss; cf. 183, 6, 62; supplicatio;
 suplico
 Psalmorum David unus libellus est
 84, 5, 58 ss
 Pulcheria, filia Theodosii 392, 40, 4 s
 quam = magis quam (potius quam)
 216, 14, 6; 237, 51, 13; 251, 1, 8; al.
 redemptio per crucem Christi: gratia
 r. 73, 1, 16 s; cautionem tuam suo
 cruore delevit 70, 4, 92 ss; spiritus
 sanctus r. generavit genti humanae
 94, 3, 55; r. universorum 119, 1, 6;
 r. peccatoris 133, 6, 20 ss; 158,
 15, 46—53, 56 s; cf. 394, 43, 7.
passim
 redemptor mundi 121, 1, 31; cf.
 Iesus Ch.
 redimo, ere: auctor salutis nos rede-
 mit 102, 6, 31 s; Ch. ad salutem
 nos r. 126, 3, 59—61; per miseri-
 cordiam 146, 12, 21; fletibus ple-
 bis peccator redimitur 156, 15,
 17—22
 regeneratio per baptismum 37, 1,
 8 ss; *passim*; r. sacrarium 90, 2, 2;
 r. mysterium 97, 4, 12; spiritus
 sanctus veritatem r. operatur 116,
 9, 120
 regenero, -are: sciamus regeneratos
 nos esse 115, 9, 107 ss
 relaxo, -are: peccata 102, 6, 28; 122,
 2, 21; 123, 3, 1 s, 10; 124, 3, 10 s;
 172, 4, 10; 178, 5, 49; paenitentiam
 121, 1, 32; 138, 9, 5; 183, 6, 55;
 animum (adfectum) 248, 74, 3 s;
 251, 1, 5; 253, 4, 12; 347, 36, 4
 reliquiae: fratris Satyri 219, 18, 2—5
 remissio peccatorum 8, 6, 3; 9, 6, 6,
 11, 15; per eucharistiam 56, 5, 33;
 57, 6, 13—18; 65, 3, 41; 69, 4, 73;
 171, 3, 48; r. catechumenus non
 potest accipere 97, 4, 16; r. pecc.
 omnium in baptismo 137, 8, 23;
 Ch. r. celebraturus pecc. 138, 8,
 52; r. p. potestatis Christi gratia
 173, 4, 41 s; cf. 135, 8, 1 ss; r. p.
 apostolica 189, 7, 92 s; obsecra-
 tione plurium 161, 17, 6 s
 remitto, -ere: peccata 121, 2, 13 s;
 122, 2, 14—20 (Ioh. 20, 22 s); 123,
 2, 51; 138, 8, 50; 159, 16, 1; 175,
 5, 3; 187, 7, 55; 199, 10, 19;
 gemitus perpetuos 130, 5, 22 s;
 iniquitatem 178, 5, 52 (per lava-
 crum); paenitentiam 166, 2, 16 s

- rescriptum (imperatoris) 342, 25. 7
 resurrectio carnis 8, 6. 3; 9, 6. 6. 15;
 9, 6. 20; sicut per unum mors, ita
 per unum r. 254, 6. 7 s; cf. 272,
 43. 7 ss; 298, 90. 10 s; argumenta
 r. proponuntur 276, 50. 7 ss: usus
 mundi 277, 53. 2 ss; lex, prophetae,
 apostoli, evangelium 285, 66. 1 ss;
 suscitatorum exempla 291, 77.
 1 ss; typus tubarum (Apoc. 5, 3;
 Lev. 23, 24; Num. 10, 1—10): 307,
 105. 1 ss; r. stipendium nostrum
 275, 50. 5 s; vita reparatur 351,
 45. 7; 390, 36. 14 s; meritorum
 ordine 315, 116. 1 ss; 300, 93. 2 s;
 fleant, qui spem r. non habent
 245, 70. 3 s
- revocare = retinere 217, 15. 13;
 223, 26. 3; 227, 32. 12; *passim*
 Roma, parens 340, 20. 11—13; Ro-
 mana ecclesia: symbolum R. e.
 6, 4. 19 s; 10, 7. 14 s; cuius typum
 in omnibus sequimur et formam
 40, 1. 51 ss; 40, 1. 62; 41, 1. 65 s;
 cf. Petrus
- Sabelliani 6, 4. 17
- sacerdos: sacerdotes veteris testa-
 menti 46, 1. 1. 3; = episcopus 32,
 6. 2 s; 36, 7. 35; 39, 1. 39 s; 42, 2.
 2 s; 90, 2. 6 s; 91, 3. 2 s; 95, 3. 66 s;
 100, 5. 9 s; 100, 5. 15 s; 220, 20. 11;
 s. relaxat peccata 124, 3. 10 s;
 137, 8. 24 s; 169, 2. 77 ss; condo-
 lere norit peccantibus 193, 8. 64 ss;
 Iesu et ecclesiae nuptiae ornantur
 coronis sacerdotum 324, 132. 14 s;
 s. sunt genae ecclesiae 333, 7.
 6 ss
- sacerdotalis, -e: genus s. 101, 6. 11 s;
 ius s. 122, 2. 37 s; 123, 2. 40 ss;
 populus s. 47, 1. 15 s
- sacerdotium: s. gloria 19, 2. 32; re-
 gale s. 47, 1. 17 s; omnes in s. un-
 guimur 101, 6. 12 s
- sacramentum = instrumentum sac-
 randi hominem 53, 4. 37 ss (incar-
 natio, nis); 364, 75. 3 (veteris et
 novi testamenti); 31, 4. 27 s; 35, 7.
 29 s (crucis domini); 273, 46.
 7 s (mortis Ch.); 395, 46. 7 (sa-
 lutis = crucis Ch.); — ritus sacer
 initiationis christianae 15, 1. 1 ss;
 16, 1. 18 (s. caelestia); 89, 1. 7;
 90, 1. 12 s; in specie: baptismatis
 s. 32, 5. 15 s; 35, 7. 26; 73, 2. 1 ss;
 94, 3. 48 s; 96, 4. 8 ss; 99, 4. 54 s;
 103, 7. 16 (s. fidei); 167, 2. 33;
 168, 2. 64 (in ecclesiae sacramen-
 tis); 364, 75. 8 s; eucharistiae ('s.
 caelestia', 'mirabilia', 'sancti alta-
 ris', 's. caeleste et venerabile'):
 18, 2. 21; 44, 2. 36 s; 45, 2.
 60 s; 45, 2. 66; 48, 2. 18 s. 22;
 49, 3. 1 s. 7; 49, 3. 13 s; 50, 3.
 26 ss; 51, 4. 1 s. 6 s; 52, 4. 13—16;
 54, 4. 55 s; 57, 5. 38; 57, 6. 1;
 58, 1. 2 s; 61, 2. 6; 61, 2. 12; 62, 2.
 15; 63, 3. 2. 19; 65, 3. 46 s; 68, 4.
 53; 69, 4. 75 s; 73, 1. 17 s; 106, 7.
 66 s; 108, 8. 23 ss; 109, 8. 40 s.
 44 ss; 112, 9. 36 s. 54; 113, 9. 62;
 114, 9. 92 s; 115, 9. 97 s; 169, 3. 7 s;
 sacramentis reddere (paenitentem)
 156, 15. 7. 15; abstinere s. cael. 198,
 9. 51 s; adrogare sibi usurpationem
 s. 204, 11. 40 ss; s. emereri
 170, 3. 22; s. in remissione pec-
 catorum: 180, 5. 88 s; 171, 3. 47.
 51 s; s. divinum illud fidelium
 = panem consecratum 233, 43.
 6 s; dare manibus s. caelestia
 (oblationem eucharisticam) 356,
 56. 2—4; Theodosius abstinit

- a consortio s. 389, 34. 9; cf. communio
- sacrificium (eucharisticum) 69, 4. 71 ss; 250, 80. 1—3; 314. 113. 9—11; cf. oblatio; offerre
- sacrilegium 121, 2. 2 s; 128, 4. 30 s; 197, 9. 32; 305, 102. 1 s; 397, 49. 4
- sacrilegus error gentium 315, 116. 7
- Salomon 'sanctus' 265, 30. 1 s
- saltatio: deliciarum comes atque luxuriae 181, 6. 20 ss; fidei socia gratiae comes 182, 6. 35
- salus = valetudo corporis 148, 13. 28; spiritus 94, 3. 62; 102, 6. 31 (auctor s.); 126, 3. 59—61; 150, 13. 62; 174, 4. 68; 273, 46. 11 s; 397, 49. 9 (crux domini remedium s.); 385, 27. 6; cf. vexillum
- Samaritanus = custos 144, 11. 41
- sanctitas vestra = vos, qui sanctificati estis 85, 5. 78
- sanctus, epitheton sororis Ambrosii (cf. Marcellina); patriarcharum cf. Ezechiel, David, Iob, Israhel, Ioseph al. — sancta sanctorum (= baptisterium) 90, 2. 1
- sanguis Christi, in cruce fons salutis 60, 1. 34; 68, 4. 48; 96, 4. 8 ss; 109, 8. 58 ss; 119, 1. 5; in eucharistia: vinum sanguis fit Ch. 54, 4. 58—61; cf. 55, 5. 4. 14. 15; 56, 5. 23. 26; 72, 1. 9; 73, 1. 13; 113, 9. 57 ss; 171, 3. 44 s
- satanas: satanae tradi 148, 13. 17; 149, 13. 35 ss; 156, 15. 3 s; 162, 17. 33 ss; satanae hereditas 172, 4. 23 s; cf. diabolus
- Satyrus, frater Ambrosii: 'domnus et frater meus' 209, 1. 2 s; indivisum patrimonium 213, 7. 5 s; indistincta vitae consortia 213, 7. 7; Amb. eum heredem fecerat 217, 15. 2; aegritudinis nuntius 218, 16. 10; votis apud s. martyrem Laurentium impetrat com meatum 218, 17. 2 s; ex Siculis Africanisve regionibus redux 218, 17. 9 s; mox mortuus 218, 17. 10; 222, 24. 2 ss; 223, 26. 6 s; 224, 27. 4—6; ne in manus incideret barbarorum 226, 30. 4—14; 31. 5 ss; naufragium prius 232, 43. 3 ss; 236, 50. 2 s; inter fratres duos, alteram virginem, alterum sacerdotem 238, 54. 1 s; virtutibus cardinalibus ornatus 232, 42. 1—241, 63. 6; intemerata sacri baptismatis dona servavit 237, 52. 9 s
- scala de caelo = crux Christi 304, 100, 6 s
- scarabeus (καὶνύροπος) in ligno (Hab. 2, 11), figura Christi in cruce clamantis 395, 46. 4
- scenae deliramenta 181, 6. 23
- schisma (Luciferi Calaritani) 235, 47. 6. 9
- schismatici separant ecclesiam domini 173, 4. 45
- scrutamina: mysteria scrutaminum 3, 1. 1 (cf. not. 2 a. prolegom. p. 6*)
- Seboin (Os. 11, 8) 129, 5. 10
- signaculum spiritale = consignatio post baptismum 42, 2. 1; 74, 2. 14. 20; 85, 5. 81; 106, 7. 71; cf. 171, 3. 39
- signo. -are (post baptismum) 74, 2. 6 s. 13 ss; 106, 7. 74 ss; nomine imperatoris signantur milites 357, 58. 6 s. 59. 2; cf. consignare
- silentarius imperatoris 342, 26. 11
- sol iustitiae = Christus 359, 64. 11 s

- Solamitis = pacifica 360, 65. 1 s
 somnus: somno ipsi minus indul-
 gendum (paenitenti) 201, 10. 44 s
 sors, -dis: delictorum 47, 1. 22; cf. 48.
 2. 14
 spiritalis, -e: iucunditas 62, 2. 17;
 esca 115, 9. 98; regnum 47, 1. 19;
 sacerdotium *ibid.*; exultatio 63.
 3. 20; gratia 92, 3. 28; 97, 4. 17;
 101, 6. 13; 182, 6. 38; 364, 75. 6;
 lavacrum 94, 3. 63; corpus 115, 9.
 101; antidotum 150, 13. 60; inter-
 praetatio 157, 15. 40 s; dogma 307.
 106. 3; opus 311, 108. 25 s; myste-
 rium 314, 114. 14; eloquium 315,
 115. 9; sapientia 333, 7. 13; mors
 (qua vivimus deo) 269, 37. 1;
 spiritalia nequitiae 225, 29. 11;
 308, 106. 6; bestiae *sp.* 171, 3. 42
 spiritus = halitus, spiritus vitae cor-
 poralis 219, 19. 8; 227, 32. 7 ss;
 278, 55. 6; 289, 72. 3; 290, 75. 2;
 291, 76. 2; 293, 80. 4; 294, 82. 4;
 296, 85. 8; 349, 39. 14; 389, 35. 2;
 = mens 230, 39. 5
 spiritus sanctus: credo in *sp. s.* 8. 5.
 35 ss; 11, 8. 14; ipsum esse *sp. s.*
 ipsum *sp. dei*, ipsum *sp. para-*
clitum 75, 2. 32 ss; una operatio
 (cum patre et filio) una sanctifi-
 catio 73, 2. 4 s; 75, 2. 26 ss; multi-
 formis 42, 2. 15 ss; superferebatur
 super aquas 92, 3. 15 ss; redemp-
 tionem genti generavit humanae
 94, 3. 55; Christus de *sp. s.* et
 virgine natus 5. 3. 15 s; 51, 3. 36 s;
 53, 4. 38; 94, 3. 53 ss; 115, 9. 113 ss;
 125, 3. 41 ss; corpus Christi corpus
 est divini spiritus 115, 9. 101; *sp.*
s. descendit in Ch. 22, 5. 34; 23, 5.
 37. 40 ss; cf. 136, 8. 12 s; *sp. Chri-*
sti spiritus est vitae 270, 40. 3 s;
 Ch. spiritu solet operari 292, 77.
 8 s; non estis spiritus mei 159, 16.
 11 ss; *sp. s.* in die pentecostes 32.
 5. 13 ss; *sp. s.* in baptismo 22, 5.
 20 ss; 24, 6. 18 ss; 31, 5. 3 ss; 34.
 7. 4 ss; 35, 7. 15; 36, 7. 36 s;
 37, 1. 2 s; 42, 2. 3 ss; 62, 2. 22 s;
 93, 3. 37; 94, 3. 56 s; 96, 4. 6 s. 8;
 97, 4. 20; 98, 4. 33; 99, 4. 52. 58;
 99, 5. 4; 100, 5. 20 ss; 104, 7. 32;
 106, 7. 75; *sp. s.* in remissione
 peccatorum 123, 2. 40 ss; — *sp. s.*
 in homine renovato, positus in
 corde tuo 74, 2. 6 ss; infusus 173,
 4. 30 s; datus nobis 174, 4. 49;
sp. gratia et mentis industria 313,
 111. 9; animae copulata 324, 132.
 11 s; cf. 380, 18. 1 s; 355, 52. 13;
 inspirat 394, 45. 4; cf. 393, 40. 14;
 393, 43. 1 s; 395, 46. 10; 398, 51.
 3; peculiariter sacrae scripturae
 auctores 63, 3. 3; 115, 9. 95; 241.
 61. 2; 272, 43. 3; 312, 110. 11;
 320, 125. 4; 338, 16. 2; 340, 19. 5;
 354, 52. 2; 345, 31. 10; inebriat
 65, 3. 42 ss; sapientia carnis
 transit in *sp.* 148, 13. 24 ss; medi-
 camentum ad salutem *sp.* 150, 13.
 62 ss. 75; cf. 156, 15. 5 s; nuptiae
sp. et animae 62, 2. 19; 'in *sp.*' 56,
 5. 34; tranquillitatem mentis
 inspirat 93, 3. 38 s; interpretatur
 308, 106. 13; resurrectione caro
 renovatam spiritu gratiam sumit
 314, 114. 15 s; spiritu videbinus
 divina mysteria 311, 109. 3 s;
 peccare in *sp. s.* 172, 4. 1 ss; 173, 4. 36
 sponsa: ecclesia vel anima, cf. 104, 7.
 27 ss; cf. anima, Iesus Ch., eccle-
 sia, spiritus sanctus, nuptiae
 Stilico, 'parens' (= gener impera-
 toris Theodosii) 374, 5. 13 s

- substantia:** infirmitates nostrae s. 382, 21. 4 s; animae s. sacramentis firmatur 113, 9. 63; panis vivus vitae aeternae s. subministrat 109, 8. 50; s. resurgendi 284, 64. 2 ss; s. divina: una s., una divinitas, una maiestas 35, 7. 18 s; dei filius ex s. patris 72, 1. 3; divinae Christi s. in illo participaris alimento 73, 1. 23 s
substantialis = ἐπιούσιος, panis, qui animae nostrae substantiam fulcit 68, 4. 58 s
sucus genitalis 278. 55. 5 s; 279. 57. 4 s
supplicatio publica (in paenitentia) 197, 9. 37
supplico, -are (in paenitentia) 199. 10. 1 ss
symbolum (fidei): ratio nominis 3. 2. 1 s; breviarium fidei 3, 2. 9 s; apostolorum 5, 3. 21 ss; 6, 4. 24 ss; 9, 7. 1; 10, 8. 1; Romanae ecclesiae 6, 4. 20; 10, 7. 15; forma s. 6, 5. 1—9, 6. 22; 10, 8. 1—14; s. tradere 3, 1. 4 s; non debet scribi 11, 9. 1 s; magnum tutamentum est 12, 9. 9 ss
Symmachus, parens Ambrosii 227, 32. 13 ss
synodus, Gallorum episcoporum 342. 25. 11
terra: omnium parens 283, 61. 11; cf. 280, 57. 12; terrae motus 371. 1. 1 s
testamentum: perpetem firmitatem habet 374, 5. 9
Thamar (soror Iudae): cf. 193, 8. 70 ss
Theodosius imperator, (Hispanus, natus anno 346, nominatus Augustus orientis et Illyrici a Grati-
ano 379, quo anno 383 occiso imperator, Magnum Maximum agnoscere coactus, eundem anno 388 devicit et interfecit. Annis 388—391 plerumque Mediolani, anno 390, postulante Ambrosio [Ep. 51] paenitentiam publicam egit de caede Thessalonicensium. Eugenium, quem Arbogastes comes, occiso Valentiniano II, anno 392 imperatorem nominaverat, non agnovit et utrumque ad Frigidum flumen devicit. Paucis mensibus post, a. d. XVI Kal. Febr. 395 Mediolani mortuus est.)
 — Ipsa elementa excessum eius maerebant 371, 1. 1—9; criminum poenas indulgentia praevenerat 371, 1. 9; supplantavit perfidiam tyrannorum et abscondit simulacra gentium 373, 4. 8 ss; doluit his, qui in se peccaverant, perisse indulgentiam 373, 4. 11; promisit annonarum exigendarum relaxationem 374. 5. 4—8; filios Stiliconi commendavit 374, 5. 12 ss; victoria de Eugenio reportata 375, 7. 1 ss; 376, 10. 10—12; imperator fidelis 377, 12. 1 ss; si iracundus, propior veniae 377, 13. 2 ss; mitis iudex 378, 13. 7 s; paenitentia eius 385, 27. 4; 388. 34. 1—7; clausit templa 391, 38. 15 s; reliquiae eius Constantino-polim mittuntur 400, 54. 2 ss
Theodosius, pater imperatoris 392. 40. 6 s; 399, 53. 5 s
trinitas, venerabilis unius operationis, sanctificationis, maiestatis 8, 5. 37 s; sacramenta in trinitate suscipies 8, 5. 36; baptizatus in nomine tr., servatum est mysteri-

- um tr. 73, 2. 2 s; 97, 4. 18 s; distinctio personarum, sed conexum omne mysterium tr. 74, 2. 21 s; tr. praesens in aqua baptismi 23, 5. 52; 29, 3. 12 s; 31, 5. 5 ss; 91, 3. 9 ss; trinitatis totius unitas 216, 14. 1—3; Abraham tr. in typo vidit 302, 96. 1 ss; doxologiae tr. 25, 6. 33 ss; 58, 6. 24—27; 72, 4. 109 ss; 83, 5. 54—57; 85, 5. 82—85
- tubae septem Apoc. 307, 105. 1 ss
 typus veritati et veritas concurrat typo 302, 95. 15; iuxta t. legis ordo gratiae 314, 115. 2 s
- umbra et veritas 98, 4. 45 s; 110, 8. 61 ss; 266, 32. 14 s; 308, 107. 4; 311, 109, 6 ss
- vale, ultimum 250, 78. 5 ss
- Valentinianus I, pater Gratiani et Valentiniani II 356, 55. 1 ss
- Valentinianus II, imperator, (natus 371, Augustus 375, post mortem fratris Gratiani imperatoris, a. d. VIII Kal. Sept. anno 383 Lugduni occisi, a Magno Maximo anno 387 ex Italia fugatus, post a Theodosio restitutus, sed Arbogasti comiti Viennae in Gallia in custodiam quandam datus, huius insidiis Idibus Maiis anno 392 interfectus est.) — Ambrosius eum susceperat parvulum legationesque pro eo subiit ad Maximum 343, 28. 9 ss; ecclesiam splendidiorem sua fide faciebat 331, 5. 3 s; quae vitam eius praedicando concelebrat 332, 6. 5 s; iugum grave iuvenis portabat 335, 9. 9 ss; errores iuventutis correxit 337, 14. 1 ss; ludis circensibus delectari, venationibus occupari dicebatur 338, 15. 5. 8 ss; praemature prandium petere 338, 16. 5; continentia eius 339, 17. 12 s; pietas 339, 18. 1 ss; 356, 55. 5; legatio Romana ad recuperanda templorum iura 339, 19. 1 ss; 355, 52. 9 s; amor provincialium 340, 21. 1 ss; Ambrosium vocabat, ut Viennae baptizaretur, quod morte frustratum est 341, 23—342, 26; causa mortis discordia Arbogastis 343, 27. 1 ss; Italiam petere studuerat 330, 2. 8—11; ecclesia morte V. percussa 332, 6. 5 s; maledicta adversariorum 346, 34. 12; 332, 5. 12 ss; noluit aliis causa mortis esse 346, 35. 3 s; consolatio sororum V. 347, 36. 2 ss; 349, 40. 1 ss; votum baptismi ei pro facto erat 344, 30. 1 ss; 354, 51. 1 ss; octavo decimo anno regni vita excessit 357, 57. 8; Ambrosium postremis illis vadem suum fieri voluerat 359, 63. 6
- versuram facere (= pecuniam tuam sumere) metaphor. dicitur 196, 9. 7 ss
- vestimenta vilia paenitentium 137, 8. 33; 140, 9. 49s
- vestis ablutionis et gratiae (baptismi) 198, 9. 46; cf. 63, 3. 20; 102, 7. 1 ss
- vexillum salutis (= crux domini) 393, 43. 3 s; 394, 44. 13
- vidua: non est viduata coniugio, quae non mutavit nomen mariti 258, 13. 4 s
- virgines ecclesiae: lilia 333, 7. 14 ss; cf. 324, 132. 14
- virtutum finis 119, 1. 1; v. cardinales 42, 2. 7; 232, 42. 1 ss; 236, 50. 1 ss; 236, 51. 1 ss; 239, 57. 1 ss

vis divina: in fontem descendit 98, 4. 42 s; operatur in corporibus mortuorum 295, 84. 8 s

vita: corporis v. 34, 6. 31; 38, 1. 27; 211, 4. 13; 211, 5. 8; 212, 6. 13; 213, 8. 5; *passim*. — vita moralis (bona vel mala v.) 128, 4. 24; 139, 9. 15. 28; 144, 11. 38; 202, 10. 58; 351, 46. 3; *passim*. — vita nova baptizati: a peccato ad v. transitus 20, 4. 11; ad gratiam v. 35, 7. 20 s; te unguet in v. aeternam 36, 7. 37 s; v. aeterna v. temporali praefenda 36, 7. 43;

de morte ad v. resurgimus 38, 1. 16; 57, 6. 7 (calicem vitae aeternae); cf. 60, 1. 27; 68, 4. 59; 69, 4. 73; 72, 1. 7 s; 89, 1. 5; 90, 1. 12; 91, 2. 12; 97, 4. 22; 109, 8. 50; 113, 9. 74; 142, 11. 8 ss; 143, 11. 20 (lapis vita redditur); 145, 12. 5 s; 186, 7. 24 s; 270, 40. 4; 273, 46. 5; 275, 48. 12 s; vita gloriae aeternae 286, 66. 11; 300, 94. 7; 318. 123. 1 ss; 319, 124. 12 s; 350, 44. 3 ss; 351, 45. 6 s; 352, 46. 8; *passim*. — palma vitae aet. (crux domini) 394. 43. 6

CORRIGENDA VEL ADDENDA

- p. 7, 5. 5 filium: *adde* (dicimus)
 p. 7 *adn. crit. adde post 5: dicimus add. Caspari*
 p. 17 „ *font. post 3sq. adde: cf.*
 p. 52 „ „ **12sq.** *lege* I Tim. 2, 1 sq.
 p. 61 „ „ **37 adde** Rom. 7, 25; *ibid.* 2, 2sq. *Cant. 1, 1 *adde* (2)
 p. 120 „ „ **27 lege** *Hiob.
 p. 138 „ „ *adde* 47 Inmundus—48 iniquus *Prov. 3, 32
 p. 156 „ „ *pro* 109sq. *lege* 108sq.
 p. 159 „ „ *post* 16, 6sq. *adde: cf.*
 p. 170 „ „ *pro* 13sq. *lege* 12sq.; *pro* 14sq. *lege* 13sq.
 p. 183 „ „ **66 pro** Hiob 16, 17 *lege* Thren. 1, 16
 p. 227, 32 l. 2 *lege in textu* nos perpeti
 p. 237 *adn. font. post* 52, 5 *adde: 5sq. cf.* Cic. Cat. m. 21, 77
 p. 278, 55 l. 8 *lege* adolescentis
 p. 282 *adn. font. 19sq. lege* De Phoenice
 p. 285 „ „ **65, 3sq. lege** De civ. dei X 30
 p. 306 „ „ *post* 104 *adde: 2sq. cf.* Is. 63, 9
 p. 315 „ „ **10sq. lege pro** Eccli. 43, 22: Prov. 27, 16a
 p. 330, 3 l. 9 *in textu* In his . . . fleo *pertinet ad* *Thren. 1, 16
 p. 334 *in adn. font. ad* 9 *lemma corrige sic: 9, 2—9* *Thren. 3, 22. 23 +
 1, 22c + 3, 24—28
 p. 356 *corrige in adn. font.: 57, 3* *Sap. 4, 11; Enoch] *cf.* Gen. 5, 21—24
 p. 358, 62 l. 4 *lege* renideret; *in adn. crit. corr.: 62, 4* renideret *scripsi*
 redderet *B* reniteret *cet.*
 p. 367, 80 l. 8 *lege* istius *pro* stius

In indice locorum corrige:

- p. 406 *post* Prov. *adde* 3, 32: 138, 8. 47 sq.
ibid. post 6, 27 *adde* cf.
ibid. post 23, 14 . . . *adde* 27, 16: 315, 115, 10
ibid. post 28, 24 *adde* cf.
 p. 407 *post.* Cant.* 1, 4 *adde* (1, 5)
post. Sap.* 4, 11 . . . *dele* cf.
pro Eccli. 25, 13 *lege* 35, 13 *et dele* Eccli. 43, 22
 p. 408 *post* Esai.* 63, 1 . . . *adde* 63, 9: 306, 104. 2 sq.
post. Hier. 20, 14—18 . . . *adde* cf.
post. 26, 2 s *adde* (33, 2 Sept)

In Prolegomenis corrige:

- p. 105*, 6 l. 5: libri *pro* ibri
 p. 117*, l. 5: § 51 *pro* § 41

Date I

0 1164 0195645 7

LR

BR60 .C6 v.73

Corpus scriptorum
ecclesiasticorum latinorum

279751

DATE

ISSUED TO

279751

